

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 65. ТОМ 2
ISSUE 65. VOLUME 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 10 від 31.08.2023 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – Вип. 65. Том 2. – 372 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петrenchко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стечик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначикова Марія** – доктор наук (дос. ССс., Ph.D.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музезнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2023
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2023

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 10 from 31.08.2023)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House “Helvetica”, 2023. – Issue 65. Volume 2. – 372 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andriev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor; **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiy** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as **Index Copernicus International**.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Based on the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 1290 dated 30.11.2021 (annex 3), the journal is included in the List of professional editions of Ukraine (category “B”) in the area of of Historical Sciences (032 – History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.afhn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@afhn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2023
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2023

ІСТОРІЯ

УДК 930.1(477):050(477)»1895/1914»:37(091)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-1>

Микола ГАЛІВ,
orcid.org/0000-0001-7068-3124
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) halivm@yahoo.com

Василь МЕНЬКО,
orcid.org/0000-0002-9528-547X
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) vasulmenko@gmail.com

**РЕЦЕНЗУВАННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ ОСВІТИ НА СТОРІНКАХ
ЧАСОПISУ «ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА» (1895–1914): ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ**

Мета статті – проаналізувати рецензії на дослідження з історії освіти, які публікувалися у «Записках Наукового Товариства імені Шевченка», та з’ясувати теоретико-методологічні візії рецензентів. Методологія дослідження спирається на принципи історизму, системності, об’єктивності, а також на методи історіографічного аналізу та синтезу. Наукова новизна полягає у тому, що вперше в українській історичній науці проаналізовано опубліковані в «Записках НТШ» рецензії українських учених (М. Грушевського, І. Франка, О. Лотоцького, С. Липківського, С. Іваницького, В. Гнатюка, М. Кордуби, С. Томашивського та ін.) на студії з історії освіти та окреслено їх теоретико-методологічні засади. З’ясовано, що переважна більшість рецензій у «Записках НТШ» на студії з історії освіти належали до оглядового і загального типу. Найчастіше рецензенти оцінювали праці інших учених із позицій романтизму (неоромантизму) та позитивізму, брали до уваги важливість нарративу для історії українського народу й сучасних наукових і культурних потреб українців, а також аналізували ставлення авторів рецензованих праць до інтересів українського народу, ідеї окремішності української історії. Рецензенти інколи полемізували з авторами аналізованих ними праць саме з національних мотивів. Серед позитивістських принципів автори рецензій особливу увагу приділяли об’єктивності та науковій ретельності в опрацюванні джерел, традиційно цінували фахове використання історичних документів, неодноразово давали рекомендації щодо необхідності опрацювання матеріалів того чи того архіву. Аналізуючи праці своїх колег-дослідників, вчені звертали увагу на ретельність опрацювання історіографії, брали до уваги використання статистичних матеріалів. Рецензенти оцінювали й конструювання нарації авторами історичних студій, зокрема надавали значення самостійній думці, логічності викладу та аргументації, а також літературності мови. Вони засуджували комплієтивність, відступи від досліджуваної проблеми, насичення тексту дріб’язковими повідомленнями, незадовільне структурування досліджень. У дусі позитивізму рецензенти виступали проти дедуктивно побудованих нарративних конструкцій, в яких гіпотези трансформовано у «факти», аналізували доказовість наукової аргументації у рецензованих працях.

Ключові слова: наукове рецензування, часопис, «Записки НТШ», історіографічне середовище, романтизм (неоромантизм), позитивізм, рецензент.

Mykola HALIV,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukraine's History and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) halivm@yahoo.com*

Vasyl MENKO,

orcid.org/0000-0002-9528-547X

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vasulmenko@gmail.com*

REVIEW OF STUDIES ON THE HISTORY OF EDUCATION ON THE PAGES OF THE JOURNAL “NOTES OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY” (1895–1914): THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ACCENTS

The purpose of the article is to analyze the reviews of studies on the history of education published in the “Notes of the Shevchenko Scientific Society” and to find out the theoretical and methodological visions of the reviewers. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, objectivity, as well as methods of historiographical analysis and synthesis. The scientific novelty is that for the first time in Ukrainian historical science, the reviews of Ukrainian scientists (M. Hrushevskiy, I. Franko, O. Lototskyi, S. Lypkivskiy, S. Ivanytskyi, V. Hnatyuk, M. Korduba, S. Tomashivskiy, etc.) published in “Notes of the ShSS” on the studio on the history of education and outlined their theoretical and methodological principles. It was found that the vast majority of reviews in “Notes of the ShSS” in the history of education studio belonged to the review and general type. Most often, the reviewers evaluated the works of other scientists from the positions of romanticism (neo-romanticism) and positivism, took into account the importance of the narrative for the history of the Ukrainian people and the modern scientific and cultural needs of Ukrainians, and also analyzed the attitude of the authors of the reviewed works to the interests of the Ukrainian people, the idea of the uniqueness of Ukrainian history. The reviewers sometimes argued with the authors of the works they analyzed precisely for national reasons. Among the positivist principles, the authors of the reviews paid special attention to objectivity and scientific thoroughness in the research of sources, traditionally valued the professional use of historical documents, and repeatedly gave recommendations on the need to research the materials of various archives. Analyzing the works of their fellow researchers, scientists paid attention to the thoroughness of historiography, took into account the use of statistical materials. The reviewers also evaluated the construction of the narrative by the authors of historical studies, in particular, they attached importance to independent thought, the logic of the presentation and argumentation, as well as the literaryness of the language. They condemned complicity, deviations from the researched problem, saturation of the text with trivial messages, unsatisfactory structuring of research. In the spirit of positivism, the reviewers opposed deductively constructed narrative constructions in which hypotheses are transformed into “facts”, analyzed the evidence of scientific argumentation in the reviewed papers.

Key words: *scientific review, journal “Notes of the Shevchenko Scientific Society”, historiographic environment, romanticism (neo-romanticism), positivism, reviewer.*

Постановка проблеми. Дослідження жанру наукових рецензій українських істориків дає змогу не лише деталізувати коло їхніх наукових інтересів і рівень бібліографічної ерудиції, але й з'ясувати визначальні теоретико-методологічні маркери, якими оперували і на які спиралися вітчизняні дослідники. Свої рецензії українські вчені другої половини XIX – початку XX ст. оприлюднювали на сторінках періодичних наукових часописів, котрих на той час було не так вже й багато. Проте саме навколо них, зокрема і навколо збірника «Записки Наукового Товариства імені Шевченка» (далі – «Записки НТШ»), формувалися певні історіографічні мікросередовища (мікрогрупи), які характеризувалися різноманітною

комунікативністю мережевого типу і горизонтальною лінійністю інтелектуальних альянсів. Взаємини дописувачів (у тому числі й рецензентів) певного наукового часопису являли собою гнучку і динамічну структуру потоків інформації та комунікацій. Відтак аналіз наукових рецензій на сторінках «Записок НТШ» (1895–1914), значна частина яких присвячувалася аналізу досліджень з історії освіти, дасть змогу упривнитися історіософські візії та методологічний інструментарій широкого кола авторів часопису, а ширше – методологічну культуру українських істориків кінця XIX – початку XX ст.

Аналіз досліджень. Рецензійний жанр у наукових студіях українських істориків кінця XIX –

початку ХХ ст. привертає увагу багатьох сучасних дослідників. Серед них відзначимо праці І. Гирича (Гирич, 2008), В. Тельвака в В. Тельвак про рецензійну спадщину М. Грушевського (Тельвак, 2001; Тельвак & Тельвак, 2005; Тельвак, 2011), Г. Михайленко про рецензійні практики О. Лотоцького (Михайленко, 2014), Т. Дубової про аналіз авторами «Записок НТШ» історичних публікацій на сторінках «Київської старини» (Дубова, 2009). Однак, наразі немає дослідження, яке б фокусувалося на аналізі рецензійних публікацій у 1895–1914 рр.

Мета статті – проаналізувати рецензії на дослідження з історії освіти, які публікувалися у «Записках НТШ» та з'ясувати теоретико-методологічні візії рецензентів.

Виклад основного матеріалу. Рецензування наукових праць було невід'ємною складовою редакційної політики «Записок НТШ». Роль рецензійного жанру особливо зросла, коли головним редактором часопису став Михайло Грушевський. Як стверджує І. Гирич, М. Грушевський розробив і запровадив у «Записках НТШ» шість типів рецензійної продукції: 1) рецензійна стаття (дискусійна студія з приводу висловленої іншим поважним автором історіографічної думки, яка має полемічний характер); 2) проблемно-рецензійна стаття (рецензія на низку публікацій одного автора або кількох авторів з якоїсь проблеми, що носить не стільки дискусійний, скільки підсумовуючий характер); 3) оглядова рецензія (рецензійна стаття на групу авторів чи публікацій в одному друкованому органі з певного питання, більш описового, ніж критичного характеру); 4) звичайна рецензія (рецензія на одну працю одного автора, що носить не полемічний, а інформаційний характер); 5) вибірково-оглядова рецензія (рецензія на окремі публікації, що мають українознавчий інтерес, у наукових збірниках, періодичних журналах і газетах описового характеру); 6) замітка (бібліографічний анотаційний опис, завданням якого є довести до відома читача факт виходу нової книги або статті) (Гирич, 2008: IX).

У фокусі рецензійної уваги авторів, постійних і епізодичних дописувачів до часопису «Записки НТШ» були інші періодичні наукові та популярні видання, які видавалися як у південно-західній Галичині, так і за її межами. Наприклад, регулярними були рецензії на дослідження, опубліковані в журналах «Київська старина», «Учитель», «Труди Київської Духовної Академії», «Квартальник історичний» та ін. Тож у поле зору рецензентів потрапляли статті, присвячені історії освіти (освітнім діячам, закладам освіти, становищу шкільництва

на певних територіях в окремі історичні періоди тощо). Частими були рецензії на монографічні, книжкові праці українських, польських, російських авторів з історії освіти. Спираючись на запропоновану І. Гиричем класифікацію, зазначимо, що більшість рецензій на праці з історії освіти належали до оглядового і загального типу.

Рецензії найбільш виразно представляли погляди вчених на методологічну складову аналізованих праць, а відтак виявляли теоретико-методологічні візії самих рецензентів. Спродуковані ними методологічні характеристики традиційно поділимо на три рівні: загальнофілософський, конкретно-науковий, інструментальний.

Найчастіше рецензенти оцінювали праці інших учених з позицій романтизму (неоромантизму) та позитивізму. Наперед зазначимо, що їхні характеристики часто не відзначалися суворою дисципліною: рецензенти демонстрували деякі імперативи тієї чи іншої доктрини, часто сполучаючи їх.

Однією з ключових засад романтичного історіописання, котра на тривалий час увійшла до української історіографії, була ідея народу як визначального історичного героя, котрий має власну свідомість, інтереси й приймає відповідні рішення. Так, С. Липківський, аналізуючи працю Г. Булашева про історію парафіяльних шкіл Київської єпархії, дорікнув йому нез'ясуванням думки народу щодо парафіяльного шкільництва. «Похибкою автора є ще і те, що він обминає питання, як сам народ відносить ся до парафіяльної школи» (С. Л., 1895: 42), – зауважив він, очевидно, вважаючи народну оцінку діяльності зазначеного типу шкіл обов'язковою до з'ясування дослідникам. Учень М. Грушевського М. Кордуба, рецензуючи праці Н. Мухіна та І. Каманіна з історії Києво-братського монастиря та його школи, також зробив ремарку, яка виказує національну позицію автора й водночас романтизоване розуміння народу як історичного діяча. Він підкреслив значення українського чернецтва для «історичного життя України» й водночас зауважив, що монастирі «вкупі з народом» боронили його (народу) справу «літературою, проповіддю та школою» (Кордуба, 1895: 34).

Один із рецензентів (криптонім «П.») праці професора М. Петрова, присвяченої Києво-Могилянській колегії другої половини ХVІІ ст., виявив певне романтизовано-містичне розуміння народних освітніх традицій. На його думку, в описах М. Петрова Київська колегія зображена без духовного зв'язку з українським народом, що позбавляє розуміння, яким чином «перенесена з чужої сторони школа», прижилася і розвива-

лася на українському ґрунті (П., 1897: 18). В уявленні рецензента, будь-яка освітня інституція, що постала і розвивалася на теренах певного народу повинна мати зв'язки з його «духовним життям». Саме тому він наводив приклад братських шкіл, які за рівнем освіти поступалися Київській колегії, але за своєю «вартістю, своєю ідеєю... та своїм впливом на тогочасне життя» стояли вище (П., 1897: 18). Крім того, рецензент наголошував: до появи Могиллянської колегії були у нас свої шкільні звичаї, традиції, «свій напрямок духовний», який не міг не вплинути на формування нової школи, навіть попри те, що її сконструйовано за польськими взірцями (П., 1897: 18). Апеляція до української національної духовної культури та освітніх традицій, їхньої містичної спроможності трансформувати чужорідні культурні сегменти також свідчить про певні неоромантичні уявлення рецензента.

Топос Київської колегії-академії знайшов продовження в одній з рецензій С. Липківського, який відгукнувся на відомому й контроверсійному праці польського історика А. Яблоновського про цей заклад освіти. У цій статті проблемно-рецензійного характеру С. Липківський намагався протиставити цивілізаційній концепції польського вченого власне неоромантичну візію. Він дорікнув автору неповною оцінкою історичної ролі академії, оскільки не було розкрито її значення для Русі (С. Л., 1901: 18). Рецензент визнав польські схоластичні впливи на Могиллянську колегію, але вважає позитивними серед них лише ті, що були пов'язані «з духовними інтересами українського народу». Зрештою наголошує: схоластицизм – «не відповідає характерови, ні темпераментови українського народу» (С. Л., 1901: 19).

Більшість рецензентів «Записок НТШ» оцінювали значення будь-якого нарративу з історії освіти крізь призму: а) важливості нарративу й викладених у ньому фактів для історії українського народу й сучасних наукових і культурних потреб українців; б) ставлення авторів рецензованих праць до «українського питання». Щодо першого оцінювального підходу, то він проявився, наприклад, у рецензії М. Кордуби на праці Н. Мухіна та І. Каманіна. Так, рецензент наголосив, що кожен «цікавий до своєї історії українець» може привітати вихід монографій з історії українського чернецтва (Кордуба, 1895: 34). Рецензент праці М. Петрова про Київську академію XVII ст. зробив висновок, що ця студія «має на читача-Українця якийсь сумний вплив. Переглянувши життє, науку, та устрій тієї школи, що була на Україні, Українець-читач тільки скаже про київських вче-

них та про шкільні порядки: від нас вийшли та не нашими були» (П., 1895: 18). Тож рецензент вважає вагомим оцінювальними маркером пізнавальний інтерес українського читача, для якого, на його думку, буде нецікавою праця про українську освітню інституції без наголосу на її національних витоках і ролі для українського культурного життя.

Подібно й О. Кониський у рецензії на монографію Д. Протопопова про Санкт-Петербурзький комітет грамотності підкреслює її значення для українського читача («має за для Українців свій спеціальний інтерес»). У книзі показано реакцію Комітету грамотності на прагнення української громади утворювати школи з українською мовою навчання. Рецензент подав опис взаємин Комітету і української громади, наголосивши на тому, що до 1866 р. комітет підтримував прагнення українських діячів щодо запровадження української мови в народних школах на теренах України. З іншого боку, О. Кониський дорікав Комітету грамотності за те, що після 1866 р. він став на позиції «обрусення Польщі» і сприяв «обрусенню України» (О. К., 1899: 37–38). Такі ж акценти зробив С. Іваницький (псевдонім «С. Грущенко») у рецензії на працю В. Серебреннікова про Київську академію у другій половині XVIII ст. (Грущенко, 1898, с. 27) та І. Шпитковський у рецензії на виданий М. Петровим перший том актових документів з історії Київської академії (Шпитковський, 1908: 227).

І. Франко у коротеньких рецензіях на праці російських істориків К. Харламовича та П. Кулаковського підкреслював внесок їхніх студій у висвітлення історії українського народу. З приводу праці К. Харламовича про «західноруські» православні школи рецензент відзначив «історично важну епоху» (XVI–XVII ст.) для української історії, коли «різні сили» за допомогою політичних і релігійних уній намагалися втягнути ці землі у «круговорот західної культури» (І. Ф., 1901: 16). У рецензії на студію П. Кулаковського про «руську школу» в Сербії XVIII ст. дослідник наголосив на тому, що українці на той час також брали участь в організації слов'яносербської школи, а тому дорікнув автору незначною увагою до ролі вихованців Київської академії у поширенні освіти на Балканах (Франко, 1904а: 20). Схожу рецензійну позицію займав М. Залізник, аналізуючи статтю С. Рождественського про особливості освітніх реформ імператриці Катерини II. З праці російського дослідника рецензент виокремив факти, пов'язані з Україною (наприклад статистику по «українським губерніям»), з жалем кон-

статував, що у другій частині статті було небагато фактичного матеріалу, котрий «належав би до історії шкільництва на Україні» (Залізник, 1910: 207–208).

Важливо, що рецензенти нерідко полемізували з авторами аналізованих ними праць саме з національних мотивів. Так, О. Лотоцький під псевдонімом «О. І. Лобанський» дорікав російському досліднику М. Песковському за національні наголоси в біографії педагога та земського освітнього діяча М. Корфа. Авторська «крутатина в поглядах», на думку рецензента, виявляється тоді, коли автор торкався «національного елемента в життю та діяльності М. О. Корфа». Рецензентові сподобалося визнання М. Песковським того, що М. Корф зріднився з Україною. З іншого боку, він запротестував проти думки автора про отримання М. Корфом «закваски коренного руссаго» виховання (Лобанський, 1895: 84). Рецензент бачив у такій непослідовності авторське бажання наголосити на російськості Корфа, а тому вказав на національно-політичну позицію М. Песковського – «общерус».

Полемічний стиль рецензентів особливо прикметно проявлявся у характеристиці праць польських істориків. Так, Е. Барвінський, аналізуючи працю Л. Фінкеля про історію Львівського університету, узявся підкреслювати руський/український характер інституції. Він наголосив на тому, що руська кафедра на чолі з Я. Головацьким (1849) з'явилася скоріше, ніж кафедра польської мови (1856), що русини у 1862 р. отримали на правничому виділі дві надзвичайні кафедри, у той час коли поляки «ще зовсім не мали польських викладів», і лише внаслідок «горячих старань» намісника А. Голуховського 1867 р. в університеті впроваджено «язик викладовий польський» (Барвінський, 1895: 33). З національних міркувань Е. Барвінський кинувся виправдовувати М. Шашкевича, якому польський історик дорікнув «неморальним вчинком» (Барвінський, 1895: 33).

На другу частину монографії “Historya uniwersytetu Lwowskiego” (автор С. Стажинський) рецензію написав науковець, який підписався криптонімом «М.». Припускаємо, що це був М. Грушевський, який звертав особливу увагу на питання мови навчання в Львівському університеті. Рецензент підносить слова С. Стажинського про необхідність навчання рідною мовою в закладах освіти, зокрема і в університеті, а потім висловив здивування з приводу того, що автор виступає проти «русської мови» як мови університетського навчання. М. Грушевський дорікнув автору тим, що той вважав руську мову ще незрі-

лою для середніх і вищих шкіл. Русини ж бо становлять третину студентів університету і мають право в своїй «альма матріс» відчувати: ця святиня науки є і для них хоча б частково народною (М., 1895: 35–36). Безумовно, у цій рецензії яскраво проявилася боротьба за рівноправність української мови в університеті, котра згодом вилилася у політичну боротьбу за український університет у Львові.

Рецензенти завжди намагалися підкреслювати позиції авторів аналізованих праць щодо «українського питання», принагідно виявляючи свої політичні антипатії. О. Кониський, наприклад, зауважив: Д. Протопопов «цілком і щиро переконаний ідеєю справедливості і права української мови панувати в українській школі...» (О. К., 1899: 38). В. Дорошенко у рецензії на збірку документів до історії освіти в Росії, назвав її укладачів прихильниками «обрусительної» політики, які трактували все населення західної Русі як єдиний з Росією народ (В. І., 1899: 29). Антимосквофільські інвективи помітні у рецензіях І. Франка (Франко, 1904а, с. 21) та І. Кривецького (Кривецький, 1909: 236). Траплялося, що рецензенти не до кінця розкривали свою візію національних та політичних позицій авторів праць з історії освіти. Для прикладу, С. Томашівський у рецензії на статтю Е. Харкевича про історію української гімназії зазначив, що «становище автора супроти Русинів не дуже “офіційне”» (Томашівський, 1903: 37). Історик натякав на те, що Е. Харкевич був директором гімназії, а відтак мав би дотримуватися поглядів офіційних властей, проте у науковій статті цього не помітно. Саме це позитивно оцінив рецензент, але так і не пояснив, у чому саме полягала ця «неофіційна» позиція автора статті.

Чимало рецензентів, які публікувалися у «Записках НТШ» різною мірою перебували під впливом позитивізму й декларували цим вченням взірців науковості. Серед позитивістських принципів вони особливу увагу приділяли об'єктивності та науковій ретельності в опрацюванні джерел. Так, Е. Барвінський, рецензуючи працю Л. Фінкеля “Historya uniwersytetu Lwowskiego do r. 1869”, визнав твір цінним і обширним, написаним на підставі «перворядних жерел рукописних і друкованих... з властивою авторови докладністю науковою і об'єктивністю» (Барвінський, 1895: 33). Вказували вчені й на ознаки необ'єктивного висвітлення авторами тих чи тих фактів, процесів, подій. Так, С. Липківський вважав статті Г. Булашева з історії парафіяльних шкіл «сторонничими» (С. Л., 1895: 42). І. Франко дорікав С. Залеському, який під псевдонімом “Swiatło-

міг» опублікував монографію про стан народної освіти в Галичині 1772–1902 рр., однобічним і неповним висвітленням різних питань. На думку рецензента, автор односторонньо подав опис боротьби за справу шкільництва в галицькому сеймі, вказавши на протистояння шляхти і лібералів та польських «людовців», але не згадавши про «руське питання» (Франко, 1904: 43).

Історики традиційно цінували фахове використання історичних джерел. Тож рецензенти доволі часто відзначали саме цю складову дослідницької практики авторів-істориків. Так, рецензент дослідження М. Петрова з історії Київської академії хвалив автора за повноту і новизну опрацьованих джерел: «Велика сила вказівок про архивні матеріали дуже кидаєть ся у вічі всякому читачеві і дуже виразно показує, як багацько працював шановний професор над розшукуванням нових наукових матеріалів» (П., 1895: 15). На його думку, багатство джерел та їх критичне використання роблять працю М. Петрова помітною в українській історичній літературі (П., 1895: 15). Загалом, рецензенти у «Записках НТШ» відзначали новизну опрацьованих документів у працях Д. Багалія (В. Г., 1895: 39), А. Лебедева (Грушевський, 1895а: 62), С. Миропольського (С. Л., 1896: 15–16), В. Серебреннікова (Грущенко, 1898: 26), К. Харламповича (Ю. С., 1898: 19), С. Голубєва (С. Т., 1902: 23), В. Пархоменка (І. Д., 1906: 205) та інших вчених, які досліджували різні аспекти історії освіти.

Водночас рецензенти у записках НТШ висловлювали низку критичних зауваг, які відбивають їхні джерелознавчі знання та уявлення. Так, рецензенти неодноразово давали рекомендації авторам щодо необхідності опрацювання матеріалів того чи того архіву або ж конкретних документів. Зокрема, М. Кордуба закликав істориків звернути увагу на монастирські архіви де «можна знайти важні документи та пам'ятники» (Кордуба, 1895: 35). Він дорікнув російському історику Н. Мухіну за недостатнє використання матеріалів з архіву Київської духовної консисторії та Центрального архіву при Університеті Св. Володимира. «Таким робом автор не виявив особливої енергії у розшукуванні джерел для своєї праці, а покористував ся тим, що, як кажуть, було на похваті. Ті джерела, з яких користав ся автор, показані у передмові, але ми не можемо сказати, що б і сей науковий матеріал гаразд використано» (Кордуба, 1895: 37), – зазначив рецензент. І. Франко рекомендував К. Харламовичу використати документи з архіву князів Сангушків (І. Фр., 1898: 31–32). В. Гнатюк, загалом пози-

тивно окресливши масштаби опрацювання джерел у праці Д. Багалія про історію Харківського університету, зауважив, що автор не подав двох «важливих документів», хоч і згадав їх у своїй студії (В. Г., 1895: 39). Рецензент з криптонімом «Д. Я.» дорікав авторам історії Подільської духовної семінарії, які обмежилися лише архівом навчального закладу і єпископської консисторії, бо ж «джерел до історії семінарії хоч трошки та все таки є» (Д. Я., 1900: 40).

Неодноразово рецензенти розглядали різні підходи авторів і упорядників рецензованих праць до публікації історичних джерел. Деяким з них дорікали за відсутність будь-якої класифікації джерел. Так, М. Кордуба наголосив, що польський дослідник М. Барановський, публікуючи документи з історії галицького шкільництва, «не уложив в якійсь системі ті матеріали: в видавництві с'їм нема навіть хронологічного ладу, не кажучи вже про відповідний поділ на групи. Тож хісноване з них вельми утруднене» (М. К-а, 1895: 49). В. Дорошенко критикував укладачів збірника документів з історії російської освіти за представлення повного тексту джерел, в яких майже не йдеться про освітні сюжети (наприклад, у мемуарах А. Чарторийського при публікації збережено його спогади про службу міністром закордонних справ). Рецензент навіть іронізував над таким підходом, наголосивши, що упорядник «так шанує свої жерела» (В. І., 1899: 30).

Рецензенти по-різному оцінювали публікацію певних документів у повній, скороченій чи переказаній формі. Так, І. Джиджора дорікнув В. Пархоменку за те, що той переказував документи до історії Переяславської семінарії і Чернігівського колегіума XVIII ст., а не подавав їх «в цілості» (І. Д., 1906, с. 205). На думку рецензента, публікація джерела у повному обсязі дала б змогу іншим історикам проаналізувати його, натомість переказаний автором документ «тільки тратить на вартості» (І. Д., 1906: 205). З іншого боку, С. Томашівський вважав негативним те, що Е. Харкевич у студії з історії Львівської академічної гімназії наводив джерельну інформацію «in crudo», без детального аналізу та інтерпретації. Історик зауважив: «Форму цитування жерел, або й літератури in extenso, треба назвати похибкою» (С. Т., 1903: 37).

До слова, С. Томашівський позитивно поставився до апробованого київським істориком С. Голубєвим методу публікації джерел у праці з історії Київської академії кінця XVII – початку XVIII ст. Як відомо, дослідник відстоював публікацію джерел з максимально широкими кри-

тичними коментарями щодо походження, мови, достовірності, значимості, взаємопов'язаності з іншими документами. Таким чином, публікація кожного історичного документа, по суті, перетворювалася в окреме джерелознавче дослідження (Галів, 2017: 281). С. Томашівський схвально відгукнувся про додатки у рецензованій праці С. Голубєва, побачивши у них «справжню вагу», бо автор помістив цінні зауваження та пояснення щодо документів, виявивши широку поінформованість з історіографією проблеми та рукописними збірками московських архівів (С. Т., 1902: 23–24).

В опублікованих у «Записках НТШ» рецензіях з історії освіти зустрічаємо декілька міркувань з приводу методів критики джерел. Зокрема, С. Липківський негативно поставився до конструювання С. Миропольським дедуктивних висновків на основі «мовчання джерел». Російський історик, як відомо, вважав, що відсутність у давньоруських джерелах повідомлень про парафіяльні школи пов'язані з тим, що такі освітні осередки були звичним і загальним явищем, а тому вже не привертали увагу літописців (С. Л., 1897: 9). У рецензії на статтю К. Харламовича М. Грушевський дорікнув автору недоречним покликанням на польських хроністів Меховського і Стрийковського на доказ того, що певних звісток не було в руських літописах. Це, на думку М. Грушевського, «перечить простим правилам логічної дедукції» (Грушевський, 1902: 5).

Інколи рецензенти не погоджувалися з авторськими підходом до класифікації джерел. Для прикладу, І. Шпитковський негативно поставився до того, що М. Петров у першому томі актів до історії Київської академії об'єднав у групи документи близькі за змістом, але не з наукових, а практичних міркувань. На думку рецензента, розміщення документів у хронологічному порядку полегшило б їхній пошук в усьому томі. Крім того, рецензент вважав не зовсім виправданим застосований М. Петровим поділ матеріалу на документальний і такий, що не має документального характеру. І. Шпитковський наголосив на неможливості провести чіткої границі між обома категоріями, а використання такого підходу «о крок дальше могло б довести впрост до абсурду» (Шпитковський, 1908: 225).

Звісно, аналізуючи праці своїх колег-дослідників, вчені звертали увагу на опрацьованість історіографії. І. Франко, наприклад, відзначив неопрацьованість історії освіти в Галичині: «А дійсна, наукова історія галицького шкільництва так і лишається далі *rium desiderium* (благочесним бажанням. – Авт.)» (Франко, 1904: 44). Тож

учений вітав наукові праці на цю тематику. Рецензенти також аналізували використання бібліографії в аналізованих ними наукових працях. Так, М. Грушевський у рецензії на одну з праць К. Харламовича вказував на певну бібліографічну неповноту, бо автор не використав його книг з історії Київської землі та студії П. Мілюкова про головні течії в російській історичній думці (Грушевський, 1902: 5). Російському досліднику І. Івакіну, котрий аналізував «Повчання...» Володимира Мономаха, М. Грушевський дорікнув частковим володінням літературою з цієї проблеми (М. Г., 190: 189). Характеризуючи одну зі статей К. Харламовича, професор зауважив дотримання автором позицій російського історика Є. Голубинського у питанні про автентичність оповідання В. Татіщева про давньоруську школу у Смоленську (Грушевський, 1902: 5). Один із рецензентів різко критикував М. Петрова за надмірну довіру до тверджень Є. Болховітінова щодо устрою Київської колегії та життя школярів (П., 1895: 17). І. Франко відзначив використання С. Залеським багатой літератури, але закинув йому невикористання праць русько-українських дослідників (Франко, 1904: 42).

Під впливом новітніх вимог розвитку науки рецензенти на шпальтах «Записок НТШ» приділяли увагу тим працям з історії освіти, які спираються на певні статистичні матеріали. Наприклад, І. Франко схвально поставився до наведеної С. Залеським статистики про кількість анальфабетів у Галичині на початку ХХ ст. Рецензент говорить про статистичні дані як «незаперечний факт» (Франко, 1904: 43). З іншого боку, С. Липківський поставив під сумнів російську статистику, яку використав Г. Булашев щодо стану шкільництва на Київщині наприкінці ХІХ ст. (С. Л., 1895: 42). Історик І. Кривецький дорікнув І. Карбулицькому за відсутність у його праці з історії народного шкільництва на Буковині саме статистичних матеріалів. «Впадає в очи при читанні книжки д[обродія] Карбулицького також брак яких небудь статистичних дат про письменність між буковинськими народними масами, що було-б як раз наглядним показником, з яким усміхом сповняє народня школа свою цивілізаторську місію й які є результати праці народнього учительства між народом» (Кривецький, 1907: 215–216), – слушно зауважив рецензент.

Певну увагу вчені-рецензенти звертали на конструювання нарративу авторами історичних студій, зокрема надавали значення самостійній думці, логічності викладу та аргументації, а також літературності мови. Так, М. Кордуба вважав, що Н. Мухін у певних розділах своєї праці не про-

являв авторської самостійності, бо «покірно слідував» за попередніми істориками-дослідниками С. Голубевим та М. Максимовичем, причому з праць останнього «випишував цілі сторінки» та ще й «часом і не до ладу» (Кордуба, 1895: 37). Історик О. Грушевський помітив компілятивний характер статті С. Петухова про гімназію вищих наук в Ніжині, однак відзначив її корисність для тих, хто не знайомий з ширшими працями М. Гербеля та М. Лавровського про цей навчальний заклад (О. Г-ий, 1896: 27). С. Липківський також назвав монографію А. Яблоновського компіляцією з праць С. Голубєва та М. Петрова, однак відзначив суттєву самостійну складову: автор змалював культурні відносини і суспільне тло, під власнику кутом зору висвітлював факти, зробив власні загальні висновки про значення Києво-Могилянської академії (С. Л., 1901: 17).

Доволі часто рецензенти оцінювали й стиль наукового тексту. Для прикладу, О. Лотоцький, аналізуючи книгу А. Бутовського про історію Бахмутського духовного училища, відзначив деталізований, скрупульозний виклад різноманітних подробиць на підставі архівних документів. Рецензент вважав, що такий документально-офіційний виклад «мало має живого інтересу» (О. І. Л., 1895: 84). Натомість щодо книги М. Песковського про барона М. Корфа він висловився позитивно: життєпис написаний «живо, тепло, з чутєм, без наукових претенсій, для загалу суспільства» (Лобанський, 1895: 84). С. Іваницький розкритикував сухий і деталізований стиль монографії В. Серебрєннікова, особливо схематичність та дріб'язковий поділ плану. Рецензент наголосив, що така «манера» заважає читачеві легко схопити живий і суцільний образ життя Київської академії, але допомагає авторові доволі повно використати джерельний матеріал та подати «повні відомости що до речі» (Грушенко, 1898: 27). М. Грушевська негативно поставилися до сухого, офіційно-патріотичного тону російських істориків у праці про Університет Св. Володимира за роки правління імператора Ніколая I (М. Г-ка, 1899: 21).

Схожу думку висловив рецензент з приводу книги про минуле Подільської духовної семінарії: «Історія написана сухо, офіційно, без жадної докладности, в звичайнім обрусительнім напрямі. Перебігаючи її здаєть ся, ніби столітнє жите сеї середньої духовної школи тільки тим і обмежувалось, що в ній було стільки то ректорів, що деяких з них наставлено архиєреями, що кільком талановитим учням її дано після важну посаду, що в кінці, семи нарію протягом століття не раз реформували. Питання про внутрішнє життя школи, про

саме шкільне діло, про реформи автор перебігає дуже швидко, показуючи лише де-не-де, що у його було трохи джерел для більш докладної історії...» (Д. Я., 1900: 40).

Важливим вважалось уміння автора дотримуватися єдиної логічної лінії викладу матеріалу. Так, В. Гнатюк дорікав Д. Багалєві, що той у двох томах історії Харківського університету не завжди вдало групував факти. Не бажаючи детально розкривати питання, які вже були висвітлені у працях інших вчених, Д. Багалій, присвячував їм недостатньо уваги, натомість зосереджуючись на інших фактах та подіях, які не завжди були важливими. Рецензент назвав це «нерівномірністю в оповіданні та користуванні матеріалами» (В. Г., 1895: 39; В. Г., 1897: 40). Схожі недоліки побачив рецензент у студії М. Петрова з історії Київської колегії/академії. На його думку, автор при викладі матеріалу «трохи збочує від предмету своєї студії», багато пише про ті явища, які мали незначний зв'язок з навчальним закладом, надмір уваги приділяє Варлааму Ясинському, а про інших діячів колегії, які зробили значний внесок в її розвиток, обмежується «коротенькими замітками» (П., 1897: 15–16). С. Липківський розкритикував зроблений А. Яблоновським поділ історії Києво-Могилянської академії на дрібні періоди і численні структурні розділи, через що втрапилася цілісність праці, з'явилися повтори, а виклад став «тяжким» (С. Л., 1901: 121). С. Томашівський, окреслюючи зміст реферату І. Кокорудза з історії Ягелонського університету, відзначив, що у ньому «одно заакцентовано, иньше поминене» (С. Т., 1902: 14). За неповноту й недотримання «шляху історичного» (діахронічного викладу) рецензійної критики зазнала студія А. Павенцького про розвиток шкільництва на Русі (І. Б., 1901: 7).

У цьому контексті особливо дошкульною виявилася рецензія С. Іваницького на працю М. Теодоровича про минуле Волинської духовної семінарії. Рецензент висловився про книгу як про «чудне нагромадження всіляких сирових матеріалів, до речі й не до речі злучених до купи», вдався до іронії про «містичний лабиринт», наголосивши, що в книзі можна знайти те, чого зовсім не чекаєш, наче в якомусь нерозібраному архіві (С. Г., 1903: 21). С. Іваницький зауважив, що зміст розділів не відповідає їхнім назвам. На його думку, автор відволікся й замість історії семінарії оповів про минуле повітових духовних шкіл (острозької, кременецької, загаєцької, ковельської, клинецької бердичівської, германської, мілецької, білостоцької, житомирської) (С. Г., 1903: 22–23). Перелічивши численні фактологічні помилки,

рецензент зрештою запропонував автору назвати книгу «Матеріяли до історії семинарії й інших духовних шкіл на Волини» (С. Г., 1903: 24)

У дусі позитивізму рецензенти виступали проти наперед визначених дедуктивно побудованих нарративних конструкцій, в яких гіпотези трансформовано у «факти». Особливо це проявилось у рецензії М. Грушевського на дослідження російських учених про Луку Жидяту. Цю статтю український історик вважав типовим прикладом змагань сказати щось про те, про що власне нічого або майже нічого невідомо: «ідуть апріорні виклади, довільні припущення, на яких поверх за поверхом будуються виводи і заключення...» (Грушевський, 1895: 4). Відзначимо й заувагу С. Липківського, який помітив у праці С. Миропольського такий дедуктивний засновок: автор поставив за мету показати, що церковно-парафіяльна школа, яка на той час інсувала в Росії та вела боротьбу з земськими закладами освіти, є «споконвічною», тобто сформувалася упродовж історичного життя «народу руського», а тому є питомою для народу. Задля цієї мети автор, на думку рецензента, «робить екскурзію в попередні часи історії і всякими способами вишукує там, чого йому треба» (С. Л., 1895: 8–9; С. Л., 1896: 15). Звісно, таке конструювання історії освіти видається рецензентові сумнівним.

Контроверсійні, апріорні, сумнівні дедуктивно-номологічні засновки рецензенти «Записок НТШ» помічали у працях А. Яблоновського (С. Л., 1901: 18), П. Кулаковського (Франко, 1904а: 21). Учені звертали увагу на доказовість наукової аргументації у рецензованих працях. Зокрема, критикували дослідників за оперування здогадами (С. І., 1904: 26), або ж давно усталеними в науці припущеннями. Так, М. Кордуба, аналізуючи брошуру І. Каманіна про братську школу у Києві, не визнав висновки автора про заснування цього освітнього осередку ще наприкінці XVI ст. й наголосив на потребі подальших досліджень. Водночас рецензент цілковито відкинув наведені І. Каманіним «непрямі» докази стародавнього існування в Києві братської школи, зауваживши, що вони й залишаться такими та не збільшать доказів до цього питання. Одні з «непрямих» доказів належать до «категорії догадок» (про побудову Костянтиним Острозьким наприкінці XVI ст. школи в Києві), інші (про існування школи у раніші часи) є поза темою дослідження, бо «хоча

у Києві тоді і були школи коло церков, то з сього ще не значить, що була і братська школа» (Кордуба, 1895: 39).

Висновки. Отже, переважна більшість рецензій у «Записках НТШ» на студії з історії освіти належали до оглядового і загального типу. Лише деякі з них мали розгорнуті проблемно-дискусійні характер. Рецензії найбільш виразно представляли погляди вчених на методологічну складову аналізованих праць, а відтак виявляли теоретико-методологічні візії самих рецензентів: М. Грушевського, І. Франка, С. Липківського, С. Іваницького, В. Гнатюка, М. Кордуби, С. Томашівського та ін. Найчастіше рецензенти оцінювали праці інших учених із позицій романтизму (неоромантизму) та позитивізму, брали до уваги важливість нарративу й викладених у ньому фактів для історії українського народу й сучасних наукових і культурних потреб українців, а також аналізували ставлення авторів рецензованих праць до інтересів українського народу, ідеї окремішності української нації та її історії. Рецензенти часто полемізували з авторами аналізованих ними праць саме з національних мотивів. Серед позитивістських принципів автори рецензій особливо увагу приділяли об'єктивності та науковій ретельності в опрацюванні джерел, традиційно цінували фахове використання історичних джерел, неодноразово давали рекомендації щодо необхідності опрацювання матеріалів того чи того архіву або ж конкретних документів. Звісно, спостерігали відмінності у поглядах рецензентів на питання класифікації історичних джерел, правил їхньої публікації. Аналізуючи праці своїх колег-дослідників, вчені звертали увагу на ретельність опрацювання історіографії, брали до уваги використання (не використання) статистичних матеріалів. Рецензенти оцінювали й конструювання нарації авторами історичних студій, зокрема надавали значення самостійній думці, логічності викладу та аргументації, а також літературності мови. Вони різко засуджували компілятивність, відступи від досліджуваної проблеми, насичення тексту дріб'язковими фактами і повідомленнями, незадовільне структурування досліджень. У дусі позитивізму рецензенти виступали проти дедуктивно побудованих нарративних конструкцій, в яких гіпотези трансформовано у «факти», аналізували доказовість наукової аргументації у рецензованих працях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барвінський Е. [рецензія] Ludwik Finkel. *Historia uniwersytetu Lwowskiego do r. 1869*, Льв., 1894. *Записки НТШ*. 1895. Т. VI. Кн. II. С. 30–33.

2. В. Г. (Гнатюк В.) [рецензія] Багал'їй Д. И. проф. Опыт истории Харьковского университета (по неизданнымъ матеріаламъ), том I-й (1802–1815), выпуск 1-й, Харьков 1894, стор. 202 (передрук з Записок Харківського Університету). *Записки НТШ*. 1895. Т. VI. Кн. II. С. 37–40.
3. В. Г. (Гнатюк В.) [рецензія] Проф. Д. И. Багал'їй. Опыт истории Харьковского Университета (по неизданнымъ источникамъ). Т. I (1802–1815). Выпускъ второй. Харьков, 1896, ст. 203–483. *Записки НТШ*. 1897. Т. XV. Кн. I. С. 37–41.
4. В. І. (Дорошенко В.) [рецензія] Сборникъ матеріаловъ для истории просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива М. Н. Пр. Т. I. Учебныя заведенія въ западныхъ губерніяхъ до учрежденія Виленскаго учебнаго округа, 1782–1803. Спб. 1893; т. II. Уч. завед. въ зап. губ. 1802–1804. Спб. 1897. *Записки НТШ*. 1899. Т. XXVII. Кн. I. С. 28–33.
5. Галів М. Д. Методика опрацювання джерел в історико-педагогічному наративі Степана Голубева. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 1. С. 279–290.
6. Гирич І. Рецензійний жанр у творчості М. Грушевського. *Грушевський М. С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 2008. Т. 14. С. VII–XII.
7. Грушевський М. [рецензія] К. В. Харламповичъ. Къ вопросу о просвѣщеніи на Руси въ домонгольскій періодъ (По поводу взглядовъ В. Н. Тагищева и Е. Е. Голубинскаго). *Записки НТШ*. 1902. Т. XLVIII. Кн. IV. С. 5.
8. Грушевський М. [рецензія] Памятники древне-русской церковно-учительной литературы, вип. I., содержащій поученія Луки Жидяты, Феодосія Вел. и Кирилла Туровск. изд. Журнала Странникъ, под ред. проф. А. И. Пономарева, Спб., 1894. *Записки НТШ*. 1895. Т. VI. Кн. II. С. 2–5.
9. Грушевський М. [рецензія] Сборникъ Харьковского историко-филологическаго общества. т. IV. Труды Педагогическаго отдѣла историко-филологическаго общества, вып. II. Харьков, 1894. *Записки НТШ*. 1895. Т. VI. Кн. II. С. 61–63.
10. Грушенко С. (Іваницький С.) [рецензія] Кіевская академія съ половины XVIII вѣка до преобразования ея въ 1819 году, В. Серебренникова, К., 1891. *Записки НТШ*. 1898. Т. XXV. Кн. V. С. 26–28.
11. Д. Я. [рецензія] Столѣтний юбилей Подольской Духовной семинаріи 1798–1898, Камінець, 1899. *Записки НТШ*. 1900. Т. XXXVII. Кн. V. С. 40.
12. Дубова Т. Історичні матеріали журналу «Кіевская Старина» (1882–1906) на сторінках «Записок Наукового товариства ім. Шевченка»: оцінка публікацій. URL: https://www.lsl.lviv.ua/data/Zapysky/Zapysky_1_17_2009/JRN/PDF/4.pdf
13. Залізняк М. [рецензія] С. В. Рождественскій. Изъ истории учебныхъ реформъ Императрицы Екатерины II (Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1909, март і червень). *Записки НТШ*. 1910. Т. XCV. Кн. III. С. 206–209.
14. І. Б. [рецензія] А. Павенцький. Початок і розвій шкільництва на Руси (Учитель, 1899–1900). *Записки НТШ*. 1901. Т. XLIII. Кн. V. С. 7–9.
15. І. Д. (Джиджора І.) [рецензія] Вл. П-ко. Изъ истории образования на Украинѣ (Кіев. Старина, 1905, IX, с. 235–247). *Записки НТШ*. 1906. Т. LXIX. Кн. I. С. 204–205.
16. І. Ф. (Франко І.) [рецензія] К. Харламповичъ. Западнорусскія православныя школы XVI и начала XVII вѣка, отношеніе ихъ къ инославнымъ, религиозное обученіе въ них и заслуги ихъ в дѣлѣ защиты православной вѣры и церкви, Казань, 1898. *Записки НТШ*. 1901. Т. XLIV. Кн. VI. С. 16.
17. І. Фр. (Франко І.) [рецензія] К. Харлампович. Острожская православная школа, историко-критическій очерк (Кіевская старина, 1897, V і VI, стор. 177–207, 303–388). *Записки НТШ*. 1898. Т. XXII. Кн. II. С. 30–32.
18. Кордуба М. [рецензія] Н. Мухинъ. Кієво-Братскій училищный монастырь, историческій очеркъ, К., 1893 р.; И. Каманинъ. Еще о древности братства и школы въ Кієвѣ, 1895 р. *Записки НТШ*. 1895. Т. VIII. Кн. IV. С. 34–39.
19. Кривецький І. [рецензія] Ілярій Карбулицкій. Розвій народнаго шкільництва на Буковині, Вашківці, 1907, ст. 148. *Записки НТШ*. 1907. Т. LXXVI. Кн. II. С. 214–216.
20. Кривецький І. [рецензія] Ів. Созанський. Олександр Духнович (Угро-руський автор народнихъ учебників і публіцист), Львів, 1908, ст. 24. *Записки НТШ*, 1909. Т. XC. Кн. IV. С. 233–236.
21. Лобанський О. І. (Лотоцький О.) [рецензія] Песковскій М. Л. Баронъ Н. А. Корфъ, его жизнь и педагогическая дѣятельность, біографическій очеркъ. Жизнь замечательныхъ людей, біографическая бібліотека Ф. Павленкова. Спб., 1893, стор. 95. *Записки НТШ*. 1895. Т. V. Кн. I. С. 84–85.
22. М. (Грушевський М.) [рецензія] Starzyński Stanisław. Historia uniwersytetu Lwowskiego. Cześć II (1869–1894), Льв., 1894, стор. 442. *Записки НТШ*. 1895. Т. VI. Кн. II. С. 33–37.
23. М. Г. (Грушевський М.) [рецензія] И. М. Ивакинъ. Князь Владиміръ Мономахъ и его поученіе, часть первая: Поученіе дѣтям, Письмо къ Олегу и отрывки, М-ва, 1901, ст. 326. *Записки НТШ*. 1906. Т. LXIX. Кн. I. С. 189.
24. М. Г-ка. (Грушевська М.) [рецензія] Кієвъ и университетъ св. Владиміра при императорѣ Николаѣ I, К., 1896. *Записки НТШ*. 1899. Т. XXVIII. Кн. II. С. 19–21.
25. М. Кр. (Кордуба М.) [рецензія] Л. Струнина. Первыя воскресныя школы въ Кієвѣ (К. Старина 1898, V, ст. 287–307). *Записки НТШ*. 1899. Т. XXVIII. Кн. II. С. 21–22.
26. М. К-а (Кордуба М.). [рецензія] Baranowski M. Materiały do historyi szkolnictwa galicyjskiego; Materiały do historyi szkół lwowskich; Szkoły obwodu stanisławowskiego przed 100 laty (Szkoła, p. 1894). *Записки НТШ*. 1895. Т. VIII. Кн. IV. С. 49.
27. Маслійчук В. Ранні рецензії Михайла Грушевського. *Грушевський М. С. Твори у 50-и томах*. Львів: Світ, 2008. Т. 14. С. XX–XXVI.
28. Михайленко Г. Рецензування як складова інтелектуальної біографії Олександра Лотоцького. *Scriptorium nostrum*. 2014. № 1. С. 51–69.

29. О. Г-ий. (Грушевський О.) [рецензія] С. Пѣтуховъ. Гимназія высшихъ наукъ кн. Безбородко въ Нѣжинѣ (Журналь Мин. Народ. Просв. 1895, IX, 72–129). *Записки НТШ*. 1896. Т. XIII. Кн. V. С. 26–27.
30. О. І. Л. (Лотоцький О.) [рецензія] Бутовський А. Историческая записка о бахмутскомъ Духовномъ Училищѣ за первое 50-тилѣтіе его существованія (1841–1891 г. г.) 263 стор. Бахмут, 1893 р. *Записки НТШ*. 1895. Т. V. Кн. I. С. 84.
31. О. К. (Кониський О.) [рецензія] Історія С. Петербурскаго Комитета Грамотности, состоявшаго при Императорськомъ Вольномъ Экономическомъ Обществѣ (1861–1895). Составиль Д. Д. Протопоповъ, Спб., 1898 стор. 370. *Записки НТШ*. 1899. Т. XXVII. Кн. I. С. 35–38.
32. П. [рецензія] Проф. Н. Петровъ. Кіевская академія во второй половинѣ XVII вѣка, К., 1895, стор. 171. *Записки НТШ*. 1897. Т. XV. Кн. I. С. 14–19.
33. С. Г. (Іваницький С.) [Рецензія] Н. Ив. Теодоровичъ. Волынская духовна семинарія. Історія первоначального устройства ея и подвѣдомственныхъ ей духовныхъ училищъ. Почаїв, 1901, ст. II + 1020. *Записки НТШ*. 1903. Т. LII. Кн. II. С. 21–24.
34. С. Гл. (Іваницький С.) [рецензія] Michał Rolle. Ateny Wołyńskie, szkic z dziejów oświaty w Polsce, Льв., 1898, стор. 397. *Записки НТШ*. 1898. Т. XXII. Кн. II. С. 42–43.
35. С. І. (Іваницький С.) [рецензія] Н. И. Петровъ. Первый (малороссійский) періодъ жизни и научно-философскаго развитія Григорія Савича Сковороды (Труды Кіев. Дух. Ак. 1902, кн. XII, 588–618). *Записки НТШ*. 1904. Т. LVII. Кн. I. С. 26.
36. С. Л. (Липківський С.) [рецензія] Aleksander Jabłonowski – Akademia Kijowsko-Mohilańska. Краків, 1899–1900. *Записки НТШ*. 1901. Т. XLIV. Кн. VI. С. 16–22.
37. С. Л. (Липківський С.) [рецензія] Г. Булашевъ. Изъ історіи церковно-приходскихъ школъ въ Кіевской епархіи (Труды кіевской духовной академіи 1894 р., кн. 10 и 11). Краткий очеркъ історіи церковно-приходской школы въ Кіевской епархіи (Кіевскія епархіальныя вѣдомости 1894 р., ч. 22 и далі). *Записки НТШ*. 1895. Т. VII. Кн. III. С. 40–42.
38. С. Л. (Липківський С.) [рецензія] С. Миропольскій. Очеркъ історіи церковно-приходской школы. Выпускъ третій. Школы на Руси въ XV–XVII в., Спб. 1895, ст. 143. *Записки НТШ*. 1897. Т. XIX. Кн. V. С. 9.
39. С. Т. (Томашівський С.) [рецензія] С. Т. Голубевъ. Кіевская Академія въ концѣ XVII и началѣ XVIII ст. (Труды Кіев. Дух. Ак. 1901, XI, ст. 306–406). *Записки НТШ*. 1902. Т. XLVI. Кн. II. С. 23–24.
40. С. Т. (Томашівський С.) [рецензія] Едвард Харкевич. Хроніка львівської академічної гімназії (Звіт дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за р. шк. 1900/1901, у Львові, 1901, ст. 48). *Записки НТШ*. 1903. Т. LIII. Кн. III. С. 37.
41. С. Т. (Томашівський С.) [рецензія] Іл. Кокорудз. Ягайлонський університет, его засновок, розвиток і значінъ (Справоздане дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за рік шк. 1899/900, Льв., ст. XXI). *Записки НТШ*. 1902. Т. L. Кн. VI. С. 14–15.
42. Тельвак В. Теоретичні проблеми історії у творчій спадщині М. С. Грушевського-рецензента (1894–1914 рр.). *Кієвська Старовина*. 2001. № 5. С. 157–166.
43. Тельвак В., Тельвак В. *Михайло Грушевський як дослідник української історіографії*. Київ-Дрогобич, 2005. 334 с.
44. Тельвак В.В. Рецензійна спадщина Михайла Грушевського кінця XIX – початку XX ст.: проблематика, теорія, методологія. *Вісник Черкаського університету*. Серія : Історичні науки. 2011. № 212. С. 3–14.
45. Франко І. [рецензія] Światłomir. Ciemnota Galicyi w świetle cyfr i faktów 1772–1902. Czarna księga szkolnictwa galicyjskiego, Львів, 1904, ст. 212. *Записки НТШ*. 1904. Т. LVII. Кн. I. С. 42–44.
46. Франко І. [рецензія] Платон Кулаковскій. Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII в. Очеркъ по історіи русскаго влияния на югославянскія литературы (Извѣстія отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наук 1903, кн. 2 и 3, стор. 246–311 і 190–291). *Записки НТШ*. 1904. Т. LIX. Кн. III. С. 20–21.
47. Шпитковський І. [рецензія] Акты и документы относящіяся къ історіи Кіевской Академіи, отдѣленіе II (1721–1795 гг.), томъ I (1721–1750 гг.), часть I і II со введеніемъ и примѣчаніями Н. И. Петрова, К., 1904; Н. И. Петровъ. Кіевская Академія въ царствованіе имп. Екатерины II (1762–1796), К., 1906, ст. 121. *Записки НТШ*. 1908. Т. LXXXIII. Кн. III. С. 223–227.
48. Ю. С. (Сіцінський Ю.) [рецензія] К. Харламовичъ. Къ історіи западно-русскаго просвѣщенія. – Виленская братская школа въ первые полвѣка ея существованія (Литовскія епархіальныя вѣдомости, 1897, № 16–22). *Записки НТШ*. 1898. Т. XXV. Кн. V. С. 19.

REFERENCES

1. Barvinskyi E. (1895). [review on:] Ludwik Finkel. Historia uniwersytetu Lwowskiego do r. 1869, Lv., 1894 [Ludwik Finkel. History of Lviv University until 1869, Lviv, 1894]. *Notes of NTSh*, VI(II). 30–33. [in Ukrainian].
2. V. H. (Hnatiuk V.) (1895). [review on:] Bahaliy D. I. Opyt istoriy Kharkovskago universiteta (po neizdannym materialam), tom I (1802–1815), vypusk 1, Kharkiv 1894, stor. 202 (peredruk z Zapysok Kharkivskoho Universytetu) [Bahaliy D. I. A study of the history of Kharkiv University (based on unpublished materials), volume I (1802–1815), issue 1, Kharkiv 1894]. *Notes of ShSS*, VI(II). 37–40. [in Ukrainian].
3. V. H. (Hnatiuk V.) (1897). [review on:] Prof. D. Y. Bahal'bi – Opyt istoriy Kharkovskago universiteta (po neizdannym istochnikam). T. I (1802–1815). Vypuskъ vtoroi. Kharkiv, 1896, st. 203–483 [Bahaliy D. I. A study of the history of Kharkiv University (based on unpublished materials). Vol. I (1802–1815), issue 2, Kharkiv 1896]. *Notes of ShSS*, XV(I). 37–41. [in Ukrainian].
4. V. I. (Doroshenko V.) (1899). [review on:] Sbornyk materialov dlia istoriy prosveshcheniia v Rossiy, izvlechennykh iz Arkhiva M.N.Pr. T. I. Uchebnyia zavedeniia v zapadnykh huberniiakh do uchrezhdeniia Vyenskago uchebnago okruga,

1782–1803. Spb. 1893; T. II. Uch. zaved. v zap. hub. 1802–1804. Spb. 1897 [A Collection of Materials for the History of Enlightenment in Russia, extracted from the Archives of M.P.Ed. Vol. 1. 1893; Volume 2. Educational Institutions in the Western Provinces in 1802–1804. St. Petersburg, 1897]. *Notes of ShSS*, XXVII(I). 28–33. [in Ukrainian].

5. Haliv M. D. (2017). *Metodyka opratsiuvannia dzherel v istoryko-pedahohichnomu naratyvi Stepana Holubieva* [The Method of Processing Sources in the Historical-Pedagogical Narrative of Stepan Golubev]. *Bulletin of the Oleksandr Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University: Pedagogical Sciences*, 1. 279–290. [in Ukrainian].

6. Hyrych I. (2008). *Retsenziyni zhanr u tvorchosti M. Hrushevskoho* [Review genre in the work of M. Hrushevsky]. *Hrushevskiy M.S. Works in 50 volumes. (Vol. 14, pp. VII–XII)*. Lviv: Svit. [in Ukrainian].

7. Hrushevskiy M. (1902). [review on:] K. V. Kharlampovych. Къ вопросу о просвѣщеніи на Русы въ домонгольскіи періодъ (Po povodu vzgliadovъ V. N. Tatyshcheva y E. E. Holubynskoho) [K. V. Kharlampovych. To the Question of Enlightenment in Russia in the Pre-Mongol Period (About the views of V. N. Tatishchev and E. E. Golubinsky)]. *Notes of ShSS*, XLVIII(IV). 5. [in Ukrainian].

8. Hrushevskiy M. (1895). [review on:] *Pamiatniki drevne-ruskoj tserkovno-uchytelnoj lyteratury*, vyp. I., soderzhashchii poucheniya Luky Zhydiaty, Feodosiia Vel. i Kyrylla Turovsk. izd. Zhurnala Strannik, pod red. prof. A. I. Ponomareva, Spb., 1894 [Monuments of Ancient Rus Church and Teaching literature, Vol. I., containing the teachings of Luka Zhidyata, Feodosiy the Great and Kyryl Turovskiy, ed. Stranger magazine, under the editorship Prof. A. I. Ponomarev, St. Petersburg, 1894]. *Notes of ShSS*, VI(II). 2–5. [in Ukrainian].

9. Hrushevskiy M. (1895a). [review on:] *Sbornik Kharkovskago istoriko-filolohycheskago obshchestva. t. IV. Trudy Pedagogicheskago otdela istoryko-filolohycheskago obshchestva*, vyp. II. Kharkiv, 1894 [Collection of the Kharkiv Historical and Philological Society. Vol. IV. Proceedings of the Pedagogical Department of the Historical and Philological Society, issue II. Kharkiv, 1894]. *Notes of ShSS*, VI(II). 61–63. [in Ukrainian].

10. Hrushchenko S. (Ivanytskyi S.) (1898). [review on:] *Kievskaiia akademiia s poloviny XVIII veka do preobrazovaniia eia v 1819 godu*, V. Serebrennikova, K., 1891 [Kyiv Academy from the Mid-18th Century to its Transformation in 1819, by V. Serebrennikov, Kyiv, 1891]. *Notes of ShSS*, XXV(V). 26–28. [in Ukrainian].

11. D. Ya. (1900). [review on:] *Stoletnyi yubylei Podolskoj Dukhovnoj semynarij 1798–1898, Kaminets, 1899* [Centennial anniversary of the Podolsk Theological Seminary 1798–1898, Kamenets, 1899]. *Notes of ShSS*, XXXVII(V). S. 40. [in Ukrainian].

12. Dubova T. (2009). *Istorychni materialy zhurnalu “Kievskaiia Staryna” (1882–1906) na storinkakh “Zapysok Naukovoho tovarystva im. Shevchenka”*: otsinka publikatsii [Historical Materials of the Magazine “Kievskaya Staryna” (1882–1906) on the pages of “Notes of the Scientific Society named after Shevchenko”: Evaluation of Publications]. URL: https://www.isl.lviv.ua/data/Zapysky/Zapysky_1_17_2009/JRN/PDF/4.pdf [in Ukrainian].

13. Zalizniak M. (1910). [review on:] S. V. Rozhdestvenskii. Iz istorij uchebnykh reform Imperatrytsy Ekateryny II (Zhurnal Ministerstva Narodnago Prosveshcheniia, 1909, mart i cherven) [S. V. Rozhdestvenskiy. From the History of Educational Reforms of Empress Catherine II (Journal of the Ministry of National Education, 1909, March and June)]. *Notes of ShSS*, XCV(III). 206–209. [in Ukrainian].

14. I. B. (1901). [review on:] A. Paventskiy. Pochatok i rozvii shkilnytstva na Rusi (Uchytel, 1899–1900) [A. Paventskiy. The Beginning and Development of Schooling in Rus’ (The Teacher, 1899–1900)]. *Notes of ShSS*, XLIII(V). 7–9. [in Ukrainian].

15. I. D. (Dzhyzhora I.) (1906). [review on:] VI. P-ko. Iz istoriy obrazovaniia na Ukrayne (Kiev. Starina, 1905, IX, s. 235–247) [VI. P-ko. From the History of Education in Ukraine (Kiev Starina, 1905, IX, pp. 235–247)]. *Notes of ShSS*, LXIX(I). 204–205. [in Ukrainian].

16. I. F. (Franko I.) (1901). [review on:] K. Kharlampovych. Zapadnorusskiiia pravoslavniia shkoly XVI i nachala XVII veka, otnoshenie ikh k inoslavnym, religioznoe obuchenie v nikh i zaslugi ikh v dele zashchity pravoslavnoi very i tserkvi, Kazan, 1898 [K. Kharlampovych. Western Rus’ Orthodox Schools of the 16th and Early 17th Centuries, Their Relationship to Pagans, Religious Education in Them and Their Merits in the Defense of the Orthodox Faith and the Church, Kazan, 1898]. *Notes of ShSS*, XLIV(VI). 16. [in Ukrainian].

17. I. Fr. (Franko I.) (1898). [review on:] K. Kharlampovych. Ostrozhskaia pravoslavnaia shkola, istriko-krytycheskiy ocherk (Kievskaiia starina, 1897, V i VI, stor. 177–207, 303–388) [K. Kharlampovych. Ostroh Orthodox School, History and Critical Essay (Kievskaya Starina, 1897, V and VI, pp. 177–207, 303–388)]. *Notes of ShSS*, XXII(II). 30–32. [in Ukrainian].

18. Korduba M. (1895). [review on:] N. Mukhin. Kiev-Bratskii uchylshchnyi monastyr, istorycheskii ocherk, K., 1893 r.; I. Kamanin. Eshche o drevnosti bratstva i shkoly v Kieve, 1895 r. [N. Mukhin. Kyiv-Bratskiy School Monastery, Historical Essay, K., 1893; I. Kamanin. More About the Antiquity of the Brotherhood and School in Kyiv, 1895]. *Notes of ShSS*, VIII(IV). 34–39. [in Ukrainian].

19. Krevetskiy I. (1907). [review on:] Iliarii Karbulitskiy. Rozvii narodnogo shkilnytstva na Bukovyni, Vashkivtsi, 1907, st. 148 [Ilyariy Karbulitskiy. Development of People Schooling in Bukovyna, Vashkivtsi, 1907, p. 148]. *Notes of ShSS*, LXXVI(II). 214–216. [in Ukrainian].

20. Krevetskiy I. (1909). [review on:] Iv. Sozanskiy. Oleksander Dukhnovych (Uhro-ruskiy avtor narodnykh uchebnykh i publitsyst), Lviv, 1908, st. 24 [Iv. Sozanskiy. Oleksandr Dukhnovych (Hungarian-Ruthenian Author of People Textbooks and Publicist), Lviv, 1908, p. 24]. *Notes of ShSS*, XC(IV). 233–236. [in Ukrainian].

21. Lobanskiy O. I. (Lototskiy O.) (1895). [review on:] Peskovskii M. L. Baron N. A. Korf, ego zhyzn i pedagogicheskaia deiatelnost, biohrafycheskii ocherk. Zhizn zamechatelnykh liudei, biograficheskaia biblioteka F. Pavlenkova. Spb., 1893, stor. 95 [Peskovsky M. L. Baron N. A. Korf, His Life and Pedagogical activity, Biographical Essey. Life of Remarkable People, Biographical Library of F. Pavlenkov. Spb., 1893, p. 95]. *Notes of ShSS*, V(I). 84–85. [in Ukrainian].

22. M. (Hrushevskiy M.) (1895). [review on:] Starzyński Stanisław. *Historia uniwersytetu Lwowskiego. Cześć II (1869–1894)*, Lv., 1894, stor. 442 [Starzyński Stanislaus. *History of the University of Lviv. Part II (1869–1894)*, Lviv, 1894, p. 442]. *Notes of ShSS*, VI(II). 33–37. [in Ukrainian].
23. M. H. (Hrushevskiy M.) (1906). [review on:] I. M. Ivakin. *Kniaz Vladimir Monomakh i ego pouchenie, chast pervaia: Pouchenie detiam, Pismo k Olehu i otryvki, M-va, 1901, st. 326* [I. M. Ivakin. *Prince Vladimir Monomakh and His Teaching, Part One: Instruction for Children, Letter to Oleg and Excerpts, Moscow, 1901, p. 326*]. *Notes of ShSS*, LXIX(I). 189. [in Ukrainian].
24. M. H-ka. (Hrushevskaya M.) (1899). [review on:] *Kiev uniwersytet sv. Vladimira pri imperatore Nikolae I, K., 1896* [Kyiv and St. Vladimir University under Emperor Nicholas I, Kyiv, 1896]. *Notes of ShSS*, XXVIII(II). 19–21. [in Ukrainian].
25. M. Kr. (Korduba M.) (1899). [review on:] L. Strunina. *Pervyia voskresnyia shkoly v Kieve (K. Starina 1898, V, st. 287–307)* [L. Strunina. *The first Sunday schools in Kyiv (Kyiv Starina 1898, V, pp. 287–307)*]. *Notes of ShSS*, XXVIII(II). 21–22. [in Ukrainian].
26. M. K-a (Korduba M.) (1895). [review on:] Baranowski M. *Materyaly do historyi szkolnictwa galicyjskiego; Materyaly do historyi szkół lwowskich; Szkoły obwodu stanisławowskiego przed 100 laty (Szkoła, r. 1894)* [Baranowski M. *Materials for the History of Galician Education; Materials for the History of Lviv Schools; Schools of the Stanisławów District 100 years ago (School journal, 1894)*]. *Notes of ShSS*, VIII(IV). 49. [in Ukrainian].
27. Masliichuk V. (2008). *Ranni retsenzii Mykhaila Hrushevskoho* [Early reviews of Mykhailo Hrushevskiy]. *Hrushevskiy M. S. Works in 50 volumes*. (Vol. 14, pp. XX–XXVI) Lviv: Svit. [in Ukrainian].
28. Mykhailenko H. (2014). *Retsenzuvannia yak skladova intelektualnoi biohrafii Oleksandra Lototskoho* [Reviewing as a Component of the Intellectual Biography of Oleksandr Lototskiy]. *Scriptorium nostrum*, 1. 51–69. [in Ukrainian].
29. O. H-yi. (Hrushevskiy O.) (1896). [review on:] S. Petukhov. *Hymnaziia vysshykh nauk kn. Bezborodko v Nezhynе (Zhurnal Min. Narod. Prosv. 1895, IX, 72–129)* [S. Petukhov. *Prince Bezborodko Gymnasium of Higher Sciences in Nizhyn (Journal of the Min. People Educ. 1895, IX, 72–129)*]. *Notes of ShSS*, XIII(V). 26–27. [in Ukrainian].
30. O. I. L. (Lototskiy O.) (1895). [review on:] Butovskii A. *Istorycheskaia zapyska o bakhmutskom Dukhovnom Uchylshche za pervoe 50-tyletye ego sushchestvovaniia (1841–1891 g.g.), 263 stor. Bakhmut, 1893 r.* [Butovsky A. *Historical Note about the Bakhmut Theological School for the first 50 years of its existence (1841–1891), 263 p. Bakhmut, 1893*]. *Notes of ShSS*, V(I). 84. [in Ukrainian].
31. O. K. (Konyskiy O.) (1899). [review on:] *Istoriia S. Peterburskago Komiteta Gramotnosti, sostoiavshago pri Imperatorskom Volnom Ekonomicheskom Obshchestve (1861–1895). Sostavyl D. D. Protopopov, Spb., 1898 stor. 370* [History of the St. Petersburg Literacy Committee, which was attached to the Imperial Free Economic Society (1861–1895). Compiled by D. D. Protopopov, St. Petersburg, 1898 p. 370]. *Notes of ShSS*, XXVII(I). 35–38. [in Ukrainian].
32. P. (1897). [review on:] Prof. N. Petrov. *Kivskaia akademiia vo vtoroi polovnye XVII veka, K., 1895, stor. 171* [Prof. N. Petrov. *Kyiv Academy in the second half of the 17th century, Kyiv, 1895, p. 171*]. *Notes of ShSS*, XV(I). 14–19. [in Ukrainian].
33. S. H. (Ivanytskyi S.) (1903). [review on:] N. Iv. Teodorovych. *Volynskaia dukhovna semynariia. Istoriia pervonachalnogo ustroistva eia i podvedomstvennykh ei dukhovnykh uchilishch. Pochaiv, 1901, st. II + 1020* [N. Iv. Teodorovich. *Volyn Theological Seminary. The History of the Initial Structure of Her and the Spiritual Schools Subordinate to Her. Pochaiv, 1901, pp. II + 1020*]. *Notes of ShSS*, LII(II). 21–24. [in Ukrainian].
34. S. Hl. (Ivanytskyi S.) (1898). [review on:] Michał Rolle. *Ateny Wołyńskie, szkic z dziejów oświaty w Polsce, Lv., 1898, stor. 397 (vidbytko z Przewodnika Naukowoho i Literackoho)* [Michał Rolle. *Volhynia Athens, a Sketch on the History of Education in Poland, Lviv, 1898, p. 397*]. *Notes of ShSS*, XXII(II). 42–43. [in Ukrainian].
35. S. I. (Ivanytskyi S.) (1904). [review on:] N. I. Petrov. *Pervyi (malorossiyskiy) period zhyni i nauchno-fylosofskago razvytiia Hryhoriia Savicha Skovorody (Trudy Kiev. dukh. ak. 1902, kn. KhII, 588 – 618)* [N. I. Petrov. *The First (Malorus') Period of Life and Scientific and Philosophical Development of Hrihoriy Savych Skovoroda (Proceedings of Kiev Theol. Ak. 1902, book XII, 588618)*]. *Notes of ShSS*, LVII(I). 26. [in Ukrainian].
36. S. L. (Lypkivskiy S.) (1901). [review on:] Aleksander Jabłonowski. *Akademia Kijowsko-Mohylańska. Krakiv, 1899–1900* [Aleksander Jablonowski. *Kyiv-Mohyla Academy. Krakiv, 1899–1900*]. *Notes of ShSS*, XLIV(VI). 16–22. [in Ukrainian].
37. S. L. (Lypkivskiy S.) (1895). [review on:] G. Bulashev. *Iz istoriy tserkovno-prikhodskikh shkol v Kievskoi eparkhiy (Trudy kievskoi dukhovnoi akademiy 1894 r., kn. 10 y 11). Kratkyy ocherk ystoriy tserkovno-prykhodskoi shkoly v Kievskoi eparkhiy (Kievskii eparkhialnyia vedomosti 1894 r., ch. 22 i dali)* [G. Bulashev. *From the History of Parochial Schools in the Kiev Diocese (Proceedings of the Kiev Theological Academy, 1894, books 10 and 11); A Brief Essay on the History of the Parochial School in the Kiev Diocese (Kiev Diocesan Gazette, 1894, part 22 and beyond)*]. *Notes of ShSS*, VII(III). 40–42. [in Ukrainian].
38. S. L. (Lypkivskiy S.) (1897). [review on:] S. Myropolsky. *Ocherk istoriy tserkovno-prykhodskoi shkoly. Vypusk tretiy. Shkoly na Rusi v XV–XVII v., Spb. 1895, st. 143* [S. Miropolsky. *Essay on the History of the Parochial School. Issue three. Schools in Rus' in the 15th–17th centuries, St. Petersburg. 1895, p. 143*]. *Notes of ShSS*, XIX(V). 9. [in Ukrainian].
39. S. T. (Tomashivskiy S.) (1902). [review on:] S. T. Holubiev. *Kievskaiia Akademiia v kontse XVII i nachale XVIII st. (Trudy Kiev. Dukh. Ak. 1901, XI, st. 306–406)* [S. T. Golubev. *Kyiv Academy at the End of the 17th and Beginning of the 18th Centuries (Proceedings of Kyiv. Theol. Ak. 1901, XI, pp. 306–406)*]. *Notes of ShSS*, XLVI(II). 23–24. [in Ukrainian].
40. S. T. (Tomashivskiy S.) (1903). [review on:] Edvard Kharkevych. *Khronika lvivskoi akademichnoi gimnazyi (Zvit dyrektsiy ts. k. akademichnoi gimnazyi u Lvovi za r. shk. 1900/1901, u Lvovi, 1901, st. 48)* [Edward Kharkevych. *Chronicle of the Lviv Academic High School (Report of the Directorate of the Academic High School in Lviv for the 1900/1901, Lviv, 1901, p. 48)*]. *Notes of ShSS*, 1903. T. LIII. Kn. III. S. 37. [in Ukrainian].

41. S. T. (Tomashivskiy S.) (1902a) [review on:] Il. Kokorudz. Yahailonskyi universytet, yeho zasnovok, rozvytok i znachin (Spravozdanie dyrektsyi ts. k. akademichnoi gimnazyi u Lvovi za rik shk. 1899/900, Lv., st. XXI) [Il. Kokorudz. Yagaylonsky University, its foundation, development and significance (Report of the Directorate of the Academic High School in Lviv for the 1899/900, Lviv, p. XXI)]. *Notes of ShSS*, L(VI). 14–15. [in Ukrainian].
42. Telvak V. (2001). Teoretychni problemy istorii u tvorchii spadshchyni M. S. Hrushevskoho-retsenzenta (1894–1914 rr.) [Theoretical Problems of History in the Creative Heritage of M. S. Hrushevskyi as the Reviewer (1894–1914)]. *Kyiv Antiquity*, 5. 157–166. [in Ukrainian].
43. Telvak V., Telvak V. (2005). Mykhailo Hrushevskiy yak doslidnyk ukrainskoi istoriohrafii [Mykhailo Hrushevskyi as a researcher of Ukrainian historiography]. Kyiv-Drohobych, 334 s. [in Ukrainian].
44. Telvak V. V. (2011). Retsenziina spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho kintsia XIX – pochatku XX st.: problematyka, teoriia, metodolohiia [Review Heritage of Mykhailo Hrushevskyi of the Late 19th and Early 20th Centuries: Problems, Theory, Methodology]. *Herald of Cherkasy University*. Series : Historical sciences, 212. 3–14. [in Ukrainian].
45. Franko I. (1904). [review on:] Swiatłomir. Ciemnota Galicyi w świetle cyfr i faktów 1772–1902. Czarna księga szkolnictwa galicyjskiego, Lviv, 1904, st. 212 [Swiatłomir. The Ignorance of Galicia in the light of figures and facts 1772–1902. Black book of Galician education, Lviv, 1904, p. 212]. *Notes of ShSS*, LVII(I). 42–44. [in Ukrainian].
46. Franko I. (1904a). [review on:] Platon Kulakovskiy. Nachalo russkoi shkoly u Serbov v XVIII v. Ocherk po istoriyi russkago vlyaniia na yuhoslavianskiia lyteratury (Izvestiia otd. russkago yazyka i slovesnosti Imp. Akademiya Nauk 1903, kn. 2 i 3, stor. 246–311 i 190–291) [Platon Kulakovskiy. The beginning of the Russian School at the Serbs in the XVIII century. An Essay on the History of Russian Influence on Yugoslav Literature (Proceedings of the Department of the Russian Language and Literature of the Imperial Academy of Sciences, 1903, books 2 and 3, pp. 246–311 and 190–291)]. *Notes of ShSS*, LIX(III). 20–21. [in Ukrainian].
47. Shpytkovskiy I. (1908). [review on:] Akty y dokumenty otnosiashchiesia k istoriyi Kievskoi Akademii, otdelenie II (1721–1795 gg.), tom I (1721–1750 gg.), chast I i II so vvedeniem i pryemchaniamy N. I. Petrova, K., 1904; N. I. Petrov. Kievskaiia Akademiia v tsarstvovanie imp. Ekateriny II (1762–1796), K., 1906, st. 121 [Acts and Documents relating to the History of the Kiev Academy, Section II (1721–1795), Volume I (1721–1750), Part I and II with an Introduction and Notes by N. I. Petrov, Kyiv, 1904; N. I. Petrov. Kiev Academy in the Reign of Catherine II (1762–1796), Kyiv, 1906, p. 121]. *Notes of ShSS*, LXXXIII(III). 223–227. [in Ukrainian].
48. Iu. S. (Sitsynskiy Yu.) (1898). [review on:] K. Kharlampovych. K istoriyi zapadno-russkago prosveshcheniia. Vylenskaia bratskaia shkola v pervye polveka eia sushchestvovaniia (Lytovskiiia eparkhialnyia vedomosti, 1897, № 16–22) [K. Kharlampovych. On the History of Western Rus' Education. Vilnius Fraternal School in the First Half Century of its Existence (Lithuanian Diocesan Gazette, 1897, N 16–22)]. *Notes of ShSS*, XXV(V). 19. [in Ukrainian].

УДК 94:356(477)«2014/2023»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-2>**Парасковія ДВОРЯНИН,***orcid.org/0000-0002-7858-3563*кандидат наук з соціальних комунікацій,
доцент кафедри радіомовлення і телебаченняЛьвівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) paraskadvoryanyn@gmail.com

ВИСВІТЛЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ (2014–2023 РР.)

Простежено динаміку висвітлення засобами масової інформації України активності волонтерського руху на українських землях (2014–2023 рр.) на різних етапах загострення та згасання російсько-української війни. Окреслено тематичний репертуар волонтерських повідомлень із лінії фронту, які покладені в основу журналістських статей. Розглянуто волонтерський рух як генератор інформаційно-пропагандистської діяльності. Визначено мету утворення волонтерських інформаційних інтернет-ресурсів. Окреслено журналістські припущення щодо визначення мотивів приєднання громадян до волонтерського руху. Показано погляди журналістів щодо з'ясування ролі волонтера в умовах війни. Висвітлено питання, які побіжно розкриваються у ЗМІ, а потребують особливої уваги: психологічна виснаженість волонтерів. Окреслено основні характерні риси українського волонтера у баченні журналістів України. Представлено зображення постаті волонтера у різних профілях: винахідник, творець, психолог. Відзначено критичні замітки про діяльність волонтерів: розголошення військових таємниць, вибудовування політичної кар'єри, викриття псевдоволонтерів. Простежено динаміку у частоті представлення інформації про волонтерську діяльність на провідних телеканалах України як розважального, так і інформаційного спрямування. Розкрито роль соціальних мереж та сайтів телеканалів України у поширенні інформації про волонтерську діяльність.

Ключові слова: волонтер, волонтерський рух, засоби масової інформації, сайт телеканалу, соціальні мережі.

Paraskoviya DVORIANYN,*orcid.org/0000-0002-7858-3563*

PhD. (Social Communications),

Associate Professor at the Department of Broadcast and Television
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) paraskadvoryanyn@gmail.com

COVERAGE OF VOLUNTEER ACTIVITIES IN THE MASS MEDIA OF UKRAINE (2014–2023)

The dynamics of coverage by Ukrainian mass media of the activity of the volunteer movement on Ukrainian lands (2014–2023) at various stages of aggravation and extinction of the Russian-Ukrainian war have been traced. The thematic repertoire of volunteer messages from the front line, which are the basis of journalistic articles, is outlined. The volunteer movement as a generator of informational and promotional activity is considered. The goal of the formation of volunteer informational Internet resources is determined. Journalistic assumptions regarding the determination of the motives of citizens joining the volunteer movement are outlined. The views of journalists on clarifying the role of a volunteer in the conditions of war are shown. Issues that are casually revealed in the mass media and that require special attention are touched upon: the psychological exhaustion of volunteers. The main characteristics of a Ukrainian volunteer in the view of Ukrainian journalists are outlined. The image of the figure of a volunteer in various profiles is presented: inventor, creator, psychologist. Critical remarks about the activities of volunteers were noted: disclosure of military secrets, building a political career, exposure of pseudo-volunteers. The dynamics in the frequency of presentation of information about volunteering on the leading TV channels of Ukraine, both entertainment and informative, were traced. The role of social networks and websites of Ukrainian TV channels in disseminating information about volunteering is revealed.

Key words: volunteer, volunteer movement, mass media, TV channel website, social networks.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях триваючої російсько-української війни вагому роль займають як українські, так і міжнародні волонтерські організації, які впродовж окресленого десятиліття набули значного досвіду та попу-

лярності. Адже волонтери навчилися своєчасно вирішувати нагальні потреби передусім як Збройних сил України (ЗСУ), так і гуманітарні потреби цивільного населення деокупованих територій і внутрішньо переміщених осіб, оскільки дер-

жавні інституції потребують значно тривалішого оформлення документації. Відповідно, широкомасштабний волонтерський рух допоміг українському суспільству самоорганізуватися та вистояти у важкі періоди розгортання російської військової агресії. Завдяки позитивній популяризації успішної діяльності українських волонтерів засобами масової інформації (далі – ЗМІ) із початком широкомасштабного вторгнення російський військ практично кожен національно свідомий українець, відчуваючи реальну загрозу, вступав до лав ЗСУ або долучався своїми зусиллями до волонтерських центрів. Завдяки діяльності волонтерів вдалося активізувати українське суспільство для створення єдиного фронту опору російському агресору. Ця невтомна і віддана діяльність українських волонтерів стала об'єктом висвітлення у ЗМІ як України, так і світу. В умовах війни ЗМІ стали цінним дороговказом для пересічних жителів України: як кожен може докластися до оборони українських земель і в наші дні може наблизити довгоочікуваний момент перемоги.

У сучасному інформаційному суспільстві ЗМІ відіграють провідну роль: формують громадську думку, активізують діяльність небайдужих людей на локальному і регіональному рівнях, швидко поширюють перевірену інформацію, сприяють консолідації різних народностей в одну монолітну націю. В умовах гібридної війни, складником якої є інформаційний аспект, українські ЗМІ критично підходять до висвітлення волонтерської діяльності: показуючи позитивні та негативні сторони; викриваючи псевдоволонтерів та неправдиві повідомлення. Загалом, завдяки праці українських журналістів в українському суспільстві вдосконалюється культура волонтерської поведінки. Українці вчаться довіряти, але й перевіряти звітність волонтерських організацій. Адже кожен українець в умовах війни бажає, щоб його жертва для волонтерів отримала цільове призначення. Із наведеного огляду помітно, що ЗМІ не тільки інформують суспільство про діяльність волонтерів, але й формують довіру до них. Проте ворожі ЗМІ намагаються, навпаки, поширити негативну інформацію про українських волонтерів, щоб похитнути суспільну довіру до волонтерства і цим послабити тилове забезпечення ЗСУ. Окреслена проблематика потребує спеціального дослідження, щоб визначити оптимальні шляхи здобутків та втрат волонтерського руху в Україні.

Аналіз досліджень. Дотичні питання до розглядуваної тематики віднаходимо у загальних працях, присвячених історії волонтерського руху в Україні (Тохтарова, 2014; Міненко, 2017; Про-

ценко, 2019a; Проценко, 2019b) та допомозі волонтерів ЗСУ в умовах російсько-української війни (Жужа, 2016; Веденєєв, 2018). Окрім цього, віднаходимо і спеціальні дослідження, пов'язані із вивченням ролі ЗМІ у формуванні громадської думки щодо волонтерського руху як з позицій соціології, так і з історичного розвитку суспільства (Лещенко, 2018; Томчук, 2021). Тож ставимо собі за мету узагальнити соціологічні розвідки та доповнити їх новітніми статистичними матеріалами, спираючись на повідомлення ЗМІ України за 2019–2023 рр.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах триваючої російсько-української війни волонтерський рух набув особливого розмаху. Відвага волонтерів вражає, вони часто відвідують українських військовослужбовців на передових позиціях з метою надання допомоги. Вони стали свідками розгортання бойових баталій. Про побачене і почуте волонтери поширювали інформацію у доступних для них соціальних мережах. Із цих відкритих інформаційних джерел журналісти черпали тематику для газетних публікацій: про перебіг військових операцій, загибель і поранення військовослужбовців, організацію евакуації мирного населення із зони бойових дій (Веденєєв, 2018: 206).

У новітніх ЗМІ різного напрямку (преса, телебачення, радіомовлення, інтернет-сторінки) рух волонтерів був і залишається надалі вагомим збирачем та розповсюджувачем повідомлень про становище та потреби українського війська (Томчук, 2021: 157).

Волонтери, які спрямували свою діяльність у напрямі надання підтримки ЗСУ, зуміли утворити спільну базу про волонтерські установи, до яких військовослужбовці могли звертатися за необхідною допомогою (4army.com.ua).

На початках широкомасштабного вторгнення російського агресора волонтери відігравали роль не тільки постачальників допомоги, але й були своєрідними інформаторами про перебіг військових подій, оскільки влада обмежилася інформуванням населення загальними статистичними звітами. Натомість із волонтерських повідомлень люди дізнавалися про реальний стан справ і визначали для себе подальші кроки діяльності. Повідомлення волонтерів були наповнені описами побачених ними жахів війни, особливо руйнацій цивільної інфраструктури (Веденєєв, 2018: 207).

Частина волонтерів долучилася не тільки до збирання гуманітарної допомоги та плетення сіток для військовослужбовців, але й до активної боротьби на інформаційному фронті. Адже

російська пропагандистська машина поширювала викривлену інформацію про українську державу, подаючи розгорнуту ними війну як внутрішній військовий конфлікт між російськомовними та україномовними громадянами України. Російські ЗМІ швидко поширювали вигадані історії, щоб посягти ворожнечу між українським та російським народами (Томчук, 2021: 158).

Ворожі ЗМІ перекручували реальну картину на Сході України, подаючи збройний конфлікт як протистояння Донецької і Луганської самопроголошених республік центральній українській владі у Києві. Подавалася викривлена інформація про те, що жителі ЛНР та ДНР зуміли самоорганізуватися та самоозброїтися. Ще на початку російсько-української війни (2014 р.) українські волонтери запустили одразу два інтернет-проекти, на які покладалося завдання проводити верифікацію повідомлень як у ЗМІ, так і у соцмережах. Ініціатори проекту під назвою «Зупини фейк» розпочали боротьбу із викривленими повідомленнями про перебіг подій в Україні. Через рік було утворено різноманітні інтернет-сайти, на яких подавалися розвінчування сфальсифікованої інформації російськими пропагандистами. В умовах війни волонтери відігравали роль об'єднуючої ланки між східною окупованою частиною українських земель та іншими тилловими регіонами, де існував відносний спокій (Томчук, 2021: 159).

В українських ЗМІ долучення до волонтерської праці представлено як бажання громадянина допомогти українським воїнам на передовій, оскільки не можуть взяти прямої участі у військових баталіях. Учасники волонтерського руху вважають, що своєю наполегливою та відданою працею вони допомагають українським воїнам наближати перемогу і таким чином будуть більш корисними своєю працею, аніж зі зброєю на передовій (Жужа, 2016: 5).

Часто журналісти представляють українських волонтерів як зв'язкових між мирним і воюючим світами, оскільки вони постійно мігрують між різними територіями, де відбуваються діаметрально протилежні події. На мирні тиллові території вони привозять повідомлення про перебіг військових подій, а на прифронтові землі вістки про мирне життя із тиллових земель. Проте життя між двома світами призводить до їхньої фізичної та психологічної виснаженості. Через надмірну фізичну активність спостерігалися явища втоми та перетому (Томчук, 2021: 160).

Українські ЗМІ згадували не тільки про позитивні успіхи волонтерів, але й описували труднощі, з якими вони стикаються у своїй повсякден-

ній праці: психологічне вигорання; відсутність координаційного центру; неволодіння менеджерськими компетентностями щодо визначення напрямів діяльності; зменшення допомоги.

В умовах триваючої російсько-української війни українські медіа зображують волонтерів як зв'язкових між східними й південними регіонами, які охоплені військовими баталіями, та іншими тилловими територіями. Завдяки волонтерам на деокупованих територіях відбувається відновлення українського національного життя. Вони організують волонтерські будівельні організації, які допомагають постраждалому від війни населенню відбудовувати свої житлові помешкання. Окрім матеріальної допомоги, волонтери проводять культурно-просвітницьку роботу, залучаючи до неї музикантів та літераторів (Проценко, 2019: 83).

У пресі діяльність волонтерських організацій подана як зразок побудови активного громадянського суспільства. У журналістських статтях образ волонтера зображений не тільки як гіперактивної людини, але й особи, яка найкраще усвідомлює свій громадянський обов'язок (Тохтарова, 2014: 10).

Звернення волонтерів через ЗМІ у більшості адресовані до різнорівневих владних органів. Часто журналісти порівнюють діяльність владних та волонтерських інституцій щодо надання допомоги в умовах війни і вдаються до однозначного висновку, що громадські волонтерські організації надають вчасну та ефективну допомогу, швидко реагують на виклики часу, аніж інертні та бюрократизовані державні установи. Відповідно, волонтерські організації в умовах війни зуміли перебрати на себе ті функції, які офіційно закріплені за державними інституціями.

Первинним джерелом критики державних структур стали волонтери, які на сторінках преси доводили, що безпеку громадянам повинна гарантувати українська держава. У перші роки війни волонтери зуміли вирішити невідкладні потреби українського війська, хоч більшість із них знала, що це належить до компетенцій державних відомчих структур (Томчук, 2021: 161).

Часто журналісти описують життєвий шлях відомих волонтерів, які за свою діяльність отримали нагороди від громадських і державних інституцій та продовжили свою працю в органах влади, долучившись до їх реформування, або ж критикують чиновників за їхній консерватизм та інертність.

У ЗМІ волонтерська діяльність розглядається не тільки як виснажлива праця, але й як можли-

вість проявити свої здібності та задатки, які досі не проявлялися в особистісному розвитку. Відповідно до цього контексту волонтери розглядаються як винахідники та креатори. Адже вони зібрані кошти вкладають у виготовлення безпілотників, засобів для піротехнічних робіт, ремонт військової техніки, організують аукціони із продажу військових трофеїв.

У журналістських інтерв'ю із волонтерами можемо простежити практичний аспект використання їхньої праці у суспільстві: набуття досвіду роботи із людьми; збільшення контактів для активного спілкування; надання психологічної допомоги в умовах війни. Іноді волонтери представлені в ролі практичних психологів, які заліковують рани суспільства, яке зазнало жажливої агресії (Томчук, 2021: 162).

За допомогою верифікованої інформації волонтери поширюють спокій серед населення, викриваючи та критикуючи неправдиві новини. Завдяки своєму авторитету волонтери не допускають поширення панічних настроїв та хаосу серед українського суспільства.

У вітчизняних ЗМІ волонтери зображені не тільки як герої нашого часу, але й як антигерої, які піддані критиці. Адже вільний доступ до відкритих джерел інформації дозволяє вивчити біографію кожного волонтера і довідатися про його як позитивні риси, так і недоліки. Під особливу критику потрапив швидкий шлях кар'єрного зростання від волонтера до політика. Суспільній критиці піддано діяльність замаскованих під волонтерів шахраїв (Міненко, 2017: 134).

У новітніх журналістських розслідуваннях помітне критичне зауваження про залучення колишніх волонтерів до органів державного управління з метою використання їхнього авторитету на майбутніх політичних виборах. Адже знаний волонтер має стати брендом політичної партії. Часто на сторінках преси критикують волонтерів за відсутність звітної фінансової документації, що породжує багато запитань щодо прозорості використання коштів. Відзначають реальні ризики про переведення волонтерських організацій на баланс політичних партій.

Деякі волонтерські організації намагалися надавати швидку підтримку військовослужбовцям та жертвам війни, що не відповідало чинному законодавству. Адже фінансові пожертви не перевірялися державними фіскальними органами та не оподатковувалися (Томчук, 2021: 162).

Якщо порівняти за кількістю виділеного ефірного часу на висвітлення діяльності волонтерів у період триваючої російсько-української війни

(2014–2023 рр.), то можна відзначити, що така тематика недостатньо мірою подавалася із 2014 до 2018 рр., тоді як впродовж 2022–2023 рр. з'являється значна інформаційна насиченість, яка була зумовлена широкомасштабним вторгненням російського агресора. Більш за все на провідних національних телеканалах демонструються популярні телепередачі про життя відомих людей і тільки фрагментарно згадується про окремі волонтерські заходи. Помітно, що повідомлення про волонтерів найбільше демонструється у години активного перегляду телепередач, які збігаються із часовим періодом піднесення активності самих волонтерів. Саме у той час розповідається про діяльність волонтерів, як можна долучитися до їхньої праці та як не потрапити в оманливу агітацію псевдоволонтерів (Лещенко, 2018: 71).

Натомість на соціальних сторінках Інтернету, звідкіля більшість людей отримують повідомлення, подано значно більше описів та відеороликів про працю волонтерських груп. Та і самі волонтерські спільноти мають власні інтернет-сторінки, на яких постійно оновлюється інформація, проводяться обговорення та опитування.

Провідні вітчизняні телеканали провадять діяльність не тільки із використанням традиційного частотного ефірного мовлення, але й шляхом створення телевізійних сайтів у Інтернеті. Однак більшість високорейтингових сторінок інтернет-телебачення мають розважальний характер, оскільки зорієнтовані на молодіжну глядацьку аудиторію. Відповідно, на цих сторінках мало телепередач, які би були присвячені висвітленню діяльності волонтерських організацій. А фрагментарні згадки про молодіжні волонтерські спільноти подані крізь призму участі в них основного спонсора телеканалу або ж дотичних до їхньої роботи працівників телебачення. Такий підхід відзначається однобічністю висвітлення і не представляє всієї палітри думок про багатопрофільну працю волонтерських організацій (Проценко, 2019: 83).

Фрагментарність та однобічність у висвітленні волонтерської праці на інтернет-сайтах розважальних телеканалів може сформувавши частини молодого покоління хибний підхід до сприйняття особи волонтера. Зауважимо, що на цих сайтах повідомлення про волонтерів представлено у нерівномірній хронологічній послідовності. Із початком російсько-української війни (2014–2015 рр.) спостерігається пошкваллення у поширенні повідомлень про діяльність волонтерів, яке з плином часом зникає (2017–2021 рр.), і нове піднесення вже відбулося під час широ-

комасштабного вторгнення російського агресора (2022–2023 рр.). У цьому питанні найбільш інформативно насиченим став телевізійний канал 2+2. Адже на його сайті новини про волонтерську працю оновлюються систематично, а також спостерігається періодичне запрошення представників волонтерських організацій до участі у телепередачах.

На інформаційних телеканалах, на відміну від розважальних, віднаходимо значно більше повідомлень про працю волонтерів. За якісним змістовим наповненням у них не виявлено негативного зображення образу волонтера. Відзначимо, що окремі телевізійні сайти (зокрема, 24 телеканал) подавали цікаву інформацію про волонтерів і їхню працю, ставлячи їх у приклад, щоб заохотити інших до цього виду діяльності. Повідомлення про волонтерську працю у хронологічному зрізі на сайтах інформаційних телеканалів представлені рівномірно, оскільки оновлювалися щорічно. Також помітна тенденція, що протягом 2014–2015 рр. їх була значно більша кількість, аніж впродовж 2017–2021 рр. І новий підйом інформаційних новин про волонтерів пов'язаний із подіями 2022–2023 рр. Щодо якісного наповнення змісту повідомлень, то варто відзначити, що іноді вони подавалися із позицій суб'єктивного бачення чиновників, бізнесменів, журналістів, які послуговувалися волонтерською тематикою для піднесення власного іміджу та рейтингу. Аналіз змістового наповнення соціальних сторінок продемонстрував, що люди проявляють небайдужість до волонтерської справи, оскільки беруть участь в обговореннях і залишають власні коментарі, тоді як на інтернет-сайтах телевізійних каналів немає коментарів. Адже це не дивно, оскільки журналісти телеканалів працюють на висвітлення багатьох суспільних подій, а соціальні сторінки спрямовані на висвітлення чітко визначеного об'єкта, який перебуває у фокусі зацікавлення певного кола людей (Лещенко, 2018: 73).

Зауважимо, що соціальні сторінки Інтернету у сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства постійно оновлюються актуальними повідомленнями про працю волонтерів, тоді як на сайтах вітчизняних телевізійних каналів волонтерські відомості подаються однобічно, не часто

оновлюються, втрачаючи свою актуальність, а іноді супроводжуються створенням негативного та упередженого ставлення до волонтерів.

Висновки. ЗМІ України в умовах російсько-української війни висвітлюють різнобічну волонтерську діяльність як окремих громадських активістів, так і цілих організацій. Завдяки різноманітним засобам передачі повідомлень (часописи, теле- і радіопередачі, соціальні мережі) здійснюється формування громадської думки про волонтерську діяльність, шляхи долучення до неї. Загалом, ЗМІ сприяють розвитку на побутовому, повсякденному рівні особливої волонтерської культури: взаємодопомоги, милосердя, жертвності та поваги один до одного. Спільні труднощі, зумовлені лихоліттям війни, змушують людей об'єднуватися задля допомоги один одному. Журналістські матеріали про волонтерів повчають українців не бути байдужими, не стояти осторонь, а проявити свою активність на волонтерському фронті. Вони показують, що волонтерство робить людей більш відповідальними і пришвидшує процес побудови громадянського суспільства в Україні. Викриваючи негативні факти волонтерської діяльності, українські масмедіа прагнуть пробудити критичне мислення у громадськості, а не сприяти поширенню негативного й упередженого ставлення до волонтерів. Велика частка інформаційного наповнення у різних медіаресурсах відзначається позитивним зображенням постаті волонтера, яка в окремих випадках героїзується і прирівнюється до військовослужбовців. Адже окремі волонтери загинули на фронті, нехтуючи правилами безпеки, заради допомоги бійцям ЗСУ та цивільному населенню тимчасово окупованих територій України. Перспективним напрямом дослідження вважаємо створення реєстру загиблих та полонених волонтерів України, вивчення діяльності яких повинно стати гарним прикладом для патріотичного виховання молодого покоління української нації. Відповідно, рекомендуємо ЗМІ України започаткувати окрему рубрику під назвою «Визначні волонтери України», де б поступово нагромаджувався біографічний матеріал, який після завершення війни став би гарною основою до укладення енциклопедії волонтерського руху в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веденеев Д. Волонтерський рух в Україні в ході російсько-української війни: ризики праці та форми державного і громадського визнання. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 30. С. 206–216.
2. Жува Л. Волонтерський рух у контексті антитерористичної операції в Україні: політологічний вимір : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Харків, 2016. 19 с.

3. Лещенко М. Контент-аналіз публікацій ЗМІ щодо волонтерів. *Волонтерська діяльність під час військових подій в Україні і світі*. Рукопис. Магістерська дисертація на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 054 «Соціологія». Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Кафедра соціології. Київ, 2018. С. 69–81.

4. Мінченко Г. Волонтерський рух: становлення та розвиток. *Освіта України в умовах військового конфлікту на Донбасі* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Лисичанськ, 27 лютого 2017 р.). Лисичанськ : ФОП Чернов О.Г., 2017. С. 133–137.

5. Проценко О. Волонтерство в сучасній Україні: фактори актуалізації. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 2019. VII (32), Is. 192, Feb. P. 89–94.

6. Проценко О. Сучасне волонтерство: індивідуальні та інституціоналізовані практики. *Традиції та новації у розвитку сучасної соціологічної науки: дослідження молодих вчених* : збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, 27 лютого 2019 р. Київ, 2019. С. 83–86.

7. Томчук О. Роль ЗМІ у формуванні громадської думки щодо волонтерського руху. *Волонтерський рух допомоги Збройним Силам України під час проведення антитерористичної операції (квітень 2014 – квітень 2018 рр.)*. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. Львів, 2021. С. 158–171.

8. Тохтарова І. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*, 2014. № 2. С. 10–15.

REFERENCES

1. Viedenieiev, D. (2018). Volonterskyi rukh v Ukraini v khodi rosiisko-ukrainskoi viiny: ryzyky pratsi ta formy derzhavnoho i hromadskoho vyznannia [The volunteer movement in Ukraine during the Russian-Ukrainian war: labor risks and forms of state and public recognition]. *Viisk.-nauk. visn.* Vyp. 30. S. 206–216 [in Ukrainian].

2. Zhuzha, L. (2016). Volonterskyi rukh u konteksti antyterorystychnoi operatsii v Ukraini: politolohichni vymir [The volunteer movement in the context of the anti-terrorist operation in Ukraine: a political dimension]: avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. Kharkiv. 19 p. [in Ukrainian].

3. Leshchenko, M. (2018). Kontent-analiz publikatsii ZMI shchodo volonteriv [Content analysis of mass media publications about volunteers]. *Volonterska diialnist pid chas viiskovykh podii v Ukraini i sviiti*. Rukopys. Mahisterska dysertatsiia na zdobuttia stupenia mahistra za spetsialnistiu 054 "Sotsiologhiia". Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho". Kafedra sotsiologhii. Kyiv. S. 69–81 [in Ukrainian].

4. Minienko, H. (2017). Volonterskyi rukh: stanovlennia ta rozvytok [Volunteer movement: formation and development]. *Osvita Ukrainy v umovakh viiskovoho konfliktu na Donbasi: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Lysychansk, 27 liutoho 2017 r.). Lysychansk: FOP Chernov O.H. S. 133–137 [in Ukrainian].

5. Protsenko, O. (2019). Volonterstvo v suchasni Ukraini: faktory aktualizatsii [Volunteering in modern Ukraine: actualization factors]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, VII (32), Is. 192, Feb. P. 89–94 [in Ukrainian].

6. Protsenko, O. (2019). Suchasne volonterstvo: indyvidualni ta instytutsionalizovani praktyky [Modern volunteering: individual and institutionalized practices]. *Tradysii ta novatsii u rozvytku suchasnoi sotsiologichnoi nauky: doslidzhennia molodykh vchenykh*: zb. materialiv I vseukr. nauk.-prakt. konf. studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh, 27 liutoho 2019 r. Kyiv. S. 83–86 [in Ukrainian].

7. Tomchuk, O. (2021). Rol ZMI u formuvanni hromadskoi dumky shchodo volonterskoho rukhu [The role of mass media in shaping public opinion about the volunteer movement]. *Volonterskyi rukh dopomohy Zbroinym sylam Ukrainy pid chas provedennia antyterorystychnoi operatsii (kviten 2014 – kviten 2018 rr.)*. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 032 "Istoriia ta arkheolohiia". Natsionalna akademiia sukhoputnykh viisk imeni hetmana Petra Sahaidachnoho. Lviv. S. 158–171 [in Ukrainian].

8. Tokhtarova, I. (2014). Volonterskyi rukh v Ukraini: shliakh do rozvytku hromadianskoho suspilstva yak sfery sotsialnykh vidnosyn [The volunteer movement in Ukraine: the way to the development of civil society as a sphere of social relations]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*. № 2. S. 10–15 [in Ukrainian].

УДК 94

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-3>**Роман КОРСАК,***orcid.org/0000-0001-9245-252X*

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) *korsakr@i.ua*

Тетяна ГУШТАН,*orcid.org/0000-0002-0299-0437*

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри технології і організації ресторанного господарства
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
(Ужгород, Україна) *hushtantetiana@gmail.com*

Віктор МАЛЕЦ,*orcid.org/0009-0000-0805-1919*

магістрант кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) *victormalec@gmail.com*

ІСТОРІЯ ТА ЕТАПИ СТВОРЕННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ХАРЧОВОЇ БЕЗПЕКИ НАССР

Стаття присвячена дослідженню історії, етапам створення та еволюції розвитку системи харчової безпеки НАССР. Авторами наголошено, що сьогодні є актуальним інтеграція підприємств готельно-ресторанного бізнесу нашої країни у світовий ринок послуг, через систему впровадження єдиних стандартів безпеки харчового виробництва країн-учасниць Комісії Кодексу Аліментаріус на базі принципів та положень системи контролю харчової безпеки НАССР.

Автори статті вважають, що еволюція розвитку та проблеми розроблення і впровадження системи НАССР на вітчизняних підприємствах харчування набули актуального звучання, особливо в умовах інтегрування України у ринки виробництва та послуг Європейського Союзу, оскільки сьогодні гостро постало питання гарантування належної якості та безпечності продукції готельно-ресторанного господарства.

На формування системи НАССР вплинули наукові дослідження американського вченого і консультанта із теорії управління якості В. Демінга, досліджень Пілбурзької компанії (*the Pillsbury Company*), лабораторії Армії США і Національного управління з авіації та дослідження космічного простору США (*NASA*). У 60-х рр. ХХ ст. це був секретний проект із виробництва безпечних харчових продуктів для астронавтів США. Проект мав за мету вирішити дві принципові проблеми безпеки харчових продуктів для астронавтів під час перебування у космосі: можливих змін якості їжі у космічному апараті за умов відсутності земної гравітації та захисту харчових продуктів від різного роду патогенів та біологічних токсинів.

У контексті дослідження, автори статті дійшли висновку, що інтенсивне поширення, всесвітнє визнання та масове застосування у виробничій практиці системи НАССР пояснюється рядом безперечних переваг, які вона дає тим, хто використовує зазначену систему. Сьогодні, запровадження системи НАССР дозволяє здійснити розширення експортних ринків, адже в багатьох країнах світу зазначена система є обов'язковою законодавчо встановленою вимогою.

Для розв'язання наукових завдань, що стосуються дослідження історії та етапів створення і розвитку системи харчової безпеки НАССР, застосовано загальнонаукові та спеціально-наукові методи, зокрема: метод синтезу і аналізу, метод узагальнення, метод історичної ретроспективи, хронологічний метод тощо.

Ключові слова: НАССР, система харчової безпеки, харчова безпека споживача, Кодекс Аліментаріус, Україна, Європейський Союз, аналіз ризиків та небезпек.

Roman KORSAK,

orcid.org/0000-0001-9245-252X

Doctor of Historical Sciences, Professor;

Head of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Industry

Uzhhorod National University

(Uzhgorod, Ukraine) korsakr@i.ua

Tetiana HUSHTAN,

orcid.org/0000-0002-0299-0437

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Technology and Organization of Restaurant Management

Uzhhorod Trade and Economic Institute of State University of Trade and Economics

(Uzhhorod, Ukraine) hushtantetiana@gmail.com

Viktor MALETS,

orcid.org/0009-0000-0805-1919

Master's student at the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Industry

Uzhgorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) victormalec@gmail.com

HISTORY AND STAGES OF CREATION AND DEVELOPMENT OF THE FOOD SECURITY SYSTEM OF HACCP

The article is devoted to the study of the history, stages of creation and evolution of the food safety system of HACCP. The authors emphasized that the integration of the hotel and restaurant business enterprises of our country into the world market of services, through the system of implementation of uniform food safety standards of the member countries of the Codex Alimentarius Commission based on the principles and provisions of the HACCP food safety control system, is relevant today.

The authors of the article believe that the evolution of development and the problems of the development and implementation of the HACCP system at domestic food enterprises have become relevant, especially in the context of the integration of Ukraine into the production and service markets of the European Union, since today the issue of guaranteeing the proper quality and safety of hotel and restaurant products has become acute.

The formation of the HACCP system was influenced by the scientific research of the American scientist and consultant on the theory of quality management V. Deming, the research of the Pillsbury Company, the laboratory of the US Army and the National Aeronautics and Space Administration of the USA (NASA). In the 60s of the XX century, it was a secret project to produce safe food for US astronauts. The project aimed to solve two fundamental problems of food safety for astronauts during their stay in space: possible changes in the quality of food in the spacecraft in the absence of Earth's gravity and protection of food products from various pathogens and biological toxins.

In the context of the study, the authors of the article came to the conclusion that the intensive spread, worldwide recognition and mass application of the HACCP system in production practice is explained by a number of indisputable advantages that it gives to those who use the specified system. Today, the introduction of the HACCP system allows for the expansion of export markets, because in many countries of the world the specified system is a mandatory statutory requirement.

To solve the scientific tasks related to the study of the history and stages of the creation and development of the HACCP food safety system, general scientific and special scientific methods are applied, in particular: the synthesis and analysis method, the generalization method, the historical retrospective method, the chronological method, etc.

Key words: *HACCP, food safety system, consumer food safety, Codex Alimentarius, Ukraine, European Union, analysis of risks and dangers.*

Постановка проблеми. Викликами сучасного глобального ринку гостинності є – інтеграція підприємств готельно-ресторанного бізнесу України у світовий ринок послуг, через систему впровадження єдиних стандартів безпеки харчового виробництва країн учасниць Комісії Кодексу Аліментаріус на базі принципів та положень системи контролю харчової безпеки HACCP. В умовах інтегрування вітчизняних закладів готельно-рес-

торанного господарства на ринок Європейського Союзу проблема впровадження систем управління безпечністю за принципами HACCP щороку набуває актуальності. Експорт вітчизняної харчової продукції на національний і європейський ринки неможливий без розроблення та впровадження системи управління HACCP. Враховуючи зазначені умови, керівники закладів ресторанного господарства з повним циклом виробництва, праг-

нучи бути конкурентними на ринку послуг харчування, сьогодні вводять у розроблення систем за принципами НАССР. Таким чином, еволюція розвитку та проблеми розроблення і впровадження системи НАССР на вітчизняних підприємствах харчування набуло актуального звучання, особливо в умовах інтегрування України у ринки виробництва та послуг Європейського Союзу, оскільки сьогодні гостро постало питання гарантування належної якості та безпечності продукції готельно-ресторанного господарства.

Аналіз дослідження. Комплексне дослідження системи НАССР розглянуті у працях вітчизняних науковців. Зокрема: пошук оптимальних шляхів впровадження на харчових підприємствах систем НАССР розглянуто у праці В. Плахотіна (Плахотін, 2015), концептуальні положення Кодексу Аліментаріус та їх реалізація у національному законодавстві України досліджено В. Слободкіним (Слободкін, 2008), перспективи гармонізації “Codex Alimentarius” в Україні проаналізували О. Якубчак та А. Кобиш (Якубчак, Кобиш, 2021). Водночас відзначимо, що проблематика дослідження історії та етапів створення і розвитку системи харчової безпеки НАССР у вітчизняній науці, розглянуто у недостатній мірі.

Мета статті – комплексно дослідити історію та етапи створення і розвитку системи харчової безпеки НАССР. Для реалізації мети нами було визначено наступні завдання: дослідити історичні аспекти розвитку системи НАССР, проаналізувати наукові джерела із даної проблематики, зробити обґрунтовані висновки щодо проведеної роботи.

Виклад основного матеріалу. Історія формування системи НАССР (англійською мовою «Hazard Analysis and Critical Control Points» – «аналіз ризиків і критичні контрольні точки») тісно пов'язана із науковими дослідженнями В. Е. Демінга, американського вченого і консультанта з теорії управління якістю. У 50-х рр. ХХ ст. разом із іншими науковцями, ним було розроблено системи комплексного управління якістю (TQM) (Deming, 2000: 94–95).

Впродовж 60-х рр. ХХ ст. концепція та система НАССР формувалася під впливом спільних наукових досліджень Пілсбурської компанії (the Pillsbury Company), лабораторією Армії США і Національним управлінням з аеронавтики та дослідження космічного простору США (NASA), як секретний проект із виробництва безпечних харчових продуктів для астронавтів США. Зазначений проект мав за мету вирішити дві принципові проблеми безпеки харчових продуктів для астронавтів під час перебування у космосі:

1. Перша – стосувалася можливих змін якості їжі у космічному апараті за умов відсутності земної гравітації.

2. Друга – захист харчових продуктів від різного роду патогенів та біологічних токсинів (наприклад, захворювання спричинені продуктами харчування, зокрема, харчове отруєння стафілококами, були б катастрофічними для екіпажу астронавтів в умовах космосу).

Першу проблему науковці вирішували шляхом розроблення харчових продуктів «на один ковток» та використання спеціально розробленого покриття для скріплення харчового продукту. Також, використовувалися спеціалізовані типи пакування для мінімізації впливу навколишнього космічного середовища на харчові продукти впродовж космічної подорожі.

Друга проблема вирішувалася шляхом розробки концепції НАССР, що виключала можливість утворення токсинів у харчовій продукції і, як наслідок, запобігання харчовим отруєнням астронавтів у космосі (Система НАССР, 2003: 8–19).

Як результат, у 1971 році на Першій Американській Національній Конференції з проблем безпеки харчових продуктів, Пілсбурською компанією була представлена концепція НАССР. Після цього Управління США з контролю за харчовими продуктами і лікарськими засобами (United States Food and Drug Administration) стало вимагати застосування системи НАССР під час виробництва рибних продуктів, а Департамент сільськогосподарства США – при переробці м'яса та птиці. Національна академія наук США (НАУ США) в 1985 р., після проведення оцінки ефективності регулювання харчової промисловості США, рекомендувала всім координуючим установам прийняти концепцію НАССР і обов'язково застосувати систему для виробників харчових продуктів (Codex alimentarius: Understanding Codex. 2018: 1–3; Слободкін, 2007: 22–28).

У той же час проблема безпеки виробництва харчових продуктів обговорювалася не тільки в США. Зокрема, у 1953 р. Всесвітня асамблея охорони здоров'я офіційно декларувала, що широке використання хімікатів у харчовій промисловості несе загрозу здоров'ю людини, представляючи собою нову проблему, якій необхідно приділити значну увагу. У 1961 р. конференція ФАО (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН), заснувала «Кодекс Аліментаріус» і прийняла рішення про створення міжнародної програми стандартів харчових продуктів (Слободкін, 2008: 13–22).

Утворення міжнародної Комісії Кодекс Аліментаріус базувалося на наукових розробках, які

проводилися в галузях харчової хімії, харчової технології, харчової мікробіології, токсикології тощо. У 1963 р. у рамках Об'єднаної програми ФАО і ВООЗ, міжнародну Комісію Кодекс Аліментаріус, призначили для розробки міжнародних продовольчих стандартів. Головними завданнями зазначеної інстанції були:

- розвиток міжнародних харчових стандартів;
- застосування наукового підходу до аналізу ризиків;
- розвиток зв'язків Кодексу з іншими регулюючими організаціями;
- забезпечення можливостей ефективного реагування на проблеми у харчовій галузі та ін. (Codex alimentarius: Understanding Codex. 2018: 1–3).

Кодекс Аліментаріус (лат. «Codex Alimentarius», що означає «Закон про харчові продукти») – збірка прийнятих на міжнародному рівні стандартів на харчові продукти, представлених у єдиній формі. Він також включає положення рекомендаційного характеру у вигляді кодексів практики, керівних принципів та інших рекомендованих заходів, які сприяють досягненню цілей Кодексу. Виконання та практика принципів Кодексу закріплює контрольні переліки вимог для національних органів контролю та контролюючих органів за якістю харчових продуктів. Також, Кодекс має на меті:

- 1) сприяти розробці та встановленню визначень і вимог до харчових продуктів;
- 2) сприяти гармонізації вимог на міжнародному рівні;
- 3) сприяти розвитку міжнародної торгівлі;
- 4) охорона здоров'я споживачів;
- 5) забезпечення сумлінної практики в торгівлі харчовими продуктами.

Сьогодні Комісія Кодексу Аліментаріус налічує 189 членів з них 188 країн-членів та 1 організації-члена (Європейський Союз) (Якубчак, Кобиш, 2021: 1–7).

Відмітимо, що Всесвітня організація охорони здоров'я та Міжнародна продовольча та сільськогосподарська організація (ФАО) також базуючись на принципах викладених в положеннях «Кодексу Аліментаріус», не тільки схвалили а й почали принципово впроваджувати використання системи НАССР в світовому масштабі (Understanding Codex Alimentarius, 2018: 11). З цього часу система НАССР поширилася практично на всі країни світу, як засіб надійного захисту споживача. Обов'язкове запровадження НАССР вимагає законодавство США, Канади, Японії, Нової Зеландії, інших країн. Постановою Кабінету Міністрів України № 903 від 3 липня 2006 р. «Питання Національної комісії України з Кодексу Аліментаріус» була

створена Національна комісія України з Кодексу Аліментаріус (НККАУ) (Пчелянська, с. 172–177).

На початковому етапі формування система НАССР складалася з наступних базових принципів (Codex Alimentarius general principles of food hygiene, 2022: 4):

1. Визначення та оцінка небезпек, пов'язаних з повним циклом споживання харчових продуктів: від вирощування та збирання врожаю до приготування їжі;
2. Ідентифікація критичних точок контролю якості, для того щоб протидіяти будь-якій небезпеці;
3. Встановлення систем моніторингу в критичних точках контролю якості продукції.

Але згодом, принципи системи НАССР були розширені до 7 принципів (Recommended International Code of Practice General Principles of Food Hygiene CAC/RCP1-1969. Rev.4, с. 22–25):

1. Проведення аналізу небезпечних чинників якості харчових продуктів;
2. Визначення критичних точок контролю (КТК) – ідентифікація критичних контрольних точок заснована на логічному підході. Після ідентифікації та визначення критичних контрольних точок необхідно розробити та запровадити ефективний аналіз небезпечних чинників виявлення критичних контрольних точок та визначення граничних значень;
3. Встановлення критичних меж, які повинні бути помітними для забезпечення належного контролю якості харчової продукції;
4. Встановлення процедур моніторингу КТК (моніторинг має на меті забезпечити своєчасне виявлення відхилень у КТК та проведення необхідних коригувальних дій);
5. Визначення коригувальних дій, які спрямовані на швидке відновлення контролю над технологічними процесами;
6. Встановлення процедур перевірки для системи НАССР;
7. Ведення документування всіх процедур та записів.

Стосовно України відмітимо, що 23 липня 2014 року Верховна Рада проголосувала за законопроект № 4179 а, «Про гармонізацію законодавства України та Європейського Союзу у сфері безпеки та якості харчових продуктів». Закон передбачав наступне:

- введення в Україні європейської моделі системи безпеки і якості продуктів харчування, заснованої на процедурах НАССР;
- створення єдиного контролюючого органу в сфері безпеки харчових продуктів;

– скасування дозвільних документів і процедур, які відсутні в ЄС;

– запровадження принципів ЄС щодо регулювання ГМО (у частині реєстрації ГМО-джерел, а не продуктів, вироблених з них та ін.).

Через рік, 17 жовтня 2015 р. відповідно до Наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України № 429 були затвердженні зміни щодо вимог які стосувалися розробки та впровадження діючих процедур, заснованих на принципах системи НАССР (Плахотін, 2015: 24–26; Якубчак, Галабурда, Бокарев, 2018: 14–17).

Висновки. Таким чином, запровадження НАССР дозволяє здійснити розширення експортних ринків, адже в багатьох країнах світу НАССР є обов'язковою законодавчо встановленою вимогою. Інтенсивне поширення, світове визнання

та масове застосування у виробничій практиці системи НАССР пояснюється рядом безперечних переваг, які вона дає тим, хто використовує зазначену систему. Зокрема, серед переваг впровадження НАССР необхідно виділити наступні:

1. Система НАССР охоплює всі етапи життєвого циклу харчових продуктів – від одержання сировини до споживання продукту;

2. Застосування швидких коригувальних дій;

3. Визначення чіткої відповідальності за забезпечення якості харчових продуктів;

4. Моніторинг та аналіз критичних процесів і концентрація на них основних ресурсів підприємства;

5. Створення додаткових можливостей для інтеграції із системою менеджменту якості ISO (ISO 9001, ISO 2000).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Плахотін В. Я. Впровадження на харчових підприємствах систем НАССР – оптимальний шлях виходу на внутрішній і зарубіжний ринки. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку харчових виробництв, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу: Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 40-річчю заснування факультету ХТГРТБ (м. Полтава, 20–21 листопада 2014 р.)*. Полтава: ПУЕТ, 2015. С. 24–26.

2. Пчелянська Г.О. Безпека та якість продовольчих товарів: міжнародний аспект. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки*. № 3 (69). Том 2. Вінниця 2012 р. С. 172–177.

3. Система НАССР. *Довідник*. Львів: Леонорм, 2003 р. 218 с.

4. Слободкін В. І. Концептуальні положення Кодексу Аліментаріус та їх реалізація в національному законодавстві України. *Проблеми харчування*. № 3–4. Національна медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика, Київ, 2008. С. 13–22.

5. Слободкін В.І. Світові системи забезпечення якості і безпечності харчових продуктів та здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду за умов їх розвитку. *Посібник*. К.: НМАПО імені П.Л. Шупика і Центральна СЕС МОЗ України, 2007. 55 с.

6. Якубчак О.М., Галабурда М.А., Бокарев Б. О. Імплементация законодавства з безпечності харчових продуктів до європейських вимог. *Міжнародна науково-практична конференція «Контроль безпечності харчових продуктів. Україна-ЄС: невирішені питання» (19–20 квітня 2018 р.)*. Київ, 2018. С. 14–17.

7. Якубчак О.М., Кобиш А.І. Перспективи гармонізації Codex Alimentarius в Україні. *Національний університет біоресурсів та природокористування України*. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer26/819.pdf> (дата звернення 10.07.2023).

8. Codex Alimentarius general principles of food hygiene. *CXC 1–1969*. WHO and FAO, 2022. 38 p.

9. Codex alimentarius: Understanding Codex. *Food and Agriculture Organization of the United Nations and World Health Organization*. Fifth edition: September 2018. WHO and FAO, Rome. 42 p.

10. Understanding Codex Alimentarius. *Food and Agriculture Organisation of the United Nations*. World Health Organization, 2000. 45 p.

11. Deming E. Out of the Crisis. The MIT Press, 2000. 524 p.

12. Recommended International Code of Practice General Principles of Food Hygiene. *CAC/RCP1-1969*. Rev. 4, 2003. 31 p.

REFERENCES

1. Plakhotin V. Ya. Vprovadzhennia na kharchovykh pidpriemstvakh system NASSR – optimalnyi shliakh vykhodu na vnutrishnii i zarubizhnyi rynky. [Implementation of HACCP systems at food enterprises is the optimal way to enter the domestic and foreign markets]. Actual problems and prospects for the development of food production, hotel-restaurant and tourism business: International scientific and practical conference dedicated to the 40th anniversary of the founding of the Faculty of Science and Technology (Poltava, November 20–21, 2014). Poltava: PUET, 2015. P. 24–26. [in Ukrainian].

2. Pchelianska H.O. Bezpeka ta yakist prodovolchkykh tovariv: mizhnarodnyi aspekt. [Safety and quality of food products: an international aspect]. Collection of scientific works of the Vinnytsia National Agrarian University. Series: Economic Sciences. № 3 (69). Volume 2. Vinnytsia, 2012. P. 172–177. [in Ukrainian].

3. Systema NASSR. [HACCP system]. Directory. Lviv: Leonorm, 2003. 218 p. [in Ukrainian].

4. Slobodkin. V. I. Kontseptualni polozhennia Kodeks Alimentarius ta yikh realizatsiia v natsionalnomu zakonodavstvi Ukrainy. [Conceptual provisions of the Codex Alimentarius and their implementation in the national legislation of Ukraine].

Nutritional problems. No. 3–4. National Medical Academy of Postgraduate Education named after P.L. Shupyka, Kyiv, 2008. P. 13–22 [in Ukrainian].

5. Slobodkin V.I. Svitovi systemy zabezpechennia yakosti i bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zdiisnennia derzhavnogo sanitarno-epidemiolohichnoho nahliadu za umov yikh rozvytku. [Global systems of ensuring the quality and safety of food products and the implementation of state sanitary and epidemiological supervision under the conditions of their development]. Manual. K.: NMAPO named after P.L. Shupyka and the Central SES of the Ministry of Health of Ukraine, 2007. 55 p. [in Ukrainian].

6. Iakubchak O.M., Halaburda M.A., Bokarev B. O. Implementatsiia zakonodavstva z bezpechnosti kharchovykh produktiv do yevropeiskykh vymoh. [Implementation of food safety legislation to European requirements]. International scientific and practical conference “Food safety control. Ukraine-EU: unresolved issues” (April 19–20, 2018). Kyiv, 2018. P. 14–17. [in Ukrainian].

7. Iakubchak O.M., Kobysh A.I. Perspektyvy harmonizatsii Codex Alimentarius v Ukraini. [Prospects of Codex Alimentarius harmonization in Ukraine]. National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer26/819.pdf> (data zvernennia 10.07.2023) [in Ukrainian].

8. Codex Alimentarius general principles of food hygiene. CXC 1–1969. WHO and FAO, 2022. 38 p.

9. Codex alimentarius: Understanding Codex. Food and Agriculture Organization of the United Nations and World Health Organization. Fifth edition: September 2018. WHO and FAO, Rome. 42 p.

10. Understanding Codex Alimentarius. Food and Agriculture Organisation of the United Nations. World Health Organization, 2000. 45 p.

11. Deming E. Out of the Crisis. The MIT Press, 2000. 524 p.

12. Recommended International Code of Practice General Principles of Food Hygiene. CAC/RCP1-1969. Rev. 4, 2003. 31 p.

УДК 327.8:[355/359(470+521):(470)]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-4>

Олександр ЛИСЕНКО,
orcid.org/0000-0002-4003-6433
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу воєнно-історичних досліджень
Інституту історії України Національної академії наук України
(Київ, Україна), ukr2ww@ukr.net

Олександр МАЄВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0001-9926-3270
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу воєнно-історичних досліджень
Інституту історії України Національної академії наук України
(Київ, Україна), alexandermaievskiy@gmail.com

Людмила ХОЙНАЦЬКА,
orcid.org/0000-0001-7324-5461
кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав,
Інституту історії України Національної академії наук України
(Київ, Україна), L.Khoynatska@gmail.com

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ОБРАЗУ «ІНШОГО»/ «ВОРОГА» В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕГМЕНТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014–2023 РР.

Наукова проблема дослідження охоплює комплекс аспектів, пов'язаних з характеристикою особливостей функціонування інформаційного простору як ландшафту гібридної та гарячої фаз російсько-української війни у тому сегменті, що стосується взаємного формування образу «іншого»/«ворога» і його впливу на морально-психологічний стан цивільного населення та військовослужбовців обох країн. У науковій літературі вказана тема опрацьована недостатньо, оскільки війна ще триває. Натомість деякі теоретичні аспекти студіювання особливостей іншування й алгоритмів позиціонування «чужого»/«ворога» у літературі представлені доволі ґрунтовно. Методологічне підґрунтя розвідки сформуливали напрацювання фахівців політології, історії, соціальної психології, міждисциплінарний інструментарій наукового пошуку, а також сучасний тезаурус, яким послуговуються дослідники вказаної проблематики. Фактично перетворення України та українців на «чужих» і «ворожих» почалося у Російській Федерації незабаром після розпаду СРСР та появи на пострадянському просторі суверенних держав. Розв'язавши гібридну війну проти «братнього народу», Кремль прагнув усіма можливими засобами – політичними, економічними, конфесійними та іншими – повернути Україну в орбіту свого виняткового впливу. Імперська колоніальна політика супроводжувалася широкомасштабними акціями з дискредитації нашої держави на міжнародній арені, а також формуванням усередині Росії негативного ставлення до українського народу. Одним з важливих напрямів антиукраїнської політики стали інформаційні кампанії, спрямовані на демонізацію образу українців у російському суспільстві, розхитування політичної ситуації в нашій державі, а з 2014 р. – легітимізації агресії проти України і порушення її територіальної цілісності у вигляді відторгнення Криму і частини Донбасу. Початок повномасштабної агресії проти України поклав початок новому етапу інформаційного протистояння. У відповідь на ворожі дії Москви в українському інформаційному просторі та масовій свідомості стало кристалізуватися асоціативно-семантичне поле з негативними образами Росії, представників її військово-політичного керівництва і суспільства.

Ключові слова: Гібридна війна, повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, інформаційні технології, пропаганда, образ ворога.

Oleksandr LYSENKO,
orcid.org/0000-0002-4003-6433
doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Military Historical Research
Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), ukr2ww@ukr.net

Oleksandr MAIEVSKYI,

orcid.org/0000-0001-9926-3270

Candidate of Historical Sciences,

Senior Researcher at the Military-Historical Research Department

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine), alexandermaievskiy@gmail.com

Lyudmila KHOINATSKA,

orcid.org/0000-0001-7324-5461

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,

Senior Researcher at the Department of History of Newly Independent States,

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine), L.Khoinatska@gmail.com

EXPLOITATION OF THE «OTHER»/«ENEMY» IMAGE IN THE INFORMATION SPACE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 2014-2023.

The research problem encompasses a complex set of aspects related to characterizing the functioning of the information space as a landscape of the hybrid and hot phases of the Russian-Ukrainian war, specifically focusing on the mutual formation of the «other»/«enemy» image and its impact on the moral and psychological state of the civilian population and military personnel of both countries. This topic is insufficiently addressed in scientific literature as the war is ongoing. However, some theoretical aspects of studying the peculiarities of «othering» and positioning algorithms of the «foreign»/«enemy» are quite well-documented in the literature. The methodological foundation of the research is based on the contributions of experts in political science, history, social psychology, interdisciplinary research tools, and contemporary thesaurus used by researchers in this field. The transformation of Ukraine and Ukrainians into «foreign» and «hostile» entities began in the Russian Federation shortly after the collapse of the USSR and the emergence of sovereign states in the post-Soviet space. Kremlin, having unleashed a hybrid war against the «fraternal people,» sought to return Ukraine to the orbit of its exclusive influence using all available means - political, economic, religious, and others. The imperial colonial policy was accompanied by large-scale actions to discredit our state in the international arena, as well as the formation of a negative attitude towards the Ukrainian people in Russia itself. Information campaigns aimed at demonizing the image of Ukrainians in Russian society, destabilizing the political situation in our country, and since 2014, legitimizing aggression against Ukraine and the violation of its territorial integrity in the form of the annexation of Crimea and the conflict in Eastern Ukraine became one of the important directions of anti-Ukrainian policy. The start of full-scale aggression against Ukraine marked the beginning of a new stage in the information confrontation. In response to Moscow's hostile actions, a semantic field with negative images of Russia, its military-political leadership, and society began to crystallize in the Ukrainian information space and public consciousness.

Key words: *Hybrid war, full-scale Russian invasion of Ukraine, information technologies, propaganda, enemy image.*

Постановка проблеми. Наукова проблема, обрана авторами для спеціального дослідження, окреслена сукупністю аспектів, що віддзеркалюють сутнісні характеристики інформаційного виміру сучасної російсько-української війни у частині взаємного формування та експлуатації образу «іншого»/«ворога» та його вплив на морально-психологічний стан і настрої сторін. Крім того, існує необхідність встановлення номенклатури лінгвістично-візуальних засобів маркування «іншого»/«ворога», конкретно-історичних контекстів еволюції пропагандистських гасел і мемів, а також наукової деконструкції фальсифікованого пропагандистського продукту, що використовується у протистоянні з Україною, нівеляції його впливу на особовий склад ЗСУ і цивільне населення нашої країни.

Аналіз досліджень. В суто історичному науковому дискурсі обрана для розвідки тема з

огляду на те, що війна продовжується в реальному часі, ще недостатньо опрацьована. Однак чимало її теоретичних аспектів у контексті інших подій і явищ вивчаються доволі давно. Особливо інтенсивно проблеми формування та функціонування у суспільному дискурсі образу «іншого»/«чужого»/«ворога» студіюються в західній соціогуманітаристиці. Однією з перших праць, у якій розглядаються алгоритми конструювання стереотипних колективних уявлень про «інших», стала книга Д. Олппорта, надрукована в Кембріджі 1957 року (Allport, 1954). Вчений розкривав специфіку процесів стереотипізації і формування забобонів і пересторог, а також їхню наступну проекцію на індивідуальних членів груп «інших». У вказаному руслі процеси соціальної категоризації вивчали М. Хог, Д. Террі, У. Вайт. У їхній розвідці показано, яким чином групи «інших» деперсоніфікуються і набувають рис ворожості

(Hogg, Terry, White, 1995: 255–269). Концептуальні напрацювання Г. Тешфела і Й. Тюрнера дали змогу забезпечити емпіричне підтвердження впливу категоризації на індивідуальну і корпоративну свідомість та відповідні моделі поведінки у рамках «свій – чужий» (Tajfel, 1982; Tajfel, Turner, 1986: 7–24). Мобілізаційний потенціал групової ідентифікації схарактеризовано у матеріалі М. Хелблінга, Т. Ріскінса й М. Райта (Helbling, Reeskens, Wright, 2016: 744–767). У дослідженні, яке підготували Р. Х'юстон, М. Рубін та Х. Вілліс, увага фокусується на чинниках, що стимулюють еволюцію процесів від групової категоризації та ідентифікації до міжгрупової диференціації, на наступному етапі – до сприйняття «чужого» об'єкта як джерела небезпеки, сплесків страху, неприязні, ненависті й агресії, отже, – «ворожого» (Hewstone, Rubin, Willis, 2002: 575–604). Структурний підхід до аналізу соціальних репрезентацій конфронтаційного змісту реалізовано у публікації О. Абріка (Abric, 2001: 621–631).

Серед вітчизняних науковців лінгвістичний зріз проблеми студіює О. Кирилюк, напрацювання якої дають уявлення про алгоритм формування та функціонування асоціативно семантичних полів зі смисловим ядром «ворог – ворожий» (Кирилюк, 2019. № 12: 29–34; Його ж, 2019. Вип. 187: 45–49; Його ж, 2019. Т. 22: 58–68; Його ж, 2020: 53–58). Дослідниця виокремила «два типи асоціативно-семантичних рядів у межах групи: «офіційний» і «неофіційний». Перший репрезентований назвами без додаткових семантичних відтінків (Росія, Москва, Кремль), другий нараховує 15 основних рядів, що на асоціативному рівні пов'язані з Росією (Орда, Мордор, бензоколонка, Раша, сусід, імперія, зло, ворог тощо)» (Кирилюк, 2020: 57). Цікаві думки з цього приводу виклав очільник Українського інституту національної пам'яті А. Дробович (Дробович, 2022). Автори цієї статті простежували застосування креолізованого (тобто такого, що поєднує візуальну і вербальну складову) продукту під час війни російсько-української війни (Лисенко, Маєвський, 2023: 7–12).

В офіційному російському дискурсі війна РФ проти України трактується як «суспільно-політична криза в Україні», що «змусило» Кремль вдатися до «демлітаризації та денацифікації України у формі «спеціальної воєнної операції» (СВО). Зразком таких інтерпретацій може слугувати стаття Є. Новаковського, у якій з апологетичних позицій характеризуються антиукраїнські настрої росіян за кілька років до повномасштабного вторгнення російської армії в Україну (Новаковский, 2022: 145–163).

Мета статті полягає у реконструкції генези та еволюції ключових меседжів, ідеологічних схем, форм і методів діяльності пропагандистських інституцій Росії та України, алгоритму і практичних наслідків застосування прийомів демонізації супротивника.

Виклад основного матеріалу. Спроби негативізації образу «іншого», що часто набували крайніх ознак «ворожого», використовувалися з давніх-давен, по-перше, задля дискредитації супротивника, по-друге, з метою підвищення мотивації та впевненості членів певних політичних, соціальних, етноконфесійних, маргінальних когорт у своїх діях, по-третє, для легітимації практичних політичних кроків на внутрішній чи зовнішній арені. Особливо активно такі технології застосовуються під час суспільно-політичних криз та війн і збройних конфліктів. У ХХ ст. вони набули найвищого рівня у формі ідеологічного протистояння. Друга світова стала першою в історії ідеологічною війною. З того часу чимало війн та локальних збройних зіткнень набували виразного ідеологічного забарвлення (наприклад, війни в Афганістані, дії радикальних ісламських формувань і терористів та інші). Аби надати політичним раціям, спрямованим на мобілізацію громадян певних держав чи прихильників окремих військово-політичних організацій, додаткової переконливості, спеціальні інформаційно-пропагандистські служби генерують і широко експлуатують стереотипи, негативні образи та цілеспрямовано сфальсифіковані меми, спрямовані на дискредитацію потенційного чи реального супротивника.

Спільна історія України і Росії позначена практично перманентними спробами останньої підпорядкувати сусідній народ, нав'язати йому колоніальні за змістом відносини, в яких метрополія привласнювала право вирішувати долю українців. Упокорення «братнього народу» так званім «старшим братом» набувало різних форм: від асиміляції до геноциду. При цьому будь-які спроби спротиву політиці денационалізації з боку українців трактувалися як «сепаратистські», «антидержавні», «бандитсько-кримінальні», такі, що «підривають єдність слов'янського світу».

У російській історичній дійсності українці завжди сприймалися як «інші». Мешканці Придніпров'я, Правобережжя Північної Таврії, Слобожанщини, Волині, Галичини поступово формували спільноту з власними мовою, культурними і звичаєвими практиками, способами організації соціального життя та господарювання, світоглядними орієнтирами й цінностями. Козацький

стан взагалі виявився унікальним феноменом історії, що згодом перетворився на ядро української ідентичності. До речі, у Московії слову «козак» одночасно з елементом окремішності часто надавали негативної конотації, як і «гайдамака», синонімізуючи їх зі словом «розбійник». Закріплюючи девіантне смислове орнаментування за вказаними словами, росіяни кристалізували певний стереотип українців, що з часом обростав іншими негативними рисами. Так, назвисько «мазепинець» асоціювалося з поняттям зради, порушення принципів васалітету й громадянського обов'язку. Іншуванням мешканців українських земель позначений термін «малороси». Навіть суто зовні перша частина цього лінгвістичного новотвору закріплювала за українцями елемент меншовартості (географічної, популяційної, етнічної, політичної тощо), а друга – базувалася на альянсах спільного походження та історичної спорідненості.

У Російській імперії «національна гордість великоросів» стала предметом не просто особливої турботи влади, політичних і культурних еліт, а зоною формування національно-державницької ідеї. Слово «народність» увійшло до символічної тріади, на якій, мов на трьох слонах, стояла імперія Романових, одночасно з іншими системотворними поняттями – «самодержавство» і «православ'я».

У добу Української революції, усіма можливими засобами перешкоджаючи вільному самовизначенню українців, російські більшовики негативізували українські політичні сили у формі неологізмів «петлюрівці», «махновці», «контрреволюціонери», «отаманщина» тощо.

Саме тоді з'явилися чергові негативні назвиська для тих, хто боровся за власну державність і українську національну ідею – «петлюрівці», «отаманщина», «махновщина» та інші.

З «легкої руки» більшовицьких вождів (як Леніна, так і Сталіна) в інформаційне поле СРСР постійно вкидалися нові лексеми з негативною конотацією. Серед численних «ухилів», що накидалися партійним функціонерам в УРСР, зустрічаємо «націонал-комунізм», «волобуєвщину», «хвильовізм», «скрипниківщину», «шумськізм» та інші.

Та найвищим зарядом негативу володіли такі лінгвістичні одиниці як «шкідники», «антирадянські елементи», чи не найневдаліший словотвір «українські буржуазні націоналісти» та особливо узагальнений образ «вороги народу». У 30–40-ві роки перелічені дефініції підпадали під кримінальну кваліфікацію і прирікали їх носіїв на репресії, і смерть.

Під час Другої світової війни похідні від прізвища одного з лідерів ОУН С. Бандери слова «бандерівщина» і «бандерівці» набули у радянській пропаганді різко негативного та навіть лайливого значення і синонімізувалися з криміналізованими дефініціями «антирадянські елементи», «бандитизм» та інші.

Зі здобуттям Україною незалежності у Росії поступово, але рельєфно оформилися й одночасно співіснували дві тенденції, що витворювали суперечливу ситуацію: з одного боку, там продовжували усіляко насичувати й аргументувати версію «спільного походження і спорідненості трьох братніх східнослов'янських народів», а з іншого, – позиціонувати українців як «відщепенців», «розкольників православної Святої Русі», «прислужників духовно занепадаючого Заходу» тощо. З приходом на посаду президента РФ В. Путіна друга тенденція стала виразно домінувати. Вдаючи з себе знавця історії (це виглядає як жалюгідне бажання бути схожим на Й. Сталіна, який вважав себе фахівцем у багатьох галузях знань – мовознавстві, історії, економіці, генетиці та інших), новий «вождь нації» відмовляв українцям у праві на самовизначення і суверенітет, класифікував Українську державу як failed state, тобто штучну, таку що не відбулася. Завдяки розгалуженій мережі впливових ЗМІ за кордоном та дипломатичним каналам, за Україною закріплювалося негативне реноме «ненадійного торговельного партнера і транзитера газу», держави, неспроможної виконувати свої дво- і багатосторонні міжнародні зобов'язання. При цьому використовувалися об'єктивні соціально-економічні труднощі в Україні (часто інспіровані саме Кремлем з метою позбавлення її ядерного статусу, військово-морського флоту, економічної самостійності, а також формування залежності від російських енергоносіїв, урану, імпортного ринку). Фінансувалися й продовжують фінансуватися численні громадські, лівацькі та парамілітарні організації в багатьох країнах Євросоюзу, США, Латинської Америки. Утримуються певні політичні партії та окремі інфлюенсери, які виконують роль ретрансляторів тез російської пропаганди на світовому рівні. Яскравим прикладом може слугувати інформаційна боротьба російської пропаганди проти українських націоналістів, яких Росія демонізувала як для власного населення, так і для всього цивілізованого світу. На початковому етапі для російських ідеологів-пропагандистів уособленням крайнього націоналізму в Україні був «Правий Сектор», проти якого прокуратура РФ навіть подала судовий позов.

Оскільки матеріали слідства мали гриф «таємно», публічно озвучили лише резолюцію, в якій Верховний суд Росії визнавав УНА–УНСО, «Правий сектор», Українську повстанську армію і «Тризуб Степана Бандери» екстремістськими організаціями та від 17 листопада 2014 р. заборонив їхню діяльність на території РФ. «Правий Сектор» та Д. Ярош з 2014 р. стали уособленням зла в інструментарії російської пропаганди, яка сформувала образ «бандерівців націоналістів-терористів», неонацистів, фашистів сьогодення. Використовуючи ці штампи, ЗМІ жахали власне населення, періодично вкидаючи в інфопростір меседжі, що агенти-«правосеки» вербують росіян та готують диверсії по всій території Росії. Пропагандисти таврували учасників Революції Гідності штампом «фашисти», усіяючи уникаючи інформації про соціальний, географічний і етнічний склад учасників протестних акцій, зводячи все до регіонального поділу України твердженнями, що більшість учасників її – це західноукраїнські бандерівці, неонацисти і фашисти. Відповідно проводилися паралелі з власними фейками про співпрацю значної частини українців з німецькою окупаційною владою, участю українців у добровольчих збройних формуваннях нацистів та службу в німецькій поліції. Саме у зв'язку з існуванням «Правого сектору» російська пропаганда формувала міф про «український фашизм». Згодом намагаючись дискредитувати найбільш вмотивовані українські добровольчі підрозділи, як для власної, так і для західної спільноти, російські пропагандисти обрали своєю ціллю «Азов». Акцентуючи увагу на символіці, ідеології та структурі вказаного формування, російська пропаганда паразитувала на візуальному сегменті, поширювала наратив, що основою ідеології «Азову» є неонацизм, расизм, антисемітизм та вся палітра ксенофобій. Варто зазначити, що кампанія з дискредитації та демонізації «Азову» частково була успішною: значна частина демократичних світових видань підхоплювала окремі тези російської пропаганди і формувала для своїх респондентів негативний образ цієї організації. Західні медіа, серед яких The Telegraph, The Times, The New York Times, Vice повторювали на своїх шпальтах російські тези про «неонацистські батальйони», «ультраправих радикалів», «ультраправе ополчення», «нацистські батальйони» і тому подібні кліше. Як наслідок, рефрен брехні під різним кутом призвів до того, що конгресмен США Ро Ханна запропонував заборонити надавати полку озброєння. Демократи і республіканці підтримали цю ініціативу у 2018 р., а 2019 р. сорок членів Палати Представ-

ників звернулися до Держсекретаря США з вимогою занести полк «Азов» до переліку терористичних організацій.

На противагу частині українського суспільства, що обстоює україноцентричний погляд на Другу світову війну, її перебіг і наслідки, одним з консолідаційних, системотворних чинників російської ідентичності стало «победобесіє». Перемогу в тій війні радянсько-російська пропаганда звела у всенародний культ і експлуатує його задля «мілітаризації суспільної свідомості» росіян (Дацюк, 2015). Сформувавши ідеологему «Великої Перемоги», кремлівські ідеологи наповнили її кластерними символами-цеглинами: «9 травня», «геніальний полководець Сталін», «Севастополь – місто російської слави», «Діди воювали!», «Можемо повторити!»

Широкомасштабна і планомірна інформаційно-психологічна операція у 2014 р. за основу мала російський наратив про Другу світову війну. Образи «Переможної війни» стали головним концептом консолідації і легітимації окупаційного режиму й одночасного переведення України на інший від Добра бік. Апелюючи до історичної пам'яті, пропагандисти проводили паралелі між «київським режимом» і колаборантами в часи Другої світової. З квітня 2014 р. на білбордах Донбасу і Криму з'явилися репродукції-плакати І. Тоїдзе «Батьківщина мати кличе!», Д. Моора «Ти чим допоміг фронту?», цитати і репліки з плакатів Кукриніксів. Російські технологи креолізованої індустрії активно вмонтовували радянський плакат Другої світової війни в інформаційний простір, одночасно звертаючись до образу захисника, Батьківщини (звісно ж «советской Родіни», себто Росії), експлуатували образ ворога – «українофашистів», фашистів і «бандерівців-посіпак нацизму», жертвами яких зображували російських жінок і дітей. Ці прості концепти були сформовані ще радянською пропагандою і легко декодувалися певними віковими категоріями та слугували мобілізаційним інструментарієм. Все це доповнювало загальні кампанії з конструювання інформаційного консервату з лекціями, виставками, відеороликами, масовими акціями антиукраїнського змісту. До транслявання ключових пропагандистських меседжів була залучена й так звана «пошта Донбасу», що продукує поштівки, марки, конверти та іншу різноманітну філателістичну продукцію із залученням візуальних образів й вербальних меседжів російського міфу «Великої Вітчизняної війни». У такий спосіб війну проти України намагаються позиціонувати як продовження боротьби проти наці-фашизму.

Одним з символів «победобесія» стала «георгіївська стрічка». Саме цей вербально-візуальний маркер відрізняв в очах російських пропагандистів «своїх» від «чужих» на Донбасі після російського вторгнення у 2014 р. Чорно-помаранчева георгіївська стрічка виявилася одним із найголовніших атрибутів належності до «руського міра». 2005 р. вона була введена у вжиток в Російській Федерації та інших пострадянських країнах як основний символ перемоги Червоної армії над нацизмом. У лютому 2014 р. георгіївські стрічки отримали нове конотаційне наповнення – їх активно використовували учасники руху «Антимайдан», щоб підкреслити тим самим свою «антифашистську» і проросійську позицію (Маєвський, 2020: 132–140). З метою легалізації нового символу Дня Перемоги, а також намагаючись затерти та знівелювати пам'ятні дати України в «ДНР», замість 6 грудня, коли ще з 1993 р. в Україні відзначається День Збройних сил України, російські політтехнологи у 2015 р. створили нову «пам'ятну дату» – «День георгіївської стрічки». Перший заступник керівника виконкому так званого громадського руху «Донецька Республіка» А. Крамар заявив: «Сьогодні в Україні відзначають День збройних сил. Це робиться цілеспрямовано, тому в нашій молодій Республіці крім традиційних свят виникають нові – такі, як День георгіївської стрічки. І ці свята зможуть об'єднати всіх жителів ДНР» (Донецьке агентство новостей, 2015). Ідеологи намагаються вкласти у свідомість населення хибний, зумисно викривлений код візуального об'єкту – стрічки, як нібито символу спадкоємності поколінь, прихильності до миру і головного візуального символу антифашистського руху. Російська пропаганда спеціально роздмухувала ореол стрічки, формуючи з неї розпізнавальний знак – «наші». А російська влада легалізувала його законом від 29 грудня 2022 р., в якому йдеться про те, що «георгіївська стрічка є одним із символів військової слави Росії і передбачається відповідальність в разі публічної наруги над цим символом у вигляді штрафу до 3 млн рублів чи колонії терміном на 3 роки» (Федеральний закон РФ, 2022). Російська влада вживала спеціальних заходів задля формування у масовій свідомості громадян РФ відповідного образу українців як неспроможних до самостійного державного життя, «підступних». «зрадливих», «невдячних» росіянам за їхню культуртрегерську і цивілізаційну місію. За таких обставин звичне маркування «хохол» перетворювалося з поблажливо зверхнього назвиська на принизливе.

Гібридна війна, яку Москва латентними засобами розгортала проти України водночас з розпадом СРСР, набувала відвертішого вигляду і брутальних форм. З цією метою широко використовувалася розгалужена мережа ЗМІ, створених за вказівками російської правлячої верхівки чи афілійованих з іншими центрами впливу. Ретрансляторами пропагандистського продукту стали відверто агресивні видання, розраховані на широку аудиторію, наприклад, «РИА Новости», «Readovka», «Интерфакс», «Звезда ТВ» та десятки інших. Існувала ще одна група умовно «опозиційних» ЗМІ, які латентно просували пропагандистські наративи: «Meduza», «Телеканал Дождь», «Эхо Москвы» і власне ті ретранслятори, які діяли в Україні – «News One», «112 Україна», «ZIK».

Напускна толерантність російського істеблішменту геть зникла під час «Помаранчевої революції» та «Революції Гідності». Російські політтехнологи, які відкрито працювали на території України під час виборчих кампаній В. Януковича, у штабах і керівних центрах різних політичних сил, вдавалися до використання асоціацій з явищами, що мали найвищий негативний рейтинг сприйняття серед мешканців пострадянського простору. Експлуатуючи рудименти й атавістичні стереотипи радянського способу мислення, вони «вкидали» в інформаційний ландшафт ідеологеми на кшталт «нашисти», намагаючись у такий спосіб дискредитувати прихильників та лідерів партії «Наша Україна», і насамперед В. Ющенка.

Завдяки гібридним акціям розхитувалася ситуація у східних та південних регіонах України, що завершилося анексією та окупацією Криму, частини Донецької і Луганської областей. З цього часу вже Російська Федерація постала у сприйнятті українців не просто як «інша», а як «ворожа» сила.

В офіційному російському тезаурусі термін «майдан» спочатку сприймався як гарячі каштани в руках. Зовсім чужий і незрозумілий, лякаючий своєю неосяжною внутрішньою органікою і силою та зовсім неприйнятний на російському ментальному і поведінковому полі, феномен майдану став стрімко набувати негативної конотації та обростати похідними термінами – «майданути», «антимайдан». Після втечі В. Януковича до Росії там почали посилено експлуатувати тезу про відсутність легальності української влади. Навіть після обрання президентом України П. Порошенка, у конструйованому кремлівськими «темниками» інформаційному просторі, вище політичне керівництво України продовжували називати

«незаконним», «узурпаторами», «хунтою». Як це постійно відбувається в Росії, інформаційний ландшафт «проростає» дивовижними перлами на кшталт «жидо-бандерівці», що за структурою та беззмістовністю скалькований з інших оксюморонів сталінської доби – «українські буржуазні націоналісти» та «українсько-німецькі націоналісти». У прагненні задовольнити запит влади і значної частини електорату, зорієнтованого на неї, спічрайтери російського «вождя» та його поплічників, приручені за допомогою багатого годівнички журналісти, блогери, різного роду «аналітики» лякали російського телевізійнозалежного обивателя «смертельною» (не інакше!) для Росії та етнічних росіян в Україні загрозою з боку «укро-нацистів». Водночас у масовій свідомості населення Криму, Донбасу та РФ насаджувалося різке негативне ставлення до мешканців західних регіонів України, зокрема Галичан. До речі, власну руку до цього процесу свого часу приклав сумної слави міністр освіти України Д. Табачник, відомий не тільки антигалицькими висловлюваннями, а й псевдонауковими спробами системного викладу власної «концепції».

У згаданій статті Є. Новаковського зазначається: дані, отримані внаслідок емпіричних досліджень 2018–2019 рр. кафедри соціології та психології політики факультету політології МДУ ім. М. В. Ломоносова показали, що «в образі України у свідомості росіян дійсно значною мірою присутні компоненти образу ворога. При цьому ворогом в уяві росіян переважно є влада і державні структури України, ніж народ. Простежується загострене почуття загрози з боку України – як геополітичного характеру, так і для російської національної ідентичності. Разом з тим геополітична загроза у свідомості росіян є не прямою, а опосередкованою і надходить не стільки від самої України, скільки від її статусу певного «провідника» і каталізатора загрози з боку масштабніших західних гравців». Загроза ж національній ідентичності виростає з відчуття культурно-історичної близькості до народу України та схильності громадян Росії ототожнювати народи Росії, України і Білорусії. У зв'язку з цими факторами поворот України до антиросійського вектора і зростаючий на цьому фоні антиросійський політичний дискурс всередині України були сприйняті громадянами вкрай болісно» (Новаковський, 2022: 145). Полишаючи на сумління автора підміну причинно-наслідкових зв'язків, слід наголосити, що з часу проведення згаданого ним соціологічного дослідження у Росії відбувся не просто дрейф, а різкий стрибок у зміні настроїв російських гро-

мадян до війни в Україні. Згідно з результатами вказаного ним опитування, у 2018–2019 рр. 10% сприймали Україну як конкурента, 14% як партнера, 10% як друга, 34% як ворога. Нейтральне позиціонування – «сусід» – обрали 68%. (Новаковський, 2022: 154).

Понад 70% респондентів називали українську владу як «нестійку», «залежну від Заходу», «безвольну», «маріонеткову», а політичну ситуацію в нашій державі – анархічною». Половина опитаних вважали Збройні сили України слабкою ланкою держави. Визначаючи іманентні якості українців, більшість росіян акцентували увагу на негативних стереотипах: «хитрі», «підступні», «зрадливі», «безцеремонні», «дурні», «ворожі», «злі», «недалекоглядні» (Новаковський, 2022: 158–159).

Розганяючи з наростаючою силою антиукраїнську істерію у власній країні, кремлівські пропагандисти домоглися того, що від лютого 2022 р. українці як політична нація, державна та етнічна спільнота перетворилися з метафоричного «іншого» на об'єкт фізичного знищення. Завдяки Т. Сергєйцеву, В. Соловійову, А. Гаспаряну, М. Симоньян та іншим рупорам путінізму гасло «убий українця!» стало найактуальнішим політичним меседжем, що прирівнюється до патріотичного обов'язку та слугує кращим доказом вірності авторитарному режиму Путіна.

Замість більш-менш нейтральних «укропів» українці від початку 2022 р. позиціонуються не інакше як «укро-нацисти», носії західних «псевдоцінностей» (наприклад, глорифікації гей-парадів) та інших загроз «православній російській цивілізації».

На думку М. Хеблінга, Т. Ріскінса і М. Райта, ступінь насичення політичного дискурсу на рівні еліт елементами образу ворога володіє суттєвим впливом на виразність/рельєфність виявів етнічної і громадянської форм ідентичності серед населення (Helbling, Reeskens, Wright, 2016: 744–767). Вказану залежність промовисто ілюструє консенсус російського суспільства щодо проблеми статусу Криму. Слоган «Крим наш» став найпереконливішим генетичним штрих-кодом само-свідомості росіян, незалежно від соціального статусу, політичних вподобань і культурно-освітнього рівня. Усі, хто кваліфікує спосіб «повернення» півострова під юрисдикцію Росії (а це не тільки українці, а й уся світова спільнота, що сповідує цінності демократії і верховенства права), автоматично переводяться у стан «ворогів Росії».

Російські пропагандисти, які працюють у паралельних площинах, вдало провели кампанію із дегуманізації українців. Так, контент для

внутрішнього реципієнта суттєво відрізнявся від того, що транслювалося для зовнішньої аудиторії. Втім, мета цих кампаній була одна – обґрунтувати логіку утримання України в зоні своїх інтересів. Назовні російська пропаганда транслювала меседжі «братських народів», «єдиного коріння», «спільної колиски», історичної тяглості і сусідства. Для внутрішнього реципієнта, починаючи від шкільних навчальних програм і закінчуючи телевізійними новинами та періодичними виданнями, українці презентувалися як другосортна, меншовартісна спільнота. Водночас путінським пропагандистам не вдалося чітко викристалізувати образ «іншого»: спроби візуального та смислового окреслення «правильного» і «неправильного» українця виявилось їм не до снаги. Очевидно, що важливим для росіян є редукція інакшості, навернення у свою віру, і якщо редукція виявляється неможливою, то вони обирають знищення «іншого», що автоматично набуває статусу «ворожого».

В ідеологічному протистоянні з Україною активно використовується релігійна «карта». Перетворивши Російську православну церкву на слухняне знаряддя своєї внутрішньої і зовнішньої політики, Кремль постійно «висловлює» занепокоєння з приводу порушення свободи сумління в Україні». Насправді «стурбованість» Москви каналізується винятково в русло ситуації в українському православ'ї. Завдяки агентам російського впливу Українська православна церква Московського патріархату давно перетворилася на провідника ідей «руського міра». Прагнення значної частини політикуму і суспільства до створення помісної Української православної церкви наштовхнулося на справжню істерію не тільки в архиєрейському середовищі РПЦ, а й усіх верств російського соціуму. Для духовенства Української православної церкви Київського патріархату призначалися лайливі назвиська: «самос'яти», «розкольники», «еретики», «філаретівці». Особливо високу хвилю обурення спричинила поява Томосу Вселенського патріарха Варфоломія, яким УПЦ (КП) переходила під юрисдикцію Константинополя.

Кремль закодував «спеціальну воєнну операцію» літерою «Z», що викликало різні припущення фахівців. Одіозна айдентика у вигляді літер латинського алфавіту «Z» і «V» залишилася без якогось зрозумілого змістового наповнення і стала провальним пропагандистським трюком, ніж сама СВО. Літерне зображення з незрозумілою семантикою навздогін намагалися бодай якось пояснити, однак на офіційному рівні жодних трактувань так

і не надійшло, окрім спроби Міноборони РФ обіграти це словами «Z» – «за перемогу» і «V» – «сила в правді». Листівки, плакати, вся наочна реклама, численні флешмоби та акції включно з хештегами та змінами у написанні офіційних ресурсів з імплементацією літер, що стали символом агресії, злочинів РФ, до цього часу не знаходять жодного логічного пояснення з боку російських ідеологів чи офіційних представників влади та силових структур. Власне самі організатори багатьох акцій, які на теренах РФ послуговуються цією символікою, не змогли пояснити ані її походження, ані значення. Тому «Z» і «V» трактують переважно як кому заманеться: «Сила V правде», «За победу», «За пацаноV», «За Россию». Вихваляючи самотність і велич російської культури, зневажаючи латинську абетку, заборонивши англійську візуальну рекламу в міському просторі у вигляді вивісок назв закладів, росіяни при цьому переінакшують деякі топоніми на кшталт «Забайкальє», а логотип офіційного сайту Кузбасс видозмінюють на «КуZбасс». Консолідована підтримка пересічними росіянами війни і вторгнення в Україну знаходить відображення і в таких побутових речах, як намагання замінити кириличні З і В всюди, де тільки можна. Символіка з'явилася на бірках для одягу, вивісках, цінниках, манікюрі, повітряних кульках, в рекламі послуг, різноманітних товарах, включно з яйцями, десертами та короваями. Натомість значна кількість брендів у демократичних країнах асиметрично відмовилася використовувати ці літери в маркуванні своєї серійної продукції чи навіть брендів на кшталт компаній Samsung, Zurich Insurance, Zipair Tokyo та багатьох інших. У більшості цивілізованих країн символіка вторгнення стала візуальним синонімом загарбницьких амбіцій і жорстокості. В Україні ж вона перетворилася на зловісні сигнальні символи страждань, наруги і смерті.

О. Кирилюк, вивчаючи особливості функціонування лексеми «ворог» у сучасному протистоянні РФ та України, наголошує на тому, що «вона є домінантною у ядрі, навколо якого групується обраний корпус номенів. Асоціативно-семантичне поле «ворог» представлене в дискурсі інформаційної війни широким набором рефлексем. До структури поля входять п'ять асоціативно-семантичних груп (АСГ): «країна-ворог», «ворожі війська», «вороже суспільство», «ворожі ЗМІ», «ворожі явища». Асоціативно-семантичну групу «країна-ворог» формують мікрогрупи «Росія» та «квазідержавні утворення» (Кирилюк, 2020: 54).

В українському інформаційному просторі та побутовому мовленні від 2014 р. вказаними

конотаціями наділялися слова «антимайдан», «зелені чоловічки», «сепаратисти»/«сепари», «ополченці», «бойовики», «російські найманці» «вата»/«ватники». Дефініція «незаконні збройні формування» охоплювала усі військово-політичні групи в Криму і Донбасі, що протидіяли українській владі та її силовим структурам, – як російські диверсійні групи на кшталт Стрелкова-Гірка, так і місцевих прихильників «русского міра», які відкрито чи приховано порушували конституційний порядок. Усі ці елементи де-факто і де-юре стали до табору ворогів українського народу і його держави. На окрему ремарку заслуговують «ватники» – малосвідома, інертна маса, особливо податлива на телевізійну російську пропаганду, що своєю побутовою та суспільною поведінкою і участю у так званих «референдумах» підтримала окупаційні російські війська.

Дії РФ у Криму і в Донбасі кваліфікуються міжнародним правом як «акт агресії» та «окупація». Відповідна дефініція («російська агресія проти України») міститься у тексті резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) (Високий замок, 2015). У правовому полі України цей факт також знайшов офіційне закріплення у постанові Верховної Ради України від 15 січня 2015 р. (Постанова ВР України, 2015). Якщо агресія однозначно вважається злочином проти миру, то режим окупації позбавлений такої однозначно негативної юридичної та емоційної конотації, адже у багатьох випадках такий стан має тимчасовий характер і регулюється відповідними нормативно-правовими регламентами. Резолюція Генеральної асамблеї ООН від 1 лютого 2017 р. засудила «тимчасову окупацію частини території України» і закликала Російську Федерацію «виконувати всі свої зобов'язання згідно із застосовним міжнародним правом як державу-окупанта» (Резолюція 71/205, ГА ООН, 2016). Однак у суспільній свідомості України номени «агресор» та «окупант» по відношенню до російських військовослужбовців одразу набули значення ворожості, хоча якась частина мешканців жила іншими очікуваннями і настроями. Донедавна нейтрально-іронічні словосполучення «старший брат», «північний сусід» та подібні стали набувати в'їдливо-саркастичного характеру.

Події 2014 р. актуалізували в Україні колоніально-імперський дискурс. Усвідомлення себе жертвою агресії та окупації доповнювалося вписуванням нової реальності у ширші історичні контексти, принаймні 300-літньої колоніальної політики Петербурга/Москви щодо України. Лексеми «імперія» і «колонія» стосовно Росії та України

набували нових смислових та емоційних відтінків. Якщо до Революції Гідності значна частина українців підтримувала курс на добросусідські відносини з Російською Федерацією, то соціологічне опитування 2020 р. (тобто задовго до повномасштабного вторгнення в Україну!) показало, що 70% наших співгромадян вважають цю державу ворогом (Більшість українців вважають Росію ворогом України, – опитування, 2020).

Цитуючи тезу Л. Гумільова про те, що «Москва не продовжувала традицій Києва. Навпаки, вона знищувала традиції вічевої вольності, замінивши їх іншими нормами, багато в чому запозиченими у монголів» (Гумилев, 2009), О. Кирилюк вказує: «В українській національній пам'яті набіги татарської орди асоціюються виключно зі смертями й руйнуваннями. Досі збереглися фразеологізми «ніби Мамай пройшов», «наче набігла татарська орда», «гнати в орду». Отже, лексема «орда» містить семи «жорстокість», «варварство», «руйнування», «натовп». Такі ж конотації накладаються в суспільній свідомості українців і на позначення Росії, яка здійснила збройну агресію. Терміни цього асоціативно-семантичного ряду використовуються переважно в побутовому мовленні. У ЗМІ їх можна зафіксувати тільки в коментарях до статей: Обгородити Ордостан колючкою (коментарі на sensor.net.ua, 01.05.2016)» (Кирилюк, 2020: 55).

У побутовому мовленні та соціальних мережах з'явилися численні варіації, в яких обігруються географічні та історичні компоненти ворога: «Орда», «Ватостан», «Рашка», «Рашкостан», «Рашколяндія», «Мокшандія», «Мордор». У топонімах з графічними трансформаціями педалюються асоціації з нацистською символікою та організаціями: «роССія», «роSSія» (алюзія з СС).

Зневажливим змістом наповнені такі словотвори як «глибинний російський народ», «рашки», «орки».

Та найбільшою негативною конотацією наповнений контент, у якому головним персонажем постає Путін. Тут також рельєфно проступають співставлення з Гітлером і нацизмом – «Путлер», «Путлер капут», «Хайль Путлер!»

Завдяки ненормативній лексиці, яка також доволі часто фігурує в інформаційному протиборстві, підсилюється емоційне навантаження тих чи інших меседжів.

Висновки. У рамках гібридної і «гарячої» фаз війни Російської Федерації проти України широко використовуються прийоми негативізації та дегуманізації образу українців. Розгалужена пропагандистська машина Кремля вкидає у

внутрішній та зовнішній інформаційний простір вербальний та візуальний (або синтетичний – креолізований) продукт, спрямований на дискредитацію військово-політичного керівництва України, ЗСУ, української політичної нації в очах росіян та світової спільноти. У першому випадку мета полягає у мобілізації російського соціуму на виконання забаганок Путіна, а в другому, – на міжнародну ізоляцію нашої країни. Якщо в Росії інструменталізація образу «ворога» демонструє

високу ефективність, то за кордоном і в Україні ці прийоми виявилися не такими результативними. Підривні дії Росії завдяки ІПСО зустріли протидію з боку України, контрпропаганда якої також використовує прийоми іншування й експлуатації образу «ворога», але на іншому фактологічному рівні. Провал російського «бліцкригу» багато в чому пояснюється провалом ідеологічних акцій в Україні та успіхами української контрпропаганди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abric J. C. A Structural approach to social representations / Deaux K., Philogene G. *Representations of the social: Bridging theoretical traditions*. Oxford : Blackwell, 2001. P. 621–631.
2. Allport G. W. *The nature of prejudice*. Cambridge : Addison-Wesley, 1954. 537 p.
3. Helbling M., Reeskens T., Wright M. The mobilization of identities: a study on the relationship between elite rhetoric and public opinion on national identity in developed democracies. *Nations and Nationalism*. 2016. № 22 (4). P. 744–767. DOI: <https://doi.org/10.1111/nana.12235>.
4. Hewstone M., Rubin M., Willis H. Intergroup Bias. *Annual Review of Psychology*. 2002. № 53. P. 575–604.
5. Hogg M., Terry D., White K. A Tale of Two Theories: A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*. 1995. Vol. 58, Iss. 4. P. 255–269.
6. Tajfel H. *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge : Cambridge University Press, 1982. 546 p.
7. Tajfel H., Turner J. The social identity theory of intergroup behavior / Worchel S., Austin W. G. *Psychology of Intergroup Relation*. Chicago : Nelson Hall Publishers, 1986. P. 7–24.
8. Федеральный закон от 29.12.2022 № 579-ФЗ «О Георгиевской ленте и внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации». URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212290014?index=1> (дата звернення: 20.08.2023).
9. Більшість українців вважають Росію ворогом України, – опитування. 2020. URL: <https://newformat.info/news/bilshist-ukrainciv-vvazhajut-rosiju-vorogom-ukraini-opituvannya/> (дата звернення: 22.08.2023).
10. Гумилев Л. Н. От Руси до России: Очерки этнической истории. 2009. URL: http://dubenshov.ucoz.ru/2009/dok/gumilev_lev-ot_rusi_do_rossii-rovallib.ru.pdf (дата звернення: 21.08.2023).
11. Дацюк С. Отказ мира в моральном праве России на Победу во Второй мировой войне. 2015. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/554c5704d8268/> (дата звернення: 26.08.2023).
12. Дробович Антон. Зневага з малої літери. *Українська правда*. 2022. 15 трав. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/15/7346243/> (дата звернення: 28.08.2023).
13. Кирилюк О. Л. Асоціативно-семантична мікрогрупа «назва конфлікту» в дискурсі інформаційної війни. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. № 12. С. 29–34.
14. Кирилюк О. Л. Мовні засоби творення образу ворога в умовах інформаційної війни. *Наукові записки ЦДПУ ім. В. Винниченка. Сер. Філологічні науки*. 2019. Вип. 187. С. 45–49.
15. Кирилюк О. Л. Особливості мікрополя «ворожі війська» у структурі асоціативно-семантичного поля «ворог» (на матеріалі дискурсу російсько-української інформаційної війни). *Вісник КНЛУ. Сер.: Філологія*. 2019. Т. 22. № 2. С. 58–68.
16. Кирилюк О. Структура асоціативно-семантичного поля у дискурсі інформаційної війни. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 29. Т. 2. С. 53–58.
17. Лисенко О., Маєвський О. «Бандити, хохли, укропи...»: формування негативного образу українців рашистською пропагандою під час російсько-української війни. *Російсько-українська війна: історичні ретроспективи та сучасні реалії* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Переяслав, 18–19 трав. 2023 р.). Переяслав : Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 2023. С. 7–12.
18. Маєвський О. О. Формування інформаційного простору в так званих «ДНР» та «ЛНР» методами експлуатації візуальних образів другої світової війни. *Інформація і право*. 2020. 2(33), 132–140. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2\(33\).208106](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2(33).208106).
19. Митинг в честь Дня георгиевской ленты собрал в Донецке 5 тыс. горожан. *Донецкое агентство новостей*. 2015. URL: <https://dan-news.info/obschestvo/miting-v-chest-dnya-georgievskoj-lenty-sobral-v-donecke-5-tys-gorozhan.html> (дата звернення: 25.08.2023).
20. Новаковский Е. Образ Украины как врага России в сознании российских граждан. *Вестник Московского областного государственного университета* 2022. № 1. С. 145–163.
21. Постанова Верховної Ради України від 27 січ. 2015 р. № 129-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19> (дата звернення: 30.08.2023).
22. Резолюція 71/205, ухвалена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних націй «Положення в галузі прав людини в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі (Україна)». 2016. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu16077> (дата звернення: 27.08.2023).

23. Текст резолюції ПАРЄ щодо зниклих безвісти. *Високий замок*, 25.06.2015. URL: <https://wz.lviv.ua/world/132616-tekst-rezoliutsii-parye-shchodo-znyklykh-bezvisty> (дата звернення: 29.08.2023).

REFERENCES

1. Abric J. C. (2001). A Structural approach to social representations. In K. Deaux, G. Philogène (Eds.), *Representations of the social: Bridging theoretical traditions*. (pp. 621–631).
2. Allport G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge: Addison-Wesley, 537.
3. Helbling M., Reeskens T., Wright M. (2016). The mobilization of identities: a study on the relationship between elite rhetoric and public opinion on national identity in developed democracies. *Nations and Nationalism*, 22 (4). 744–767. DOI: <https://doi.org/10.1111/nana.12235>.
4. Hewstone M., Rubin M., Willis H. (2002). Intergroup Bias. *Annual Review of Psychology*, 53. 575–604.
5. Hogg M., Terry D., White K. (1995). A Tale of Two Theories: A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*. Vol. 58. Iss. 4. 255–269.
6. Tajfel H. (1982). *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press. 546.
7. Tajfel H., Turner J. C. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. In S. Worchel, W. G. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relation*. Chicago: Nelson Hall Publishers, 7–24.
8. Federal'nyj zakon ot 29.12.2022 № 579-FZ «O Georgievskoj lente i vnesenii izmenenij v otdel'nye zakonodatel'nye akty Rossijskoj Federacii». [Federal Law No. 579-FZ of December 29, 2022 «On the St. George Ribbon and Amendments to Certain Legislative Acts of the Russian Federation»]. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212290014?index=1> (accessed: 20.08.2023) [in Russian].
9. Bilshist ukrainsiv vvazhaiut Rosiiu vorohom Ukrainy, – opytuvannia. [The majority of Ukrainians consider Russia to be an enemy of Ukraine, according to a survey]. 2020. URL: <https://newformat.info/news/bilshist-ukrainsiv-vvazhajut-rosiiu-vorogom-ukraini-opituvannya/> (accessed: 22.08.2023) [in Ukrainian].
10. Gumilev L. N. Ot Rusi do Rossii: Ocherki e'tnicheskoi istorii. [Vid Rusi do Rosiyi: Narysy etnichnoyi istoriyi]. 2009. URL: http://dubenshov.ucoz.ru/2009/dok/gumilev_lev-ot_rusi_do_rossii-royallib.ru.pdf (accessed: 21.08.2023) [in Russian].
11. Dacyuk S. Otkaz mira v moral'nom prave Rossii na Pobedu vo Vtoroj mirovoj vojne. [The world's denial of Russia's moral right to victory in World War II]. 2015. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/554c5704d8268/> (accessed: 26.08.2023) [in Russian].
12. Drobovykh Anton. Znevaha z maloï litery. *Ukrainska pravda*. [Insult with a lowercase letter]. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/15/7346243/> (accessed: 28.08.2023) [in Ukrainian].
13. Kyryliuk O. L. (2019). Asotsiatyvno-semantychna mikrohrupa «nazva konfliktu» v dyskursi informatsiinoi viiny. [Associative-semantic microgroup «conflict names» in the discourse of information warfare] *Zakarpatski filolohichni studii*, 12. 29–34. [in Ukrainian].
14. Kyryliuk O. L. (2019). Movni zasoby tvorennia obrazu voroha v umovakh informatsiinoi viiny. [Linguistic means of creating an image of the enemy in the conditions of information warfare] *Naukovi zapysky TsDPU im. V. Vynnychenka. Ser. Filolohichni nauky*, (187). 45–49. [in Ukrainian].
15. Kyryliuk O. L. (2019). Osoblyvosti mikropolia «vorozhi viiska» u strukturі asotsiatyvno-semantychnoho polia «voroh» (na materiali dyskursu rosiisko-ukrainskoi informatsiinoi viiny). [Peculiarities of the microfield «enemy troops» in the structure of the associative-semantic field «enemy» (on the material of the discourse of the Russian-Ukrainian information war)] *Visnyk KNLU. Ser.: Filolohiia*. Vol. 22, 2. 58–68. [in Ukrainian].
16. Kyryliuk O. (2020). Struktura asotsiatyvno-semantychnoho polia u dyskursi informatsiinoi viiny. [The structure of the associative-semantic field in the discourse of information warfare] *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk*, 29. Vol. 2. 53–58. [in Ukrainian].
17. Lysenko O., Maievskiy O. (2023). «Bandyty, khokhly, ukropy...»: formuvannia nehatyvnoho obrazu ukrainsiv rashytskoiu propahandoiu pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny. [«Bandits, hochlys, dills...»: formation of a negative image of Ukrainians by racist propaganda during the Russian-Ukrainian war] *Materials of the international scientific and practical conference: Rosiisko-ukrainska viina: istorychni retrospektyvy ta suchasni realii*. (pp. 7–12). Pereiaslav. [in Ukrainian].
18. Maievskiy O. O. (2020). Formuvannia informatsiinoho prostoru v tak zvanykh «DNR» ta «LNR» metodamy ekspluatatsii vizualnykh obraziv druhoi svitovoi viiny. [Formation of the information space in the so-called «DPR» and «LPR» by methods of exploitation of visual images of the Second World War] *Informatsiia i pravo*, 2(33), 132–140. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2\(33\).208106](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.2(33).208106). [in Ukrainian].
19. Miting v chest' Dnya georgievskoj lenty sobral v Donecke 5 tys. gorozhan. [The rally in honor of the St. George Ribbon Day gathered 5,000 citizens in Donetsk] *Doneckoe agentstvo novostej*. 2015. URL: <https://dan-news.info/obschestvo/miting-v-chest-dnya-georgievskoj-lenty-sobral-v-donecke-5-tys-gorozhan.html> (accessed: 25.08.2023) [in Russian].
20. Novakovskij E. (2022). Obraz Ukrainy kak vraga Rossii v soznanii rossijskix grazhdan. [The image of Ukraine as an enemy of Russia in the minds of Russian citizens] *Vestnik Moskovskogo oblastnogo gosudarstvennogo universiteta (E'lektronnoe izdanie)*, 1. 145–163. [in Russian].
21. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 27 sich. 2015 r. [Resolution of the Verkhovna Rada of January 27, 2015] № 129-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19> (accessed: 30.08.2023) [in Ukrainian].
22. Rezoliutsiia 71/205, ukhvalena Heneralnoiu Asambleieiu Orhanizatsii Obiednanykh natsii «Polozhennia v haluzi prav liudyny v Avtonomnii Respublitsi Krym i misti Sevastopoli (Ukraina)». [Resolution 71/205, adopted by the General Assembly of the United Nations «Situations in the field of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine)»]. 2016. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu16077> (accessed: 27.08.2023) [in Ukrainian].

23. Tekst rezoliutsii PARie shchodo znyklykh bezvisty. [The text of the PACE resolution on missing persons] Vysokyi zamok, 2015. URL: <https://wz.lviv.ua/world/132616-tekst-rezoliutsii-parye-shchodo-rosi-krym-ta-znyklykh-bezvisty> (accessed: 29.08.2023) [in Ukrainian].

1. Візуальна алюзія на походження символу «Z» (автор невідомий)

2. Карикатура «Зберись ганчірка! Вперед», автор: Юрій Журавель

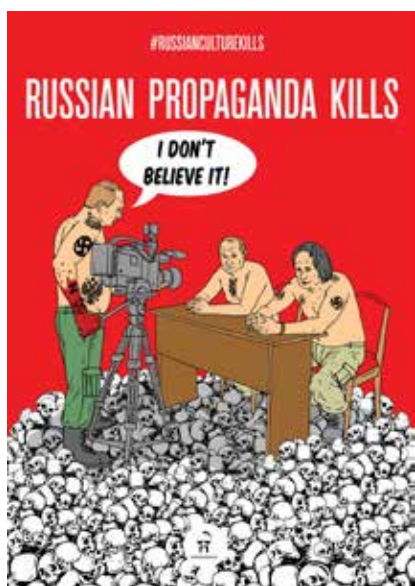
3. Плакат «1944-2014», автор: Андрій Єрмоленко

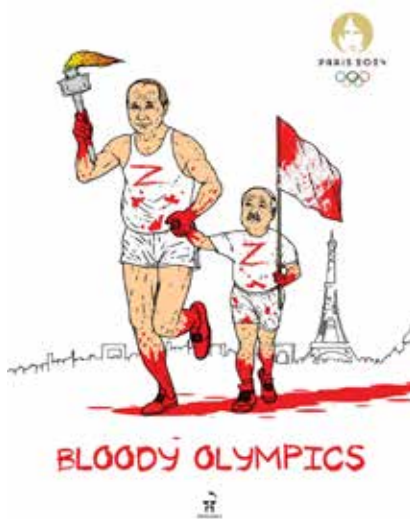
4. Плакат «Україна Бабин Яр 1941-43 – нацисти 2022 – росіяни», автор Нікіта Тітов

5. Плакат «Я тобі не красавиця!» Андрій Єрмоленко

6. Плакат «Російська пропаганда вбиває» Андрій Єрмоленко

7. Плакат «Кривава олімпіада» Андрій Єрмоленко

8. Плакат «Чемпіон світу з мародерства» Андрій Єрмоленко

9. Плакат «Чемпіони світу із зґвалтування» Андрій Єрмоленко

10. Банер «Воин русской армии спаси!», російська пропаганда на вулицях м. Донецьк 2014р.

11. Плакат «Враг рядом!», російська пропагандистська продукція 2014 р.

12. Карикатура «Взвыл бесноватый...», російська пропаганда

13. Карикатура «Братья! Мы едины!», російська пропаганда

14. Карикатура «Слава Україні!»

15. Плакат «Армия России чистит Украину...»

16. Ілюстрації міноборони РФ із соц мереж

Олексій МАЗУРІН,

orcid.org/0000-0002-5817-7453

ад'юнкт кафедри гуманітарних наук

Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

(Львів, Україна) ctrslviv@gmail.com

ТАНКИ «АБРАМС» У ВЕЙКО – ЧОМУ І ЯК ЗБРОЙНІ СИЛИ США БУЛИ ЗАСТОСОВАНІ У ПРОТИСТОЯННІ З ТОТАЛІТАРНОЮ СЕКТОЮ «ГІЛКА ДАВИДОВА»

Історія розвитку збройних сил провідних країн світу на зламі XX–XXI ст. демонструє, що армії регулярно застосовувалися державною владою для виконання правоохоронних завдань. Подібне залучення військових підрозділів, як правило, не залишалося поза увагою громадськості, викликало дебати щодо правових рамок, доцільності та політичних ризиків виконання армією поліцейських функцій.

У даній статті аналізується один із таких резонансних випадків – облога Маунт-Кармел – збройне протистояння між сектою «Гілка Давидова» та федеральною владою США, що відбулося у штаті Техас поблизу міста Вейко 1993 року. У статті висвітлено, що, хоча роль основних виконавців у ході протистояння виконували підрозділи Бюро алкоголю, тютюну та вогнепальної зброї (БАТФ) та Федерального бюро розслідувань (ФБР), критично важливу роль відіграло і сприяння Збройних сил (ЗС) США. Інструктори «Зелених беретів» проводили вузькоспеціальні тренування персоналу БАТФ із захищення будівель при підготовці до штурму Маунт-Кармел. Збройні сили надали найсучасніше на той момент військове секретне обладнання, включаючи експериментальні системи спостереження та секретні військові засоби приглушення супутникового сигналу. ФБР отримало у своє розпорядження техніку, яка використовується в бойових діях – Бойові машини «Бредлі» та танки «Абрамс». Попри масштаб залучення силових і технічних ресурсів, штурмові дії у Вейко завершилися загибеллю людей.

Автор узагальнює критичні коментарі дослідників подій у Вейко та погляди урядових розслідувачів щодо характеру військової допомоги і доцільності використання військових ресурсів у вирішенні правоохоронних завдань. Розглянуто зауваження, які стосуються правомірності залучення військових підрозділів відповідно до ключового Закону США про Posse Comitatus, який жорстко лімітує застосування армії для здійснення поліцейських функцій. Операції у Маунт-Кармел є переконливою історичною ілюстрацією можливості розмиття меж між функціями поліції і армії; цей приклад важливий для розуміння ризиків застосування збройних сил у виконанні внутрішньодержавних силових завдань сьогодні.

Ключові слова: *Збройні сили США, поліцейські операції, правоохоронні органи, релігійна секта, Маунт-Кармел, ФБР, Бюро алкоголю, тютюну та вогнепальної зброї.*

Oleksii MAZURIN,

orcid.org/0000-0002-5817-7453

Doctoral student at the Department of Humanities

Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy

(Lviv, Ukraine) ctrslviv@gmail.com

THE ABRAMS TANKS IN WACO – WHY AND HOW THE US ARMED FORCES WERE USED IN A CONFLICT WITH THE BRANCH DAVIDIANS APOCALYPTIC CULT

The history of the armed forces in the world's leading countries forces at the turn of the XX-XXI centuries reveals a recurring pattern of state authorities deploying these forces for law enforcement tasks. This practice has not been without consequences, drawing considerable attention from the public and sparking debates concerning legal frameworks, appropriateness, and the political ramifications of entrusting police functions to military units. This article analyzes the Mount Carmel siege, a high-profile case of armed confrontation between the Branch Davidians sect and the US federal authorities that took place in the state of Texas near the city of Waco in 1993. The article highlights that, although the ATF and the FBI were the main actors in the confrontation, the US Armed Forces were also involved in support operations under the nexus of «the War on Drugs». In the lead-up to the Mount Carmel raid, Green Beret instructors played a crucial role in providing ATF personnel with specialized training focused on building clearance techniques. Later the US Armed Forces provided to the FBI hostage rescue team the most advanced sophisticated military equipment available at the time, including experimental surveillance robots and a secret satellite signal jammer. The US Department of Defense approved the FBI's request for the provision of weapons and military vehicles originally designed for combat actions such as

Bradley Fighting Vehicles and M1A1 Abrams tanks. Notwithstanding the extent of force and technical resources utilized, the siege and assault at Waco culminated in a failure and resulted in a significant loss of life.

The author summarizes scholars' critical comments on the events at Waco and government investigators' views on the nature of military assistance and the appropriateness of using military resources to solve law enforcement problems, as well as legal views on the legitimacy of domestic military involvement under the US Posse Comitatus Act. The Mount Carmel siege provides a compelling historical illustration of the blurred boundaries between police and armed forces, offering valuable insights into the contemporary domestic roles of the military.

Key words: US Armed Forces, police operations, law enforcement, religious cult, FBI, ATF.

Постановка проблеми. Облога Вейко є одним із найяскравіших історичних прикладів застосування армії у вирішенні силових внутрішньодержавних завдань. Вивчення причин та способу залучення військових підрозділів до довготривалого і резонансного протистояння із озброєною сектою дає можливість передбачити суспільно-політичні ризики застосування спеціалістів збройних сил у ході поліцейських операцій та оцінити ефективність подібного військового сприяння. Це питання сьогодні набуває особливої ваги в контексті появи нових загроз державній безпеці та у пошуку відповідних інструментів реагування на такі загрози із використанням силових структур. Це, зокрема, стосується реалій ведення російською федерацією гібридної війни на гуманітарному та релігійному напрямках.

Аналіз досліджень та публікацій. Події у Вейко знайшли широке висвітлення в наукових працях у галузях психології, релігієзнавства, соціології, правознавства, кримінології, теорії ведення перемов. Крім того, трагедія, якою завершився штурм Маунт-Кармел, залишила вагомий слід у масовій культурі і залишається актуальною темою сьогодні (наприклад: Dowdle, 2023). Однак у контексті історії внутрішньодержавного застосування армії події Вейко досліджені мало. Стюарт Райт (Wright, 1999) – американський професор соціології з Університету Ламара в Бомонті, є автором книг та численних публікацій присвячених подіям у Вейко, однак він здебільшого акцентує увагу на аналізі діяльності правоохоронних органів. Виділити можна дослідження Девіда Копеля і Пола Блекмана (Kopel & Blackman, 1996), які присвячені феномену мілітаризації правоохоронних агентств у США. Дослідник із Каліфорнійського Університету Жан Розенфельд (Rosenfeld, 2001) зосереджується на правових нюансах застосування військових підрозділів. Ключовими джерелами дослідження є матеріали урядових та відомчих розслідувань (US Department of the Treasury, 1993; US Department Of Justice, 1993), слухань у Конгресі США та спеціальне розслідування сенатора Джона Данфорда (Danforth, 2000).

Мета статті – проаналізувати, яким чином, на яких підставах, в яких формах Збройні сили

США були задіяні в ході облоги і штурму Центру Маунт-Кармел федеральними правоохоронними структурами: БАТФ Міністерства фінансів США та ФБР Міністерства юстиції США; розглянути основні ризики внутрішньодержавного застосування військ, що яскраво виявилися у ході невдалої операції із затримання озброєних членів секти «Гілка Давидова».

Виклад основного матеріалу. Хід подій облоги. Облога розпочалася 28 лютого 1993 року, коли агенти БАТФ спробували на виконання судового ордеру здійснити обшук у Центрі Маунт-Кармел, штаб-квартирі релігійної секти «Гілка Давидова». Ордер був отриманий на підставі перевіреної інформації про те, що секта зберігає велику кількість нелегальної зброї. Коли підрозділи БАТФ прибули із ордером, сектанти відкрили по них вогонь. В результаті невдалої спроби штурму будівлі загинули четверо агентів БАТФ і шестеро членів секти. Цей інцидент став початком 51-денного протистояння між сектою і правоохоронними органами, в тому числі ФБР, яке перебрало на себе провідну роль в операції. «Гілка Давидова» на чолі зі харизматичним лідером Девідом Корешем забарикадувалася всередині комплексу, в якому знаходилися жінки і діти, а також зброя і боєприпаси. Переговори між ФБР і «Гілкою Давида» тривали кілька тижнів, але врешті-решт були зірвані. 19 квітня 1993 року ФБР розпочало останній штурм комплексу без застосування стрілецької зброї. Планувалося за допомогою бронетехніки запустити в будівлю сльозогінний газ та змусити членів «Гілки Давидової» покинути приміщення. Під час операції спалахнула влаштована сектантами пожежа, яка швидко охопила комплекс. 75 «давидіанців» (з них 25 – діти), включно з Корешем, загинули у вогні, і лише дев'ятеро вижили та постали перед судом (US Department Of Justice, 1993).

Застосування Збройних сил США. Історично в США існує загальний принцип, згідно з яким ЗС заборонено брати участь в операціях з охорони правопорядку. Конгрес закріпив цей принцип у Законі про Posse Comitatus в 1878 році. Винятки, коли використання армії дозволяється, прописані в окремих законах, що надають пре-

зиденту повноваження застосовувати війська під час громадських заворушень або повстань (Elsea, 2018: 31–32). Закон про Військову співпрацю з цивільними правоохоронними органами (Pubic Law 97-86, 1981) став таким винятком. Цим законом у 1981 році президент США Рональд Рейган дозволив надавати військову допомогу для підтримки внутрішніх операцій по боротьбі з наркотиками, не порушуючи при цьому *Posse Comitatus*. Закон приймався, як необхідна міра для початку «Війни із наркотиками» – загальнонаціональної кампанії, якою Рейган намагався покласти край стрімкому поширенню наркотиків в Америці (Hodges, 1997: 11).

Можливість застосовувати допомогу ЗС використало БАТФ у пошуках ресурсів для організації рейду у Маунт-Кармел. Як видно із розслідування Міністерства фінансів США, представники БАТФ з'ясували, що зможуть отримати в рамках спеціальних урядових програм неоплачувану допомогу від Національної гвардії (НГ) і ЗС у випадку доведеного «зв'язку із наркотиками». Після цього БАТФ провело додаткове розслідування, яке виявило ймовірну нелегальну лабораторію із виробництва метафетаміну в Маунт-Кармел. На запит БАТФ у період з 6 січня по 25 лютого літаки-розвідники Національної гвардії здійснили шість спостережних польотів над штабом секти. Знімки в інфрачервоному спектрі виявили джерело тепла, яке було розтлумачено як ознака роботи обладнання для виробництва наркотичних засобів (US Department of the Treasury, 1993: 30, 211–213). Таким чином «зв'язок із наркотиками» був встановлений. Відповідно, з'явилася підстава для звернення до МО США за безплатною допомогою. Що і було виконано.

БАТФ розглядало ймовірність опору від послідовників Кореша, які протягом тривалого часу збирали у своєму штабі арсенал стрілецької зброї. Зважаючи на це, БАТФ звернулося до Командування Сил спеціальних операцій Сухопутних військ США із запитом про отримання військової підготовки, навичок дій в умовах, коли по агентах ведеться вогонь. Командування із правових міркувань відхилило запит на проведення військових тренінгів із ведення ближнього бою, однак погодилося організувати обмежений курс щодо операцій у міській місцевості. Навчання агентів БАТФ було доручено спецпідрозділу «Альфа-381» з Форт-Брегга, відомому як «Зелені Берети». Для проведення навчань військовослужбовці спецназу побудували тренувальний комплекс у Форт-Худ. Макети будівель створювались на основі аерофотознімків з літаків-розвідників, і відтворювали

архітектуру Маунт-Кармел. Самі навчання включали в себе методику зачищення кімнат, використання вибухових засобів для проникнення в приміщення, застосування світлошумових гранат. Під час тренувань агентів БАТФ з 25 по 27 лютого «Зелені Берети» навіть діяли у ролі умовного противника (Danforth, 2000: 35–36). Підготовка включала в себе також техніку штурму із переносними драбинами, проникнення через вікна, тактичну медицину, курс стрільби (US Department of the Treasury, 1993: 73). Дослідниками висувуються також припущення, що «Зелені Берети» допомагали створювати план штурмової операції (Korol & Blackman, 1996: 630).

Перед штурмом БАТФ намагалося отримати від Міністерства оборони США сім бойових машин «Бредлі». Однак цей запит було відхилено (Rosenfeld, 2001: 175). У той же час БАТФ отримало у розпорядження від НГ штату Техас три вертольоти, які під час штурму повинні були відволікати на себе увагу «давидіанців». У ході самого штурму ці вертольоти несподівано опинилися під прицілним вогнем, тож були вимушені покинути зону проведення операції (US Department of the Treasury, 1993: 213).

1 березня 1993 року, після першого невдалого штурму, командування операцію перейняло на себе ФБР. До операції було залучено 668 агентів і службовців Бюро. Група перемовників здійснювала телефонні перемовини із «давидіанцями». Паралельно з цим Команда звільнення заручників взяла під контроль територію ранчо Маунт-Кармел. Ця команда ФБР була створена для порятунку громадян США за кордоном і пройшла підготовку у спецпідрозділу ЗС США «Дельта Форс». (Korol & Blackman, 1996: 636). Після отримання контролю над операцією ФБР звернулися до НГ та ЗС США з проханням надати масштабну, безоплатну військову допомогу. Проведення масштабних військових тренувань не відповідало директивам МО США, але надання військового обладнання було дозволено. В результаті ФБР отримало десять бойових машин «Бредлі», два танки М-1А1 «Абрамс», п'ять інженерних машин М728 та інші транспортні засоби. Для участі в невоєнній операції з техніки необхідно було демонтувати усю додаткову зброю, але достовірних підтверджень такої дії не було зафіксовано (Rosenfeld, 2001: 177; Danforth, 2000: 38). Потреба у БМП «Бредлі» пояснювалася міркуваннями безпеки агентів. Під час першого штурму деякі агенти БАТФ були поранені осколками гранат, крім того, у членів «Гілки Давида» були крупнокаліберні штурмові гвинтівки. Коли Кореш повідомив перемовникам, що

має засоби для знищення БМП, з'явилася необхідність у техніці із сильнішим бронезахистом – танках та інженерних машинах на базі танка (Kopel & Blackman, 1996: 639). Саме M728 зі спеціальними аерозольними розпилювачами були використані в ході фінального штурму 19 квітня для закачування газу в середину резиденції «Гілки Давидової» (House of Representatives, 2000).

ФБР отримали від ЗС, в тому числі від Командування Сил спеціальних операцій, велику кількість іншого обладнання: боєприпаси, розвідувальні пристрої, тепловізори, секретні системи наземного зондування, камери дистанційного спостереження, міношукачі, прожектори, протигазу, окуляри нічного бачення, колючий дріт, намети, польові ліжка, генератори та медикаменти (Danforth, 2000, с 38). Команда звільнення заручників також одержала 40-мм гранатомети M79 і близько 400 снарядів «Ferret» із зрідженим газом CS (House of Representatives, 2000). ЗС США надали також експериментальне високотехнологічне обладнання – роботів спостереження. Секретний пристрій Повітряних сил США для глушіння супутникового сигналу використовувався ФБР, щоб перекрити доступ «давидіанцям» до телебачення та для проведення психологічних операцій, спрямованих на те, щоб змусити сектантів здатися (Walsh & Leiby, 1999).

Хоча представники Сил спеціальних операцій заперечували свою присутність у Вейко (N.Y.T. Staff, 1994), було встановлено, що військовослужбовці НГ та «Зелені Берети» були присутні і під час облоги. Дані розслідувань різняться, зокрема, називаються цифри 10 осіб (Danforth, 2000) та 15 осіб (US Department Of Justice, 1993). Інформація про посади та обов'язки деяких військовослужбовців, які були одягнені у цивільне вбрання, залишилася під грифом секретності (Rosenfeld, 2001:178). Про інших відомо, що їх завдання полягали у обслуговуванні військової техніки та обладнання. Частина військового персоналу була присутня як спостерігачі. Вони мали зібрати та вивчити досвід того, як ФБР провело операцію зі звільнення заручників у забарикадованому приміщенні, використовуючи обладнання спецназу (Danforth, 2000: 37). Також є дані про присутність двох військовослужбовців SAS – підрозділу Сил спеціальних операцій ЗС Великої Британії, чия роль достовірно невідома (Wright, 1999: 59; Neville, 2016: 10).

19 квітня 1993 року ФБР та БАТФ провели шестигодинний штурм без застосування зброї, але під стрілецьким огнем з боку «давидіанців», які відмовилися здаватися. Під час штурму ФБР дове-

лося двічі змінювати тактику – від поступового до швидкого введення газу всередину приміщень та від обмеженого до масштабного руйнування стін будівлі військовою технікою (рис. 1). Аналізуючи жорсткий характер штурму, дослідники акцентують увагу на очевидній військовій тактиці дій представників ФБР, яка жодним чином не вписується в характеристику «порятунок заручників» (Wright, 1999: 58-59; Rosenfeld, 2001: 179). Попри оснащення агентів ФБР на рівні бойового підрозділу та застосування найпереводіших технологій, операція у Вейко стала очевидним провалом правоохоронних служб, трагедією, яка забрала людські життя та підірвала довіру суспільства до методів роботи силових структур США.

Розслідування і критика залучення Збройних сил США. Безпрецедентне збройне протистояння у Вейко викликало широкий резонанс в американському суспільстві. Громадськість вимагала встановити відповідальних за невдачу операцію, що спричинила смерть людей, та запобігти подібних інцидентів у майбутньому (Pressley A. & Harris, 1995).

За результатами розслідування, Комітети Конгресу 2 серпня 1996 року опублікували звіт, у якому дії ФБР були визнані «безвідповідальними». В той же час порушень закону з боку армії не було знайдено: «Діяльність військовослужбовців служби у підготовці БАТФ та у підтримці діяльності ФБР під час протистояння не порушувала Закон про Posse Comitatus, оскільки їхні дії не становили безпосередньої участі у правоохоронній діяльності уряду» (House of Representatives, 1996). Конгресмени, що розглядали нові додаткові докази 28 грудня 2000 року, також не виявили доказів порушення закону з боку армії: «Представники

Рис. 1. Застосування танку «Абрамс» в ході штурму комплексу

Командування Сил спеціальних операцій США були присутні, але наявні докази вказують на те, що вони діяли лише як спостерігачі і технічний персонал». Крім того, було з'ясовано, що армійське командування послідовно відмовлялося оцінювати запропонований ФБР план операцій на 19 квітня, оскільки така підтримка зробила б їх безпосередніми учасниками планування арешту «Гілкі Давида», а отже, порушила б Закон про *Posse Comitatus* (House of Representatives, 2000).

В 1999 році Колишній сенатор від штату Міссурі Джон Данфорд був призначений Генеральним прокурором, щоби провести «агресивне і незалежне розслідування» рейду і дати громадськості відповідь, чи винен федеральний уряд у вбивстві людей, чи відбувалося приховування фактів (Vise & Adams, 1999). У фінальному звіті Данфорд дійшов висновку, що «ЗС США не порушили жодного цивільного чи кримінального закону у зв'язку з їхніми діями у Вейко» (Danforth, 2000: 34). Цілковито безпідставними виявилися звинувачення, щодо того, що військовослужбовці вели вогонь по будівлям Маунт-Кармел з вертольотів, проникали на територію комплексу, розмістили вибухові пристрої в комплексі, пропонували викрасти Кореша (Danforth, 2000: 33). Данфорд визнав такими, що відповідають межах законів, надання технічного обладнання та рівні проведення спеціальної підготовки агентів «Зеленими Беретами». Підтверджена була і доцільність виділення важкоброньованої техніки, лише вона могла захистити агентів ФБР від сектантів, озброєних кулеметами і гранатометами. ЗС США були єдиною в країні організацією, яка мала таке обладнання у своєму розпорядженні (Danforth, 2000: 34–42).

Незважаючи на те, що дії ЗС були визнані такими, що відповідають законам США, участь армії в подіях у Вейко залишала багато місця для критики. Зокрема, питання стосувалися того, чи сфабрикувало БАТФ дані про виробництво наркотиків «Гілкою Давида» з метою отримати військову підтримку. Чи повинне було військове відомство вимагати більш ґрунтовних доказів і підстав існування нарколабораторії, аніж суперечливі інфрачервоні знімки? Копел і Блекман стверджують, що «військові повинні були знати, що заява про наркотики була лише прикриттям; БАТФ висунуло ці твердження лише після того, як Бюро повідомили про користь від такого звинувачення» (Kopel & Blackman, 1996: 625). Крім того, агенти БАТФ відкрито ігнорували заходи безпеки, які вимагаються при загрозі контакту із хімічними речовинами. Наприклад, не тільки не зробили необхідний запит на отримання костюмів хіміч-

ного захисту, але й планували користуватися світлошумовими гранатами, які могли б спричинити потужний вибух у хімічній лабораторії (Kopel & Blackman, 1996: 625–626). Розенфельд розкритикував програму тренувань, які проводили «Зелені Берети» для агентів БАТФ. Дослідник вважає, що курси ведення ближнього бою (в яких було відмовлено) і курси операцій у міській місцевості (які були надані агентам БАТФ) є дуже схожими за змістом. Заміна одного курсу на інший була лише формальною заміною назв – агенти БАТФ вивчали військові техніки із зачищення будівель. Зменшення обсягів тренування, фактично, було лише зменшенням терміну підготовки до декількох днів замість потрібних декількох тижнів чи місяців (Rosenfeld, 2001: 175). Не залишилися поза увагою дослідників і кількість та різновиди озброєння, зокрема військових штурмових гвинтівок, 40-мм гранатометів та бронебійних боеприпасів, що отримали федеральні агенти з резервів МО США. Однак факт використання важкої бронетехніки викликав особливе занепокоєння. Копел і Блекман вважають, що танки за жодних обставин на мали б застосовуватися у заходах відновлення правопорядку. «Це техніка, яка використовується для нападу на ворожі країни, але не проти американців, навіть якщо вони порушують закон» (Kopel & Blackman, 1996: 657–658).

Під питанням опинився і сам зміст «Війни із наркотиками», яка стала сприйматися, як добре профінансована агресивна кампанія уряду США із застосуванням армії проти ворога як ззовні, так і всередині США. Крім того, по завершенні Холодної війни військове відомство перетворювалося на крупного внутрішньодержавного донора зброї. Конгрес дозволяв передачу надлишкового військового обладнання та правоохоронним органам для використання у боротьбі з наркотиками за зниженою вартістю, а іноді навіть безкоштовно (Kopel & Blackman, 1996: 654).

Події у Вейко – це наочний прикладом, як в ході «Війни із наркотиками» відбувалося розмиття межі між військовими і цивільними ролями всередині правоохоронних органів. Тим не менш реформи, які відбулися після провалу облоги у Вейко, призвели до більшої мілітаризації правоохоронців. Було визнано доцільним розширити чисельність спецпідрозділів у ФБР (Heumann, 1993). Міністерство юстиції, зокрема, вирішило «врахувати досвід армії США у створенні задовільного антитерористичного потенціалу при розробці власної організації для проведення масштабних правоохоронних операцій» та прийшло до висновку, що агенти БАТФ потребують якіс-

нішої підготовки із залученням військового спецназу «Дельта Форс», розвитку програми тактичної медицини, отримання у своє розпорядження кращого озброєння та технічних засобів (US Department of the Treasury, 1993: 277, 364, 372).

Висновки. Облога Вейко протягом багатьох років залишалася суперечливою темою і предметом численних дебатів і розслідувань. В контексті участі ЗС США, яка на державному рівні була визнана законною та доцільною, яскраво постала низка пересторог щодо підтримки армією правоохоронних агентств. Найголовніша з них – загроза надмірного застосування сили, зокрема надання важкої військової техніки та секретного армійського обладнання для проведення правоохоронної операції. Військова тактика, що розроблена для ведення воєнних дій і спрямована на фізичне знищення ворога, не може вважатися ефективною основою в поліцейських операціях. Ескалація насильства, яка може трапитися в операціях такого типу, також створює загрозу виходу силових структур за межі закону.

Можна припустити, що саме наявність та обсяг військових засобів, які опинилися у розпорядженні БАТФ та ФБР, багато в чому визначили характер протистояння у Маунт-Кармел. Важко очікувати, що добре озброєна група представників силового відомства після тижнів протистояння

схилитиметься до дипломатичного вирішення кризової ситуації. Цей історичний урок полягає у знаходженні розумного балансу між ефективністю та потенційними ризиками при визначенні обсягів, типу, специфіки військової допомоги правоохоронним органам. Важливим важелем стримування в цьому контексті виступає законодавча заборона представникам ЗС США здійснювати планування та оцінювання правоохоронних операцій. Ця норма дозволяє максимально уникнути ризиків, що охорона правопорядку будуватиметься на засадах «військового світосприйняття» та жорстких тактичних силових рішень.

Чим досвід облоги у Вейко може бути корисний сьогодні? Сама схема протистояння на кожному етапі, вибір моделей вирішення конфлікту, аналіз кризових ситуацій можуть стати унікальною основою для створення сценаріїв для проведення практичних тренувань із міжвідомчої взаємодії, відносин з громадськістю, організації переговорів, збору та аналізу даних. Не виключено, що конфлікт за схожою схемою зможе виникнути або бути штучно створений для дестабілізації суспільства в будь-якій країні світу. Тому розгляд досвіду подій в Маунт-Кармел, дозволяє оцінити ризики і доцільність застосування спроможностей ЗС як у протидії актам тероризму, так і у вирішенні внутрішньодержавних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Danforth C. J. Final Report to the Deputy Attorney General concerning the 1993 Confrontation at the Mt. Carmel Complex Waco, Texas, 2000. 198 с. URL: <https://www.apologeticsindex.org/pdf/finalreport.pdf>
2. Dowdle J. E. Waco: The Aftermath. Paramount Network, 2023.
3. Elsea J. K. The Posse Comitatus Act and related matters: The use of the military to execute civilian law. Congressional Research Service. Library of Congress, 2018. 73 с.
4. Heymann P. B. Lessons of Waco: Proposed changes in federal law enforcement. US Department of Justice. Washington, D.C., 1993. 34 с.
5. Hodges A. E. The role of the United States military in counterdrug operations in the year 2000. U. S. Army Command and General Staff College. Fort Leavenworth, 1997. 74 с. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA332018>
6. House of Representatives. Investigation into the activities of federal law enforcement agencies toward the Branch Davidians. Thirteenth report by the Committee on Government Reform and Oversight. U.S. Government Publishing Office. Washington, DC., 1996. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRPT-104hrpt749/html/CRPT-104hrpt749.htm>
7. House of Representatives. The Tragedy at Waco: New evidence examined. Eleventh report by the Committee On Government Reform. Government Publishing Office. Washington, DC. 2000. URL: <https://www.congress.gov/congressional-report/106th-congress/house-report/1037/1>
8. Kopel D. B., Blackman, P. M. Can Soldiers Be Peace Officers – The WACO Disaster and the Militarization of American Law Enforcement. *Akron Law Review*. 1996. Вип. 30 (4). С. 619–659
9. Neville L. The SAS 1983–2014. Bloomsbury Publishing, 2016. 65 с.
10. N.Y.T. Staff. F.B.I. Agent Tells Jury About Tanks in Sect Raid. *The New York Times*, 1994. URL: <https://www.nytimes.com/1994/02/10/us/fbi-agent-tells-jury-about-tanks-in-sect-raid.html>
11. Pressley A. Harris J. Clinton Joins Democratic Offensive On Waco. *Washington Post*, 1995. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/07/21/clinton-joins-democratic-offensive-on-waco/084b7bf7-be68-45b6-a58c-bd63620c4f2c/>
12. The Military Cooperation with Civilian Law Enforcement Agencies Act. Розділ 18 Закону США № 97-86 від 1 грудня 1981 р. URL: <https://uscode.house.gov/statutes/pl/97/86.pdf>
13. Rosenfeld J. E. The use of the military at WACO: The Danforth Report in context. *Nova Religio*, 2001. № 5 (1). 171–185 сс. doi: 10.1525/nr.2001.5.1.171

14. US Department Of Justice. Report on the events at Waco, Texas February 28 To April 19, 1993. Washington, D.C., 1993. URL: <https://www.justice.gov/archives/publications/waco/report-deputy-attorney-general-events-waco-texas>
15. US Department of the Treasury. Report of the Department of the Treasury on the Bureau of Alcohol, Tobacco and Firearms Investigation of Vernon Wayne Howell also known as David Koresh. Washington, D.C., 1993. 534 c.
16. Vise D., Adams L. Danforth Promises Aggressive Waco Probe. *Washington Post*, 1999. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/national/daily/sept99/danforth10.htm>
17. Walsh E., Leiby R. Reno, Angry, Vows to Press FBI on Waco. *Washington Post*, 1999. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/national/daily/aug99/reno27.htm>
18. Wright S. A. Anatomy of a government massacre: Abuses of hostage-barricade protocols during the Waco standoff. *Terrorism and Political Violence*, 1999. № 11(2). С. 39–68. doi:10.1080/09546559908427503

REFERENCES

1. Danforth, C.J. (2000). *Final Report to the Deputy Attorney General concerning the 1993 Confrontation at the Mt. Carmel Complex Waco, Texas*. URL: <https://www.apologeticsindex.org/pdf/finalreport.pdf>
2. Dowdle, J.E. (Director, developer) (2023) *Waco: The Aftermath*. Paramount Network.
3. Elsea, J. K. (2018). The Posse Comitatus Act and related matters: The use of the military to execute civilian law. *Congressional Research Service*. Library of Congress. 73 p.
4. Heymann, P. B. (1993). *Lessons of Waco: Proposed changes in federal law enforcement*. US Department of Justice. Washington, D.C. 34 p.
5. Hodges, A. E. (1997). *The role of the United States military in counterdrug operations in the year 2000*. U. S. Army Command and General Staff College. Fort Leavenworth, 74 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA332018>
6. House of Representatives. (1996). *Investigation into the activities of federal law enforcement agencies toward the Branch Davidians*. Thirteenth report by the Committee on Government Reform and Oversight. U.S. Government Publishing Office. Washington, DC. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRPT-104hrpt749/html/CRPT-104hrpt749.htm>
7. House of Representatives. (2000). *The Tragedy at Waco: New evidence examined*. Eleventh report by the Committee On Government Reform. Government Publishing Office. Washington, DC. URL: <https://www.congress.gov/congressional-report/106th-congress/house-report/1037/1>
8. Kopel, D. B., & Blackman, P. M. (1996). Can Soldiers Be Peace Officers – The WACO Disaster and the Militarization of American Law Enforcement. *Akron Law Review*: Vol. 30 (4). pp. 619–659
9. Neville, L. (2016). *The SAS 1983–2014*. Bloomsbury Publishing. 65 p.
10. N.Y.T. Staff, (1994). F.B.I. Agent Tells Jury About Tanks in Sect Raid. *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/1994/02/10/us/fbi-agent-tells-jury-about-tanks-in-sect-raid.html>
11. Pressley, A. & Harris, J. (1995). Clinton Joins Democratic Offensive On Waco. *Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/07/21/clinton-joins-democratic-offensive-on-waco/084b7bf7-be68-45b6-a58c-bd63620c4f2c/>
12. Pubic Law 97-86. (1981) Chapter 18. The Military Cooperation with Civilian Law Enforcement Agencies Act. URL: <https://uscode.house.gov/statutes/pl/97/86.pdf>
13. Rosenfeld, J. E. (2001). The use of the military at WACO: The Danforth Report in context. *Nova Religio* 5 (1): 171–185 pp. doi: 10.1525/nr.2001.5.1.171
14. US Department Of Justice. (1993). *Report on the events at Waco, Texas February 28 To April 19, 1993*. Washington, D.C. URL: <https://www.justice.gov/archives/publications/waco/report-deputy-attorney-general-events-waco-texas>
15. US Department of the Treasury. (1993). *Report of the Department of the Treasury on the Bureau of Alcohol, Tobacco and Firearms Investigation of Vernon Wayne Howell also known as David Koresh*. Washington, D.C. 534 p.
16. Vise D.A. & Adams L. (1999) Danforth Promises Aggressive Waco Probe. *Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/national/daily/sept99/danforth10.htm>
17. Walsh E. & Leiby R. (1999) Reno, Angry, Vows to Press FBI on Waco. *Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/national/daily/aug99/reno27.htm>
18. Wright, S. A. (1999). Anatomy of a government massacre: Abuses of hostage-barricade protocols during the Waco standoff. *Terrorism and Political Violence*, 11(2), 39–68. doi:10.1080/09546559908427503

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 94:92(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-6>**Володимир КРОТ,***orcid.org/0000-0002-2926-6916*

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри початкової освіти, гуманітарних дисциплін та інформатики

Обласного коледжу «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А.С. Макаренка»

Полтавської обласної ради

(Кременчук, Полтавська область, Україна) *volodyakrot@ukr.net***Вікторія ШАБУНІНА,***orcid.org/0000-0001-7957-3378*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

(Кременчук, Полтавська область, Україна) *shabuninaviktoria@gmail.com***Оксана ТУР,***orcid.org/0000-0002-8094-687X*

доктор наук із соціальних комунікацій, доцент,

професор кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва

Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

(Кременчук, Полтавська область, Україна) *oktur@ukr.net***ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА Й КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (ЗА МЕМУАРАМИ Є. ЧИКАЛЕНКА)**

У статті проаналізовані мемуари Є. Чикаленка, в яких подана оцінка діяльності М. Грушевського. Щоденники мецената створювалися одразу після важливих подій, що відбувалися в житті українського суспільства у другій половині XIX – на початку XX століть, і відображали безпосередню реакцію на них. Зазвичай мемуари – це джерело доволі суб'єктивне. Однак їх автор неупереджено вказав на вади професора, насамперед на авторитарні методи керівництва, надмірні амбіції, марнославство. Вони не могли прийти згоди щодо напряму діяльності «Ради»: Є. Чикаленко вважав, що газета має бути загальнодемократичною і переважно селянською, а М. Грушевський більше орієнтувався на інтелегентного читача і намагався встановити власний диктат над виданням. Незважаючи на окремі недоліки, Є. Чикаленко визнавав інтелектуальні здібності вченого та щиро вважав М. Грушевського найрозумнішою людиною в Україні. Тому і прощав хиби професора. Досить докладно Є. Чикаленко розповів у своєму «Щоденнику» про конфлікт М. Грушевського з діячами Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Цікаву інформацію подає Є. Чикаленко і про участь М. Грушевського в нараді з кадетами в лютому 1914 року, де вчений виступив із блискучою промовою, виклавши позицію Товариства українських поступовців щодо національного питання. Революційні події 1917 року остаточно роз'єднали колишніх соратників. Історик став на чолі Центральної Ради, а меценат відійшов від активної політичної діяльності. Основною причиною, на думку Є. Чикаленка, стало полівіння професора та його захоплення соціалістичною ідеологією. Наслідком цього був перехід до партії соціалістів-революціонерів. Отже, колишні союзники опинилися в різних партіях. У поразці українських національно-визвольних змагань Є. Чикаленко частково звинувачував М. Грушевського та партію соціалістів-революціонерів. Головною причиною невдач, однак, він вважав брак національної свідомості серед українського суспільства. Мемуари Є. Чикаленка є цінним джерелом з історії українського руху початку XX століття й потребують ґрунтовного вивчення. Можна погодитися з висновками мецената, що М. Грушевський краще б писав історію, ніж її творив.

Ключові слова: М. Грушевський, Є. Чикаленко, преса, революція, соціалізм, селяни, мемуари, щоденники.

Volodymyr KROT,

orcid.org/0000-0002-2926-6916

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Primary Education, Humanities and Informatics

Regional College “Kremenchuk A.S. Makarenko Humanitarian and Technological Academy”

of the Poltava Regional Council

(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) volodyakrot@ukr.net

Viktoriia SHABUNINA,

orcid.org/0000-0001-7957-3378

Candidate of Philology, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Humanities, Culture and Art

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) shabuninaviktoria@gmail.com

Oksana TUR,

orcid.org/0000-0002-8094-687X

Doctor of Sciences in Social Communications, Professor;

Professor at the Department of Humanities, Culture and Art

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

(Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) oktur@ukr.net

SOCIAL, POLITICAL AND CULTURAL ACTIVITY OF MYKHAILO HRUSHEVSKYI (BASED ON THE MEMOIRS OF Ye. CHYKALENKO)

The article analyses the memoirs of Ye. Chykalenko, in which an assessment of the activities of M. Hrushevskiy is presented. The philanthropist's diaries were created immediately after important events that took place in the life of Ukrainian society in the second half of the 19th – early 20th centuries, and reflected a direct reaction to them. Memoirs are usually a rather subjective source. However, their author impartially pointed out the professor's flaws, primarily authoritarian management methods, excessive ambitions, and vanity. They could not agree on the direction of Rada's activities: Ye. Chykalenko believed that the newspaper should be universally democratic and mainly peasant, while M. Hrushevskiy was more focused on the intelligent reader and tried to establish his own dictates over the edition. Despite some demerits, Ye. Chykalenko recognized the scientist's intellectual abilities and sincerely considered M. Hrushevskiy to be the most intelligent person in Ukraine. That's why he forgave the professor's mistakes. In his “Diary” Ye. Chykalenko told in great detail about M. Hrushevskiy's conflict with the members of the Shevchenko Scientific Society in Lviv. Ye. Chykalenko also provides interesting information about the participation of M. Hrushevskiy in a meeting with cadets in February 1914, where the scientist gave a brilliant speech, setting out the position of the Society of Ukrainian Progressives on the national issue. The revolutionary events of 1917 finally separated the former comrades. The historian became the head of the Central Rada, and the philanthropist withdrew from active political activity. The main reason, according to Ye. Chykalenko, was the professor's indulgence and his fascination with socialist ideology. The consequence of this was the transition to the party of Socialist Revolutionaries. Consequently, the former allies found themselves in different parties. Ye. Chykalenko partially blamed M. Hrushevskiy and the party of Socialist Revolutionaries for the defeat of the Ukrainian national liberation struggle. However, he considered the lack of national consciousness among Ukrainian society to be the main reason for the failures. The memoirs of Ye. Chykalenko are a valuable source of the history of the Ukrainian movement of the beginning of the 20th century and require a thorough study. We can agree with the patron's conclusions that M. Hrushevskiy would rather write history than create it.

Key words: *M. Hrushevskiy, Ye. Chykalenko, press, revolution, socialism, peasants, memoirs, diaries.*

Постановка проблеми. Євген Чикаленко увійшов в українську історію як видатний громадський діяч та сподвижник національної культури. Він був не тільки меценатом, але й талановитим мемуаристом і публіцистом. Його творчу спадщину складають спогади, щоденники, листування з багатьма діячами національної культури. У них автор занотував важливі події українського життя другої половини XIX – початку XX століть.

Помітне місце в мемуарах Є. Чикаленка належить Михайлові Грушевському. Їхнє спілкування тривало понад 20 років.

Аналіз досліджень. Творчу спадщину Є. Чикаленка досліджують історики Н. Миронець та І. Старовойтенко. Вони проаналізували та опублікували його щоденники та листування (Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування; Грушевський, 1989; Листи Є. Чикаленка до А. В. Ніковського; Старо-

войтенко, 2009; Чикаленко Є. Щоденник (1922); Чикаленко Є. Щоденник (1923–1924)). І. Старовойтенко присвятила цьому громадському діячеві ґрунтовну монографію «Євген Чикаленко: людина на тлі епохи», умістивши в свою роботу цікаві додатки (Старовойтенко, 2009). У 2022 році побачила світ ще одна праця вищезгаданої дослідниці – «Євген Чикаленко у спогадах, враженнях та оцінках сучасників». У ній неодноразово згадується Михайло Грушевський – однодумець, а згодом і опонент мецената (Старовойтенко, 2022).

Мета статті – проаналізувати мемуарну спадщину Є. Чикаленка, яка стосується оцінки громадсько-політичної та культурної діяльності Михайла Грушевського в переломні часи вітчизняної історії.

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити, що Є. Чикаленко та М. Грушевський досить добре знали один одного, їхнє листування розпочалося в 1897 році. У 1903 році під час поїздки до Львова меценат відвідав професора. Свою подорож до Галичини Є. Чикаленко подав у «Спогадах» (Чикаленко, 2003: 258). Ґрунтуючись на них, ми сформували уявлення про діяльність Є. Чикаленка та М. Грушевського на ниві національно-культурного відродження українського народу. Є. Чикаленко матеріально підтримував Наукове товариство імені Шевченка у Львові (НТШ), а М. Грушевський взяв активну участь у виданні газети «Рада», що була дітищем херсонського поміщика. Вони мали схожі політичні погляди на майбутнє України. Однак, вже тоді їхні стосунки не були безхмарними, хоча критичної межі вони не переходили.

М. Грушевський на початку підтримав вихід першої щоденної української газети й тісно співпрацював з нею. Цей факт підтверджують як діаріуш мецената, так і його листування з професором. Вони, однак, дещо по-різному бачили напрям діяльності «Ради». Є. Чикаленко вважав, що газета має бути загальнодемократичною і переважно селянською. Михайло Грушевський, на думку Є. Чикаленка, більше орієнтувався на інтелекгентного читача й намагався встановити власний диктат над виданням через журналістів із Галичини, які залежали від нього фінансово й особисто були йому віддані. Такі думки мецената ми простежували у його щоденнику. Посилила напруженість і особиста неприязнь, що склалася тоді між професором і Б. Грінченком, який фактично керував часописом і уособлював популярістський напрям газети. Після її реорганізації на межі 1906–1907 років літератор та його дружина були змушені покинути «Раду». Як видно зі

щоденника мецената, М. Грушевський висловлював невдоволення «Радою» і твердив, що хоч його Грінченко пішов з газети, але дух цього чоловіка продовжує там витати (Чикаленко Є. Щоденник 1907–1914, 2004: 27).

У 1908 році історик припинив подавати до «Ради» власні статті. Попри ускладнені стосунки професора з редакцією газети, вона, однак, продовжувала інформувати читачів про діяльність вченого. На її шпальтах з'являлися відомості про публікації історика в інших виданнях і передруковувалися його виступи. Щоденникові записи мецената свідчили, що, попри ускладнені стосунки історика з видавцем «Ради», той зберігав до нього пієтет і шанобливе ставлення.

Аналізуючи співпрацю М. Грушевського з газетою «Рада», Є. Чикаленко відзначав, що той часто писав до неї надзвичайно цікаві статті, але публіки не привабив; «тепер у «ЛНВіснику» він майже в кожній книжці пише, і статті його талановиті у високій мірі, але знов-таки публіки не захоплюють, як повинно бути, бо публіка наша не може уловити всіх тонкостей мови західноукраїнської і навіть якось брідиться нею» (Чикаленко Є. Щоденник 1907–1914, 2004: 112). Несприйняття значною частиною українців галицького діалекту – наша споконвічна національна хвороба. Її ми бачили в минулому столітті, спостерігаємо час від часу й тепер.

Як видно із записів у щоденнику Є. Чикаленка, він не бажав допустити в своєму в часописі диктату Грушевського. Трохи згодом меценат, реагуючи на чутки, що якщо «Рада» припинить існування, то Михайло Грушевський сам почне видавати щоденну газету, зазначав: «Вона була б поступовою, цілком порядною, але це була б газета Грушевського, а не громадська» (там само: 111). І далі продовжував, що якою б геніальною людиною той не був, але він не потягне журнал, тижневик. Йому потрібні помічники, які б працювали з ним. Але, як зауважував меценат, найбільш талановиті люди не можуть ужитися з професором. Тому вони відходять від нього, а різні підлабузники продовжують працювати на нього. На думку Є. Чикаленка, М. Грушевський при всіх своїх геніальних здібностях має в своїй вдачі щось таке, що відвертає людей. Він відмічав у щоденнику, що останнім часом у його стосунках з істориком теж настала холодність, а з боку останнього – навіть якась ворожість (там само: 112–113).

Попри напружену ситуацію у взаєминах із професором, Є. Чикаленко, однак, не дозволив собі критичних публікацій в «Раді» на його адресу.

Обстоюючи свою позицію, він писав щодо цього так: «Коли «Рада» замовчує хиби Грушевського, то не через преклонення, а через те, що заслуги його безмірно більші за його хиби, виявляти публічно його хиби – значить принижувати його» (там само: 112).

Є. Чикаленко звинувачував М. Грушевського в надмірних амбіціях, бо той претендував на перші ролі в українській історії. «Йому не досить того, що все громадянство признає його третім по величині найбільших синів України: Шевченко, Драгоманов та Грушевський, йому хотілося стояти першим» (там само: 113). Наприкінці роздумів меценат вказував, що у великих людей великий потяг до слави, а Грушевському цю хибу треба вибачати більше, ніж кому іншому, бо за свій великий хист, за свою колосальну працю він не одержує ні платні, ні чинів, а тільки славу. На жаль, він не розуміє, що слава його була б ще більшою, як би він не принижував своїх попередників та сучасників і віддавав кожному по заслугі (там само: 114). Як бачимо, оцінки діяльності М. Грушевського устами Є. Чикаленка доволі критичні. Він точно підмітив хиби історика у ставленні до людей. Водночас він визнавав інтелектуальні здібності вченого і вважав його найрозумнішою людиною серед українців.

Досить докладно Є. Чикаленко розповів у своєму «Щоденнику» про конфлікт М. Грушевського з діячами Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Саме цей матеріал використав у своїй монографії Л. Винар. У додатках він умістив уривки зі «Щоденника» Є. Чикаленка, які безпосередньо стосувалися вказаної справи (Винар, 2006: 367–381).

Меценат став на захист історика, бо вважав, що звинувачення, висунуті вченому, наклепницькі й ображають не тільки його, але й усю київську Громаду, посланцем якої він був. Від імені членів НТШ з Наддніпрянщини було прийнято резолюцію, в якій засуджувалися методи боротьби проти М. Грушевського, підтверджувалося його визнання та висловлювалося прохання надалі залишатися головою Товариства. Інакше вони погрожували залишити названу організацію.

Більшість членів НТШ була змушена погодитися залишити М. Грушевського на чолі установи. За таких обставин, однак, він сам не зміг далі працювати там і подав у відставку. Є. Чикаленко з розумінням поставився до його рішення: «Мені здається, що все вийде на краще. М. Грушевський всю свою гігантську енергію, геніальні здібності тепер прикладатиме до російської України. Якщо зовнішні обставини не стануть на перешкоді, то

під його проводом і київське Наукове товариство досягне тої висоти, якої досягло львівське. Може, і досвід, придбаний ним у Львові, остереже його від тих хиб, які він робив там. Може, він уже не прислухатиметься до голосу всяких шептунів і не буде наступати на мозолі людям, щиро відданим справі, але які не зовсім поділяють його думок» (Чикаленко Є. Щоденник 1907–1914, 2004: 298).

Так воно в подальшому і сталося. Професор у 1914 році більше часу проводив у Києві, де керував Товариством українських поступовців (ТУП) – нелегальною міжпартійною громадсько-політичною організацією ліберально-демократичного характеру. Цікаву інформацію знаходимо в щоденнику Є. Чикаленка про участь М. Грушевського в нараді з кадетами, яка відбулася в лютому 1914 року. У ній брав участь лідер партії конституційних демократів П. Мілюков. На вказаному зібранні М. Грушевський виклав позицію ТУПу щодо національного питання, наголосивши, що «ми свідомі українці за незначними виїмками, об'єднуємось на принципі парламентаризму, автономії України й федеративного устрою Російської держави; з цього вже ясно видно, що ми не сепаратисти, не маємо ніяких замірів відділитись від Російської держави і всякі завірення правої преси, що ми втайні маємо сепаратистичні заміри і користуємось германськими марками та австрійськими коронами, є суцзя клевета» (там само: 310). П. Мілюков зазначав, що кадети погоджуються з українською програмою-мінімум, але виступають рішуче проти надання Україні автономії, бо це, на його думку, приведе до розпаду Росії. Спростовуючи закид П. Мілюкова, Михайло Грушевський нагадав йому, що «вся історія українського народу свідчить про його боротьбу за автономію, а в наші часи ця ідея, починаючи з «Соєдєньонних славян» іде через Кирило-Мефодіївське братство, через Драгоманова до наших днів» (там само: 312). Є. Чикаленко, оцінюючи виступ М. Грушевського, писав: «Ця полемічна промова Грушевського була яскрава, колоритна і дуже гарна» (там само: 312). Є. Чикаленко віддавав належне таланту М. Грушевського як громадського діяча, його вмінню аргументовано вести дискусію й переконувати опонентів.

Початок Першої світової війни негативно позначився на долі вченого. У листопаді 1914 р. після повернення до Києва М. Грушевський був заарештований за надуманим звинуваченням у шпигунстві на користь Австрії. Після завершення слідства історика вислали до Симбірська, потім до Казані. Восени 1916 року йому дозволили жити в Москві. Меценат відвідав професора

на початку 1917 року. Цю зустріч він описав у щоденнику. «Другого дня по приїзді в Москву я поїхав на Арбат до Грушевського. Він мало чим змінився, тільки борода стала зовсім білою, вдача зосталась та сама: рухлива, повна запалу та енергії (там само: 359). Це була їхня остання зустріч напередодні великих подій.

Лютнева революція 1917 року, а згодом і більшовицький переворот по-різному позначилися на долі М. Грушевського та Є. Чикаленка. Історик став на чолі Центральної Ради, а меценат відійшов від активної політичної діяльності. Учений писав у споминах, що його засмутила апатія Є. Чикаленка, який сидів на селі (Грушевський, 1989: 143). Варто зазначити, що той стежив за подіями, уважно їх аналізував, давав оцінки людям. Усе це знайшло відображення в його щоденниках, епістолярній спадщині та окремих публікаціях у пресі. Діяльності Михайла Грушевського Є. Чикаленко приділяв значну увагу. Він вказував на те, що в перші тижні березня 1917 року історика мали «за некоронованого короля України, який, як приїде, то дасть всьому порядок і лад» (Чикаленко Є. Щоденник 1907–1914, 2004: 37–378).

Їхня зустріч відбулася незабаром після повернення вченого із заслання. З цього приводу Є. Чикаленко писав: «Саме тоді з Москви приїхав М. Грушевський, і, коли я побачився з ним, він уже був усвідомлений про заснування Центральної Ради і, видимо, був дуже задоволений, що його позаочно обрали головою» (Чикаленко Є. Щоденник 1907–1914, 2004: 379).

Згодом Є. Чикаленко виїхав до свого маєтку в Перешори, займався власним господарством. Він регулярно читав три українські щоденні газети й листувався з однодумцями та друзями. Меценат свідомо не брав участі в політичній діяльності. Свою нехоть до неї він пояснював то хворобою, то небажанням займатися публічними справами.

У жовтні 1917 року меценат прибув до Києва, де мав зустріч з істориком. «Того ж самого дня ввечері зайшов до мене Грушевський віддати візиту. Він був у дуже бадьорому настрої і тримався самовпевнено... Я пробував остерегти Грушевського від есерівського рішення аграрного питання на Україні, бо воно зробить ворогами Української держави всіх маючих землю більше трудової норми, і що не можна будувати держави на одній пролетарській класі. На це він відповів, що держеться більшості: як вона вирішить, то так і буде. Я висловив побоювання, щоб анархія, яка повстала скрізь, не довела нас знов до монархії, при якій, дай Боже, щоб нам залишилася хоч школа українська. Він весело розсміявся, як

сміється старий, досвідчений чоловік з наївного хлопчика» (Чикаленко Є. Щоденник 1907–1914, 2004: 387).

Подальші події засвідчили правоту Є. Чикаленка, який краще знав реальні настрої українських селян, ніж М. Грушевський. Він намагався переконати історика, що Україну треба будувати на середньому землевласникові, який має від 15 до 150 десятин, бо то, на його переконання, є найпевніший і найздоровіший елемент на селі. Великі землевласники та міщани є росіянами або поляками, тому вороже ставляться до України (Чикаленко Є. Щоденник 1918–1919, 2004: 91). М. Грушевський, однак, дотримувався есерівської програми вирішення аграрного питання. Центральна Рада проголосила лозунг соціалізації землі, проте не поспішала його втілювати в життя. Користуючись безвладдям, селяни самовільно захоплювали поміщицьку землю, що сприяло поширенню в Україні анархії. Неспроможність керівництва Центральної Ради забезпечити посівну кампанію стала однією з причин її розпуску та приходу до влади гетьмана П. Скоропадського.

Є. Чикаленко гостро критикував М. Грушевського за його соціалістичні уподобання, бажання зробити з України «оплот соціалізму». «В цій справі Грушевський переполітикував, по приказці – «на всякого мудреца довольно простоты». Я доводив йому, що треба будувати державу на середньому земельному власникові, бо голота елемент не певний і не підтримає Центральну Раду в тяжку годину, як не підтримала в боротьбі з більшовиками. Я казав йому, що напевне великоземельні власники, спираючись на німців, розженуть Центральну Раду» (там само: 23). Оцінюючи політичну діяльність М. Грушевського, Є. Чикаленко писав, що той при всій його геніальності, дивлячись у далеке майбутнє, не бачив у себе під ногами того, що бачили всі, і краще, аби він писав історію, а не робив її (там само: 55).

Після гетьманського перевороту стосунки між Є. Чикаленком і М. Грушевським остаточно зіпсувалися, вони перестали вітатися. Меценат припускав, що причиною невдоволення стала висловлена ним при зустрічі з дружиною Михайла Сергійовича порада виїхати історика за кордон, бо політична кар'єра його скінчена. Однак сам М. Грушевський так не вважав. Є. Чикаленко повідомляв у записі від 9 травня 1918 року, що в нього «войовничий настрій і він все шушукається з есерами, наміряючись таки підняти заколот, організувавшись десь на півдні, під захистом нібито австрійського уряду...» (там само: 29).

Попри критичні висловлювання на адресу історика в своєму щоденнику, Є. Чикаленко вважав його «найрозумнішим чоловіком в Україні, хоч він і набрав масу непростих помилок» (там само: 154). Саме тому рекомендував кандидатуру М. Грушевського своєму зятеві Скоропису-Йолтуховському на мирні переговори з країнами Антанти, про які йшлося наприкінці жовтня 1918 року. Ще в перші дні після приходу гетьмана до влади Є. Чикаленко пропонував надати історика якусь високу почесну посаду, щоб вгамувати його амбіції та використати енергію вченого на користь Україні. Однак навряд чи М. Грушевський погодився б на неї.

Після падіння влади гетьмана П. Скоропадського в вченого з'явився шанс знову потрапити у велику політику. Є. Чикаленко про це писав так: «Грушевський на нараді з есерами напосідався, щоб скликано було стару Центральну Раду і продовжено її так, наче цих семи місяців гетьманського уряду і не було, але Директорія, власне Винниченко, боячись конкуренції, рішуче проти того, щоб пустити Грушевського до уряду» (там само: 195). Він висловлював сподівання, що історик потрапить у парламент, а там його можуть обрати президентом. Дійсно, М. Грушевський опинився там, але помітної ролі не відіграв. Депутати, зважаючи на військовий час, вирішили передати всю владу Директорії. У 1919 році вчений вирішив виїхати з України через російську окупацію. Є. Чикаленко також подався до Галичини.

Опинившись у Галичині, він продовжував слідкувати за подіями в Україні. Меценат шукав причини невдач національно-визвольних змагань українського народу. За його переконанням, було допущено дві великі помилки: перша – закон про соціалізацію землі (у цьому він звинувачував М. Грушевського та його однопартійців, соціалістів-революціонерів), друга – повстання проти гетьмана, організаторами якого виступали В. Винниченко та С. Петлюра. Однак головним, на його думку, було те, що українці в своїй більшості не усвідомили необхідності створення власної держави. Є. Чикаленко, хоча й жорстко критикував М. Грушевського, проте вважав, що серед усіх національних діячів він найбільший; інших революційних лідерів він називав «пігмеями».

Звістка про приїзд історика на мирну конференцію до Парижа у вересні 1919 року викликала в Є. Чикаленка надію на успіх української справи. У його щоденнику від 02.09.1919 р. зазначено: «Я сьому фактові надаю величезне значення, бо Грушевський, зі своєю надзвичайною енергією, доб'ється знайомства з впливовими колами

Антанти, а будучи в особистих відносинах як кажуть росіяни «обаятельным», коли того схоче, певне, зверне увагу і поділяє на корисне рішення української справи» (Чикаленко, 2005: 124).

Однак сподівання Є. Чикаленка на успіх місії М. Грушевського не виправдалися. Провина лежала не на історикові, а на західній демократії, яка зробила ставку на білогвардійців та ігнорувала інтереси неросійських народів, за винятком поляків.

Слідкуючи уважно за пресою, Є. Чикаленко додавав до публікацій власні коментарі. Так, реагуючи на звинувачення М. Грушевського та В. Винниченка в більшовизмі, він зауважував: «Вони не знають того, що обидва вони висловлювали ці думки ще тоді, коли більшовики в перший раз заволоділи Харковом. Грушевський пропонував позаводити скрізь по Україні ради і переобрати Центральну Раду, але його ніхто не слухав» (Чикаленко Є. Щоденник 1918–1919, 2004: 253).

Але й це, на думку Є. Чикаленка, не врятувало б тодішню владу, бо більшовики не потерпіли ніякої самостійної України. На його глибоке переконання, яке він неодноразово висловлював, «треба було будувати не соціалістичну, а дрібнобуржуазну Україну, то вона б змогла відбитися і від Москви, і від Польщі» (там само: 56). В іншому місці Є. Чикаленко, реагуючи на критику провідників української революції в пресі, зауважує: «Але, об'єктивно кажучи, не винні окремі діячі, як Грушевський, Винниченко, Петлюра та інші, а винний ґрунт, на якому вони висунулися наверх, дякуючи своїй амбітності. Просто не визріла ще, не достигла Українська держава і сотворити її можна було тільки спираючись на іноземну мілітарну силу, а коли сила розвалилася (через революцію в Германії), то розвалилася і українська держава» (там само: 499).

У березні 1923 року М. Грушевський звернувся з особистим листом до Є. Чикаленка. Його зміст навів меценат у своєму щоденнику: «Високоповажний Євген Харлампієвич! Чув я, що хоруєте і в тяжких матеріальних обставинах; коли се правда і Ви згодні прийняти матеріальну поміч (зі Львова), то прошу написати, як і на яку адресу ті гроші вислати. Зараз єсть можливість (принаймні була тиждень тому) одержати коло 10 долярів. З високим поважанням М. Грушевський» (Чикаленко Є. Щоденник (1923–1924), 2015: 60). На пропозицію старого товариша меценат відповів відмовою. Її він подав на сторінках свого щоденника «Видно, старий лис щось почув носом, якусь зміну в повітрі, що написав до мене. Від самого гетьманського перевороту, тобто з квітня 1918 року, не здоровався до мене, хоч ми і встрі-

чалися і в Києві, і в Карлсбаді, і у Відні, а тепер через Сірого передав мені поклони в шпиталь, а отсе і листом звернувся. Натурально, я від допомоги відмовився» (там само: 60). Старі образи колишнього мецената взяли гору, і він не побажав прийняти допомогу від професора. Хоча далі в щоденнику він зазначав, що 10 доларів були б йому зовсім не зайві. У минулому успішний підприємець, Є. Чикаленко на еміграції перебував у матеріальній скруті. Політика розвела їх по різні сторони барикад. М. Грушевський для нього був радянофілом, а Є. Чикаленко для історика залишився консерватором і монархістом.

Висновки. Отже, співпраця М. Грушевського і Є. Чикаленка тривала майже чверть століття. Вона відображена в мемуарах мецената. Аналізуючи її, можна зробити висновок, що до революції 1917 року стосунки між професором і херсонським поміщиком були дружніми. Вони співпрацювали в газеті «Рада», входили до ТУПу та НТШ, мали схожі політичні погляди, сприяли розвитку української культури. Хоча вже тоді траплялися певні конфлікти між Є. Чикаленком та М. Грушевським. Меценат звинувачував професора в авторитаризмі й марнославстві, вказував на його надмірні амбіції.

Революційні події 1917 року остаточно роз'єднали колишніх соратників. Серед причин

ворожечі Є. Чикаленко називав полівіння вченого, його захоплення соціалістичними ідеями, бажання зробити з України «оплот соціалізму». М. Грушевський до кінця своїх днів залишився соціалістом-москвофілом. Тому в 1924 році він повернувся в Радянську Україну і був готовим до співпраці з більшовиками.

Отже, у своєму щоденнику Є. Чикаленко висвітлив власне бачення громадсько-політичної діяльності Великого Українця. Далеко не з усіма висновками автора можна погодитися, але він точно схарактеризував ситуацію, яка склалася на початку ХХ століття в Україні. Оцінюючи ситуацію сьогодні, можна стверджувати, що правим тоді виявився Є. Чикаленко, який краще за М. Грушевського знав українських селян. Можна погодитися з висновками мецената, які стосувалися вченого, особливо з його тезою, що М. Грушевський краще б писав історію, ніж її творив.

Для нас важливо, що Є. Чикаленко в мемуарах не тільки переповідав події, але й давав їм власну оцінку, розмірковував над причинами невдач, шукав шляхи вирішення проблем, описував громадські настрої. Сьогодні варто замислитися над повним виданням творчої спадщини Є. Чикаленка, яка є важливим джерелом української історії кінця ХІХ – першої третини ХХ століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство імені Шевченка, 1892–1934. Нью-Йорк; Дрогобич; Львів: Українське історичне товариство, 2006. 384 с.
2. Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки. [упорядники Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко]. Київ: Темпора, 2008. 628 с.
3. Грушевський М. Спомини. Ч. II. № 8. Київ, 1989. С. 103–154.
4. Листи Є. Чикаленка до В. Винниченка; [упор. Н. Миронець] *Українське слово*. Ч. 41, 43, 45, 47, 49, 51. Київ, 1995.
5. Листи Є. Чикаленка до А. В. Ніковського за 1917 рік; [упор. Н. Миронець] *Пам'ять століть*. 1997. № 5. С. 33–37.
6. Старовойтенко І. Є. Чикаленко: людина на тлі епохи. Київ, 2009. 544 с.
7. Старовойтенко І. М. Євген Чикаленко у спогадах і враженнях своїх сучасників. Київ: Темпора, 2022. 664 с.
8. Чикаленко Є. Х. Зібрання творів: в 7 т. Т. 1. Спогади. Київ: ТОВ компанія «РАДА», 2003. 432 с.
9. Чикаленко Є. Щоденник 1907–1914 У 2 т : Документально-художнє видання. Т. 1. Київ: Темпора, 2004. 428 с.
10. Чикаленко Є. Щоденник 1918–1919. У 2 т : Документально-художнє видання. Т. 2. Київ: Темпора, 2004. 464 с.
11. Чикаленко Є. Щоденник 1919–1920. Київ – Нью-Йорк : Вид-во ім. О. Теліги, 2005. 640 с.
12. Чикаленко Є. Щоденник (1922). Київ: Темпора, 2015. 372 с.
13. Чикаленко Є. Щоденник (1923–1924). Київ: Темпора, 2015. 492 с.

REFERENCES

1. Vynar L. Mykhailo Hrushevskiyi i naukove tovarystvo im. Shevchenka, 1892–1934 [Mykhailo Hrushevskiyi and the Shevchenko Scientific Society, 1892–1934]. New York, Drohobych, Lviv: Ukrainiske istorychne tovarystvo, 2006. 384 s. [in Ukrainian].
2. Ye. Chykalenko i P. Stebnytskyi. Lystuvannia. 1901–1922 roky [Ye. Chykalenko and P. Stebnytskyi. Correspondence. 1901–1922 years]. Uporiadnyky: N. Myronets, I. Starovoitenko, O. Stepchenko. Kyiv: Tempora, 2008. 628 s. [in Ukrainian].
3. Hrushevskiyi M. Spomyny [Memories]. V. II. № 8. Kyiv, 1989. S. 103–154. [in Ukrainian].
4. Lysty Ye. Chykalenka do V. Vynnychenka [Letters of Ye. Chykalenko to V. Vynnychenko]. Uporiadnyk N. Myronets [Compiled by N. Myronets]. *Ukrainske slovo*. Vv. 41, 43, 45, 47, 49, 51. Kyiv. 1995. [in Ukrainian].
5. Lysty Ye. Chykalenka do A. V. Nikovskoho za 1917 rik [Letters of Ye. Chykalenko to A. V. Nikovskyi for 1917]. Uporiadnyk N. Myronets [Compiled by N. Myronets]. *Pamiat stolit*. 1997. № 5. S. 33–37. [in Ukrainian].

6. Starovoitenko I. Ye. Chykalenko: liudyna na tli epokhy [Chykalenko: a man against the background of an era]. Kyiv: Tempora, 2009. 544 s. [in Ukrainian].
7. Starovoitenko I. M. Yevhen Chykalenko u spohadakh i vrazhenniakh svoikh suchasnykiv [Yevhen Chikalenko in the memories and impressions of his contemporaries]. Kyiv: Tempora, 2022. 664 s. [in Ukrainian].
8. Chykalenko Ye. Kh. Zibrannia tvoriv: v 7 t. T. 1. Spohady [Collected works: in 7 vol. Vol. 1. Memoirs]. Kyiv: TOV kompaniia «RADA», 2003. 432 s. [in Ukrainian].
9. Chykalenko Ye. Shchodennyk 1907–1914. U 2 t.: Dokumentalno-khudozhnie vydannia. T. 1. [Diary 1907–1914 In 2 volumes: Documentary and artistic edition. T. 1]. Kyiv: Tempora, 2004. 428 s. [in Ukrainian].
10. Chykalenko Ye. Shchodennyk 1918–1919. U 2 t.: Dokumentalno-khudozhnie vydannia. T. 2. [Diary 1907–1914 In 2 volumes: Documentary and artistic edition. T. 2]. Kyiv: Tempora 2004. 464 s. [in Ukrainian].
11. Chykalenko Ye. Shchodennyk 1919–1920 [Diary (1919–1920)]. Kyiv; New York: Vyd-vo im. O. Telihy, 2005. 640 s. [in Ukrainian].
12. Chykalenko Ye. Shchodennyk (1922) [Diary (1922)]. Kyiv: Tempora, 2015. 372 s. [in Ukrainian].
13. Chykalenko Ye. Shchodennyk (1923–1924) [Diary (1923–1924)]. Kyiv: Tempora, 2015. 492 s. [in Ukrainian].

УДК 687.1:(394+391):7.05

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-7>**Оксана ЛАГОДА,***orcid.org/0000-0003-1808-7119**доктор мистецтвознавства, професор,
завідувачка кафедри дизайну тканин та одягу
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) oxanalahoda@gmail.com***Яньвень ЛІНЬ,***orcid.org/0009-0002-4218-3303**аспірант кафедри дизайну тканин та одягу
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Далінь, провінція Ляонін, Китай) l.yanwen2021@gmail.com*

СТИЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНОСТІ ДЕНДІ ЯК ЗАСІБ ВІЗУАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ЧОЛОВІЧІЙ МОДІ

Автори розглядають дендизм як явище, що сформувало особливий соціальний тип людини в суспільстві. Найхарактернішою ознакою денді є стилізація власної зовнішності, а його костюму – демонстративність і комунікативність. Наведено історичні факти щодо того, як денді культивували метод Elegance Sartoriale для досягнення вказаних ознак. Показано, що практики дендизму під впливом різноманітних соціокультурних зрушень в період XIX–XX століть зазнали трансформацій, зокрема, в художньо-образному, естетичному та ціннісному аспектах. Автори висловлюють думку щодо актуальності цих практик в сучасній чоловічій моді, де метод Elegance Sartoriale концептуалізувався та залишається потужним трендом. Зростання рівня професіоналізації дизайну чоловічого вбрання за цим методом виявляє проблеми, які наукою малодосліджені. Звідси мета – окреслити специфіку стилізації зовнішності денді, її вплив на загальносвітові тенденції чоловічої моди. Виявити, які саме характеристики зовнішності денді знаходять відображення в сучасному концепті Elegance Sartoriale. Стаття є продовженням дослідження історичної континуальності візуальної демонстративності, зокрема, дендизму як амбівалентного феномену, спрямованого на унікалізацію символічних цінностей та естетичного ідеалу в конкретних сценаріях поведінки особистості. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні методу комплексного історико-мистецтвознавчого аналізу на основі принципів системності та історизму, що дозволило розглядати дендизм як цілісне явище в суспільстві та мистецтві костюма, як елемент комунікації. Наукова новизна дослідження обґрунтовує гіпотезу про історичну континуальність дендизму, його ознак візуальної демонстративності, реалізованих методом Elegance Sartoriale у стилізації зовнішності чоловіків.

Ключові слова: денді, соціальний тип, дизайн костюма, чоловіча мода.

Oksana LAHODA,*orcid.org/0000-0003-1808-7119**Doctor of Art History, Professor,
Professor at the Department of Fabric and Clothing Design
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) oxanalahoda@gmail.com***Yanwen LIN,***orcid.org/0009-0002-4218-3303**Graduate student at the Department of Fabric and Clothing Design
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Dalian, Liaoning Province, China) l.yanwen2021@gmail.com*

STYLIZATION OF DANDY APPEARANCE AS A MEANS OF VISUAL COMMUNICATION IN MEN'S FASHION

The authors consider dandyism as a phenomenon that has formed a special social type of person in society. The most characteristic feature of a dandy is the stylization of his own appearance, and his costume is demonstrative and communicative. The article presents historical facts about how dandies cultivated the method of elegance in clothing to achieve these features. It is shown that the practices of dandyism underwent transformations under the influence of

various socio-cultural shifts in the nineteenth and twentieth centuries, in particular, in the artistic, aesthetic and value aspects. The authors express an opinion about the relevance of these practices in contemporary men's fashion, where the Elegance Sartorial method was conceptualized and remains a powerful trend. The growing professionalization of menswear design using this method reveals problems that are not sufficiently studied. Therefore, the goal is to outline the specifics of dandy look styling and its impact on global men's fashion trends. To identify which characteristics of the dandy image are reflected in the modern concept of Elegance Sartorial. The article is a continuation of the study of the historical continuity of visual demonstrativeness, in particular, dandyism as an ambivalent phenomenon aimed at unambiguously identifying symbolic values and aesthetic ideals in specific scenarios of individual behavior. The research methodology is based on the application of the method of comprehensive historical and art historical analysis based on the principles of systematicity and historicism, which allowed us to consider dandyism as a holistic phenomenon in society and in the art of costume, as an element of communication. The scientific novelty of the study is to substantiate the hypothesis of the historical continuity of dandyism, its signs of visual demonstrativeness, implemented by the Elegance Sartorial method in the stylization of men's appearance.

Key words: dandy, social type, costume design, men's fashion.

Постановка проблеми. Дендизм можна вважати особливим транскультурним феноменом, який в сучасних умовах зберігає помітний вплив на чоловічу моду. Свого часу він оформився в руслі романтичної естетики, що культивувала образ усамітненого, розчарованого світом індивідуаліста. Хрестоматійним прикладом утілення цього образу став лорд Байрон. Власне, література епохи романтизму значною мірою сприяла виникненню моди на дендизм та його популяризації. Завдяки хвилі наслідування молодими амбіційними людьми денді досить швидко стали не лише літературним, але й соціальним типом. Сарторіальні стандарти чоловічого костюма були доведені ними до найвищого стану вишуканості, що сприяло посиленню комунікативних зв'язків із суспільством через особливі вестиментарні коди та їх зміст. Втім, постать денді є достатньо парадоксальною.

Протягом століть образ денді зазнав трансформацій і, навіть, викривлень, що не завадило йому до нашого часу зберегти певні архітипічні ознаки. Попри те, що більшість науковців наполягають на втраті сучасним дендизмом його ключового змісту, зовнішні атрибути чоловічого костюма, манери носити його та концентрація на демонстративній самопрезентації, залишаються актуальними в проявах сучасної компліментарної моди. Особливо гостро це питання виявляє метод Elegance Sartoriale або естетика індивідуалізації чоловічого костюму, що потребує детального розгляду.

Аналіз попередніх досліджень. Зародження дендизму відносять до межі XVIII–XIX століть на тлі історично-соціальних зрушень, насамперед, у Британії. Термін «денді» у перекладі означає «блискучий» та «ефектний». Вважається, що засновником цього напрямку в світі моди і способу життя був Джордж Брайан Браммел (1778–1840 рр.), якого оточення прозвало «красунчик Браммел» (Moers, 1960). Розквіт дендизму

припадає на перші три десятиліття XIX століття. Одним з перших дослідників явища, як способу життя та напрямку моди, вважається Барбе д'Оревіль – його сучасник.

Особливу увагу дендизму в контексті загальних закономірностей розвитку європейської культури в самому широкому сенсі знаходимо у Р. Барта в праці «Мова моди» (Barthes, 2006). Семіотична сила одягу завжди цікавила науковця, надаючи можливість зрозуміти культурну силу моди як явища. Так, він виділив передумови виникнення дендизму, підкреслюючи, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Лондон був столицею моди, яка активно поширювалася на тлі загальної демократизації європейського суспільства, а на естетику і прояви індивідуальної свободи особистості впливав романтизм як літературна течія. Водночас, дендизм інтенсивно набував потужної теоретичної бази в трактатах про моду, які витісняли романтичні романи з їх описовістю образу денді, його манер і костюма. Синтез літератури і моди, як визначив, зокрема, Burnett (1981: 15–19), демонстрували стаття Теофіла Готье «Про моду» 1858 р. і нарис Шарля Бодлера «Художник сучасного життя» 1863 р., в яких денді змальовано як героя модерну з чітко продуманою програмою життя та самопрезентації.

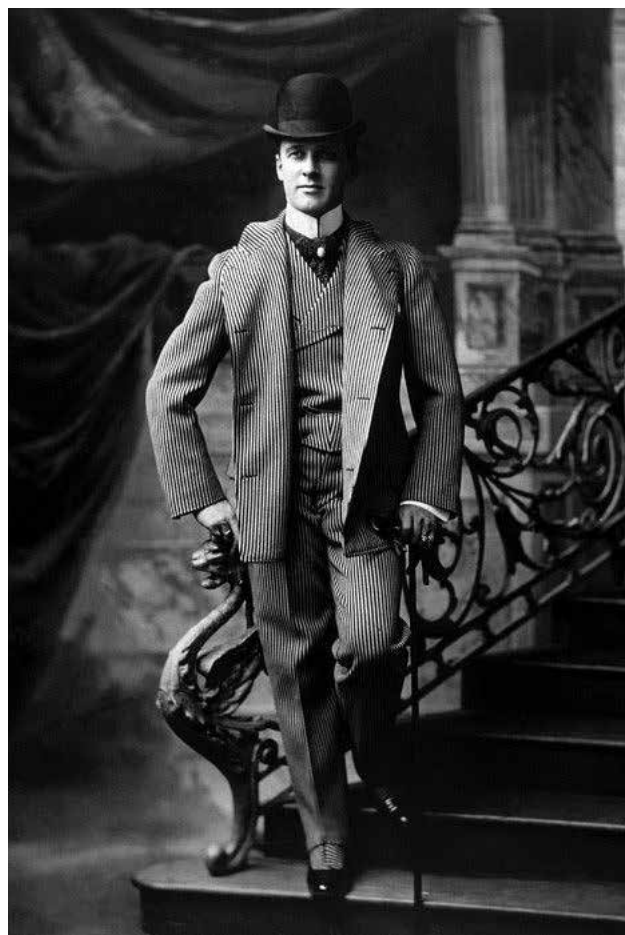
Елізабет Вілсон в одній зі своїх праць зазначає: «Одяг – один із найбільш навантажених смислами атрибутів матеріального світу, адже він перебуває в найтіснішому зіткненні з людським тілом і життєвим циклом. Одяг – це не тільки предмети, а й образи. Вони розмовляють з нами мовою набагато складнішою і тоншою, ніж переважна більшість інших предметів, – насамперед тому, що перебувають у таких інтимних стосунках з нашим тілом і нашим «Я». Якраз з цієї причини ми говоримо і про «мову» одягу, і про «психологію» одягу (межі цих термінів, утім, розмиті)...» (Wilson, 2010: 11). Дослідниця підкреслює одну з найвагоміших функцій, яка в костюмі денді була доведена до

абсолюту, – це комунікативно-репрезентативна функція костюму та його складових.

Важливо, що, як культова фігура, еволюція образу якої відображає використання індивідуального стилю як активного компонента культурних змін, денді став осмислюватися з точки зору риторики перформансу, мови іронії, семіотики стилю (Godfrey, 1982). Міське життя, культура споживання, культ особистості, гендерна ідентичність, позиція творчої індивідуальності в суспільстві, презентація себе в повсякденному житті, мода і стиль – все це спектр проблемних питань, які втілюються в складній фігурі денді, в основних характеристиках дендизму та пов'язаних із ними образних мутаціях і парадоксах (Radcliffe-Thomas, 2018: 184–185). Дендизм – це не тільки мистецтво одягатися, але певна філософія. Для денді найстрашніше опинитися в ситуації, де він «як всі» (Nelson, 2007). Він завжди над натовпом завдяки принципу «помітної непомітності» (*conspicuous inconspicuousness*) Дж. Браммелла, який став основою естетики чоловічого костюма на довгі роки.

Ідея Дж. Браммелла органічно вписалася в концепт *Elegance Sartoriale* – «сарторіальна елегантність» чи-то «елегантна вишуканість», – завдяки якому справжні джентльмени підкреслювали власну неповторну індивідуальність з витонченою невимушеністю, демонструючи одяг бездоганного крою. Їх аура та шарм, комбінація кравецьких традицій і виклику ґрунтувались на вмінні талановитих ремісників-закрійників (*arіесеur*), для яких виготовлення чоловічого костюму було майстерністю, що вимагає ретельності підбору матеріалів і вивірених рухів, тобто ідеальним балансом естетики і технічного виконання, обумовлених витонченим смаком. Сарторіальний одяг – одяг на індивідуальне замовлення сприяв досягненню чоловіком ідеальних абрисів фігури в костюмі, вишуканих та елегантних, що визначено як «сартореалізм».

Відомо, що костюм денді складався з білої сорочки, світлих штанів, сюртука або фракку темних тонів, краватки, циліндра (або казанка), тростини або парасольки. У вестиментарному контексті таке вбрання з одного боку – втілювало ідею рівності станів у суспільстві, а з іншого – денді усіляко намагались підкреслити індивідуальний стиль. Наприклад, замовляли рукавички у самих висококласних фахівців, чия галантерейна майстерність сприяла тому, що вироби настільки облягали руку чоловіка, що проступав кожен ніготь на пальці. Існують легенди про те, що чоботи денді обмивали шампанським, щоб досяг-

нути особливого блиску. Справжній денді проводив години перед дзеркалом, домагаючись бездоганності в своєму костюмі та зовнішності (Sontag, 1994; Polhemus, 1997). І особливу увагу денді приділяли гігієні тіла. Доглянутість тіла стала для них культом. Втім, на людях, вони ніби забували про те, що і як одягнуто та трималися вільно й невимушено, з відтінком недбалості. Денді зобов'язані були одягатися дорого, хоча і непомітно, елегантно та доречно. Складний і продуманий до дрібниць образ був чітко підпорядкований не менш продуманому та деталізованому етикету (Безугла, 2019). Дендизм, як інтелектуальний аскетизм, впливав на формування нового типу маскулінності, який став підґрунтям не лише для розвитку чоловічої моди, але й, зокрема, завдяки К. Шанель – жіночої моди початку ХХ століття. Базові компоненти такого типу маскулінності можна побачити також в сучасній чоловічій моді (Lahoda & Lin, 2021; Лінь і Лагода, 2022). Завдяки цьому словникові статті визначають денді, насамперед, як «елегантного чепуруна», стурбованого виключно власною зовнішністю. Ця думка апелює до виключно естетичного аспекту костюма, але чи відповідає це дійсному образу денді, чи не є його поверхневим і однобоким розглядом? Адже

дендизм – це, насамперед, про стиль життя, з приводу якого в науковій літературі окреслено ряд «правил»: елегантний, але не надто демонстративний одяг; вища міра самоконтролю над власними емоціями, щоб у будь-якій ситуації залишатися непохитним; прагнення дивувати оточуючих, а не подобатися їм; спрямованість на культ індивідуалізму. Таким чином, дендизм як світогляд формує своєрідну філософію життя. І костюм – це лише частина загально продуманої системи. Денді – це максимально структурована особистість, яка тримає дистанцію від іншого світу. Кожен рух, погляд, висловлювання є знаком аристократичної переваги. Як феномен в культурі XIX ст. дендизм склався як канон і, як зазначав Р. Барт, дендизм – це не лише етос, але й техніка. Разом вони «формують денді», і, очевидно, саме техніка гарантує етос, як і в інших аскетичних філософіях, в яких фізична форма поведінки виступає як шлях до реалізації думки чи ідеї (Barthes, 2006).

Мета дослідження полягає в тому, щоб окреслити змістовні та естетичні трансформації образу денді протягом періоду їх активної ролі в суспільстві. На підставі ідеології дендизму, стилю життя його яскравих представників, їх костюму, виявити ті найвиразніші риси, які чоловіча мода культивує й сьогодні.

Результати дослідження та їх обговорення. У Вікторіанську добу в аристократичному та буржуазному суспільстві дендизм виник як феномен і варіант особливо витонченого лицемірства, який сприяв респектабельності та, відповідно, соціальному кар'єрному зростанню чоловіків, їх репутації як світської людини (Burnett, 1981). Британський дендизм першого десятиліття XIX ст., як відомо, реалізовувався переважно на рівні соціальної практики, де демонструвалася і відточувалася стилістика зовнішності, володіння світськими манерами та, як результат, увесь стиль життя. На той час величезний вплив на соціальну практику все ще мала культура джентльменства. Однак, справжнього джентльмена відрізняє від денді знатне аристократичне походження. Для денді воно не було обов'язковим, тому він швидше вписувався в нову буржуазну систему відношень. Прагнення опанувати зовнішні атрибути аристократичності, довести їх до гіперболізованої виразності шляхом імітації зробили процес становлення денді, як доводить Р. Безугла (2019), гламурним. Важливо розуміти, що благородство джентльменів, світський лоск, вишуканість денді в тогочасному суспільстві контрастували з ще одним новим соціальним типом – нувориші, якого характеризувала така риса як вульгарність (з

лат. перекладається «доступне для мас»). Подібні принизливі відтінки концепції «вульгарності», що вкрай близькі її сучасному тлумаченню, в Європі склалися ще у XVIII ст. на тлі втрати аристократією домінуючих позицій в суспільстві на користь нових буржуа – «інших еліт», що не володіли світськими манерами, але прагнули здаватися «вершками суспільства» (Деркач, 2015). Метафорично, вульгарність визначають як особливий неекономічний спосіб роботи з особистісною енергією, якому протиставним є модель економії енергії – культура витримки, мінімалізму, таємної дисципліни щодо вияву почуттів, – на якій, власне, і ґрунтувався джентльменський кодекс честі, світський аристократичний етикет і, відповідно, дендистський стиль поведінки і костюма.

Вважається, що першим денді був Дж. Браммелл – син мілкого дворянина, який в час власної популярності з 1799 по 1810 роки започаткував багато модних новацій щодо чоловічого костюма. Він став популяризатором гігієнічних стандартів і норм, щоденної зміни білизни, вимитого і підстриженого волосся. Браммелл обожнював ідеальний крій і першим встановив моду на брюки, популяризував жилет. Шийна хустинка, яку він підкрохмлював і пов'язував особливим способом, стала легендою. Під костюм він носив корсет «Аполлон», завдяки якому фігура набувала ідеальних абрисів і мужності. Весь ансамбль довершували начищені до блиску чоботи. Бути яким завгодно, тільки не пересічним і примітивним стало для Браммелла законом (Безугла, 2019). Його зовнішній вигляд був яскравим зразком артистизму, як естетичне заперечення старих парадигм повсякденної культури.

Вміння денді поводитися в самих різних обставинах робило їх доволі пластичними і сприяло формуванню їх, т. зв., «хамелеонства». Завдяки відпрацюванню схем поведінки, як технік іронічної зміни ролей через обставини, денді вдавалося реалізовувати неймовірну річ – створити віртуальний зліпок, уявний чи-то імітативний, аристократичного кодексу манер. І що важливо, ним міг скористатися будь-який молодий честолюбець. «Хамелеонство денді» по суті близьке сучасному розумінню кар'єризму.

Вже у 30-х роках XIX ст. консервативні настрої англійців починають блокувати прояви дендизму і той знаходить нове плідне середовище серед французів, трансформуючись в «оновлений варіант», характерними рисами якого постають інтелектуалізм та безпосередній зв'язок з процесами формування європейського модерного суспільства. Як вказують дослідники, дендизм перетво-

рюється в філософію натовпу (Безугла, 2019), до певної міри, вульгаризується. Актуальності набуває позерство, постійне виділення з поміж інших, прагнення створювати враження яскраво, пафосно, миттєво. Британську стратегію винятковості для нових денді заміщає набір раціональних рецептів елегантності. Наприклад, якщо для Дж. Браммела чорний фрак був його особистою візитівкою та невід'ємним атрибутом власного унікального стилю, то для середнього класу у Франції завдяки інтенсивному розвитку виробництва готового одягу чорний фрак став повсякденним костюмом (Moers, 1960). Це, безумовно, змінює механізми візуального сприйняття та міжособистісної комунікації. Головними ознаками для візуальної ідентифікації денді постають знакові деталі костюма, які набувають особливих значень.

Змінюється також і стиль життя. Для французької версії денді, як світського персонажу, значущості набувають різні публічні місця – кафе, бульвари, універмаги. Такий собі фланер (фр. *fâneur*, «гуляющий») – новий тип містянина, вперше зафіксований саме у Франції середини XIX ст., гедонізм якого виявляється в насолоді «прогулянкою по власному життю». Йому властиві своєрідні костюмно-соціальні метаморфози, позерство, театралізація в поведінці, ході, жестах. У такий спосіб денді набули рис «богемного художника». І, якщо раніше модель поведінки денді ґрунтувалася на «джентльменському кодексі», то тепер вона завдяки вільному артистизму паризької богемі до певної міри демократизувалася (Burnett, 1981). Якщо аристократи з їх джентльменським кодексом не повинні були працювати, бо кодекс передбачав неробство, у денді це трансформувалося в загальний стиль легкого, невимушеного спілкування, культ дозвілля та вишуканих розваг.

Костюм денді став невимушеним в зумисне недбалих деталях: розстебнутий гудзик жилету, легка поношеність одягу, ніби випадково, наспіх зав'язана шийна хустина. В ідеалі – манери денді стали мистецтвом демонстрації постійної гнучкості, переходів від надмінності до ввічливості, від сухості до афектації. Втім, за ними приховувалися чіткі принципи, яких денді завжди дотримувалися: нічому не дивуйся (повністю владай собою, будь байдужим до всього); зберігаючи безпристрасність, вражай несподівано (ломка суспільних стереотипів, часом завдяки елементам манер блазнів або «мистецтву подобатися не подобаючись»); залишатися допоки не справили враження, але як тільки досягли цього – зникати. Окрім дотримання вказаних правил, денді дозво-

ляли собі деякі зумисні елементи гри, наприклад, «розм'якшення» культурних меж жіночого і чоловічого, постійне подвоснення та ігрове привласнення емблематичних властивостей протилежної статі. Тому, гендерні аспекти були важливими. Денді не соромилися іронічно акцентувати свою жіночність, навіть якщо це вказувало на зніженість чи слабкість. Власне, це стало явним в період трансформації переважання мужності та джентльменства в образі англійських денді першого періоду до більш естетського та ігрового франтівства денді середини XIX ст., від якого вже вимальовувався елітарно-зухвалий образ денді декадансу кінця XIX ст., який прагнув осягнути всю повноту почуттєвих насолод (Безугла, 2019). Частка жіночності в ідеальному чоловічому образі, очевидно, була невід'ємною складовою дендістського шарму. Втім, цей стиль, вирізняючи денді з натовпу вулиць, повинен був базуватися на деяких загальних вимогах щодо костюму.

Важливим в чоловіках-денді було і залишається те, що у створенні власного образу вони застосовують елементи, які відсилають до жіночності. Ці елементи не випадкові, а досить символічні. Відмінною рисою костюму денді є мінімалізм. Втім, прилеглий жакет, що підкреслював вузьку талію, якої досягали часто за рахунок спеціального корсету, відкривав чоловічі ноги у вузьких панталонах. Пропорції тіла денді повинні були бути максимально наближеними до античних пропорцій, які слугували взірцем наслідування. Так, попри наявність окремих жіночних елементів, образ денді відповідав уявленням сучасників про героя чоловічої статі, і доволі сексуального. Однією з найхарактерніших деталей костюма був надзвичайно високий комір, який спеціально підкрохмлювали, щоб він тримав форму, а поверх – вив'язували шийну хустину якимось оригінальним вузлом. Ідеальна посадка на фігурі, бездоганний крій і витриманість вирізняли неокласичний костюм, до якого належав костюм денді. Цікаво, що таким він залишався практично протягом двох століть. Засобами такого костюма денді виражали новий світогляд, в основі якого ідея індивідуальної особистості. Вони і жінок, яким суспільство спочатку відмовило у можливості належати дендизму – сповідувати його, виділяли особливого – андрогенного типу. Це, зокрема, сприяло становленню дендизму, його активному розвитку на противагу одноманітності та невиразності повсякденного чоловічого костюму. Пошук самобутності та оригінальності значною мірою змістив акцент дендістського вбрання в естетичну площину та у пошуки індивідуальних образів.

Вишуканості та оригінальності костюму надавали аксесуари – краватки різних фасонів і текстур, особливі заколки для них, рукавички, тростина чи парасолька. Костюм денді контрастував з модним чоловічим костюмом, який був і розкішним, і контрастним, використовував інші кольори та тканини. Образ денді просував інші закони чоловічого одягу – без показної розкоші та надмірностей, але відмінні семіотичною наповненістю. Наприклад, краватка могла відігравати ту саму роль, що її відігравали колись герби. Ключовий принцип костюму денді в тому, щоб в оточення складалося враження, що перед ними справжній джентльмен, а те, як він вбраний, має другорядне значення. Такий принцип в основі сучасних уявлень щодо мистецтва одягатись в цілому: оточуючі повинні бачити особистість, яку костюм не затьмарює.

Носій вказаних естетичних установок повинен був виділятися не за рахунок екстравагантних деталей, а завдяки індивідуалізації свого костюма в епоху серійного виробництва. Цьому сприяла технологія Bespoke – пошиті на замовлення за індивідуальними обмірами костюм і взуття. Втім, коли Бодлер ввів костюм, який нівелював інформацію про соціальний статус і ранги свого носія, а також приховував і згладжував форми, його позиціонували саме як костюм майбутнього, в якому домінує впорядкованість, комфорт, ефектність та, як це не дивно, вульгарність як результат загального – масового прийняття такого костюма. Це і був той самий егалітарний одяг (фр. *egalitaire*, від *egalite* – рівність) – зрівняльний, про який мріяли представники XVIII ст. як про символ свободи. Його ввело XX ст. зрівнявши всіх і зробивши їх безликими, так і не наблизивши до бажаної свободи. Для денді все це не мало значення. Їх одяг був рекламою інтелектуальних цінностей та їх носія заодно, підтверджуючи відоме прислів'я та прихильність технології Bespoke (Чуботіна, Пенчук, 2018).

Мода, як регулятор людської поведінки в «масовому» суспільстві, досить швидко підхоплює та адаптує своєрідну маніфестацію індивідуального стилю одягу денді на протизагу регламентованому смаку щодо вбрання. У такий спосіб дендизм активізує еkleктику, яка неодмінно публічна: для денді глядачі, натовп – це обов'язковий антураж. Артистизм – це також невід'ємна складова образу денді. Ідеї щодо неприйняття всього природного як протиставлення всьому штучному, а значить, в розумінні денді, художньому – це і є маніфестація денді власного волевиявлення. Зауважимо, жіночність сприймається як синонім штучності,

оскільки жінки стилізували свою зовнішність заради того, щоб бути привабливими. Науковці визначають це як фетишизацію власного «я» за рахунок самоміфологізації зовні через зовнішні прийоми. Виразність зовнішності та безпосередньо образ денді у синтезі з манерами поведінки позиціонувався як особлива візуальна стратегія комунікації. Погляд денді завжди мав для оточуючих і змістовне, і ціннісне наповнення. Ключовим мотиваційним приводом було бажання бути поміченим, справити враження. Парадигма дендістського погляду, як засобу комунікації, від початку була орієнтована на підриив існуючих ієрархій та жорстких правил. Денді застосовували такі прийоми як відверте розглядання або ж «погляд крізь...», тобто ігнорування, погляд в очі як дуель поглядів. Для цього серед символічних складових костюма денді завжди був лорнет або монокль, часто – вмонтований в рукоятку тростини. Отже, подібні жести «розглядування» були досить демонстративними. Своєрідне «візуальне сканування» формувало досвід перформативного зору. Модель візуальності, розроблена у дендизмі, активно розвивалася протягом усього XIX ст. і перетворювала цю форму комунікації в типовий атрибут. Готове лекало індивідуальності, назване *self-made man*», розроблене видатними денді в художньому середовищі, коли потрапило на хвилі моди в загальне користування, стало для його користувачів порожньою формою – дендизмом без творчого наповнення. Адже творчий задум має бути увесь час новим, він не піддається тиражуванню. Не існує одного для всіх образу індивідуальності. Тому сьогодні денді не існує, існують «ряжені», які імітують денді. Втім, ще Бодлер стверджував, що, навіть тоді, коли поширилася мода на дендизм, він – дендизм був особистим стилем, а не модою.

Цікаво, що французькі впливи і англійський естетичний рух синтезували підґрунтя для, т. зв., європейського декадансу, в межах якого денді завершили власне еволюціонування від «богемного художника» до «витонченого естета» кінця XIX ст., для якого типовим є штучність, обличчя як маска, боротьба з вульгарністю та проявами поганого смаку. В моді цей період збігається з виразною тенденцією щодо конструктивного протистояння естетизму і прагматики. Зрілість буржуазного модерну, умови ринкової економіки спонукали денді «продавати» власні таланти через механізми реклами, що активно розвивалася, публічність та «шоуменство». Це сприяло ще більшій театралізації явища. Так, наприклад, Оскар Вайльд, який всюди з'являвся в незвичних

костюмах і робив парадоксальні заяви, орієнтувався на екстравагантність та виклик. Дотримуючись вже сформованих рис дендизму, він привніс і дещо нове – особливе, на переконання дослідників його творчості, вміння дивитися на себе збоку, що супроводжувалося певною пародійністю.

Він шокував суспільство і ламав його стереотипи, як власним способом життя, так і своїми творами, утверджуючи новий тип художньої свідомості. Конфлікт письменника із суспільством був тривекторним: насамперед, естетичним із характерним для нього «нарцисизмом» та поведінковою практикою, стилістикою власної зовнішності, костюма; а також етичним й, як вважають науковці, політичним (Деркач, 2015: 337–339). Усвідомлення власної винятковості викликало хитромудрі форми демонстрації опосередкованої переваги, зокрема: іронію та сарказм; життєворчість, наприклад, в стилістиці зовнішності; критику низькопробних зразків і поганого смаку. Естетику романтизму з дендизмом споріднював культ сильного індивіда, але денді надавали перевагу міській культурі – культурі вулиць, штучності новоутворень, а також через емоційний контроль не вітали ліричний прояв почуттів. Гордість під маскою ввічливого цинізму, відточена холодність спілкування, саркастичні репліки щодо манер або вбрання. Дендістський канон культивував економію засобів виразності та принципи мінімалізму. Мінімалізм і благородна стриманість підкреслені елегантністю та галантністю вирізняли його костюм, його витонченість. Саме це було новаторством і залишалось демонстративним протиставленням розкоші типового чоловічого костюму.

Процеси демократизації суспільства лише набирали обертів і денді в їх костюмах мали досить революційний вигляд, реформаторський. Поступово відбувалося нівелювання зовнішніх ознак соціальних відмінностей, певна уніфікація чоловічого вбрання з точки зору практичності та комфорту, універсалізація форм, крою та кольорового вирішення. Чоловічий костюм прагнув наслідувати контури тіла, чіткий силует, краса ліній формували його естетичні якості. Від чоловіків це вимагало догляду за власним тілом, підтримання його «у формі». Естетичній волі денді-мінімаліста підпорядковувалася кожна окрема деталь. Чоловіча елегантність почала асоціюватися з тілесною рухливістю, але вони не були для денді вродженими якостями. Їх досягали завдяки самодисципліні та інтенсивним тренуванням і відповідною спортивною підготовкою.

Завдяки цьому було зафіксовано явище, яке науковці ХХ ст. визначили як «кемп». Його суть

полягає в тому, що денді власноруч доводили близькі їм теми чи ідеї до рівня шаржу, подібне робило їх більш доступними широким масам людей, сприяло масовому «споживанню» та відтворенню. Однак, відсторонений погляд на речі залишався прерогативою денді як еліти. Оскільки денді в європейській культурі були сурогатним продуктом аристократії, то можна вважати, що кемп став сучасним дендизмом – однією з його превалюючих форм у ХХ столітті. Окремі дослідники вважають, що кемп став своєрідною відповіддю на запитання, як бути денді в епоху масової культури. До того, денді надавали перевагу унікальності та особливості, вишуканості та винятковості. Натомість, кемп-денді не розмежовували унікальні речі та предмети масового тиражування. Образ елегантного нероби, як героя епохи, в ХХ ст. практично втратив свою актуальність, тобто, як феномен культури, що охоплює літературу, моду, кодекс поведінки, дендизм нівелюється. Однак, окремі зовнішні атрибути і риси дендістської естетики чоловічого костюму продовжують існувати і трансформуватися: через стильові новації людей зі смаком, наприклад, дизайнерів, «голубу» креативність в моді, чисельні варіації кемпу, нонконформістські бунти богемних художників (Федько, 2019; Чуботіна, 2018). Хоча ритми постмодерністської епохи не співпадають з ритмами розслаблених, дозвольних денді, їх гедоністична ідеологія залишається затребуваною та зазнає чисельних трансформацій, які неодмінно проявляються в чоловічій моді як меседжі, що формують суспільну думку.

Висновки. Історія виникнення, формування та розвитку дендизму як соціокультурного явища дозволяє говорити про певну періодизацію, яка трансформує образ денді. Так, перший період – «британський», більшою мірою обумовлений соціальним контекстом, формуванням способу життя та його специфічною філософією, які вимагали певних змін у зовнішності денді як засобу демонстрації суспільству власних поглядів. Цей період значною мірою порушував питання етичного плану. Другий період – «французький», вже був позначений імітаційністю та уподібненням певним зовнішнім характеристикам, доведеним до шаблонності. Культ денді сприяв індивідуалізації чоловічих образів на тлі інтенсивного просування до демократизації та універсалізації масової моди. Образ денді, зберігаючи вишукану елегантність, до певної міри вульгаризується з метою стати затребуваним більш широкою аудиторією споживачів. Він актуальний переважно в естетичній площині. Мода сприяє цьому процесу. А вже у ХХ ст. виникають

умови для третього періоду – умовно, «загальноєвропейського», коли дендизм практично втрачає, як ідеологія чи філософія життєдіяльності, власний зміст. Залишається його «зовнішній фасад» як специфічний виключно-театралізований меседж, що актуалізує еkleктичні прояви в одязі та процеси,

які формують нове етико-естетичне явище – кемп. Власне, саме в його формі образ денді зберігає власну актуальність протягом ХХ століття. В самих різноманітних варіантах, позбавлених залежності від дендистської ідеології, він час від часу актуалізується в сучасній чоловічій моді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Barthes R. *The Language of Fashion Paperback* / M. Carter (Ed.), A. Stafford (Translator). Berg Publishers, 2006. 208 p.
2. Burnett T.A.J. *The rise and fall of regency dandy: The Life and Times of Scrope Berdmore Davies*. London: John Murray Pub., 1981. 243 p.
3. Godfrey S. *The Dandy as Ironic Figure*. *Sub-stance* 36, 1982. Pp. 21–33.
4. Lahoda O., Lin Y. Men's Costume and "Masculine shaping" in Design. *Актуальні проблеми сучасного дизайну: зб. матеріалів МНПК*. Том 1. Київ : КНУТД, 2021. С. 17–19.
5. Moers E. *The Dandy: Brummell to Beerbohm*. New York: The Viking Press, 1960. 372 p.
6. Nelson B. Dandies, Dandyism and the Uses of Style. *Moderne begreifen*. 2007. Pp. 135–143.
7. Polhemus T. *Streetstyle from sidewalk to catwalk*. London : Thames and Hudson, 1997. P. 18.
8. Radclyffe-Thomas N. Designing a sustainable future through fashion education. *Clothing cultures*, 2018. 5(1). Pp.183–188.
9. Sontag S. *Notes on 'Camp'. Against Interpretation*. London: Vintage, 1994 (1965). Pp. 275–292.
10. Wilson E. *Adorned in Dreams: Fashion and Modernity*. London-New York. I.B. TaurIs, 2010. 96 p.
11. Безугла Р.І. Дендизм і гламур в контексті англійської художньої літератури ХІХ століття. *Мистецтвознавчі записки*. 2019. Вип. 35. С. 131–136.
12. Деркач Г. Особливості дендизму Оскара Вайлда: політичний контекст. *Studia methodologica*. 2015. № 40. С. 337–342.
13. Лінь Я., Лагода О. Ключові тенденції та напрямки розвитку чоловічої моди в ХХІ столітті. *Чорноморські наукові студії: мат. VIII Всеукр. мультидисцип. конф.* Одеса : МГУ; Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 323–327.
14. Федько В. Чоловіча мода: від 1920-х до 2020-х. *Народний оглядач*. 2019. URL: <https://www.ar25.org/article/cholovicha-moda-vid-1920-h-do-2020-h.html> (дата звернення 17.05.2023).
15. Чуботіна І., Пенчук О. Дендизм у чоловічому костюмі в 1960-х рр. *Технічна естетика і дизайн: Міжвідомчий науково-технічний збірник / гол. ред. М. Яковлев*. Київ: КНУБА, 2018. № 14. С. 187–192.

REFERENCES

1. Barthes, R. (2006) *The Language of Fashion Paperback* / M. Carter (Ed.), A. Stafford (Translator). Berg Publishers. 208.
2. Burnett, T.A.J. (1981) *The rise and fall of regency dandy: The Life and Times of Scrope Berdmore Davies*. London: John Murray Pub. 243 [in English].
3. Godfrey, S. (1982) *The Dandy as Ironic Figure*. *Sub-stance* 36. 21–33.
4. Lahoda, O., Lin, Y. (2021) Men's Costume and "Masculine shaping" in Design. *Aktualni problemy suchasnoho dizajnu: zb. materialiv MNPk*. Tom 1. Kyiv : KNUTD. 17–19.
5. Moers, E. (1960) *The Dandy: Brummell to Beerbohm*. New York: The Viking Press. 372.
6. Nelson, B. (2007) Dandies, Dandyism and the Uses of Style. *Moderne begreifen*. 135–143.
7. Polhemus, T. (1997) *Streetstyle from sidewalk to catwalk*. London : Thames and Hudson. 18.
8. Radclyffe-Thomas, N. (2018) Designing a sustainable future through fashion education. *Clothing cultures*. 5(1). 183–188.
9. Sontag, S. (1994) *Notes on 'Camp'. Against Interpretation*. London: Vintage. 275–292.
10. Wilson, E. (2010) *Adorned in Dreams: Fashion and Modernity*. London-New York. I.B. TaurIs. 96 p.
11. Bezuhla, R.I. (2019) Dendyzm i hlamur v konteksti anhliiskoi khudozhnoi literatury XIX stolittia [Dandyism and glamor in the context of English fiction of the 19th century]. *Mystetstvoznavchi zapysky*. V. 35. 131–136 [in Ukrainian].
12. Derkach, H. (2015) Osoblyvosti dendyzmu Oskara Vailda: politychnyi kontekst [Peculiarities of Oscar Wilde's dandyism: political context]. *Studia methodologica*. № 40. 337–342 [in Ukrainian].
13. Lin, Ya., Lahoda, O. (2022) Kliuchovi tendentsii ta napriamky rozvytku cholovichoï mody v XXI stolitti [Key trends and directions of men's fashion development in the 21st century]. *Chornomorski naukovi studii: mat. VIII Vseukr. multydyystyp. konf.* Odessa : MHU; Vydavnychiy dim "Helvetyka". 323–327 [in Ukrainian].
14. Fedko, V. (2019) Cholovicha moda: vid 1920-kh do 2020-kh [Men's Fashion: 1920s to 2020s]. *Narodnyi ohliadach*. URL: <https://www.ar25.org/article/cholovicha-moda-vid-1920-h-do-2020-h.html> [in Ukrainian].
15. Chubotina, I., Penchuk, O. (2018) Dendyzm u cholovichomu kostiumi v 1960-kh rr [Dandyism in a men's suit in the 1960s]. *Tekhnichna estetyka i dizain: Mizhvidomchyi naukovo-tekhnichnyi zbirnyk / hol. red. M. Yakovlev*. Kyiv: KNUBA. № 14. 187–192 [in Ukrainian].

УДК 379.8:005

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-8>

Людмила ЛАДОНЬКО,
orcid.org/0000-0002-4105-051X
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри мистецьких дисциплін
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) Ladonkoluda@gmail.com

Олег ВОРОНКО,
orcid.org/0000-0001-7055-4840
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри мистецьких дисциплін
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) ovoronko69@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО МЕНЕДЖМЕНТУ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ: ДОСВІД КРАЇН ЄС

У статті розглянуто етапи та проблеми становлення менеджменту культурної сфери та мистецької діяльності, трансформацію їх в самостійну окрему галузь економіки та аналізується політика зарубіжних країн щодо сприяння розвитку даної сфери.

Визначено, що все більше значення в сфері культури починають відігравати громадські та комерційні організації, незалежні творчі спілки, асоціації діячів культури, громадські та приватні фонди. Вони не лише активно освоюють ринок культури, але й використовують некомерційні джерела фінансування культурної діяльності. У зв'язку з цим багато уваги приділяється формуванню особливого класу управлінців – менеджерів соціокультурної діяльності, які повинні володіти цілим набором визначених компетентностей задля вирішення проблем культурного і мистецького сектору.

Обґрунтовано, що на інституціональному рівні управління державою визнається винятковий вплив культурних процесів на економічний і суспільний розвиток, що дає можливість для багатьох інновацій, у тому числі економічних.

В результаті дослідження зроблені наступні висновки: менеджмент культури, пройшовши достатньо великий еволюційний шлях розвитку, є безальтернативною силою перетворень як у культурологічному, так і в економічному сенсі; вирішувати засадничі проблеми управління лише в рамках культурної сфери неможливо, оскільки зібрані проблеми є нагальними проблемами всього публічного управління в країні; соціокультурна діяльність, навіть якщо вона безпосередньо економічно невидима, є важливою через нарощення соціального, людського та іншого капіталу, що позитивно впливає на ринок праці, креативність прийнятих рішень; підходи до менеджменту культури і соціокультурної діяльності, сформовані країнами ЄС, цікаві як джерело цінного досвіду для стимулювання внутрішніх перетворень та інтеграції України до європейського культурного простору.

Ключові слова: менеджмент культури, соціокультурна діяльність, економіка культури, принципи управління, європейський культурний простір.

Liudmyla LADONKO,
orcid.org/0000-0002-4105-051X
Doctor of Economics, Professor,
Professor at the Art Disciplines Department
National University “Chernihiv Collegium” named after T.G. Shevchenko
(Chernihiv, Ukraine) e-mail: Ladonkoluda@gmail.com

Oleh VORONKO,
orcid.org/0000-0001-7055-4840
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Art Disciplines Department
National University “Chernihiv Collegium” named after T.G. Shevchenko
(Chernihiv, Ukraine) ovoronko69@gmail.com

EVOLUTION OF APPROACHES TO CULTURE MANAGEMENT IN UKRAINE: THE EXPERIENCE OF EU COUNTRIES

The article examines the stages and problems of the formation of management of the cultural sphere and artistic activity, their transformation into an independent separate branch of the economy, and analyzes the policy of foreign countries to promote the development of this sphere.

It was determined that public and commercial organizations, independent creative unions, associations of cultural figures, public and private foundations begin to play an increasingly important role in the field of culture. They not only actively develop the cultural market, but also use non-commercial sources of financing cultural activities. In this regard, a lot of attention is paid to the formation of a special class of managers – managers of socio-cultural activities, who must be in possession of the whole set of defined competencies in order to solve the problems in the cultural and artistic sector.

It is substantiated that the exceptional influence of cultural processes on economic and social development is recognized at the institutional level of state management, what gives an opportunity for many innovations, including economic ones.

As a result of the conducted research, the following conclusions were made: cultural management, which have gone through a sufficiently long evolutionary path of development, is an irreplaceable force of transformations both in the cultural and economic sense; it is impossible to solve the fundamental problems of management only within the framework of the cultural sphere, because the collected problems are urgent problems of all public management in the country. Socio-cultural activity, even if it is directly economically unprofitable, is important due to the increase of social, human and other capital, which positively affects the labor market, the creativity of the decisions made. Approaches to the management of culture and socio-cultural activities, formed by EU countries, are interesting as a source of valuable experience for stimulating internal transformations and integration of Ukraine into the European cultural space.

Key words: culture management, socio-cultural activity, economy of culture, principles of management, European cultural space.

Постановка проблеми. Проблеми в розумінні реальних соціальних переваг, пов'язаних з розвитком культурної сфери та мистецької діяльності, трансформацією їх в самостійну економічну одиницю, супроводжуються деякою безпорадністю перед обличчям її неосяжних можливостей. Це спонукає дослідників створювати універсальні підходи до управління сферою культури, моделей, здатних описати і спрогнозувати результати економічних перетворень даної сфери. Дискусії про зміни сприйняття ролі та місця культури в національній економіці (від економіки культури до креативної економіки) набрали сили та сприяли поляризації поглядів серед дослідників, які займаються цією тематикою. Сьогодні все більше значення в сфері культури починають відігравати громадські та комерційні організації, незалежні творчі спілки, асоціації діячів культури, громадські та приватні фонди. Вони не лише активно освоюють ринок культури, але й використовують некомерційні джерела фінансування культурної діяльності (Бабицька, 219). Саме тому тематика даного дослідження представляється нам актуальною та своєчасною.

Аналіз досліджень. Дослідженням окремих питань менеджменту культури та соціокультурної діяльності присвячено праці багатьох вітчизняних і закордонних авторів. Зокрема, вивченням теоретичних аспектів розвитку соціально-культурної сфери як об'єкта впливу механізмів державного управління та адміністрування займалися Кучин С. П., Борисенко Д. В., Бабицька С. І.; проблеми децентралізації управління в культурній

сфері вивчали Бовсунівська І. В., Притуп О. Ф., принципи та методи менеджменту, управлінські функції та організацію процесу управління в культурній сфері – Кочубей Н. В., Мартинишин Я. М., Хлистул О. С., Коваленко Є. Я. Серед закордонних авторів, які заклали підґрунтя становлення економіки культури – Я. Хауснер, Дж. Стігліц, Р. Інглегарт та інші.

Мета статті – дослідження еволюції поглядів щодо трансформації ролі та сутності менеджменту культури в Україні і світі й перспектив розвитку даного процесу, враховуючи розвиток інтеграційних відносин в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Менеджмент культури як нова спеціалізація в управлінських науках набула популярності в європейському просторі в середині дев'яностих років минулого століття, коли багато шкіл при факультетах та інститутах почали створювати курси з підготовки майбутніх менеджерів культури. Незадовільний економічний стан багатьох державних установ і закладів культурної і соціальної сфер, зменшення державних видатків у цій царині призвели до обґрунтування необхідності підготовки нових керівних кадрів у сфері культури та соціокультурної діяльності. Ці кадри повинні були краще розкрити себе в ринкових умовах і зміло використовувати комерційні можливості для перетворення архаїчних і, на думку більшості економістів, надмірно задержаних установ в сучасні театри, галереї, виставкові чи громадські центри, а також для зменшення тягаря держави, пов'язаного з їх утриманням та субсидуванням.

Такий підхід гармоніював з концепціями, що пропагувалися програмами професійної підготовки менеджерів культури та соціокультурної діяльності, у яких менеджер соціокультурної діяльності розглядається як центральна фігура управління середньої або вищої ланки, що забезпечує функціонування і розвиток закладів і підприємств всіх сегментів соціокультурної сфери; займається розробкою та реалізацією соціокультурних програм, організацією та постановкою культурно-масових та театралізованих заходів, управлінням культурними подіями.

Європейські навчальні програми з менеджменту культури багато у чому спираються на досвід Сполучених Штатів і Великої Британії, де управління даною сферою має більший досвід розвитку у реаліях вільної ринкової економіки, а їхні концепції освіти базуються, зазвичай, на модифікованих програмах бізнес-навчання. Поштовхом до появи програм у Єльському університеті для адміністраторів та організаторів театральних програм (1966 Theatre Management programmes), арт-менеджменту і адміністрування (Arts Management and Arts Administration programmes) в університетах Вісконсину в Медісоні 1969 року та Нью-Йорка 1971 року стала ініціатива Рокфеллерів 1966 року, яка програмним документом задекларувала нагальну потребу у появі кваліфікованих адміністраторів для роботи в культурних інституціях (Освіта для менеджерів, 2021: 4).

Європейська школа менеджменту культури на відміну від американської підкреслено акцентує увагу на усвідомленні виняткової важливості культурного продукту, характеризується відсутністю утилітаризму, непередбачуваністю, унікальним характером і особливими способами його сприйняття. Як показують дослідження даного питання, в європейській школі існувала серйозна небезпека застосування занадто інструментального підходу до вирішення культурних проблем і пошуку універсальних рецептів та технологій управління, ігноруючи складність і багатовекторність, пов'язаних із сутністю функціонування даного сектору. Схожі проблеми випробовували майже всі європейські країни разом із непохитною вірою в універсальність сучасних методів управління.

Управлінський наступ у сфері культури в нашій країні пов'язаний з ринковими перетвореннями наприкінці 1990-х років і супутнім трендом приватизації, демонтажем соціалістичного укладу в народному господарстві. До цього часу політична верхівка і чиновники не втручалися у культурний процес і не помічали його, а відповідно, культурний сектор, утворений громадськими і комерцій-

ними організаціями та мистецькими осередками, вважав офіційну культуру заангажованою та непотрібною, зайняв відсторонену позицію щодо співпраці з представниками офіційної «державної» культури. Так було закладено системний розрив між державною і комунальною сферами та незалежними секторами культури (Довготривала стратегія, 2015: 5а).

Насправді, на ідеї, що супроводжували появу сучасного культурного менеджменту в Україні, величезний вплив здійснила європейська культурна реформа двох останніх десятиліть ХХ ст. Відтоді в законодавчому полі всі європейські країни почали розглядати питання приватизації в контексті соціально-економічної політики. Однак мотив приватизації в західноєвропейських країнах зіткнувся з проблемами, пов'язаними з важким бюджетним тягарем, що особливо характерно для країн, уряди яких здійснювали значний контроль над різними сферами економіки (наприклад, Греція, уряд якої контролює близько 50% національної економіки). У більшості європейських країн приватизація вплинула на культурний сектор шляхом впровадження різних форми – від приватизації культурних організацій до незалежності від державних дотацій.

Провісником змін у культурі та соціокультурній діяльності, що займає значне місце в секторі державних послуг у багатьох країнах, була трансформація державних підприємств і муніципального обслуговування в Європі та США. Альтернативою приватизації стали також зміни організаційної форми державних підприємств, роблячи їхню роботу подібною до приватних компаній, таких як державні корпорації та організації, або навіть управління окремими сферами суспільного життя (наприклад досвід діяльності квазі-автономних і неурядових організацій у Великобританії).

Джерелом цих, майже глобальних, перетворень були цілком зрозумілі причини неефективності багатьох державних підприємств. Особливе значення цих організацій у системі продукування та надання соціально орієнтованої продукції та послуг, у багатьох випадках, перешкоджало їх повній приватизації та повній незалежності від органів державної влади. Зміна організаційної форми, що зменшувала перешкоди для ефективності (надмірної залежності від поточної політики, відсутності конкуренції, обмеження гендерної природи персоналу, жорстких правил державних закупівель, проблем з бюджетним плануванням, уникнення ризику, роздутого бюрократичного апарату) у багатьох випадках значно покращили функціонування державних підпри-

емств на користь споживачів суспільних, у тому числі і соціокультурних послуг.

Нові принципи управління публічною сферою швидко проникли і до України. Модель ефективної суспільної економіки загалом, та економіки культури, зокрема, заснованої на досягненнях сфери приватного бізнесу та недержавних установ, стала предметом наукового аналізу та викладання, відіграючи велику роль у навчанні менеджерів культури та соціокультурної діяльності, від яких очікувалася конкретна ринкова орієнтація, яка мала стати ліками від хвороб громадського сектору культури. У цей час пік соціальної активності під час Помаранчевої революції 2004–2005 рр. давав шанс кардинально змінити ситуацію, однак ініціативи не були конвертовані у результативні зміни. До 2007 року Україна залишалася єдиною країною Ради Європи, яка не надала до організації Національного звіту про стан культури. Це обмежило участь України в міжнародних програмах, зокрема проектах Ради Європи, які передбачали певну технічну допомогу. Хоча Україна взяла на себе зобов'язання створити такий документ, вступаючи до Ради Європи.

Вплив нової економіки державного сектору на теорію управління культури в Польщі висвітлює у своїх працях науковець та експерт в сфері економіки та державного управління Єжи Гауснер у доповіді «Культура в умовах кризи або криза культури». Погляди Є. Гауснера оприлюднені Конгресом польської культури та рухом «Громадяни культури» у 2009 році наразі є важливим елементом домінуючого дискурсу у сфері національної культурної політики Польської республіки. Аналізуючи слабкі сторони інституцій культури, Є. Гауснер перераховує наступні джерела неефективності державного сектору економіки в даній сфері:

- обмеження в кадровій політиці: культурні заклади, в яких працює багато людей, намагаються бути все більшими, тому що розмір є найбільшою гарантією їх успіху, і домінуючою складовою операційних витрат закладів культури є витрати роботи (заробітна плата та винагороди становлять близько 60–80% витрат), однак, потенціал скорочення цих витрат шляхом скорочення персоналу дуже слабкий;

- бюрократична поведінка: інститути культури погоджуються на бюрократичне втручання у своє функціонування (навіть якщо вони його критично оцінюють), якщо воно дає їм доступ до більших коштів;

- уникнення ризику: заклади культури прагнуть у відносинах із суб'єктами вищої влади до

мінімізації ризику та максимізації розміру виділених їм ресурсів;

- відсутність конкуренції: неприязнь керівників та працівників закладів культури до вільної ринкової конкуренції та всіх форм комерціалізації їхньої діяльності;

- великий вплив політичних чинників: інституції повинні відійти від політичного патерналізму та надмірної забюрократизованості своєї діяльності (Hausner, 2009a).

Таким чином, у Польщі формується нове розуміння культури, яка розглядається як довгострокова економічна інвестиція, що приносить дохід і робочі місця. Багато років домінувало традиційне розуміння культури як некомерційної сфери, що поглинає ресурси державного та місцевого бюджетів, і розглядалася доцільність розвитку цієї сфери лише в мистецькому та соціальному плані. Сьогодні проблема чіткого визначення переваг збереження існування культури, ефективного адміністрування даного сектору економіки є очевидним.

Як бачимо, сусідня з нами, і багато в чому схожа за початковими соціально-економічними умовами Польща в процесі становлення нової економічної парадигми зіштовхнулася з аналогічними викликами та проблемами управління культурною сферою.

Органи державної влади нашої країни нічого не зробили для підвищення організаційної спроможності як новоутворених секторів (культурних і креативних індустрій), так і «базової мережі закладів культури», яка залишилася у сфері управління центральних і місцевих органів влади. Менеджмент у цій сфері залишився архаїчним: надмірно централізованим і вкрай зарегульованим.

Щодо важливості менеджменту культури в економічній перспективі, то у міркуваннях деяких економістів, які аналізують проблеми менеджменту в даній сфері, практично відсутня рефлексія по автотелічній цінності культури. На думку Рональда Інглегарта, революційні, радикальні зміни в ціннісній сфері відбуваються разом із покращенням рівня та якості життя. Дослідник висунув оптимістичну ідею: зростає багатство і безпека – матеріальні цінності змінюються на нематеріальні. Настає постматеріалізм. Також відому теорію Інглегарта можна застосувати для розуміння залежності ціннісно-світоглядних парадигм від рівня добробуту, що визначають швидкість їх перетворень: чим бідніша країна, тим менша швидкість перетворень, оскільки такі країни є статичними, закритими та консерватив-

ними при змінах та трансформаціях (Inglehart, Welzel, 2005).

Професор Я. Хауснер, розділяючи точку зору Дж. Стігліца, також зосереджується більше на економічному вимірі менеджменту культури (цінність культури полягає у створенні нових інвестиційних і споживчих потреб, таким чином стимулюючи додатковий внутрішній попит), оскільки розвиток креативності, інтелекту, чутливості, викликаний культурою, буде найбільш стратегічну сферу життя національної спільноти – соціальний капітал. А низький рівень соціального капіталу стоїть за багатьма невдачами у будівництві здорової економіки та цивілізаційного успіху (Hausner, 2009b).

Інструментальне трактування культури як каталізатора економічного розвитку, від якого і відштовхується процес довготермінового стратегування, розпочався в 2014 році і знайшов відображення в Довгостроковій стратегії розвитку культури в Україні до 2025 року. Цей документ покликаний закласти підвалини для довготривалих змін і короткострокових рішень, що мають на меті модернізувати підходи до культури в українському суспільстві. «Культура-2025» – це простір для спільної роботи над реформами у сфері культури, створений у серпні 2014 року. Це процес, який включає в себе потреби і бачення представників усіх секторів культури з різних регіонів країни, культурних активістів і чиновників, працівників національних і муніципальних закладів культури та діячів недержавного сектору (Довготривала стратегія, 2015: 3–4b).

Серед запропонованих векторів розвитку на основі платформи «Культура–2025» хочеться виділити ті напрями, які безпосередньо стосуються менеджменту культури: по-перше, підходити до феномену культури з позиції концепції сталого розвитку, зокрема актуалізувати розуміння куль-

тури як четвертої складової сталого розвитку (у програмних документах ООН концепція сталого розвитку передбачає поєднання інтересів суспільства, економіки та екології); по-друге, розвивати компетенції у сфері культури всіх громадян, а не тільки задіяних у даній сфері співробітників і митців; по-третє, співкоординувати роботу відповідних міністерств і комітетів Верховної Ради на рівні формування стратегічних пріоритетів; по-четверте, надати державно-громадському партнерству особливих переваг, заснувати спеціалізовані напівдержавні інститути для адміністрування культурною сферою; по-п'яте, створити належні умови для розвитку підприємництва у сфері культури та конкурентоздатного сектору культурних та креативних індустрій (Інформаційні матеріали, 2015).

Висновки. В результаті проведеного дослідження можна констатувати наступне: менеджмент культури, пройшовши достатньо великий еволюційний шлях розвитку, є безальтернативною силою всіх можливих перетворень як у культурологічному, так і в економічному сенсі; наразі на інституціональному рівні управління державою визнається винятковий вплив культурних процесів на економічний і суспільний розвиток; вирішувати засадничі проблеми управління лише в рамках культурної сфери неможливо, оскільки зібрані проблеми є нагальними проблемами всього публічного управління в країні; соціокультурна діяльність, навіть якщо вона безпосередньо економічно не вигідна, є важливою через народження соціального, людського та іншого капіталу, що позитивно впливає на ринок праці, креативність прийнятих рішень; підходи до менеджменту культури і соціокультурної діяльності, сформовані країнами ЄС, цікаві як джерело цінного досвіду для стимулювання процесів внутрішніх перетворень та інтеграції України до європейського культурного простору (Здіорук та ін., 2012: 6–7).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабицька С. І. Основні принципи державного управління культурою в регіоні. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування, 2019. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_4.
2. Освіта для менеджерів культури. Актуальна ситуація і перспективи розвитку. Аналітичний звіт 2021. URL: <https://uaculture.org/wp-content/uploads/2022/02/4can31-02359-osvita-menedzheriv-kultury.-analiz-aktualnoyi-sytuaciyi-i-perspektyv-rozvytku.pdf>
3. Довготривала стратегія розвитку культури до 2025 року. URL: https://www.cultura.kh.ua/images/stories/innovaciyna_diyalnist/dovgostrokova_strategiya_rozv._pdf
4. Hausner J. Instytucje kultury w czasach kryzysu. Wyzwania i zagrozenia – w jakich warunkach możliwa jest transformacja i nowoczesny model funkcjonowania instytucji? Instytucje kultury w czasach kryzysu, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2009. ISBN 978--83-61320-73-9.
5. Inglehart Ronald., Welzel Christian. Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence, 2005. New York: Cambridge University Press. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/InglehartWelzel2006.pdf>.
6. Інформаційні матеріали до комітетських слухань на тему: Національна культурна стратегія 2015–2025: вектори розвитку. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/news/2015_07_15/2015_07_15_02.pdf.

7. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті : аналіт. доп. / С. І. Здіорук, О. М. Литвиненко, О. П. Розумна; К. : НІСД, 2012. 64 с.

REFERENCES

1. Babytska S. I. (2019) Osnovni pryntsypy derzhavnoho upravlinnia kulturoiu v rehioni [Basic principles of state management of culture in the region]. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia, № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_4 [in Ukrainian].
2. Osvita dlia menezheriv kultury. Aktualna sytuatsiia i perspektyvy rozvytku. Analitychnyi zvit 2021 (2021) [Education for cultural managers. Actual situation and development prospects 2021]. URL: <https://uaculture.org/wp-content/uploads/2022/02/4can31-02359-osvita-menezheriv-kultury.-analiz-aktualnoyi-sytuacziyi-i-perspektyv-rozvytku.pdf> [in Ukrainian].
3. Dovgotryvala strategija rozvytku kultury do 2025 roku (2015) [Long-term strategy for the development of culture until 2025]. URL: https://www.cultura.kh.ua/images/stories/innovaciyna_diyalnist/dovgostrokova_strategiya_rozv_.pdf [in Ukrainian].
4. Hausner J. (2009) Instytucje kultury w czasach kryzysu. Wyzwania i zagrozenia – w jakich warunkach możliwa jest transformacja i nowoczesny model funkcjonowania instytucji? Instytucje kultury w czasach kryzysu [Cultural institutions in times of crisis. Challenges and threats – under what conditions is transformation and a modern model of institution functioning possible? Cultural institutions in times of crisis], Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań. ISBN 978-83-61320-73-9.
5. Inglehart, Ronald F., Christian Welzel (2005) Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence, New York: Cambridge University Press. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/InglehartWelzel2006.pdf>
6. Informatsiini materialy do komitetskykh slukhan na temu: Natsionalna kulturna stratehiia 2015–2025: vektory rozvytku (2015) [Information materials for committee hearings on the topic: National cultural strategy 2015–2025: vectors of development]. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/news/2015_07_15/2015_07_15_02.pdf [in Ukrainian].
7. Kulturna polityka Ukrainy: natsionalna model u yevropeiskomu konteksti : analit. dop. (2012). [Cultural policy of Ukraine: national model in the European context] / S. I. Zdiioruk, O. M. Lytvynenko, O. P. Rozumna; K. : NISD, 2012. 64 s. [in Ukrainian].

УДК 7.072.2:7.047.0.032(510):930
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-9>

Мінсюань ЛЮ,
orcid.org/0000-0002-5433-8168
аспірантка кафедри монументального живопису
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) 82493554@qq.com

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ СІЯНХУА НА РОЗВИТОК МІСЬКОГО ПЕЙЗАЖУ В КИТАЙСЬКОМУ ЖИВОПИСІ ХХ СТ.

Метою статті є дослідження впливу європейської художньої школи, що отримала у китайському мистецтві визначення сіянхуа (西洋), на розвиток міського пейзажу в китайському живописі ХХ ст. Як окремий феномен, сіянхуа виявило себе в загальній еволюції живопису Китаю через культурний обмін та впливи, що відбувалися протягом тривалого часу. Починаючи з Руху нової культури (1919 р.), китайські художники почали активно використовувати західні техніки малювання та звертатися до художньо-образних концепцій європейського мистецтва. Лі Тєфу, Янь Венляна, Сюй Бейхуна, Лінь Фенмяня, Фан Ганьмін та Лю Хайсу намагалися адаптувати набутий художній досвід у власній творчості. Саме тому феномен сіянхуа формувався у контексті творчості цілої генерації митців, які виступали у ролі медіаторів між школами в живописі Сходу і Заходу. Усе це взяте разом, в значній мірі вплинуло на розвиток жанру міського пейзажу, який виступав органічною частиною усіх змін, а в окремих випадках міг розглядатися як безпосередній простір для експериментів, мистецьких дискусій та естетичних пошуків. Проведений нами аналіз засвідчує, що феноменологія сіянхуа має виразні риси полістилізму, який в цілому репрезентується в практиках як художнього виробництва, так і споживання мистецтва. Полістилізм сіянхуа формувався у міждисциплінарному культурному просторі, який поєднував літературні, філософські та образотворчі ремінісценції. Як показує проведений нами аналіз, цей процес набув декілька паралельних художньо-стильових форм, серед яких головними стали: 1) імпресіонізм та імпресіоністичні мотиви; 2) реалізм та похідні від нього явища; 3) модерністичні стильові мотиви. Усі зазначені напрями у різний спосіб були запозичені з репертуару європейського мистецтва, проте пройшли власну еволюцію в горнилі китайської інтерпретації упродовж ХХ ст.

Ключові слова: сіянхуа, образотворче мистецтво Китаю другої половини ХХ – початку ХХІ ст., міський пейзаж, олійний живопис, полістилізм.

Mingxuan LIU,
orcid.org/0000-0002-5433-8168
Postgraduate Student at the Department of Monumental Painting
Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) 82493554@qq.com

THE INFLUENCE OF THE EUROPEAN SCHOOL OF ART XIANGHUA ON THE DEVELOPMENT OF THE URBAN LANDSCAPE IN CHINESE PAINTING OF THE XX CENTURY

The purpose of the article is to study the influence of the European artistic phenomenon xianghua (西洋) on the development of the urban landscape in Chinese painting of the 20th century. As a separate phenomenon, xianghua revealed itself in the general evolution of Chinese painting. This happened through cultural exchange and influences that existed over a long period of time. Starting with the New Culture Movement (1919), Chinese artists began to actively use Western painting techniques and turn to the figurative concepts of European art. Li Tefu, Yan Wenliana, Xu Beihong, Lin Fengmen, Fan Ganmin and Liu Haisu tried to adapt the acquired artistic experience in their own works. That is why the xianghua phenomenon was formed in the context of the creativity of a whole generation of artists. They acted as mediators between the schools and directions in the painting of the East and the West. All this taken together had a significant impact on the development of the urban landscape genre, which was an organic part of all changes. In some cases, the urban landscape became a space for experiments, artistic discussions and aesthetic searches. Our analysis proves that the phenomenology of xianghua has distinct features of polystylism, which is generally represented in the practices of both artistic production and art consumption. The polystylism of xianghua was formed in an interdisciplinary cultural space, which combined literary, philosophical and actually visual reminiscences. As our analysis shows, this process acquired several parallel artistic and stylistic forms, among which the main ones were: 1) impressionism and impressionistic motifs; 2) realism and phenomena derived from it; 3) modernist style motifs. All the mentioned artistic trends were, in one

way or another, taken from the repertoire of European art, but underwent their own evolution in the context of Chinese interpretation during the 20th century.

Key words: *xianghua, fine arts of China in the second half of the 20th – early 21st centuries, urban landscape, painting, polystylism.*

Постановка проблеми. Як окремий феномен, мистецтво *сіанхуа* (西洋), що означає «західне мистецтво», виявило себе в загальній еволюції живопису Китаю через культурний обмін та впливи, що відбувалися протягом тривалого часу. Широка модернізація китайського мистецтва другої половини XIX ст. включила й відмову від традиційних стилів та технік, відкриття нових образотворчих форм й суттєве оновлення тематики. Починаючи з Руху нової культури (1919 р.), китайські митці почали активно використовувати західні техніки малювання та звертатися до художньо-образних концепцій європейського мистецтва. Видатні китайські митці, які безпосередньо у Європі вивчали західний живопис (серед них Лі Тефу, Янь Веньляна, Сюй Бейхуна, Лінь Фенмяня, Фан Ганьміна та Лю Хайсу та ін.), намагалися адаптувати набутий досвід у власній творчості. Відтак, феномен *сіанхуа* формувався у контексті творчості цілої генерації митців, які виступали у ролі медіаторів між школами в живописі Сходу і Заходу.

У наших попередніх публікаціях ми акцентували увагу на тій вагомій ролі, яку посідав у цьому процесі жанр міського пейзажу (Лю, 2022: 117–129). Його значення було пов'язане також зі становленням власне китайського образного репертуару міського пейзажу, який використовував європейські стандарти, проте не бажав остаточно розривати існуючу мистецьку традицію.

У перші роки Китайської Народної Республіки (сер. XX ст.) художників різноманітними способами заохочували використовувати стильові засади соціалістичного реалізму, що експортувався до КНР разом із іншими складовими радянського впливу. Оскільки радянська реалістична школа мала власну систему відносин із західноєвропейським мистецтвом, у тому числі, і в історичній еволюції та практиках свого становлення у першій половині XX ст., її вплив на живопис Китаю (і, зокрема, на жанр міського пейзажу) також можна вважати елементом загальної феноменології *сіанхуа*.

Зазначений режим радянського впливу був значно послаблений у 1953 році, після чергового владного оновлення у КНР, а в рамках культурної революції 1960-х пережив кардинальну трансформацію, набувши ознак т.зв. «романтичного соцреалізму». З 1978 року, після Культурної революції,

мистецькі школи та професійні організації були відновлені, також заново розпочався і обмін з іноземними художниками, і китайські митці почали експериментувати з новими сюжетами та техніками. Після китайської реформи 1970–1980-х рр. все більше митців доєднуються до художніх експериментів, актуалізується сучасне мистецтво, що порушувало традиційні мистецькі канони та соціокультурні табу.

Усе це взяте разом в значній мірі вплинуло на розвиток жанру міського пейзажу, який виступав органічною частиною усіх змін, а в окремих випадках міг розглядатися як безпосередній простір для експериментів, мистецьких дискусій та естетичних пошуків.

Аналіз досліджень. Винесена у заголовок проблематика у тому чи іншому контексті розглядалася як в англomовному так і китайському науковому дискурсі. Серед дослідників слід, в першу чергу, згадати відомих західних науковців Дж. Ендрюса (Andrews, 1990: 555–586), Дж. Лема (Lam, 2017), С. Мелло (Mello, 2014: 274–291) та Ф. Мірра (Mirra, 2019: 393–413), а також китайських мистецтвознавців У Цзяфен (吴甲丰, 1979: 318–328), Цзоу Мін (邹明, 2005: 150–154), Янь Лю (颜榴, 2017: 146–161), Чжу Ці (朱其, 2014: 42–45). Хоча ми спираємося на вищенаведені та інші роботи, слід вказати, що праці цих дослідників розглядають феномен впливу *сіанхуа* на китайське мистецтво в цілому, але без налаштування цієї оптики саме на жанр міського пейзажу. Також вважаємо за необхідне звернути увагу на практичну відсутність досліджень зазначеної тематики у рамках українського мистецтвознавства.

Мета статті полягає у дослідженні впливу європейської художньої школи, що отримала у китайському мистецтві визначення *сіанхуа*, на розвиток міського пейзажу в китайському живописі XX ст. Безпосереднім предметом нашого налізу є найбільш виразні напрямки, у межах яких, принагідно до жанру міського пейзажу, безпосередньо виявила себе феноменологія *сіанхуа*.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо основні напрями впливу західного мистецтва на формування художньо-стильових особливостей міського пейзажу. Китайський традиційний живопис історично прагне охопити усю множинність взаємозв'язків між людьми, предметним світом та природою. Проте, цей постулат не має можливості

бути реалізованим засобами живопису безпосередньо: він вимагає візуальних підтекстів, символічних значень. Зрештою, цей підхід націлений на обізнаність глядача та на його готовність вести із мистецтвом саме такий діалог. У такому контексті варто звернути увагу на те, що китайська образотворча парадигма не сприймала ландшафт як історично існуюче явище. Художники розглядали пейзаж як образну категорію, що означало відзеркалення не самої дійсності, а вражень, емоцій та настроїв щодо неї.

Натомість, на початку ХХ ст. поступове проникнення західних течій, зміни в художній освіті та загальна культурна модернізація, продемонстрували інші концептуальні можливості як образотворчого мистецтва в цілому, так і живопису зокрема. Знайомство із жанровим репертуаром західноєвропейського мистецтва спричинило саморефлексію у межах китайських традиційних художніх підходів, що кардинально вплинуло на образно-стилістичні моделі мистецтва. Зокрема, переосмислення отримав жанр міського пейзажу. Як зауважує С. Мелло, споконвічне китайське уявлення про ландшафт як репрезентацію у системі *шань-шуй* («гори-води»), увійшло у конфлікт із процесами урбанізації, зникненням старих міст та історичних пам'яток, що загалом, засвідчило «випаровування культурного контексту колективної пам'яті, пов'язаної із відповідним міським ландшафтом» (Mello, 2014: 286). Це стало сильним мотивом для звернення до жанру міського пейзажу, як своєрідного способу художнього документування, яке не могло бути забезпечене естетикою та мистецькою філософією *шань-шуй*.

Наприклад, Цянь Лівен (钱立稳) звертає увагу, що вже на початку ХХ ст. найбільш потужні міські спільноти Китаю почали активно використовувати живопис для просування іміджу міста, що призвело до чергової хвилі вестернізації самого жанру (钱立稳, 2013: 187–188). В загальному цілому, це призвело до активного залучення європейських жанрових особливостей міського пейзажу у широку художню практику та формування на цій основі власне китайського жанрового відповідника, який на цьому етапі часто поєднував західні та східні мотиви і техніки.

Розглянемо найбільш виразні напрямки, у межах яких, принагідно до жанру міського пейзажу, безпосередньо виявила себе феноменологія *сіанхуа*.

Академічний напрям. Зазначений напрям впливає із практики академічного навчання, яка припускала інший тип знайомства із специфікою західного мистецтва. У межах дидактичних

завдань актуалізувалась потреба в саморефлексії існуючого китайського художнього досвіду та осмисленні ролі західних тенденцій, що часто сприймалися як виклики.

На початку ХХ ст. китайські художники вивчали європейський живопис переважно в європейських країнах, зокрема в Франції та Великій Британії. Багато з них виїжджали за кордон для отримання художньої освіти та навчання у відомих художніх школах та академіях, де викладали видатні європейські художники. Наприклад, багато китайських митців пройшли підготовку в Паризькій школі мистецтв (*École des Beaux-Arts*) у Франції, яка на той час вважалася однією з найпрестижніших мистецьких установ у світі. Тут китайські художники мали можливість вивчати традиційні європейські техніки живопису, знайомитись із методиками роботи відомих західних майстрів. Крім того, генерація митців з Китаю, що перебували у Європі, навчалися у приватних майстернях та вільних академіях мистецтв у різних містах Європи, вивчаючи техніки та стилі європейських художників. Подібний культурний обмін сприяв розвитку та збагаченню китайського живопису та став основою для репрезентації *сіанхуа* як частини китайського образотворчого мистецтва.

Звернемо увагу на важливу роль у цьому процесі жанру міського пейзажу. Перебуваючи у європейських містах та маючи змогу контактувати із музейними колекціями та міськими історичними ландшафтами, митці з Китаю активно копіювали західноєвропейські твори та багато працювали на пленерах. Роботи у жанрі міського пейзажу на європейську тематику ми спостерігаємо у творчості практично усіх представників цієї генерації. Наприклад, відомо, що Лю Хайсю привіз до Китаю більш 300 копій робіт західноєвропейського мистецтва, значну частину цього доробку склали архітектурні ведуги, міські етюди та жанрові твори на міську тематику. Крім цього, митець самостійно працював у міському жанрі, часто намагаючись адаптувати власний досвід традиційної китайської техніки до роботи олійними фарбами на полотні.

Аби продемонструвати як саме відбувалося проникнення європейських академічних стандартів навчання до китайського художнього простору, розглянемо в якості типового прикладу дискусію щодо трансформації однієї з ключових технік традиційного мистецтва *сі-шен* (малювання чистим тоном з тонкою лінією та ретельним виявленням усіх характерних рис), що була, перш за все, пов'язана з широко відомим жанром

китайського живопису *хуа-няо* – («квіти й птахи»). Для еволюції міського пейзажу як жанру в китайському живописі, ця дискусія мала вкрай важливе значення.

Загальна трансформація *сі-шен* має глибокі коріння. Вона сягає XVII ст. – часів народження спільного для Сходу (передусім для Китаю та Японії) простору художнього мислення. І термін, і художня традиція «квітів й птахів» були прийняті в японських мистецьких колах та, з модернізацією епохи Мейдзі (1868–1912), набули нового значення. Передусім, варто звернути увагу на новий рівень змістів, пов'язаних із практикою малювання реальних об'єктів живої природи, а не філософського живописання художніх метафор. Як підкреслює Венвень Лю, з початку XX ст. поняття *сі-шен* використовувалося для позначення новаторської живописної техніки, яка містила в собі дух малювання з «реальних предметів» (Liu, Wenwen, 2018: 98).

З 1903 року, під впливом загальної тенденції європеїзації мистецтва та навчання, ця практика стала частиною академічної професійної підготовки у китайських художніх закладах. Як засвідчують китайські митці цього часу, вже у 1910-х – 1920-х рр. малювання з природи перетворилося на один із найбільш популярних трендів в художній культурі Китаю (там само). На початок XX ст., коли китайські митці вже були знайомі із західним олійним живописом, *сі-шен* все частіше використовується як китайський відповідник західного реалізму. Звісно, практика його застосування як техніки роботи з олійними фарбами, мала неабиякий вплив на еволюцію жанру міського пейзажу. Образи міста стали джерелом художнього спостереження, а замальовки, робочі ескізи з природи – перетворилися на повноцінний інструмент художнього узагальнення.

Так, мистецька академія Ханчжоу, до 1949 р. мала дві окремі кафедри *гохуа* та *сіянхуа*, які на початку 1950-х були об'єднані в один спільний департамент сучасного мистецтва. У навчальній програмі наголошувалося на малюванні фігур, техніці контуру та реалістичному зображенні кольорів, що виходило за рамки традицій *гохуа* (Andrews, 1990: 560).

В академії Ханчжоу працювали видатні художники традиційного мистецтва *сі-шен* Пань Тяньшоу (1898–1971) та жанру *шань-шуй* Хуан Бінхун (1864–1955). За свідченням Дж. Ендрюс, професори старої школи у департаменті сучасного мистецтва працювали над окремою програмою в інституті збереження спадщини та мали небагато власне викладацьких обов'язків. Натомість най-

важливішими дисциплінами був живопис, рисунок та акварельні пленери, що проходили за західноєвропейськими стандартами (там само).

Активна дискусія тривала навколо питання пріоритетності способу малюнку: «з природи» або «по пам'яті». У її контексті вже не йшлося про питання вторинності репрезентації дійсності або заборони малювання з природи. Проте активно обговорювалися питання характеру такого типу мистецького мислення. Про аберації пам'яті, як систему побудови образності міського пейзажу, пишуть чимало китайських дослідників, переважно вказуючи на перспективу зміни сприйняття естетики міського ландшафту, переданої «олійною» (західною) художньою мовою. Так, як зазначає Ян Юнлянт принагідно до міського ландшафту «живопис <...> протягом століть еволюціонував шляхом ретельного з'єднання художником численних зафіксованих по пам'яті зображень міського пейзажу» (Yongliang, 2015: 119–120). Ця традиційна ідея була використана тією генерацією китайських митців, що навчалися у Європі на початку XX ст. для критики давнього засадничого художнього принципу *лю фа* – шести критеріїв, що характеризували естетичний простір живопису, як художньої мови.

Приміром, на цю тенденцію звертає увагу Ф. Мірра, підкреслюючи важкість, з якою відбувався процес оновлення художнього апарату живопису. Навіть ті митці, що експериментували із олійними техніками та намагалися осмислити принципи західного підходу до малювання з природи, часто віддавали перевагу образним рефлексіям художника на протигагу фактичній схожості зображення міського ландшафту (Mirra, 2019: 393–413).

Вістрям дискусії стала концепція «фіксованої точки» зображення, яку китайські митці розглядали як принцип західної реалістичної техніки живопису, але в інтерпретаційному полі китайської естетики. Венвень Лю наголошує, що це мало неабиякий вплив на історичний розвиток міського пейзажу упродовж XX ст. Стародавні художники, X – XV ст., які активно подорожували країною, все одно малювали в майстернях, використовуючи власну уяву та пам'ять як основні джерела змістовності твору. Проте модернізаційні процеси, що розпочалися на початку XX ст. і продовжувалися у 1970-х – 1980-х роках, призвели до зміни значення «малювання з природи» та «малювання по пам'яті». Радикальні зміни відбулися у царині ідеї правдивого відображення реальності до вираження митцем свого суб'єктивного сприйняття дійсності (Liu, 2018: 98–99).

Як ми можемо переконатися на зазначених прикладах, західноєвропейські способи навчання органічно перепліталися із художніми практиками, що існували поза межами навчальних установ та часто мали традиційну художню основу. Проте загальною тенденцією було проектування нової моделі китайського митця: він мав володіти техніками реалістичного відтворення образності, мати пленерні навички спостереження за натурою та об'єктами тощо. Усе це помітно змінило загальний розвиток образотворчого мистецтва перш. половини – середини ХХ ст. та, безумовно, вплинуло на характер подальшої еволюції жанру міського пейзажу.

Стильовий напрям сформувався в наслідок та у процесі безпосереднього практикування західної художньої системи на китайських мистецьких теренах. Він включає не тільки академічні сюжети, які часто слідували у рідній соціально-політичній країні, а в окремих випадках безпосередньо замовлялися владою як своєрідний інструмент культурного домінування. Натомість знайомство із європейською стилістикою мало і інші форми, які напряму не були пов'язані із існуючими дидактичними моделями.

Варто наголосити на тому, що китайські митці мали можливість ознайомитись із європейським художньо-стильовим репертуаром у його цілісній формі, яка існувала на початку ХХ ст. у вигляді класичної моделі репрезентативної естетики (античність, середньовіччя, відродження, бароко, класицизм) (Чжу Ці, 2014: 42–45). Водночас генерація митців, яка перебувала у Європі на початку – у першій третині ХХ ст. опинилася на вістрі актуальності модернізму, який сам по собі представляв багатостильовий феномен. Таке поєднання стало унікальною основою для народження суто китайського явища полістилізму *сіанхуа*, яке спиралося на європейську художню основу, проте реалізовувалося за принципом вільного вибору. Китайські художники досить довільно інтерпретували художні риси стильових явищ, привносили до їхнього змісту китайське розуміння мистецької форми, техніки та образності.

Можна стверджувати, що полістилізм *сіанхуа* формувався у міждисциплінарному культурному просторі, який поєднував літературні, філософські та власне образотворчі ремінісценції. В цілому, можна виділити наступні стильові напрямки в межах полістилізму *сіанхуа*, в яких жанр міського пейзажу набув особливого художнього звучання.

Імпресіонізм та імпресіоністичні мотиви. Естетика імпресіонізму вперше була репрезентована у Китаї Лі Шугуном та Лю Хайсу на початку

ХХ ст. (Сян Янь, 2009: 98). У подальшому імпресія у живописі розглядалася як продукт буржуазної культури, а тому активно обмежувалася. Друге дихання ця стилістика здобула у 1970-х – 1980-х рр. у контексті поглиблення обмінів між Китаєм і Заходом, коли мистецька спільнота закликала «правильно оцінювати характер впливу імпресіонізму на живопис Китаю» (У Цзяфен, 1979: 320).

Вже на початку 2000-х рр. у китайському науковому мистецькому дискурсі імпресіонізм не тільки був визнаний в якості важливого стильового явища, але й отримав власну китайську історію співіснування із традиційними мотивами у рамках *гохуа*. Наприклад, Ван Ін (王穎) підкреслював, що в китайському живописі імпресіонізм розвивається щонайменше сто років (Ван Ін, 2004: 101–102). Інституалізація цього твердження остаточно відбулася у жовтні 2011 р. в рамках гучної виставки «Століття китайських художників-імпресіоністів: від Лі Шутана до Ло Ерчуня» (Художній музей Центральної академії образотворчого мистецтва м. Пекін), яка закріпила імпресіонізм у стильовій еволюції китайського живопису як явище *сіанхуа*, яке при цьому має національні корені (Янь Лю, 2017: 146–161).

Наприклад, статус китайських імпресіоністів закріпився за т.зв. шанхайською школою живопису кінця ХІХ – поч. ХХ ст., яку Шуй Тяньчжун (水天中) називає прямим аналогом французького імпресіонізму (Шуй Тяньчжун, 2004: 163–168). В якості визнаного представника імпресіонізму в Китаї, що активно звертається до жанру міського пейзажу, варто назвати Сюй Гана (徐剛, 教授), який є членом Асоціації художників Китаю та учасником Американської асоціації художників олійного живопису, він є також почесним професором декількох університетів у США та Європі (Гуань Тун, 2019) (іл. 1).

Реалізм та похідні від нього явища. Схожу тенденцію «китаєзації» європейських стильових явищ ми можемо побачити на прикладі реалізму. Ми вже зазначали наскільки важливі художньо-образні зміни відбулися в рамках живопису Китаю у процесі трансформації сутності художньої форми (наприклад, форма уявлена або репрезентована пленерними спостереженнями).

Як і у випадку інтерпретації ролі імпресіонізму, китайський академічний дискурс вже на початку нульових років засвідчив власну історичну стильову автономію реалістичного живопису. Це показує Чжоу Чунь (周春) на прикладі творчості Ван Ідуна (的王沂东): «Сучасне китайське мистецтво олійного живопису більше не є

Іл. 1. Сьюй Ган. Сад Джані (Сан-Франциско). 2013. Полотно, олія, 80×75 см

наслідуванням західного олійного живопису. На нього впливає традиційна культура, а сам живопис має виразний національний характер» (Чжоу Чунь, 2012: 42). Ван Ідун (Шаньдун, 1955 р.н.) відомий як один із найпотужніших художників олійного живопису в Китаї. Він поєднує вишукані техніки західного класичного олійного живопису з китайською естетикою та має власну авторську манеру реалістичного малюнка (іл. 2).

У жанрі міського пейзажу тенденції китаєзації реалізму простежуються в багатьох художньо-образних контекстах. Ось як характеризує власний досвід художник Чжао Чженжун: «Шість років тому я почав заново осмислювати місто, як світ розірваний, неоднозначний, сповнений протиріч. Відтак, у серії робіт я змалював не реалістичний образ самого міста, а прагнув передати моє особисте відчуття міського життя, його образ» (Чжао Чженжун, 2016: 66–67).

На прикладі творчості багатьох китайських реалістів ми можемо побачити дуальність художньо-образної інтерпретації сутності міського пейзажу, який, з одного боку, перебуває у постійному діалозі між умовно-образним баченням, а з іншого – намагається бути візуально-конкретним. Сунь Юнсінь (孙泳新) ставить це питання в іншій площині: які характеристики повинен мати образ міста, аби вважатися красивим? Зазначене питання є для нього пошуком відповіді щодо сутності китайського реалізму, як художнього методу, що має і китайські, і європейські коріння (Сунь Юнсінь, 2010: 46–53).

Уявлене місто, місто як мрія – є одним із найпоширеніших концептів у жанрі міського пейзажу. Дж. Лем характеризує його як данину поваги до універсальності мистецтва Китаю, де

Іл. 2. Ван Ідун. Паризька вуличка. 2003. Полотно, олія, 22×16,5 см

поезія, філософія та живопис не тільки співіснували, але й взаємодіяли в рамках спільного візуального коду. Приміром, у випадку написання китайськими художниками картин за мотивами популярного літературно-поетичного образу, щодо «міста мрії біля води», яке є містом спокою натхнення та вічного спостереження заплинністю життя (Lam, 2017).

Одну із класичних жанрових ніш у західно-європейському міському пейзажі займає архітектура ведута – інтерпретація та осмислення естетики старовини та архаїки людської цивілізації. У своєму образному баченні майстри ведути часто звертаються до тематики руїн, старих архітектурних будівель, що через товщу буття зберігають спомини та засвідчують невмирущість класичної естетики.

Образ міста в китайському мистецтві *сіянхуа* довгий час не припускав можливості естетизації руїн, оскільки в традиційному мистецтві Китаю загалом існувало перестороге ставлення до деструкції. Натомість, руїни – частина будь-якої міської культури та вагома частина візуальної традиції в європейському образотворчому мистецтві. Щодо китайського живопису Ву Хонг (Hung, Wu) вбачає у цьому елемент архаїки, що

мала бути подолана саме в межах концепції *сіанхуа*: «Руїни практично відсутні в традиційному китайському живописі ... Жоден традиційний китайський живопис не зображує зруйноване місто чи людину, яка дивиться на зруйноване місто» (Hung, Wu, 2013). На початку 1990-х років, коли рівень урбанізації в Китаї значно посилювався, зазначена тенденція в образному сприйнятті міського пейзажу перестала бути предметом дискусій, що засвідчує поступове закріплення в естетиці китайського мистецтва усіх основних складників репертуару *сіанхуа*. Вагоме значення у цьому процесі мали інші форми мистецтва, зокрема кінематограф (Chu Kiu-wai Chu, 2010: 198–199).

Модерністичні стильові мотиви складають невід'ємну частину еволюції *сіанхуа*, особливо у контексті жанру міського пейзажу. Серед стильових напрямів, що так чи інакше репрезентовані у рамках китайського мистецтва, першочергово назвемо фовізм, абстрактні мотиви та сюрреалізм. Усі зазначенні художні напрями були в різний спосіб запозичені з репертуару європейського мистецтва, проте пройшли власну еволюцію в горнилі китайської інтерпретації.

Наприклад, Лю Сяофен (刘晓峰), досліджуючи еволюцію художньої мови в олійному живопису, наголошує на близькості творчої манери Анрі Матісса до китайського мистецтва метафоричної репрезентації образності, що, з його точки зору, ріднить естетику фовізму із експериментальним живописом Китаю, особливо у стилі нового сішен (квіти і птахи) (Лю Сяофен, 2010: 13–16).

У наведену схему вкладаються і спроби китайських дослідників знайти історичні аналогії між абстрактним живописом у традиційному китайському мистецтві та живописі *сіанхуа*. Наприклад, Цзоу Мін (邹明) наголошує, що дослідники часто асоціюють абстрактний живопис із західним сучасним мистецтвом та наполягають на тому що він є результатом розвитку західної культури... Однак «у традиційному китайському мистецтві абстрактний компонент з'явився дуже рано» і через традиції каліграфії органічно увійшов до живопису (Цзоу Мін, 2005: 150–151).

В якості центральної форми модерністського мистецтва розглядає абстрагування Ін Ї (易英), звертаючи увагу на специфічне відношення китайських митців до абстрактних мотивів у репрезентації ландшафту, у тому числі і міського. З його точки зору, ця «забута тема китайського живопису» ніколи не щезала та набула додаткової актуальності після поновлення діалогу із західним мистецтвом у 1980-х роках (Ін Ї, 1995: 32–36) (іл. 3).

Іл. 3. Чжао Чженжун. Тихий горизонт не розділяє між тобою і мною. 2014. Полотно, олія, 100×75 см

Наприклад, у 1970-х – 1980-х роках «портретування» міста мало важливе значення для візуальної репрезентації, що залучало митців до глобальних тенденцій арт-ринку Китаю. Чао Чжан наводить характерний для того часу приклад із практик художнього споживання міського пейзажу у Шанхаї – однієї з найурбанізованіших агломерацій Китаю. За його спостереженнями, митці 1970-х рр. постійно маневрували між персональною творчою автономією та запитом споживачів. Досить часто зустрічалися свідчення того, що митець має бажання писати міську образність у традиційній стилістиці, але не робить цього з комерційних міркувань. Наприклад, на межі 1970-х – 1980-х рр. стиль представлення міського пейзажу Шанхаю художника Вей Гуана обслуговував «естетичні та емоційні потреби певної соціальної групи, яку сам митець визначав як «проїжджі гості міста» (Чжан, Чао, 2015: 446).

Орієнтація на цю соціальну групу призвела до активного пошуку митцем власної художньої мови, яка поєднувала західноєвропейську стилістику імпресіонізму із китайськими елементами жанру *шань-шуй*. Як підкреслює Чао Чжан, на цьому прикладі видно, як митці прагнули втілити дух китайського живопису тушшю і одночасно інтегрувати штучне міське середовище до категорій традиційної художньої інтерпретації природних ландшафтів (там само).

На наш погляд, таке поєднання стилістичних особливостей створювало ідентичну естетику жанру міського пейзажу у китайському мистецтві, в межах якої митці прагнули звучати одночасно в двох художніх сферах: уявній та реальній.

Висновки. Модернізація китайського мистецтва як складова жанрової репрезентації міського пейзажу, пройшла тривалу еволюцію. Її

невід'ємною складовою став художній діалог із західноєвропейським образотворчим мистецтвом, який у рамках генезису мистецтва Китаю розвивався у рідчизні феноменології полістилізму *сіянхуа* (西洋). Проведений нами аналіз засвідчує, що зазначений феномен виявляв себе у практиках як художнього виробництва, так і споживання мистецтва. Відтак, вважаємо за необхідне підкреслити умовність художньо-стильових тенденцій у творчості конкретних митців, які у той чи інший період часу зверталися до жанру міського пейзажу.

На наш погляд, можна стверджувати, що полістилізм *сіянхуа* формувався у міждисциплі-

нарному культурному просторі, який поєднував літературні, філософські та власне образотворчі ремінісценції.

Вважаємо за необхідне виділити наступні стильові напрямки в межах полістилізму *сіянхуа*, в яких жанр міського пейзажу набув особливого художнього звучання: 1) імпресіонізм та імпресіоністичні мотиви; 2) реалізм та похідні від нього явища; 3) модерністичні стильові мотиви. Усі зазначені художні напрями були, у той або інший спосіб, запозичені з репертуару європейського мистецтва, проте пройшли власну еволюцію в горнилі китайської інтерпретації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лю М. Образ міста в пейзажному живописі Китаю: науковий дискурс в китайській історіографії. *Вісник ХДАДМ*. 2022. № 1. С. 117–129.
2. Andrews, Julia F., Andrews, J. F. Traditional painting in New China: Guohua and the anti-rightist campaign. *The Journal of Asian Studies*. 1990. № 49 (3). P. 555–586.
3. Chu Kiu-wai Chu. «Constructing Ruins: New Urban Aesthetics in Chinese Art and Cinema». *Modern Art Asia*, Web, Issue 2, February 2010 / Zhang Dali and Zhang Xiaogang, see Saatchi Gallery, The Revolution Continues. London: Jonathan Cape, 2008.
4. Hung, Wu. A story of ruins: Presence and absence in Chinese art and visual culture. Reaktion Books, 2013. 293 p.
5. Lam, Joseph SC. Senses of the City: Perceptions of Hangzhou and Southern Song China, 1127–1279. The Chinese University of Hong Kong Press, 2017. 328 p.
6. Liu, Wenwen. Wu guanzhong's landscape painting as a response to the art policies of socialist China. *New Zealand Journal of Asian Studies*. 2018. № 20 (2). P. 89–114.
7. Mello, C. Space and intermediality in Jia Zhang-ke's Still Life. *Aniki: Revista Portuguesa da Imagem em Movimento*. 2014. № 1 (2). P. 274–291.
8. Mirra, F. Reverie through Ma Yansong's shanshui city to evoke and re-appropriate China's urban space. *Journal of Contemporary Chinese Art*. 2019. № 6 (2–3). P. 393–413
9. Yongliang, Yang. From Landscape to Urbanscape. Urbanization and Contemporary Chinese Art. *Urbanization and Contemporary Chinese Art*; By Meiqin Wang, Routledge: 2015, 276 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315708058> (дата звернення: 26.07.2023).
10. 刘晓峰. 浅谈油画教学中的绘画语言的形成. 科技致富向导. 2010. 数字 11Z, 页 13–16.
11. 向艳. 李叔同油画解读—中国印象派绘画的最早接受者. 青年文学家. 2009. 数字 2, 页 98–102.
12. 吴甲丰. 印象派的再认识. 社会科学战线. 1979. 数字 2, 页 318–328.
13. 周春. 从王沂东的油画艺术看中国油画的民族化发展. 大众文艺: 学术版. 2012. 数字 1, 页 42–46.
14. 孙泳新. 笔墨当随时代—著名国画家孙泳新先生谈城市建设. 建筑与文化. 2010. 数字 8, 页 46–53.
15. 易英. 艺术思潮与抽象绘画—中国当代抽象绘画述论. 美苑. 1995. 数字 5, 页 32–36.
16. 朱其. 对 20 世纪中国画转型的重新认识. 画刊. 2014. 数字 1, 页 42–45.
17. 水天中. 印象派绘画在中国. 科技文萃. 2004. 数字 12, 页 163–168.
18. 王颖. 印象派与中国绘画. 美术观察. 2004. 数字 12, 页 101–104.
19. 管彤. 一瞬即永恒—当代印象派画家徐刚作品研究. 美与时代 (中). 2019. 数字 2, 页 5.
20. 赵峥嵘. 解构与重组—试论具象绘画中的抽象因素的意义. 美术观察. 2016. 数字 8, 页 66–70.
21. 邹明. 抽象绘画中的形与神. 中国书画. 2005. 数字 7, 页 150–154.
22. 钱立稳. 绘画在城市形象塑造中的应用. 中小企业管理与科技. 2013. 数字 28, 页 187–189.
23. 颜榴. 百年中国印象派画家群落 (上)—从李叔同到罗尔纯. 荣宝斋. 2017. 数字 9, 页 146–161.

REFERENCES

1. Liu M. (2022). Obraz mista v peizazhnomu zhyvopysi Kytai: naukovyi dyskurs v kytais'kii istoriografii [The Image of a City in Chinese Landscape Painting: a Scientific Discourse in Chinese Historiography]. *Visnyk KhDADM*, № 1. P. 117–129 [in Ukrainian].
2. Andrews, Julia F., Andrews, J. F. (1990). Traditional painting in New China: Guohua and the anti-rightist campaign. *The Journal of Asian Studies*. № 49 (3). P. 555–586.
3. Chu Kiu-wai Chu. (2010). Constructing Ruins: New Urban Aesthetics in Chinese Art and Cinema. *Modern Art Asia*, Web, Issue 2, February 2010 / Zhang Dali and Zhang Xiaogang, see Saatchi Gallery, The Revolution Continues. London: Jonathan Cape, 2008.
4. Hung, Wu. (2013). A story of ruins: Presence and absence in Chinese art and visual culture. Reaktion Books, 293 p.

5. Lam, Joseph SC. (2017). *Senses of the City: Perceptions of Hangzhou and Southern Song China, 1127–1279*. The Chinese University of Hong Kong Press, 2017. 328 p.
6. Liu, Wenwen. (2018). Wu guanzhong's landscape painting as a response to the art policies of socialist China. *New Zealand Journal of Asian Studies*. № 20 (2). P. 89–114.
7. Mello, C. (2014). Space and intermediality in Jia Zhang-ke's Still Life. *Aniki: Revista Portuguesa da Imagem em Movimento*. № 1 (2). P. 274–291.
8. Mirra, F. (2019). Reverie through Ma Yansong's shanshui city to evoke and re-appropriate China's urban space. *Journal of Contemporary Chinese Art*. № 6 (2–3). P. 393–413.
9. Yongliang, Yang. (2015). From Landscape to Urbanscape. Urbanization and Contemporary Chinese Art. *Urbanization and Contemporary Chinese Art*; By Meiqin Wang, Routledge. 276 p. URL: <https://doi.org/10.4324/978131570805> (access date: 26.07.2023)
10. 刘晓峰. (2010). 浅谈油画教学中的绘画语言的形成 [Talking about the Formation of Painting Language in Oil Painting Teaching] 科技致富向导. 数字 11Z. 頁 13–16. [In Chinese]
11. 向艳. (2009). 李叔同油画解读-中国印象派绘画的最早接受者 [Interpretation of Li Shutong's oil paintings – the earliest recipient of Chinese Impressionist paintings]. 青年文学家. 数字 2. 頁 98–102. [In Chinese]
12. 吴甲丰. (1979). 印象派的再认识 [Recognition of Impressionism]. 社会科学战线. 数字 2. 頁 318–328. [In Chinese]
13. 周春. (2012). 从王沂东的油画艺术看中国油画的民族化发展 [Seeing the National Development of Chinese Oil Painting from Wang Yidong's Oil Painting Art]. 大众文艺: 学术版. 数字 1. 頁 42–46. [In Chinese]
14. 孙泳新. (2010). 笔墨当随时代-著名画家孙泳新先生谈城市建设 [Brush and ink should be at any time – The famous Chinese painter Mr. Sun Yongxin talks about urban construction]. 建筑与文化. 数字 8. 頁 46–53. [In Chinese]
15. 易英. (1995). 艺术思潮与抽象绘画-中国当代抽象绘画述论 [Art Thought and Abstract Painting – A Review of Chinese Contemporary Abstract Painting]. 美苑. 数字 5. 頁 32–36. [In Chinese]
16. 朱其. (2014). 对 20 世纪中国画转型的重新认识 [A new understanding of the transformation of Chinese painting in the 20th century]. 画刊. 数字 1. 頁 42–45. [In Chinese]
17. 水天中. (2004). 印象派绘画在中国 [Impressionist Painting in China]. 科技文萃. 数字 12. 頁 163–168. [In Chinese]
18. 王颖. (2004). 印象派与中国绘画 [Impressionism and Chinese Painting]. 美术观察. 数字 12. 頁 101–104. [In Chinese]
19. 管彤. (2019). 一瞬即永恒-当代印象派画家徐刚作品研究 [A Moment is Eternal-A Study on the Works of Xu Gang, a Contemporary Impressionist Painter]. 美与时代 (中). 数字 2. 頁 5. [In Chinese]
20. 赵峥嵘. (2016). 解构与重组-试论具象绘画中的抽象因素的意义 [Deconstruction and Reorganization – On the Significance of Abstract Factors in Figurative Painting]. 美术观察. 数字 8. 頁 66–70. [In Chinese]
21. 邹明. (2005). 抽象绘画中的形与神 [Form and Spirit in Abstract Painting]. 中国书画. 数字 7. 頁 150–154. [In Chinese]
22. 钱立稳. (2013). 绘画在城市形象塑造中的应用 [The application of painting in urban image building. Small and medium-sized enterprises management and technology]. 中小企业管理与科技. 数字 28, 頁 187–189. [In Chinese]
23. 颜榴. (2017). 百年中国印象派画家群落 (上)-从李叔同到罗尔纯 [A Century of Chinese Impressionist Painters (Part 1) – From Li Shutong to Luo Erchun]. 荣宝斋. 数字 9, 頁 146–161. [In Chinese]

Михайло НОВІКОВ,

orcid.org/0000-0002-8087-4124

аспірант кафедри монументального живопису
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) novikovnovikov34@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ “ADRIEN M & CLAIRE B”

Доповнена реальність (AR) справила значний вплив на світ мистецтва, революціонувавши те, як художники створюють та взаємодіють зі своєю аудиторією. AR взаємодіє з мистецтвом у різний спосіб, змінюючи те, як мистецтво створюється, представляється і сприймається. Створення цифрового мистецтва надає художникам нові інструменти та середовища для втілення своїх проєктів. Вони можуть використовувати програмне забезпечення та програми AR для створення віртуальних скульптур, картин, анімації та інтерактивних інсталяцій. AR дозволяє художникам працювати з 3D-моделями та цифровими елементами, які можна накладати на фізичний світ. Цифрові технології забезпечують інтерактивний художній досвід, коли глядачі можуть активно взаємодіяти, маніпулювати, анімувати чи викликати певні реакції твору мистецтва. Ця взаємодія стирає грань між спостерігачем і твором мистецтва, роблячи досвід більш захоплюючим та інтерактивним.

Проведено огляд, де саме і як компанія *Adrien M & Claire B* використовує технологію AR в образотворчому мистецтві, графіці та інсталяції. На виставці *XYZT: Abstract Landscapes* творчий дует змушує відвідувачів бути частиною цієї виставки шляхом занурення у сферу доповненої реальності. Глядач стає творцем і може змінювати інсталяції у віртуальному просторі. Дуже добрий досвід доповненої реальності художники внесли до своєї першої монографії, зробивши зі звичайної книги мініатюрний театр. На виставці «Чудеса та Міражі» дует використовував технології доповненої та віртуальної реальності для сильнішого занурення у графічні роботи, літографії, інсталяції та арт-об'єкти. Останніми роками технології просунулися вперед, тепер твори мистецтва у доповненій реальності можуть зустрічатися всюди. Вийшовши в міський простір дует “ADRIEN M & CLAIRE B” створили інтерактивну виставку з 10 постерів розміщених на вулицях міста.

У проєктах цих двох відомих французьких художників технології є невід'ємною частиною творчого процесу. Унікальний підхід “ADRIEN M & CLAIRE B” до цифрового мистецтва акцентує на людському досвіді та фізичному тілі, використовуючи передові технології для вічної поезії та художнього самовираження, створюють іммерсивні перформанси та виставки, що органічно поєднують реальність та віртуальність, створюючи захоплюючі інтерактив.

Ключові слова: цифрове мистецтво, доповнена реальність, технології, мистецтво, інсталяції, дизайн.

Mykhailo NOVIKOV,

orcid.org/0000-0002-8087-4124

Postgraduate Student at the Department of Monumental Painting
Kharkiv State Academy of Design and Fine Arts
(Kharkiv, Ukraine) novikovnovikov34@gmail.com

USE OF AUGMENTED REALITY TECHNOLOGY ON THE EXAMPLE OF “ADRIEN M & CLAIRE B” CREATIVITY

Augmented Reality (AR) has had a significant impact on the art world, revolutionizing the way artists create and interact with their audiences. AR interacts with art in a variety of ways, changing how art is created, presented, and perceived. Digital art creation provides artists with new tools and environments to bring their projects to life. They can use AR software and applications to create virtual sculptures, paintings, animations, and interactive installations. AR allows artists to work with 3D models and digital elements that can be overlaid on the physical world. Digital technology provides an interactive art experience where viewers can actively interact, manipulate, animate, or elicit certain reactions from a work of art. This interaction blurs the line between the observer and the work of art, making the experience more immersive and interactive.

A review was made of exactly where and how the company “ADRIEN M & CLAIRE B” uses AR technology in the visual arts, graphics, and installations. At XYZT: Abstract Landscapes, the creative duo makes visitors feel like they're part of the exhibition by immersing themselves in augmented reality. The viewer becomes a creator and can change the installations in the virtual space. The artists had a very good experience of augmented reality in their first monograph, making a miniature theater out of an ordinary book. At the Miracles and Mirages exhibition, the duo used augmented and virtual reality technologies for a deeper immersion in graphic works, lithographs, installations, and art objects. In

recent years, technology has advanced, and now works of art in augmented reality can be found everywhere. Coming out into the urban space, the duet “ADRIEN M & CLAIRE B” created an interactive exhibition of 10 posters placed on the streets of the city.

In the projects of these two famous French artists, technology is an integral part of the creative process. Adrien M & Claire B unique approach to digital art places a strong focus on the human experience and the physical body, using cutting-edge technology for timeless poetry and artistic expression and creating immersive performances and exhibitions that seamlessly blend reality and virtuality to create captivating and interactive art experiences.

Key words: digital art, augmented reality, technology, art, installation, design.

Постановка проблеми. Впровадження технології доповненої реальності у сучасній творчості художників Адріан М. (Adrien Mondot) та Клер Б. (Claire Bardainne) залишається не розкритим у мистецтвознавчих дослідженнях та потребує всебічного вивчення та ґрунтовного аналізу. Вагомим джерелом та основою для дослідження мистецтва доповненої реальності стали оригінальні проекти зарубіжних авторів, які розташовані як у центрі Європи, так і за її межами. У творчому дуєті налічується велика кількість творів графічного мистецтва у доповненій реальності.

За останнє десятиліття художники швидко набирають обертів та впроваджують доповнену реальність у свої проекти, вона формує нові напрями у мистецтві та у суспільному просторі. За допомогою цієї технології мистецтво стає різнобічним і багатограним воно присутнє у двох вимірах одразу, у віртуальному та реальному просторі.

Зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Статтю виконано відповідно до тематики дисертаційного дослідження «Доповнена реальність в образотворчому мистецтві: генеза, концепти, художня практика, технології», що затверджена Міністерством освіти і науки України на базі ХДАДМ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Складність дослідження творів мистецтва в доповненій реальності Адріана М. (Adrien Mondot) та Клер Б. (Claire Bardainne) полягає в нечисленності дослідницьких праць, які існують сьогодні на цю тему. Серед публікацій західних науковців не в багатьох працях можна знайти матеріали про особливості технології AR саме в мистецтві. Висвітлення технології AR в мистецтві розпочалося не так давно, здебільшого дослідження висвітлюють технологічні аспекти цього явища. Однак в останній час науковці приділяють увагу дослідженням в AR, зокрема висвітленню питання, як доповнена реальність може змінювати розуміння мистецтва, де її можна застосовувати в мистецтві, який її сенс разом із реальними творами образотворчого мистецтва.

Серед праць, у яких представлені такі дані, слід відзначити статтю Менг Цю «Естетичний

досвід мистецтва доповненої реальності», де автор використовує концепцію динамічної події і аналізує відомі мобільні AR-твори образотворчого мистецтва.

Також у статті Марк Лочрі «Куратори виставок мистецтва доповненої реальності», розглядає, як за допомогою пристроїв, які можуть розпізнавати зображення в доповненій реальності, можна відвідувати виставочні зали та галереї не виходячи з дому.

У книзі «Мистецтво доповненої реальності» науковець Володимир Геройменко написав главу «Живопис і мистецтво доповненої реальності: від експериментальних творів мистецтва до мистецтва на продаж», в якій основна увага приділяється використанню доповненої реальності, яка більш тісно пов'язана із традиційним живописом і скульптурою.

Незважаючи на підняті загальні питання та розкриті проблеми, саме досвід компанії “ADRIEN M & CLAIRE B” не розглядався.

Мета статті – дослідити практичне використання технології AR у творчих проектах “ADRIEN M & CLAIRE B”. Розглянути новаторські прийоми створення AR у міському просторі, арт-інсталяції, виставкових просторах на прикладі робіт Адріан М. (Adrien Mondot) та Клер Б. (Claire Bardainne).

Виклад основного матеріалу. Компанія “ADRIEN M & CLAIRE B” створює живі та цифрові форми мистецтва, починаючи від сценічної вистави до інсталяцій. Режисером виступила Клер Барденн та Адріан Мондо, чий підхід ставить людський досвід роботи в центрі технологічних питань, із сильним візуальним фокусом на тілі та унікальними власними технологіями, створеними за допомогою доповненої реальності (AR). Вони прагнуть створювати живе цифрове мистецтво.

Адріан Мондо – мультидисциплінарний художник, учений-комп'ютерник та жонглер. Він цікавиться рухом та працює на стику мистецтва жонглювання та комп'ютерних інновацій. Засновник Compagnie Adrien M у 2004 році почав співпрацювати з Клер Барденн у 2011 році для реструктуризації компанії в “ADRIEN M & CLAIRE B” (Adrien M., Claire B., 2023).

Клер Барденн – візуальний художник з досвідом роботи в галузі графічного дизайну та сценографії. Її дослідження зосереджені на образотворчо-графічній уяві, графічних знаках, особливо у їх просторово-конструктивному потенціалі. У 2011 році вона об'єднує зусилля з Адріаном Мондо, щоб втілити у життя спільний мистецький проект “Adrien M & Claire B” (Adrien M., Claire B., 2023).

Компанія “ADRIEN M & CLAIRE B” займається цифровим мистецтвом з 2011 року. Її витвори – це перформанси та виставки, які пов'язують реальність та віртуальність. Особливістю компанії є розробка та створення творчих проектів за допомогою впровадження цифрових технологій. Серед художніх та технологічних прийомів, увага зосереджена на людині та її тілі, використовуючи сучасні інструменти у виставковому просторі, розвиваючи та використовуючи візуальну мову, засновану на грі та задоволенні як засобах уяви створюється повне занурення у віртуальний світ мистецтва. Всесвітньо відомі французькі цифрові художники та мультимедійні хореографи Адріан М. та Клер Б. працюють над тим, щоб донести до глядачів захоплююче інтерактивне мистецтво з 2004 року. в образотворчому мистецтві, графічному дизайні та сценографії. Разом вони протиставляють людське тіло цифровому світу та інтегрують його за допомогою перформансу та іммерсивних інтерактивних інсталяцій.

Сьогодні компанія налічує близько 30 працівників. Штаб-квартира та виробничі офіси знаходяться у Ліоні (Rhône, France). Вілла Arh ea, місце проведення досліджень та творчості, розташована в Хресті (Dr me, France). Частина обладнання для залу було придбано за допомогою регіону Овернь-Рона-Альпи. Компанія субсидується та акредитована у Франції DRAC Auvergne-Rhône-Alpes та Auvergne-Rhône-Alpes Region.

Компанія “ADRIEN M & CLAIRE B” з 2011 по 2015 рік займалася створенням виставки “XYZT: Abstract Landscapes”. Виставкова доріжка вздовж десяти інсталяцій, призначених для фізичного залучення глядачів. Значення чотирьох букв математичної мови є ключем до відкриття уявного ландшафту, що межує з візуальним та виконавським мистецтвом (Adrien M., Claire B., 2015). Презентація виставки XYZT: Абстрактні краєвиди відбулася у Парижі в Палаці Відкриттів 9 червня 2015 р. до 3 січня 2016 р. Відвідування виставки схоже на прогулянку, як ходіння іншою формою природи, оновленою, на межі геометричного та органічного світів. Фрагменти конкрет-

ного чуттєвого досвіду, такі як ходьба травою та дотик до піску, транспонуються в абстрактний цифровий світ, що складається з ліній, точок і букв. Форми та знаки рухаються послідовно, відповідаючи один одному кінетичною, мінімалістською та онейричною мовою. Всі вони походять з патернів фізичної поведінки і запозичують свою зухвалу силу з реальності шляхом нескладних маніпуляцій, вони здатні створювати, формувати і перемальовувати світ, отримувати задоволення від гри без правил, заснованої на жонглюванні, і мати смак до цікавості та дослідження. У цих відносинах з цією іншою природою людина стає з її частиною, а не будучи її творцем, кожен може виступити в ролі головного героя роману.

Наприклад, змієподібні зображення переплетених букв тремтять, гримлять і плавають усередині скляного акваріума, якщо відвідувач «вдихає в них життя» через невеликий датчик.

У кімнаті немає прямого освітлення, крім проєкторів, які використовують лише біле світло для передачі зображень, що складаються з ліній, цифр та літер; палітра – холодний чорний, білий та сірий. Низьке, невиразно знайоме дзижчання бджіл, ремствування птахів і тріск рептилій наповнює простір. Загальний ефект надзвичайно творчий та споглядальний. Виставка досі актуальна та продовжує подорожувати по всьому світу.

Сильні сторони “XYZT: Abstract Landscapes” полягають у його активно-споглядальній природі, його навмисній прихильності до тіла та нашого життєвого досвіду, особливо у впливі природних сил на соціальну поведінку. Виставка залишає незабутнє враження, пробуджуючи наше прагнення миттєвого задоволення.

У 2016 році “ADRIEN M & CLAIRE B” випустили першу монографію підготовлену своїм роботам, також вона включає шість малюнків у доповненій реальності. Ця перша ретроспектива роботи компанії включає інтерв'ю з Клер Барденн і Адріаном Мондо, а також неопубліковані матеріали про їх творчий процес (Adrien M., Claire B., 2016).

У 2017 році компанія починає займатися прем'єрою нової серії інсталяцій «Чудеса та Міражі». Вперше виставку було відкрито 6 грудня 2017 р. у Франції у Les Substances – культурному центрі дифузного художнього виробництва, що розташований у першому окрузі Ліона.

Ця серія інсталяцій чудово ілюструє художній підхід компанії, яка живиться наукою, технологіями, а також природою та іншими видами мистецтва для створення унікального, глибокого та поетичного, грайливого та інтерактивного

занурення. Художники представляють програмну лінію виставки, пов'язану з пропозицією чутливих, доступних вражень, у яких запровадження найінноваційних технологій, наукове натхнення, роздуми про соціальні проблеми завжди сублімуються поглядом художника.

Серія інсталяцій, присвячених цифровому анімізму. Усі роботи, від малого до великого формату, пропонують тонко організований збіг віртуального та матеріального: доповнені малюнки, пристрої голографічної ілюзії, шоломи віртуальної реальності, великомасштабні проєкції. Вони дають життя набору неймовірних сценаріїв, що поєднують у собі міражі та чудеса, які грають на кордоні між істиною та брехнею, одухотвореним та неживим, справжнім та обманним, чарівним, чудесним та нечуваним. Виставку поділено на чотири серії.

«Мовчання каміння» – це данина життя, прихована в речах, начебто, неживих, нерухомих і неорганічних. У цій серії всього 8 творів мистецтва з доповненою реальністю: «Дош» 120 x 120 см. графіка розміщена на підлозі, «Слід» 120 на 120 см. графіка розміщена на підлозі, «Лінія» 120 на 60 см. графіка розміщена на столі, «Велика прозора вісь» рамі та на підвісі, «Два камені» 50 на 65 см. літографія 50 x 65 см у рамі та на підвісі, «Чорний камінчик» 50 на 65 см. літографія 50 x 65 см в рамі і на підвісі, серія з 9 серія «Камінці для волосся», що нараховує 14 сериграфій А5, А4, А3 формату розміщеного на панелі. Каміні – це архетип реального та конкретного, але прислухаючись до їхнього мовчання, і ви почуєте, як вони кажуть. Якщо придивитися, вони стають прозорими, і їхня інерція починає пульсувати, вони говорять про сили, що поглинули їх, про пройдені ними відстані, про джинів, яких вони прихистили, про волосся, яке вони відростили.

Друга частина, «Ілюзії», дозволяє нам випробувати безліч безпрецедентних сценаріїв, що стирають кордон між живим і неживим, справжньою ілюзією і фальшивим дивом включає в себе 3 невеликі оптичні театри, де об'єкти збігаються з дзеркальним зображенням: «Дихання примар Пепер ія» привид Пеппера та каміння. Три невеликі оптичні театри, через які глядач може спостерігати, як об'єкт тонко і точно поєднується з відображеним зображенням. З механізмом примари Пеппера промені світла частково заломлюються прозорим і відбиваючим склом. Уявні місця тепер можна накладати на реальність.

У «машинах-привидах» гарнітури віртуальної реальності грають роль машин створення привидів. Інсталяція включає 2 твори мистецтва:

«Шепіт» і «Фантазм» тривалістю 2 хвилини 30 секунд, глядач сидить перед скляною кулею випромінюючий світло. Два досвіди із гарнітурами віртуальної реальності, які тут використовуються для спостереження за фантомами. Хтось спостерігає за нами, танцюючи, з'являючись і зникаючи, рухаючись та завмираючи.

Зрештою, «Таємниці» – це серія коротких вистав для одного глядача, метою яких є дослідження контурів того, що складає життя, за допомогою поезії, сили комп'ютерних наук та магії художньої літератури. Іммерсивний досвід серед проєктованих зображень «Темп геологічний» відеопроєкція на металеву завісу. Захоплюючий досвід усередині середовища, що складається з зображень які проєктуються. Це дозволяє відвідувачам знаходитися в самому серці каменю та відчувати невидимі зміни у геологічних шарах та відчувати геологічне час.

Виставку було показано з 6 грудня – 22 грудня 2017 р., Les Substances, Ліон (Франція), з 6 січня – 25 лютого 2018 року в Люксі, національний етап Валенсія (Франція), з 9 березня – 8 квітня 2018 р., Л'Атанор, Національна сцена АльбіФран Compiègne – Національна сцена Уази у префігурації.

У грудні 2018 року компанія Adrien M & Claire B почала співпрацювати з РНІ – фонд сучасного мистецтва. З 18 лютого по 5 квітня 2020 року виставка «Міражі та чудеса» знаходилася в центрі РНІ. Представлена вперше у Північній Америці виставка є тонким поєднанням технологій, мистецтва та поезії. Демонстрація «Міражів та чудес» стала чудовою нагодою для РНІ продемонструвати свою здатність тісно співпрацювати з художниками.

На виставці було продемонстровано форми на перетині візуального та живого мистецтва. Шоу та інсталяції ставлять тіло в центр зображення, змішуючи традиційні форми мистецтва та цифрові системи, розробляючи персональні цифрові інструменти. Водночас Адріан М. та Клер Б. ставлять під сумнів живий світ і рух у його численних резонансах у вигляді візуальної та цифрової творчості. Звідси виникає поетична мова, що збирає уявну, реальну та віртуальну, з нескінченними перспективами попереду.

У січні 2020 р. компанія “ADRIEN M & CLAIRE B” виготовила та надрукувала книгу «Acqua Alta – перетин дзеркала» друкарнею Druka, Литва. Книга включає 14 подвійних сторінок, 8 спливаючих вікон і 10 зображень у доповненій реальності.

Дивлячись на доповнену реальність через гаджет, десять розворотів книги стають малень-

кими театрами, де танцювальна форма розкривається завдяки спеціально розробленому додатку. Білий складений папір і малюнки тушшю зустрічаються в графічному чорно-білому нарисі, штучне життя танцюючих мініатюрних істот у світі, просочена уявою води.

Малюнок Acqua Alta «Перший дощ» – це автономна дошка, що є продовженням всесвіту книги, яка є прикрасою танцювальної сцени, видимою в доповненій реальності.

Проект Acqua Alta, розроблений, спродюсований та відредагований Адріаном М. та Клер Б., розповідає історію. Жінка, чоловік, будинок. Абсурдне та суперечливе повсякденне життя. Але в один дощовий день життя перевертається з ніг на голову: вода, що піднялася, заливає будинок морем чорнила. Жінка послизається і зникає. Від неї залишилося тільки волосся. Це історія катастрофи, приватної та загальної. Це історія втрати та пошуку. Це історія страху перед дивним і несхожим та про його приборкання (Adrien M., Claire B., 2020).

Ця книга була підготовлена компанією Adrien M & Claire B, співпродюсером LUX, національною сценою Валенсії у Франції, і отримала підтримку фонду Auvergne-Rhône-Alpes.

“ADRIEN M & CLAIRE B”, дуєт унікальних художників та акторів цифрового мистецтва в 2021 р. об’єднали зусилля з дуже винахідливою графічною студією “Brest Brest Brest”, щоб зробити проект «Фауна». Виставка «Фауна» відбулася з 1 жовтня до 15 листопада 2021 року у трьох районах міста Ренн, Франція: район Ла-Куруз, район Ле Блон, район Больє. Також серія плакатів розклеєна на стінах міста Фьолклінгена, Німеччина для Urban Art Biennale 2022. «Брест Брест Брест» заснована у 2009 році і очолювана Арно Жарсайоном, Ремі Понсе та Лоріс Перну, активні члени колективу працюють виключно у секторах, присвячених культурі та мистецтву.

«Фауна» є серією з 10 плакатів формату 118,9 x 84,1 см., за якими можна спостерігати за допомогою доповненої реальності. Потім вони розкривають життя тварин, захованих на стінах міста. Плакати, що застрягли в громадському місці, запрошують вас вирушити в подорож у формі пошуку скарбів. Виявлення плакатів через екран у доповненій реальності потім показує уявну живу істоту, яка влаштувалася у поглибленні ландшафту на зображенні.

Програма доповненої реальності «Фауна» доступна в App Store та Play Store. Завдяки додатку доповненої реальності панелі оживають та розкривають уявну фауну тварин. Потім цей новий тип ходьби породжує невідомі емоції, народжені життям, що виникає з робіт і появою цих дивних і дуже милих маленьких звірят. Рідкісна можливість заново зачарувати наше повсякденне бачення світу незвичайною подорожжю за допомогою доповненої реальності.

У цифровій матриці інопланетна фауна розчиняє межу між плакатом та його оточенням. «Фауна» запрошує нас слідувати за несподіваними шляхами та відкривати знайоме міське середовище новими очима – далеко від нудної рутини.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. AR дозволяє художникам створювати іммерсивні та інтерактивні художні інсталяції, які реагують на рухи чи дії глядачів. Ця інтерактивність стирає межі між витвором мистецтва та аудиторією, роблячи процес більш захоплюючим та цікавим. Віртуальні виставки відкривають нові можливості для охоплення світової аудиторії та демонстрації творів мистецтва в творчому, настроюваному цифровому середовищі. Ці віртуальні витвори мистецтва можуть існувати у фізичних просторах або розміщуватись у різних місцях реального світу, що дозволяє створювати унікальні та специфічні для конкретного місця художні враження. Глядачі можуть використовувати додатки доповненої реальності, щоб відкривати додаткові шари інформації, анімації або історій, пов’язаних з твором мистецтва, забезпечуючи більш глибоке розуміння та оцінку твору. AR заохочує співпрацю між художниками, технологіями та дизайнерами. Злиття художньої творчості з технічними знаннями може призвести до новаторських та інноваційних художніх вражень. AR мистецтво стає більш інклюзивним та доступним для ширшої аудиторії.

Загалом доповнена реальність розширила можливості художнього самовираження, участі та доступності, змінивши способи створення, демонстрації та сприйняття мистецтва в епоху цифрових технологій. Оскільки технологія AR продовжує розвиватися, ми можемо очікувати ще більш захоплюючих та інноваційних розробок на перетині мистецтва та доповненої реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adrien M., Claire B. Adrien M & Claire B Biography. 2023. URL: <https://www.am-cb.net/docs/AMCB-English.pdf> (дата звернення: 23.07.2023).

2. Adrien M., Claire B. XYZT Abstract Landscapes. 2015. URL: <https://www.am-cb.net/projets/xyzt> (дата звернення: 23.07.2023).
3. Adrien M., Claire B. Snow does not make sense. 2016. URL: <https://www.am-cb.net/en/projets/la-neige-n-a-pas-de-sens> (дата звернення: 23.07.2023).
4. Adrien M., Claire B. Acqua Alta – La traversée du miroir. 2020. URL: <https://www.am-cb.net/projets/acqua-alta-la-traversee-du-miroir> (дата звернення: 23.07.2023).

REFERENCES

1. Adrien M., Claire B. Adrien M & Claire B Biography. 2023. URL: <https://www.am-cb.net/docs/AMCB-English.pdf> (accessed: 23.07.2023).
2. Adrien M., Claire B. XYZT Abstract Landscapes. 2015. URL: <https://www.am-cb.net/projets/xyzt> (accessed: 23.07.2023).
3. Adrien M., Claire B. Snow does not make sense. 2016. URL: <https://www.am-cb.net/en/projets/la-neige-n-a-pas-de-sens> (accessed: 23.07.2023).
4. Adrien M., Claire B. Acqua Alta – La traversée du miroir. 2020. URL: <https://www.am-cb.net/projets/acqua-alta-la-traversee-du-miroir> (accessed: 23.07.2023).

УДК 78.079

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-11>

Юлія ОМЕТЮХ,

orcid.org/0000-0003-1371-9551

аспірантка кафедри методики музичного виховання і диригування

Інституту музичного мистецтва

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) yuliya.ometyuh@gmail.com

РОЛЬ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ПІСНІ У ПАРАЛІТУРГІЙНІЙ МУЗИЦІ СУЧАСНОСТІ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Духовна музика у сучасному фестивальному русі посідає важливе місце. Попри те, що християнська пісня утвердилася в виконавській практиці та жанровому розмаїтті паралітургійної музики, теоретичного осмислення цього явища музикознавча думка поки що не запропонувала. Як і чимало паралітургійних жанрів християнська пісня є вільною від канону, а отже може оновлюватися шляхом розширення ладо-інтонаційного, ритмічного та гармонічного словника елементами світської народної, академічної чи естрадної музики. На сьогодні християнська пісня охоплює чи не найширшу аудиторію, адже з-поміж усіх жанрів духовної та паралітургійної музики саме вона знайшла свою нішу в світі мас-медіа. Дедалі частіше християнська пісня звучить в ефірі радіо, на різноманітних телешоу (не тільки тих, що розкривають поняття віри та релігії), в якості саундтреків до фільмів тощо. Ще одна тенденція, що сприяє популяризації жанру – активне використання соціальних спільнот як засобу комунікації з вірянами. Наповнюючи звичний для сучасної людини медіа простір контентом релігійного змісту, церква стає ближчою та зрозумілішою для нової аудиторії (особливо молодіжної). Християнська пісня цілком може мати популярність та комерційний успіх, притаманний популярній пісні. Таким прикладом може служити сингл «Hallelujah» канадського співака, композитора та поета Леонарда Коена. Популярність пісні Коена демонструє, що християнська пісня сьогодні є явищем дуалістичним, що існує на межі музики сакральної і популярної, може бути і частиною богослуження в неканонічних її моментах, і жити своїм сценічним життям в масовій культурі поза церковним обрядом. Пошук адекватного алгоритму для вивчення, аналізу, класифікації християнської пісні допоможе не тільки сформулювати однозначну дефініцію жанру, а й зрозуміти його місце та роль у жанровій системі паралітургійної музики на сучасному етапі.

Ключові слова: *християнська пісня, паралітургійна музика, фестивальний рух, духовна творчість.*

Juliia OMETIUKH,

orcid.org/0000-0003-1371-9551

Graduate Student at the Department of Methods of Music Education and Conducting

Institute of Musical Arts of Drohobych State Pedagogical Ivan Franko University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) yuliya.ometyuh@gmail.com

THE ROLE OF THE CHRISTIAN SONG IN CONTEMPORARY PARALITURGICAL MUSIC: TERMINOLOGICAL ISSUES

Spiritual music plays an important role in the festival movement of modern Ukraine. In the performing practice and genre variety of paraliturgical music of recent decades, Christian song has taken a strong position. However, there is still no theoretical understanding of this phenomenon in musicological thought. Like many paraliturgical genres, Christian song is canon-free. This allows the genre to be updated by supplementing the arrangement, melodic turns, rhythm and chords with elements of secular folk, academic or pop music. Today, the Christian song is almost the most popular, due to the broadcast in the mass media. More and more often, a Christian song is heard on the radio, on various TV shows (not only those that reveal the concepts of faith and religion), as soundtracks to films, etc. The active use of social communities as a means of communication between the church and believers also contributes to the popularization of Christian songs. Therefore, a Christian song can be commercially successful, which is an inherent characteristic of a popular song. An example of this is the single «Hallelujah» by the Canadian singer, composer and poet Leonard Cohen. The popularity of Cohen's song proves that today's Christian song is a dualistic phenomenon: it exists at the intersection of sacred and popular music. At the same time, a Christian song can be part of the non-canonical parts of the liturgy in its non-canonical moments, and live its stage life in mass culture outside the church ceremony. The search for a methodology for the study, analysis, and classification of Christian songs will help formulate an accurate definition of the genre, as well as understand its place and role in the genre system of modern paraliturgical music.

Key words: *Christian song, paraliturgical music, festival movement, spiritual music.*

Постановка проблеми. Вивчаючи фестивальний рух одного із найбільших багатоконфесійних, мультинаціональних культурно-економічних центрів України – міста Львова, зауважила факт, що майже половина з них є майданчиками для презентації чи мистецьких змагань в сфері духовної музики. Проголошення Незалежності України стало відправною точкою для зародження та розвитку потужного міського, регіонального та всеукраїнського руху з популяризації духовної музики. За три десятиліття сформувалася система фестивалів різної періодичності проведення та масштабів представництва учасників; з якнайширшою тематичною амплітудою: зосереджених на презентації музики різних епох, жанрів та стилів, для різних виконавських складів; з орієнтацією на охоплення певної вікової аудиторії. Не останнім чинником, що впливає на формування концепції фестивалю, а значить на лінію репертуарної політики, є функційна приналежність представленої на заході музики. За цією ознакою розрізняємо фестивалі розважальні, духовні, просвітницько-тематичні, патріотичні, реконструктивні та автентичні (Бермес, 2015). Ідея виникнення, «життєва» доля, учасники, репертуар усіх фестивалів, окрім хіба що духовних, користується дедалі більшим зацікавленням в колі українських музикознавців. Проте кожен без винятку фестиваль духовної музики відіграв свою важливу роль у якості каталізатора зростання виконавського рівня церковних хорів, появи запиту на відродження традицій колективного музикування, і, що надважливо, – створив необхідність актуалізації сучасної хорової, вокальної та вокально-інструментальної музики духовного змісту. Відтак – фестивалі духовної музики повинні бути частиною музикознавчих досліджень. Серед усіх жанрів духовного фестивального руху все більшого значення набуває жанр християнської (релігійної, духовної, літургійної) пісні, яка за поетично-поетичною формою, низкою стилістичних, естетичних особливостей, врешті – інтонаційним та гармонічним словником близька до неакадемічної естрадної музики. Потреба вивчення та введення в мистецтвознавчий тезаурус поняття християнської пісні сьогодні зумовлена тим як міцно вона закріпилася в репертуарі як професіоналів, так і виконавців-аматорів. На сучасному етапі розвитку духовного фестивального руху християнська пісня складає не меншу частку у репертуарі учасників фестивалю, аніж композиції різної форми на основі канонічного тексту, авторської поезії релігійного змісту чи літературних адаптацій Біблії чи інших богослужбових книг. В музикознавчій літературі весь цей музичний масив зазвичай позна-

чається терміном паралітургійна музика. Проте, через відсутність суспільного договору в середовищі українських музикознавців, на сьогодні ані не обрано уніфікованої дефініції (узгодженої з світовою музичною практикою через паралелізм явищ чи, навпаки, виключення із загальних правил), ані не сформовано чітких критеріїв, за якими той чи інший твір можна віднести до паралітургійної музики. Тож питання чи Партити Джироламо Фрескобальді, опери та ораторії на біблійні сюжети Антоніо Вівальді, Георга Фрідріха Генделя, Хоральні прелюдії, прелюдії з «Добре темперованого клавіру» Йоганна Себастьяна Баха, партесні концерти Миколи Дилецького, псалм «Ой хто, хто Миколая любить?», знаменита «Ave Maria» Франца Шуберта та «Тіло Христове прийму» маємо вважати зразками паралітургійної музики різних жанрів; на основі яких критеріїв визначати жанрову приналежність; які основні ознаки паралітургійної музики; чи варто і на підставі яких аргументів виділяти в окремі групи музику духовну, літургійну та паралітургійну; чи можна вважати тотожними жанри християнської, літургійної та духовної пісні; чи доречно виділяти християнську пісню як окреме явище паралітургійної музики; яке місце християнської пісні в українській культурі на сучасному етапі – поки що залишаються відкритими.

Аналіз досліджень. Зацікавленість фестивальним рухом як таким зумовлює потребу вивчення його окремих складових. Однією з них є духовна (релігійна, сакральна, церковна, культова, літургійна, християнська позалітургійна, релігійно-обрядова, культова, ритуальна) музика. Наведені в попередньому реченні означення оголюють одну із не вирішених проблем наукового дослідження духовної музики – термінологічну невизначеність. Численні дослідження в цій галузі можна умовно поділити на дві групи: ті, що описують фестивальний рух в цілому та ті, що:

- 1) детально розкривають окремі фестивалі, репертуарну політику, діяльність обраних виконавців в контексті окремого фестивалю чи фестивального руху;
- 2) відслідковують місце та роль певних жанрів духовної музики в творчості композиторів сучасності;
- 3) розкривають проблеми інтерпретації;
- 4) торкаються джерелознавчих чи термінологічних аспектів функціонування власне паралітургійної музики;
- 5) аналізують витoki явища в історичному, культурологічному та соціо-культурному вимірах;
- 6) присвячені питанням міжгалузевих зв'язків.

До другої групи належать праці Ю. Медведика, Л. Кияновської, О. Зінкевич, С. Виткалова, В. Чури, О. Ярош, Н. Волошиної, О. Тищенко, С. Осадчої, О. Цуранової, Ю. Смаковського, О. Галай та інших. Перелік праць першої групи – значно скромніший, а саме: дослідження І. Бермес, М. Шведа, С. Бережника, Т. Зінської. Після побіжного аналізу векторів наукових пошуків у перелічених вище дослідженнях, може скластися враження, що термінологія не є пріоритетом музикознавчого дискурсу. Проте, Ольга Зосім у дисертаційному дослідженні «Українська духовна пісня західноєвропейського походження в історичному розвитку (XVII–XX ст.)» (2004) напрацьовує понятійний апарат та термінологічну базу для означення, музично-теоретичного аналізу та класифікації духовної пісні як жанру, уточнює та систематизує дотичні дефініції (наприклад, поняття паралітургійна, позалітургійна, літургійна, богослужбова музика) у контексті виведеного нею та науково обґрунтованого поняття «нова сакральність» (Зосім, 2015). Дослідниця також зауважує, що термінологічний аспект щодо духовної пісні зокрема, та паралітургійної музики в цілому не є террою інкогнітою в українському музикознавстві нового тисячоліття. Проте, як зазначає О. Зосім у своїй статті «Духовна пісня в жанровій системі сакральної музики: питання термінології» проблемою всіх доступних розвідок різного масштабу є те, що проблема паралітургійки не є основним фокусом дослідження. Натомість такі дослідники як М. Швед, О. Мануляк, Н. Сиротинська, Ол. Шевчук, А. Єфіменко цікавляться питанням паралітургійки лише в тій мірі, в якій вона дотична до теми їхніх досліджень, а тому питань термінології у них не вичерпано (Зосім, 2015: 264).

Мета статті. Однією з проблем при ідентифікації та аналізі духовної музики є те, що на основі близькості до канонічного тексту, автентичності походження та сфери побутування сучасне музикознавство вирізняє музику церковну (або ж літургійну), паралітургійну, релігійну, священну, сакральну, позацерковну, богослужбову, позабогослужбову, канонічну, ритуальну, обрядову, культову. Основою класифікації служить музика до та романтичної доби. Виникає питання: чи ці терміни є тотожними і тоді їх варто уніфікувати, звзунти до єдиного вичерпного узагальненого визначення або ж, навпаки, кожен з них окреслює певний аспект духовної музики як системи музичних родів та жанрів, і в такому разі – потребують чіткої диференціації? В цій статті прагнемо на підставі аналізу доступних визначень спробувати досягнути походження та етимологію кожного з

цих термінів; прослідкувати інтерпретацію тезаурусу в українському та зарубіжному музикознавстві; обрати чи сформулювати самостійно найбільш точне та змістовно повне визначення явища паралітургійної музики; виділити питомі ознаки та сформувати критерії для аналізу та жанрової класифікації її окремих складових; окреслити методологію аналізу зразків того чи іншого підвиду паралітургійної музики. Реалізація зазначених вище завдань допоможе окреслити місце християнської пісні у жанровій ієрархії духовної музики.

Виклад основного матеріалу. З моменту свого зародження духовна музика стала першою професійною традицією. Саме ця галузь музичної культури, як частина релігійного культу завдяки необхідності дотримуватися ритуалу, була чи не найбільш консервативною, що дозволило витворити стійкі до змін світоглядних позицій та естетичних переконань жанрову систему та інтонаційно-ритмічні константи. З іншого боку, як будь-яка професійна галузь, висока духовна музика (як і Святе письмо та релігійні догмати) була зрозумілою в повній мірі для відносно обмеженого кола втаємничених. Це стало поштовхом для виникнення музики з духовним змістом, котра не була частиною богослужіння чи релігійних культових обрядів, але натомість дозволяла раціонально чи емоційно переосмислити релігійні цінності та догмати у доступній для кожного музично-поетичній формі. Таким чином, виникає жанрова система побутової чи навіть професійної духовної музики, що існує поза межами храму та є вільною від канону. В середні віки такими були гімни на честь святих чи такі, що виконувалися під час релігійних свят як в храмі, так і в побутових умовах (наприклад, коляди). Відродження та бароко утверджують в практиці партесні концерти, псалми, виконання яких успішно практикувалося поза межами релігійного обряду та культових споруд. Творці епохи класицизму пропонують слухачам духовний хоровий концерт. Романтизм віддає пальму першості літургійній пісні чи масштабним вокально-інструментальним полотнам концертного плану. Також всі зазначені жанри цілком життєздатні поза межами храмів як частина концертного життя чи домашнього музичування. Важливо також зазначити, що за обсягом, змістом, розмаїттям інтонаційного словника, розвитком ритмо-формул, складністю композиційних прийомів перелічені жанри не є рівноцінними: гімни, псалми та літургійні пісні цілком можуть бути результатом колективної творчості, досягненням музиканта-аматора, в той час як

створення хорового концерту чи іншого більш твору вимагає від автора серйозної професійної освіти. Отже, сенсу об'єднувати всі жанри до єдиного означення «паралітургійна музика» нема.

Для того щоб чітко зрозуміти яку духовну музику можна вважати паралітургійною, варто проаналізувати найдоступніші дефініції терміну. Ані Українська Музична Енциклопедія (далі – УМЕ), ані видання Інституту енциклопедичних досліджень Національної академії наук України – Енциклопедія Сучасної України (далі – ЕСУ; обидві мають друковані та електронні версії та є результатом співпраці Наукового товариства імені Т. Шевченка та Національної академії наук України) поки що не містять розділу «паралітургійна музика». Цікаво, що навіть в статті «Літургія» (Костюк, 2016). ЕСУ не виділяє окремо поняття літургійної, паралітургійної музики. Тож наразі найбільш доступним широкій аудиторії є дефініція з вільної енциклопедії:

Паралітургійна музика – загальна назва текстомузикальних форм, близьких за стилем (у текстах і музиці) до богослужбових, але які не використовуються в офіційному (канонічному) богослужінні. Поетичні тексти в майже всіх формах паралітургійної музики є новоствореними (небіблійними), в типовому випадку прославляють Господа Ісуса Христа, Богородицю, християнських святих, біблійних пророків, парафразують типові біблійні сюжети. Попри широту поняття вчена традиція обмежує його застосування декількома жанрами/формами старовинної західноєвропейської музики Середніх віків та Відродження (матеріали вільної енциклопедії, ?). В якості прикладів паралітургійної музики наводяться низка жанрів: німецька монодійна пісня (нім. Kirchenlied; дослівно – церковна пісня; стала частиною богослужіння в результаті реформи Мартіна Лютера; від XIX сторіччя побутує під назвою Geystliches lied – церковні пісенспіви), іспано-португальські марійські пісні кантига (чи кантигас; порт. cantiga, гал. cantiga, ісп. cantiga), італійська лауда (з італ. lauda перекладається як хвала; це пісні, що виконувались в Зрілому Середньовіччі на зборах народно-релігійного руху в Умбрії, часто набували форму контрфактури); англійські та французькі різдвяні пісні (керолс та ноєлі), псалма, спів яких практикувався в Київській Русі, паризький кондукт тощо. Вважаємо доцільним розширити перелік жанрами, що виникають в період колонізації Північної та Південної Америки: госпелс, спірічуелс, джубілі, ринг-шаут. Впродовж тривалого часу більшість з цих жанрів були не бажаними до виконання в храмах, але були

атрибутом релігійних зібрань та процесій. Згодом грань між канонічною та паралітургійною музикою знівелювалася настільки, що велика кількість зразків набула подвійного призначення (наприклад, авторські гімни та зразки інших канонічних жанрів на основі канонічного тексту без чіткого дотримання форми та чистоти традиційного для духовної традиції чи осередку ладо-інтонаційного музичного словника; концертні Служби Божі або меси написані після XIX ст., частини з яких утвердилися в богослужбовій практиці) (Тищенко, 2008). Така гнучкість допомогла збагатити жанрову палітру та інтонаційний словник закритої до зовнішніх впливів музики церковних обрядів, допомогло музиці не зупинятися в своєму розвитку та відовідати естетичним запитам часу, зробити її зрозумілішою та ближчою для сучасної людини.

Також зауважмо, що всі наведені у вільній енциклопедії приклади є вокально-поетичними формами. Фактично всі з перелічених жанрів ніколи не були функційною частиною богослужіння, але могли посідати в них своє місце (налаштовуючи на відповідний психо-емоційний стан на початку, заповнюючи паузу під час причастя чи даючи розуміння логічного завершення в кінці, створюючи момент додаткового спільного розважання чи переживання тої чи іншої події церковного життя).

Натомість Українська музична енциклопедія (видавалася Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України з 206 до 2018 р.) подає розгорнений та всебічний опис самого поняття паралітургійка в історичному зрізі. На основі цього розділу в УМЕ написана стаття вільної енциклопедії. Суть поняття паралітургійки сформовано доволі чітко. Паралітургійними є пісенспіви, які мають храмовий вжиток, прямий чи опосередкований зв'язок з відправою, є музично оформленим не біблійним або не регламентованим уставом текстом (Українська музична енциклопедія, 2018). За такими критеріями в категорію паралітургійної музики цілком потрапляють літургійні пісні, які вкоренилися в практиці оформлення необрядових частин богослужіння настільки, що були вміщені в церковні книги (молитовники, пісенники). Хоч самі літургійні пісні і як музичний, і як поетичний тексти далекі від канонічних церковних жанрів, підхід до їхнього виконання близький до інтерпретації сакральної обрядової музики: нововведення та видозміни тексту чи мелодії вкрай не бажані. Літургійна пісня є джерелом християнського розважання, а не полем для самовираження.

Християнська пісня, в свою чергу, дозволяє поєднувати релігійні почуття із свободою художнього вислову. Християнською піснею можемо назвати музично-поетичний твір на християнську тематику, створений музикантом аматором та професіоналом призначений для сценічного (також і побутового) виконання поза межами церкви як такої. Християнська пісня апріорі не є створюється з метою богослужбового вжитку, але за певних умов може стати його частиною. Прикладом можна вважати пісню «Святе причастя урочисте», яка має типову для популярної пісні куплетну будову за формулою А В, де А – декламаційно-речитативний заспів розповідного типу з простими розспівами наприкінці фрази; В – контрастний, розвинений інтонаційно та ритмічно приспів (дуже нагадує традиції написання естрадної пісні під впливом творчості Володимира Івасюка). Існує чимало авторських аранжувань, типових для естрадної музики на сучасному етапі. Ця пісня часто є вибором для дитячих ансамблів чи солістів на фестивалях-конкурсах духовної пісні. Водночас, композиція часто виконується в хорових обробках для різної кількості голосів. В такому інваріанті «Святе причастя урочисте» втрачає свій масовий популярний контекст і функціонує як літургійна пісня «на випадок», бо найчастіше виконується на урочистих літургіях з нагоди першого причастя дітей-вірян як пісня перед богослужінням, пісня під час обряду причастя, музичний супровід вручення пам'яток про перше причастя тощо. Риси світської сценічної музики проявляють також такі жанри як керолс, різдвяні пісні, госпелс, спірічуелс, джубілі, рингшаут.

Не можна також оминати той факт, що в наш час християнська пісня знайшла свою нішу в індустрії мас-медіа. Пісні релігійного змісту можна почути в радіо ефірах, в тематичних телепрограмах, як саундтреки фільмів на духовну тематику. Їй притаманні інтонаційні звороти, що є типовими для масової популярної пісні певного регіону. Таким чином вона за своїми ознаками наближається до популярної музики. Власне поняття «популярна музика» також має цілу систему визначень, серед яких варто вибрати те, що є найбільше відповідає

суті християнської пісні. З-поміж всіх визначень виділимо три:

1) в англійських країнах “popular music” фігурує як синонім поняття як синонім поняття “folk music” (народна музика);

2) різножанрова музика (від народної пісні або шлягера до класики), що користується популярністю;

3) «комерційна музика», під якою мається на увазі розважальна музика масового попиту.

Оскільки християнська пісня не є народною і аж ніяк розважальною, доповнити повноту дефініції жанру варто другим визначенням популярної музики. Таким чином для аналізу християнської пісні варто адаптувати ознаки, критерії та методології, що працюють при теоретичному осмисленні естрадної популярної музики.

Висновки. Християнська пісня – жанр, що стає все більш популярним у медіа просторі сучасності. Не дивно, що після початку нового тисячоліття, саме цей жанр з усього розмаїття музики паралітургійної утверджується в фестивальному русі сучасної України. Християнська пісня поєднує низку ознак, притаманних естрадній музиці (на рівнях ладо-гармонічної, інтонаційної та ритмічної мови, форми музичного твору, виконавської манери, сфери побутування) з рядом характеристик, що притаманні духовній чи літургійній пісні. Як явище нове, християнська пісня все частіше стає об'єктом чи суб'єктом наукового дискурсу. Проте поняття християнської пісні поки що перебуває на стадії наукового осмислення і не має чітко сформульованого уніфікованого визначення. На прикладі відомої пісні «Святе причастя урочисте» пропонуємо наступне означення: це – музично-поетичний твір на християнську тематику куплетної будови (найчастіше за формулою заспів – приспів з виразно контрастним мелодичним матеріалом), створений музикантом аматором або професіоналом для сценічного (також і побутового) виконання поза межами церкви як такої. Християнська пісня апріорі не є створюється з метою богослужбового вжитку, але за певних умов може стати його частиною і функціонувати як літургійна пісня «на випадок». В такому випадку виконується в хоровому викладі без супроводу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бермес І. Організаційні засади музичного фестивального руху в Україні. *Культурологічна думка*. Київ, 2015. № 8. С. 150–155.
2. Зосім О. Західноєвропейська богослужбова музика Нового часу у вимірах «нової сакральності». *Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць*. Вип. 28. Київ: Міленіум, 2015. С. 99–110.
3. Зосім О. Паралітургіка. *Українська музична енциклопедія*. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, 2018. Том 5: ПАВАНА – “POLIKAPPI”. С.72-74. URL: <https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/dovidkovi/2018/ume5.pdf> (дата звернення : 02.06.2023).

4. Зосім О. Сакральна музика в музикознавчому дискурсі: питання термінологічної дефініції. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. Київ: НАКККіМ, 2015. Вип. 34. С. 261–271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2015_34_34. (дата звернення : 02.06.2023).
5. Костюк Н. Літургія. *Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-55873> (дата звернення : 02.06.2023).
6. Осадча С. Релігійно-храмова культура як чинник сучасної гуманітарної системи. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. Вип. 85 : Духовна культура України : традиції та сучасність : зб. наук. статей / [редактор-упорядник М. М. Скорик]. Київ, 2010. С. 51–62.
7. Паралітургійна музика. *Матеріали вільної енциклопедії, ?*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B0 (дата звернення : 02.06.2023).
8. Тищенко О. Літургія. Між обрядом і жанром. *Наук. вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського: Проблеми музичного мистецтва: спадщина і сучасність : зб. ст.* Київ, 2008. Вип. 76, кн. 2.

REFERENCES

1. Bermes I. (2015) Orhanizatsiini zasady muzychnoho festyvalnoho rukhu v Ukraini. [Principles of organizing the music festival movement in Ukraine] *Kulturolohichna dumka. The culturology ideas*, 8. 150–155. [in Ukrainian].
2. Zosim O. (2015) Zakhidnoevropeiska bohosluzhbova muzyka Novoho chasu u vymirakh «novoi sakralnosti». [West-European liturgical music of the Modern period in the dimension of “new sa-credness”] *Mystetstvoznavchi zapysky: zb. nauk. prats. Notes on art criticism*, 28. 99–110. [in Ukrainian].
3. Zosim O. (2018) Paraliturhika. [Paraliturgy music] *Ukrainska muzychna entsyklopediia – Ukrainian musical encyclopedia*, 5. 72–74. URL: <https://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/dovidkovi/2018/ume5.pdf> [in Ukrainian].
4. Zosim O. (2015) Sakralna muzyka v muzykoznavchomu dyskursi: pytannia terminolohichnoi definitsii. [Sacred music in musicological discourse: questions of terminological definition] *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury. – Actual problems of the history, theory and practice of artistic culture*, 34. 261–271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2015_34_34. [in Ukrainian].
5. Kostiuk N. (2016) Liturhiia. [Liturgy] *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. URL: <https://esu.com.ua/article-55873> (data zvernennia : 02.06.2023). [in Ukrainian].
6. Osadcha S. (2010) Relihiino-khramova kultura yak chynnyk suchasnoi humanitarnoi systemy. [Religious-church culture as a factor of modern humanitarian system] *Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho. Scientific herald of Tchaikovsky National music academy of Ukraine*, 85. 51–62. [in Ukrainian].
7. Paraliturhiina muzyka. [Paraliturgy music] *Materialy vilnoi entsyklopedii – Wikipedia, the free encyclopedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B0 [in Ukrainian].
8. Tyshchenko O. (2008) Liturhiia. Mizh obriadom i zhanrom. [Liturgy. Between rite and genre] *Nauk. visnyk NMAU im. P. I. Chaikovskoho – Scientific herald of Tchaikovsky National music academy of Ukraine*, 76 p. 2. [in Ukrainian].

УДК 7.079:7.092(477):78.087.68:005.591.3:316.7(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-12>

Лідія ОСТАП'ЮК,
orcid.org/0009-0003-1290-6811
викладач диригентсько-хорових дисциплін вищої категорії,
викладач-методист
Відокремленого структурного підрозділу «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж
Мукачівського державного університету»
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) ostaryuk.lida@gmail.com

Тетяна ДУДА,
orcid.org/0009-0002-7781-4232
викладач гри на інструменті вищої категорії,
викладач-методист
Відокремленого структурного підрозділу «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж
Мукачівського державного університету»
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) bayuntanichka@gmail.com

Тамара НІЖЕГОРОДЦЕВА,
orcid.org/0009-0005-3567-2426
викладач гри на інструменті вищої категорії,
старший викладач
Відокремленого структурного підрозділу «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж
Мукачівського державного університету»
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) esc888999@gmail.com

I ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ВІДКРИТИЙ ФЕСТИВАЛЬ-КОНКУРС ХОРОВОГО МИСТЕЦТВА ІМЕНІ МИХАЙЛА КРЕЧКА – 2023: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ХОРОВОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядаються основні засади організації, значення, місця та ролі I Всеукраїнського відкритого фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка – 2023 у контексті формування та розвитку національної хорової культури. Висвітлюється проблематика фестивально-конкурсної діяльності у рамках популяризації хорової культури, вимоги до участі у Всеукраїнському конкурсі. На прикладі участі хорових колективів з України та Закарпатського регіону розкриваються аспекти збагачення хорової культури й духовного зростання суспільства. Мета статті полягає у обґрунтуванні та актуалізації значення і місця I Всеукраїнського відкритого фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка – 2023 у системі формування і розвитку національної хорової культури Закарпаття та України. Результати I Всеукраїнського відкритого фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка – 2023 показали, що на сучасному етапі розвитку національної хорової культури у контексті популяризації фахової конкурсної-фестивальної індустрії на Закарпатті та Україні надають позитивну оцінку і продовження традиції хорового мистецтва й виконавства в цілому. Як показує практика, фестивально-конкурсна фахова індустрія Закарпаття та України зокрема є своєрідним відображенням культурно-мистецьких реалій і процесів, що відбуваються на різних рівнях свого розвитку й ідейного наповнення. Ребрендинг Всеукраїнського фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка в Закарпатському краї показав високий виконавський рівень і створив визначний позитивний внесок у популяризацію хорового виконавства та історію музичного мистецтва й культури Закарпаття й України в цілому завдяки цілісності в парадигмі фаховості фестивально-конкурсної діяльності, підходів до трактування та виконавства музичних творів із застосуванням широкого арсеналу засобів художньої виразності інтерпретаторів.

Ключові слова: фестиваль-конкурс, хорова культура, фестивально-конкурсна індустрія, постать Михайла Кречка, концертне виконання.

Lidiia OSTAPIUK,

orcid.org/0009-0003-1290-6811

*Lecturer of Conducting and Choral Disciplines of the Highest Category,
Methodist Teacher**Separate Structural Unit "Humanities and Pedagogical Vocational College Mukachevo State University"
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) ostapyuk.lida@gmail.com***Tetiana DUDA,**

orcid.org/0009-0002-7781-4232

*Lecturer of Playing an Instrument of the Highest Category,
Methodist Teacher**Separate Structural Unit "Humanities and Pedagogical Vocational College Mukachevo State University"
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) bayuntanucha@gmail.com***Tamara NIZHEGORODTSEVA,**

orcid.org/0009-0005-3567-2426

*Lecturer of Conducting and Choral Disciplines of the Highest Category,
Senior Lecturer**Separate Structural Unit "Humanities and Pedagogical Vocational College Mukachevo State University"
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) esc888999@gmail.com*

FIRST ALL-UKRAINIAN OPEN FESTIVAL-COMPETITION OF CHORAL ARTS NAMED AFTER MYKHAILO KRECHKO – 2023: PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL CHORAL CULTURE

The organization, significance, and role of the first All-Ukrainian open festival competition of choral art named after Mykhailo Krechko in 2023 are investigated in this article in the context of forming national choral culture. It is discussed the importance of festival-competition activities in promoting choral culture and the requirements for participating in the All-Ukrainian competition. Through the participation of choral groups from Ukraine and the Transcarpathian region, the article highlights the enrichment of choral culture and its impact on spiritual growth. The aim of the article is to emphasize the importance and place of the first All-Ukrainian open festival competition of choral art named after Mykhailo Krechko in 2023 in the system of the formation and development of the national choral culture of Transcarpathia and Ukraine. The results of the All-Ukrainian open festival competition of choral art named after Mykhailo Krechko in 2023 showed a positive assessment of the tradition of choral art and performance in general. The professional festival-competition industry of Transcarpathia and Ukraine is reflected in cultural and artistic realities and processes taking place at different levels of development and ideological content. The rebranding of the All-Ukrainian festival competition of choral art named after Mykhailo Krechko in the Transcarpathia region showed high-performance levels and contributed significantly to the popularization of choral performance and the history of musical art and culture of Transcarpathia and Ukraine. In conclusion, this article has highlighted the importance of festival-competition activities in promoting choral culture and the positive impact of the All-Ukrainian open festival-competition of choral art named after Mykhailo Krechko on the development of national choral culture in Transcarpathia and Ukraine.

Key words: *festival-contest, choral culture, festival-contest industry, Mykhailo Krechko, concert performance.*

Постановка проблеми. В світлі мистецьких подій, які сьогодні відбуваються в умовах скасування карантинних обмежень та в контексті впровадження військового стану, музично-виконавський простір переживає ряд значних змін, що позначається у переорієнтації музичної спільноти на відмову від виконання репертуару, який суперечить державній політиці країни, займає визначальні позиції у виконанні благодійницької місії, в результаті – зміцнює позиції у збагаченні та духовному наповненні життя суспільства. Трагічні події, які відбуваються на сучасному етапі відображають негативні наслідки та відбиток у творчій діяльності мистецької еліти. Однак, слід

згадати про ті найпотаємніші моменти музично-виконавського буття, які існували у первинній своїй природній формі раніше.

Відповідно до вимог сучасності та повернення до справжнього мистецького життя країни і суспільства, неабияку роль відіграють Всеукраїнські конкурси виконавського мистецтва, які на вимогу карантинних обмежень перейшли в дистанційний режим своєї діяльності.

Зважаючи на обставини нового часу, конкурсна діяльність забезпечує всім необхідним арсеналом мистецьких ресурсів у встановленні психологічного балансу співучасників виконавської дії, музично-виконавського волевиявлення у процесі

концертних виступів на широкий загал та презентації своїх виконавських досягнень для професійних членів журі з числа провідних діячів сфери культури і мистецтв України та зарубіжжя.

Аналіз досліджень. Всеукраїнські конкурси в умовах особливого часу набувають іншого значення, ніж в період карантинних обмежень.

Як вже відомо, всі конкурси та фестивалі виконавського мистецтва мають свої відмінності й різняться за стильовою та професійною приналежністю, віковими особливостями, репертуарною політикою. Особливе місце в цьому спектрі огляду засад конкурсно-фестивальної індустрії відіграють конкурси, присвячені тим чи іншим іменам з числа провідних корифеїв – діячів культури і мистецтв, які внесли свій особистий внесок у формування та розвиток національної культури.

Специфіку конкурсної діяльності досліджували в різних аспектах різні фахівці з музичного мистецтва І. Бермес, А. Боженський, С. Дацюк, А. Душний, П. Капралік, С. Кишакевич, Н. Крисків, Н. Тацишин, Ю. Чумак, Є. Шуневич та багато інших.

Яскравим прикладом формування та розвитку національної культури на новому етапі є I Всеукраїнський відкритий фестиваль-конкурс імені Михайла Кречка – 2023.

Видатна постать Михайла Кречка є надзвичайною в історії не тільки Закарпаття, а й всієї України. Видатний хормейстер, композитор, педагог, публіцист, культурно-громадський діяч, народний артист УРСР, керівник відомих хорових колективів, таких як – Заслужений Академічний Закарпатський народний хор, Національна заслужена академічна капела України «ДУМКА», хор Київської опери (Київський муніципальний академічний театр опери та балету для дітей та юнацтва), був добре знаний не тільки в Україні, а й за її межами, як активний популяризатор, фольклорист та збирач народної пісні. В результаті своєї кропіткої творчої діяльності усе своє життя присвятив розвитку та відродженню національної хорової культури, що й зумовило **актуальність вибору даної теми**.

Творча постать М. Кречка в різних ракурсах була досліджена у наукових розвідках – М. Кравчук, О. Лігус, С. Лісецького, А. Ляшенко, А. Масленнікової, Н. Кречко, О. Кравчук, Т. Поліщук, Ю. Ткач та ін., більшість публікацій з них мають науково-публіцистичний та просвітницький характер.

Мета статті полягає у обґрунтуванні та актуалізації значення і місця I Всеукраїнського відкритого фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка – 2023 у системі форму-

вання і розвитку національної хорової культури Закарпаття та України.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі конкурсно-виконавської діяльності в контексті формування та розвитку національної хорової культури Всеукраїнські конкурси, присвячені видатним діячам культури і мистецтв набувають особливого значення та неабиякої популяризації. Важливе місце у цілісній системі організації конкурсно-фестивальної діяльності Закарпаття та України займає I Всеукраїнський відкритий фестиваль-конкурс хорового мистецтва імені Михайла Кречка.

Доктор мистецтвознавства, професор Анатолій Лашенко у книзі «3 історії київської хорової школи» зазначає: «Михайло Михайлович Кречко був загальноновизнаним хоровим лідером Всеукраїнського рівня. Його клас диригування відрізнявся великим ступенем пошуковості, пафосом відкриття нових доказів унікальності й значущості українського хорового досвіду. Митець був блискучим публіцистом, котрий сміливо відстоював національні засади хорової культури, непримирно й безкомпромісно розвінчував псевдонародні прояви у хоровому співі» (Лашенко, 2007: 83).

Дочка видатного митця, заслужена діячка мистецтв України Наталія Кречко відмітила, що: «Михайло Михайлович – це людина, для якої хорова справа стала долею і сенсом життя, оскільки він віддано служив хоровому мистецтву як диригент-виконавець, громадський діяч та публіцист. Це людина, яка популяризує хорове мистецтво й національну культуру... І сьогодні дуже важливо, щоб його ім'я звучало саме в цій площині... Він допомагав збирати молодих диригентів, хорову молодь, поціновувачів хорового мистецтва навколо ідеї розвитку хорової справи та збереження кращих національних традицій. Ім'я Михайла Кречка, як людини цілеспрямованої та мужньої стане певним дороговказом фестивалю-конкурсу і його оберегом (Всеукраїнський, 2023).

Заслуга Михайла Кречка у контексті формування та утвердження національної хорової культури полягає в розширенні творчих можливостей колективу завдяки комплексному поєднанню народної й академічної манери співу, що збагачувало репертуар хорових колективів та урізноманітнювало палітру звучання. Він переконливо довів той факт, що не втрачаючи національної основи, хор здатний вирішувати художні завдання, властиві колективам академічного профілю.

Завдяки цим основоположним тенденціям видатного митця у контексті становлення та

утвердження національної хорової культури – відбулося народження й ребрендинг I Всеукраїнського відкритого фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка-2023.

Як згадує один з членів журі конкурсу-попередника «Голоси Яскравої Країни» заслужений працівник культури України Петро Андрійчук: «...раніше конкурс вже відбувався протягом 5 років в Ужгороді... але зараз виникла ідея присвятити його комусь і зробити його більш фаховим та мистецьким... і кому його присвятити як не славетному Михайлу Кречку, котрий стільки років працював во славу духовності і хорового мистецтва Закарпатського краю...» (I Всеукраїнський, 2023).

Голова правління Громадського об'єднання «Яскрава Країна», директорка фестивалю-конкурсу Ольга Обласова зауважує, що «... конкурс планувався ще давно до початку пандемії... Ми хотіли, щоби ім'я та творча спадщина Михайла Кречка – людини, яка здійснила потужний внесок у розвиток хорового мистецтва Закарпаття і України в цілому, не забувалися... І власне, через такі фестивалі-конкурси ми могли б вивчати його творчу спадщину і популяризувати хорове мистецтво взагалі...» (I Всеукраїнський, 2023). Нам як організаторам, дуже приємно чути і бачити, що ми робимо дійсно важливу справу, але добре розуміємо, що перед нами постає величезна відповідальність. Конкурс «Голоси Яскравої Країни» перейшов на новий рівень та тепер має ім'я видатної постаті – Михайла Кречка. Ми віримо і знаємо, що крокуємо у правильному напрямку і проєкт буде розвиватись надалі...» (Всеукраїнський, 2023).

Зважаючи на ребрендинг I Всеукраїнського фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка та його ідейно-художнє вдосконалення, цього річ здійснено його реалізацію. Конкурс відбувався протягом 3-х днів у період з 24 по 26 березня 2023 року на базі Ужгородського музичного фахового коледжу імені Д. Є. Задора за ініціативи конкурсу «Голоси Яскравої Країни».

Конкурс – це творче змагання з метою виокремлення та відзначення кращих із кращих.

Заслужений працівник культури України П. Андрійчук запевняє, що конкурси – це форма зростання, засіб вдосконалення майстерності, це можливість контактів, а особливо сьогодні такі конкурси мають велике значення – вони вільні (I Всеукраїнський, 2023).

Мета фестивалю-конкурсу полягає у сприянні подальшому розвитку хорового мистецтва, збагаченні традицій української музично-хоро-

вої культури, зростанні її значення у духовному житті суспільства, збереженні і розвитку традицій хорового співу, популяризації вокально-хорового мистецтва, обмін творчим досвідом, укріпленні творчих зв'язків між колективами, підвищенні професійного рівня вокальних і хорових колективів та їх керівників, ознайомленні з історичною та культурною спадщиною Закарпаття.

Цей конкурс буде трампліном для багатьох юних та молодих талантів, і в той же час буде прославляти ім'я М. Кречка, збагачуватиме культурне життя Закарпаття і в оновленій Україні буде яскравим місцем культурно-мистецького життя (Ужгородський, 2023).

Голова журі конкурсу Ніна Заболотна – професорка кафедри хорового диригування ОНМА ім. А. В. Нежданової, заслужена діячка мистецтв України вказувала на доцільність проведення таких мистецьких заходів: «... в наш час, який ми переживаємо ці жахливі події дуже важливо є те, щоб творчість та культура працювали... саме це формує нас бути людьми, піднімає найкращі наші якості. Незважаючи на трагедії, які ми переживаємо, цей захід, що сьогодні відбувся – дуже важлива подія, тому що наші учні, студенти та дорога молодь – бачать, що можна жити на досить високому рівні, творити й піднімати в собі високі сили, які надають нам ресурси для перемоги, для незламності і головне – для нашої незалежності України (Ужгородський, 2023).

На сьогоднішній день засновниками нової моделі фестивалю-конкурсу є громадська організація «Яскрава Країна» та Ужгородський музичний фаховий коледж імені Д. Є. Задора за підтримки Національної Всеукраїнської Музичної спілки та Всеукраїнського хорового товариства імені Миколи Леонтовича.

Фестиваль-конкурс зібрав музичне представництво хорових колективів з Одеси, Чернігова, Києва, Львова та Закарпаття, в результаті став ребрендингом конкурсу-попередника за ініціативи ГО «Голоси Яскравої Країни».

24 березня 2023 року відкриття фестивалю ознаменувалося концертними виступами хорових колективів в Ужгородському Хрестовоздвиженському греко-католицькому кафедральному соборі, де учасниками виконувалися хорові твори духовної музики *acapella*.

Конкурс проводився за наступними номінаціями: вокальні ансамблі; однорідні та мішані хорові колективи, котрі є представниками музичної спільноти різних регіонів України. Прослуховування та оцінювання хорових колективів фестивалю-конкурсу здійснювалося професійним

почесним журі у складі провідних діячів культури і мистецтв України й Закарпатського регіону (Положення, 2022).

25 березня 2023 року в місті Ужгород було здійснено перегляд конкурсних виступів хороших колективів І Всеукраїнського відкритого фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка у великій залі Ужгородського музичного фахового коледжу імені Д. Є. Задора. Учасниками хорового фестивалю-конкурсу були 10 колективів – вокальні ансамблі, дитячі, молодіжні та дорослі хори з різних регіонів України, а саме – хор студентів Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової, студентський хор “Ave ton” Одеського фахового коледжу мистецтв імені К. Ф. Данькевича, зразковий дитячий хор «Забава» КЗПСО «Мистецька школа №3» м. Одеси, народний художній колектив дитячий хор «Ластівка» Будинку дитячої та юнацької творчості Голосіївського району м. Київ, мішаний хор та вокальний ансамбль «Діти Магури» Чернігівського музичного фахового коледжу ім. Л. М. Ревуцького», камерний хор “Cantamus” з м. Львів, народний аматорський вокальний ансамбль «Руменок» Середнянського будинку культури, смт. Середнє Закарпатської області, хор учнів молодших класів Ужгородської музичної школи № 1 та хор студентів Ужгородського музичного фахового коледжу імені Д. Є. Задора.

Програма конкурсних виступів учасників передбачала виконання 3-х різнохарактерних та різностильових творів, один з яких виконувався *acapella*.

В програмі конкурсних переглядів виступів учасників звучали композиції сучасних зарубіжних (Я. Неске, К. Дженкінса, Д. Гессеней-Раппо) та українських (М. Леонтовича, К. Стеценка, С. Людкевича, В. Івасюка, І. Щербакова, Л. Шукайло, Ю. Сенька, Я. Крутова, І. Мартона, В. Волонтира) авторів, що свідчить про яскраву багатожанрову й різностильову палітру виконавської творчості фахового фестивалю-конкурсу хорового мистецтва та його високий рівень.

На фестивалі учасники не лише демонстрували свої творчі здобутки під час відкриття та конкурсних переглядів. Також тривали майстер-класи з хорового мистецтва та фінальний гала-концерт з нагородженням, який відбувся 26 березня 2023 року в залі Закарпатської обласної філармонії. В процесі гала-концерту після виступу кожного учасника-колективу фестивалю-конкурсу відбулося нагородження дипломами лауреатів, а також подяками та цінними призами були відзначені керівники, концертмейстери та хореографи

колективів, які допомагали у якісній підготовці учасників та сприяли яскравим виступам на сцені.

Членами журі І Всеукраїнського відкритого фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка – 2023 були: Петро Андрійчук – заслужений працівник культури України, кавалер ордена «За заслуги» III ст., лауреат премії імені Івана Огієнка, професор кафедри музичного мистецтва КНУКіМ, художній керівник заслуженого народного хору України «Дарничанка», секретар НВМС, член правління Всеукраїнського хорового товариства імені М. Леонтовича, член Національної спілки журналістів України; Наталя Петій-Потапчук – директорка – художня керівниця та головна диригентка КЗК «Заслужений Академічний Закарпатський Народний Хор», кавалер Орденів Княгині Ольги I, II та III ступенів, доцентка, Почесна громадянка міста Ужгород, заслужена працівниця культури України, лауреатка обласних премій ім. Д. Задора, членкиня НВМС, голова Закарпатського осередку Всеукраїнського хорового товариства імені Миколи Леонтовича; Еміл Сокач – народний артист України, художній керівник і диригент Академічного камерного хору «Кантус», Світлана Стегней – директорка Ужгородського фахового музичного коледжу імені Д. Є. Задора, заслужена працівниця культури України, відмінниця освіти України. Голова журі: Ніна Заболотна – заслужена діячка мистецтв України, хорова диригентка, кандидатка мистецтвознавства, професорка кафедри хорового диригування ОНМА ім. А. В. Нежданової, лауреатка міжнародних конкурсів.

Завершився фестиваль-конкурс в Ужгороді 26 березня 2023 року участю в масштабній акції «Хори за Мир» («Choirs for Peace») на Театральній площі Ужгорода, до якої Україна долучилася вперше. У процесі флешмобу були виконані – всесвітньовідома композиція “Dona nobis pacem” («Даруй нам мир»), українська народна пісня «Ой у лузі червона калина» в обробці Михайла Кречка та «Боже великий єдиний», що є духовним гімном України. Всі колективи, котрі долучилися до акції, були нагороджені подяками Ужгородської міської ради за участь у хоровому марафоні, за збереження та розвиток української культури.

Як відзначає художня керівниця Закарпатського Заслуженого Академічного Народного Хору Наталя Петій-Потапчук: «Дану акцію започаткувала 27 березня минулого року Міжнародна хорова Асоціація в Мадриді. Тоді в ній прийняло участь близько 25 тисяч учасників-хористів з усього світу і присвячена вона була відстоюванню миру в Україні. До акції «Хори за Мир» приєд-

налась численна кількість хорових колективів краю – 3 хорові колективи Ужгородської музичної школи № 1, 3 хори Ужгородської школи мистецтв, Ужгородського міського будинку культури, Академії культури і мистецтв, Ужгородського музичного фахового коледжу імені Д. Є. Задора, Хор інтелігенції м. Ужгород, хор Греко-католицького кафедрального собору, хоровий колектив Мало-березнянського монастиря братів Василян, хор Свалявської дитячої школи мистецтв, 2 колективи з Іршави, хоровий колектив з смт. Середнє, Пласт, 2 колективи з Одеси та колективи з Чернігова, хор зі Львова. Також співали разом з нами колективи з Києва, Вінниці, Івано-Франківська, Олександрії та інших міст. Але найбільш масовий флеш-моб відбувся саме в Ужгороді. Цього року участь в акції взяли також хорові колективи з багатьох європейських міст та США...» («Хори...», 2023).

Відзначаючи переможців I Всеукраїнського відкритого фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка – 2023 у номінації «однорідні та мішані хорові колективи» III премію здобув камерний хор “Cantamus” (м. Львів).

II премією в номінації «вокальні ансамблі» відзначено 2 колективи: народний аматорський вокальний ансамбль «Руменок» Середнянського будинку культури (смт. Середнє, Закарпатська область) та вокальний ансамбль «Діти Магури» Чернігівського музичного фахового коледжу імені Л. М. Ревуцького (м. Чернігів).

В номінації «однорідні та мішані хорові колективи» диплом лауреата II премії отримав хор студентів Ужгородського музичного фахового коледжу імені Д. Є. Задора (м. Ужгород).

I премією в номінації «однорідні та мішані хорові колективи» відзначені – мішаний хор Чернігівського музичного фахового коледжу імені Л. М. Ревуцького (м. Чернігів), 2 колективи з

Одеси – студентський хор “Ave ton” Одеського фахового коледжу мистецтв імені К. Ф. Данькевича та зразковий дитячий хор «Забава» КЗПСО «Мистецька школа № 3», народний художній колектив – дитячий хор «Ластівка» Будинку дитячої та юнацької творчості Голосіївського району (м. Київ), хор учнів молодших класів Ужгородської музичної школи № 1 (м. Ужгород).

Володарем Гран-прі I Всеукраїнського відкритого фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка став хор студентів Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової (м. Одеса).

Висновки. Результати I Всеукраїнського відкритого фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка – 2023 показали, що на сучасному етапі розвитку національної хорової культури у контексті популяризації фахової конкурсно-фестивальної індустрії на Закарпатті та Україні надають позитивну оцінку і продовження традиції хорового мистецтва й виконавства в цілому.

Як показує практика, фестивально-конкурсна фахова індустрія Закарпаття та України зокрема є своєрідним відображенням культурно-мистецьких реалій і процесів, що відбуваються на різних рівнях свого розвитку й ідейного наповнення.

Ребрендинг Всеукраїнського фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка в Закарпатському краї показав високий виконавський рівень і створив визначний позитивний внесок у популяризацію хорового виконавства та історію музичного мистецтва й культури Закарпаття й України в цілому завдяки цілісності в парадигмі фаховості фестивально-конкурсної діяльності, підходів до трактування та виконавства музичних творів із застосуванням широкого арсеналу засобів художньої виразності інтерпретаторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В Закарпатті пройшов I Всеукраїнський фестиваль-конкурс хорового мистецтва імені Михайла Кречка. Новий Чернігів. 2023. URL: <https://www.facebook.com/noviucn> (дата звернення: 04.07.2023).
2. Всеукраїнський фестиваль-конкурс хорового мистецтва ім. Михайла Кречка. Офіційна сторінка. 2023. URL: <https://www.facebook.com/festivalkrechka/> (дата звернення: 4.07.2023).
3. Всеукраїнський фестиваль-конкурс хорового мистецтва ім. Михайла Кречка пройшов в Ужгороді (ВІДЕО). Uzhgorod.net.ua. Tv21 Унгвар. 2023. URL: <https://uzhgorod.net.ua/news/175489> (дата звернення: 04.07.2023).
4. Гала-концерт I Всеукраїнського фестивалю-конкурсу хорового мистецтва ім. М. Кречка. Яскрава Країна. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=PPAm_7vRyTI&ab_channel=%D0%AF%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 06.07.2023).
5. Лашенко А. З історії київської хорової школи. К.: Муз. Україна, 2007. 197 с.
6. Положення I Всеукраїнського відкритого фестивалю-конкурсу хорового мистецтва імені Михайла Кречка. Ужгород, 8–10 квітн. 2022 р. НВМС Національна Всеукраїнська Музична Спілка. 2022. 6 с. URL: <https://muzunion.com/?p=1062> (дата звернення: 07.07.2023).
7. Ужгородський музичний коледж ім. Д. Задора Перший хоровий конкурс ім. М. КРЕЧКА 2023. YouTube-канал Vira Kobulei. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=b1Zj0R93c&ab_channel=ViraKobulei (дата звернення: 07.07.2023).

8. «Хори за мир»: участь у міжнародному флешмобі візьмуть одночасно 20 хорів Закарпаття. Varosh. Uzhgorod.net.ua. 2023. URL: <https://uzhgorod.net.ua/news/175376> (дата звернення: 07.07.2023).

9. I Всеукраїнський відкритий фестиваль-конкурс хорового мистецтва імені Михайла Кречка. Ужгородський музичний фаховий коледж імені Д. Є. Задора. 2023. URL: <https://umfkzador.uz.ua/news/i-vseukrayinskii-vidkritii-festival-konkurs-horovogo-mistetstva-imeni-mihaila-krechka> (дата звернення: 07.07.2023).

10. I Всеукраїнський фестиваль-конкурс хорового мистецтва ім. Михайла Кречка тривав в Ужгороді. YouTube-канал karpattin ua. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=86lw0gMHB_M&t=330s&ab_channel=karpattinua (дата звернення: 07.07.2023).

REFERENCES

1. V Zakarpatti proishov I Vseukrainskyi festyval-konkurs khorovoho mystetstva imeni Mykhaila Krechka. [The first All-Ukrainian festival-competition of choral art named after Mykhailo Krechko passed in Transcarpathia]. Novyi Chernihiv. – New Chernihiv. 2023. URL: <https://www.facebook.com/noviycn> (date accessed: 04.07.2023) [in Ukrainian].

2. Vseukrainskyi festyval-konkurs khorovoho mystetstva im. Mykhaila Krechka. [All-Ukrainian festival-competition of choral art named after Mykhailo Krechko]. Ofitsiina storinka. – Official page. 2023. URL: <https://www.facebook.com/festivalkrechka/> (date accessed: 4.07.2023) [in Ukrainian].

3. Vseukrainskyi festyval-konkurs khorovoho mystetstva im. Mykhaila Krechka proishov v Uzhhorodi (VIDEO). [All-Ukrainian festival-competition of choral art named after Mykhailo Krechko passed in Uzhhorod (VIDEO)]. Uzhgorod.net.ua. Tv21 Unhvar. 2023. URL: <https://uzhgorod.net.ua/news/175489> (date accessed: 04.07.2023) [in Ukrainian].

4. Hala-kontsert I Vseukrainskoho festyvaliu-konkursu khorovoho mystetstva im. M. Krechka. [Gala concert of The first All-Ukrainian festival-competition of choral art named after M. Krechko.]. Yaskrava Kraina. – Bright Country. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=PPAm_7vRyTI&ab_channel=%D0%AF%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0 (date accessed: 06.07.2023) [in Ukrainian].

5. Lashchenko A. (2007) Z istorii kyivskoi khorovoi shkoly. [From the history of the Kyiv choral school]. K.: Muz. Ukraina. 197 p. [in Ukrainian].

6. Polozhennia I Vseukrainskoho vidkrytoho festyvaliu-konkursu khorovoho mystetstva imeni Mykhaila Krechka. Uzhhorod. 8-10 kvitn. 2022 r. [Regulations of The first All-Ukrainian open festival-competition of choral art named after Mykhailo Krechko. Uzhhorod, 8–10 apr. 2022.]. NVMS Natsionalna Vseukrainska Muzychna Spilka. NAMU National All-Ukrainian Music Union. 2022. 6 p. URL: <https://muzunion.com/?p=1062> (date accessed: 07.07.2023) [in Ukrainian].

7. Uzhhorodskyi muzychnyi koledzh im. D. Zadora. Pershyi khorovyi konkurs im. M. KREChKA 2023. [Uzhhorod Music College named after D. Zador. The first choral competition named after M. Krechko 2023]. YouTube-kanal Vira Kobulei. YouTube channel of Vira Kobulei. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=rB61Zj0R93c&ab_channel=ViraKobulei (date accessed: 07.07.2023) [in Ukrainian].

8. «Khory za myr»: uchast u mizhnarodnomu fleshmobi vizmut odnochasno 20 khoriv Zakarpattia. [“Choirs for Peace”: 20 choirs of Transcarpathia will take part in the international flash-mob simultaneously]. Varosh. Uzhgorod.net.ua. – The Varosh. Uzhgorod.net.ua. 2023. URL: <https://uzhgorod.net.ua/news/175376> (date accessed: 07.07.2023) [in Ukrainian].

9. I Vseukrainskyi vidkrytyi festyval-konkurs khorovoho mystetstva imeni Mykhaila Krechka. [The first All-Ukrainian open festival-competition of choral art named after Mykhailo Krechko]. Uzhhorodskyi muzychnyi fakhovyi koledzh imeni D. E. Zadora. Uzhhorod Music College named after D. E. Zador. 2023. URL: <https://umfkzador.uz.ua/news/i-vseukrayinskii-vidkritii-festival-konkurs-horovogo-mistetstva-imeni-mihaila-krechka> (date accessed: 07.07.2023) [in Ukrainian].

10. I Vseukrainskyi festyval-konkurs khorovoho mystetstva im. Mykhaila Krechka tryvav v Uzhhorodi. [The first All-Ukrainian festival-competition of choral art named after Mykhailo Krechko last in Uzhhorod]. YouTube-kanal karpattin ua. – YouTube channel karpattin ua. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=86lw0gMHB_M&t=330s&ab_channel=karpattinua (date accessed: 07.07.2023) [in Ukrainian].

УДК 316.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-13>**Наталія ПАХОТА,***orcid.org/0000-0001-7905-8085*

кандидат економічних наук,

*доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування
Державного університету інфраструктури та технологій
(Київ, Україна) tatkanvo@ukr.net***Тетяна СЕМЕНЧУК,***orcid.org/0000-0001-7834-1655*

кандидат економічних наук,

*доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування
Державного університету інфраструктури та технологій
(Київ, Україна) lopatyuk_t@ukr.net***Любов ЯЦЕНКО,***orcid.org/0009-0008-0941-6244*

студентка II курсу факультету управління і технологій

*Державного університету інфраструктури та технологій
(Київ, Україна) yatsenko.lyubov@gmail.com*

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА КУЛЬТУРА ВЕДЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ПІДПРИЄМСТВА

Розвиток інформаційно-комунікативних технологій призвів до розширення мережевих структур і появи нових ризиків і загроз. Усе це посилює актуальність і практичну значущість дослідження корпоративної соціальної відповідальності в соціальних мережах.

Для деяких ділянок соціальної мережі характерна відсутність чіткої системи соціальних норм. Відсутність чинного механізму нормативного регулювання збільшує ризики соціального обміну.

Корпоративна соціальна відповідальність у соціальних мережах має ряд особливостей: По-перше, у соціальних мережах посилюється динаміка і мінливість соціальних норм. З'являються нові нормативні системи, які є результатом безперервної взаємодії різних ділянок мережі. По-друге, суб'єктом соціальної відповідальності в соціальній мережі може виступати колективний виконавець. По-третє, виконавці мають різні моделі поведінки для різних регіонів, продукції чи надання послуг. По-четверте, можлива віддаленість інстанцій відповідальності, що унеможливорює застосування санкцій за порушення соціальних норм. Таким чином, соціальні мережі ускладнюють функціонування корпоративної соціальної відповідальності. Насамперед, це пояснюється посиленням динамізму соціальних норм у мережевих структурах та віддаленістю інстанцій відповідальності.

Соціокультурні чинники й умови реалізації соціальної політики компанії залишаються багато в чому недооціненим напрямом досліджень. Хоча сама концепція корпоративної соціальної відповідальності та міжнародні стандарти, що лежать в основі її інституціоналізації, за своєю суттю має універсальний характер, крос-культурні дослідження свідчать, що відмінності в ділових практиках і цілепокладанні мають культурно-обумовлений характер. Резонно очікувати, що відмінності в ціннісних орієнтаціях виявлятимуться, зокрема, і під час вибудовування відносин між бізнесом і суспільством, у тому числі в нових аспектах, пов'язаних зі становленням сучасного інформаційного суспільства.

***Ключові слова:** соціальна відповідальність, корпоративна соціальна відповідальність, соціальні мережі, культура поведінки.*

Nataliia PAKHOTA,

orcid.org/0000-0001-7905-8085

PhD in Economics,

*Associate Professor at the Department of Management and Public Administration
State University of Infrastructure and Technologies
(Kyiv, Ukraine) tatkanvo@ukr.net*

Tetiana SEMENCHUK,

orcid.org/0000-0001-7834-1655

PhD in Economics,

*Associate Professor at the Department of Management and Public Administration
State University of Infrastructure and Technologies
(Kyiv, Ukraine) lopatuyk_t@ukr.net*

Liubov YATSENKO,

orcid.org/0009-0008-0941-6244

*2nd year student of the Faculty of Management and Technologies
State University of Infrastructure and Technologies
(Kyiv, Ukraine) yatsenko.lyubov@gmail.com*

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND THE CULTURE OF SOCIAL MEDIA OF THE ENTERPRISE

The development of information and communication technologies has led to the expansion of network structures and the emergence of new risks and threats. All of this increases the relevance and practical significance of the study of corporate social responsibility in social networks.

Some areas of the social network are characterised by the absence of a clear system of social norms. The absence of an effective regulatory mechanism increases the risks of social exchange.

Corporate social responsibility in social media has a number of peculiarities: Firstly, social networks are becoming more dynamic and volatile. New normative systems emerge as a result of continuous interaction between different parts of the network. Secondly, the subject of social responsibility in a social network can be a collective actor. Third, actors have different behavioural models for different regions, products or services. Fourthly, there may be remote instances of responsibility, which makes it impossible to impose sanctions for violations of social norms. Thus, social networks complicate the functioning of corporate social responsibility. This is primarily due to the increased dynamism of social norms in network structures and the remoteness of the responsibility authorities.

The socio-cultural factors and conditions for the implementation of companies' social policies remain a largely underestimated area of research. Although the concept of corporate social responsibility and the international standards underpinning its institutionalisation are inherently universal, cross-cultural studies show that differences in business practices and goal setting are culturally specific. It is reasonable to expect that differences in value orientations will be manifested, in particular, in building relations between business and society, including in new aspects related to the emergence of the modern information society.

Key words: *social responsibility, corporate social responsibility, social networks, culture of behavior.*

Постановка проблеми. У сучасному світі зросла роль мережевих комунікацій. Соціальні мережі стали невід'ємною частиною нашого життя. Ми проводимо в них години, а особливо під час війни слідкуємо за новинам, виражаємо та відстоюємо свою думку стосовно подій які відбуваються в нашій країні. Кожна третя людина у світі користується соціальними мережами, такими як Facebook, Twitter, TikTok, Instagram, Likee та YouTube. Ці платформи є живильним середовищем для вірусних мультиплікаційних мемів і модної танцювальної хореографії, а також для поширених соціальних рухів і яскравих проявів активізму. Суспільство переглядає фото, відео, спілкується у чатах, ставить лайки та публікує

свій контент. Але соціальні медіа мають і темний бік. Дезінформація, мова ненависті, хейти з метою помсти, переслідування, терористична діяльність і торгівля людьми процвітають на сайтах соціальних мереж. Дослідники у сфері культури та інформаційної політики стверджують, що соціальні медіа-платформи не вживають достатніх заходів для усунення шкідливих форм мовлення, які живуть у їхньому просторі.

Аналіз досліджень. Різним аспектам поняттю корпоративна соціальна відповідальність приділяли значну увагу як зарубіжні (Г. Боуен, Ф. Мірвіс, К. Бредлі, Ю. Негаш, (Negash, 2021: 9) Ф. Котлер), так і вітчизняні вчені (О. Охріменко, (Охріменко, 2015: 3) Т. Іванова, О. Гусева, О. Воскобоева О.,

Т. Хлевицька, М. Саприкіна (Саприкіна, 2011: 4), М. Чупріна (Чупріна, 2023: 5) та інші) в роботах яких зазначається, що корпоративна соціальна відповідальність – це прояв мудрості, поваги до людей, культурної поведінки, дисциплінованості та стратегічного мислення. Це свідоме здійснення обов'язку особи або підприємства перед суспільством. Підґрунтям формування соціально відповідальної поведінки є задіяння потенціалу та вияв на практиці морально–духовних, суспільних цінностей, якими є довіра, згуртованість, солідарність та партнерство. Питання впливу соціальних медіа-платформ в своїх дослідженнях чудово розкриває американський бізнесмен Р. Макнамі (Макнамі, 2021: 1), науковий співробітник амстердамського університету М. Цай на вітчизняній арені це І. Макух-Федоркова (Макух-Федоркова, 2022: 2), О. Макух, О. Юрценюк та інші. Але на сьогодні ще зовсім мало наукових досліджень, які розкривають взаємозв'язок соціальної відповідальності підприємств та культурної поведінки в соціальних мережах.

Мета статті – Метою дослідження є обґрунтування та визначення сучасного стану ведення корпоративної соціальної відповідальності підприємства та важливість наявності акаунту в соціальній мережі організації.

Виклад основного матеріалу. Соціальна відповідальність виступає невід'ємним елементом у макросистемі людина-держава-суспільство. Соціальна відповідальність є елементом суспільного буття, вона має безпосередньо суспільний характер та виникає разом із зародженням людського суспільства. Від самої появи цей феномен покликаний виконувати важливу суспільну функцію – регулювати поведінку людей та інститутів економіки і суспільства (Чупріна, 2023: 5).

Одним із перспективних досліджень в області соціальної відповідальності в даний час є виявлення поведінкової культури та аналіз проявів

соціальної відповідальності саме з розвитком сучасного інформаційного суспільства (Чупріна, 2023: 5).

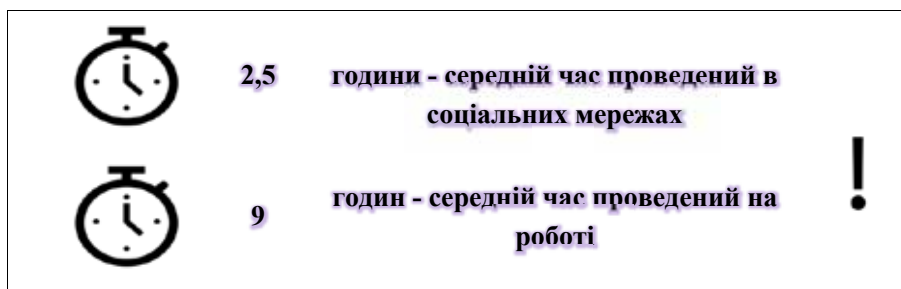
Соціальні мережі дають можливість винести ситуацію в публічну площину. Дослідження американського ділового журналу «Forbes» показало, що сьогодні майже на кожному небезпечному або токсичному продукті є попереджувальний знак, який застерігає споживачів. Наприклад, від вживання розчинника для фарби або прив'язування домашнього улюбленця до багажника на даху. Однак на наших гаджетах або безпосередньо в акаунті соціальних мереж немає жодного попереджувального знаку. Звісно, на дверях компанії з токсичною культурою також немає справжнього попереджувального знаку, рис. 1 (Forbes, 2021: 7).

На початку 21-го століття суспільство в повній мірі захопили соціальні мережі, не знаючи, чи безпечно це і куди саме веде. І, на жаль, дослідження показують, що є багато причин для занепокоєння щодо зловживання соціальними мережами (Чупріна, 2023: 5).

Зокрема, використання соціальних мереж пов'язане з підвищеною тривожністю, сильним стресом і втому, депресією, дезінформацією, порушенням приватності, політичною поляризацією і кібербулінгом, а також з низкою інших факторів.

Виникає питання чому, незважаючи на наявність попереджувальних написів на багатьох інших послугах і продуктах, соціальні мережі не вимагають стандарту або нормалізації? Що можуть зробити компанії для вирішення цих проблем, окрім надання додаткових інструкцій та застережень? Чи не повинні організації бути частиною вирішення суспільної проблеми, яку вони ж і створили?

Корпоративна соціальна відповідальність означає відповідальність підприємств перед іншими зацікавленими сторонами та соціальними суспіль-

Рис. 1. Середня кількість годин проведених суспільством на роботі та в соціальних мережах

Джерело: сформовано автором на основі даних (Forbes, 2021: 7)

ними інтересами, коли вони законно працюють, створюючи прибуток і несуть відповідальність за акціонерів (Fan, 2020: 6). Тобто соціальна відповідальність бізнесмена полягає у формуванні політики та прийнятті рішень відповідно до соціальних цілей і цінностей організації.

Корпоративна соціальна відповідальності організації полягає в тому, що керівники організацій думають про те, що відбувається з ресурсами до і після використання продукту чи надання певної послуги. Тому в ідеалі соціальна відповідальність компаній в соціальних мережах передбачає оцінку благополуччя людини в тому числі психічного та фізичного здоров'я до початку користування послугою та переоцінку після тривалого періоду перебування в медіа. Якщо благополуччю людини було завдано шкоди, провайдер повинен нести повну відповідальність на законодавчому рівні.

Суспільство оцінює те чи інше рішення, виходячи з принципів соціальної відповідальності, оскільки ці принципи зрозумілі і близькі всім людям. Таким чином, соціальна відповідальність виходить на перший план у соціальних мережах.

Підприємства, які активно ведуть соціальні мережі та хочуть бути дійсно соціально відповідальними, повинні враховувати наступні фактори, табл. 1.

Так, ведення соціальних сторінок організацією повинно ґрунтуватися з урахуванням соціальних, культурних та екологічних питань. Розумні бізнес-рішення – це не лише питання підрахунку прибутку, зменшення боргу чи покращення швидкості обороту. Сучасні та прогресивні керівники несуть відповідальність перед людьми, громадою та навколишнім середовищем.

Взяття на себе соціальної відповідальності може дати підприємству можливість отримати конкурентну перевагу, сприяти інноваціям та глобальному економічному зростанню. Розвиток КСВ пов'язаний з характеристиками корпоративної власності, країною та культурою. Існують великі відмінності в КСВ між сімейними та несімейними фірмами. Підприємства з великим масштабом, високим прибутком на акцію після вирахування та великою кількістю незалежних директорів більш охоче розкривають виконання КСВ. Чим нижчий ступінь державного втручання в економіку, тим краще правове середовище і розвиненіший ринок факторів виробництва, і тим краще сприймається КСВ.

Реалізація КСВ пов'язана з репутацією та соціальним впливом підприємства. Рівень добровільного розкриття інформації підприємствами з хорошою соціальною репутацією високий, але незначний. Рівень добровільного розкриття інформації підприємствами з поганою соціальною репутацією є значно нижчим (Negash, 2021: 9).

КСВ залежить не лише від історії, культури, системи та рівня економічного розвитку країни, але й від різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів, таких як розвиненість регіону та країни, власний масштаб організації, форма власності та очікувана психологія. Ці фактори впливають і обмежують обсяг, кількість і типи КСВ. Внутрішнє корпоративне управління є важливим фактором, що впливає на КСВ.

Культура ведення соціальних мереж для покращення корпоративної соціальної відповідальності підприємства полягає в наступному:

Таблиця 1

Фактори формування соціально відповідального підприємства

Фактори	Характеристика
Культурна відповідальність	Вирішення проблем рівності, інклюзії та самовизначення – це те, в чому соціальні мережі могли б бути більш активними.
Соціальна відповідальність (соціальна гармонізація)	Організації повинні вимірювати вплив своїх продуктів і послуг на суспільство. Потрібно переконатися, що вони не спричиняють жодних соціальних потрясінь і не завдають жодної психічної шкоди. Це включає в себе психічне благополуччя та соціальну гармонізацію. Люди, які демонструють певний рівень втоми (попередньо з'ясувавши, наприклад, з допомогою штучного інтелекту щодо оцінки втоми або стресу користувачів), могли б отримувати сповіщення з пропозицією відпочити.
Екологічна відповідальність	Суспільство повинно бачити, що організації ефективно прибирають за собою. Перший соціальний обов'язок соціальних мереж компаній перед довіллям – перевіряти достовірність деяких публікацій, а не поширювати неправдиву інформацію. Крім того, організації повинні скористатися своїм величезним впливом для проведення безкоштовних освітніх програм на актуальні теми, щоб стати більш соціально відповідальними по відношенню до нашої планети.

Джерело: сформовано авторами на основі даних (Forbes, 2021: 7).

– Поставити конкретні цілі та дотримуватися їх. Недостатньо просто почати вести сторінку в соціальних мережах лише тому, що всі це роблять.

– Знайти свою аудиторію. У Facebook може бути понад 500 мільйонів людей, але їх наявність не гарантує, що організація охопить ту аудиторію, яку хочете задіяти для своїх зусиль з КСВ. Якщо мета підприємства полягає в тому, щоб розширити охоплення, можливо доведеться визначити інші шляхи, щоб привернути увагу основних споживачів. Наприклад, співпрацювати з невеликими організаціями або неурядовими організаціями, які вже мають існуючу онлайн-спільноту, яка відповідає їхнім критеріям щодо цільової аудиторії (Negash, 2021: 9).

– Бути справжніми, відвертими та надійними. Це означає бути чесним щодо того, що охоплює політика підприємства, а що – ні, і зосереджуватись на реальних, достовірних повідомленнях, які відповідають основній стратегії КСВ організації. Особливо важливо переконатися, що аудиторія розуміє та підтримує підприємство на шляху розвитку. Тобто, що підприємство робить все можливе, можливо немає відповідей на всі питання, інколи бувають помилки в роботі, але все «прозора».

– Спілкуватися однією мовою з аудиторією. В залежності від наявної аудиторії, наприклад, зосередитись більше на розповіді про вплив і проблеми сталого розвитку підприємства, ніж на наукові показники.

– Розвивати стосунки з аудиторією. Тобто прислухатися до своєї аудиторії, давати відповіді на питання обговорювати ідеї споживачів та клієнтів. Важливо не піднімати політичні провокаційні питання, але і не бути осторонь проявити турботу, допомогти тим, хто цього потребує.

– Бути послідовними. Важливо переконатися, що комунікації підприємства в соціальних мережах узгоджуються з річним звітом з КСВ.

– Контролювати рентабельність залучення підписників. У соціальних мережах важливо не лише те, скільки у підписників в організації, а й те, скільки підписок у підписників.

Створення цінності КСВ в основному включає шлях культурного будівництва, шлях накопичення соціального капіталу та шлях просування репутації. Налагодження зв'язку між підприємством та зацікавленими сторонами є одностороннім, і підприємству було енергозатратно отримати цінну інформацію зворотного зв'язку до появи соціальних мереж. Сьогодні соціальні мережі надають

можливість для легкого спілкування між підприємствами та зацікавленими сторонами, дають змогу будувати корпоративну культуру, накопичувати соціальний капітал і зміцнювати корпоративну репутацію.

За допомогою соціальних мереж стейкхолдери отримують інформацію про КСВ-діяльність, що створює міцну основу для накопичення соціального капіталу та побудови організаційної культури. Крім того, це дає змогу підприємствам опанувати «інформацію про попит» зацікавлених сторін щодо соціальної відповідальності, що створює передумову для цілеспрямованого впровадження діяльності з КСВ.

Здатність КСВ створювати цінності в кінцевому рахунку визначається комунікаційним ефектом. У порівнянні з традиційними спілкуванням соціальні мережі пришвидшують міжособистісну комунікацію, покращують ефект організаційної комунікації та посилюють вплив масової культури та традицій.

Соціальні мережі дозволяють людям спілкуватися через поведінку КСВ у будь-який час і будь-де, тим самим прискорюючи комунікацію соціальної відповідальності між людьми. По-друге, соціальні мережі легше передають соціальну відповідальність учасникам організації.

Висновки. Роль і значення соціальних мереж в суспільстві стають все більш помітними, а вплив їх учасників величезним. Підприємства приділяють все більше уваги застосуванню соціальних мереж, оскільки це новий спосіб спілкування з клієнтами та підтримки внутрішньої комунікації та співпраці. З популяризацією та застосуванням соціальних мереж середовище комунікації корпоративної соціальної відповідальності змінюється, і шлях КСВ до створення цінностей впливає з точки зору психології ведення підприємницької діяльності. Ведення соціальних мереж підприємствами безпосередньо не пов'язане з покращенням показників корпоративної соціальної відповідальності, але правильна робота соціальних мереж матиме вплив на комунікацію та розвиток КСВ. Організаціям необхідно аналізувати та покращувати свої показники КСВ, наприклад, публікуючи контент, пов'язаний з інтересами акціонерів або споживачів у соціальних мережах. Дослідження в цій галузі неодмінно будуть посилені в майбутньому, а роль соціальних мереж щодо розвитку корпоративної соціальної відповідальності стануть більш помітними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Макнамі Р. Зафейсбучені: як соціальна мережа штовхає світ до катастрофи. Київ: Книголав, 2021. 376 с.
2. Макух-Федоркова І. Вплив соціальних мереж на сучасне суспільство та зміну глобальних політичних процесів. Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2022. Т. 45. С. 264–271.
3. Охріменко О., Іванова Т. Соціальна відповідальність. Навч. посіб. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». 2015. 180 с.
4. Саприкіна М., Саєнсус М., Зінченка А. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика: посібник. за наук. ред. др. екон. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України О. С. Редькіна. К.: Фабований лист, 2011. 470 с.
5. Чуприна М. Корпоративна соціальна відповідальність: Конспект лекцій: навч. посіб. для студентів спеціальності 075 «Маркетинг», освітньо-професійної програми «Промисловий маркетинг» / КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2023. 138 с.
6. Fan, J. F., Zhao, Q. R., and Tian, Z. L. (2020). Research on the effect and recovery effect of corporate social liability insurance in crisis situations. *Chinese J. Catal.* 164, 118–126.
7. Forbes: The Warning Sign: How Social Media Companies Can Address Social Responsibility (2021). URL: <https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2021/04/16/the-warning-sign-how-social-media-companies-can-address-social-responsibility/?sh=efd860f13b40>.
8. Mirvis Ph. (2006) Stages of Corporate Citizenship: A Developmental Framework / Ph. Mirvis, B. K. Googins. Centre for Corporate Citizenship at Boston College.
9. Negash, Y. T., Sarmiento, L., Tseng, M. L., Jantarakolica, K., and Tan, K. (2021). Sustainable product-service system hierarchical framework under uncertainties: the pharmaceutical industry in Ecuador. *J. Clean. Prod.* 294:126188. doi: 10.1016/j.jclepro.2021.126188

REFERENCES

1. Maknami R. (2021) Zafeisbucheni: yak sotsialna merezha shtovkhaie svit do katastrofy. [Facebooked: how the social network is pushing the world to disaster] Kyiv: Knyholav, 376. [in Ukrainian].
2. Makukh-Fedorkova I. (2022) Vplyv sotsialnykh merezh na suchasne suspilstvo ta zminu hlobalnykh politychnykh protsesiv [The impact of social networks on modern society and changes in global political processes]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: Zbirnyk naukovykh statei. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet*, 2022. T. 45. 264–271. [in Ukrainian].
3. Okhrimenko O., Ivanova T. (2015) Sotsialna vidpovidalnist. [Social responsibility] Navch. posib. Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy “Kyivskyi politekhnichnyi instytut”. [in Ukrainian].
4. Saprykina M., Saiensus M., Zinchenk A. (2011) Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist: modeli ta upravlinska praktyka: posibnyk. [Corporate social responsibility: models and management practice] za nauk. red. dr. ekon. nauk, prof., zasl. diiacha nauky i tekhniky Ukrainy O. S. Redkina. K.: Fabovanyi lyst, 470. [in Ukrainian].
5. Chuprina M. (2023) Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist: Konspekt leksiі navch. posib. [Corporate social responsibility: Synopsis of lectures]: dlia studentiv spetsialnosti 075 «Marketynh», osvithno-profesiinoi prohramy “Promyslovyi marketynh” / KPI im. Ihoria Sikorskoho. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho. 138. [in Ukrainian].
6. Fan, J. F., Zhao, Q. R., and Tian, Z. L. (2020). Research on the effect and recovery effect of corporate social liability insurance in crisis situations. *Chinese J. Catal.* 164, 118–126.
7. Forbes: The Warning Sign: How Social Media Companies Can Address Social Responsibility (2021). URL: <https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2021/04/16/the-warning-sign-how-social-media-companies-can-address-social-responsibility/?sh=efd860f13b40>.
8. Mirvis Ph. (2006) Stages of Corporate Citizenship: A Developmental Framework / Ph. Mirvis, B. K. Googins. Centre for Corporate Citizenship at Boston College.
9. Negash, Y. T., Sarmiento, L., Tseng, M. L., Jantarakolica, K., and Tan, K. (2021). Sustainable product-service system hierarchical framework under uncertainties: the pharmaceutical industry in Ecuador. *J. Clean. Prod.* 294:126188. doi: 10.1016/j.jclepro.2021.126188.

УДК 748

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-14>**Інна ПЕТРОВА,***orcid.org/0000-0001-9095-1931**доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри графічного дизайну**Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну
імені Михайла Бойчука**(Київ, Україна) petrovainna1975iv@gmail.com***Михайло РОЗАНОВ,***orcid.org/0009-0000-2171-0181**студент 1 курсу магістратури**Інституту інноваційної освіти**Київського національного університету будівництва та архітектури**(Вінниця, Україна) rozanow.michael@gmail.com*

ТЕХНОЛОГІЧНІ ТА КОМПОЗИЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ СКЛАДОВІ ВІТРАЖІВ ЛЕОНТІЯ ГРИНЮКА

В умовах глобалізації культурних процесів актуалізується питання збереження національної культурної спадщини, зокрема монументального мистецтва України. Для Вінницької області, де відбувається тотальне знищення пам'яток радянського періоду, ця проблема є особливо гострою.

Монументальне мистецтво Вінниччини (вітражництво) на сьогодні представлено доробком Леонтія Гринюка та Крістіни Жілінської. Леонтій Гринюк розпочав свій творчий шлях у 1982 р. Серед його робіт «Стара медицина» (1983 р.) для Військово-медичного клінічного центру Центрального регіону; «Людина та природа» (1984 р.) для Вінницького виробничого швейного об'єднання імені М. Володарського; «Музики» для дитячого садка №10 у мікрорайоні Тяжлів; «Старовинне місто» (1989 р.) для Кам'янець-Подільського залізничного вокзалу; «Стара Вінниця» (2019 р.) та «Лицарі Поділля» (2020 р.) для Вінницького обласного краєзнавчого музею. Частину вітражів Леонтій Гринюк виконав на замовлення громад санктуюарію Летичівської Богородиці – костелу Внебовзяття Пресвятої Діви Марії («Матір Божа Фатімська», «Матір Божа Ченстоховська» та «Матір Божа Летичівська», 1996 р.); Богоявленського храму (вітражі «Архангел Гавриїл» та «Архангел Михайїл»; 2000 р.); Преображенського храму м. Вінниці (вітраж «Воскресіння», 2010 р.).

У запропонованій публікації досліджено технологічні та композиційно-стилістичні складові вітражів Леонтія Гринюка. Зазначено, що у творчості майстра простежується синтез світових тенденцій розвитку класичного вітражництва та національної традиції. Його роботи насичені стилізованими елементами із зображенням традиційного дерева життя (яблуні), що трансформуються в сучасні образи родинного дерева й матері-природи. Леонтій Гринюк відтворює образи людей у спрощеній манері, наслідуючи барокові традиції (вітражі «Людина та природа», «Музики»). Палітра, що активно використовується в композиціях майстра, представлена відтінками синього, червоного, жовтого й зеленого кольорів.

Ключові слова: *вітраж, композиція, колір, Л. Гринюк, орнамент, образ, класична техніка вітража.*

Inna PETROVA,*orcid.org/0000-0001-9095-1931**Doctor of History, Associate Professor,**Head of Graphic Design Department**Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative Applied Arts and Design**(Kyiv, Ukraine) petrovainna1975iv@gmail.com***Mykhailo ROSANOV,***orcid.org/0009-0000-2171-0181**1st year master's student**Institute of Innovative Education of Kyiv National University of Construction and Architecture**(Vinnytsia, Ukraine) rozanow.michael@gmail.com*

TECHNOLOGICAL AND COMPOSITIONAL-STYLISTIC COMPONENTS OF STAINED GLASSES OF LEONTII HRYNIUK

In the conditions of globalization of cultural processes, the question of preservation of national cultural heritage, in particular the monumental art of Ukraine is becoming more relevant. For the Vinnytsia region, where there is a total destruction of monuments of the Soviet period, this problem is especially acute.

The monumental art of the Vinnytsia region (stained glass) is currently represented by the works of Leontii Hryniuk and Kristina Zhylinskaite. Leontii Hryniuk began his artistic career in 1982. His works include "Old Medicine" (1983) for the Military Medical Clinical Center of the Central Region; "Man and Nature" (1984) for the Vinnytsia industrial sewing association named after M. Volodarsky; "Musicians" for the kindergarten No. 10 in the Tyazhyliv microdistrict; "Old City" (1989) for the Kamianets-Podilskyi railway station; "Old Vinnytsia" (2019) and "Knights of Podillia" (2020) for the Vinnytsia Regional Local Lore Museum. Leontii Hryniuk made some of the stained glasses by the order of the communities of the sanctuary of the Virgin of Letychiv – the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary ("Mother of God of Fatima", "Mother of God of Czestochowa" and "Mother of God of Letychiv", 1996); Church of the Epiphany (stained glasses "Archangel Gabriel" and "Archangel Michael", 2000); Transfiguration Cathedral in Vinnytsia (stained glass "Resurrection", 2010).

The proposed publication explores the technological, compositional and stylistic components of Leontii Hryniuk stained glasses. It is noted that in the works of the master a synthesis of global trends in the development of classical stained glass and national tradition is traced. His works are saturated with stylized elements depicting the traditional tree of life (apple tree), which are transformed into modern images of the family tree and Mother Nature. Leontii Hryniuk reproduces images of people in a simplified manner, emulating Baroque traditions (stained glasses "Man and Nature", "Musicians"). The palette, actively used in the compositions of the master, is represented by shades of blue, red, yellow and green.

Key words: stained glass, composition, color, L. Hryniuk, ornament, image, classical stained glass technique.

Постановка проблеми. Вітраж – особливий вид монументального мистецтва, який має давню історію й актуальність у сучасному контексті. В українській традиції вікно мислилося як прикордонна територія між внутрішнім і зовнішнім світом, тому його охороняли особливими знаками – оберегами. Вітраж сам по собі набував функції оберега в сакральному прочитанні, але з особливого матеріалу – його пластика, колір, оптичні якості надають віконній картині непересячених естетичних можливостей, які мають надзвичайний емоційний вплив. Говорячи про сучасний вітраж Вінниччини, неможливо не згадати про діяльність Леонтія Назаровича Гринюка – громадського діяча, видатного художника сучасної Вінниччини. Творчість митця вирізняється індивідуальним підходом до формування композиції, зверненням до традицій класичного вітражництва, національним забарвленням.

Аналіз досліджень. У вітчизняних і закордонних наукових працях описується історичний розвиток вітражного виробництва, проте особливості художніх вітражів у громадських, сакральних та житлових спорудах Вінниччини, зокрема авторства Л. Гринюка, не досліджено. До питань відродження та збереження сакрального вітражного виробництва України зверталися І. Гах (Гах, 2006), Р. Грималюк (Грималюк, 2004), Б. Задорожний (Задорожний, 2013: 308–314), М. Радомський (Радомський, 2014), О. Самойленко (Самойленко, 2018) та ін. Тому метою цього дослідження є розгляд основних технологічно-технічних прийомів

виготовлення сюжетних храмових, громадських та житлових вітражів Л. Гринюка; систематизація, мистецтвознавчий аналіз, вивчення художніх особливостей його вітражних творів.

Виклад основного матеріалу. Леонтій Назарович Гринюк народився 26 січня 1950 р. у с. Матейків Барського району Вінницької області. У 1973 р. закінчив Одеське державне художнє училище ім. М. Грекова. У 1982 р. здобув вищу освіту за спеціальністю «Художнє скло» у Львівському державному інституті декоративно-прикладного мистецтва (педагоги А. Соболев, С. Мартинюк, В. Рижанков, С. Коропчак) (Художники Вінниччини, 2001: С. 7). Від 1982 р. митець працював на Вінницькому художньо-виробничому комбінаті. У 1997 р. його призначено Головою Вінницької організації Національної спілки художників України (Журунова, 2006). У 1999 р. йому присвоєно почесне звання Заслуженого діяча мистецтв України. Леонтій Гринюк є автором вітражних композицій «Стара медицина» (1983 р.) для Військово-медичного клінічного центру Центрального регіону; «Людина та природа» (1984 р.) для Вінницького виробничого швейного об'єднання імені М. Володарського; «Музики» для дитячого садка № 10 в мікрорайоні Тяжилів (м. Вінниця); «Старовинне місто» (1989 р.) для Кам'янець-Подільського залізничного вокзалу; «Стара Вінниця» (2019 р.) та «Лицарі Поділля» (2020 р.) для Вінницького обласного краєзнавчого музею тощо. Частина вітражів Леонтій Гринюк виконав на сакральну тематику на замовлення гро-

мад санктуарію Летичівської Богородиці – костелу Внебовзяття Пресвятої Діви Марії («Матір Божа Фатімська», «Матір Божа Ченстоховська» та «Матір Божа Летичівська», 1996 р.); Богоявленського храму (вітражі «Архангел Гавриїл» та «Архангел Михаїл»; 2000 р.); Преображенського храму м. Вінниці (вітраж «Воскресіння», 2010 р.). У своїх роботах майстер використовує як традиційну техніку паяного вітража, так і техніку Тіффані. На сьогодні Л. Гринюк активно творить також у сфері живопису та графіки.

Найбільш відомою працею художника періоду 1980-х рр. вважається засклення «Стара медицина», виготовлене в класичній техніці. Ескіз вітража було затверджено на засіданні Художньої ради ВХВК 2 березня 1983 р. (ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 258. Арк. 49), хоча концепція оформлення інтер'єру санаторію обговорювалася ще з 1981 р. Тоді над замовленням працював художник П. Гонтар (робоча назва вітража «Медицина та людина») (ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 215. Арк. 68). Пізніше замовлення було передане Леонтію Гринюку і виконане ним наприкінці 1983 р. Розміри вітража – 400x460. Особливістю цієї композиції є не лише вдала кольорова гама, а й сюжетна лінія та художня виразність. У центрі зображено фігуру Гігієї (богині здоров'я, дочки Асклепія) та афоризми «Здоров'я народу – багатство країни» та «Мистецтво продовжити життя – це мистецтво не скорочувати його». Праворуч та ліворуч також відтворені написи: «Майбутнє належить медицині запобіжній» (автор фрази – М. Пирогов), «Переможно сперечатися з недугами має лише гігієна» (автор фрази – Г. Захар'їн). Композиція ілюстрована сюжетами з історії становлення окремих галузей медицини, зокрема хірургії. У верхній частині монументальної композиції представлено портрети відомих лікарів: Гіппократа, У. Гарвея (1578–1637), М. Пирогова (1810–1881), Г. Захар'їна (1829–1889), С. Боткіна (1832–1889). У нижній частині подано стилістичне зображення лікарських трав (календули лікарської, орегано, базилика), приладів вимірювання (аптечні ваги, пісковий годинник). Майстер досягає натуралізму, відтворюючи характерні особливості постатей композиції, зокрема риси обличчя.

У 1984 р. Л. Гринюк завершує роботу над вітражем «Людина та природа» (1500x250) для Вінницького виробничого швейного об'єднання імені М. Володарського. Засклення розташоване на сходовій клітці центрального корпусу й містить чотири фрагменти, присвячені порам року: «Зима», «Весна», «Літо», «Осінь». У компози-

ційному рішенні вітражів використані символічні елементи: образ матері-природи, стилізовані рослини – квітка соняшника, гілка калини; традиційне дерево життя (яблуна), трансформоване в сучасний образ родинного дерева; соловейко – символ весни і волі, чистоти, співець добра і кохання; конвалії – символ душевної щедрості, чистоти. Робота має всі ознаки орнаментальності: жіночі образи вписані в коло, присутні повторювані ритмічно впорядковані елементи – стилізовані зображення тварин та рослин. Домінантна кольорова гама – це різні відтінки синього, зеленого, жовтого, червоного та вохристого скла, які є характерними для сучасного вітражного мистецтва. Автор звертається до контрастних зіставлень цих кольорів з безбарвним або білим тлом.

У 1986 р. Л. Гринюк долучається до реалізації великого проєкту з декорування будівлі Вінницького клубу туристів «Меркурій». Над його оформленням протягом 1982–1988 рр. працювала плеяда митців. Анатолій Бурдейний спроектував камін «Турист» (окремі сюжети «Натюрморт», «Пейзаж», «Каска», «Рюкзак») та декоративні керамічні світильники. Митці Юрій та Олена Кізімови створили гобелен «Пісня про ліс». Леонід Гринюк виготовив вітражні композиції «Види туризму» та «Роза вітрів». У центрі останньої зображено 16-променеву векторну діаграму, що в метеорології та кліматології характеризує режим вітру в даному місці за багаторічними спостереженнями. «Роза вітрів» активно використовувалася як картографічне позначення основних географічних азимутів сторін горизонту. Палітра вітражів відповідає традиції зображення цього символу на картах. Ідеться про білий, червоний, синій та чорний кольори.

Паралельно з реалізацією проєкту у Вінницькому клубі туристів «Меркурій» Л. Гринюк працює над вітражем «Музики» (150x340) для дитячого садка № 10 в мікрорайоні Тяжилів. Композиція є символом веселощів, щастя та радості. У центрі зображено чотирьох сільських музик, які грають на скрипці, барабані, трубі й тубі. Оскільки вітраж орієнтований на дітей дошкільного віку, сюжетну групу доповнює образ собачки, що грає на сопілці. Леонід Гринюк дуже часто відтворює образи людей у спрощеній манері, наслідуючи барокові традиції. Кольорова гама композиції насичена відтінками синього (тьмяно-голубого, прозоро-блакитного, густо-синього, сизуватого, лазурового), прожилками зеленого, містить острівця квітів, зображення соловейків.

У цьому ж виховному закладі можна побачити вітраж Л. Гринюка «Пори року» (у співавторстві з

К. Жілінскайте). Робота складається з п'яти частин: з одного боку «Зима» та «Весна», з іншого – «Літо» й «Осінь»; усіх їх об'єднує Дерево життя, вписане в коло. Композиція «Зима» через зображення юнаків із традиційним атрибутом колядування – зіркою оповідає про різдвяні свята. Основу сюжету «Весна» становлять картини посівної. «Літо» символізує щедрість української землі, веселу вдачу українців, «Осінь» відтворює збирання врожаю.

У 1986 р. на виставці творів художників Вінниччини «Поділля» Віталій Каспрук представив проєкт оформлення Картинної галереї у смт Шаргород Вінницької області (Виставка творів художників Вінниччини «Поділля»: 1986, с. 14). Над оформленням виставкового комплексу також активно працював Л. Гринюк. 22 червня 1987 р. на засіданні Художньої ради він презентував ескізи вітража «Мистецтво» (700x160) та «У майстерні художника» (700x160). Пізніше було замовлено дві вітражні вставки над входними дверима (ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 69–70). У 1985–1986 рр. творча група у складі: з Д. Кудлаєнком, М. Михальчуком, Л. Гринюком працювала над створенням вітражів «Музика» (640x275) й «Танок» (640x275) для оформлення кіноконцертного комплексу «Радуга» у Вінницькому центральному парку дозвілля та відпочинку (ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 286. Арк. 16). Зараз обидва зразки потребують реставрації.

У 1989 р. Л. Гринюк починає працювати над серією вітражів «Старовинне місто» для Кам'янець-Подільського залізничного вокзалу. У співпраці з Крістіною Жілінскайте митець відтворює історію й архітектуру величного міста. Вітражне застосування в залах очікування – це «Миколаївська церква XIV ст.», «Донна башта XVI ст.», «Предтеченська церква XV ст.», «Південний бастион XV ст.», «Хрестовоздвиженська церква XVII – XVIII ст.», «Вірменська дзвіниця XVI ст.», «Польська брама XVI–XVII ст.», «Башта Рожанка XV ст.», «Петропавлівська церква XVI ст.», «Кафедральний собор XVIII ст.», «Домініканський костіол 1370 р.», «Кушнірська башта XVI–XVIII ст.», «Польська брама XVI–XVII ст.». Вітражі над входами відтворюють міський пейзаж Кам'яня-Подільського та образ козака на тлі Кам'янець-Подільської фортеці.

У верхній частині надбрамної композиції зображені основні пам'ятки архітектури Кам'яня-Подільського: магістрат Руський (будинок в'їта Керіачинського) (XVII–XIX ст.), магістрат Польський (XIV–XIX ст.), Вірменський колодязь (1638–1760 рр.), кафедральний собор

Святого Петра і Павла (1580 р.) разом з мінаретом, церква Святого Миколая (XIII–XIV ст.), Костел Святого Миколая (XIV–XVIII ст.), Георгіївська церква та дзвіниця (1861 р.), Млин Ірафа (XIX ст.), Селянський банк (кінець XIX ст.), Тринітарський костел Пресвятої Трійці (Церква свщмч. Йосафата УГКЦ) та ін. У нижній частині надбрамної вітражної композиції – зображення ченця над рукописною книгою, з обох боків можна побачити образ путті (передвісників земного або ангельського духу). Іншу браму прикрашає козак у вигляді Юрія Зміборця (Георгія Переможця) на тлі Кам'янець-Подільської фортеці. Кольорова гама, яку використовує вітражист, традиційна: це різні відтінки синього, червоний, жовтий, білий, а також домінування чорного в зображенні ченця.

У 1994–1995 рр. Леонтій Гринюк та Крістіна Жілінскайте для школи в Митках Барського району проєктували вітраж «Наука, мистецтво, світ» (Л. Гринюк – колишній учень школи). У верхній частині композиції зображено Оранту й Києво-Могилянську академію, у нижній – капітель іонічної колони, Десятинну церкву, крилатого бика. У 2021 р. Л. Гринюк створює роботу «Палац Чихачова в с. Митки» (картон, олія 50x60, 2021 р.).

Більш пізніми зразками майстра є вітражі «Стара Вінниця» (2019 р.) та «Лицарі Поділля» (2020 р.) для Вінницького обласного краєзнавчого музею. Перший створений за мотивами акварелі відомого польського та білоруського митця Наполеона Орди («Малюнок валів Єзуїтської колегії у Вінниці», 1872 р.). Протягом 60–70 рр. XIX ст. Наполеон Орда відвідав Волинь, Поділля, Галичину, Київ та Київщину. Наполеон Орда здебільшого спеціалізувався на створенні архітектурних пейзажів. На сьогодні відомо про збереження 98 зразків із краєвидами Вінниччини.

У верхній частині вітражної композиції «Стара Вінниця» відтворено вінницький костел Матері Божої Ангельської та келії Братів менших Капуцинів, обриси фортечних мурів, споруди Єзуїтського колегіуму, Домініканського монастиря (на сьогодні – Свято-Преображенський православний собор). У нижній частині представлено загальний вигляд річки Південний Буг. Архітектурний пейзаж Вінниці відокремлений від тла рухомою стрічкою (вгорі зображено герб міста Вінниці; внизу – язичницьке сонце). Усі елементи вітража трансформовані в єдиний стилістичний комплекс і створюють цілісну структуру декоративного твору. Домінантою композиції став Великий герб Вінниці (затверджений 16 травня 1993 р. рішенням № 28 сесії міської ради, зі змінами від

26 вересня 2014 року № 1823 52 сесії шостого скликання). Герб міста Вінниці являє собою геральдичний щит. На червоному полі – срібний хрест, нижня частина якого розділена і переходить у два відвернені гачки, один ліворуч, інший праворуч. Під ними – дві срібні, схрещені лезом назовні шаблі, вони символізують прикордонне розташування Вінниці, на жителів якої було покладено обов'язки охорони міста та краю. Щит, увінчаний срібною міською короною та обрамлений золотим картушем, підтримують зліва український козак, справа – литовський воїн. Перший уособлює козацьку звязку Вінницького полку. Другий відображає добу заснування міста литовськими князями – братами Коріатовичами. Знизу герб доповнює вінок золотого колосся, оповитого блакитною стрічкою. Срібна корона символізує адміністративний статус міста. Золоте колосся символізує добробут і багатство краю, а блакитна стрічка – річку Південний Буг, на якій розташоване місто. Поєднання цих кольорів передає українську національну символіку. У центрі – малий герб міста. Композиція також містить зображення тризуба – знака княжої держави Володимира Великого (сучасного малого Державного герба України) та герба Війська Запорозького Низового – козака з мушкетом.

На жаль, не всі проекти майстра були реалізовані, а ті, яким пощастило, потребують реставрації. Так, у фондах Державного архіву Вінницької області є згадки про створення протягом 1982–1983 рр. ескізів на замовлення Вінницького політехнічного технікуму (зараз Вінницький технічний коледж) за такими темами: «Наука» (200x500 см) (ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 259) [32 Арк. 14], «Технічні мотиви» (200x500 см) (ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 258. Арк. 23), «Про-

мисловий» (200x500) (ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 258. Арк. 23), «Наука» (212x530).

Тривалий час Л. Гринюк працював у творчому тандемі з такими вінницькими художниками, як Д. Кудлаєнко, М. Михальчук, К. Жілінскайте. 1 липня 1983 р. на засіданні Художньої ради Вінницьких художньо-виробничих майстерень обговорювався ескіз вітража Л. Гринюка «Святковий» (350x500) для Палацу реєстрації актів цивільного стану Чернівецької сільради (хоча до цього з 28 листопада 1982 р. над вітражем «Весілля» працював М. Михальчук). Разом із Д. Кудлаєнком Л. Гринюк розробив ескіз вітража «Перемога» (12 грудня 1983 р.) для Вінницького політехнічного інституту (зараз Вінницький національний технічний університет) (ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 259. Арк. 9). Також для Вінницького обласного краєзнавчого музею 20 лютого 1985 р. Л. Гринюк розробив ескіз вітража «Пам'ять» (360x200).

Висновки. Таким чином, Леонтій Гринюк у співпраці з художницею Крістіною Жілінскайте не лише відновлюють забуті традиції нашого краю, але й активно займаються популяризацією вітражного мистецтва на теренах Вінниччини. Їхній підхід до виконання завдань у сфері оздоблення інтер'єру громадських закладів і сакральних будівель став символом відродження культурних цінностей України. Митці вміло передали таємничість західного обряду та канонічні особливості іконографії Східної церкви. Зберігши гармонію кольору та концептуальний зміст сюжету, художники застосовують синтез мистецтв, який простежується в кожному завершенні. Світло, що проходить крізь вітражне полотно, власним барвистим промінням здатне проникнути глибин людського серця, а отже, розсіює темряву часу та простору крізь спектр кольору життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінниччина історична в образотворчому мистецтві / Укладач Л. Гринюк. Вінниця: Вінницька обласна організація Національної спілки художників України, 2011. 172 с.
2. Виставка творів художників Вінниччини «Поділля». Живопис, скульптура, графіка плакат, художнє проектування, декоративно-прикладне мистецтво. Каталог. Вінниця: Облполіграфвидав, 1986. 14 арк.
3. Гах І.С. Храмовий вітраж Галичини кінця XIX – початку XX ст.: західноєвропейський контекст (становлення, художні особливості, проблеми реставрації): Дис. на здоб. наук. ступеня канд. мистецтвознавства. Львів, 2006. 156 с.
4. Грималюк Р.М. Вітражі Львова кінця XIX – початку XX століття. Львів: Афіша, 2004. 240 с.
5. ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 215. Книга протоколів засідань комісії з розподілу замовлень (15 лютого 1979 р. – 11 березня 1982 р.). 97 арк.
6. ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 258. Протоколи засідань Художньої ради (20 грудня 1982 р. – 1 грудня 1983 р.). 96 арк.
7. ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 259. Протоколи засідань комісії з розподілу замовлень (18 березня 1982 р. – 28 лютого 1985 р.). 96 арк.
8. ДАВО. Ф. 5698. Оп. 1. Спр. 286. Протоколи засідань комісії з розподілу замовлень (21 березня 1985 р. – 31 серпня 1987 р.). 97 арк.
9. Журунова Т. Г. Гринюк Леонтій Назарович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-31690>

10. Задорожний Б.В. Сучасний вітраж як особливий елемент декору в церковній архітектурі. Архітектурний вісник КНУБА. 2013. Вип. 1. С. 308–314.
11. Леонтій Гринюк. Живопис. Митці Вінниччини. 2008, 32 с.
12. Мистецтво Вінниччини. Вінницькій організації НСХУ 30 років. Альбом. Вінниця, 2006, 95 с.
13. Радомський М.Т. Вітражне мистецтво Харкова другої половини ХХ – початку ХХІ століття: (гене́за, стилістичні трансформації): Автореферат дис. ... кандидата мистецтвознавства. Івано-Франківськ, 2014. 16 с.
14. Самойленко О.Ю. Вітраж киявських митців другої половини ХХ – початку ХХІ століття: типологія, художньо-стильові особливості. Автореферат дис. ... кандидата мистецтвознавства. Львів, 2018. 21 с.
15. Художники Вінниччини. Довідник членів Національної Спілки художників України (1976–2001). До 25-річчя заснування обласної організації Національної Спілки художників України та 10-річчя незалежності України. Вінниця, 2001. 32 с.

REFERENCES

1. Vinnychchyna istorychna v obrazotvorchomu mystetstvi / Ukladach L. Hryniuk. [Vinnytsia region historical in the visual arts / Compiled by L. Hryniuk]. Vinnytsia: Vinnytska oblasna orhanizatsiia Natsionalnoi spilky khudozhnykiv Ukrainy, 2011. 172 p. [in Ukrainian]
2. Vystavka tvoriv khudozhnykiv Vinnychchyny «Podillia». Zhyvopys, skulptura, hrafika, plakat, khudozhnie proektuvannya, dekoratyvno-prykladne mystetstvo. [Exhibition of works by artists of Vinnytsia region “Podillia”. Painting, sculpture, graphics, poster, artistic design, decorative and applied art]. Kataloh. Vinnytsia: Oblpolihrafvydav, 1986. 14 p. [in Ukrainian]
3. Hakh I.S. Khramovi vitrazh Halychyny kintsia XIX – pochatku XX st.: zakhidnoieuropeyskyi kontekst (stanovlennia, khudozhni osoblyvosti, problemy restavratsii) [Temple stained glass of Galicia in the late 19th - early 20th centuries: Western European context (formation, artistic features, problems of restoration)]: Dys. na zdob. nauk. stupenia kand. mystetstvoznavstva. Lviv, 2006. 156 p. [in Ukrainian]
4. Hrymaliuk R.M. Vitrazhi Lvova kintsia XIX – pochatku XX stolittia. [Stained glasses of Lviv in the late 19th - early 20th centuries]. Lviv: Afisha, 2004. 240 p. [in Ukrainian]
5. DAVO. F. 5698. Op. 1. Spr. 215. Knyha protokoliv zasidan komisii z rozpodilu zamovlen (15 liutoho 1979 r. – 11 bereznia 1982 r.). 97 ark. [in Ukrainian]
6. DAVO. F. 5698. Op. 1. Spr. 258. Protokoly zasidan Khudozhnoi rady (20 hrudnia 1982 r. – 1 hrudnia 1983 r.). 96 ark. [in Ukrainian]
7. DAVO. F. 5698. Op. 1. Spr. 259. Protokoly zasidan komisii z rozpodilu zamovlen (18 bereznia 1982 r. – 28 liutoho 1985 r.). 96 ark. [in Ukrainian]
8. DAVO. F. 5698. Op. 1. Spr. 286. Protokoly zasidan komisii z rozpodilu zamovlen (21 bereznia 1985 r. – 31 serpnia 1987 r.). 97 ark. [in Ukrainian]
9. Zhurunova T. H. Hryniuk Leontii Nazarovykh. [Hryniuk Leontiy Nazarovykh.]. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-31690> [in Ukrainian]
10. Zadorozhnyi B.V. Suchasnyi vitrazh yak osoblyvyi element dekoru v tserkovnii arkhitekturi. [Modern stained glass as a special element of decor in church architecture.] Arkhitekturnyi visnyk KNUBA. 2013. Vyp. 1. pp. 308–314. [in Ukrainian]
11. Leontii Hryniuk. Zhyvopys. Myttsi Vinnychchyny. [Painting. Artists of Vinnytsia region] 2008, 32 p. [in Ukrainian]
12. Mystetstvo Vinnychchyny. Vinnytskii orhanizatsii NSKhU 30 rokiv. [Art of Vinnytsia region. Vinnytsia organization of the NUAU is 30 years old]. Albom. Vinnytsia, 2006, 95 p. [in Ukrainian]
13. Radomskyi M.T. Vitrazhne mystetstvo Kharkova druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia: (heneza, stylistychni transformatsii). [Stained glass art of Kharkiv in the second half of 20 – early 21 centuries: (genesis, stylistic transformations)]: Avtoreferat dys. ... kandydata mystetstvoznavstva. Ivano-Frankivsk, 2014. 16 p. [in Ukrainian]
14. Samoilenko O.Iu. Vitrazh kyivskykh myttsiv druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia: typolohiia, khudozhno-stylovi osoblyvosti. [Stained glass of Kiev artists of the second half of 20 – early 21 centuries: typology, artistic and stylistic features]. Avtoreferat dys. ... kandydata mystetstvoznavstva. Lviv, 2018. 21 p. [in Ukrainian]
15. Khudozhnyky Vinnychchyny. Dovidnyk chleniv Natsionalnoi Spilky khudozhnykiv Ukrainy (1976–2001). Do 25-rychchia zasnuvannya oblasnoi orhanizatsii Natsionalnoi Spilky khudozhnykiv Ukrainy ta 10-rychchia nezalezhnosti Ukrainy. [Artists of the Vinnytsia region. Directory of Members of the National Union of Artists of Ukraine (1976–2001). To the 25th anniversary of the founding of the regional organization of the National Union of Artists of Ukraine and the 10th anniversary of independence of Ukraine]. Vinnytsia, 2001. 32 p. [in Ukrainian]

УДК 793.3(930.85)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-15>**Олександр ПЛАХОТНЮК,***orcid.org/0000-0003-4130-8653*

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри режисури та хореографії

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *oleksandr.plakhotnyuk@lnu.edu.ua***Роман БЕРЕСТ,***orcid.org/0000-0001-7405-2020*

доктор історичних наук,

професор кафедри режисури та хореографії

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *roman.berest@lnu.edu.ua***Майя ГАРБУЗІЮК,***orcid.org/0000-0002-6215-9477*

доктор мистецтвознавства, доцент,

професор кафедри театрознавства та акторської майстерності

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *mayya.harbuzyuk@lnu.edu.ua*

ГЕНЕЗА ВУЛИЧНИХ ТАНЦІВ (STREET DENS): ТРАКТУВАННЯ ОСНОВНИЙ ДЕФІНІЦІЙ

Об'єктом дослідження є *стріт денс* (*street dens* – вуличні танці), а саме хіп-хоп танець і його похідні: попінг, брейк-денс, розуміння природи їх популярності у сьогоdnішньому хореографічному просторі мистецтва, усвідомлення етапів передісторії виникнення та трансформації традиції у танці XXI століття. Розуміння квінтесенції погодження *стріт денс* (*street dens* – вуличних танців) через дослідження традицій вуличної субкультури міст мегаполісів, що має вплив на розвиток і формування його характерних ознак. Методологія дослідження полягає в застосуванні методів об'єктивності та історизму в порівняльному і культурно-світоглядному аналізі хореографічних процесів, в тому числі відносно *стріт денс* (*street dens* – вуличних танців). Зазначений методологічний підхід дозволяє розкрити та піддати аналізу передісторії походження та виникнення. Метод об'єктивності й історизму надає змогу відстежити генезу *стріт денс* (*street dens*). Порівняльний метод застосовується в дослідженні для виявлення ознак танцювальної культури *стріт денс* (*street dens*) в сучасному культурно-мистецькому просторі. Наукова новизна роботи узагальнено наукові дослідження з *стріт денс* (*street dens* – вуличних танців у мистецтвознавчому дискурсі XX–XXI століття; окреслено специфіку *стріт денс* (*street dens*) у новітніх художньо-мистецьких формах; уточнено понятійно-категоріальний апарат опису *стріт денс* (*street dens* – вуличних танців) на прикладі хіп-хоп танцю (попінг, брейк-денс).

У хореографічній теорії та практиці сьогоdnення сформувалося розуміння *стріт денс* (*street dens* – вуличних танців) як напряму сучасної хореографії, який має свої характерні ознаки. Проте, ще досі тривають процеси формування його стилістичних ознак і видозмін. Можемо констатувати факти, що в період кінця XX – початку XXI століття злиття культур: американської, африканської та європейської у просторі вулиці мегаполісів та із взаємним впливом одну на іншу і, *врейті-рейт*, відбулося асимілювання в один самобутній напрям сучасного хореографічного мистецтва. Тож процес зародження *стріт денс* відбувався на основі злиття різних танцювальних культур, в просторі вулиць міста серед молоді, їх ритмів і танців етнічного, популярного характеру, на які накладалися різні нашарування європейської культури (релігійні, етнічні, естетичні, субкультурні). Саме в джаз-танці та його феномені у танцювальній культурі прослідковується генетичне коріння вуличних танців. Джаз-танець зародився в міському середовищі, а цей факт є основним для походження всіх стилів та напрямків *стріт денс* (*street dens*). Саме вони мають спільні передумови виникнення та злиття молодіжних субкультур на вулицях, у просторі міст і на початкових етапах розвитку з ознаками непризнання останніх як культурно-мистецького явища. Лишень з плином часу новітні форми танцю, такі як танець хіп-хоп, активно проникають до мистецького середовища й набувають значної популярності в якості новітнього явища танцювальної культури, і тільки на етапі піку своєї популярності починають визнаватись науковим середовищем культурологів та мистецтвознавців.

Ключові слова: *стріт денс* (*street dens* – вуличні танці), танець, хореографія, танець диско, хіп-хоп танець, джаз-танець, сучасне хореографічне мистецтво, виразально-зображальні властивості танцю.

Oleksandr PLAKHOTNYUK,
orcid.org/0000-0003-4130-8653

Candidate of Art,
Associate Professor of the Department of Directing and Choreography
Lviv National University of the name of Ivan Franco
(Lviv, Ukraine) oleksandr.plakhotnyuk@lnu.edu.ua

Roman BEREST,

orcid.org/0000-0001-7405-2020
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Direction and Choreography
Lviv National University of the name of Ivan Franco
(Lviv, Ukraine) roman.berest@lnu.edu.ua

Maiia HARBUZIUK,

orcid.org/0000-0002-6215-9477
Doctor of Art Studies Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Theater Studies and Acting
Lviv National University of the name of Ivan Franco
(Lviv, Ukraine) mayya.harbuzyuk@lnu.edu.ua

THE GENESIS OF STREET DANCES: INTERPRETATION OF BASIC DEFINITIONS

The object of research is street dance, namely hip-hop dance and its derivatives: popping, break dance, understanding the nature of their popularity in today's choreographic space of art, awareness of the stages of the prehistory of the emergence and transformation of traditions in dance 21st century. Understanding the quintessence of street dance through the study of the traditions of the street subculture of metropolitan cities, which has an impact on the development and formation of its characteristic features. Methodology consists in the application of the methods of objectivity and historicism in the comparative and cultural-worldview analysis of choreographic processes, including in relation to street dance. The specified methodological approach allows to reveal and analyze the background history of origin and emergence. The method of objectivity and historicism makes it possible to trace the genesis of street dances. The comparative method is used in the study to identify the signs of street dance culture in the modern cultural and artistic space. Scientific novelty scientific research on street dance (street dances in the art history discourse of the 20th–21st centuries) is summarized; the specifics of street dance in the latest artistic forms are outlined; the conceptual and categorical apparatus for describing street dances is clarified on the example of hip-hop dance (popping, break dancing).

Today's choreographic theories and practices have formed an understanding of street dance as a direction of modern choreography that has its own characteristic features. However, the processes of forming its stylistic features and modifications are still ongoing. It is possible to ascertain the facts that in the XX period – consider the capital of evil cultures: American, African and European in the space of the streets in megacities and with mutual influence one on the other and, in the end, from time to time XX asymutilation in independent ones. Therefore, the process of the birth of street dance separated from the strong world dance cultures, in the spaces of the city streets among the youth, their rhythms and dances of an ethnic, multiple character, on which various movements of European culture (rhetorical, sub-esthetic, ethnic) were superimposed. The genetic roots of street dances are also traced in jazz dances and ego phenomena in dance culture. Jazz dance was born in the middle of the city, and this fact is the main reason for the movement of all styles and directed street dance. There may also be common prerequisites for the emergence and fusion of youth subcultures on the streets, in the spaces of cities and at the initial stages of development with signs of non-recognition of the latter as a cultural and artistic phenomenon.

Key words: street dances, dance, choreography, disco dance, hip-hop dance, jazz dance, modern choreographic art, expressive and pictorial properties of dance.

Постановка проблеми. В кінці XX – початку XXI століття набуває широкого розвитку один із напрямків сучасного хореографічного мистецтва вуличні танці – стріт денс (*street dens*) звертаємо увагу у даному дослідженні саме на хіп-хоп танець і як його похідні: попінг, брейк-денс, створюються танцювальні студії, колективи, проводяться хореографічні конкурси що мають масовий

характер, змагання саме з цього напрямку формування великого переліку сучасного хореографічного мистецтва. Було б однобічно представляти стилістику стріт денс (*street dens*) вуличних танців, складовими якої є лише елементи ефектного танцювального руху, оригінального ритму, гармонії та мелодики. Потрібно розуміти історію походження та весь спектр різної направленості

танців, що своїм корінням та походженням завдячують субкультури вулиці міст мегаполісів. Нестатичні форми художнього мислення, колективна пам'ять і специфіка імпровізації, а також наявність факту спонтанності народження і розвитку композиції з погляду прийнятого в академічному середовищі аналітичного шаблону, часом є перешкодою в адекватному осягненні сучасного хореографічного мистецтва особливо щодо питання молодіжних технік танцю.

Аналіз досліджень. Щодо виокремлення основних виражальних ознак вуличного танцю розглядається науковцями початку XXI століття. Дослідники джазового танцю М. Стернс, Дж. Стернс «Джазовий танець. Історія американського традиційного танцю» (англ.: *M. Stearns, J. Stearns "Jazz Dance. The Story of American Vernacular Dance"*) (Stearns & Stearns, 1994) висвітлюють історичні факти із становлення джазового танцю в Америці. Актуальними є дослідження польських науковців. Так у праці польської дослідниці С. Чехлевської «Історія танцю» (пол. *Czechlewska Z. "Historia tańca"*) (Czechlewska, 2018) досліджено сучасного танцю від становлення класичного балету до нових сучасних напрямків танцювального мистецтва, ще один із польських дослідників сучасного хореографічного мистецтва Ю. Бак «Сучасний танець» (пол. *Bak J. "Taniec nowoczesny"*) (Bak, 2016) на прикладі найбільш популярних стилів танцю, проводить коротку змістовну ознакову характеристику найбільш популярних вуличних танців. Авторка Б. Сієр-Жнік «Постмодерн танець. Окреслення проблематики» (пол. *Sier-Jnik B. "Post modern dance. Zarys problematyki"*) (Sier-Jnik, 1995), окреслює основні ознаки танцю постмодерну. Вагомими є дослідження щодо основних понять новітньої танцювальної культури є праці українських науковців. А. Журавльова «Молодіжні танці як простір для творчої реалізації особистості» (Журавльова, 2016) у дослідженні аналізує танцювальної культури сьогодення, як явища, яке складається з багатьох напрямів, субкультур, що мають вплив на формування течій, які беруть свій початок з вулиці. О. Серєда «Хіп-хоп як культурна течія» (Sereda, 2019) проводить вивчення хіп-хоп культури, що складається з ключових напрямків – стиль танцю, графіті (нанесення зображень та написів на стіні), музичний стиль (мистецтво речитативу і ді-джеїнг). В. Дубінін «Біомеханіка тіла танцівника у сучасних вуличних напрямках танцю на прикладі стилю popping» (Дубінін, 2020) розглядає особливості біомеханіки тіла виконавця танцю на прикладі сучасний вуличних стилів танцю, а

саме стилю popping виділяючи виконавці аспекти базової техніки стилю та особливостей роботи з м'язами, інерцією тіла, м'язовими імпульсами та їх амплітудою та ін. В окреслених працях акумулюється напрацювання, що розглядають новітній танець, а саме стріт денс (*street dens* – вуличні танці), як субкультуру мегаполісів.

Мета дослідження: розуміння квінтесенції погодження стріт денс (*street dens* – вуличних танців) через дослідження традицій вуличної субкультури міст мегаполісів, що має вплив на розвиток і формування його характерних ознак. Об'єктом дослідження є стріт денс (*street dens* – вуличні танці), а саме хіп-хоп танець і його похідні: попінг, брейк-денс, розуміння природи їх популярності у сьогоdnішньому хореографічному просторі мистецтва, усвідомлення етапів передісторії виникнення та трансформації традицій у танці XXI століття.

Виклад основного матеріалу. Будь-який етап численних стилів та видів неможливо осягнути без урахування контексту, в якому він функціонував, формувався та розвивав свої виражально-образні ознаки. Новітній напрям або стиль танцю може бути зрозумілий тільки в історичному, соціально-економічному, комунікативно-психологічному вимірах, у логіці загальнокультурних процесів (Плахотнюк, 2016: 55). Лише сукупність багатьох аспектів передісторії стріт денс (*street dens*) – африканського, американського та європейського національного кореню, побутового та професійно-сценічного, поєднання шоу бізнесу та вуличної культури може підвести до розуміння й осмислення природи вуличних танців як феномену художньої культури XXI століття.

Глибинним корінням всіх вуличних танців можна прослідкувати з історії становлення ще джазового танцю (Плахотнюк, 2016). Становлення якого розпочалося ще у XVII–XVIII століттях, коли работоргівля зумовила масовий вивіз африканського населення (негрів-рабів) з Африки до Американського континенту. Вже у 1800 році їх кількість у Південних Штатах сягнула більше мільйона. Торгівля африканськими рабами була спричинена потребою дешевих робочих рук на плантаціях Південної Америки з вирощування цукрової тростини, бавовни й тютюну. Зі скасуванням рабства у 1865 році (Bernad & Wessel-Therhron, 2000: 9–10; Czechlewska, 2018: 74) соціальні проблеми негрівянського населення не зникли, починається процес сегрегації – виділення окремих міських кварталів, умови проживання в яких були жахливими (розміщувалися вони уздовж залізничних ліній, на болотистих

ділянках, у промислових зонах). Існували значні обмеження для чорного населення Америки: їм дозволялося виконувати лише брудну важку роботу, бути слугами; при зустрічі на вулиці з білим вони зобов'язані були зійти з хідника й уступити дорогу; мужчина чорної раси не мав права дивитися на білу жінку, і якщо вона до нього зверталася, відповідати з опущеними очима; афроамериканець не мав права приміряти одяг у магазині, а лише вказував пальцем на той, що хотів купити. Проводити своє дозвілля й рідкісні години відпочинку афроамериканці змушені були відокремлено від білого населення. Такі соціально-історичні умови спричинили певну ізоляцію у розвитку культурно-мистецьких процесів афро-американського населення.

Разом із чорними рабами в Америку потрапили африканські звичаї, ритуали, вірування, пісні, музика й танці. Ще з XVII століття невольники з різних регіонів Африки привозили зі собою в Новий Світ пісні й танці своєї батьківщини. Залежно від національних і соціальних умов, в які потрапляли колишні африканці, їхня музика залишалась або автентично недоторканою або схрещувалась із місцевими фольклорними стилями, іноді видозмінювалася до непізнаваності (Bernad & Wessel-Therhron, 2000: 11–12). Ранній афро-американський музичний фольклор формувався під час трудових процесів, при виконанні невольниками важкої роботи, а також у період навернення у християнство (під час богослужінь) (Плахотнюк, 2016: 56).

Цілком очевидним є те, що за своєю природою походження, і по причині культурного злиття субкультур, саме в джаз-танці, його феномені у танцювальній культурі, прослідковується генетичне коріння вуличних танців. Джаз-танець зародився тоді, коли елементи фольклору різних етносів, які проживають в Америці, вже зустрілися в міському середовищі (Плахотнюк, 2016: 57), а сам факт формування танцювальних субкультурних форм у міському середовищі і є основним джерелом для походження всіх стилів та напрямків стріт денс (*street dens*).

Танцювальні академії включають джаз-танець як дисципліну до основного фахового курсу навчання. Джаз-танець формує універсальних танцівників. Розвиває в них гнучкість, ритмічність, емоційність й чутливість притаманну як класичним танцівникам, так і танцюристам модерну, що особливо швидко готові сприймати новітню техніку. Джаз-танець – це відчуття ритму і технічна майстерність (Плахотнюк, 2016: 61). Сучасний джаз-танець стирає межі, поєднуючи

воєдино всі стилі, форми, напрями. Трансформація джаз-танцю в танцювальний театр і його поєднання з професійною технікою класичного танцю й хореографією модерн-танцю, симбіоз стилістики вуличних танців створили сучасну відповідну танцювальну лексику, якою «говорить» і яку «розуміє» весь світ. І вже сьогодні можемо говорити про таке ж досягнення в знакових характеристиках стріт денс (*street dens* – вуличних танців), що вже є невід'ємною складовою підготовки митця хореографа XXI століття.

Потрібно розуміти, що джаз – це самодостатній і потужний напрям розвитку художньої культури людства, який має довгу історію, бурхливу еволюцію, широке і збагачене розгалуження стилів, напрямів і національних, стильових шкіл, своїх реформаторів, майстрів зі світовим ім'ям і небувалий досі в історії національних культур рівень поширення по всій земній кулі (Плахотнюк, 2016: 63).

Зразком «передісторії» новітньої хореографії є кілька танців: буги-вуги, рок-н-рол, рокабіллі, диско, лінді хоп та багато інших танців, що захоплювали своєю енергетикою та свободою виконавства молодь певного історично-культурного періоду, відображаючи всі ознаки свого часу.

Стріт-джаз танець – це різновид нових форм джаз-танцю, до яких належить велика кількість елементів із різних стилів вуличних танців (Плахотнюк, 2007: 35). Найсвоєрідніше джаз-танець виражений стріт-джаз танцем, так званим вуличним джазом, що наявний в усіх сучасних молодіжних популярних танцях – більш ранніх («епоха свінгу») 1920–1940 роки. (твіст, чарльстон, шейк, буги-вуги, бальбоа); епохи вуличного танцю 1970–1990 роки (диско, хіп-хоп, фанкі та ін.); епохи ультрамодних молодіжних танців 2000–2015 роки (джаз-фанк танець та ін.).

Танець хіп-хоп – вид і танцювальна система технік масово-популярного синтезованого танцю в сучасній хореографії американсько-європейського походження. У ньому поєднані різні стильові форми – вуличних, молодіжних танців (*street dance*) хіп-хоп та його форми нью-стайл, електрик-буги, брейк-данс, клубні танці – фанк, техно, хаус, ер-енд-бі (*R & B*).

Хіп-хоп танець (англ. *hip-hop*), в середині 60-х років XX століття в США здобули популярність дискотеки, де королевою була музика диско. Самі ж дискотеки були орієнтовані на середній клас, музика ідеально підходила для відпочинку по закінченню трудового тижня. Танцювальні ритми, прості мелодії, доступні тексти, забезпечували дискотекам комерційний успіх. Платівки продава-

лись великими тиражами. Сотнями відкривались нічні клуби (водночас досить дорогі). Далеко не всім верствам населення такий відпочинок був по кишені, і тому, цілком закономірно, що появилася нова музична культура, а з нею і танцювальна, яка влаштувала всіх, не залежно від матеріального положення в суспільстві. Поступово вона отримала свою аудиторію шанувальників, назвали цю музику «РЕП» (одна із версій розшифровки аббревіатури РЕП – «ритмічна американська поезія»). Реп (англ. *rap* – удар, стук, вигукувати, викрикувати) – вокальна культура, при якій на тлі фанк-ритму під чіткий супровід комп'ютерної ритміки – групою (від 98 до 110 ударів на хвилину) скоромовкою промовляється текст, що не завжди має змістовне навантаження. Реп супроводжується характерними рухами тіла. Манеру речитативного репу широко застосовують диск-жокейі, ведучі радіо та телепрограм, виконавці ритм-енд-блюзу, соул, диско (Плахотнюк, 2007: 34–35).

В сучасній музичній культурі – стиль популярної естрадно-танцювальної музики; характеризується тим, що співаються, декламують чи скандують ритмічні вірші у супроводі ударника чи синтезатора; виконується з 70-х роках ХХ століття. Батьківщиною репа вважаються бідні райони Нью-Йорка – Східний Бронкс. Саме тут на початку 70-х років ХХ століття переважно у латино- і афро-американських кварталах виникло явище, яке пізніше отримало назву культура хіп-хоп (*hip-hop*) (Sereda, 2019: 70).

Терміни «Реп» і «Хіп-хоп» досить часто вживають як синоніми, що не зовсім вірно. Реп – музикальний напрям, з певними характеристиками, це такі як: циклічне відтворення певного звукового відрізка – лупінг (петля,) або семпла (зразок); різноманітних ритмічних малюнків і т.д. Хіп-хоп на даний час це цілий напрям в культурі, стиль який включає в себе: по-перше настінний розпис – графіти (англ. *graffity* – по нашкрябувати); по-друге унікальний по своїй пластичності танець брейк-денс (*break-dance*); по-третє стиль одягу, манеру одягатись в спортивний одяг; і по-четверте музичний напрям.

В нашій ситуації розглядаємо окремо хіп-хоп як танцювальний напрям з певними канонами і правилами виконання, аналізуємо окремо брейк-денс так само як один із напрямів вуличного танцювального мистецтва.

Танець хіп-хоп. Темп музики 20–30 тактів в хвилину, 80–120 ударів – повільний хіп-хоп 26–30 тактів в хвилину, 104–120 ударів – швидкий хіп-хоп. Він характеризується особливістю ритму, і хореографічної лексики. Йому притаманна афри-

канська пластика: рухи на півзігнутих колінах, напівзігнутому (сутулому) корпусі, розкачування, м'які рухи, розслаблення м'язів, багато дрібних рухів руками локтінг (англ. *lockinq*), головою, при відносно широких позиціях ніг; короткі стрибки (зіскоки в підлогу), характерні оберти, зустрічаються більш важкі стрибки (трюкові елементи). Хіп-хоп контрастний танець на фоні візуального розслаблення корпусу (або загальної розслабленості рухів) несподівано виникають силові, акробатичні або трюкові елементи. Танцювальні рухи і саме їх виконання носить характерну стрибкову дію, з типовими зіскоками, коливаннями корпусу, розкачуванням. Музикально танець хіп-хоп виконується, головним чином, з акцентом на восьми нотах (Плахотнюк, 2007: 34–36).

Брейк-денс (англ. *break-dance*) або як ще його називали на різних етапах розвитку брейкінг, бі-боінг – сильно відрізняється від інших видів танцю, можна сказати навіть, що це прогресивно альтернативний розвиток попередніх форм танцю. Брейк (англ. *break* – «ломити», «розривати») – дійсно багато рухів в цьому танці здаються ломаними, незакінченими.

В Нью-Йорку в 50–60 роках ХХ століття був великий вплив іммігрантів, кожен вносив свою якусь особливу частку в танець, так, наприклад, африканці внесли ритм, манеру виконання танцю в колі і т.д. Відправна точка для брейк-данса Південний Бронкс початок 70-х років ХХ століття, це хіт Джеймса Бауна “Get on the Good Foot”, захоплюючись його енергійними танцем з акробатичними елементами на сцені, люди стали танцювати танець під назвою Good Foot. Молоді танцівники виходили на танцювальні площадку і «ламали» звичайні рухи в такт ломаним ритмам платівок. Цих виконавців називали break-boys, а пізніше скоротили до b-boys. Хореографічна лексика брейк денсу. Брейк денс поділяють на нижній (*powermove*), та верхній (*top rock*). Верхній брейк денс або інакше його називають електрик-бугі. Електрик-бугі (англ. *electric-boogie*) – це танцювальні форми; robot man – механічна техніка, waves – техніка хвиль, king tats – техніка рук відтворює давньоєгипетські фрескові зображення, кисть чи лікоть повинен бути зігнутий під кутом дев'яносто градусів. Танцівники рухаються імітуючи механічні рухи роботів, найрізноманітніших механізмів, гострі електричні рухи, різноманітні протікання хвиль, ізоляцію, елементи пантоміми, «удар» струмом, фіксовані кроки, мультиплікацію, маріонетки, та інші. Важливо в стилі електрик-бугі показати більше ніж два різноманітних методів руху, та при цьому виконувати їх граційно,

з індивідуальним баченням, з гармонією музики, танцю, костюму (Sereda, 2019: 71).

Коли «танцювальні битви» закріпили своє положення в свій час і брейк-денс став складатися частиною хіп-хоп культури («боротись за допомогою творчості, а не з допомогою зброї»), він все більше спонукав танцівників використовувати свою уяву, щоб виконати найрізноманітніші трюки на батлах (зібрання виконавців брек-денсу для змагання у визначенні кращої команди). Головне завдання на батлах – «побити» противника більшою винахідливістю найрізноманітніших фризів і рухів, і виконанням швидких і чітких підбіжок. Ці обставини пояснюють також і те, що люди, які об'єднувались у команди і загалом танцювали разом, виробляли свій власний стиль, щоб протиставити його іншим командам.

На початку 80-х років ХХ століття брейк-денс стає все більш популярним і модним, брейкери стали з'являються в комерційних проектах (ТВ шоу, рекламі, відео кліпах і т.д.) брейк-денс стає частиною шоу бізнесу. На екрани виходить фільм «Flash dance» – який викликає захоплення молоді і цей танець набуває широкого розповсюдження, сам же фільм розглядають як методичний посібник основних елементів брейк-денсу. В кінці 80-х років ХХ століття відчувається певний спад зацікавленістю брейк-денсом. Він втрачає своє значення для більшості людей і, в особливості, для засобів масової інформації. Та все ж завдяки фанам цього напрямку, набуття популярності хіп-хоп співаків і танцівників у відео кліпах, виходу цілого ряду молодіжних художніх фільмів, де головні танцівники захоплюються танцем хіп-хоп, вміло його поєднують з класичним танцем та різними напрямками сучасної хореографії, хіп-хоп продовжує життя, цей дивний і не звичний танець, як окремий вид сучасної хореографії кінця ХХ початку ХХІ століття (Sereda, 2019: 73).

Отже, відповідно до вище сказаного можемо констатувати певні характерні ознаки дефініцій танцювальної культури стріт денс, а саме: а) включає в себе різні стилі, такі як хіп-хоп, (брейкданс), попінг, локінг та інші. Кожен стиль має свої унікальні рухи, техніку і енергетику відповідну свою стилістику танцювальної манери виконання танцювального лексичного матеріалу і головне виражальну манеру подачі тесту танцю; б) не менш важливою ознакою музичний матеріал, що використовується. Музика, що супроводжується танець стріт денс є найчастіше композиції з хіп-хопу, R&B, фанку, електро, дабстепу та іншими жанрів музики, які стимулюють рух та дозволяють танцівнику здійснювати імпрові-

зацію; в) велика увагу приділяють фрістайлу – вільному, імпровізованому танцю, де танцівник виражає свою індивідуальність, креативність та власний стиль, танцювальна стилістика кожного виконавця або групи виконавців можуть бути вільновідпущеними або відтворювати демонстрацію заздалегідь обумовлених правил або теми танцю; г) виконавці обирають для себе форму танцювального змагання і часто беруть участь у танцювальних батлах, де змагаються в імпровізації та технічному виконанні рухів. Також вони активно спілкуються та обмінюються досвідом з іншими танцювальними колективами та індивідуальними виконавцями; е) танцівники стріт денсу часто мають великий взаємний вплив на субкультуру (урбан-культуру) мегаполісів, такі як графіті, графічний дизайн, мода, архітектура тощо, що нерідко стає джерелом їх натхнення для свого творчого вираження.

Висновки. У хореографічній теорії та практиці сьогодення сформувалося розуміння стріт денс (*street dens* – вуличних танців) як напряму сучасної хореографії, який має свої характерні ознаки. Проте, ще досі тривають процеси формування його стилістичних ознак і видозмін. Можемо констатувати факти, що в період кінця ХХ – початку ХХІ століття злиття культур: американської, африканської та європейської у просторі вулиці мегаполісів та із взаємним впливом одну на іншу і, врешті-решт, відбулося асимілювання в один самобутній напрям сучасного хореографічного мистецтва. Тож процес зародження стріт денс відбувався на основі злиття різних танцювальних культур, в просторі вулиць міста серед молоді, їх ритмів і танців етнічного, популярного характеру, на які накладалися різні нашарування європейської культури (релігійні, етнічні, естетичні, субкультурні). Саме в джаз-танці та його феномені у танцювальній культурі прослідковується генетичне коріння вуличних танців. Джаз-танець зародився в міському середовищі, а цей факт є основним для походження всіх стилів та напрямків стріт денс (*street dens*). Саме вони мають спільні передумови виникнення та злиття молодіжних субкультур на вулицях, у просторі міст і на початкових етапах розвитку з ознаками непризнання останніх як культурно-мистецького явища. Лишень з плином часу новітні форми танцю, такі як танець хіп-хоп, активно проникають до мистецького середовища й набувають значної популярності в якості новітнього явища танцювальної культури, і тільки на етапі піку своєї популярності починають визнаватись науковим середовищем культурологів та мистецтвознавців.

Окреслені в даному дослідженні характерні танцювально-виражальні ознаки не є вичерпним переліком, оскільки стріт денс постійно розвивається і еволюціонує. Важливо розуміти, що стріт денс – це не просто техніка, а ціла культура, яка включає в себе музику, стиль життя, спілкування та спільноту танцювальних ентузіастів, яка корінням походить від джазовою танцювальної культури, що може бути перспективою подальшого наукового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубінін В. Біомеханіка тіла танцівника у сучасних вуличних напрямках танцю на прикладі стилю popping. *Мистецька освіта у контексті євроінтеграційних процесів: матеріали VII Всеукр. студ. наук. конф., 20 березня 2020 р.* Умань: ВПЦ «Візаві», 2020. С. 26–29
2. Журавльова А. Молодіжні танці як простір для творчої реалізації особистості. *Сучасний танець. Основні теорії і практики. навч.-посіб.* Київ: Видавництво Ліра-К, 2016. С. 150–168.
3. Плахотнюк О. Стилї і напрямки сучасного хореографічного мистецтва. *зб. наук. праць. Вісник Міжнародного Слов'янського університету.* Харків: Міжнародний слов'янський університет, 2007. Вип. 1. Т. 10. С. 32–36.
4. Плахотнюк О. Джаз-танець як феномен художньої культури. дис. ... канд. мистецтвозн.: 26.00.01 «Теорія й історія культури». Львів, 2016. 295 с.
5. Bak J. *Taniec nowoczesny.* Bielsko-Biała: Dragon, 2016. 32 s.
6. Bernad A., Wessel-Therhron B. *Taniec jazzowy.* Warszawa: ISKRY, 2000. 184 s.
7. Czechlewska Z. *Historia tańca.* Warszawa: SBM, 2018. 128 s.
8. Sereda O. Hip-hop as a cultural movement. *CID International Congress on Dance Research. Coll. of Congr. Papers.* comp.by O. Plakhotniuk. Lviv, 2019. Pp. 70–73.
9. Sier-Jnik B. *Post modern dance. Zarys problematyki – tworczy i techniki.* Warszawa: Centrum edukacji artystycznej. Centrum animacji kultury: 1995. 204 s.
10. Stearns M., Stearns J. *Jazz Dance. The Story of American Vernacular Dance.* New York: Da Capo Press, 1994. 476 p.

REFERENCES

1. Dubinin, V. (2020). *Biomechanika tila tantsivnyka u suchasnykh vulychnykh napryamkakh tantsyu na prykladi stylyu popping* [Biomechanics of the dancer's body in modern street dance directions using the popping style as an example]. *Mystets'ka osvita u konteksti yevrointehratsiynykh protsesiv: materialy VII Vseukr. stud. nauk. konf., 20 bereznya 2020 r.* Uman': VPTS "Vizavi". Pp. 26–29. [in Ukrainian].
2. Zhurav'l'ova, A. (2016). *Molodizhni tantsi yak prostir dlya tvorchoyi realizatsiyi osobystosti* [Youth dances as a space for creative realization of personality]. *Suchasnyy tanets'. Osnovni teoriyi i praktyky. navch.-posib.* Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. Pp. 150–168. [in Ukrainian].
3. Plakhotnyuk, O. (2016). *Dzhaz-tanets' yak fenomen khudozhn'oyi kul'tury* [Jazz Dance as a Phenomenon of Art Culture]: dis. ... kand. mistetstvozn.: 26.00.01 "Teoriia y istoriya kul'turi". L'viv. 295 s. [in Ukrainian].
4. Plakhotnyuk, O. (2007). *Styli i napryamky suchasnoho khoreorafichnoho mystetstva* [Styles and directions of modern choreographic art]. *zb. nauk. prats'. Visnyk Mizhnarodnoho Slov'yans'koho universytetu. Kharkiv: Mizhnarodnyy slov'yans'kyi universytet.* Vyp. 1. T. 10. Pp. 32–36. [in Ukrainian].
5. Bak, J. (2016). *Taniec nowoczesny* [Modern dance]. Bielsko-Biała: Dragon. 32 p. [in Polish].
6. Bernad, A., & Wessel-Therhron, B. (2000). *Taniec jazzowy* [Jazz dance]. Warszawa: ISKRY. 184 p. [in Polish].
7. Czechlewska, Z. (2018), *Historia tańca* [Dance history]. Warszawa: SBM. 128 p. [in Polish].
8. Sereda, O. (2019). Hip-hop as a cultural movement. *CID International Congress on Dance Research. Coll. of Congr. Papers.* comp.by O. Plakhotniuk. Lviv. Pp. 70–73. [in English].
9. Sier-Jnik, B. (1995). *Post modern dance. Zarys problematyki – tworczy i techniki* [Postmodern dance. An outline of the issues – creators and techniques]. Warszawa: Centrum edukacji artystycznej. Centrum animacji kultury. 204 s. [in Polish].
10. Stearns, M. & Stearns, J. (1994). *Jazz Dance. The Story of American Vernacular Dance.* New York: Da Capo Press. 476 p. [in English].

УДК 793.3+389

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-16>

Ярослав САПЕГО,

orcid.org/0000-0002-1702-9657

аспірант кафедри режисури та хореографії

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) YaroslavSapego11@gmail.com

Роман БЕРЕСТ,

orcid.org/0000-0001-7405-2020

доктор історичних наук,

професор кафедри режисури та хореографії

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) roman.berest@lnu.edu.ua

СТИЛІСТИЧНІ ВИКОНАННЯ НАРОДНОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ БОЙКІВ У ВЕСНЯНОМУ-ЛІТНЬОМУ ЦИКЛІ СВЯТКУВАНЬ

Мистецтво української народної хореографічної культури завжди приваблювало своєю красою, динамічністю та героїзмом. Кожен народний танець, який народився в народі, відображає певні звичаї, обряди, традиції, побут, філософію, устрій. Українська народна хореографія – це історія української нації. Чимало видатних дослідників приділяло та приділяє увагу вивченню та дослідженню українського народного танцю. Великий внесок в українську національну хореографію зробили: В. Верховинець, В. Авраменко, Я. Чуперчук, К. Балог, П. Вірський, В. Шкоріненко, Б. Колногузенко, В. Петрик та ін. Кожен з цих легендарних балетмейстерів створив свої унікальні хореографічні колективи з української народної хореографії, де активно та ретельно популяризували її та популяризують свої хореографічні полотна на основі традиційної української фольклорної спадщини.

Структура української народної хореографії поділяється на регіони і локальні райони. В кожному із них відзначається певна особливість народних танців, які відрізняються композиційною побудовою, манерою, характером та насамперед рухами. Одним із найбагатших регіонів України щодо доробку танцювальної народної спадщини є Прикарпаття, де виділяють п'ять етнографічних груп: гуцули, лемки, бойки, покутяни та опіляни. Бойки належать до найменш чисельної групи населення регіону. Стилістичні особливості їх танцювальної культури дуже сильно відрізняються від особливостей інших регіонів української народної хореографії. Саме поляки, угорці, словаки та інші народи упродовж багатьох віків здійснювали вплив на традиції формування святкувань та танцювальних рухів, фігур, кроків населення Бойківщини. Яскравим прикладом є весняно-літній цикл святкувань, де простежуються певні ознаки їх танцювальної мови. Завдяки звичаям, традиціям, обрядам та ритуалам сформувалася манера виконання, яка відрізняє бойків з-поміж усіх інших етнографічних груп. В контексті сьогодення багато професійних та аматорських колективів українського національного хореографічного мистецтва конструктивно, змістовно й ретельно пропагують в Україні й за кордоном бойківські народні традиції, звичаї, побут. Серед них: Національний академічний гуцульський ансамбль пісні і танцю «Гуцулія» (м. Івано-Франківськ, головний балетмейстер І. Курилюк), Національний академічний заслужений ансамбль танцю України ім. П. Вірського (м. Київ, головний балетмейстер, М. Вантух) та багато ін.

Ключові слова: бойки, народні танці, традиції, обряди, хореографія, композиція.

Yaroslav SAPEGO,

orcid.org/0000-0002-1702-9657

Postgraduate at the Department of Directing and Choreography

Lviv Ivan Franko National University

(Lviv, Ukraine) YaroslavSapego11@gmail.com

Roman BEREST,

orcid.org/0000-0001-7405-2020

Doctor of Historical Sciences,

Professor at the Department of Directing and Choreography

Lviv Ivan Franko National University

(Lviv, Ukraine) roman.berest@lnu.edu.ua

STYLIST PERFORMANCES OF THE FOLK CHOREOGRAPHIC CULTURE OF FOLKS IN THE SPRING-SUMMER CYCLE OF CELEBRATION

The art of the great Ukrainian folk choreographic culture has always attracted people with its beauty, dynamism and heroism. Each folk dance reflects certain rites, traditions, everyday life, philosophy. Ukrainian folk choreography is the history of the Ukrainian nation. Many prominent researchers studied and researched Ukrainian folk dance: V. Verhovinets, V. Avramenko, Ya. Chuperchuk, V. Petryk, K. Balog, P. Virskyi, V. Shkorinenko, B. Kolnoguzenko, and others. Each of these legendary ballet masters created their own unique choreographic groups based on Ukrainian folk choreography, where they actively and carefully popularized their choreographic canvases based on traditional Ukrainian folklore heritage.

The structure of Ukrainian folk choreography is divided into regions and local districts. In each of them, there is a certain number of dances that differ in compositional structure, manner, character and, above all, movements. One of the richest regions of Ukraine in terms of folk dance heritage is Prykarpattia. This region has a long history of formation. Five ethnographic groups can be distinguished in the Prykarpattia region: Hutsuls, Lemki, Boikas, Pokutyans, and Opilians. Boyki is the least populated of all the above-listed groups of Prykarpattia. Their stylistic features of dance culture are very different from other regions of Ukrainian folk choreography. It was the Poles, Hungarians, and Slovaks who had a strong influence on the traditions of celebrations and dance movements and steps of the Boykivshchyna. A vivid example is the spring-summer cycle of celebrations, where certain signs of the dance language of Boykivshchyna can be traced. Thanks to customs, traditions, rites and rituals, a manner of performance was formed, which distinguishes the Boyoks from all other ethnographic groups. In today's context, many professional and amateur collectives from the art of Ukrainian national choreographic art constructively, meaningfully and carefully promote Boykiv traditions and everyday life, among them: National Academic Hutsul Song and Dance Ensemble «Hutsuliya» (Ivano-Frankivsk, chief ballet master I Kurylyuk), National P. Virsky Academic Honored Dance Ensemble of Ukraine (Kyiv, chief ballet master, M. Vantukh) and many others.

Key words: *boyku, folk dance, traditions, rituals, choreography, composition.*

Постановка проблеми. Українська народна хореографічна культура, як складова частина сформованих упродовж багатьох століть надбань світової хореографічної культури в роки незалежності України отримала можливості розвитку та становлення в контексті соціальних, історичних, географічних, регіональних особливостей, а також відображення впливів елементів побуту, традицій, звичаїв, обрядів, міфологічних уявлень тощо. Аналіз загальної характеристики стилістичного виконання танців етнографічної групи бойків у весняно-літньому циклі святкувань свідчить про те, що вони дбайливо та змістовно ставилися до своєї автентичної спадщини. Тому не випадково вивчення народної культури в контексті сучасності дослідження загальних особливостей танцювального народного мистецтва бойків, їх хореографічних надбань виступають одним із пріоритетних напрямів у сучасному мистецтвознавстві.

Аналіз досліджень. Дослідження української народної хореографічної спадщини має важливе значення для вивчення творчості народу. Аналіз культурних цінностей попередніх поколінь сприяє кращому пізнанню багатой національної спадщини українського народу, вивченню її еволюції та перебігу трансформаційних процесів народного хореографічного мистецтва під дією різних чинників. Проблематиці дослідження народного танцю бойків присвятили свої праці чимало відомих українських істориків, етнографів, хореографів. Серед найновіших праць при-

вертає увагу дисертаційна робота Світлани Боян «Весняно-літня календарна обрядовість бойків (кінець XIX ст. – 1930-ті роки)», яка була захищена у 2010 році (Боян, 2010). Авторка на базі різноманітних джерел, результатів публікацій, різних інформативних даних дослідила обряди, їх особливості та розвиток в період весняно-літнього циклу святкувань населення Бойківщини від кінця XIX ст. до початку Другої світової війни.

В плані нашої статті не менш важливою є публікація Олександра Коломийчука «Етнічна ідентичність бойків крізь призму календарної звичаєво-обрядової практики: міфологічний аспект», яку видано у 2013 р. (Коломийчук, 2013). У праці, автор намагається обґрунтувати велике значення міфології для формування бойківських народних звичаїв та обрядів.

Також, варто відзначити пізнавальну статтю Таїсії Леню «Традиційна весільна обрядовість бойків Закарпаття: міжетнічні паралелі», у якій авторка робить спробу провести міжетнічні паралелі у весільній обрядовості між бойками Закарпаття і румунами, угорцями, чехами, болгарами та іншими народами (Леню, 2013: 49–60). Особливі риси народного танцю бойків, його автентичність розглянуто у публікації О. Квецко «Бойківський танець у контексті розвитку українського народно-сценічного танцю» (Квецко, 2015: 54–57). Проте стилістичні особливості виконання народного танцю бойків, певні традиції, їх особлива манера, унікальний характер й досі лишаються недостатньо висвітленими.

Мета статті – дослідити та висвітлити стилістичні особливості народного танцювального мистецтва бойків в контексті весняно-літнього циклу народних святкувань.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать останні дослідження, мистецтво українського народного танцю тісно пов'язане з давніми народними звичаями, календарно-релігійними святами, різноманітними обрядами, заняттями, виробництвом, національною ментальністю та іншими чинниками (Берест, Плахотнюк & Берест, 2022: 165–175). Загалом за різними ознаками побутуючу народну традицію можна поділити на різні групи. В плані нашої статті раціональним буде поділ на родинно-сімейні святкування (народження нащадка, вшанування ювіляра, весілля дітей, онуків і ін.), сезонні роботи (початок чи завершення землеробських робіт, збір врожаю, вигін худоби на полонину і її повернення і ін.) та громадсько-культурні заходи (храмові празники, вшанування святого покровителя і ін.). Видається, що такий поділ найбільш суттєво та повно відображає буденне та святкове етнокультурне життя населення, адже кожне свято має свої характерні ознаки, прикмети, принципи, світоглядне забарвлення, звичаї та обряди, а також відповідно сформоване супровідне танцювальне, пісенне, музичне, декламаторське та інше мистецтво (Берест & Берест, 2022: 159–163).

Етнографічна група бойків, на думку багатьох сучасних учених, веде своє походження від давніх слов'янських племен білих хорватів, які, переважно, заселяли центральну частину українських Карпат, а саме: гірські райони Закарпатської, Львівської та Івано-Франківської областей. Хорвати створили та залишили бойкам унікальну культуру, побут та традиції, які були сформовані під впливом географічних, історичних, економічних, релігійних та соціальних особливостей (Великий ..., 2005). Тому, народна хореографічна культура в життєвому устрою бойків займала вагоме місце.

Загальні особливості традиційно-побутових й родинних обрядів бойків мають свій характерний спектр регіональних аспектів. Населення займалося збиральництвом, землеробством, скотарством, різними промислами, ремеслами. Вони поступово освоювали не тільки долини, а й важкодоступні гірські райони. Тому велике значення в календарній обрядовості мали традиції, обряди, звичаї, які виступали посвідченням аграрної складової, домашнього тваринництва, різних виробництв і занять з давніми тотемними віруваннями, священними фетишами та анімалістичним культом (Василенко, 1997).

Відомий український дослідник хореографії Роман Гарасимчук приділяв велику увагу танцям, поширеними на Бойківщині. Характерною була неповторна постава корпусу та голови, піднесено горда танцювальна манера виконання, лаконічні, тендітні й легкі танцювальні рухи. Хореографічна лексика бойків – це різноманітні тропітки, присядка-гайдук, дрібушечки, вихилися та ін. Композиційна побудова танців, яка притаманна даній групі, є досить яскравою та енергійною, фігури в танцях дуже різко змінюються (Гарасимчук, 2008: 63).

До числа найвідоміших танців бойків відносять колядницький танець «Кочан», стародавні бойківські коломийки («Вибиванець», «Вівчарські коломийки»), весільні («Великий танець» та «Тополя») та фольклорні танці («Верховина», «Журило», «Козак» та ін.) (Луканюк, 2009: 70–78).

Слід зауважити, що на культуру народного хореографічного мистецтва населення Бойківщини активно впливала танцювальна культура сусідніх народів і, перш за все, угорців, словаків, поляків. Не випадково в манері виконання бойківських танців помітно простежується вплив словацького танцювального мистецтва. Стилістика рухів, які притаманні бойкам, побудована на використанні пліє при виконанні парних круток у парних танцях. Прикладом може стати народний танець полька. Але в такому танці, як «Плескана полька», були запозичені лексичні танцювальні рухи та притупи, які використовуються у бойківському танці «Страцак польці».

З мистецтва народного танцю Угорщини запозиченим виявився синкопований ритм, а також простежуються запозичені характерні рухи та кроки (маленькі стрибки жіночі та чоловічі активні завороти корпусу).

Також можна констатувати про вплив на танцювальні рухи бойків польської народної хореографічної культури, але більш в трансформованому варіанті. Треба зазначити, що на побудову танців Бойківщини суттєво вплинула обмеженість простору сценічного майданчика. Наприклад, майже усі танці, які побутують в етнокультурі бойків, танцюють в колі. Коло в танці може розпадатися на два або три менші кола. Руки виконавці тримають на плечах, за спиною, на верху, а іноді вони можуть перехрещуватися (Волицька, 1992).

Конструкція танцювальних рухів бойків передбачає дрібні кроки, ноги підіймаються не високо і виконання деяких рухів можуть виконуватися на одному місці. Бойківські народні танці за композиційною структурою поділяються на козачкові, коломийкові та коломийково-козачкові.

Основним композиційним елементом бойківського парно-масового танцю «Коломийка» є замкнене коло. Майже увесь танець виконується у колі, але можуть бути й такі варіанти, коли коло розпадається на декілька кіл. Музична складова коломийки може змінювати жанр з приспівкою танцювального драматичного або драматично-ліричного на пісенно-ліричний. Для приспівко-танцювальної коломийки Бойківщини характерним є енергійно-динамічний темпоритм з чергуванням слабих та сильних музичних долей (Хай, 2000).

Особливого значення серед бойківських танців мають коломийки «Сьпівана» та «Коломийка з обертанков», для яких є унікальність в тому, що композиційна побудова змінюється з повільної на швидку або навпаки. Взагалі, для бойківських народних танців не властивим вважається розривання виконання танцю на окремі акти танцювального дійства та пісенного.

Сучасний етнограф М. Хай стверджує, що у бойківській конструкції вокально-інструментальної-танцювальної композиції існує плавний перехід від «співаної структури до танцювальної» (Хай, 2004: 134). Також, важливо зазначити, що танцювальна частина, музичне оформлення якої започатковане на імпровізаційній конструкції композиції зі змінами мелодій, притаманні для коломийково-козачкових бойківських композицій. Одними із найвідоміших бойківських коломийок є «Вівчарська», «Головецка», «Вітцева» та ін.

Особливу увагу треба приділити тому, що танцювальні пісні, які поєднані з танцювальними прийомами, поетичними за рахунок загальних ритмічних форм, сформувались з календарно-обрядового дійства та хороводів (Дей, 1970: 12), але різниця в тому, що на відміну від хороводних пісень, вони демонструвались в певний період часу. Дослідник О. Дей зазначив, що до танцювальних пісень відносяться козачки, гопаки, метелиці, коломийки, гуцулки, для яких динамічний, швидкий та запальний темп є характерною стильовою ознакою. Ритуали мали особливе значення для формування звичаїв в родинній обрядовості Бойківщини. Наприклад, якщо проаналізувати весільну обрядовість (весільні ритуали), де активно демонструвались пісенно-танцювальна творчість, вірування та традиційна складова, то помітно, що сучасна обрядовість була заснована на спадщині архаїчної культури, яка трансформувалась під впливом різних чинників.

Танцювальне народне дійство завжди супроводжувало весільний обряд. Одним із етапів ритуалу було «Вінкоплетіння». Вінок із барвінку,

зірваного молодим парубком у лісі, плели дівчата. Молода зі своїми дружками легко та лаконічно пританцювала, символічно прощаючись з дівочтвом. Танок нареченої з нареченим танцювали ввечері перед весіллям на завершення ритуалу «Сорочка». Танець, який демонстрували гості, розпочинався у перший день весілля і мав назву «Перший танець» (Хібеба, 2007).

Танець, який виконували перед кульмінаційним моментом весілля, мав назву «Золотий танець», під час якого молодих обдаровували подарунками. Весільний танець, який виконувала наречена, танцюючи по черзі з усіма бажаними (за викуп), відбувався під музичне оформлення оркестру народних інструментів (Леньо, 2013: 54).

Але, варто зазначити певні локальні особливості назви весільного обрядового танцю молодих у бойків. У різних місцях Бойківщини побутували назви «Великий танець», «Танець під балцом», «Танець під хусткою» або «Дарунковий танець» (Хібеба, 2009: 132).

Одним із найголовніших аспектів, який треба зазначити, було те, що танцювальні пісні завжди супроводжували календарні обряди Бойківщини. Найдавнішою формою танцю у родинно-календарному обрядовому дійстві були хороводні ігри, які виконувались під назвами: чайвки, гаїлки, яїлки, веснянки, гаївки і ін. Вони ширилися у весняний період під час Великодніх свят. А в своїй основі несли давні язичницькі традиції зустрічі весни, які були переплетені з християнськими сюжетами.

В спадщині побуту бойків та їх традиційної складової притаманні характерні принципи та вірування язичників на гарний врожай, приплід худоби, опікунство й захист своїх близьких та рідних від потойбічних сил тощо. Бойки намагались сприяти проведенню ритуалів. Якщо охарактеризувати традиційно-обрядову складову бойків під час Великодніх свят, то варто зазначити існування автентичних дошлюбних ритуалів, які побудовані на основі танцювальних пісень.

Головним компонентом в період Великодня на землях Бойківщини були дівочі чайвки, гаївки любовної тематики, з певними регіональними ознаками, назв, кількості та репертуару («Перепілонька», «Білоданчик»). Основним мотивом гаївки «Подоланочка», яка була поширена серед східних бойків, є вибір пари. Бойки танцювали у колі, підспівуючи і тоді одна із молодих дівчат виходила в танці у центр кола з власним співом доки її не обрав молодий парубок (Пуківський, 2011: 102–103).

Для бойківської традиційно-народної культури характерною рисою є оспівування природи та

зооморфних образів. Головним чинником в процесі виконання хороводних ігор на Бойківщині було те, що бойки активно та ретельно демонстрували поведки тварин у природі. Молодий парубок чи молода дівчина за допомогою жестів, міміки та рухів, стоячи в колі, повинні були відобразити певну поведінку птаха або тварини. Також в іншому варіанті до танцювального образу долучали елемент перевдягання (за допомогою кожуха, хутра, які символізували родючість й достаток).

Досліджуючи весняно-літні обрядове дійство Бойківщини, ми зауважили, що воно завжди супроводжувалося елементами народної танцювально-пісенної творчості. Так під час Зелених свят та Трійцю жінки влаштовували вечерю косарям з танцями та піснями. Святкування свята Спаса, Покрови, Різдва, Івана Купала, Великодня, Катерини і інших з часом набувало магічно-ворожильного значення.

Вшанування святого Юрія 6 травня, який у бойків був покровителем землеробства та скотарства, поєднувалося зі святом весни, тому що після свята селяни розпочинали польові роботи. Одна із цікавих ознак даного свята в тому, що східні бойки в цей день активно працювали, а західні – святкували та відпочивали (Василькевич, 2003: 56).

Народні святкування демонструвались проведенням активної кількості оберегових обрядів, які були направлені на захист рослинного, тваринного, пташинного світу. І в той же час існувало багато хороводних ігор на тематику весни, краси та дошлюбних стосунків. Одним із найголовніших ігор-ритуалів на Юрія було дівоче ворожіння «Ляля», в якому головним компонентом являлось водіння хороводу. Обрана молода дівчина, зачіска якої була прикрашена різними квітами, сідала в центрі кола, перед нею ставили сир і масло і тан-

цювали, одночасно співаючи пісні. В кульмінації ритуалу дівчина дарувала кожному учаснику квіти, але різні, які з особливою увагою треба було зберігати рік, аби привернути увагу молодого парубка (Бойківщина, 1983: 236).

Для календарно-обрядового життя Бойківщини були характерні магічні обряди та ритуали. Їх головною метою й завданням вважалося збереження та захист полів, господарства, водоймищ від стихійних лих. Сам обряд, у якому брали участь мешканці села, розпочинався до сходу сонця з виконанням пісень та танців хороводного типу. Вони обходили усі поля та виступали на нивах. Спочатку піснями мешканці села намагались прогнати темні сили, а коли сонце підіймалося високо у небі, то починали радісно танцювати. Якщо в даному дійстві були одружені пари, то вони влаштовували своєрідне драматичне дійство, в якому було поєднано перевдягання, маскування, танець, пісні та ігри (Лановик & Лановик, 2003: 276).

Висновки. Народне хореографічне мистецтво сучасного населення Бойківщини має давню й унікальну традицію, яка формувалася під дією різних чинників упродовж багатьох віків. Наукові дослідження свідчать що воно є самобутнім, унікальним, неперевершеним, змістовним та конструктивним. Багато народних танців зберегло свою характерну для бойків автентичність, демонструючи певні процеси трудової діяльності (сівбу, збиральництво, полювання, заняття скотарством, землеробством, ткацтвом і іншими господарськими промислами й заняттями), компоненти язичницької та християнської релігійної обрядовості, народні світоглядні увявлення, сприйняття навколишнього світу, звеличення власного етносу, що у той же час відображали етичні, моральні та естетичні устої й національний код ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берест Р., Плахотнюк А., Берест І. Танцевальные движения и фигуры в древней и современной хореографической культуре населения Гуцульщины. *Universitatea Pedagogică de Stat "Ion Creangă"*. 2022. С. 165–175. URL: <http://dir.upsc.md:8080/xmlui/123456789/3714>
2. Берест Р., Берест І. Народне мистецтво в діяльності дорадянських профспілок Східної Галичини. *Світ наукових досліджень. Матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 24-25 листопада 2022)* / [ред. кол.: О. Патряк та ін.; ГО «Наукова спільнота»; WSSG w Przeworsku]. Тернопіль: ФО-П Шпак В. Б., 2022. Вип. 14. С. 159–163.
3. Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження / [під ред. Ю.Г. Гошка]. Київ: Наукова думка, 1983. 303 с.
4. Боян С. Весняно-літня календарна обрядовість бойків (кінець XIX ст. – 1930-ті роки: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія»). Івано-Франківськ, 2010. Upl: https://otherreferats.allbest.ru/history/00571670_0.html
5. Василенко К. Український танець. Київ: ІПКПК, 1997. 282 с.
6. Василькевич Г. Свято Юрія: теза, антитеза, чи синтез? *Народознавчі зошити*. 2003. № 1–2. С. 55–59.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненнями) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

8. Волицька І. Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця XIX – початку XX ст. Київ: Наукова думка, 1992. 140 с.
9. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат. Львів, 2008. У 2-х кн. Кн. 2: Бойківські і лемківські танці. 318 с.
10. Дей О. Танцювальні пісні. Київ: Наукова думка, 1970. 802 с.
11. Квечко О. Бойківський танець в контексті розвитку українського народно-сценічного танцю. *Молодий вчений*. 2015. № 27. С. 54–57.
12. Коломийчук О. Етнічна ідентичність бойків крізь призму календарної звичаєво-обрядової практики: міфологічний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Культурологія*. 2013. Вип. 12 (2). С. 171–181. Upl: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_12%282%29
13. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. Київ: Знання-Прес, 2003. 2-е вид., стер. 591 с.
14. Леню Т. Традиційна весільна обрядовість бойків Закарпаття: міжетнічні паралелі. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 40. С. 49–60.
15. Луканюк Б. Бойківські коломийки в записках Климента Квітки. *Вісник Львівського університету. Серія: Мистецтвознавство*. 2009. Вип. 9. С. 70–78.
16. Пуківський Ю. Шлюбно-любівні мотиви у великодніх традиціях бойків. *Народна творчість та етнологія*. 2011. № 6. С. 99–106.
17. Хай М. Великі жанрові форми в народній музиці Бойківщини. *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 1–2. С. 31–38.
18. Хай М. Музика Бойківщини. Київ: Центр усної історії та культури «Родовід», 2000. 304 с.
19. Хібеба Н. Бойківсько-лемківські паралелі у весільній лексиці. *Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті* / [укладачі Панцьо С. Є., Свистун Н. О.]. Тернопіль, 2009. Вип. 27. С. 129–135.
20. Хібеба Н. Структурно-семантична організація весільної лексики бойківських говірок: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Львів, 2007. 24 с.

REFERENCES

1. Berest, R., Plakhotniuk, A., Berest, Y. (2022). *Tancevalnye dvizheniya i figury v drevnej i sovremennoj horeograficheskoj kulture naseleniya Guculshiny* [Dance movements and figures in the ancient and modern choreographic culture of the population of the Hutsul region]. *Universitatea Pedagogică de Stat “Ion Creangă”*. Pp. 165–175. Upl: <http://dir.upsc.md:8080/xmlui/123456789/3714> [in Ukrainian].
2. Berest, R., Berest, I. (2022). *Narodne mystetstvo v diialnosti doradianskykh profspilok Skhidnoi Halychyny* [Folk art in the activities of pre-Soviet trade unions of Eastern Galicia.] *Svit naukovykh doslidzhen. Materialy Mizhnarodnoi multydystrylinarnoi naukovoi internet-konferentsii (m. Ternopil, Ukraina – m. Perevorsk, Polshcha, 24-25 lystopada 2022)* / [red. kol.: O. Patriak ta in.; HO “Naukova spilnota”; WSSG w Przeworsku]. Ternopil: FO-P Shpak V. B. Vyp. 14. Pp. 159–163. [in Ukrainian].
3. *Boikivshchyna: Istoryko-etnografichne doslidzhennia* (1983) [Boykivshchyna: Historical and ethnographic study] / [pid red. Yu. H. Hoshka]. Kyiv: Naukova dumka. 303 s. [in Ukrainian].
4. Boian, S. (2010). *Vesniano-litnia kalendarska obriadovist boikiv (kinets XIX st. – 1930-ti roky* [Spring-summer calendar rites of the Boyki (end of the 19th century – 1930s.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.05 “Etnolohiia”. Ivano-Frankivsk. Upl: https://otherreferats.allbest.ru/history/00571670_0.html [in Ukrainian].
5. Vasylenko, K. (1997). *Ukrainskyi tanets* [Ukrainian dance]. Kyiv: IPKPK. 282 s. [in Ukrainian].
6. Vasylykevych, H. (2003). *Sviato Yurii: teza, antyteza, chy syntez?* [Saint Yuri: thesis, antithesis, or synthesis?]. *Narodoznachchi zoshyty*. № 1–2. С. 55–59. [in Ukrainian].
7. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dodatkami i dopovnenniamy)* (2005) [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with appendices and additions)] / [uklad. i holov. red. V. T. Busel]. Kyiv; Irpin: Perun. 1728 s. [in Ukrainian].
8. Volytska, I. (1992). *Teatralni elementy v tradytsiinii obriadovosti ukrainsiv Karpat kintsia XIX – pochatku XX st.* [Theatrical elements in the traditional rituals of the Carpathian Ukrainians of the late 19th and early 20th centuries]. Kyiv: *Naukova dumka*. 140 s. [in Ukrainian].
9. Harasymchuk, R. (2008). *Narodni tantsi ukrainsiv Karpat* [Folk dances of Ukrainians of the Carpathians]. Lviv. U 2-kh kn. Kn. 2: Boikivski i lemkiivski tantsi. 318 s. [in Ukrainian].
10. Dei, O. (1970). *Tantsiuvalni pisni* [Dance songs]. Kyiv: Naukova dumka. 802 s. [in Ukrainian].
11. Kvetsko, O. (2015). *Boikivskyi tanets v konteksti rozvytku ukrainskoho narodno-stsenichnogo tantsiu* [Boykiv dance in the context of the development of Ukrainian folk-stage dance]. *Molodyi vchenyi*. 2015. № 27. Pp. 54–57. [in Ukrainian].
12. Kolomyichuk, O. (2013). *Etnichna identychnist boikiv kriz pryzmu kalendarsnoi zvychaiivo-obriadovoi praktyky: mifolohichni aspekt* [The ethnic identity of the Boiks through the prism of calendar customs and rituals: the mythological aspect]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”*. Serii: Kulturolohiia. Vyp. 12 (2). Pp. 171–181. Upl: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2013_12%282%29 [in Ukrainian].
13. Lanovyk, M. & Lanovyk, Z. (2003). *Ukrainska usna narodna tvorchist* [Ukrainian oral folk art]. Kyiv: Znannia-Pris, 2003. 2-e vyd., ster. 591 s. [in Ukrainian].
14. Leno, T. (2013). *Tradytsiina vesilna obriadovist boikiv Zakarpattia: mizhetnichni paraleli* [Traditional wedding rites of the boys of Zaccarpathia: inter-ethnic parallels]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Vyp. 40. Pp. 49–60. [in Ukrainian].
15. Lukaniuk, B. (2009). *Boikivski kolomyiky v zapysakh Klymenta Kvitky* [Boykiv kolomyiky in the records of Klyment Kvitka]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Mystetstvoznavstvo*. Vyp. 9. Pp. 70–78. [in Ukrainian].

16. Pukivskyi, Yu. (2011). *Shliubno-liubovni motyvy u velykodnikh tradytsiiakh boikiv* [Marital and love motives in the Easter traditions of boyoks]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*. № 6. Pp. 99–106. [in Ukrainian].
17. Khai, M. (2004). *Velyki zhanrovi formy v narodnii muzytsi Boikivshchyny* [Great genre forms in the folk music of Boykivshchyna]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*. № 1–2. Pp. 31–38. [in Ukrainian].
18. Khai, M. (2000). *Muzyka Boikivshchyny* [Music of Boykivshchyna]. Kyiv: Tsentр usnoi istorii ta kultury “Rodovid”. 304 s. [in Ukrainian].
19. Khibeba, N. (2009). *Boikivsko-lemkivski paraleli u vesilnii leksytsi* [Boykiv-Lemki parallels in wedding vocabulary]. *Lemkivskyi dialekt u zahalnoukrainskomu konteksti / [ukladachi Pantso S. Ye., Cvystun N. O.]*. Ternopil. Vyp. 27. Pp. 129–135. [in Ukrainian].
20. Khibeba, N. (2007). *Strukturno-semantychna orhanizatsiia vesilnoi leksyky boikivskykh hovirok* [Structural-semantic organization of the wedding vocabulary of Boyki sayings]: *avtoref. dys. ... kand. filoloh. nauk: spets. 10.02.01 “Ukrainska mova”*. Lviv. 2007. 24 s. [in Ukrainian].

УДК 7.012-028.22:745.54

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-17>**Олена СВІТЛИЧНА,***orcid.org/0000-0002-1307-4231**кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри дизайну
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) svetlicc2@gmail.com***Ірина УДРІС,***orcid.org/0000-0002-7205-1566**кандидат мистецтвознавства,
професор кафедри образотворчого мистецтва
Криворізького державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) sudris@i.ua***Олена ЗАЛЕВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-5728-1195**кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри дизайну
Комунального закладу вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
(Запоріжжя, Україна) alenaturevna@gmail.com*

ТЕХНІКА КІРІГАМІ ЯК ПРИКЛАД ДЕКОРУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРЕДМЕТНОГО ДИЗАЙНУ

У статті зазначається, що незважаючи на те що техніка кірігамі налічує не одне століття, до певного часу вона була частиною виключно східних культур (Японії, Кореї, Китаю) і отримала потужний поштовх для розвитку власних формально-креативних прийомів розширення площини тільки на межі XX–XXI ст. в першу чергу завдяки діяльності всесвітньо відомих дизайнерів. Сьогодні формальні прийоми техніки кірігамі в своєму арсеналі мають нові форми у порівнянні із історично-класичними засобами. Втім ці нові форми майже не виходять за межі експериментального формально-абстрактного формоутворення складних наскрізних об'єктів, що стали частиною сучасного предметного дизайну, за виключенням вже достатньо «розкручених» «архітектурних» листівок створених на основі візуально-ілюзорного розширення «фасадів» всередині розкладної частини листівки. Так само проникнення подібних прийомів у сучасний предметний дизайн відбувається дуже повільно. У статті наведені приклади розмаїтого застосування формальних прийомів техніки кірігамі у декоруванні відкритих умовно-об'єктних форм на прикладах новорічних ялинок та абажурів освітлювальних приладів. Показано, що саме візуальна ажурність конструктивних особливостей цієї техніки завдяки своїй геометричній нейтральності якнайкраще пристосована для створення зразків предметного дизайну для декору середовища будь-якої стилістичної спрямованості. Зауважено, що багатою базою для декору подібних речей виступають декілька видів українського традиційного народного декоративно-ужиткового мистецтва та певні стилістичні напрями мистецтва XX ст. Простежено за варіативністю пропорційного співвідношення частин при застосуванні однакових конструктивних схем та їх вплив на образну складову кінцевого зовнішнього варіанту предмету. Акцентовано увагу на розмаїтті своєрідних та оригінальних зовнішніх образних характеристик новорічних ялинок та абажурів для освітлювальних приладів з декором у техніці кірігамі та витинанки.

Ключові слова: техніка кірігамі, графічний декор, формальні прийоми формоутворення.

Olena SVITLYCHNA,
orcid.org/0000-0002-1307-4231
PhD in Fine Art, Associate Professors,
Associate Professors at the Design Department
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) svetlicc2@gmail.com

Iryna UDRIS,
orcid.org/0000-0002-7205-1566
PhD in Art History,
Professor at the Arts Department
Kryvyi Rih State Pedagogical University
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) sudris@i.ua

Olena ZALEVSKA,
orcid.org/0000-0002-5728-1195
Candidate of Study of Art,
Assistant Professor at the Design Department
Municipal Institution of Higher Education
"Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy"
of Zaporizhzhia Regional Council
(Zaporizhzhia, Ukraine) alenarurevna@gmail.com

KIRIGAMI TECHNIQUE AS AN EXAMPLE OF DECORATION OF DESIGNER PRODUCTS

The article notes that despite the fact that the kirigami technique is more than a century old, until a certain time it was part of exclusively eastern cultures (Japan, Korea, China) and received a powerful impetus for the development of its own formal and creative methods of layering the plane only at the turn of the 20th century 21st century primarily thanks to the work of world-renowned designers. Today, the formal techniques of the kirigami in its arsenal have new forms compared to the historical and classical means. However, these new forms almost do not go beyond the experimental formal-abstract formation of complex cross-sectional volumes that have become part of modern subject design, with the exception of already sufficiently "hypothecated" "architectural" leaflets created on the basis of the visual-illusory layering of "facades" inside the folding parts of the postcard. Similarly, the penetration of such techniques into modern subject design is very slow. The article provides examples of various applications of formal techniques of the kirigami in the decoration of open conventional three-dimensional forms on the examples of subject design works such as Christmas trees and lampshades. It is shown that precisely the visual openwork of the constructive features of this technique, due to its geometric neutrality, is best adapted to the creation of object design samples for environment decoration of any stylistic direction. It is noted that several types of Ukrainian traditional folk decorative and applied art and certain stylistic directions of art of the 20th century serve as a rich basis for the decoration of such things. The variability of the proportional ratio of parts when using the same design schemes and their influence on the figurative component of the final external version of the object is traced. Attention is focused on the variety of unique and original visual characteristics of Christmas trees and lampshades for lighting devices with decor in the kirigami and vytinanka techniques.

Key words: kirigami technique, graphic decor, formal methods of shaping.

Постановка проблеми. Сьогодні паперопластика не тільки виокремилась у цілком самостійний вид дизайнерської творчості зі сталим набором засобів та прийомів створення нових форм, але й перетворилася на потужне джерело пошуку нових номінацій та номенклатури предметного дизайну. А оскільки папір як матеріал ідеально адаптований до конструктивного пошуку нових форм, то логічним виглядає створення бази для виходу за межі цих сталих прийомів, залучення оригінальних рішень, розширення можливостей формотворення у сфері прикладного дизайну. З точки зору концептуального формотворення нестандартними

виглядають формальні прийоми техніки кірігамі для створення різних видів абстрактних ілюзій наскрізних умовно-об'ємних форм. Втім поєднання цього широкого арсеналу засобів із предметним прикладним дизайном поки майже не відбувається за виключенням вже доволі широко розповсюдженого проектування т.зв. «архітектурних» листівок, що завдяки розшаруванню «площин фасадів» створюють ілюзію об'ємності споруди всередині розкладної листівки.

Аналіз попередніх досліджень. Темі паперового формотворення присвячена значна кількість публікацій методичного та навчального харак-

теру. В них йдеться про технічні прийоми, композиційні схеми сталих засобів об'ємної паперопластики, класифікацію технологічних процесів та принципів конструктивної варіативності (Боднар, 2011; Губаль, 2011; Калмикова, 2000; Мігаль, 2014; Яковлев, 2011). Крім подібних є група західних видань зі сфери формально-конструктивного формоутворення (Jackson, 2011; Akabane, 2008), що добре себе зарекомендувала як база для подальших творчих розробок.

Втім абсолютно самостійною категорією існують книги присвячені саме розмаїтним прийомам створення ілюзорного об'єму абстрактно-формального характеру в техніці кірігами (Razani, 2002; Razani, 1997). Вони містять шаблони дивовижних асоціативно-«архітектурних» конструкцій із паперу, детальні покрокові інструкції та готові схеми виготовлення розшарувань, шаблони деяких «архітектурних» та 3d листівок в Pop-Up техніці середнього «ступеня складності». Крім того незвичайні просторово-ілюзорні рішення, поворотні прийоми Pop-Up, спінери. Ці книги на сьогоднішній момент можуть вважатися найбільш повними з точки зору розмаїття та складності прийомів техніки кірігами, зібраних в декількох виданнях. Крім названих, т.зв. «архітектурним» листівкам присвячено книги М. Чатані (Chatani, 1988), якого вважають засновником цього виду творчості та видання його послідовниці К. Наказави (Nakazawa, 2012), в яких йдеться ще й про схеми 3d листівок в Pop-Up техніці. Більшість іншої літератури, присвяченої техніці кірігами – це посібники скоріше для дітей та початківців, що містять простенькі схеми та шаблони, скоріше розважального характеру і певною мірою є вторинними по відношенню до вище зазначених видань.

На жаль серйозна дослідницька література поки оминає увагою подібні прояви дизайнерської творчості в галузі експериментального проектування предметів оточуючого середовища можливо через недостатню кількість візуальних ілюстративних прикладів.

Мета статті. Представлений у статті ілюстративний матеріал наочно демонструє позитивні якості застосування прийомів техніки кірігами при проектуванні конструкцій та декору традиційних та нових номінацій предметного дизайну, таких як абажури для освітлювальних приладів та новорічні ялинки. Крім іншого підкреслено користь синтезного підходу при аналізі взаємовпливів системи «конструкція-декор» та акцентовано увагу на потужній базі орнаментальної варіативності декоративних елементів зроблених у техніці

витинанки, чим зайвий раз підкреслено широкі можливості графічного дизайну в популяризації національної спадщини як серед молодих фахівців так і серед майбутніх потенційних споживачів.

Виклад основного матеріалу. Формоутворення – це один з фундаментальних компонентів у багатьох видах мистецтва та дизайну, об'єктивною основою гармонії якого (як і в природній сфері) є взаємодія форми та функції. На сьогоднішній день формоутворення як паперова пластика є важливим компонентом фундаментальної предеветики з дизайну із власним значним арсеналом формальних засобів та вже сталими різноманітними прийомами у створенні нових форм від абстрактних рельєфних метро-ритмічних площин до наскрізних умовно-відкритих чи замкнутих об'ємів.

Універсальність закономірностей абстрактного формоутворення важлива з точки зору пізнання особливостей форми у репродуктивних завданнях. Саме паперове макетування, що має у своєму арсеналі особливу властиву тільки паперопластичі мову образних прийомів, дисциплінує мислення і разом з тим сприяє виробленню гнучких, багатоваріантних, багаторівневих форм творчої роботи та тренує вміння максимально точного відбору найбільш ефективних конструктивно та візуально ефектних засобів, прийомів та методів у виготовленні макетів. Однак при творчому моделюванні тривимірних відкритих (іноді навіть умовних наскрізно-об'ємних) паперових форм з одночасним засвоєнням технологій конструювання з цільного аркушу абстрактний метод значно поступається образному. Особливо коли це стосується проектування концептуальних об'єктів предметного дизайну, що є окремим самостійним блоком у предеветичному формотворенні. Серед подібних предметів з точки зору розвитку образного і творчого потенціалу добре зарекомендували себе пошуки архітектоніки рельєфно-складчастої форми на прикладі пластичного моделювання умовно-асоціативних авторських новорічних ялинок та абажурів освітлювальних приладів, як елементів формотворчої паперопластики.

Такі об'єкти з одного боку органічно вписуються у формальне проектування нових відкритих і закритих об'ємних форм. З іншого, певні набори характеристик і вимог накладають відбиток конкретики на функціонал та декор цих майбутніх утилітарних речей, в основі яких лежать три головні взаємопов'язані елементи: користь, конструкція та краса. Їх взаємовплив може відбуватися в силу як об'єктивних так і суб'єктивних параметрів. До об'єктивних як правило відносяться фізико-технічні та хімічні властивості матеріалів,

особливості конструктивних вирішень, ергономічні, технологічні, експлуатаційні характеристики зручності, тобто користь та конструкція. А от краса – це скоріше категорія суб'єктивна, яка може базуватись на різних формотворчих чинниках (естетичних, культурно-історичних, національно-етнографічних чи інтернаціонально-глобалістичних). Тож одним із важливих завдань предметно-паперового формотворення є виховання розуміння краси та естетики як чистої геометричної форми так і відверто-відкритої функціонально-доцільної конструкції (на відміну від ще доволі розповсюдженого т.зв. споживчого стилю «колгоспно-міщанського» декору).

Оскільки ХХ століття залишило нащадкам у спадок велику кількість зразків зі сфери дизайну і мистецтв, що за стилевими ознаками належать до різних напрямків заснованих на геометрії форми (геометричний модерн, конструктивізм, ар-деко, оп-арт, стім-панк, industrial style тощо), то сьогодні маємо міцне підґрунтя для творчих пошуків не тільки з точки зору розвитку конструктивної основи, а й різностильового декору виробів у постіндустріальному світі. Крім того серед значного доробку української народної спадщини велику кількість прикладів складають твори на основі застосування різноманітних виключно геометричних композицій в різних галузях декоративно-ужиткового мистецтва як історичної ретроспективи так і в сучасних вишуканих зразках. Це вироби ткацтва, писанкарства, витинанки

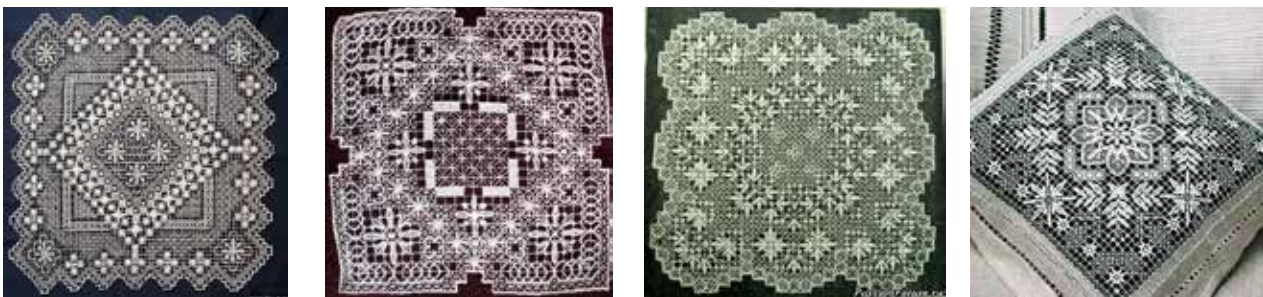
(Світлична, Залевська, 2023: 34–35), різних вишивальних технік (вишивка хрестиком, різні види мережок (іл. 1), майже зникла сьогодні в Україні колись широко розповсюджена техніка філейної вишивки по квадратній сітці (іл. 2).

І як раз то декоративні композиції витинанки та вишивки з мінімальними адаптаціями та трансформаціями можуть застосовуватись для створення декорів як у формальному паперовому формотворенні так і в предметній сфері. В результаті, окрім дослідження українських традиційних народних промислів та технік, можливості вивчення широкого поля автентичних зразків ужиткового мистецтва та застосування синтезу прийомів, подібний підхід сприяє м'якому вихованню в тому числі споживацької аудиторії та її зануренню в сучасний національно орієнтований предметний дизайн, що завдяки своїй вишуканій чисто геометричній самодостатності та абстрактно-орнаментальній нейтральності може вписатися у будь-яке сучасне урбаністичне середовище.

Втім техніка витинанки (та різноманітні геометричні стилізації на основі вишивок чи ткацтва) декорує пласку поверхню чи конкретну площину об'ємної форми. Для створення візуального розшарування площини на зорово-умовний наскрізний відкритий об'єм краще підходить техніка кірігамі (класичне визначення якого – творче мистецтво вирізання складеного паперу, типу сніжинок). Саме ця техніка добре себе проявляє в абстрактно-експериментальному проекту-

Іл. 1. Приклади вишивання різних видів мережок

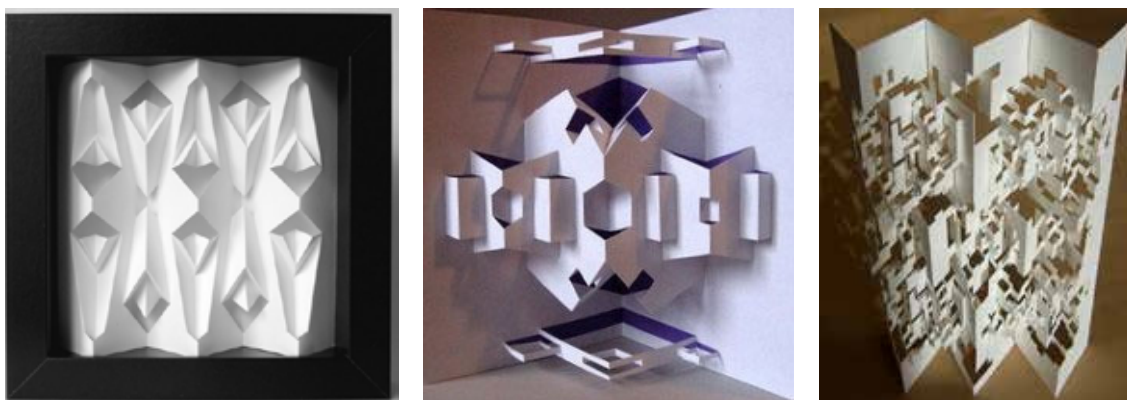
Іл. 2. Приклади різних орнаментальних узорів філейної вишивки по квадратній сітці.
Серветки, наволочка

ванні, але поки не є розповсюдженим прийомом предметного формотворення із-за своєї на перший погляд неочевидності. В арсеналі кірігамі є дуже велика кількість засобів та прийомів створення умовних 3D ефектів в тому числі із єдиного аркушу. Масахиро Чатані (Masahiro Chatani) ще з середини 1980-х років вдалося зацікавити публіку т.зв. «архітектурними» листівками-кірігамі, завдяки яким сьогодні цю техніку опановують у всьому світі. Найбільш відомими послідовниками Масахиро Чатані сьогодні вважаються Інґрід Сіліакус (Голандія), Марія Вікторія Гаррідо (Іспанія), Кейко Наказава (Японія).

Основними прийомами рельєфного формотворення техніки кірігамі є надрізи та прорізи, з подальшим згинанням, відгинанням та складанням по біговкам в різних напрямках. Подібні маніпуляції надають паперовій формі додаткові засоби візуально-естетичної організації та створюють велику кількість неповторних за зовнішньою формою рельєфно розшарованих поверхонь як основи майбутніх складних об'ємних форм. За конструкцією такі повторюваності можуть бути модульні, стрічкові, кутові, сітчасті та їх розмаїті

поєднання. І саме ці конструктивні властивості можуть виступати тим естетичним джерелом у визначенні зовнішньої краси складної об'ємної форми. Членована в такий спосіб поверхня може мати різну глибину наскрізного рельєфу, як нюансні співвідношення прорізуваних елементів, так і глибші градації з чіткими тіннями, що падають в залежності від завданих членувань, поворотів окремих частин площини аркуша в різних напрямках (іл. 3–4).

В структурних конструкціях техніки кірігамі головним елементом формотворення виступає ребро жорсткості (воно ж утворює внутрішні чи зовнішні кути згинів). Але якщо в структурно-розкладних листівках, буклетах чи іноді в пакуванні ребро жорсткості – це суто функціональний елемент, то у створенні нових форм «ялинок» чи «абажурів» техніка кірігамі ніби зміщує акценти і ребро (згин паперу разом із прорізами) виступають вже декоративним елементом. У навчальному формотворенні, як показала практика проектування цього завдання, формальні прийоми техніки кірігамі, розповсюджені в мережі Інтернет, часто використовуються на прямокутниках чи квадра-

Іл. 3. Формальні прийоми техніки кірігамі (проріз, згин по біговці в різних напрямках: назовні та всередину). Приклади з інтернету

Іл. 4. Формально-композиційні вправи з техніки кірігамі. Опрацювання метро-ритмічних повторюваностей. (проріз, згин по біговці в різних напрямках: назовні та всередину). Приклади з інтернету

тах та майже не застосовуються на трикутниках, тим паче на видовжених. Втім саме ця техніка може дати широкий діапазон прийомів як чисто конструктивного так і конструктивно-декоративного характеру, в усьому його багатому розмаїтті метро-ритмічної комбінаторики.

Появі альтернативної новорічної ялинки як новому виду предметного дизайну сприяють світові тренди на розвиток відновлювальних технологій та активні сучасні пошуки шляхів збереження природних (не в останню чергу лісових) ресурсів замість використання суто нищівно-споживацьких технологій. Тож дизайн як творча сфера діяльності спроможний запропонувати цікаві нестандартні варіанти для розповсюдження нового мислення.

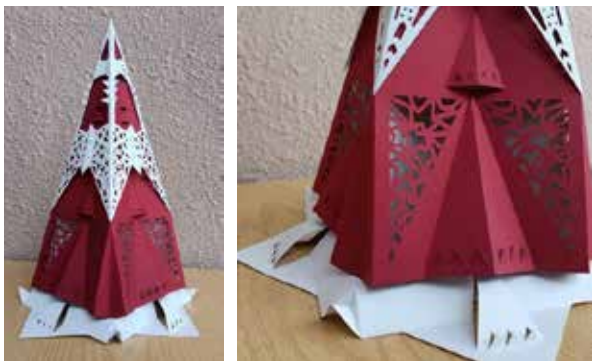
В випадку проектування авторських новорічних ялинок та абажурів освітлювальних приладів з відновлюваних матеріалів типу папір, картон чи біорозкладний пластик (з подальшою майже необмеженою кількістю утилізацій) маємо вже сьогодні концептуальне підґрунтя для створення цілих нових галузей, що не шкодять навколишньому середовищу.

Що ж до зовнішнього вигляду, то в даному випадку буде розглянуто саме прийоми техніки кірігамі як основи декору та естетичної складової конструктивних схем новорічних ялинок та абажурів для освітлювальних приладів.

Прийоми техніки кірігамі завдяки просторовому розшаруванню як окремої площини так і умовного об'єму якнайкраще підходять переш за все для візуального полегшення «ваги» будь-якої форми. Тож поєднання візуально важких рельєфно-складчастих форм з мереживними елементами найочевидніше сполучення при проектуванні асоціативних форм новорічних ялинок. Так на першому прикладі А.Іщенко представлено ялинку в основі якої чотирикутна піраміда, що

складається із трьох шарів різних за складністю форм у традиційній архітектонічній «комплектації»: від верхнього «найлегшого» до внутрішнього «найважчого» (іл. 5). Верхня «легка» піраміда утворена поєднанням «дротових» ребер та двох горизонтальних рельєфно-мереживних смуг складних конфігурацій. Середній та внутрішній шари – це складчасті рельєфи, виконані у техніці кірігамі з прорізними та відігнутими в різні сторони елементами трикутної форми. Внутрішній шар піраміди слугує не тільки фоном для значних за площею вирізаних елементів основного об'єму, а й виступає за межі цього основного елемента, візуально підкреслюючи статичну архітектоніку предмету. Нерегулярна структура зовнішнього вирізаного декору, в основі якої лежить трикутник неправильних пропорцій, абсолютно чітко асоціюється із крижаними уламками. А відігнуті різномірні трикутні елементи на всіх шарах ялинки додають «колючості» та підкреслюють єдину образну стилістику всьому виробу.

У наступному прикладі Б. Брень прийомами техніки кірігамі створено візуальну ілюзію багатшарової чотирикутної піраміди (іл. 6). Так посередині кожної площини піраміди були залишені вузькі трикутні форми від вершини до основи, а по боках зроблені прорізані смуги різних пропорцій: дуже вузькі та широкі. Потім у шаховому порядку частина прорізнаних смуг була відігнута всередину, де саме ці широкі елементи візуально утворили умовну «внутрішню» піраміду. Таким чином з'явилась складна просторова форма, що поєднує в собі наче перетин з внутрішньої хрестоподібної конструкції та зовнішньої пірамідальної форми, що між тим виконані з єдиного аркушу та мають додаткові ребра жорсткості на кожному з горизонтальних рівнів. Виключно декоративними елементами в цьому виробі виступають вкриті вирізними орнаментами три низькі усічені чоти-

Іл. 5. Новорічна ялинка. Загальний вигляд, фрагмент. Автор А. Іщенко, 2021

Іл. 6. Новорічна ялинка. Загальний вигляд, фрагмент. Автор Б. Брень

рикутні піраміди різного розміру, що вдягнені поверх основної піраміди на рівні трьох широких смуг, загнутих всередину основного об'єму. Контрастна кольорова гама традиційних для зими холодних кольорів (білий та синій) разом з домінуючими трикутними елементами орнаментальних смуг підкреслюють образну складову цього виробу.

Подібна конструктивна схема сама по собі має всі ознаки декоративності. Водночас в залежності від розмірних варіацій застосування елементів прорізання з відгинаннями в різні сторони можна отримати як умовно традиційні строгі пірамідальні форми так і майже прозорі мереживні приклади, що утворюються за допомогою виключно конструктивних особливостей цієї техніки. Наступний приклад А. Трохимець (іл. 7) демонструє класичний приклад ритмічної організації архітектоніки пропорційного розшарування від маленького елемента зверху композиції до широкого внизу. Разом з тим використання орнаментів у техніці вирізанки з відгинанням трикутників саме на конструктивних елементах кірігамі не тільки збагачують естетичні властивості таких виробів, а й активно працюють на образ «колючого» хвойного дерева. Подібні прийоми не заважають естетиці всього твору, а доповнюють його зовнішній вигляд за рахунок стилістичної єдності між геометрією конструкції та декору. Грамотне застосування контрастного співвідношення протилежної пари кольорів зелений (на зовнішньому шарі) / червоний (на внутрішньому) активно підкреслюють відчуття свята своїм хаотичним відгинанням всередину-назовні, що створює подобу мерехтливості ніби від різнокольорового феєрверкового освітлення.

Арсенал прийомів техніки кірігамі з прорізання та згинання по біговках елементів як всередину об'єму так і назовні дозволяють зорво

полегшити будь-яку складчасту форму. Подібне візуальне зменшення ваги є особливо важливим для підвісних предметів типу абажурів для освітлювальних приладів, як у наступному прикладі С. Рудіка. В результаті замість «монолітної» важкої складчастої форми маємо мереживну наскрізну структуру, що не втрачає своїх конструктивних якостей завдяки наявності великої кількості додаткових нових ребер жорсткості, що утворились в результаті згинання в різні боки ніби тривимірних «концентричних віконць» декоративного орнаментального оздоблення техніки кірігамі (іл. 8). Відігнуті «віконця» та модулі з простих геометричних трикутників, що вирізані по двох сторонах та відігнуті по третій, рівномірними блоками розташовані на центральній смузі оболонковому «фасаді» абажуру. Подібні форми є спорідненими із трикутною основою загального рельєфу складчастої форми, а відігнуті елементи створюють додаткову пластику оболонки світильника. Всі ці прорізано-вирізані мереживні декоративні елементи за умови застосування в темряві створюють у приміщенні неповторну атмосферу казки грою світло-тіньових арабесок на всіх поверхнях.

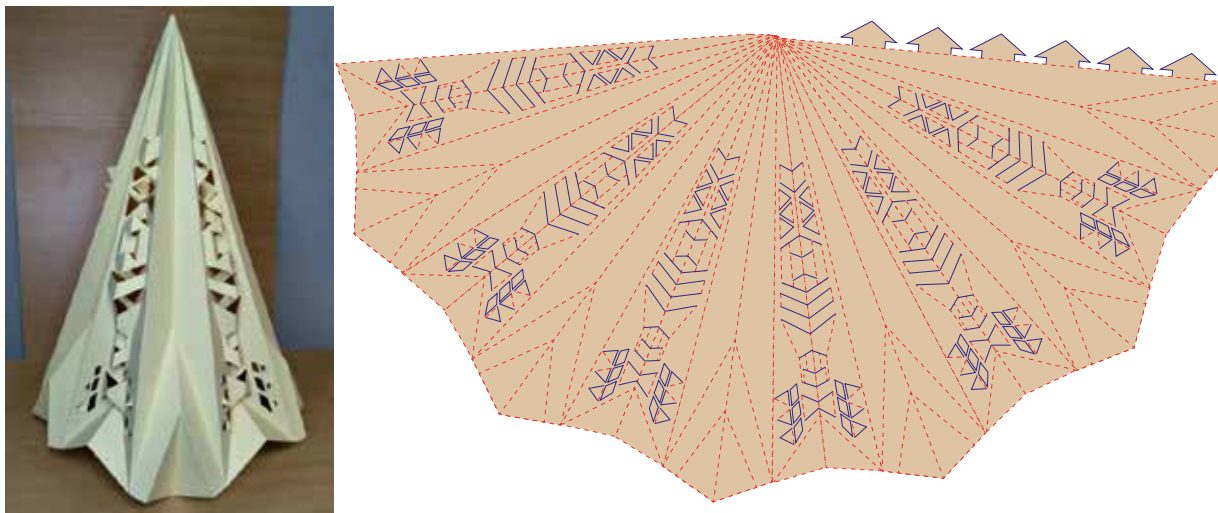
Новорічна ялинка цього ж автора вирізняється елегантною простотою мереживних форм техніки кірігамі так само доповнених вирізаними трикутниками (іл. 9). Втім з архітектонічної точки зору тут було застосовано інший прийом. Загальний вигляд складчастої умовно п'ятикутної піраміди по «ширині» складається із чергування мереживних та чистих лаконічних елементів. Всю піраміду по висоті було розділено на дві умовні частини. В той час як нижня частина була залишена монументальною з додаванням невеликих вирізаних геометричних елементів, верхня була ускладнена додатковими відігнутими елементами у техніці кірігамі. Примітно, що на перший погляд розта-

Іл. 7. 2021 Новорічна ялинка. Загальний вигляд, фрагмент. Автор А. Трохимець, 2020

Іл. 8. Абажур освітлювального приладу. Загальний вигляд, фрагмент. Автор С. Рудік, 2023

Іл. 9. Новорічна ялинка. Загальний вигляд, розгортка з нанесеним кресленням біговок для згинання та елементів для прорізання. Автор С. Рудік, 2021

шування у верхній частині піраміди коротких та товстих елементів для наступного прорізання та відгинання протирічить тектонічній логіці. Але саме подібний технічний прийом дозволив отримати просторово-перспективні зорові перетини елементів, направлених всередину та назовні, чим створив додаткові оптичні ілюзії мереживності форми. А змінюючи ракурс та кут зору на ці елементи можна отримати різні варіації просторових ажурних арабесок. Натомість поява у нижній рельєфній частині невеликих вирізаних елементів з одного боку споріднює стилістику загального вигляду, з іншого – не заважає візуальній статичності як нижньої частини так і всієї форми ялинки. А відігнуті назовні елементи можуть стати місцем кріплення традиційних новорічних скляних блискучих кульок для споживачів, охочих зберегти певні спогади. Навіть в одношаровому варіанті

подібна форма має підкреслено елегантну самодостатність конструктивної геометрії як чудового варіанту святкового декору, що впишеться у різні стилі оформлення сучасного інтер'єру.

Наступний варіант К.Кабакової крім декору у техніці кірігамі має накладні елементи у виді умовної неповної трикутної піраміди виконаної у техніці витинанки (іл. 10). Втім якщо порівняти елементи саме техніки кірігамі цієї ялинки з попередньою можна побачити один технічний прийом використаний у різних пропорційних співвідношеннях елементів та різній варіаційній модульності. І якраз подібні комбінаторні варіації конструктивно-технічних прийомів впливають на зовнішній візуальний образ кінцевого результату. Так у попередньому прикладі саме ширина елементів кірігамі була пропорційно співрозмірна із складчастими частинами піраміди і це безпо-

Іл. 10. Новорічна ялинка. Загальний вигляд, розгортка з вирізаними та відігнутими елементами в техніці кірігамі. Автор К. Кабакова, 2022

середньо вплинуло на самодостатність подібного декору. В цій ялинці тонкість, майже тендітність, відігнутих елементів кірігами різко контрастує із плоскими тектонічно чистими гранями піраміди, які потребували додаткового декору у вигляді накладних частин, виконаних в техніці вирізанки. Загальної стилістичної єдності виробу додає товщина смуг вирізанки, що була обрана аналогічною до товщини смуг кірігами. В результаті було отримано шестикутну двошарову піраміду, нижній ярус якої складається із цільного аркушу, а верхній шар із окремих стрічок видовженої трикутної форми зі спільною верхівкою. І як раз завдяки доволі тонким смугам декоративних просторових мережив, за своєю образною подобою цей варіант ялинки нагадує північні кристалоподібні замети із льодяних крижинок.

Цікавим прикладом стриманого мінімалізму є водночас складна за рельєфом чотирикутна піраміда з додаванням тонких контрастних за кольором елементів О. Семашко (іл. 11). Загальна конструкція форми ялинки виготовлена з єдиного аркушу паперу та з'єднана за допомогою прихованих замків. В цьому виробі чи не найкраще видно спроможності техніки кірігами створювати візуально-просторові ілюзії складних умовно закритих форм, що наче перетинаються. Якщо уважно прослідкувати за розвитком загальної форми, то можна виявити наче перетини декількох окремих об'ємів на різних висотах від основи піраміди. Так в самому низу ялинки розташовано візуальний перетин маленької чотирикутної наче «єгипетської» піраміди з великою видовженою хрестоподібною формою. На середньому рівні – перетин тієї ж хрестоподібною піраміди тільки з майже дротовою теж видовженою усіченою піра-

мідою меншого розміру. На вершині розташовані відігнуті кутові елементи, що візуально створюють наче третій шар перетинів. Такі ж відігнуті трикутні елементи, розташовані на торцях хрестоподібною частини, що окрім декоративних мають суто утилітарну функцію – вони є частиною системи утримування для трьох накладних дротових пірамід. А дротові елементи завдяки згинам по бігівкам мають ребра жорсткості та добре тримають геометричну форму. В свою чергу контрастний колір накладних дротових деталей виявився добре прорахованим елементом мінімалістичного декору в геометричному стилі, що додає розмаїття і разом з тим не руйнує загальний вишукано-стриманий концепт твору. Крім іншого застосування в даному випадку нижньо-бічного освітлення проявляє наче ще один шар вдягнених тінєвих сітчастих арабесок, чим додатково декорує форму наче фантомним мереживом (іл. 12).

Якщо поглянути на подібні вироби зверху, то можна побачити приклади правильної кристалографії (іл. 13). Підкреслено нейтральна і разом з тим вишукана геометрія подібних виробів надає їм широкі можливості в застосуванні. Цікаво, що подібні форми «ялинок» можуть використовуватись як настільні світильники, а при їх розташуванні під стелею (чи просто догори «ногами») можна отримати чудові елементи абстрактного декору будь-якого закритого громадського чи відкритого урбаністичного середовища.

Висновки. В статті наочно продемонстровано позитивні якості застосування техніки кірігами у сфері предметного дизайну на прикладі нових елементів предметного декору, якими є в першу чергу збірно-розбірні новорічні ялинки та абажури освітлювальних приладів, користь синтез-

Іл. 11. Новорічна ялинка. Загальний вигляд в різних ракурсах. Автор О. Семашко, 2020

Іл. 12. Загальний вигляд ялинки з додатковим боковим освітленням

Іл. 13. Новорічні ялинки. Вид зверху з внутрішньою підсвіткою та без

ного підходу з образної точки зору в системі проектування конструкція-декор та багатий потенціал суміщення різних технік. Чудовим доповненням конструктивних властивостей техніки кірігамі можуть стати графічні експерименти, засновані на вивченні різних традиційних видів українського народного декоративно-ужиткового мистецтва, в основі яких лежать геометричні орнаментальні повторюваності, що у подальшому можуть бути

адаптовані під техніки вирізування та застосовані у сучасних дизайнерських виробках. Крім іншого зазначено, що естетична елегантність абстрактно-орнаментальної техніки кірігамі на основі чистої геометричної форми виступає інструментом декору в концептуально-предметному практичному дизайні з широкими варіативними можливостями для подальших експериментів та дослідження різних закономірностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боднар І.Р. Паперопластика. Тернопіль-Харків: Ранок, 2011. 96 с.
2. Губаль Б. Композиція в дизайні. Одно-, дво- і тривимірний простір: навчальний посібник. Івано-Франківськ – Тернопіль: ПЦ Матвій, 2011. 240 с.; іл.
3. Калмикова Н.В., Максимова І.А. Макетування з паперу та картону. Київ: Книжковий будинок «Університет», 2000. 80 с.
4. Мігаль С.П., Дида І.А., Казанцева Т.Є. Біоніка в дизайні просторово-предметного середовища: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. 228 с.
5. Яковлев М.І. Стилiзація і абстрагування – основа моделювання образної виразності. Українська академія мистецтва. 2011. № 18. С. 188–197.
6. Paul Jackson. Folding Techniques for Designers: From Sheet to Form. Laurence King Publishing; Mac Win Pa edition. 2011.
7. Natsumi Akabane. Encyclopedia of Paper-Folding Designs: Effective Techniques for Folding Direct Mail, Announcements, Invitation Cards and more. Pie Books. 2008. 252 p.
8. Ramin Razani. Phantastische Papier Arbeiten. Augustus Verlag. 2002 81 p.
9. Ramin Razani. Faszinierende Grußkarten. Augustus Verlag. 1997. 65 p.
10. Masahiro Chatani. Paper Magic. Pop-Up Paper Craft: Origamic Architecture. Ondorisha Publishers. 1988. 88 p.
11. Keiko Nakazawa. Cartes Pop-up en kirigami. De Saxe. 2012. 125 p.
12. Світлична О., Залевська О. Сфери дизайнерського застосування сучасних витинанок. *Modern scientific trends and youth development* : матеріали ХХІХ міжнар. наук.-практ. конф., 25–28 лип. 2023 р. Варшава : Польща, 2023. С. 31–36.

REFERENCES

1. Bondar I.R. (2011) Paperoplastyka [Paperwork]. Ternopil-Kharkiv, Morning. 96 p. [in Ukrainian].
2. Gubal B. (2011) Kompozitsiya v dizayne. Odno-, dvo- i tryvymirnyy prostir. [Composition in design. One-, two- and three-dimensional space] Textbook. Ivano-Frankivsk-Ternopil. P.Ts. Matthew. 240 p. [in Ukrainian].
3. Kalmykova N.V. Maksymova I.A. (2000) Maketuvannya z paperu ta kartonu. [Layout made of paper and cardboard]. Kyiv: Book House “University”. 80 p. [in Ukrainian].
4. Migal S.P. (2014) Bionika v dizani prostорово-predmetnoho seredovyshcha [Bionics in the design of a spatial and object environment]. Textbook. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House. 228 p. [in Ukrainian].
5. Yakovlev M.I. (2011) Stylizatsiya i abstrahuvannya 0 osnova modelyuvannya obraznoyi vyraznosti [Stylization and abstraction are the basis of modeling expressiveness]. Ukrainian Academy of Arts, 18. 188–197. [in Ukrainian].
6. Paul Jackson. (2011) Folding Techniques for Designers: From Sheet to Form. Laurence King Publishing; Mac Win Pa edition.

7. Natsumi Akabane. (2008) Encyclopedia of Paper-Folding Designs: Effective Techniques for Folding Direct Mail, Announcements, Invitation Cards and more // A. Natsumi. – Pie Books. 252 p.
8. Ramin Razami. (2002) Phantastische Papierarbeiten. Augustus Verlag. 81 p. [in German].
9. Ramin Razani. (1997) Faszinierende Grußkarten. Augustus Verlag. 65 p. [in German].
10. Masahiro Chatani. (1988) Paper Magic. Pop-Up Paper Craft: Origamic Architecture. Ondorisha Publishers. 88 p.
11. Nakazawa Keiko. (2012) Cartes Pop-up en kirigami. De Saxe. 125 p. [in French].
12. Svitlychna O., Zalevska O. (2023) Sfery dyzanners'koho zastosuvannya suchasnykh vytynanok. [Spheres of design application of modern cutouts.]. XXIX International Scientific and Practical Conference “Modern scientific trends and youth development” (pp. 31–36) Warsaw: Poland. [in Ukrainian].

УДК 746.3:687.241|7.071Г.Рогатинська
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-18>

Леся СЕМЧУК,
orcid.org/0000-0002-3209-3585
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри дизайну і теорії мистецтва
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) lesia.semchuk@pnu.edu.ua

ДОСЛІДНИЦЬКІ ТА ТВОРЧІ ПРАКТИКИ ГАННИ РОГАТИНСЬКОЇ В АСПЕКТІ РЕПЛІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ВИШИТОЇ СОРОЧКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Упродовж останніх десятиліть декорований вишивкою одяг, один з маркерів самобутньої української культури, набув значення національного символу. Це зумовило його великий попит серед різних верств населення. На початку ХХІ століття масово стали поширюватися вироби, декоровані машинною вишивкою, які, на протизвагу вишитим вручну, вирізнялися своєю дешевизною та швидкістю виготовлення. Давні техніки української народної вишивки зазнавали все більшого занепаду. Майже забутими залишилися шви, якими майстрині колись доповнювали чи розмежовували основні орнаментальні смуги, вивершували краї сорочки. А техніки, якими з'єднували елементи виробу, – і поготів. Трудомісткі технологічні процеси ручного зшивання вишитого вбрання повністю замінили легкими у виконанні машинними способами.

Нині спостерігаємо жваве зацікавлення українського суспільства сорочками, вишитими вручну за традиційними ознаками того чи іншого регіону. Багато сучасних майстринь відтворюють одягову вишивку давніми техніками, одиниці з них практикують зшивання конструктивних елементів виробу ручними швами. Їх діяльність має важливе просвітницьке значення, сприяє формуванню правдивого розуміння локальних традицій вишивок у сучасному українському суспільстві, що актуалізує дане дослідження.

Стаття знайомить з дослідницькою та творчою діяльністю львівської майстрині, співвласниці мистецького простору «Майстерня Магди Дзвін» Ганни Рогатинської в аспекті відродження давніх вишивальних технік, способів ручного зшивання конструктивних елементів та їх збереження в реплікованих, за зразками автентичних вишитих сорочок, сучасних виробих.

На основі розроблених нею матеріалів у межах майстерні її учнями та самою майстринею репліковано близько сотні жіночих та чоловічих сорочок за зразками з локальних осередків Полісся, Поділля, Покуття, Опілля, Гуцульщини, Буковини, Полтавщини, Київщини, Чернігівщини та Черкащини. Частина з них цьогогоріч було вперше експоновано в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького. Важливо, що результати її досліджень доповнюють, вносять уточнення до вже існуючих у фаховій літературі відомостей та сприяють глибшому аналізу локальних художніх ознак традиційної української вишивки задля їх відродження на початку ХХІ століття.

Ключові слова: вишита сорочка, реплікація, орнаментально-колеристичні структури, техніка, шов, майстриня, традиція.

Lesia SEMCHUK,
orcid.org/0000-0002-3209-3585
Candidate of Art History,
Associate Professor at the Design and Theory of Art
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) lesia.semchuk@pnu.edu.ua

RESEARCH AND CREATIVE PRACTICES OF HANNA ROHATYNSKA IN THE ASPECT OF THE REPLICATION OF THE UKRAINIAN TRADITIONAL EMBROIDERED SHIRTS AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Over the past decades, embroidered clothing, one of the markers of distinctive Ukrainian culture, has acquired the significance of a national symbol. This led to its great demand among various segments of the population. At the beginning of the 21st century, products decorated with machine embroidery began to spread massively, which, in contrast to hand-embroidered ones, were distinguished by their cheapness and speed of production. The ancient techniques of Ukrainian folk embroidery were increasingly in decline. Almost forgotten are the seams with which craftsmen once supplemented or demarcated the main ornamental stripes, raised the edges of the shirt. And the techniques used to connect the elements of

the product were ready. Labor-intensive technological processes of manual stitching of embroidered clothing have been completely replaced by easy-to-perform machine methods.

Currently, we observe a lively interest of the Ukrainian society in shirts embroidered by hand according to the traditional signs of one or another local center or region. Many modern craftswomen reproduce clothing embroidery using ancient techniques, some of them practice sewing the structural elements of the product with hand seams. Their activity has an important educational value, contributes to the formation of a true understanding of local embroidery traditions in modern Ukrainian society, which actualizes this research.

The article introduces the research and creative activities of the Lviv craftswoman, co-owner of the art space «Magda Dzin's Workshop», Anna Rohatynska, in terms of the revival of ancient embroidery techniques, methods of manual stitching of structural elements and their preservation in modern products replicated according to the samples of authentic embroidered shirts.

Based on the materials developed by her, her students and the craftswoman herself replicated about a hundred women's and men's shirts based on samples from local centers of Polissia, Podillia, Pokuttia, Opillia, Hutsul Oblast, Bukovyna, Poltava Oblast, Kyiv Oblast, Chernihiv Oblast, and Cherkasy Oblast. Some of them were exhibited for the first time this year in the National Museum in Lviv named after Andrey Sheptytskyi. It is important that the results of her research complement and clarify information already existing in the specialized literature and contribute to a deeper analysis of local artistic features of traditional Ukrainian embroidery for their revival at the beginning of the 21st century.

Key words: *embroidered shirt, replication, ornamental and color structures, technique, seam, craftswoman, tradition.*

Постановка проблеми. Пропагування української народної одягової вишивки, відродження її регіональних художніх особливостей мають важливе загальнонаціональне значення в сучасних умовах жорстокої боротьби українського народу за своє виживання.

Нині спостерігаємо широкий вибір пропонуваного на ринку декорованого вишивкою вбрання, більшою мірою вишитого та зшитого машинними швами. Його художньо-конструктивні особливості нівелюють традиційні риси української вишитої сорочки, надто її локальні ознаки. Багато сучасних майстринь повертаються до давніх, забутих технік вишивання, відтворюють елементи формотворення, систему розміщення орнаментально-колеристичних структур вишивок, наслідуючи автентичні зразки різних осередків, регіонів. Одниці з них практикують зшивання конструктивних елементів виробу ручними швами. Результати їхньої діяльності більшою мірою висвітлені на сторінках різних інтернет-ресурсів, у соціальних мережах тощо.

Аналіз досліджень. Серед чисельних праць, опублікованих упродовж ХХ – на початку ХХІ століття, присвячених традиційній одяговій вишивці, маємо багато ґрунтовних досліджень. Їх автори – науковці різних галузей науки: мистецтвознавці, етнографи, історики – висвітлюють художні та конструктивні особливості одягових комплексів, окремих компонентів, відмінності їх побутування в різних регіонах України, локальних осередках, описують специфіку виконання вишивальних технік, їх назви тощо (Семчук, 2011). Важливим надбанням для українського суспільства, вишивальної та наукової спільнот є видання, опубліковані у форматі альбомів, у яких укомплектовано світлини вишивок за регіонами

чи осередками. Їх укладачами часто виступають музейні працівники, колекціонери, збирачі народних вишивок. Завдяки якісному друку світлин ці праці правдиво візуалізують орнаментально-графічні, колірні, фактурні особливості вишивок, властивості вишивальних стібків тощо. Усі ці видання слугують важливим інформаційним підґрунтям для сучасних вишивальниць, про чий творчі та дослідницькі практики маємо мало відомостей у мистецтвознавчій літературі.

Метою статті є висвітлення творчої діяльності львівської майстрині Ганни Рогатинської, співвласниці мистецького простору «Майстерня Магди Дзвін» в аспекті дослідження давніх вишивальних технік та їх відродження в реплікованих, за зразками автентичних вишитих сорочок, сучасних виробках.

Виклад основного матеріалу. Дослідницькі та творчі практики в царині мистецтва української народної вишивки Ганна Рогатинська розпочала в 2014 році в «Майстерні Магди Дзвін». Тоді основною навчальною пропозицією цього мистецького простору був курс «Українська традиційна сорочка», програму якого розробила й навчала за нею Ірина Сліпецька – відома львівська майстриня, реставраторка вишивки. Він передбачав вивчення типів крою жіночих, чоловічих сорочок, основних вишивальних технік, обметувальних, змережувальних швів за автентичними зразками з колекції майстерні.

Ганна Рогатинська зауважує: «Традиційний вишитий одяг різних етнографічних регіонів України широко представлений в експозиційному середовищі багатьох музеїв, зокрема Львівщини. Але для того, щоб вишити такий зразок, потрібно тримати його в руках: вивчити всі технологічні особливості, зрозуміти послідовність виготов-

лення, вишивання та зшивання готових конструктивних елементів, розробити схему вишивки, провести точні розрахунки ниток основи та піткання тощо. Музейна практика не передбачає цього для відвідувачів» (Рогатинська, 2022).

Власне, «можливість «потримати в руках» старовинну сорочку» (Семчук, 2022: 932) й стала основним мотивуючим фактором, який вплинув на її вибір долучитися до навчального процесу «Майстерні Магди Дзвін». Заглибившись у вивчення технічно-художніх особливостей вишивок як учениця, Ганна Рогатинська почала скрупульозно досліджувати їх навіть поза межами навчального часу. А вже в 2015 році вона погодилася на пропозицію фундаторки мистецького простору Оксани Печарської й продовжила співпрацю в складі викладацького колективу.

Основна увага майстрині зосереджена на всебічному вивченні давніх технік вишивання. Вона зацікавлена локальними відмінностями швів, окремих стібків, регіональними особливостями їх застосування й поєднання в декоруванні традиційного українського вбрання з метою його подальшої реплікації. Особливо скрупульозно Ганна Рогатинська досліджує способи викінчення манжетів, розрізу пазухи, вирізу горловини, подолу та техніки ручного зшивання уже вишитих елементів у цілісний виріб. Це доволі трудомісткий процес, який займає в рази більше часу, аніж вишивання, оскільки «передбачає декілька етапів формування кінцевого конструктивного рубця-шва, використання ниток різної товщини та властивостей, відпарювання праскою тощо» (Рогатинська, 2022). До прикладу, під час реплікації чернігівської уставкової сорочки за зразком з колекції Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара» на вишивання візерунку за схемою майстриня витратила до 10 годин часу, а на зшивання вручну усіх конструктивних елементів – більше 40 годин.

У процесі відтворення автентичного виробу сучасними матеріалами Ганна Рогатинська вбачає декілька важливих завдань. Первинно – це дослідити, зрозуміти й зуміти технічно правильно виконати той чи інший оздоблювальний, конструктивний шов, з'єднувальний елемент. Майстриня зауважує, що в автентичних зразках «є багато нюансів, які неможливо відтворити ідентично сучасними матеріалами» (Рогатинська, 2022), бо вони не мають тих фізичних властивостей, що давні, ручного виготовлення. Це впливає на формотворення, художню виразність реплікованого зразка, його носибельність. Тому на певних етапах реплікації постає завдання інтерпретації окре-

мих елементів, для правильного вирішення якого, на думку Ганни Рогатинської, потрібно «передивитися автентики якусь таку критичну кількість, коли ти вже підсвідомо відчуватимеш справжнє» (Рогатинська, 2022).

Основним дослідницьким матеріалом для майстрині слугують вишиті сорочки з колекції «Майстерні Магди Дзвін», яка нині налічує понад 300 виробів з різних етнографічних регіонів України (Семчук, 2022: 115). Окрім того, дослідниця опрацьовує зразки з фондів збірок державних, комунальних, приватних музеїв. Зокрема, вивчала фонди КНМНМГП та РОКМ, експозиції ІФОХМ, ТОКМ, ЗКМ (Тернопільська обл), МОМЛК «Лемківське село», ІЕМ «Берегиня» (м. Бурштин), РІКМ «Опілля», зразки в Музеї Наталії Кобринської (м. Болехів), у колекціях МД «Тобівка» (Івано-Франківськ), музеї «Історія підпільної української греко-католицької Церкви» (Надвірнянський р-н, с. Фитьків) та багатьох інших.

Процес дослідження вишитих виробів Ганна Рогатинська розпочинає від детальних замірів усіх декоративно-конструктивних елементів, їх відтворення на папері. Першим етапом є вивчення пропорцій та особливостей крою сорочки, способів формотворення її складових, від чого залежить система розташування декору та взаємодія усіх вишитих композицій. Важливе значення мають розрахунки кількості орнаментальних рапортів у структурі вишивок, їх завершеності на уставці, рукаві, комірі, манжетах чи подолі сорочки, які тісно пов'язані з пропорціями цих конструктивних елементів. Це має вплив на підбір тканини, визначення щільності переплетення ниток її основи й піткання для вишивання майбутнього виробу. Далі майстриня піддає скрупульозному аналізу лицеву та виворітну сторони вишивок, визначає типи основних, обметувальних та з'єднувальних швів. Цей трудомісткий процес потребує максимальної зосередженості, адже прослідкувати рух вишивальної нитки в структурі полотна, не розпороюючи візерунку, практично дуже складно. Місця вколвання та виколвання голки, між якими формується стібок, є недостатньо інформативними. Потрібно прослідкувати за напрямком стібків, виокремити послідовність їх метричного накладання, а ще складніше – переплетення, обкручування або ж переходу на інший рядок, що часто характеризує локальні відмінності швів. Інколи вони настільки непомітні, проявляються аж у процесі практичного відтворення, що змушує повертатися до дослідження артефактів.

Вповні підготовка автентичного виробу до реплікації завершується створенням карт розкрою

всіх його конструктивних складових, візуалізацією принципів формотворення рукавів, манжетів сорочки тощо. Далі слідує кропіткий процес створення деталізованих схем вишитих структур. Зазвичай у доступних літературних джерелах це відтворений на сітчастій основі орнамент та колірна послідовність його мотивів. Найменшою складовою в таких схемах може бути квадрат, який трактує один елемент, до прикладу у техніці «косий хрестик» або коротка лінія, що імітує стібок у таких швах як «низинка», «занизування», «лиштва» та багатьох інших. Ганна Рогатинська при створенні схем детально промальовує не тільки лицеві стібки, але й виворітні, які для правильного розуміння повинні відображати напрям руху вишивальної нитки, послідовність рядків, кількість покритих чи набраних ниток полотна. Для кращого сприйняття технічного процесу майстриня використовує контрастні кольори для позначення різних стібків. Особливо актуальним є такий підхід при створенні схем монохромних вишивок, у яких орнаментика виражена фактурою й напрямом стібків, а не графічно-колеристичними засобами. Схеми вишивок автентичних сорочок, розроблені Ганною Рогатинською, – окрема сторінка творчого шляху майстрині. Це повноцінні, скрупульозні проектні розробки, в яких відображена максимальна кількість інформації як про особливості орнаментальних структур, так і про специфіку вишивальних технік.

Досліджуючи виконавські процеси, майстриня аналізує не тільки вишитий виріб, але й вивчає фахову літературу. Віднайдену інформацію зіставляє з результатами власних досліджень, надто лицевої та виворітної сторін вишивок, способів утворення та взаємодії стібків, і ретельно фіксує відмінності, не оминаючи найменших деталей. Свої припущення та висновки Ганна Рогатинська виносить на колективне обговорення в середовищі вишивальниць-практиків, дослідників української традиційної вишивки. Предметом одного з них стали особливості побутування та виконання технік «кафасор», «поверхниця», які в деяких джерелах виділені як окремі шви, у інших – як різні назви одного, а в окремих зафіксовані під назвою «морщінка». З лицевого боку ці техніки за якістю накладання стібків вибудовують однакову фактуру вишивок, що, ймовірно, привело окремих авторів до припущення, що це різні назви одного й того ж шва. У процесі аналізу властивостей стібків з виворітної сторони майстриня доводить їх технічну відмінність (Рогатинська, 2021).

Одним з важливих результатів дослідницьких практик Ганни Рогатинської є відродження

техніки, опис якої в мистецтвознавчих, етнографічних літературних джерелах зафіксовано під назвою «позаігліне», або «позагліне», а в окремих – «перловий шов». У працях І. Свйонтек зафіксовано, що техніка «позагліне» серед багатьох інших була характерною для вишивок жіночих сорочок Покуття, надто Городенківського р-ну Івано-Франківської обл., траплялися в околицях Обертина та Чернелиці, а також в селах тернопільського і буковинського Поділля. Вишиті нею жіночі сорочки називали «червоними позагліними рукавами», а на Чернелеччині – «капанками» (Свйонтек, 2013: 13). На жаль, Ірина Владиславівна не подає опису специфіки виконання шва, тільки ілюструє видання світлинами вбрання, вишитого ним. Характерною ознакою таких покутських жіночих сорочок є монохромні, щільно, без просвітів білого полотна, зашиті червоними нитками структури уставок та сітка, утворена окремими орнаментальними елементами по всій площині рукава. Сітчастий орнамент уставок виражений тільки фактурою (рис. 1). Зазвичай виділяються квадрати, ромби, які щільно прилягають один до одного і проявлені світлотінню стібків, настелених у певному порядку (рис. 2).

У праці О. Кулинич-Стахурської також знаходимо інформацію про побутування вище названої техніки в Городенківському р-ні Покуття, проте авторка називає її «перловим швом». Описуючи технічні особливості, дослідниця зауважує, що його «виконують стібком настил, густо заповнюючи всю площу ромба» (Кулинич-Стахурська, 2007: 42), й подає світлини вишитих уставок, ідентичних за орнаментикою та фактурою з тими, що знаходимо у виданні І. Свйонтек. Зі схеми утворення стібків на візерунку уставки

Рис. 1. Вишивка уставки жіночої сорочки. Фрагмент. Домоткане полотно, верхоплут, стебловий шов, хрестик, підстелений хрестик, пряма гладь, обметувально-петлевий шов, вишивка по збирках. Покуття, Городенківський р-н Івано-Франківської обл., кін 19 – поч. 20 ст. Колекція Майстерні Магди Дзвін

Рис. 2. Виконала Уляна Мартинів, 2019 р., м. Львів. Уставка жіночої сорочки. Фрагмент. Фабрична тканина, перловий шов (за О. Кулинич-Стахурською), стебловий шов, покутські розшивки. Фото Г. Рогатинської

зрозуміло, що вони взаємодіють зі структурою полотна в діагональному напрямку (2 на 4 нитки). Проте авторка не фіксує послідовності накладання стібків в узорах на рукавах таких сорочок. Окрім того, О. Кулинич-Стахурська зауважує, що «таким швом вишивають і в районі Заліщик, але заповочню або шовком чорного кольору» (Кулинич-Стахурська, 2007: 42).

Побутування цієї техніки в окремих селах Бучацького та Заліщицького р-нів (нині Чортківський р-н) Тернопільської обл. засвідчує у своїх працях Л. Булгакова-Ситник. Авторка акцентує, що «ця техніка вийшла з ужитку» й сьогодні збережена в околицях Бучача, де її називають «позаглінке», як і на Городенківщині, а в селах Заліщицької громади – «позаігленне», і трапляється вона «тільки на уставках жіночих та пазушних розрізах чоловічих сорочок» (Булгакова-Ситник, 2005: 86).

Описуючи даний шов, Л. Булгакова-Ситник зауважує, що виконували його в два етапи й спочатку вишивали «каркас» – стібками «горизонтального чи вертикального укладання» – формували «взорець» (Булгакова-Ситник, 2005: 86). Другий етап техніки «позаігленне» полягав у використанні першого як основи для утворення лицевих стібків. Двоетапна специфіка виконання притаманна для багатьох технік української народної вишивки: «верхоплут», «ключовий шов», «ключка», «шов ріжкатий», «штепування» та ін. Основний принцип їх виконання полягає в тому, що вишита попередньо структура відіграє роль полотна й орнаментальної розмітки водночас, завдяки чому в процесі наступного етапу вишивальна нитка практично не взаємодіє з полотняним переплетенням. Це зумовлює більш «вільні» стібки, не закріплені структурою полотна, такі, що формують яскраво виражену дрібнорельєфну фактуру.

Окрім опису двоетапного виконання техніки, Л. Булгакова-Ситник ілюструє лицевий бік уставки жіночої сорочки, вишитий «позаігленним», графічну схему її «каркасу» й подає світліни чоловічих сорочок з сіл Торське та Садки, що в околицях Заліщик. Їх ознакою є вишиті навколо розрізу пазухи монохромні структури, які, як і в уставках городенківських жіночих сорочок, щільно зашиті червоними нитками. Вишиті широкі смуги прямолінійно прилягають до країв пазухи, а з протилежного боку завершуються трикутними контурами. У середині смуги метрично почленовані по горизонталі на рівні вершин і западин трикутних контурів і візуально виражені світлотінню настелених у різному напрямку стібків (рис. 3). Обабіч смуг, вздовж їх трикутних країв іноді вишивали окремі або укладені в один-два ряди зіркоподібні елементи (рис. 4). Трапляються дво-триколірні вишивки, в яких чергуються червона, зелена, синя або чорна барви.

Власне, Ганна Рогатинська надалі зосереджує свої дослідницькі інтереси в аспекті уточнення технічних відмінностей цих швів, способів їх поєднання, побутування назв та особливостей застосування у вишивках жіночих і чоловічих сорочок різних локальних осередків Покуття та західного Поділля. На даному етапі майстриня достеменно вивчила техніку вишивання на заліщицьких чоловічих сорочках і впровадила її в навчальний процес майстерні, розробивши детальні схеми та всі необхідні наочно-методичні матеріали для реплікації. На основі її проектних розробок уже репліковано декілька таких зразків в межах курсу «Стібстелене». Саме так Ганна Рогатинська називає цю техніку, підставою для чого став опис фрагментів вишивок заліщицьких чоловічих сорочок, зафіксо-

Рис. 3. Виконала Ганна Рогатинська, 2021 р., м. Львів. Вишивка чоловічої сорочки за взірцем з Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Фабрична тканина, перловий шов (за О. Кулинич-Стахурською), стебловий шов, ретязь, хрестик, обметувально-петлевий шов, вишивка по збірках. Фото Г. Рогатинської

Рис. 4. Виконала Г. Рогатинська, 2021 р., м. Львів. Вишивка чоловічої сорочки за взірцем з Заліщицького р-ну Тернопільської обл. Фрагмент. Фабрична тканина, перловий шов (за О. Кулинич-Стахурською), стебловий шов, ретязь, коса гладь, ручне зшивання. Фото Г. Рогатинської

Рис. 5. Ганна Рогатинська на відкритті виставки «Жива традиція: моя сорочка» в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького. 06.07.2023 р.

ваний на планшетах з ТОКМ (Рогатинська, 2022). Власне, термін «стелене» поруч з назвами «позаголковий шов», «перловий шов», як різні назви техніки «позаігленне» знаходимо й у дослідженні традиційного одягу українців Поділля Л. Іваневич (Іваневич, 2022: 296).

Підсумовуючи усе вищесказане, зауважимо, що за роки своєї діяльності в царині мистецтва вишивки Ганна Рогатинська відтворила низку забутих технік, відродила майстерність зшивання елементів сорочки ручними швами й активно навчає цього охочих, повертаючи традиційну вишиту українську сорочку в культурний простір сучасного суспільства. На основі розроблених нею матеріалів у межах мистецького простору «Майстерня Магди Дзвін» його учнями та самою майстринею репліковано близько сотні жіночих та чоловічих сорочок за зразками з локальних осередків Полісся (Сарненщина), Поділля (с. Клембівка, м. Борщів, м. Заліщики), Покуття (с. Воронів (Городенківщина), с. Серафінці), Опілля (Яворівщина, м. Кам'янка-Бузька, м. Городок),

Гуцульщини (Верховинщина, с. Космач), Буковини (с. Брусниця), Івано-Франківщини (м. Тисмениця), Полтавщини, Київщини (м. Переяслав), Чернігівщини та Черкащини. Частину з них (50 реплік) було вперше експоновано в липні 2023 року поруч з 27 старовинними сорочками з колекції майстерні на виставці «Жива традиція: моя сорочка» в Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького (рис. 5).

Висновки. Виконавська майстерність сучасних вишивальниць-практиків, зацікавлених давніми технічно-конструктивними особливостями створення вишитої сорочки, має важливе просвітницьке значення. Їх діяльність сприяє формуванню правдивого розуміння локальних традицій вишивок в українському суспільстві. Результати дослідницьких та творчих практик Ганни Рогатинської доповнюють, вносять важливі уточнення до вже існуючих у фаховій літературі відомостей, мотивують сучасних дослідників та актуалізують питання необхідності глибшого аналізу локальних художніх ознак традиційної української вишивки задля їх відродження на початку XXI століття.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- КНМНМГП імені Йосафата Кобринського – Коломийський Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Йосафата Кобринського.
 МОМЛК – Монастирський обласний музей лемківської культури «Лемківське село».
 ІЕМ «Берегиня» – Історико-етнографічний музей «Берегиня».
 РІКМ «Опілля» – Рогатинський історико-краєзнавчий музей «Опілля».
 МД «Тобівка» – Мистецький дім «Тобівка».
 РОКМ – Рівненський обласний краєзнавчий музей.
 ЗКМ – Збарзький краєзнавчий музей.
 ТОКМ – Тернопільський обласний краєзнавчий музей.
 ІФОХМ – Івано-Франківський обласний художній музей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бесіда з Рогатинською Г. Л.: аудіозапис 05.05.2022. Архів Л. Семчук. Івано-Франківськ.
2. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка: етногр. аспект. Львів, 2005. 328 с.
3. Іваневич Л. Традиційний одяг українців Поділля (друга половина XIX – початок XXI ст.): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості: монографія. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2022. 800 с.
4. Кулинич-Стахурська О. Мистецтво української вишивки. Техніка і технологія. Львів, 2007. 264 с.
5. Рогатинська Г. Кафасор, поверхниця і морщінка. URL: <https://www.facebook.com/notes/3825358884149046/> (дата звернення: 24.07.2021).
6. Свйонтек І. Покутські вишивки Прикарпаття. Мистецтво геометричного орнаменту і колориту. Альбом 1. Львів: Априорі, 2013. 260 с.
7. Семчук Л. Діяльність мистецького простору «Майстерня Магди Дзвін» у контексті відродження української народної вишивки на початку XXI століття. *Народознавчі зошити*. Львів, 2022. Вип. 4. (166). С. 928–937.
8. Семчук Л. Одягова вишивка в колекції «Майстерні Магди Дзвін»: збереження та популяризація. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 58. Том 2. С. 113–117.
9. Семчук Л. Я. Дослідження народної вишивки українців середини XIX – початку XXI століть. *Художня творчість Григорія Крука в контексті світового мистецтва*: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ, 2011. С. 160–167.

REFERENCES

1. (2022) Besida z Rohatynskoiu H. L.: [Interview with A. L. Rohatynska:] audio recording 05.05.2022. Archive of L. Semchuk. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
2. Bulhakova-Sytnyk L. (2005) Podilska narodna vyshyvka: etnohr. aspekt [Podillya traditional folk embroidery: ethnographic aspect]. Lviv. 328. [in Ukrainian].
3. Ivanevych L. (2022) Tradytiinyi odiah ukrainsiv Podillia (druha polovyna XIX – pochatok XXI st.): istoriia, klasyfikatsiia, konstruktyvno-khudozhni ta rehionalno-lokalni osoblyvosti: monohrafiia [Traditional clothing of the Ukrainians of Podillia (second half of the 19th – beginning of the 21st century): history, classification, constructive-artistic and regional-local features]. Khmelnytskyi: FOP Melnyk A. A. 800. [in Ukrainian].
4. Kulynych-Stakhurs'ka O. (2007) Mystetstvo ukrainskoi vyshyvky. Tekhnika i tekhnolohiia. [The art of Ukrainian embroidery: Technique and technology]. Lviv. 264. [in Ukrainian].
5. Rohatynska H. (2021) Kafasor, poverkhnytsia i morshchinka. [Kafasor, poverkhnytsia and morshchinka]. URL: <https://www.facebook.com/notes/3825358884149046/> [in Ukrainian].
6. Sviontek I. (2013) Pokutski vyshyvky Prykarpattia. Mystetstvo heometrychnoho ornamentu i kolorytu [Pokut embroideries of Prykarpattia. The art of geometric ornament and color]. Lviv: Apriori. 288. [in Ukrainian].
7. Semchuk L. (2022) Diialnist mystetskoho prostoru “Maisternia Mahdy Dzvin” u konteksti vidrozhennia ukrainskoi narodnoi vyshyvky na pochatku XXI stolittia [Activities of the art space “Magda Dzvin’s workshop” in the context of the revival of ukrainian folk embroidery at the beginning of the XXI century]. Narodoznavchi zoshyty. Lviv. 4 (166). 928–937 [in Ukrainian].
8. Semchuk L. (2022) Odiahova vyshyvka v kolektsii “Maisternia Mahdy Dzvin”: zberezhennia ta populyaryzatsiia. [Clothing embroidery in the “Magda Dzvin’s Workshop” collection: preservation and popularization] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers. 58. Tom 2. 113–117. [in Ukrainian].
9. Semchuk L. Ya. (2011) Doslidzhennia narodnoi vyshyvky ukrainsiv sere diny XIX – pochatku XXI stolit. [Research on folk embroidery of Ukrainians of the middle of the 19th – beginning of the 21st centuries]. Khudozhnia tvor chist Hryhoriiia Kruka v konteksti svitovoho mystetstva : Materialy vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii. Ivano-Frankivsk. 160–167. [in Ukrainian].

УДК 784:37.016»19/20»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-19>**Олена СКВОРЦОВА,***orcid.org/0000-0003-0654-2401*

заслужена артистка України,

старший викладач кафедри сольного співу та оперної підготовки

Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського

(Харків, Україна) *elenaskvortzova22@gmail.com*

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФАХОВОЇ ВОКАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА РУБЕЖІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ

Стаття присвячена осмисленню стану сучасної фахової вокальної освіти. Мета статті – окреслення проблемного кола сучасної фахової вокальної освіти як віддзеркалення потенційних шляхів її трансформування. У статті визначено такі чинники проблематизації сучасної фахової вокальної освіти, як загальні тенденції модернізації освітнього простору, детерміновані активізацією культурного полілогу, освітньою міграцією, пріоритетом студентоцентрованої та компетентнісної парадигми навчання, новітніх форматів, індивідуалізованих стратегій і тактик, а також специфічні риси сучасної художньої практики. Наголошено на значущості проблеми співвідношення в музично-освітньому просторі традицій і новацій, процесів жанрової та стильової дифузії, синтезу академічної, фольклорної та естрадної царин музичного мистецтва, урізноманітнення форматів і методик вокальної освіти, що в комплексі проблематизують питання технічного та естетичного вимірів становлення вокаліста. Зазначено, що у просторі сучасної фахової вокальної освіти проблематизується формування образу універсального, синтетичного, образу вокаліста, здатного до мобільної модуляції в різні стилі, мовні, мовленнєві, виразові сфери, реалізації акторського потенціалу та новаційних пластичних рішень. Підкреслено значущість у вимірах сучасної фахової вокальної освіти опанування історичними та ментальними особливостями національних культур, розвитку культурної компетентності та інтенсифікації розвитку мовної компетентності, що слугуватиме вирішенню технічних та інтелектуальних, концептуальних питань виконавства, пов'язаних із формуванням виконавцем історико-культурного та ментального підґрунтя виконавських концепцій.

У зв'язку з тенденціями емансипації виконавського мистецтва, новаційної інтерпретації світового художнього спадку та потребою виконавських рішень новітніх творів акцентовано особливу гостроту таких проблем сучасної фахової вокальної освіти, як інтелектуалізація образу вокаліста, його орієнтованість на формування самостійної виконавської концепції та інтенсифікацію інтерпретаційного потенціалу як співавтора музичного тексту, формування професійної самостійності та забезпечення мобільності творчої особистості в сучасному художньому просторі в його національних та світових вимірах.

Ключові слова: вокальне мистецтво, виконавство, сучасна вокальна освіта, творча особистість.

Olena SKVORTZOVA,*orcid.org/0000-0003-0654-2401*

Honored Artist of Ukraine,

Senior Lecture at the Department of Solo Singing and Opera Training

Kharkiv I.P. Kotlyarevsky National University of Arts

(Kharkiv, Ukraine) *elenaskvortzova22@gmail.com*

PROBLEMS OF MODERN PROFESSIONAL VOCAL EDUCATION AT THE TURN OF THE XX–XXI CENTURIES

The article is devoted to understanding the state of modern professional vocal education. The purpose of the article is to outline the problematic circle of modern professional vocal education as a reflection of potential ways of its transformation. The article identifies such factors of problematisation of contemporary professional vocal education as general trends in the modernization of the educational space, determined by the intensification of cultural dialogue, educational migration, the priority of student-centred and competence-based learning paradigms, the latest formats, individualised strategies and tactics, as well as specific features of contemporary artistic practice. The importance of the problem of the correlation between traditions and innovations in the musical and educational space, the processes of genre and style diffusion, the synthesis of academic, folklore and pop spheres of musical art, the diversity of formats and methods of vocal education, which together problematize the issues of technical and aesthetic dimensions of vocalist's formation, is emphasized. It is noted that in the space of modern professional vocal education, the format of image of a universal, synthetic, image of a vocalist capable of mobile modulation in various stylistic, linguistic, speech and

expressive spheres, realization of acting potential and innovation plastic solutions is problematized. The importance of mastering the historical and mental peculiarities of national cultures, developing cultural competence and intensifying the development of language competence in the dimensions of modern professional vocal education is emphasized, which will serve to solve technical and intellectual, conceptual issues of performance related to the formation of the historical, cultural and mental basis of performance concepts by the performer. Due to the tendencies of emancipation of the performing art, innovative interpretation of the world artistic heritage and the need for performance solutions of the latest works, the special acuteness of such problems of modern professional vocal education as intellectualization of the vocalist's image, his/her orientation towards the formation of an independent performance concept and intensification of interpretive potential as co-author of a musical text, formation of professional independence and ensuring the mobility of a creative personality in the modern artistic space is emphasized.

Key words: *vocal art, performance, contemporary vocal education, creative personality.*

Постановка проблеми. Плюралістичність сучасного простору музичного мистецтва, що характеризується унікальними різноманітними індивідуальними творчими пошуками, зокрема концептуальними та стильовими, розширенням мовних та виразових обріїв, переосмисленням сутності та специфіки художньої комунікації, є чинником загострення широкого кола питань, пов'язаних із фаховою вокальною освітою. Студентоцентрирована парадигма сучасної вищої освіти, пріоритетність дистанційного формату, а також її індивідуальних стратегій і тактик, домінування компетентнісної спрямованості значною мірою проблематизують питання щодо співвідношення традиційних та інноваційних алгоритмів формування творчої особистості.

Із цією проблематикою «традиційне – новаційне» резонують і процеси «розмивання» меж академічної, фольклорної та естрадної царин, морфологічних конструктивів видів мистецтва, його родів, пріоритетність анормативних жанрових утворень у творчих світах митців. Водночас із унікальною динамізацією художньої практики це детермінує потребу в осмисленні комплексу сучасних проблем, що перед ними постає фахова вокальна освіта в інтегральній спрямованості на збереження та оновлення позачасово значущої місії – формування митця, здатного до самостійного, художньо переконливого вирішення комплексу художніх завдань, створення індивідуальних інтерпретаційних версій академічного доробку та вільне «обертання» у мікстових форматах єднання академічної, фольклорної та естрадної царин музичного мистецтва.

Аналіз досліджень дозволяє констатувати значну інтенсифікацію уваги дослідників до широкого кола питань, пов'язаних із сучасними проблемами фахової вокальної освіти. Універсалізуючий модус осмислення системи вокального фахового вокального виховання репрезентують праці таких науковців, як В. Антонюк, Б. Гнідь, Н. Гребенюк, О. Марцинківський, О. Матвєєва, Г. Стасько, О. Стахевич, Л. Цуркан, Ю. Юцевич,

питання особливостей методик вокального виховання, зокрема в національних вимірах, порушуються у працях Н. Овчаренко (2016), А. Олійник (2018), О. Сбитневої, І. Сташевської (2014), І. Цебрій (2021), до окреслення специфіки новаційних алгоритмів вокальної освіти звертаються Н. Гунько, А. Бондарчук та П. Мишук (2019), О. Оганезова-Григоренко, В. Зотова, А. Попова (2018) та ін. Актуальні питання формування сценічної культури вокаліста висвітлюються у розвідках М. Сухолової, Е. Куцина та О. Габель, П. Волошина, С. Іригіної, Н. Косинської (2017). Проте активізація уваги науковців і педагогів-вокалістів до осмислення особливостей сучасної вокальної освіти демонструє зосередженість на висвітленні її окремих питань, що спонукає до формування цілісного уявлення про проблемне коло фахового вокального виховання на межі ХХ–ХХІ століть та обумовлює **актуальність** статті.

Мета статті – окреслення проблемного кола сучасної фахової вокальної освіти як віддзеркалення потенційних шляхів її трансформування.

Виклад основного матеріалу. Сучасна фахова мистецька освіта на межі століть, як і система вищої освіти загалом, перебуває у стані кардинальних трансформацій, детермінованих комплексом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Зовнішні чинники, актуалізовані новаційними спрямуваннями загальнокультурного процесу, пов'язані із потребою формування «людського капіталу», економіки знань, у світлі якої особистість постає як носій знання та водночас як творець новаційного інтелектуального продукту. Не менш суттєвим зовнішнім чинником переформатування освітнього простору нині стає потужна інтенсифікація культурного полілогу, яка обумовлює такі особливості надактивного процесу освітньої міграції, як: «1) масштабність і динамізм розвитку міграційних процесів; 2) диверсифікація географічної структури міжнародних освітніх процесів залежно від умов навчання, легкості вступу до вищого навчального закладу, наявності безкоштовного навчання, можливості отримання

грантів, стипендій; можливості офіційно поєднувати навчання й роботу.... 3) збільшення внутрішньоконтинентальної міграції порівняно з міжконтинентальною; 4) посилення національного й міжнародного регулювання міжнародних освітніх міграційних процесів» (Беззубко, Топчій, 2020: 220).

Внутрішніми чинниками сучасного трансформування освіти, позначеними не меншою потужністю та вагомістю, слід визнати зокрема прагнення людини епохи метамодерну до найповнішої, мобільної самореалізації на основі особистісних світоглядних орієнтацій та утвердження вагомості власної особистості у світовому просторі світової культури. У царині сучасної вищої фахової мистецької, зокрема вокальної, освіти трансформаційний потенціал означених чинників багаторазово посилюється комплексом специфічних питань, пов'язаних із іманентною специфікою художньої освіти, спрямованої на виховання гармонійної творчої особистості, яка позиціонує себе як повноправного учасника культурних процесів, носія національних, ментально маркованих світоглядних орієнтацій та загальнолюдських духовних цінностей, на виховання «людини культури, що здатна з максимальною ефективністю реалізувати свої індивідуальні здібності, а також інтелектуальні і моральні можливості, людини, якій притаманна потреба і пристрасть до самореалізації» (Зязюн, 2006: 34–35).

Резонуючи із атрибутивними тенденціями культурного процесу епохи постсучасності, сучасна фахова вища вокальна освіта характеризується інтенсифікацією міграційних процесів. Маючи результатом формування творчої особистості – «людини культури», такий мультикультурний простір водночас проблематизує для майбутнього творця питання «вписування» у доволі відмінні алгоритми художньо-педагогічної комунікації. У різних національних культурних просторах вона, «всотуючи» у себе інновації глобалізаційної спрямованості, позначена і збереженням національних настанов. Так, музична освіта Німеччини, при загальній спрямованості на збереження моделі університету Гумбольдта, позначеної тісним зв'язком наукової та власне освітньої компонент, вирізняється інтернаціональним характером, особливою вагомістю індивідуальних занять і концертної практики (Олійник, 2018: 312–313), спрямованістю на «розширення змісту професійної підготовки (за рахунок більшої практичної спрямованості навчання, підвищення ролі сучасної академічної, популярної, джазової, позасвропейської музики, мультимедійних технологій

тощо) у зв'язку з новими вимогами до фахівців у сфері музичної культури й освіти» (Сташевська, 2014). Велика увага до технічних питань вокального виконавства вирізняє національну систему вокального виховання Італії, у якій пріоритетними є групові заняття, спрямовані на формування уявлень про еталонне звучання співацького голосу та самоконтроль, відпрацювання навичок дихання, академічного звуковидобування та звуковедення, вібрато та легато, активної роботи голосових зв'язок, роботи головного резонатора (Цебрій, 2021: 50–51). Як характерну особливість вокальної освіти Італії дослідники визначають розвиненість системи приватної освіти, спрямованої на опанування певних вокальних партій та підготовку до виконавського дебюту (Цебрій, 2021: 53–54). З одного боку, це детермінує міцність виконавських настанов, проте, з іншого, певним чином звужує професійні обрії самореалізації. Водночас характерною рисою італійської вищої вокальної освіти є варіативний комплекс навчальних дисциплін (у кожному конкретному закладі освіти) та первинна спеціалізованість – оперний, камерний, джазовий та бароковий спів (Овчаренко, 2016: 163–166). Специфіка вищої вокальної освіти у Франції окреслюється великим значенням навчальних дисциплін культурологічного спрямування та дисциплін, які «пов'язані з вокальним виконавством, вокальною педагогікою, аналізом музичного твору та розшифровкою музичного тексту» (Овчаренко, 2016: 173).

При загальній спрямованості європейської системи вокальної освіти передусім на формування фахово підготовленого співака такі нюанси національних систем вокальної освіти проблематизують процес підготовки вокаліста, який постає перед індивідуальним вирішенням питання щодо співзвучності алгоритмів освіти складному процесу віднайдення власного творчого «Я» у плюралістичному методичному просторі. Означене питання ускладнюється і внаслідок можливості одночасного набуття освіти в різних національних просторах та у сполученнях різних її форматів – офлайн та дистанційного. Це інтенсифікує процес формування власних механізмів самотворення творчої особистості, однак містить у собі потенційну небезпеку «розчинення» у багатоголосі методичних настанов, загрозу їх дисонансу, зокрема з огляду на різноманіття поглядів щодо недоторканності настанов академічного вокалу. До того ж, певні відмінності національних вокально-педагогічних шкіл у вирішенні питань вокальної техніки можуть суттєво позначатися на виявленні голосового потенціалу співака, його

співацького амплуа, діапазону, специфіки тембру, звучання голосу в різних регістрах, відпрацюванні виконавської витривалості та індивідуального виконавського стилю, репертуарних орієнтацій тощо.

Акцентуємо, що в різних національних системах вокальної освіти складаються й різні алгоритми співвідношення традицій та новацій, що також значною мірою впливає на процес творчого становлення співака, рівень його творчої мобільності та швидкість «входження» у перманентно змінюваний художньо-стильовий ландшафт сучасності. Світова вокально-педагогічна практика активно оперує здобутками новаційних методик, які певним чином порушують гегемонію настанов *bel canto*. Серед таких методичних спрямувань, що урізноманітнюють вокально-методичний простір, слід назвати настанови педагогічних практик: Сета Рігса, який акцентує пріоритетність мовленнєвої позиції співу, резонансного співу та керування диханням: Дж. Естілл, у якій акцентовано значущість як вокально-технічної, так і артистичної майстерності та формування художньої комунікації; К. Лінклейтер, у якій «основною ідеєю виступає потреба розслаблення м'язів, робота з голосовими зв'язками та м'язами, які беруть участь у процесі звуковидобування, а також важливість контролю емоцій та тренування ясності мислення співака» (Попова, 2018: 239); В. Вербек-Свердстем, Б. Меннінга тощо.

Зазначимо, що інноваційні методики вокального виховання насамперед спрямовані на формування навичок естрадного співу. Проте їх потенційна плідність й евристичність у просторі академічної вокальної традиції детермінується породженою специфікою сучасної художньої практики проблемою формування «міжстильового» статусу сучасного вокаліста. Надактивні глобалізаційні процеси, динамізація взаємопроникнення та взаємовпливу академічної, фольклорної та естрадної царин музичного мистецтва спонукають до формування універсального образу вокаліста. Його показниками нині стають виняткова виконавська мобільність на світоглядному, концептуальному та технічному рівнях, здатність до творчої самореалізації в поліжанровому та полістильовому просторі, до миттєвих стильових модуляцій, активність у формуванні виконавської концепції. Це фактично можна позиціонувати і як комплекс нових завдань, що постають перед вокальною освітою на межі століть.

Глобалізаційні тенденції, виявлені в динамізації культурного полілогу, зміни у функціонуванні мистецьких закладів, можливість самореалізації

в різних художніх просторах, як чинники парадигмальних змін у вокальній освіті, у комплексі пов'язані із потребою миттєвої адаптації вокаліста до переформатування конструктів музичного мислення. Така необхідність постає на тлі посилення значущості показових для мовних обривів сучасного музичного мистецтва мікрохроматики, підвищення змістотворного статусу динаміки, мінімалістичності «нovoї простоти» (Овсяннікова-Трель, 2021), інтенсифікації таких тенденцій, як «відмова від гегемонії музичного звука рівномірно-темперованого строю, традиційного інструментарію, нормативних інструментальних технік, єдиного принципу звукової організації (тонально-гармонічної системи), регулярної акцентної ритміки, гармонічного складу. <...> використання на рівних правах усіх типів звуків, способів їх акустичної та звукової організації, активне впровадження нових інструментальних й вокальних технік і артикуляційних прийомів, зацікавленість у створенні авторських концепцій часу, пошук оригінальних видів фактури» (Тукова, 2021: 339). У зв'язку із цим перед сучасною системою фахової вокальної освіти постають завдання формування нового звукового, гармонічного мислення співака, здатного до переміщення в різних музичних мовних, мовленнєвих, виразових просторах, у яких часто синтезуються академічна, естрадна та фольклорна традиції, гнучкого виконавського резонування з індивідуалізованими стильовими пошуками сучасних митців.

Загалом проблему формування виконавської гнучкості, реалізації адаптаційного потенціалу співака щодо повноцінного буття в різних музичних просторах можна вважати одним із наріжних каменів сучасної системи фахової вокальної освіти. Питання такої гнучкості-мобільності актуалізується і внаслідок специфіки синтезуючої специфіки сучасного музичного мистецтва, яке наповнюється маркерами перформансу, музичного акціонізму тощо. За цих причин однією з нагальних і гострих проблем сучасної вокальної фахової освіти видається можливим вважати спрямованість на «виконавське розкріпачення», значну активізацію акторських навичок, навичок роботи з режисером, відмову від академічної статуарності та готовність до виконання нетрадиційних пластичних завдань у нетрадиційних «пластичних обставинах», зокрема в ансамблі тощо, розвиток «сценічно-образної культури» як «єднання та інтеграції вокального, акторського та хореографічного мистецтв» (Косінська, 2017: 72).

Свобода творчої самореалізації сучасного вокаліста, виявлена зокрема і у вільному обертанні в різних національних просторах актуалізує

і проблему опанування особливостей національних художніх світів. Знайомство із історичними та ментальними особливостями національних культур, як актуальний компонент сучасної фахової вокальної освіти, забезпечить не тільки органічне входження виконавця в різні культурні контексти. Знання глибинних настанов національного художнього світобачення слугуватиме створенню концептуальної об'ємності, інтелектуальної наповненості мистецтва вокалу.

У комплексній єдності із питанням формування національно-культурної компетентності перебувають і технічні питання, пов'язані зі необхідністю мобільної зміни сучасним виконавцем різних мовних просторів. У зв'язку із цим доцільно наголосити на потребі максимальної інтенсифікації розвитку мовної компетентності, яка слугуватиме адекватності артикуляційного компонента виконавського процесу. Зазначимо, що традиційне для академічної вокальної освіти опанування італійської мови певним чином дисонує як із мобільністю самореалізації вокаліста в різних національних просторах, так і з максимальним розширенням «географії» вербального компонента сучасного вокального, зокрема українського, музичного мистецтва, що висуває перед співаком потребу миттєвих артикуляційних «переналаштувань». Орієнтація фахової вокальної освіти на розвиток мовного й артикуляційного потенціалу майбутнього виконавця не тільки відіграватиме роль інтенсифікуючого чинника виконавської самореалізації, а й забезпечить формування осмисленої, унікальної виконавської концепції, позначеної глибоким рівнем інтелектуального проникнення у вербальний пласт виконуваних творів.

Проте національний орієнтований модус вокальної освіти є лише одним із компонентів актуалізованої нині культурної компетентності. Урізноманітнення стильових настанов водночас із осмисленням культурного процесу як не порушної цілісності, у якій акумулюється художня рефлексія як цілісність поза часом і простором, має одним із векторів свого виявлення історично відповідне виконавство. Його настанови передбачають наявність у сучасного вокаліста комплексу знань щодо особливостей історико-культурних епох, їх світоглядних орієнтирів, який буде відігравати роль інтелектуального фундаменту виконавського процесу.

Інтелектуалізація фахового виховання співака резонує із загальною тенденцією формування нового образу виконавця, якому сучасною худож-

ньою практикою делегована роль співавтора музичного тексту, творця власної виконавської інтерпретації та самодостатнього, відмінного від запланованого автором, образу музичного твору. Особливої актуальності набуває проблема формування самостійної виконавської концепції та інтенсифікації інтерпретаційного потенціалу співака за двох причин. З одного, боку, це пов'язано із винайденням сучасним виконавцем оригінальних творчих рішень щодо закріплених у слухачській свідомості, «освячених» традицією еталонних утілень зразків світової вокальної музики. З іншого боку, не менш актуальною проблемою є активне уведення у звуковий світ сьогодення новітніх творів, які позбавлені «шлейфу» виконавських інтерпретацій і висувають перед виконавцем проблему створення прем'єрної репрезентації твору, відповідно до якої в подальшому може конструюватися його виконавська історія. За цих причин видається можливим акцентувати значущість у методичних вимірах сучасної фахової вокальної освіти інтерпретаційної компетентності та професійної самостійності як підвалин плідної творчої самореалізації співака.

Зазначимо, що однією із проблем сучасної фахової вокальної освіти є й суттєві відмінності навчального репертуару, якій слугує основою формування виконавських навичок. Дослідники зазначають, що у закладах вищої освіти «виконавського спрямування (консерваторії, музичні академії та інститути мистецтв) основний навчальний матеріал ґрунтується на виконавських проблемах розвитку вокальних здібностей співака (дихання, резонування, імпедансування, звукотворення, вокальну орфоєпію тощо), а у загальному музичних навчальних закладах – на проблемах вокально-хорових традицій масового музичного виховання підростаючого покоління» (Гурба, 2014: 119). У такій спосіб закладаються алгоритми формування творчої особистості, які первинно «передвизначають» шляхи подальшої творчої самореалізації, проблематизують питання щодо її мобільності у сучасному художньому просторі. Необхідність її забезпечення засвідчується атрибутивними маркерами сучасного художнього простору в його національних та світових вимірах і постає як одна з основ сучасної фахової вокальної освіти.

Перспективи подальших розвідок убачаються у площині формування алгоритмів подолання проблемних аспектів сучасної фахової вокальної освіти в національному музично-освітньому просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беззубко Л., Топчий К. Освітня міграція в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2020 № 4 (65). С. 217–223.
2. Бондарчук А. Я., Мищук П. М. Інноваційні методи вокального навчання та їхня роль у формуванні виконавських навичок студента-вокаліста. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 2019. Вип. 71. С. 26–29.
3. Гурба І. П. Вокально-педагогічна робота викладача як фактор становлення майбутніх педагогів-вокалістів. *Педагогічний альманах*. 2014. Вип. 24. С. 116–120.
4. Зязюн І. А. Естетичні засади розвитку особистості. *Мистецтво у розвитку особистості*: монографія / за ред., передмова та післямова Г. Г. Нічкало. Чернівці : Зелена Буковина, 2006. С. 14–36.
5. Косінська Н. Зміст поняття «сценічно-образна культура» в контексті інтеграції мистецтв. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти*, 2017. Вип. 22 (1). С. 68–73.
6. Овсяннікова-Трель О. А. «Нова простота» як системний жанрово-стильовий феномен в сучасному музичному мистецтві. *Одеса: Видавничий дім «Гельветика»*, 2021. 448 с.
7. Овчаренко Н. А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до вокально-педагогічної діяльності: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Кривий Ріг, Криворізький педагогічний інститут Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет», 2016. 547 с.
8. Олійник А. В. Особливості структури вищої музичної освіти сучасної Німеччини. *Культура і сучасність*, 2018. № 1. С. 310–314.
9. Попова А. Б. Система Крістін Лінклейтер та її роль у розвитку техніки естрадного вокалу. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2018. № 3. С. 236–240.
10. Сташевська І. О. Система вищої музичної освіти у ФРН у контексті євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Донбасу*, 2014. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2014_4_15.
11. Тукова І. Музика і природознавство. Взаємодія світів в умонастроях епох (XVII – початок ХХІ століття): монографія. Харків: «Акта», 2021. 456 с.
12. Цебрій І. В. Історія та теорія італійської вокальної школи. Старобільськ : Видавництво «Формат+», 2021. 58 с.

REFERENCES

1. Bezzubko, L., Topchyi, K. (2020). Osvitnia migratsiia v Ukraini [Educational migration in Ukraine]. *Galician economic journal*, 4 (65), pp. 217–223. [in Ukrainian].
2. Bondarchuk, A. Ya., Mishuk, P. M. (2019). Innovatsiini metody vokalnogo navchannia ta yikhnia rol u formuvanni vykonavskykh navychok studenta-vokalista [Innovative methods of vocal education and their role in forming the executive students of the vocalists]. *Scientific journal of M. P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 5. Pedagogical Science: Realities and Perspectives*, 71, pp. 26–29. [in Ukrainian].
3. Hurba, I. P. (2014). Vokalno-pedahohochna robota vykladacha yak factor stanovlennia maibutnix pedahohiv-vokalistiv [Vocally-pedagogical work of teacher as a factor of becoming of future teachers-vocalists]. *Pedahohychnyi almanakh*, 24, pp. 116–120. [in Ukrainian].
4. Ziaziun, I. A. (2006). Estetychni zasady rozvytku osobystosti [Aesthetic principles of development of personality]. In H. H. Nychkalo (Ed.). *Mystetstvo u rozvytku osobystosti : monografiia* [Art in development of personality] (pp. 14–36). Zelena Bukovyna. [in Ukrainian].
5. Kosinska, N. (2017). Zmist poniattia “stsenichno-obrazna kultura” v konteksti intehratsii mystetstv [The meaning of the concept of “stage and visual culture” in the context of arts integration]. *Scientific journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 14. Theory and Methodology of Arts Education*, 22 (1), pp. 68–73. [in Ukrainian].
6. Ovsiannikova-Trel, O. A. (2021). “Nova prostota” yak systemnyi zhanrovo-stylovyi fenomen v suchasnomu muzychnomu mystetstvi [“New simplicity” as a systemic genre and style phenomenon in contemporary music]. *Odesa : Vydavnychyu dim “Helvetyka”*. 448 p. [in Ukrainian].
7. Ovcharenko, N. F. (2016). Teoretykometodolohichni zasady profesiinoididhotovky maibutnih uchytelivmuzychnoho mystetstva do vokalno-pedahohichnoi diialnosti [Theoretical and methodological principles of vocational training of future music teachers for vocal and pedagogical activities]: dys. ...doctor aped. nauk : 13.00.04. Kryvyi Rih. 547 p. [in Ukrainian].
8. Oliinyk, A. V. (2018). Osoblyvosti struktury vyshoi muzychnoi osvity suchasnoi Nimechchyny [Features of the structure of higher music education in modern Germany]. *Kultura i suchasnist*, 1, pp. 310–314. [in Ukrainian].
9. Popova, A. (2018). Systema Kristin Linkleiter ta yii rol u roavytku takhnyky estradnoho vokalu [Christine Linklater’s system and its role in the development of pop vocal technique]. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 3, pp. 236–240. [in Ukrainian].
10. Stachevska, I. O. (2014). Systema vyshoi muzychnoi osvity u FRN u kontexti yevrointehratsiinykh protsesiv [The system of higher music education in Germany in the context of European integration processes]. *Naukovyi visnyk Donbasu*, 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2014_4_15. [in Ukrainian].
11. Tukova, I. (2021). Muzyka i pryrodoznnavstvo. Vzaiemodiia svitiv v umonastroiakh epokh (XVII-pochatok XXI stolittia): monografiia [Music and natural history. The Interaction of World in the Minds of Epochs (XVII-early XXI centuries)]: a monograph. Kharkiv: “Akta”. 456 p. [in Ukrainian].
12. Tsebriy, I. V. (2021). Istoriia ta teoriia italiiskoi vokalnoi shkoly [History and theory of the Italian vocal school]. *Starobyisk : Vedavnytstvo “Format+”*. 58 p. [in Ukrainian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.111:81*36

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-20>**Наталія КУСПІСЬ,***orcid.org/0000-0003-4221-9281*

асистент кафедри іноземних мов,

аспірант кафедри англійської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *kn2013@ukr.net***ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОВТОРУ ЯК ЕКСПРЕСИВНОГО
СИНТАКСИЧНОГО ЗАСОБУ У СЛОГАНАХ АНГЛОМОВНОЇ
ТУРИСТИЧНОЇ РЕКЛАМИ ГОТЕЛІВ**

Статтю присвячено лінгвістичному дослідженню англійських рекламних слоганів. У статті окреслено поняття слогану як ключового елементу рекламного тексту. Основна увага зосереджена на особливостях використання повтору як експресивного синтаксичного засобу у слоганах англійської туристичної реклами готелів. Актуальність дослідження випливає з того факту, що реклама відіграє величезну роль у житті кожного індивіда, тому постає необхідність аналізу використання синтаксичних конструкцій у різних типах повторів для дослідження їхнього впливу на свідомість споживачів.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити особливості використання різноманітних типів повторів у слоганах англійської туристичної реклами готелів.

*У статті підкреслено, що завдяки експресивності процес комунікації стає більш чітким, наділеним більшим ступенем емоційності, і відповідно сприятиме утвердженню позитивного ставлення споживача до предмету, що рекламується. Джерельною базою дослідження слугують англійські слогани інтернет сайтів та журналів *Travel+Leisure* період 2021–2023 років. Автором статті доведено, що сприйняття реклами аудиторією значною мірою буде залежати від коректного застосування одиниць мови на різних рівнях. Доведено, що без наділення рекламного повідомлення ступенем експресивності, процес рекламної комунікації та первинний задум рекламодавців зазнає невдачі.*

У процесі аналізу слоганів, зафіксованих на інтернет сайтах та журналах, було з'ясовано, що найбільш застосовуваними типами повторів вважаються лексичний, синонімічний та синтаксичний. Щодо синонімічного повтору, то найчастіше трапляється анафора та епіфора. Аналізуючи рекламні слогани з погляду використання синтаксичного типу повтору, ми прослідкували застосування парцельованих граматичних конструкцій. Таким чином, від влучного поєднання граматичних конструкцій у рекламних слоганах, буде залежати який ефект реклама справить на клієнта, та чи захоче він скористатися певним видом послуг.

Ключові слова: *реклама, рекламний слоган, експресивність, експресивні синтаксичні конструкції.*

Nataliia KUSPIS,*orcid.org/0000-0003-4221-9281*

Lecturer at the Department of Foreign Languages,

Postgraduate Student at the Department of English Philology

Lviv Ivan Franko National University

(Lviv, Ukraine) *kn2013@ukr.net***THE PECULIARITIES OF THE USE OF REPETITION AS AN EXPRESSIVE
SYNTACTIC DEVICE IN THE SLOGANS OF ENGLISH TOURISM
HOTEL ADVERTISING**

The article is devoted to the linguistic study of the advertising slogans in English. The concept of slogan as a key element of an advertising text is outlined in the article. The main focus is based on the peculiarities of the repetition usage as an expressive syntactic device in tourism advertising hotel slogans in English. The topicality of the research lies in the fact that advertising plays a huge role in the life of every individual, so there is a need to analyze the use of syntactic constructions in various types of repetitions in order to study their impact on the minds of consumers.

The purpose of the article is to investigate the peculiarities of various types of repetitions usage in tourism advertising hotel slogans in English.

In the article is emphasized that due to the expressiveness, the communication process becomes clearer, endowed with a greater degree of emotionality, and will, accordingly, contribute to the establishment of the consumer positive attitude towards the advertised item. The source base of the study are the websites and magazines Travel+Leisure in English for the period of 2021–2023. The author of the article proved that the perception of advertising by the audience will largely depend on the correct use of language units at different levels. It has been proven that without giving the advertising message a degree of expressiveness, the process of advertising communication and the original idea of advertisers will fail.

In the process of analyzing slogans recorded on the Internet websites and magazines, it was found that the most utilized types of repetition are lexical, synonymous and syntactic. As for synonymous repetition, anaphora and epiphora occur most often. Analyzing advertising slogans from the point of view of using the syntactic type of repetition, we revealed the use of parceled grammatical constructions. Thus, the effective combination of grammatical constructions in advertising slogans will depend on the effect the advertisement will have on the client, and whether he will want to use a certain type of service.

Key words: advertising, advertising slogan, expressiveness, expressive syntactic constructions.

Постановка проблеми. Сьогодні суспільство перебуває у процесі швидкоплинного самовдосконалення та змін практично у всіх сферах життєдіяльності. І відповідно, реклама як нероздільна частина цієї життєдіяльності також видозмінюється разом з усіма процесами, в яких вона функціонує.

Реклама як один із результативних способів розповсюдження різного виду інформації, завжди перебуватиме у центрі уваги, оскільки задовільняє інтереси бізнесу, потреби споживачів, а також творчість. Щодо рекламного тексту, то основним його завданням є проінформувати споживачів про наявні товари чи послуги, та переконати їх придбати товар чи скористатися певним видом послуг. Таким чином, продуктивність цього процесу буде залежати від мовної репрезентації реклами (Карпенко, 2019: 108).

Одним із важливих елементів рекламного тексту є слоган. На думку багатьох науковців, слоган – засіб вираження ключового задуму рекламної кампанії. Зокрема, І. Морозова у праці «Складаючи слогани» зазначала, що «Слоган – це коротке самостійне рекламне повідомлення, що може існувати ізольовано від інших рекламних продуктів і представляє собою згорнутий зміст рекламної кампанії. При цьому основними завданнями використання слогана є: залучення (здатність) слогана викликати раціональне позитивне ставлення до рекламованого товару і запам'ятатись» (Карпенко, 2019: 107).

Як зауважує Г. М. Карпенко, основним завданням слогану у рекламному тексті є копіювання основного рекламного твердження та наділення рекламного тексту повнотою. В наслідок цього, товари та послуги, які пропонуються аудиторії, вирізняються серед інших і закарбовуються у пам'яті споживачів. Таким чином, слоган є найважливішим елементом у рекламному тексті, і відповідно може містити у своїй основі граматичні та інші художні засоби мови, які власне і становитимуть мету нашого дослідження (Карпенко, 2019: 108).

Аналіз досліджень. Експресивні синтаксичні конструкції стали об'єктом дослідження багатьох мовознавців протягом тривалого періоду часу. Зокрема, дослідженнями цих конструкцій займалися такі вітчизняні мовознавці як А. Загнітко, Л. М'ясянкін, Т. Лівшиць та інші. У своїй монографії А. Загнітко (2014) окреслив типологію складних синтаксичних конструкцій та інші теоретичні питання синтаксису. Однак не всі мовознавці зосереджували свою увагу саме на використанні експресивних синтаксичних конструкцій (повторів) у рекламному тексті. Лише Л. М'ясянкін (2012), Т. Лівшиць (2012) працювали над дослідженням даної проблематики. Кожна науковиця подала детальний аналіз застосування певного типу повтору у рекламному тексті.

Незважаючи на чималу кількість наукових праць, присвячених дослідженню використання експресивних синтаксичних конструкцій, питання особливостей їх застосування саме у рекламному тексті залишається відкритим, зокрема, у туристичному рекламному дискурсі готельного бізнесу, що власне і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити особливості використання різноманітних типів повторів у слоганах англomовної туристичної реклами готелів.

Виклад основного матеріалу. До ключових функцій рекламного тексту відносять інформаційну та експресивну. Реклама покликана приваблювати споживачів, викликати інтерес, змусити придбати товар чи скористатися певним видом послуг. Тому, якщо рекламний текст лише інформує споживачів щодо актуальних товарів чи послуг, але не заохочує, не є результативним. Адже на відгук споживачів буде впливати експресивна забарвленість рекламного повідомлення, коректна заміна типових складових частин на експресивні та навпаки. Експресивні прийоми наділяють процес комунікації чіткістю тому,

що гарантують взаємовплив одиниць мови та емоційного відношення учасника комунікації. Таким чином, застосування таких конструкцій сприятиме передачі позитивного відношення до предмету реклами, закликаючи споживачів діяти. Експресивність присутня у одиницях на всіх рівнях мови. Проте одними з найбільш поширених засобів, які наділяють рекламу чіткістю є експресивні синтаксичні конструкції (М'яснянкін, 2012: 400).

Так, А. Загнітко зазначає, що дослідження синтаксичних конструкцій та прослідкування їхніх формально-граматичних характеристик вказує на різнобарвність цих утворень і спрямування цього питання здебільшого у новітню манеру оповіді, якій властиві багатоманітні діапазони зміни думки, непередбачувані асоціації і збагачення речення. Відділяючи ключові види синтаксичних конструкцій, на думку автора, дає можливість прослідкувати розмаїтість їхніх видозмін (Загнітко, 2014: 318).

Зокрема Т. Лівшиць стверджує, що однією з найбільш домінуючих експресивних конструкцій є повтор. Як вважає науковиця, повтори присутні у всіх типах рекламних текстів. Розрізняють такі види повторів як лексичний, синонімічний та синтаксичний. Розглянемо усі можливі варіанти застосування кожного типу повтору в англійських слоганах туристичної реклами готелів (М'яснянкін, 2012: 401).

Згідно з поглядами Т. Лівшиць, найуживанішим є лексичний повтор, за допомогою якого відбувається повторне звернення до інформації через попередні слова або ж слова, що є складниками однієї словотвірної парадигми. У рекламному тексті до таких слів відносяться в основному власні іменники, що є назвою товару чи фірми. Ця назва «працює» у рекламному заголовку чи слогані, а згодом нерідко повторюється в тексті (М'яснянкін, 2012: 401). Розглянемо наступні приклади: *"It's all about location, location, location"* (Hotel Chain Slogans); *"Home away from home"* (Hotel Chain Slogans); *"Nice people taking care of nice people"* (Hotel Chain Slogans); *"A home to write home about"* (Travel+Leisure, 2023: 9).

Як вважає Л. М'яснянкін, синонімічний повтор збагачує рекламний текст більшою експресивністю. Одним із найбільш вживаних типів такого повтору у рекламі відносять анафору, яка полягає у повторенні однакових складових мови на початку кожного рядка, строфи або абзацу (М'яснянкін, 2012: 402), наприклад: *"Perfect home with perfect space"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel); *"Heavenly*

bed. Heavenly bath" (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel); *"Stay for your health and stay for ours"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel); *"So clean... So good!"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel); *"Choose us once, and you will choose us always"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel); *"The high-standard place for high-standard people"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel); *"Great offers and great stays"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel); *"Unique hotels, unique vacations"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel), *"Be the guest. Be the artist"* (Travel+Leisure 8, 2021: 31), *"The best of a hotel with the best of home"* (Travel+Leisure 1, 2022: 105).

Таким чином, бачимо, що основною причиною застосування анафори у рекламному тексті є те, що перші елементи слогану краще привертають увагу споживачів до готельного сервісу.

До найуживанішого типу синонімічних повторів у рекламі можна віднести також і епіфору, яка полягає у повторенні однакових слів або словосполучень у кінці речення (М'яснянкін, 2012: 402), наприклад: *"The best surprise is no surprise"* (Hotel Chain Slogans); *"Whatever you want. Whenever you want it"* (Hotel Chain Slogans); *"There's no place like this place anyplace else"* (Hotel Chain Slogans); *"The Right Way. The Wyndham Way"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel), *"Worry-free, fourth night free"* (Travel+Leisure 5, 2021: 25).

Щодо синтаксичного повтору, то у рекламі часто трапляється парцельовані конструкції для того, щоб виділити характерні ознаки об'єкта реклами, ґрунтуються на інтонаційному виокремленні словоформи або словосполучення, завдяки якому виокремлена одиниця досягає інформаційної ваги самостійного вираження (М'яснянкін, 2012: 404). Розглянемо наступні приклади: *"You Don't Need More Vacation Days. You Need Better Ones"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel); *"If it's happening in London, it's happening at The May Fair"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel); *"Always included. Always Unlimited"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel); *"Something for them. Something for you"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel); *"This is not a resort, this is an experience"* (Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, рівень експресивності рекламного

тексту буде залежати від мовних одиниць різних рівнів. Проте синтаксичні конструкції, зокрема повтори є одними із найбільш застосовуваних у рекламних слоганах туристичної реклами готелів. З їх допомогою рекламний текст постійно перебуватиме в полі зору туристів та від влучного використання яких буде залежати який ефект реклама справить на них.

Подальше дослідження особливостей використання повтору як експресивного синтаксичного засобу у слоганах англomовної туристичної реклами готельного бізнесу, представленого взаємодією різнобічних граматичних конструкцій, буде базуватися на ширшій базі рекламних текстів і буде спрямоване на підтвердження чи спростування висновків, яких ми дійшли в цьому аналізі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загнітко А. Теорія граматики і тексту: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2014. С. 480.
2. Карпенко Г.М. Експресивна лексика сучасного англійського слогана в рекламі. Закарпатські філологічні студії. 2019. Вип. 11, том. 1. С. 106–110.
3. М'яснянкiна Л. Функції експресивних синтаксичних конструкцій у рекламному тексті. Вісник Львівського університету. Серія журналістика, 2012. Вип. 36. С. 400–407.
4. A home to write home about. Sea Island. Travel+Leisure. Double issue. The United Kingdom destination of the year. 2023. 206 p.
5. Be the guest. Be the artist. Hotel Xcaret Arte. Travel+Leisure 50th Anniversary. Issue 8. 2021. 162 p.
6. EAU Palm Beach Resort & Spa. Travel+Leisure. The Hotels Issue 5. 2021. 108 p.
7. Home sweet hotel. Travel+Leisure. Double issue. Mexico. Destinations of the year. 2022. 226 p.
8. Hotel Chain Slogans. URL: <https://www.slogan-tagline.com/tourism-travel-slogans/37.html>
9. Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel. URL: <https://trickscare.com/450-creative-and-unique-hotel-slogans/>

REFERENCES

1. Zahnitko A. (2014) Teoriia hramatyky i tekstu: monohrafiia [Theory of grammar and text]: monograph. Donetsk: DonNU. 480. [in Ukrainian].
2. Karpenko H.M. (2019) Ekspresyvna leksyka suchasnoho anhliiskoho slohana v reklamі [Expressive vocabulary of a modern English slogan in advertising] Zakarpatski filolohichni studii: naukovyi, 1 (11). 106–110 [in Ukrainian].
3. Miasnianskina L. (2012) Funktsii ekspresyvnykh syntaksychnykh konstrukttsii u reklamnomu teksti [Functions of expressive syntactic constructions in advertising text] Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia zhurnalistyka, 36. 400–407 [in Ukrainian].
4. (2023). A home to write home about. Sea Island. Travel+Leisure. Double issue. The United Kingdom destination of the year. 206 p.
5. (2021). Be the guest. Be the artist. Hotel Xcaret Arte. Travel+Leisure 50th Anniversary. Issue 8. 162 p.
6. (2021). EAU Palm Beach Resort & Spa. Travel+Leisure. The Hotels Issue 5. 108 p.
7. (2022). Home sweet hotel. Travel+Leisure. Double issue. Mexico. Destinations of the year. 226 p. Hotel Chain Slogans. URL: <https://www.slogan-tagline.com/tourism-travel-slogans/37.html>
8. Hotel Slogans: 450 + creative And unique Slogans For Hotel. URL: <https://trickscare.com/450-creative-and-unique-hotel-slogans/>

УДК 811.111:81'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-21>**Віра ЛАВРУХІНА,**

orcid.org/0000-0001-7545-1592

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри практики англійського усного та писемного мовлення
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) lavrukhinavera77@gmail.com**ЛІНГВОКРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОМАНУ ДЖ. ОРВЕЛЛА «1984»**

Статтю присвячено дослідженню лінгвістичного креативного потенціалу мовних одиниць у романі Дж. Орвелла «1984». Роман є одним із відоміших творів що належать до жанру антиутопії. У статті визначені основні риси жанру та його особливості; фактори, які сприяли своєрідному зображенню дійсності у романі. Розглядаються функції, які виконує мова у художньому тексті. Однією з цих функцій виступає мовотворча функція, яка безпосередньо пов'язана з лінгвістичною творчістю автора. На фоні постійних змін мова також змінюється та пристосовується до реалій життя. Це трапляється і в реаліях літературного твору. У статті виокремлюється термін динамічна лексикологія, який об'єднує ряд процесів, що сприяють збагаченню словникового запасу мови, утворенню лексичних інновацій. Особлива увага приділена визначенню поняття «лінгвокреативність» у вітчизняних та зарубіжних джерелах. Лінгвістична креативність дає авторам літературних творів змогу вивільнитися від шаблонів, не шукати якісь певні слова, існуючі у мові, а створити нове, ємке за значенням слово, або використати вже існуючі, але в різних значеннях у складі образних засобів мови. Саме у мові автор транслює задум твору. Аналіз мовних засобів дає змогу побачити основи асоціативного мислення письменника. охарактеризувати семантичні та стилістичні ознаки лінгвокреативності, які є результатом творчого мислення Дж. Орвелла. Мова твору характеризується рядом особливостей щодо використання певних лексико-стилістичних засобів мови, зумовлених його специфікою: новоутворень, оказіональних слів, квазіреалій. Стилістичні та образні засоби мови, що переважають у формуванні дійсності твору, здебільшого представлені метафорами, метоніміями, оксюморонами, гіперболою, пародією, гротеском, тощо. Креативне мислення Дж. Орвелла у романі втілено у словотворчих номінаціях, які своїм значенням сприяють розумінню авторського задуму. Автор відсилає до ідеї з'єднання нез'єднуваного, що виливається в ідею трагічної сутності тоталітарного суспільства. Авторська індивідуальність та творчий потенціал, які представлені в його романі, є проявом лінгвокреативного мислення.

Ключові слова: антиутопія, динамічна лексикологія, лінгвокреативність, мовотворча функція, оказіоналізм, квазіреалія.

Vira LAVRUKHINA,

orcid.org/0000-0001-7545-1592

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Practice of English Oral and Written Speech
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) lavrukhinavera77@gmail.com**LINGUOCREATIVE POTENTIAL OF G. ORVELL'S NOVEL "1984"**

The article is devoted to the study of the linguistic creative potential of language units in J. Orwell's novel "1984". The novel is one of the most famous works belonging to the genre of dystopia. The article defines the main features of the genre and its peculiarities; factors that contributed to a unique depiction of reality in the novel. The author examines the functions performed by language. One of these functions is the language-making function, which is directly related to the linguistic creativity of the author. Due to the constant changes in all spheres, the language also changes and adapts to the realities of life. This also happens to the realities of a literary work. The article singles out the term "dynamic lexicology", which unites a number of processes that contribute to the enrichment of the vocabulary of the language, the formation of lexical innovations. Special attention is paid to the definition of the concept of "linguistic creativity" in Ukrainian and foreign sources. Linguistic creativity allows the authors of literary works to break free from patterns, not to look for certain words existing in the language, but to create a new, meaningful word, or to use already existing ones, but in different meanings, as part of the figurative means of language. It is in the language that the author conveys the idea of the work. The analysis of linguistic means makes it possible to see the basis of the writer's associative thinking, characterize the semantic and stylistic signs of linguistic creativity, which are the result of J. Orwell's creative thinking. The language of the work is characterized by a number of peculiarities regarding the use of certain lexical and stylistic means determined by its specificity: new formations, occasional words, quasi-realities. Stylistic and figurative means of language that prevail in shaping the reality of the work are mostly represented by metaphors, metonymies, oxymoron,

hyperbole, parody, grotesque, etc. J. Orwell's creative thinking in the novel is embodied in word-formed nominations, which contribute to the understanding of the author's intention by their meaning. It is in the language that the author conveys the idea of his novel. The author refers to the idea of connecting the unconnected, which flows into the idea of the tragic essence of a totalitarian society. The author's individuality and creative potential, which are presented in his novel, are a manifestation of linguistic creative thinking.

Key words: *dystopia, dynamic lexicology, linguistic creativity, language-making function, occasionalism, quasi-reality.*

Постановка проблеми. Мовленнєва діяльність характеризується включенням феномену креативності у створення мовного матеріалу. Креативність стосується різних видів людської діяльності. Але в будь-якому випадку вона має у своїй основі асоціативні механізми поєднання відомого з новим. Не можна ототожнювати поняття «творчість» та «креативність», але креативність невід'ємна риса будь-якого виду творчості. Актуальність аналізу творів художньої літератури з точки зору лінгвістичної креативності автора не викликає сумніву, бо мова літератури є джерелом збагачення мови загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню лінгвокреативності у мовній та мовленнєвій діяльності людини присвятили свої роботи багато як українських, так і зарубіжних науковців. У цьому руслі слід зазначити праці таких дослідників як: К. Бюлер, А. Загнітко, Ж. Зосе, Л. Голдберг, О. Коваль, О. Маленко, Е. Сапір, А. Шаповал та ін. Сьогодні лінгвісти активно звертаються до різних аспектів вивчення лінгвокреативності. Так, питанню дефініції поняття «мовна креативність» та його специфіці приділяли увагу Д. Гайданка, Л. Ліпка, Г. Монастирецька. Лінгвокреативність у літературі вивчали Р. Фаулер, Г. Кук, П. Стоквел, П. Сімпсон та Дж. Холла, О. Ребрій. Функційні особливості мовотворчості знайшли відбиток у працях С. Швачко, І. Кобякової.

Загальновідомо, що серед багатьох рис природної мови найбільше привертають увагу її здатність позначати не тільки предметний світ, але й поруч з іншими семіотичними системами бути носієм кваліфікативної пізнавальної діяльності людини, її соціально-психологічного життя. Будь-яка мова покликана виконувати численні функції. Функції мови орієнтовані на мовний і людський фактори, що корелюються мисленням і об'єктивною дійсністю. Визначення певної функції залежить в багатьох випадках від спрямованості лінгвістичних досліджень, концепцій, завдань і мети досліджень. Крім комунікативної функції, функції висловлювання і формування думки, експресивної та репрезентативної функцій в лінгвістичній літературі все більшого визнання одержують апеллятивна, фатична, прагматична та мовотворча функції (Кобякова, 2007). Д. Гайданка

аналізуючи визначення поняття «лінгвокреативність» вказує на те, що різні вчені використовують різні терміни: лексична креативність (Л. Ліпка), лінгвістична креативність / лінгвокреативність (Г. Монастирецька), мовотворчість (І. Кобякова, С. Швачко) (Гайданка, 2015).

Важливим на наш погляд, є висновок зроблений Ж. Турньє, який запропонував термін динамічна лексикологія. Цей термін об'єднує ряд процесів, що сприяють збагаченню словникового запасу мови. Згідно з цим поглядом існують чотири макромеханізми утворення лексичних інновацій: 1) морфосемантичні процеси (результати продуктивних словотвірних моделей); 2) семантичні процеси, засновані на семантичному перенесенні значення (метафоричні / метонімічні перенесення); 3) морфологічні процеси (редукційні процеси, як от скорочення, акронімія, бленди); 4) зовнішні процеси (тобто запозичення). В. Дресслер говорить, що новотвори по'язані з критерієм інтенційності та називає їх «оригінальними поетичними оказіоналізмами» (Гайданка, 2015).

Мова художнього твору є багатограним явищем, яка виконує чисельні функції. Її головною властивістю є відображення створеного письменником світу за допомогою мовних засобів. У художньому творі у тісному зв'язку знаходяться комунікативна і прагматична функції. Мова художнього твору, яка виконує також естетичну (або поетичну) функцію, втілює в собі багатоплановість функцій, одним з яких є творчий показник. К. Фослер творчий початок мови бачив у самовираженні, перевазі відхилень від норми. Тож мовотворча функція безпосередньо пов'язана з лінгвокреативним мисленням письменника. Призначення мовотворчої функції – це породження нової думки, яка підпорядковує собі мову, омовлює її ментальні знахідки. Мовотворча функція не зменшує дієвість комунікативної або іншої мовної функції, а навпаки додає їм сили, збагачує їх новою інформацією (Кобякова, 2007). Мовотворча функція втілюється у літературному творі через формування нових мовних одиниць, а саме, через лінгвокреативність автора. Творча функція мови дає змогу створювати як цілковито нові семантичні зв'язки, так і нові значення для вже відомих мовних одиниць. Відзначимо, що сутність лінг-

вокреативності полягає в тому, яким чином мова може стати засобом актуалізації нового досвіду, вербалізації нових понять або концепцій. Вона стає засобом відображення нових смислів.

Виклад основного матеріалу. Мова характеризується як стабільністю, так і змінністю. Це є загальновідомі універсальні категорії мови. На фоні постійних змін мова також змінюється та пристосовується до реалій життя. Це трапляється і в реаліях літературного твору. Лінгвокреативність дає змогу вивільнитися від шаблонів, не шукати якісь певні слова, існуючі у мові, а створити нове, емке за значенням слово, або використати вже існуючі, але в різних значеннях у складі образних засобів мови. Саме у мові автор транслює задум твору. Аналіз мовних засобів дає змогу побачити основи асоціативного мислення письменника. Дослідження мовотворчості письменника дає змогу виявити специфіку його світосприйняття. Літературний твір – це реалізація індивідуально-авторського стилю, прояв його творчого потенціалу.

У даній статті ми розуміємо лінгвокреативність як здатність автора літературного твору на основі своїх знань створювати нові лексичні одиниці або використовувати вже існуючі зі зміною або розширенням їх семантики ураховуючи інтенційність наміру творця. Це нетривіальний підхід до використання мови.

Метою даної розвідки є охарактеризувати семантичні та стилістичні ознаки лінгвокреативності, які є результатом творчого мислення Дж. Орвелла у романі «1984».

Роман «1984» – один з найвідоміших творів у жанрі антиутопії. Твори цього літературного жанру критично зображують небезпечні тенденції і наслідки соціальних експериментів, антигуманної сутності державної системи, яка під виглядом «поліпшення» та принадних ідеалів спирається на насильство, облудну ідеологію, придушення свободи й аморалізм. Вони характеризуються широким використанням засобів комічного з метою розвінчання суспільного абсурду, антигуманної сутності державної системи, ідеологічного, адміністративного та інших видів соціального тиску; зображенням суспільства «із середини» – очима людини, яка переживає складний конфлікт із державою, нерідко перенесений у психологічну площину; створенням негативної моделі суспільної системи; викриттям хибних міфів, колективної міфологічної свідомості, на якій нерідко тримається система насильства; гострою критикою насильницької, тоталітарної держави (державного апарату) на різних рівнях; конфліктом особистості з державою, яка придушує її волевиявлення;

а головною проблемою є духовна деградація людини в умовах насильства й пошуки духовного спротиву насильству (1). Г. Іленьків, трактуючи антиутопію як особливу форму існування політичної думки, приховану за художніми прийомами та засобами, зауважує, що «цінність (літературної) антиутопії для політичної науки полягає не тільки та не стільки у зображенні політичної дійсності, скільки у критиці політичної теорії, яка може бути на цю дійсність накладена». У такому випадку антиутопія слугує засобом «охудожнення» політичної діяльності шляхом використання художніх засобів (Іленьків, 2015: 365).

Джордж Орвелл жив у період, який не міг не позначитися на його особистому сприйнятті історії. Друга світова війна, тоталітарна влада Гітлера, деградація умів і гноблення громадян – кожен з цих факторів посприяв образам, які Дж. Орвелл втілює у своєму романі. Мова твору характеризується рядом особливостей щодо використання певних лексико-стилістичних засобів, зумовлених його специфікою: новоутворень, оказіональних слів, квазіреалій. Стилійстичні та образні засоби мови, що переважають у формуванні дійсності твору, здебільшого представлені метафорами, метоніміями, пародією, гротеском, тощо. Прояв креативного мислення Орвелла у романі вбачаємо і у постійному використанні протилежних смислів. Це дає змогу автору виокремити ті сторони дійсності, які є суттєвими, які своїм значенням завдають перспективу сприйняття авторського задуму. У даній розвідці розглянуто функціонально-семантичну специфіку лексичних реалізаторів, що передають відповідну до задуму автора семантику.

Тож автор обирає опис життя суспільства у майбутньому на той час 1984 році. Автор починає роман далеко не позитивним описом реальності в якій існує головний герой. Вінстон Сміт проживає у будинку, який має привабливу назву *“Victory Mansions”*, але приваблива тільки назва. У будинку *“the hallway smelt of boiled cabbage and old rag mats”*, де *“It was no use trying the lift. Even at the best times it was seldom working, and at present the electric current was cut off during day-time hours. It was part of economy drive in Preparation for Hate Week”*. Поєднання позитивної назви житла та невідповідного опису дійсності дає підґрунтя для сприйняття світу, в якому існує головний герой. Дж. Орвелл не подає загального портрету героя, але поєднання деталей зовнішності та стилю життя розкривають покірну, пригнічену та залякану людину, яка не має достатку: *“who was thirty nine and had a varicose ulcer above his*

right ankle, went slowly, resting several times on the way”, **“a smallish, frail figure, the meagerness of his body...”**; *“His hair was very fair, his face naturally sanguine, his skin roughened by coarse soap and blunt razor blades...”*. Це людина, за якою на кожному кроці стежать очі з плакатів та телеекранів: *“the eyes follow you about when you move”*; *“the dark eyes looked deep into Winston’s own”*, *“no way of knowing whether you are being watched “at any given moment”*; *“every sound you made was overheard”*. **“BIG BROTHER IS WATCHING YOU”** – цей напис зустрічається повсюди, а автор подає його великими літерами підкреслюючи значущість для життя суспільства. Гіперболізація образу Старшого Брата має на меті художньо-образне увиразнення задля показу та посилення враження та відчуття важливості образу. Деперсоналізація образу лідера підкреслює його всеосяжність та всюдисутність. Найважливіша людина не має ім’я, а її, мабуть, статус не просто пишеться з великої літери, як потребує орфографічна норма мови, а повністю капіталізується. Повну капіталізацію у написанні бачимо у слоганах партії та багатьох назвах. Це графічний прийом – акцентування автором уваги читача на особливих сторони життя соціуму.

INGSOC (OR ENGLISH SOCIALISM) – суспільний устрій країни, де слоган правлячої партії **“WAR IS PEACE FREEDOM IS SLAVERY IGNORANCE IS STRENGTH”**. Автор використовує оксюморон у слоганах правлячої партії, чим досягається ефект іронії. Гучні назви *VICTORY GIN, VICTORY CIGARETTES, VICTORY COFFEE* позначають речі, які у реальності виявляються бридкими та жахливими, які, як і усе інше, виявляються знаряддям підкорення мас: **“VICTORY GIN – colourless liquid with a plain white label... It gave off a sickly, oily smell, as of Chinese rice-spirit... The stuff was like nitric acid, and moreover, in swallowing it one had a sensation of being hit on the back of the head with a rubber club.”** *“...the world began to look more beautiful”*. Також у місті є *Victory Square*.

Безперечно, креативне мислення Дж. Орвела у романі втілено у словотворчих номінаціях, які своїм значенням сприяють розумінню авторського задуму. Вінстон працює в Міністерстві Правди, яке на жаль викликає у героя далеко не позитивні емоції: **“The Ministry of Truth, his place of work, towered vast and white above the grimy landscape”**. **“The Ministry of Truth, which concerned itself with news, entertainment, education and the fine arts”**. Здавалося б, що міністерство з такою назвою та сферою діяльності повинно відповідально та

правдиво робити свою справу. Але Міністерство правди бреше.

Також існують **“The Ministry of Peace, which concerned itself with war”**; **“The Ministry of Love, which maintained law and order”**; **“And the Ministry of Plenty, which was responsible for economic affairs”**. Міністерство любові – одна з найстрашніших організацій: **“The Ministry of Love was the really frightening one. There were no windows in it at all. It was a place impossible to enter except on official business by penetrating through a maze of barbed-wire entanglements, steel doors, and hidden machine-gun nests”**.

Дж. Орвелл майстерно передає їхню сутність на так званій *Newspeak* (Новомові) скорочуючи слово міністерство до двох складів *mini (міні)*. Слово “міні” має зменшуюче та принижуюче значення для цих назв: **“Their names, in Newspeak: *Minitrue, Minipax, Miniluv, and Miniplenty*”**.

Newspeak (Новомова) займає особливе місце у романі. Правляча партія зробила її офіційною в суспільстві, де існує Вінстон: **“Newspeak was the official language of Oceania... It would be expected that Newspeak would have finally superseded Oldspeak...by about 2050”**. Це мова, яка створювалася відповідно до вимог та потреб існуючого суспільного устрою. Загальновідома істина, що мова є відображенням мислення соціума, знаходить місце у романі. Дж. Орвелл робить її максимально примітивною. Користуючись нею людина буде не в змозі щось створювати або розмірковувати. Примітивність мислення та поступове зубожіння розуму населення і є головною метою тоталітарного режиму. Це знаходить відображення у нових словах. Більшість okazіоналізмів Дж. Орвелла утворено за допомогою словоскладання. Скорочення слів та їх поєднання стало основним способом створення нової мови. Граматичні правила мови також максимально спрощені. Одне й теж слово може бути різними частинами мови, навіть слова **“if or when”**. Наприклад, **“There was no such word as CUT, its meaning being sufficiently covered by the noun-verb KNIFE. Adjectives were formed by adding the suffix-FUL to the noun-verb, and adverbs by adding -WISE”**. Праця над створенням нового словника йде невпинно. Словник має три розділи: *the A vocabulary; the B vocabulary; the C vocabulary*.

Покажемо на наш погляд є **“The B vocabulary”**. Він складається зі слів, спеціально сконструйованих для вираження політичних чи етичних понять. Саме в цьому словнику найбільш яскраво проявляються всі основні принципи новомови. Зміст слів очищений від небажаних значень, вони

практично не перетинаються з лексемами інших словників... Саме в Б-лексиконі, метою якого було навіювати бажані ідеї тому, хто цей лексикон вживає, переважає величезна кількість соціально-політичних оказіоналізмів (квазіреалій), які передбачають амбівалентний смисл (Зорівчак, 1989: 55). Автор говорить, що *“Some of the B words had highly subtilized meanings, barely intelligible who had not mastered the language as a whole”*. В описі Б-лексикону Дж. Орвелл прямо розповідає про тиранічні наміри його засновників: *“No word in the B vocabulary was ideologically neutral”*; *“...in the case of word FREE words which had once borne a heretical meaning were sometimes retained for the sake of convenience, but only with the undesirable meanings purged out of them. Countless other words such as HONOUR, JUSTICE, MORALITY, INTERNATIONALISM, DEMOCRACY, SCIENCE and RELIGION had simply ceased to exist”*. Інновації словника Дж. Орвелла не творяться із нових елементів. У мовотворчій діяльності в основному використовуються відомі форми: *“GOODTHINK, MINIPAX, PROLEFEED, SEXCRIME, JOYCAMP, THINKPOL”*. Але в той же час у існуючому суспільстві слова набувають багатозначність, яка часто не співпадає зі значенням базових слів, наприклад: *“JOYCAMP (forced-labour camp)”*.

Особливе місце у творі займають квазіреалії на позначення географічних назв. Дія відбувається у Лондоні, але *“London, chief city of Airstrip One, itself the third most populous of the provinces of Oceania”*. Режим змінив мапу світу: *“Airstrip One had been called England or Britain”*. Три країни *Eurasia, Eastasia, Oceania* є наддержавами, які знаходяться у становищі постійної війни. І ніхто не розуміє, яка країна і у який час є супротивником або союзником. Зображуючи світ в якому розгортаються події, автор залишає поряд з новими (неіснуючими) назвами реальні назви (*the Mediterranean, Tangier, Brazzaville, Africa, the Middle East*) таким чином не відриваючи повністю читача від дійсності.

Вражаючими є описи зовнішності та поведінки людей, оточуючих головного героя. Автор використовує різноманітні стилістичні прийоми, створюючи образи людей тоталітарного суспільства – людей некрасивих, злих, підкорених та залежних. Так Парсонс, сусід Вінстона, з яким він разом працює в одному міністерстві був *“a flattish but active man of paralyzing stupidity, a mass of imbecile enthusiasm”*, *“with fair hair and froglike face”*; діти ж Парсонса у своїй грі нагадували *“gamboling of tiger cubs, which will soon grow up into man-eaters”*, а в очах хлопця прочитувалась *“calculating*

ferocity”. Загалом автор називає дітей *“ungovernable little savages”*. Співробітник Вінстона Сайм був *“a tiny creature, smaller than Winston, with dark hair and large protuberant eyes, at once mournful and derisive”*. *“...The majority of people in Airstrip one were small, dark and ill-favoured. It was curious how that beetle-like type proliferated in the Ministries...”* Метафора, яку використано для опису головного героя після робочого дня, підкреслює хижацьку суть суспільства, яка робить людину лише беззільним знаряддям для досягнення цілей: *“Winston was gelatinous with fatigue”*.

Невід’ємною частиною життя суспільства є участь у зібраннях, культурне життя, розваги. Письменник не оминув цю царину, а навпаки надав їй особливого статусу. Перед читачем картини жорстокого, під час некерованого натовпу. Таким є захід *“the Two Minutes Hate”*, який був направлений проти ворога та зрадника країни Гольдштайна. Завдяки використанню градації опис поведінки набуває емоційно-експресивного значення в результаті чого змінюється стилістичний ефект висловлювання та враження від нього. *“...It was impossible to avoid joining in. Within thirty seconds any pretence was always unnecessary. A hideous ecstasy of fear and vindictiveness, a desire to kill, to torture, to smash faces in with a sledge hammer; seemed to flow through the whole group of people like an electric current, turning one into even against one’s will into a grimacing, screaming lunatic”*. Тож влада дає людям змогу не приховувати, а проявляти свої справжні почуття, які пов’язані з насильством та ненавистю. Ці почуття – внутрішній настрій мас. Автор пропонує замислитися, чи стосується ненависть тільки зрадника Гольдштайна? Метафорична номінація *“a grimacing, screaming lunatic”* в той же час підкреслює запрограмованість дій, бо лунатизм є несвідомою поведінкою під впливом сторонніх сил. *“HATE WEEK”* – за тривалістю тиждень значно довший, ніж двохвилинка, тож і наслідки більш вагомні. Але загалом, багато чого можна ненавидіти. Головне породити це почуття: *“The Hate continued as before, except that the target had been changed”*.

Лінгвокреативність призначена створювати оригінальну мову мислення, модифікувати, змінювати, а іноді й перекручувати, спотворювати те, що загальноприйняте у соціумі. Тож Дж. Орвелл поєднує думки, які у свідомої людини не можуть поєднатися, а поєднавшись можуть викликати лише подив та відразу. Таким є опис захоплень суспільства. Автор ємко акцентує увагу на речах, що загалом мають викликати тільки негативні емоції. Але народ Океанії отримує задоволення

від фільмів про війну, смерть, від жахливих сцен насильства:

“All war films... Audience much amused by shots of a great huge, fat man trying to swim away with a helicopter after him.... audience shouting with laughter when he sank.”; “...the helicopter planted a 20kilo bomb in among them terrific flash and the boat went all to matchwood then there was a wonderful shot of a child’s arm going up up up right up into the air...and there was a lot of applause from the party seats...”.

Висновки. Отже, лінгвокреативність Дж. Орвелла криється в організації автором текстового простору, в доборі виражально-зобра-

жальних засобів, в нетиповому комбінуванні лексичних, стилістичних та графічних засобів. Серед застосованих письменником художньо-стилістичних прийомів виокремлюємо алюзію, алегорію, метафору та метонімію, стилістичні повтори. Лінгвокреативність слугує письменнику у створенні правдоподібної реальності, предмети та явища якої могли б існувати. Автор відсилає до ідеї з’єднання нез’єднуваного, що виливається в ідею трагічної сутності тоталітарного суспільства. Авторська індивідуальність та творчий потенціал, які представлені в його романі, є проявом лінгвокреативного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%83%D1%82%D0%BE%D0%BF%D1%96%D1%8F>
2. Гайданка Д. В. Лінгвокреативність та її роль в оказіональному словотворенні. Одеський лінгвістичний вісник, 2015, № 5. Т. 1. С. 21–25. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2602/gaidanka.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
3. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). Львів: Вид-во при Львів. ун-ті. 1989. 216 с.
4. Іленьків Г. Літературна антиутопія як форма відображення політичної дійсності. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2015. Вип. 7. С. 364–372.
5. Кобякова І. К. Креативне конструювання вторинних утворень в англomовному художньому дискурсі: монографія. Вінниця: Нова Книга. 2007. 128 с. URL: <https://core.ac.uk/reader/324210270>
6. Маленко О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну). Харків, 2010. 488 с.
7. Orwell George. 1984. Kharkiv: Follio, 2022. 370 p.

REFERENCES

1. Velyka ukrainska entsyklopedia. [Big Ukrainian Encyclopedia] URL: <https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%83%D1%82%D0%BE%D0%BF%D1%96%D1%8F> [in Ukrainian].
2. Gaidanka G. V. (2015) Lingvakreatyvnist ta ii rol v okazionalnomy slovtvorenni. [Linguistic creativity and its role in occasional word formation] Odeskyi lingvistychnyi visnyk. 5. 5. 21–25. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2602/gaidanka.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
3. Zorivchak R. P. (1989) Realiia i pereklad (na materialy anhlomovnykh perekkladiv ukrainskoi prozy). [Realia and translation (on the material of English translations of Ukrainian prose)] Lviv: Vyd-vo pry Lviv. un-ti. 216. [in Ukrainian].
4. Ilenkiv H. (2015) Literaturna antyutopiia yak forma vidobrazhennia politychnoi diisnosti. [Literature dystopia as the reflection of political reality] Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politologichni studii. 7. 364–372 [in Ukrainian].
5. Kobiakova I. K. (2007) Kreatyvne konstruiuvannia vtorynnykh utvoren v anhlomovnomu khudozhnomu dyskursi: monohrafiia. [Creative construction of secondary formations in English-language artistic discourse: monograph] Vinnytsia: Nova Knyha. 128. [in Ukrainian] URL: <https://core.ac.uk/reader/324210270>
6. Malenko O. (2010) Linhvo-estetychna interpretatsiia buttia v ukrainskii poetychnii movotvorchosti (vid folkloru do postmodernu). [Linguistic-aesthetic interpretation of existence in Ukrainian poetic language (from folklore to postmodernism)] Kharkiv. 488. [in Ukrainian].
7. Orwell George. (2022) 1984. Kharkiv: Follio. 370.

УДК 81'25'37:003.074(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-22>**Оксана ЛЕВЧУК,***orcid.org/0000-0001-8352-1597*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської мови та методики їх навчання

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(Умань, Черкаська область, Україна) *oponomarova@ukr.net*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ

У статті представлено результати комплексного лінгвостилістичного вивчення англійських текстів офіційно-ділового стилю на лексико-семантичному рівні, а також у лексикографічній, когнітивній та функціональній площинах опису. У роботі розглянуто поняття офіційно-ділового стилю мовлення, його специфіку та визначено специфічні риси офіційно-ділового дискурсу англійської й української мов. Виокремлено пласт лексики, якою послуговуються для укладання текстів офіційно-ділового стилю; досліджено особливості семантики термінологічних лексем і словосполучень, проаналізовано специфіку документів, таких як контракти, договори, сертифікати, протоколи; встановлено характерні особливості їх перекладу. Вивчення лексичного складу текстів офіційно-ділового стилю дозволило виявити такі лексичні шари як: загальноживана лексика, економічна, юридична, митна термінологія, абрєвіатури та скорочення, номенклатурна лексика та кліше. Встановлено, що балансування лексичних пластів залежить від жанрової приналежності документа. Особливу увагу зосереджено на абрєвіатурах та скороченнях, які відіграють важливу роль у формуванні стислої подачі даних в офіційно-діловому форматі та представлені трьома групами: текстові, термінологічні та технічні. Доведено, що синхронне вживання сталих словосполучень та кліше є одним із специфічних та ефективних засобів спрощення презентації інформації в документах, який полегшує обробку тексту реципієнтом. Проаналізовано принципи, прийоми та загально-стилістичні модифікації, які доцільно використовувати під час перекладу текстів офіційно-ділового стилю, та які спрямовані на заміну англійських лексичних засобів відповідними українськими комунікативно рівноцінними еквівалентами, що зrealізують нормативність українського ділового тексту. Виявлено декілька видів лексичних трансформацій, що застосовуються у перекладі текстів досліджуваного стилю, зокрема: транскодування, калькування, конкретизацію, генералізацію.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, англійські документи, термінологія, абрєвіатури, кліше, лексичні трансформації.

Oksana LEVCHUK,*orcid.org/0000-0001-8352-1597*

Ph. D. in Philology, Associate Professor,

Associate Professor at the English and Methods of its Teaching Department

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

(Uman, Cherkasy region, Ukraine) *oponomarova@ukr.net*

LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF THE OFFICIAL BUSINESS TEXTS TRANSLATION

The article presents the results of a complex linguistic stylistic study of English official business texts at the lexical semantic level, as well as in the lexicographic, cognitive and functional perspectives. The paper examines the notion of official business speech style, its specifics, and it identifies the specific features of official business discourse in English and Ukrainian. The author has determined the layer of vocabulary, which is used to compose texts in an official business style. The peculiarities of the terminological lexemes and phrases semantics were revealed; the specifics of documents, such as contracts, agreements, certificates, protocols, were analyzed; characteristic features of their translation were established. The study of the lexical structure of the official business texts made it possible to reveal such lexical layers as general vocabulary, economic, legal, customs terminology, abbreviations and contractions, nomenclature vocabulary and clichés. It is established that the variation of lexical layers depends on the genre of the document. Special attention is focused on abbreviations and contractions, which play an important role in the formation of a concise data presentation in an official business format; they are represented by three groups: textual, terminological and technical ones. It has been proven that the constant usage of set phrases and clichés is one of the specific and effective means of simplifying the information presentation in documents, which facilitates text processing by the recipient. The paper analyses the principles, techniques, and general stylistic modifications that are appropriate to use when translating official business

texts, and which are aimed at replacing English lexical means with corresponding Ukrainian communicatively relevant equivalents that implement the normative nature of the Ukrainian business text. Several types of lexical transformations used in the translation of texts of the style under analysis have been identified, i.e.: transcoding, tracing, concretization, and generalization.

Key words: *official business style, English documents, terminology, abbreviations, clichés, lexical transformations.*

Постановка проблеми. У сучасному світі постійно збільшується інтенсивність міжнародних контактів, спрямованих на співпрацю, а також обмін знаннями та досвідом. Під їх впливом модифікується офіційно-діловий стиль мовлення, який забезпечує функціонування дипломатичної, управлінської діяльності, законодавства, політики та багатьох інших сфер людської діяльності. Необхідність використання значної кількості інформації, потреба її передачі в письмовому вигляді, а відтак швидкому оформленні та обробці, призводить до появи нових форм офіційно-ділових текстів, які мають на меті уніфікацію, відхід від індивідуальних форматів та спрямування на прискорення темпу роботи ділової людини. Актуальність цієї розвідки обумовлюється також спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на вияв взаємозв'язку між семантичними, структурними та функціональними особливостями текстів офіційно-ділового стилю, а також розкриття їх лінгвокультурологічного підґрунтя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Лінгвістичним особливостям міжнародних документів присвятили свої праці А. Д. Белова, М. С. Власенко, З. О. Гетьман, І. М. Дрига, В. І. Євінгов, В. В. Калюжна, А. О. Мінченко, А. В. Мазур, С. Є. Максимов та інші, які трактують окремі аспекти цього типу текстів. Актуальним постає комплексний аналіз текстів офіційно-ділового стилю, зокрема договорів, контрактів, сертифікатів, протоколів тощо. Укладання переліку специфічних лексичних та фразеологічних одиниць, вивчення особливостей дискурсу цих документів дозволить глибше зрозуміти їх роль у підмові дипломатичної комунікації, що важливо для теорії інтерпретації і герменевтики, а також для практичних потреб укладання, реферування та перекладу текстів цієї категорії.

Мета статті. Метою цієї розвідки є визначення лексико-семантичних особливостей текстів офіційно-ділового стилю та прийомів їх перекладу з англійської мови на українську.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути поняття офіційно-ділового стилю мовлення та його специфіку; 2) визначити особливості офіційно-ділового дискурсу англійської та української мов; 3) виокремити пласт лексики, якою послуговуються для укладання текстів

офіційно-ділового стилю; 4) проаналізувати принципи, прийоми та лексичні трансформації при перекладі англійської документації різних типів та жанрів.

Виклад основного матеріалу. Серед функціональних різновидів будь-якої сучасної літературної мови офіційно-діловому стилю належить загальносуспільна роль, оскільки він забезпечує потреби в документальному оформленні всіх сфер людського життя.

Поняття офіційно-ділового стилю тлумачать як «функціональний різновид літературної мови, що задовольняє потреби суспільства в офіційній сфері спілкування (в документальному оформленні різних актів державного, громадського, політичного, економічного життя, ділових стосунків між державами, організаціями тощо)» (Кравець, 2022). Офіційно-діловий стиль – це мова державних законів, указів, статутів, постанов, наказів, резолюцій, розпоряджень, договорів, контрактів, довідок, заяв та інших документів, основним призначенням яких є повідомлення, доведення до відома громадян, установ, організацій нормативно-правових актів. Цей різновид літературної мови в українській лінгвістиці має різні термінологічні позначення, серед яких: офіційно-діловий стиль (С. С. Єрмоленко, Л. І. Мацько, В. І. Перебийніс), канцелярський діловий стиль (Ю. І. Ковалів), офіційно-ділова мова або діловий стиль (А. Ф. Марахова, М. М. Пилинський), ділова мова (Л. В. Ажнюк, М. А. Жовтобрюх), мова (стиль) ділових паперів (А. Ф. Марахова, М. М. Пещак, Л. О. Пустовіт), мова ділового спілкування (А. П. Коваль).

Текстам офіційно-ділового стилю властиві певні специфічні риси, які необхідно враховувати під час перекладу. Так, для ділової документації характерні консерватизм, традиційність вираження, точні та лаконічні формулювання, стилістично-нейтральний фон, безособові лексичні конструкції тощо.

Вивчаючи природу офіційно-ділового стилю, З. О. Мацюк та Н. І. Станкевич, акцентують увагу на таких його основних екстралінгвістичних ознаках у плані змісту:

– офіційний характер, що передбачає регламентування змісту інформаційних зв'язків між учасниками ділового спілкування чинними правовими нормами;

– адресність, тобто незалежно від того, хто є безпосереднім відправником ділової інформації і кому вона адресована, офіційний автор та адресат документа завжди відомий, здебільшого ним є організація;

– повторюваність дій і ситуацій, що призводить до регулярності використання однакових мовних засобів;

– тематична обмеженість кола завдань, що виконує організація;

– документальність (кожний офіційний папір мусить мати характер документа) тощо (Мацюк, 2005: 49–50).

Окрім означених ознак, специфічною рисою офіційно-ділового стилю є висока стандартизація тексту, яка закріплена державними стандартами. Стандартизація форми ділових паперів зумовлена тим, що документи різного призначення стосуються типових, чітко визначених комунікативних ситуацій.

Як зазначають А. П. Загнітко та І. Г. Данилюк, великий обсяг потоку документів між установами й організаціями, швидкість їх опрацювання унеможливило вкраплення у стиль офіційно-ділового спілкування індивідуально-авторських елементів (Загнітко, 2006: 27). Як результат, цей функціональний різновид мови позбавлений образності та емоційності, що висуває суворі вимоги до вживання слів у ділових паперах. Відтак, виправданим є використання нейтральної лексики в прямому безпосередньому значенні.

Лексичні особливості текстів офіційно-ділового стилю досить специфічні. Розглянемо основні з них на прикладі відібраного матеріалу дослідження.

Насамперед, необхідно відзначити використання термінів і професіоналізмів відповідно до тематики і змісту документа. Проаналізовані тексти офіційно-ділового стилю засвідчили використання таких термінів:

1) економічна термінологія: *invoice* «інвойс», *current rate* «поточний курс», *monetary instruments* «грошові інструменти», *commercial merchandise* «комерційні товари», *in cash* «готівкою», *personal or cashier's checks*, *stocks and bonds* «особисті або касові чеки, акції та облигації», *travellers checks* «дорожні чеки», *payment orders* «платіжні доручення», *retail value* «роздрібна вартість», *promissory notes* «векселі»;

2) юридична термінологія: *legal* «законний», *illegal importation* «незаконне ввезення», *civil penalties and / or criminal prosecution* «адміністративні санкції та / або кримінальне покарання»;

3) митна термінологія: *customs form* «митна форма», *declaration* «декларація», *duty-free*

exemption «звільнення від сплати мита», *border protection* «охорона кордону», *tax or customs disposition* «податкове чи митне розпорядження», *customs personnel* «персонал митниці» тощо.

Термінологія має бути однаковою, тобто одне і те ж англійське слово має однаково перекладатися на українську у межах усього документа, не допускаючи синонімічну заміну, адже це може спотворити зміст повідомлення.

Маючи справу з абрєвіатурами та скороченнями, необхідно враховувати, що переклад залежить від їх типу. Лінгвісти виокремлюють: 1) ініціалізм (послідовність початкових літер): *HR (Human Resources)*; *IMF (the International Monetary Fund)*; 2) акроніми (послідовність звуків, позначених початковими літерами, які читаються як звичайне слово): *ASAP (as soon as possible)*; *NASA (National Aeronautics and Space Administration)*; 3) фонологічні абрєвіації (в яких семантика об'єкта, чия назва скорочується, закладена у самій формі): *GR8 (great)*; *CU (see you)* (Люта, 2015).

Аналіз матеріалу дослідження демонструє використання абрєвіатур *CC* та *BCC* у проаналізованих текстах. Перша з них позначає «копію», друга – «приховану копію». Значення цих абрєвіатур походить з часів використання копіювального паперу для створення копій документів шляхом нанесення пігменту на додатковий аркуш паперу під ним при натисканні. «Приховані копії» – це дублікати, які надсилають одержувачу, не повідомляючи, що це копії (Merriam-Webster's, 2000). Нині їх можна побачити в електронних листах, коли відправники хочуть надіслати повідомлення кільком одержувачам, афішуючи або приховуючи факт копіювання.

Аналіз представлених в англійських документах скорочень дозволяє констатувати приналежність до трьох типів:

1) текстових, які представляють адміністративно-управлінські скорочення, тобто стандартні офіційно-ділові утворення вторинної номінації, напр.: *Apr. – April, Sept. – September, No. – number, pcs – pieces, St. – street*;

2) термінологічних, що формулюють скорочену форму багатокomпонентних термінологічних понять, напр.: *U.S. Customs and Border Protection, CBP form, U.S. or foreign equivalent, CBP officers*;

3) технічних, які у скороченому вигляді відображають різноманітні зашифровані характеристики вантажу, номенклатурні номери товарів, напр.: *GB14536.1-1998, LC#: MD108308NS00121* тощо.

Аналіз англomовних текстів офіційно-ділового стилю засвідчив, що в договорах і контрак-

тах часто наявні найменування людей за ознакою, обумовлені будь-якою дією або відношенням: *buyer* «покупець», *seller* «продавець», *director* «директор», *officer* «чиновник», *employee* «співробітник», *lawyer* «юрист», *accountant* «бухгалтер», *auditor* «аудитор».

Відмінною характеристикою англомовних текстів офіційно-ділового стилю є часте використання сталих виразів або кліше. Приміром, в контрактах досить часто обговорюються грошові відносини сторін, зокрема платежі, витрати, компенсації тощо. Цю функцію в проаналізованих контрактах виконують такі кліше:

– *to indemnify against loss* «гарантувати відшкодування збитків», напр.:

In return for a premium, the underwriter agrees to indemnify the insured against losses covered by the insurance (Cambridge).

В обмін на премію андеррайтер погоджується відшкодувати страхувальнику збитки, покриті страхуванням;

– *payment in the amount of* «платіж в розмірі», напр.:

The first payment in the amount of 5.7 billion euros will be provided in February to the needs of the debt service (British National Corpus).

Перший платіж у розмірі 5,7 млрд євро буде надано в лютому на потреби обслуговування боргу;

– *to the amount of* «на суму», напр.:

The Platform is being funded by the European Union to the amount of EUR 1.8 million and is implemented by IBF International Consulting (British National Corpus).

Платформа фінансується Європейським Союзом у розмірі 1,8 млн євро та реалізується міжнародною консалтинговою компанією IBF.

Під час аналізу текстів офіційно-ділового стилю були виділені групи стандартних виразів, що слугують для позначення часових меж, серед яких:

– *as at the date* «станом на певну дату», напр.:

Any opinions, forecasts or estimates herein constitute a judgement as at the date of this report (British National Corpus).

Будь-які думки, прогнози чи оцінки, викладені тут, є судженнями станом на дату цього звіту;

– *at the latest* «не пізніше; не менше, ніж за», напр.:

The agreement will remove virtually all tariffs between the two parties at the latest in five years (British National Corpus).

Угода скасує практично всі тарифи між двома сторонами не пізніше ніж через п'ять років;

– *not less than, not earlier than* «не раніше, ніж», напр.:

And the final result is obtained not earlier than two months later (British National Corpus).

А остаточний результат виходить не раніше, ніж через два місяці.

Зобов'язання, права і обов'язки сторін зазначаються у документах за допомогою таких кліше та стандартних виразів: *to have the right* «мати право»; *to assign one's rights* «передавати свої права»; *to perform / fulfil obligations* «виконувати зобов'язання»; *to undertake an obligation* «брати на себе зобов'язання»; *to release from obligations* «звільняти від зобов'язань» тощо.

Частотне використання кліше в текстах офіційно-ділового стилю зумовлене необхідністю швидко обмінюватися інформацією, інколи в умовах обмеженого часу. Крім того, мовні формули є юридично значущими компонентами тексту, без яких документ не володіє достатньою юридичною силою.

Під час перекладу тексти офіційно-ділового стилю зазнають загально-стилістичних модифікацій, спрямованих на заміну англійських лексичних засобів відповідними українськими комунікативно рівноцінними еквівалентами, що зреалізують нормативність українського ділового тексту. Такі модифікації охоплюють: 1) експлікацію імпліцитності лексичних засобів англійської мови при перекладі на українську; 2) лексичну уніфікацію еквівалентів в англо-українському перекладі; 3) термінологізацію англійської мови при перекладі на українську; 4) деінтернаціоналізацію англійської лексики в офіційно-ділових текстах при перекладі на українську мову; 5) нейтралізацію стилістично-забарвлених лексичних засобів (Амеліна, 2013).

У процесі відтворення англомовного офіційно-ділового тексту засобами української мови перекладацькі трансформації виступають як методи перекладу, за допомогою яких перекладач зміщує стилістичні акценти, нейтралізуючи або, навпаки, фактично реалізуючи різні відтінки значення, або пристосовуючи мову перекладу до стилістичних норм, прийнятих у вихідній мові (Лобода, 2019).

Під «лексичними трансформаціями» розуміють «різного роду зміни лексичних елементів мови оригіналу при перекладі, що мають на меті адекватну передачу їхніх стилістичних, семантичних та прагматичних рис із врахуванням норм мовленнєвих традицій культури мови перекладу» (Карабан, 2002: 300). Матеріал дослідження дозволив виявити декілька видів лексичних трансформацій, зокрема: трансформування (*Delta – Дельта*),

калькування (*to thumb their noses – втерти носа*), конкретизацію (*serve as an early warning system – попередити*), генералізацію (*NHS – Національна служба охорони здоров'я*).

Висновки. Проведений різнобічний аналіз англійських текстів офіційно-ділового стилю з метою виявлення лексико-семантичних особливостей їх перекладу українською мовою дозволив зробити такі висновки:

1. Тексти офіційно-ділового стилю демонструють різноманітні жанри. Динамічний характер цієї системи обумовлений постійною появою все нових напрямків ділової діяльності людини, що ускладнює класифікацію офіційно-ділових текстів.

2. Лексика офіційно-ділової документації представлена кількома рядами слів, балансування яких залежить від жанрової приналежності документа. Особливу роль у формуванні стислої подачі даних в офіційно-діловому форматі відіграють аббревіатури та скорочення, які представлені трьома групами: текстові, термінологічні та технічні.

3. Матеріал дослідження дозволяє констатувати, що синхронне вживання сталих словосполучень та кліше є одним із специфічних та ефективних засобів спрощення подачі інформації в документах, який полегшує обробку тексту реципієнтом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амеліна С. М., Монашненко А. М., Проценко Н. В. Лексико-граматичні проблеми перекладу науково-технічної літератури. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Філологічні науки. 2013. Вип. 186 (2). С. 130–134.
2. Загнітко А. П., Данилюк І. Г. Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. 480 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця: Нова книга, 2002. 564 с.
4. Кравець Л. В., Мацько Л. І. Офіційно-діловий стиль. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-77272>
5. Лобода В. А. Перекладацькі трансформації: дефінітивний характер та проблема класифікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 43. Том 4. С. 72–74.
6. Люта А. А. Словотворчі моделі англійських скорочень та аббревіатур. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Мовознавство». 2015. Вип. 21 (3). С. 79–83.
7. Мацько З. О., Станкевич Н. І. Українська мова професійного спілкування: навчальний посібник. Київ: Каравела, 2005. 352 с.
8. British National Corpus. BNC XML Edition, 2007. URL: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
9. Cambridge Dictionary. Cambridge University Press & Assessment, 2023. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/>
10. Merriam-Webster's collegiate dictionary. Ed. 10. Springfield: Merriam-Webster, 2000. 1557 p. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/hot%20air>

REFERENCES

1. Amelina S. M., Monashnenko A. M., Protsenko N. V. (2013). Leksyko-hramatychni problemy perekladu naukovotekhnichnoi literatury [Lexical and grammatical problems of scientific and technical literature translation]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Filolohichni nauky*. – Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Philological Sciences, 186 (2). 130–134 [in Ukrainian].
2. Zahnitko A. P., Danyliuk I. H. (2006). Ukrainse dilove movlennia: profesiine i neprofitiine spilkuvannia [The Ukrainian business language: professional and non-professional communication]. Donetsk: TOV VKF "BAO". 480 p. [in Ukrainian].
3. Karaban V. I. (2002). Pereklad anhliskoi naukovo i tekhnichnoi literatury. Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy [Translation of English scientific and technical literature. Grammatical difficulties, lexical, terminological and stylistic problems]. Vinnytsia: Nova knyha. 564 p. [in Ukrainian].
4. Kravets L. V., Matsko L. I. (2022). Ofitsiino-dilovyi styl [Official business style]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian]. URL: <https://esu.com.ua/article-77272>
5. Loboda V. A. (2019). Perekladatski transformatsii: definityvnyi kharakter ta problema klasyfikatsii [Translational transformations: definitive nature and the problem of classification]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Filolohiia*. – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Philology, 43. Vol. 4. 72–74 [in Ukrainian].
6. Liuta A. A. (2015). Slovotvorchi modeli anhliskykh skorochen ta abreviatur [Word-forming models of English contractions and abbreviations]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Movoznavstvo*. – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Linguistics, 21 (3). 79–83 [in Ukrainian].

7. Matsiuk Z. O., Stankevych N. I. (2005). *Ukrainska mova profesiinoho spilkuvannia: navchalnyi posibnyk* [The Ukrainian language of professional communication: study guide]. Kyiv: Karavela. 352 p. [in Ukrainian].
8. British National Corpus (2007). BNC XML Edition. URL: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
9. Cambridge Dictionary (2023). Cambridge University Press & Assessment. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/>
10. Merriam-Webster's collegiate dictionary (2000). Ed. 10. Springfield: Merriam-Webster. 1557 p. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/hot%20air>

УДК 821.161.2-32:811.161.2'367.4
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-23>

Світлана ЛЕНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-9061-2777
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
Полтавського національного університету імені В.Г. Короленка
(Полтава, Україна) svlenska@ukr.net

СПЕЦИФІКА СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У НОВЕЛІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «ТРИ ЗОЗУЛІ З ПОКЛОНОМ»

У статті досліджено запроєктованість одиниць синтаксичного рівня мови, а саме сурядних словосполучень, на розкриття домінантних рис героїв новели Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном». Звернено увагу на відсутність подібних досліджень у літературознавчих та мовознавчих студіях. Проаналізовано функціонування окреслених синтаксем не як абстрактних одиниць мовного рівня, а як неодмінних елементів творення художності твору. У новелі письменник послуговується деталями, які часто перетікають у символи, для створення портретів героїв. Часто ці деталі є лише штрихами, але такими, що дають можливість читачу візуалізувати цілісні образи. Примітно, що ескізними замальовками є образи сина-наратора, Софії, Михайла й Карпа, тоді як образ Марфи має найбільше деталей, особливо автор виділяє її сині очі та пишне, хоч і зблякле, волосся. Завдяки проведеному аналізу з'ясовано, що на рівні синтаксичної організації лінгвального тла новели сурядні словосполучення є домінувальними в генеруванні художніх деталей. Часто вживаними є такі конструкції, що складаються з двох, трьох, рідше чотирьох компонентів, між якими діють єднальні відношення, згенеровані за допомогою сурядного безсполучникового зв'язку, а також сполучників *і*, *й*. Досліджувані синтаксеми виявляють свої особливості в складі речення й підпорядковані його естетичній комунікативній меті. З'ясовано, що додаткові відтинки, які накладаються на головне єднальне відношення, зумовлені «середовищем», у якому функціонує сурядне словосполучення й запроєктовані на створення психологічних портретів персонажів. Виявлено, що в багатьох словосполученнях діє безсполучниковий та сполучниковий зв'язок одночасно, при чому сполучник, як правило, приєднує останній компонент і в такий спосіб створює відтінок завершеності в характеристиці персонажів. Установлено, що важливим елементом новели є лист головного героя до дружини. Він не лише робить оригінальною композицію твору, а й є особливим засобом розкриття образу Михайла. Лист також набуває сакрального значення, адже на відстані об'єднує три нещасні долі. Проведений лінгвістично-літературознавчий аналіз дав можливість простежити тісну взаємодію організації синтаксичного рівня та ідейної спрямованості твору.

Ключові слова: новела, художня деталь, психологізм, речення, сурядний зв'язок, сурядні словосполучення, сурядні сполучники, єднальні відношення, безсполучниковість.

Svitlana LENSKA,
orcid.org/0000-0002-9061-2777
Doctor of Science (Philology), Professor,
Professor at the Ukrainian Literature Department
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
(Poltava, Ukraine) svlenska@ukr.net

THE SPECIFICS OF THE CO-ORDINATE PHRASES IN HRYHIR TIUTIUNNYK'S NOVEL "THREE CUCKOOS WITH A BOW"

The article investigates the projection of the units of the syntactic level of language, namely, the co-ordinate phrases, on the disclosure of the dominant features of the characters of Hryhir Tiutiunnyk's novel "Three Cuckoos with a Bow". Attention is drawn to the absence of such studies in literary and linguistic studies. The author analyzes the functioning of the outlined syntactic units not as abstract units of the language level, but as essential elements of the creation of the work's artistic value. In the short story, the writer uses details that often turn into symbols to create portraits of the characters. Often these details are only strokes, but they allow the reader to visualize complete images. It is noteworthy that the images of the narrator, Sofia, Mykhailo, and Karpo are sketches, while the image of Marfa has the most details, especially her blue eyes and lush, though faded, hair. The analysis has revealed that in terms of linguistic organization, co-ordinate phrases are dominant in generating artistic details. The most frequently used constructions are those consisting of two, three, and rarely four components, between which there are connecting relations generated by means of the conjunctionless connection, as well as the conjunctions «*і*», and «*й*». The studied syntaxes manifest their peculiarities in the sentence structure and are subordinated to its aesthetic communicative purpose. It has been found that additional

shades superimposed on the main connecting relation are due to the "environment" in which the co-ordinate phrase functions and are designed to create psychological portraits of characters. It has been revealed that in many co-ordinate phrases the conjunctionless and conjunctive relation operates simultaneously, and the conjunction, as a rule, joins the last component and thus creates a shade of completeness in characterization of the characters. It is established that an important element of the short story is the protagonist's letter to his wife. It not only makes the composition of the work original, but is also a special means of revealing the image of Mykhailo. The letter also acquires a sacred meaning, because it unites three unfortunate fates at a distance. The linguistic and literary analysis made it possible to trace the close interaction between the organization of the syntactic level and the ideological orientation of the work.

Key words: short story (novel), artistic detail, psychologism, sentence, co-ordinate connection, co-ordinate phrases, copulative conjunctions, connecting relations, non-conjunction connection.

Постановка проблеми. У його творах є «якась щемлива незакінченість, неясність людських доль, що створює враження стихійного плину життя натомість літературної змодельованості» (Дзюба, 2006: 690) – так поціновує творчий доробок Григора Тютюнника Іван Дзюба. Справді, мала проза цього письменника вирізняється не лише багатством тем, а й високою художньою майстерністю розкриття наболілих проблем. Новела «Три зозулі з поклоном» вражає своїм малим обсягом, але в ній є все: глибокий ліризм переплетений з напруженим психологізмом, народна поетика з символікою та кодами, автобіографізм і лаконізм, що репрезентують безмежжя людських почуттів. Григор Тютюнник володів довершеним умінням вербалізації думки. Він сам уважав, що «якщо ти зайвим чи недописаним словом скалічив речення – ти скалічив і настрої твору, а разом з тим загальне враження. Речення художнє – як чаша терпіння. Воно повинно бути повним, але не переповненим» (Тютюнник, 1988: 68). Синтаксичний рівень аналізованої новели має свої особливості, оскільки запроєктований на розкриття внутрішнього світу героїв та їхніх переживань. Звертають на себе увагу сурядні конструкції, зокрема словосполучення, які в контексті цілісного речення націлені на розкриття художніх деталей твору. Однак студювання цих синтаксем залишається й досі поза увагою літературознавців та мовознавців.

Аналіз досліджень. Проза Григора Тютюнника поліаспектно представлена в працях вітчизняних науковців минулого й сьогодення. Досліджено й різні грані новели «Три зозулі з поклоном». Так, до проблеми психологізму твору зверталися у своїх наукових розвідках В. Азьомов, Г. Бійчук, А. Гаврильчук, Н. Тульчинська; проблемі символіки, кодів й концептосфери новели присвятили свої розвідки А. Горбань, Н. Бойко, О. Лихачова; мовний рівень, зокрема особливості синтаксису, представлено в працях С. Москаленко, Т. Огаренко, Т. Сіроштан. Варто зауважити, що більшість наукових праць спрямовані на аналіз семантичного рівня новели, тоді як формально-

граматичний рівень багатьох мовних одиниць залишений поза увагою.

Мета статті – проаналізувати особливості функціонування й смислового навантаження сурядних словосполучень як важливих компонентів синтаксичної організації новели Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном».

Виклад основного матеріалу. «Три зозулі з поклоном», з одного боку, є зразком класичної новели, де через лаконізм і штрихи передається глибинність почуттів, життєві колізії, а з іншого, – це справді новаторський твір щодо розкриття теми любові й та способу мовної організації, де переплітаються діалоги, спогади, лист як особлива мікроструктура, ремарки автора й притчевість самої оповіді. Особливим смисловим навантаженням наділені художні деталі, запроєктовані на експлікацію «Я» кожного героя. У теорії літератури художня деталь потрактовується як «засіб словесного та малярського мистецтва, якому властива особлива змістова наповненість, символічна зарядженість, важлива композиційна та характерологічна функція. Через деталь значною мірою виявляється спосіб художнього мислення митця, його здатність вихопити з-поміж безлічі речей чи явищ таке, що в сконцентрованому, спресованому вигляді економно і з великою експресивністю дає змогу виразити авторську ідею твору» (Громяк та ін., 2007: 718). Григор Тютюнник підібрав художні деталі так, що вони виформовують цілісний мікросвіт кожного персонажа. Як слушно зауважує А. Ткаченко, «у творах менших форм деталь більше виділяється, незрідка виступаючи ключовим образом; у ширших, панорамніших полотнах вона менше впадає в око, хоч теж відіграє вагомую роль» (Ткаченко, 2003: 205). Спостережено, що кожен елемент характеристики сина, Марфи, Софії чи поштаря дядька Левка є важливим штрихом у створенні довершеного психологічного портрета.

Художня деталь у новелі вирізняється не лише своїм семантичним складником, а й формальною організацією. Автор послуговується короткими реченнями, до складу яких увіходять однорідні члени, що на формально-граматичному рівні є

сурядними словосполученнями. Незважаючи на те, що й досі з-поміж мовознавців немає уніфікованого погляду на статус сполучень слів із сурядним зв'язком, багато авторитетних вітчизняних лінгвістів відстоюють думку про необхідність виділення означених синтаксичних конструкцій в окремий повноцінний тип поруч із підрядними. І. Вихованець розглядає ці одиниці як «побудовані на основі сурядного зв'язку поєднання однофункційних компонентів» (Вихованець, 1993: 206). Примітно, що літературознавці, аналізуючи різні грані художніх творів, почасти ігнорують сурядні словосполучення як важливий семантико-стилістичний засіб. У новелі Григора Тютюнника, за нашими спостереженнями, ці синтаксеми залучені до портретотворення героїв.

Найпершим зі сторінок новели постає образ сина – наратора: *Я виходжу з-за клубу в новенькому дешевому костюмі (три вагони цегли розвантажив з хлопцями-однокурсниками, то й купив) і з чемоданчиком у руці* (Тютюнник, 2004: 355) – двокомпонентне словосполучення із єднальним відношенням *в костюмі і з чемоданчиком*, репрезентоване лексемами, що номінують деталі «тогочасного студентського побуту» (Шара, 2015: 132), розкриває типове життя молоді – вихідців із села. Постає «син» зображена лише декількома штрихами на початку й наприкінці. Прикметним є інше сурядне єднальне словосполучення у реченні *Підходжу ближче, вклоняюся Марфі й кажу через молоденькі сосни* (Тютюнник, 2004: 355), яке експлікує притаманні героєві позитивні моральні риси чемності й поваги до інших. Проте, як справедливо наголошують науковці, «його образ [сина – С. Л.] не є головним у творі, тому Григору Тютюннику не потрібно було детально змальовувати його зовнішність: кілька портретних штрихів, поданих у новелі, вирізьблюють найосновніше, найсуттєвіше: перед нами типовий студент, родом із села» (Шара, 2015: 132).

Лаконічно представлено й «портрет» Софії, дружини Михайла, але не з меншою психологічною напругою. У новелі натрапляємо лише на два речення – прямі характеристики героїні, у яких домінувальна роль належить сурядним словосполученням: *Дома мене стрічає мама, радіє, плаче і підставляє для поцілунку сині губи* (Тютюнник, 2004: 355) – перша замальовка її образу, доброї, чуйної та люблячої матері. Чотирикомпонентне словосполучення із синдетонним та асиндетонним типом зв'язку, який репрезентує єднальні відношення запроектоване на передання материнського щастя від довгоочікуваної зустрічі. Друге словосполучення, на яке натрапляємо також на

початку твору, *Мама довго мовчить, потім зітхає і каже* (Тютюнник, 2004: 355), на відміну від попереднього, репрезентує образ Софії ніби в уповільненій зйомці. Невимовна радість від можливості обійняти сина після розлуки поступово переходить у стан ретроспективної згадки минулого життя. Як слушно зауважує І. Шара, у такий спосіб «вибудовується асоціативний ряд повільних і обережних послідовних рухів, що вказують на внутрішнє хвилювання, рух думки і почуття» (Шара, 2004: 133).

По-справжньому новаторським є образ Марфи Яркової. Найперше вражає ставлення Софії до неї, адже дружина Михайла не таїть злості чи ревностів, навпаки, їй шкода Марфу, бо жінка розуміє, що таке любов. У розкритті нещасної долі героїні також важливу роль відведено сурядним синтаксемам. Спочатку її образ подано в незвичному для читача ракурсі за допомогою єднального двокомпонентного словосполучення: *На танку Карпової хати стоїть Марфа Яркова і веде мене очима* (Тютюнник, 2004: 355). Далі кількома мазками зображено портрет: *Вона стоїть без хустки, сива, пишиноволоса, – колись її коси сяяли проти сонця золотом, тепер не сяють* (Тютюнник, 2004: 355). Автор звертає нашу увагу не на всю постаць, а обирає тонку деталь жіночого образу – волосся, адже завжди жіноча врода асоціюється із красою її локонів. Письменник послуговується сурядними словосполученнями єднального відношення, але з імпліцитним контрастом: *без хустки, сива, (але) пишиноволоса* – у поданій синтаксемі втрачений блиск і колір ніби компенсується тим, що волосся ще пишне, дихає вродою; *сяяли, (але) тепер не сяють* – повний контраст, який письменник вибудовує за допомогою контрадикторного антоніма (слова, до якого додається префікс не- і яке не має точної визначеності) (Кочерган, 2001: 205). Інша подібної структури синтаксема зображує загальні контури зовнішності героїні: *Прийде на пошту, сяде на поріжку – тонесенька, тендітна, у блаженькій вишиваній сорочці й рясній спідничці над босими ногами, – і сидить, сяє жовтими кучерями з-під чорної хустки: втекла од молотарки, або косаря, за яким в'язала, або з лук, де сіно скиртують* (Тютюнник, 2004: 355–356). Майстерне застосування таких деталей уможливує візуалізацію портрета жінки. Послідовно розгортаючи сюжетну лінію, письменник з допомогою сурядних словосполучень екстраполює деталі увагу реципієнта із зовнішності героїні на її внутрішній світ. Особливим є ставлення Марфи до листа, який є своєрідним святим символом її любові. Уся сцена із очікуванням жаданої звістки

від Михайла сповнена сакральності й ритуальності. *Я тільки в руках піддержу, дядечку, і оддам* (Тютюнник, 2004: 356) – двокомпонентне сурядне словосполучення, у якому лівобічний компонент підсилений видільною часткою *тільки*, засвічує те, що для героїні уже за щастя хоча б просто потримати лист від коханого чоловіка, навіть якщо він адресований іншій жінці. Спочатку відчувається якась психологічна хворобливість у діях Марфи, адже інше словосполучення ще більше увиразнює сказане: *Вона хапає з Левкових пучок листа – сльози рясно котяться по щоках, – пригортає його до грудей, цілує у зворотну адресу...* (Тютюнник, 2004: 356). Але потім стає зрозуміло її поведінка, перед читачем розкривається уся краса, велич і святість чистої любові. Знаковим є сурядне словосполучення в реченні *Марфа, якщо поблизу не видно людей, нескоро віддає йому листа, мліючи з ним на грудях, і шепоче, шепоче* (Тютюнник, 2004: 356).

Важливою деталлю образу Марфи є її очі, які розкрито не в статистиці, а в дії через словосполучення *Сині Марфині очі запливають слізьми і сяють угору на дядька Левка – це синіші* (Тютюнник, 2004: 356). Недарма в народі кажуть, що очі – це дзеркало душі. Синь очей героїні відбиває глибину її чистих почуттів. Проекція руху очей на дядька Левка, який для неї є своєрідним провісником надії. Звертає на себе увагу словосполучення, яке репрезентує вдячність героїні за можливість «побути з коханим» на відстані, бо для неї лист, справді, невіддільний від самого Михайла. Її усамітнення з листом нагадує справжнє побачення. *Вона дістає з-за пазухи пожмаканого карбованця і вкладає Левкові у долоню – заради миті із річчю від Михайла Марфа ладна віддати навіть останню копійчину. Подібно до того, як після побачення закохані відчувають невимовне щастя, так і героїню наповнює окриленість від можливості потримати листа: *А Марфа біжить на роботу, птахою летить, щоб дов'язати до вечора свої шість кіп, і вітер сушить – не висушить сльози у її очах* (Тютюнник, 2004: 356–357). Такий портрет із художніми деталями нагадує витончений образ української сільської мадонни.*

Сокіл був, ставний такий, смуглий, очі так і печуть, чорнощі – такими штрихами з допомогою сурядного безсполучникового словосполучення змальовано Михайла, чоловіка, який поєднує в любовний трикутник долі двох жінок. Але цей трикутник особливий, без підлості, ревнощів чи злості, натомість наповнений щирими сльозами й чистотою почуттів. Незважаючи на те, що цієї людини поруч немає – Михайло десь на каторзі,

вона постає перед читачем прекрасним чоловіком та батьком зі світлою душею. Митець візуалізує означені риси малопримітними деталями, що репрезентовані такими сурядними синтаксемами: *А він затулить надбрів'я долонею і співає; Або до тебе в колыску всімхається та приколысує легенько* (Тютюнник, 2004: 357).

Образ Михайла якнайповніше, хоч і часто імпліцитно, репродуковано через його листа. Насправді відчувається, що шматок паперу і чоловік на далекому Сибіру – це ніби одна душа в двох іпостасях: людській подобі і в матеріальній, але сакральній речі. Лист – це уста, які промовляють до дружини, це уста, які цілує Марфа. З перших рядків автор зосереджує увагу читача на тих змінах, які сталися із ув'язненим чоловіком. Для цього використані два сурядних словосполучення: *Учора дав мені товариш скалку од дзеркальця, я глянув на себе і не впізнав*; далі для підсилення введено сурядне словосполучення із градаційним відношенням *Не тільки голова вся, а й брови посивіли* (Тютюнник, 2004: 358). У листі за допомогою сурядних синтаксем розкрито важливі деталі образу Михайла як чесного й порядного чоловіка: *Але я ніколи не казав неправди і зараз не скажу: я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна* (Тютюнник, 2004: 358). Завершальним акордом звучать слова героя, у яких передано глибокі й щирі почуття, які також згенеровані із сурядного єднального словосполучення: *Обіймаю тебе і несучу на руках колыску з сином, доки й житиму* (Тютюнник, 2004: 358).

Повною протилежністю Михайлу зображено чоловіка Марфи Карпа. У портреті цього персонажа натрапляємо на два сурядних словосполучення, які точно й влучно репрезентують його постать: *Сидить, у стелю дивиться; Товстопикий був, товстоногий* (Тютюнник, 2004: 357). Перед нами образ примітивної, навіть бездуховної людини, для якої на першому місці – можливість гарно поїсти. Влучно передано постать Карпа очима його ж дружини, де важливе навантаження на синтаксичному рівні мають також сурядні словосполучення: *Ото гляне, було, як він над галушками катується, зітхне посеред пісні й одвернеться, а сльози в очах – наче дві свічечки голубі* (Тютюнник, 2004: 357).

Висновки. Новела «Три зозулі з поклоном» вирізняється не лише своїм глибинним змістом, адже у творі кожне слово є важливою деталлю, кодом, а й своєрідною організацією синтаксичного рівня. Автор послуговується короткими чи обірваними реченнями, що надає тону оповіді

більш емоційного забарвлення й напруження. Особливе функційне навантаження мають сурядні словосполучення як складники речення. Вони є важливими засобами розкриття художніх деталей в образах героїв. Домінувальними є дво-, трикомпонентні словосполучення із єднальними відношеннями, де засобами конекції є сурядні сполучники *і, й*, а також безсполучниковість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник. К., Либідь, 1993. 368 с.
2. Дзюба І. М. Слово про незабутнього. *З криниці літ. У 3 т. Т. 1. Статті. Доповіді. Рецензії. Передмови. Дещо про добрих сусідів і духовну рідню*. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 684–692.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. К. : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремка. К. : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
5. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства : Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
6. Тютюнник Г. М. Із щоденників і записників. *Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / упорядкув. та прим. А. Шевченка*. Київ, 1988. С. 25–136.
7. Тютюнник Г. М. Облога : Вибр. твори / передм., упорядкув. та приміт. В. Дончика. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 584 с.
8. Шара І. М. Характеротворча функція портретних деталей у новелі Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном». *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. Випуск 142. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. С. 131–135.

REFERENCES

1. Vykhovanets I. R. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys: Pidruchnyk. [Grammar of the Ukrainian language. Syntax: Textbook]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
2. Dziuba I. M. (2006). Slovo pro nezabutnoho. [A word about the unforgettable]. *Z krynytsi lit. U 3 t. T. 1. Stati. Dopovidi. Retsenzii. Peredmovy. Deshcho pro dobrykh susidiv i dukhovnu ridniu.* – From the well of years. In 3 vols. Vol. 1. Articles. Reports. Reviews. Prefaces. Something about good neighbors and spiritual kin. Kyiv : “Kyiv Mohyla Academy”. 684–692. [in Ukrainian].
3. Kocherhan M. P. (2001). Vstup do movoznavstva: Pidruchnyk dlia studentiv filolohichnykh spetsialnostei vyshchych navchalnykh zakladiv. [Introduction to Linguistics: A textbook for students of philological specialties of higher educational institutions]. Kyiv : Academy Publishing Center. [in Ukrainian].
4. Hromiak R. T., Kovaliv Yu. I., Teremko V. I. (Eds.). (2007). Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk. [Dictionary of Literary Studies]. Kyiv : Academy Publishing Center. [in Ukrainian].
5. Tkachenko A. O. (2003). Mystetstvo slova : Vstup do literaturoznavstva : Pidruchnyk dlia studentiv humanitarnykh spetsialnostei vyshchych navchalnykh zakladiv. [The Art of the Word : Introduction to Literary Studies : A textbook for students of humanitarian specialties of higher educational institutions]. K. : “Kyivskiy univernsytet”. [in Ukrainian].
6. Tiutiunyk H. M. (1998). Iz shchodennykiv i zapysnykiv. [From diaries and notebooks]. *Vichna zahadka liubovi. Literaturna spadshchyna Hryhora Tiutiunyka. Spohady pro pysmennyka – The Eternal Riddle of Love. The literary heritage of Hryhor Tyutyunyk. Memories of the writer*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Tiutiunyk H. M. (2004). Obloha : Vybr. tvory. [Siege: Selected works]. Kyiv : “Pulsars”. [in Ukrainian].
8. Shara I. M. (2015). Kharakterotvorcha funktsiia portretnykh detalei u noveli Hryhora Tiutiunyka “Try zozuli z poklonom”. [The character-forming function of portrait details in Hryhor Tyutyunyk’s short story “Three Cuckoos with a Bow”]. *Naukovi zapysyky. Serii: Filolohichni nauky. – Scientific notes. Series: Philological sciences, 142*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. 131–135. [in Ukrainian].

УДК 811.162.1'373.7'221'27'373.612.2:159.942
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-24>

Оксана ЛОЗИНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-1479-3000
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри польської філології
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) oksana.lozynska@lnu.edu.ua

ОПОЗИЦІЯ РАДОСТІ ТА СМУТКУ У ПОЛЬСЬКІЙ КІНЕМАТИЧНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Мета статті – дослідити взаємодію невербального і вербального у процесі вираження бінарної опозиції «радість – смуток» засобами польської кінематичної фразеології. **Об'єктом** дослідження є кінематичні фразеологізми на позначення емоцій радості та смутку, тобто одиниці, прототипом створення яких стали відповідні кінематичні стереотипи. **Предметом** ж аналізу – особливості концептуалізації емоцій радості та смутку в польській кінематичній фразеології. **Результатом** дослідження є ґрунтовне вивчення особливостей концептуалізації бінарної опозиції емоцій радості та смутку 94 кінематичними фразеологічними одиницями на позначення радості і 80 кінематичними фразеологічними одиницями на позначення смутку, розкриття внутрішньої форми аналізованих фразеологізмів, виокремлення кінематичних стереотипів і концептуальних просторових метафор, що лягли в їх основу. Зроблено **висновок**, що найвагомішими для понять радості та смутку є їх бінарна просторова асоціація з верхом та низом: «радість – це вверх» / «смуток – це вниз», крім того опозиції: «радість – це рух» / «смуток – це безрух», «радість – це світло» / «смуток – це темрява / тьма»; «радість – це усмішка» / «смуток – це сльози». Виявлено також бінарну опозицію мімічних ознак як елементів мімічного стереотипу радісного та сумного поляка: «припідняті кутики губ» / «опущені кутики губ», «динамічне обличчя» / «статичне обличчя» та «очі, що блищать» / «тьмянні очі». Розкрито кінематичний стереотип радісного та сумного поляка, який відображає перелік вагомих для нього жестів і значущих рухів тіла. **Цінністю** результатів дослідження є їхня придатність в вивченні особливостей формування образу радісної та сумної людини в польській фразеології.

Ключові слова: кінематична фразеологічна одиниця, стереотип, радість, смуток, поляки, просторова метафора, концептуалізація.

Oksana LOZYNSKA,
orcid.org/0000-0002-1479-3000
Ph.D. (Philology),
Associate Professor at the Department of Polish Philology
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) oksana.lozynska@lnu.edu.ua

OPPOSITION OF JOY AND SADNESS IN POLISH KINEMATIC PHRASEOLOGY

The purpose of the article is to investigate the interaction of non-verbal and verbal in the process of expressing the binary opposition of “joy – sadness» by means of Polish kinematic phraseology. **The object** of the research is kinematic phraseology to denote the emotions of joy and sadness, i.e. units, the prototype of which are the corresponding kinematic stereotypes. **The subject** of the analysis is the conceptualization peculiarities of the emotions of joy and sadness in Polish kinematic phraseology. **The result** of the research is a thorough study of the conceptualization features of the binary opposition of the joy and sadness emotions with 94 kinematic phraseological units to denote joy and 80 kinematic phraseological units to denote sadness, the disclosure of the internal form of the analysed phraseological units, the identification of kinematic stereotypes and conceptual spatial metaphors that formed their basis. It is **concluded** that the most significant for the concepts of joy and sadness is their binary spatial association with top and bottom: “joy is up” / “sadness is down”, in addition to the oppositions: “joy is motion” / “sadness is non-motion”, “joy is light” / “sadness is darkness / gloom”; “joy is a smile” / “sadness is tears”. The binary opposition of facial features as elements of the mimical stereotype of a joyful and sad Pole is also revealed: “raised corners of the lips” / “lowered corners of the lips”, “dynamic face” / “static face” and “shining eyes” / “dull eyes”. The kinematic stereotype of a joyful and sad Pole is determined, which reflects a list of important gestures and significant body movements. **The value** of the research results is their suitability in studying the formation features of the image of a joyful and sad person in Polish phraseology.

Key words: kinematic phraseological unit, stereotype, joy, sadness, Poles, spatial metaphor, conceptualization.

Постановка проблеми. Радість – це активна позитивна емоція, яка виражається в гарному настрої й відчутті задоволення, натомість смуток зараховують до негативних емоцій, головною й універсальною причиною якого є втрата чогось значущого для людини, спогад про щось, що спричиняє фізичний чи моральний біль, а також біль пов'язаний з відсутністю задоволення, розчаруванням (Варій, 2009: 500, 503–504). Ці дві емоції є парою протилежних емоційних станів, які можуть мати різну інтенсивність реакції: від задоволення до блаженства та від пригнічення до розпачу (Jarymowicz, 2009: 932; Варій, 2009: 499–506).

Аналіз досліджень. За останні роки емоції радості та смутку ставала предметом вивчення різних лінгвістичних напрямків і течій. Так у межах дослідження семантичних полів з'являються праці Д. Буттлер, (Buttler, 1977: 271–286; 1979: 207–221); А. Кшижановської (Krzyżanowska, 2008: 61–78), О. Лозинської (Лозинська, 2015; Łozińska, 2019), М. Охрімєнко (Ochrimenko, 2012) та ін., у межах когнітивних досліджень – праці Дж. Лакоффа, М. Джонсона (Lakoff, Johnson, 1988), І. Новаковської-Кемпної (Nowakowska-Kempna 2000: 212–278), А. Міколайчук (Mikołajczuk 2009), невербальної комунікації – праці К. Вашакової (Waszakowa 2008: 151–166), М. Бальцежак (Balcerzak 2008: 167–180) та ін., лінгвокультурології – О. Левченко (Левченко, 2005: 105–118.) тощо. Актуальність пропонованого дослідження зумовлена відсутністю порівняльного невербально-вербального дослідження концептуалізації бінарної опозиції «радість – смуток»¹ засобами польської кінематичної фразеології.

Метою статті є дослідити взаємодію невербального і вербального у процесі вираження бінарної опозиції «радість – смуток» польськими кінематичними фразеологічними одиницями (далі ФО). Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати, як концептуалізуються емоції радості та смутку в польській кінематичній фразеології; розкрити внутрішню форму цих ФО; виокремити кінематичні стереотипи та концептуальні просторові метафори, що лягли в їх основу. Під кінематичними ФО на позначення емоцій радості та смутку розуміємо сталі вирази,

¹ Емоції радості та смутку як базові емоції людини є складовими утворення інших емоційних станів і почуттів людини, тому у цьому дослідженні розглядатимемо ФО, що використовуються не лише на позначення емоцій *радість*, *радість поєднана з веселістю* (пол. *cieszenie się*), *задоволення*, *веселість* чи *втіха*, *присміяність*, *відрада поєднана з радістю* (пол. *rozradowanie*), *смішна ситуація* (пол. *ubaw*), *піднесення* (пол. *uniesienie*), *ейфорія*, *щастя*, *сміх*, а й *захоплення* (пол. *zachwyty*); *насолада* (пол. *rozkosz*); *екстаз*; *добрий настрій* (Лозинська, 2015: 78–79).

прототипом створення яких стали кінематичні стереотипи, які одночасно передають особливості семантики та фізичної реалізації невербальних знаків комунікації (міміки, жестів, значущих рухів тіла (далі ЗРТ))², вони властиві носіям польської мови та культури, а також служать вираженню цих емоцій. Досліджуючи «мову емоцій радості та смутку», можемо пізнати кінематичні стереотипи емоцій радості та смутку, сформовані, повторювані та збережені в свідомості носіїв польської мови, а також наблизитися до розуміння її носіями психічної дійсності, яку польська мова певним чином категоризує, впорядковує та виражає. Відповідно термін «стереотип» вживаємо на «позначення стійкої фіксованої структури свідомості, фрагмента картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і є його схематизованою стандартною ознакою» (Селіванова, 2004: 247).

Матеріалом дослідження 94 кінематичні ФО на позначення радості і 80 кінематичних ФО на позначення смутку, які вилучено методом суцільної вибірки з сучасних польських загальних і фразеологічних словників. Джерельною базою стали також Національний корпус польської мови (<http://pkjrp.pl>) та Інтернет (досліджено 117 481 контекст).

Виклад основного матеріалу. Аналіз польських кінематичних ФО на позначення бінарних емоцій радості та смутку дає змогу розкрити національномарковану стереотипну поведінку, властиву польській етнічній свідомості та запрограмовану в ній на протязі століть у вигляді наївних, інколи інтуїтивних уявлень про світ. Важливою у наближенні важко інтерпретувальних понять психо-емоційної сфери стають кінематичні патерни та пов'язана з ними орієнтація людини в просторі. Бінарна просторова опозиція «низ» – «верх», відображає наше просторове усвідомлення / уявлення реального світу, знайшла своє вираження у ФО: *глибокий смуток, занепадати духом, впадати у відчай; вище задоволення, неземна радість, відчувати себе на сьомому небі*. Основоположники когнітивної теорії метафори Дж. Лакофф та М. Джонсон говорять про те, що метафори – це ментальні механізми, які віддзеркалюють наш досвід. Як окремий тип метафор автори виділили орієнтаційні метафори, що пов'язані з просторовим досвідом людини «верх» – «низ», «до» – «з», «вперед» – «назад»,

² Міміка – це динамічний значущий рух видимої частини обличчя – очі, брови, чоло, щоки, ніс, губи, підборіддя, який не змінює положення самої голови. Жести – це рухи окремих частин тіла людини (голови, рук, ніг), які, однак, не змінюють положення тіла в цілому), а рухи, що змінюють положення тіла в цілому та при цьому мають символічне значення називаємо значущими рухами тіла.

«на» – «од», «глибоко» – «плитко», «центральный» – «периферийный» (Lakoff G., Johnson M., 1988). Таке просторове уявлення лягло в основу метафори «щасливий / радісний – це вверху» – «сумний – це вниз».

На цій бінарній опозиції побудована значна частина кінематичних ФО на позначення радості та смутку. Зокрема, вдаючись до аналізу мімічних ФО та використовуючи мімічні ознаки, виокремлені психологами П. Екманом і К. Ізардом та розроблені у вигляді своєрідних «формул» мімічних виразів (за Варій, 2009: 439–455), ми виявили бінарні опозиції. При мімічному вираженні як емоції радості, так й емоції смутку важливою є відповідна комбінація таких мімічних ознак: 1) закритий чи відкритий рот; 2) припідняті кутики губ / опущені кутики губ³; 3) примружені або розкриті очі, що блистять / примружені, тьмяні очі; 4) брови і внутрішні куточки брів підняті догори / брови, наближені до перенісся, з піднятими внутрішніми кутиками; 5) горизонтальні складки на лобі / вертикальні складки на лобі та перенісся; 6) динамічне обличчя / статичне обличчя. Спільними у реалізації радості – смутку є мімічні ознаки: закритий рот, примружені очі, внутрішні кутики брів підняті догори. Решта ж мімічних ознак знаходяться у бінарній опозиції.

Прослідкуємо як реалізуються ці бінарні мімічні опозиції в структурі аналізованих ФО.

1) «припідняті кутики губ» та «динамічне обличчя» (23 кінематичні ФО на позначення радості) / «опущені кутики губ» і «статичне обличчя» (3 кінематичні ФО на позначення смутку);

Кінематичні ФО на позначення радості та смутку також представлені у бінарній опозиції: *ktoś śmieje się od ucha do ucha* «хтось сильно сміється, сміється сердечно, голосно, спонтанно» (WSFzP) / *ktoś wykrzywił usta w podkówkę* «хтось склав вуста, губи тощо кутиками вниз, демонструючи бажання плакати» (WSFzP). В них виокремлюємо концептуальні просторові метафори «радість – це вверху» / «смуток – це вниз», «радість – це рух» / «смуток – це безрух».

2) «очі, що блистять» (10 кінематичних ФО) / «тьмяні очі» (3 ФО);

Бінарна опозиція зазначених мімічних ознак відображена в ФО *radość błyszczy w oczach* «вираз чийхось очей вказує на те, що хтось радується, є щасливим» (WSFJP) / *mgła przesłania komuś oczy; oczy zachodzą komuś mgłą* «хтось погано, слабо, невиразно бачить, має мутний погляд, затума-

³ Тут і далі скісною рисою розділяємо мімічні ознаки радості та смутку: перед скісною рисою – мімічні ознаки радості, після – смутку.

нений сльозами, хворобою чи переживанням сильних емоцій» (WSFzP). В цих ФО відбилася бінарна опозиція «темрява» – «світло», яка бере свій початок від християнського розуміння темряви як символу нечистої сили, а світла – як сили божественної. Відповідно з темрявою асоціюється смуток, а зі світлом – радість. Таким чином виокремлюються дві просторові концептуальні метафори «світло – це радість», а «темрява / тьма – це смуток».

Отже, в мімічних ФО відбилася бінарна опозиція трьох мімічних ознак «припідняті кутики губ» / «опущені кутики губ», «динамічне обличчя» / «статичне обличчя» та «очі, що блистять» / «тьмяні очі». З решти перелічених мімічних ознак для мімічних ФО вагомими для емоції радості є мімічна ознака «примружені очі» (2 ФО), напр., з *przymrużeniem oka* «жартівливо, не трактуючи серйозно» (WSFJP), а для емоції смутку – мімічні ознаки: «брови наближені до перенісся» (2 ФО) у структурі ФО *ktoś marszczy brwi* «на обличчі когось pojawiaються згини і складки, напр. тому, що разить когось яскраве світло чи хтось задуманий, стурбований чи розгніваний»⁴ (ISJP), «брови, наближені до перенісся, з піднятими внутрішніми кутиками» та «вертикальні складки на лобі та перенісся» (5 ФО), напр. у ФО *zachmurzona twarz* «виражає смуток, гнів, жаль» (WSFJP), «вертикальні складки на лобі» (7 ФО) у структурі ФО *ktoś chmurzy czoło* «хтось насупився, посмутнів» (USJP). В межах цих ФО можна виділити концептуальну просторову метафору «смуток – це темрява» (*zachmurzona twarz; ktoś chmurzy czoło*).

Зібрані ФО дають змогу виокремити додаткові мімічні ознаки, які в свідомості поляків є важливими для вираження радості: 1) «показування зубів» у 5 ФО, напр.: *ktoś pokazuje zęby* «1. хтось стає агресивним; 2. хтось усміхається, відкриває зуби» (WSFJP); 2) «очі, що виражають радість» у 5 ФО, напр.: *radość komuś z oczu wyziera* «хтось показує в своєму погляді несподівані почуття: радість і т.п., які охопили когось» (USJP); 3) «очі, що сміються» у 2 ФО: *oczy się komuś śmieją* «чийсь очі мають веселий вираз» (WSFzP); 4) «широко відкриті очі» з «горизонтальними складками на лобі»⁵ у 2 ФО: *oczy wyskakują komuś na wierzch* «з

⁴ Велика кількість польських мімічних ФО є багатозначною і, крім аналізованих емоцій, служить для визначення інших емоцій, станів ітд. Ці інші значення, які не стосуються аналізованої емоції смутку ми не аналізуємо у цій статті та не виділяємо їх у окрему групу.

⁵ При реалізації мімічної ознаки «широко відкриті очі» може також реалізуватися ознака «вертикальні зморшки на чолі». Оскільки часто широке відкриття очей супроводжується появою вертикальних зморшок на чолі.

цікавості, захоплення; до кого, чого, на вид кого, чого» (SFJP); *cielece oczu* «очі наївні, розмріяні, як у дитини; погляд людини закоханої або дуже задуманої» (WSF); 5) «динаміка чола» у 2 ФО *ktoś rozchmurza czoło* «хтось повертає собі добрий гумор, настрий, перестає сумувати» (WSFzP); *z pogodnym czołem* «радісно, в доброму настрої, гуморі» (WSF); 6) «відкритий рот» у ФО *ktoś patrzy z otwartymi ustami* «хтось витріщається, дивується, вражається, захоплюється» (WSFJP); 7) «стріляння очима» у ФО *ktoś strzela oczkami* «а) хтось дивиться, розглядається грайливо, кокетливо, весело; б) хтось розглядається крадькома, зиркає ляжливо» (WSFzP); 8) невербальний знак «вираз обличчя», напр.: *twarz rozpromieniona* «обличчя, що виражає щастя, радість» (WSFJP); *radość bije z czyjejs twarzu* «вираз обличчя вказує на те, що хтось тішиться, радіє» (WSFJP).

Додаткові мимічні ознаки при вираженні емоції смутку: 1) «сльози / плач» у 25 ФО, напр. *ktoś leje łzy* «хтось сильно, пронизливо плаче, сумує» (WSFzP); 2) «очі (погляд), що виражають смутку»: а) «сльози в очах» у 3 ФО, напр. *Iza się w oku kręci* «зворот виражає ностальгічне розчулення через спогад якихось прекрасних часів, переживань» (WSFzP); б) «недобрий, поганий, холодний погляд»: *ktoś patrzy na kogoś wilkiem* «хтось дивиться на когось недовірливо, похмуро, відноситься до когось вороже, недовірливо, недоброзичливо» (WSF); в) «масляний погляд» у ФО *maślane oczu, maślane spojrzenie* – очі повні сліз, затуманені, непритомні (WSFzP)⁶; г) «диявольський погляд» у ФО *diabeł / diabłem patrzy komuś z oczu* «хтось має злий, похмурий, недоброзичливий, ворожий вираз обличчя» (WSFJP); д) «погляд вниз» у ФО *ktoś wbija oczu w ziemię* «хтось дивиться вниз зі спущеною головою, виражає відмову, смутку, пригніченість, почуття вини» (WSFJP); е) «погляд з-під лоба» у ФО *ktoś patrzy spode łba* «хтось дивиться недовірливо, вороже, понуро» (SFzP); 3) «видовження обличчя» в 4 ФО, напр. *twarz się komuś wyciąga* «хтось робить розчарований, сумний вираз обличчя» (WSFzP); 4) «усмішка» – «викривлені кутики губ і динамічне обличчя» у 3 ФО: *krzywy uśmiech* «свідчить про непевність, незадоволення, засмучення»

(WSFJP); 5) «затиснення губ» у 2 ФО, напр. *ktoś zaciął usta / zęby; usta / zęby zacięły się* «хтось міцно затиснув уста, губи чи зуби, напр., під впливом якихось емоцій» (ISJP); 6) «тремтіння бороди» у ФО *broda się komuś trzęsie* «хтось готовий заплакати» (SFJP); 7) «плач і скрегіт зубів» у ФО *placz i zgrzytanie zębów* «а) євангельське визначення мук пекла; б) жарт. важка ситуація, горе, клопіт» (WSFzP); 8) «викривлення обличчя» у ФО *jakieś nieprzyjemne uczucie kurczy twarz; twarz się kurczy* «це почуття викликає гримаси на обличчі» (ISJP); 9) «сумний вираз обличчя» у 6 ФО, напр. *zbolala mina* «вираз обличчя властивий комусь, хто відчуває біль, страждає» (48) (WSFJP).

Беручи до уваги додаткові мимічні ознаки ми можемо виокремити такі концептуальні просторові метафори: «**Радість – це вверху**» (*oczys wyskakują na wierzch; radość komuś z oczu wyziera; ktoś pokazuje zęby*) та «**радість – це світло**» (*ktoś strzela oczkami; z pogodnym czołem; twarz rozpromieniona; radość bije z czyjejs twarzu*); «**Смутку – це вниз**» (*ktoś wbija oczu w ziemię; ktoś patrzy spode łba; ktoś pogrążył się w rozpacz*); «**Смутку – це сльози**» (*Iza się w oku kręci; ktoś leje łzy; placz i zgrzytanie zębów*). Цікавими є метафори побудовані на антонімії до ознак радості: «смуток – це світло» (*czyjejs oczu błyszczą od łez*); «смуток – це викривлена усмішка / це невверху» (*krzywy / kwaśny uśmiech*).

Незаперечним є те, що найчастішими мимічними патернами при радості є усмішка, а при смутку – сльози і/чи плач. Польська кінематична фразеологія також це підтверджує, а одночасно розкриває мимічний стереотип радісного та сумного поляка⁷, для якого при вираженні радості найвагомішими є такі ознаки: «підняті кутики губ» (23 ФО), «очі, що блистять» (10 ФО), «очі, що виражають радість» (5 ФО), «показування зубів» (5 ФО), «примружені очі» (2ФО), «очі, що сміються» (2 ФО), «відкритий рот» (1ФО), а при вираженні смутку – ознаки: «сльози / плач» (25 ФО), «сльози в очах» (3 ФО), «плач і скрегіт зубів» (1ФО), «тремтіння бороди» (1ФО).

У структурі кінематичних ФО на позначення радості ми виокремили такі жестові стереотипи: 1) «плескати в долоні» у 5 ФО, напр. *ktoś bije w dłonie* «хтось вдаряє долонею в долоню, щоб

⁶ У НКЖП ця ФО вживається не лише на позначення емоції смутку (у 33 контекстах), напр.: ...*spotkałam go przypadkiem w barze... gdy mnie zobaczył, miał „maślane” oczy: przez cały czas gdy siedziałam w tej knajpie czułam jego wzrok na sobie...* (www.forumowisko.pl, 19.02, 2006), але й рідше, лише у 3 контекстах, на позначення радості: ...*Zwłaszcza teraz, z nieco maślanymi oczami i garniturem wyszczerzonych radośnie zębów...* (Baniewicz A., Drzymalski przeciw Rzeczpospolitej, 2004).

⁷ Цікавим є факт, що в різних народів одні й ті самі виражальні засоби позначають різні емоції. Напр. О. Клайнбер, досліджуючи емоційну експресію в китайській літературі, з'ясував, що фраза «очі її округлилися і широко відкрилися» не означає подив як в європейській культурі, а гнів; а подив китайці передають за допомогою фрази «вона висунула язик», схвалення або захват – плесканням в долоні, а задоволення, блаженство, щастя – почухуванням вуха та щокі (за Варій, 2009: 455).

виразити своє захоплення, схвалення» (WSFJP); 2) «терти руки [одна в одну]» у 3 ФО, напр. *ktoś zaciera ręce* «хтось є задоволений, тішиться наперед чомусь» (WSF); 3) «розкидати руки» у 3 ФО, напр. *z otwartymi ramionami / rękami* «серечно, з радістю і надією» (WSF); 4) «хлопати [себе] [руками] по бедрах» у 2 ФО, напр. *ktoś bije się dłońmi po bokach / udach* «хтось тішиться; радується; злиться» (WSFJP); 5) «обіймати, обійняти» у 2 ФО, напр.: *ktoś rzuci się komuś na szyję* «хтось стисне, обійме когось на знак радості і вдячності» (WSF); 6) «лизати пальці» у ФО *palce lizać* «зворот, що виражає захоплення чимось (рідше кимось) дуже добрим, гарним, за звичай смачною їжею» (WSFzP); 7) «триматися за боки / живіт» у ФО *ktoś trzyma się za boki / za brzuch (ze śmiechu)* «хтось сміється голосно з когось або чогось, заливається сміхом» (WSFzP); 8) «цілувати руку» у ФО *z pocałowaniem ręki* «дуже охоче, радіючи, з вдячністю» (WSFJP).

На позначення радості в структурі кінематичних ФО використовуються також такі стереотипні ЗРТ людини, як: 1) «труситися, тремтіти» у 2 ФО, напр. *dreszcz przyjemności* «почуття великої приємності» (WSF); 2) «стрибати» у 2 ФО, напр. *ktoś skacze z radości* «хтось дуже тішиться» (WSFzP); 3) «катулятися» у ФО *ktoś tarza się ze śmiechu* «хтось відчуває щось дуже інтенсивно, дає тому чіткий вираз» (ISJP); 4) «танцювати» у ФО *taniec radości* «вираження радості, щастя рухом, танцем» (WSFJP). У структурі 13 кінематичних ФО на позначення радості ми виявили невербальний знак «загальна радісна постава тіла», напр. *ktoś promieniuje radością na kogoś / coś* «хтось своєю поведінкою викликає позитивні почуття оточення» (WSFJP).

На позначення смутку в кінематичних ФО актуалізуються такі жестові стереотипи: 1) «опускати / опустити голову» у 4 ФО, напр. *ktoś opuszcza / opuścił głowę* «хтось схиляє голову, за звичай як вираз смутку, відчуття досади чи з почуття стиду; покірно, лагідно» (WSF); *ktoś opuścił / spuścił / zwiesił / spuszcza nos na kwintę* «хтось став сумним» (WSJP); 2) «шкробатися в голову» у 3 ФО, напр. *ktoś skrobie się w głowę* «хтось роздумує, мислить над чимось; є заклопотаним, має проблеми» (WSF); 3) «опускати / опустити руки» у 2 ФО, напр. *ktoś opuścił ręce* «хтось у моральному відчаї, відмовився від дії» (WSFzP); 4) «складати і вигинати руки» у 2 ФО, напр. *ktoś zalamuje ręce nad kimś / czymś* «хтось плачеться над кимось, чимось; засмучується через когось, щось; відчуває безпорадність; хтось є у відчаї» (WSFJP); 5) «хитати головою» у 2 ФО, напр. *ktoś kiwa głową*

nad kimś / czymś «хтось співчуває, жалкує, засмував над кимось, чимось» (WSFzP); 6) «братися руками за голову» у ФО *ktoś chwyta się za głowę* «хтось дивується, вражається; нервується, засмучується» (WSFJP); 7) «посипати голову попелом» у ФО *ktoś posypuje (sobie) głowę popiołem* «хтось публічно признає свою вину і виявить скорботу, розкаяння» (WSFzP); 8) «рвати на собі одяг» у ФО *ktoś rozdziera szaty nad kimś / czymś* «хтось втрачає надію з приводу когось, чогось; демонструє розпач, скорботу» (WSFJP); 9) «рвати волосся з голови» у ФО *ktoś rwie sobie włosy z głowy* «хтось сильно сумує, часто виконуючи при цьому жест, який навіює виривання свого волосся» (WSFzP); 10) «втягувати / втягнути голову в плечі» у ФО *ktoś wtula głowę w ramiona* «хтось піднімає плечі, опускає бороду в напрямку тулуба» (WSFJP); 11) «битися в груди» у ФО *(ktoś) bije się w piersi* «хтось хоче підкреслити правдивість того, що каже, або виявити розкаяння чи почуття вини» (ISJP); 12) «плювати собі на бороду» у ФО *ktoś pluje sobie w brodę* «хтось шкодує, що не використав нагоди, шансу, докоряє собі цим, не може собі це відпустити» (WSF); 13) «розкладати руки» у ФО *ktoś rozkłada dłonie* «хтось є безрадним» (WSFJP).

У структурі кінематичних ФО, що вживаються на позначення смутку, виявлено такі стереотипні ЗРТ людини, як: 1) «завмерти» у 2 ФО, напр. *ktoś zamienił się w słup soli* «хтось раптом знерухомів, за звичай через переляк чи розпач» (ISJP); 2) «бити головою в стіну» у ФО *ktoś wali głową o / w mur* «без очікуваного результату намагатися щось залагодити; сумувати, відчаюватися» (WSF); 3) «катулятися» у ФО *ktoś tarza się z bólu / z rozpaczy* «хтось щось (якусь емоцію) дуже інтенсивно переживає, дає тому чіткий вираз» (ISJP). У структурі 4 кінематичних ФО на позначення смутку ми виявили невербальний знак «загальна сумна постава тіла», напр. *rozpacz kogoś bierze / ogarnia* «хтось відчуває розпач, смуток, скорботу» (WSFJP). На позначення смутку та жалоби використовується польською спільнотою також ритуальний знак «опускати прапор», який зафіксовано у структурі ФО *ktoś flagę opuszcza do pół / połowy masztu* «хтось виражає таким чином скорботу» (WSFJP).

Серед жестових ФО на позначення емоцій радості та смутку виокремлюємо такі концептуальні просторові метафори: «радість – це світло» (*ktoś promieniuje radością na kogoś / coś*), «радість – це широко» (*z otwartymi ramionami / rękami*), «смуток – це широко» (*ktoś rozkłada dłonie*); «радість – це ввєрх» (*ktoś skacze z radości*), «смуток – це вниз» (*ktoś opuścił ręce; ktoś opuścił*

głowę; ktoś spuszcza nos na kwintę; ktoś posypuje głowę popiołem; ktoś wtula głowę w ramiona; ktoś wali głową w mur), «смуток – це безрух» (*któs zamienił się w słup soli*). Можна також виділити ФО з суперечними просторовими метафорами, напр., «смуток – це ввєрх» (*któs rwie sobie włosy z głowy; ktoś skrobie się w głowę; ktoś bierze się za głowę*), хоча при виконанні зазначеного жесту голова повинна бути упушена вниз. Тому можна говорити про наявність також метафори «смуток – це вниз». Одночасно «смуток – це рух» (*któs tarza się z bólu / z rozpaczy*) та «радість – це рух» (*któs tarza się ze śmiechu*).

ФО *któs bije głową o mur; ktoś załamuje ręce; ktoś posypuje głowę popiołem; ktoś rwie włosy z rozpaczy; ktoś rozdziera szaty nad kimś / czymś* відображають культурно зумовлену символічну поведінку і жести, як і ФО *któs chodzi w żałobie*, які відтворюють суспільні ритуали переживання смутку після втрати когось близького.

В основі аналізованих ФО лежить метонімічно-метафоричне переосмислення емоцій радості та смутку, яке можна представити у вигляді загальної концептуальної метафори «[Фізіологічний прояв емоції замість емоції] – це емоція». Самі ж ФО звертаються до наївного досвіду – міміка, жести, ЗРТ супроводжують ментальні відношення емоційних станів радості та смутку і з ними асоціюються метонімічно. Можна зробити відповідно таку метонімічну проекцію: «[Мімічна ознака / жест / ЗРТ замість емоція радості / смутку] – це емоція радості / смутку», яку далі розвиваємо вже на окремих прикладах реалізації мімічних, жестових чи рухових ознак, напр.: мімічна ознака «очі, що блистять» замість радості» у ФО *oczy rozświetlają się komus radością*; мімічна ознака «опущені кутики губ та статичне обличчя» замість смутку» у ФО *któs wykrzywia usta w podkówkę* тощо. Таким чином, мімічні ознаки, жести чи ЗРТ стають кінематичними стереотипами, концептуальним розумінням емоцій, адже саме їх людина сприймає під час вираження різних емоційних станів.

Висновки. Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що найвагомішими мімічними стереотипами для концептуалізації понять радості та смутку засобами фразеології є мімічний знак «усмішка», який в структурі ФО на позначення радості може реалізуватися за допомогою однієї з мімічних ознак: «підняті кутики губ» (у 23 ФО),

«очі, що блистять» (у 10 ФО), «очі, що виражають радість», «показування зубів» (по 5 ФО) та мімічний знак «сльози / плач» (у 28 ФО) з мімічними ознаками «очі (погляд), що виражають смутку» (у 5 ФО), «видовження обличчя» (у 4 ФО), «затиснення губ» (у 2 ФО)). Серед кінематичних фразеологізмів на позначення смутку виявлено одиниці, прототипом утворення яких став мімічний знак «усмішка», однак вагомою для таких ФО стала мімічна ознака «викривлені кутики губ і динамічне обличчя» (3 ФО). У структурі кінематичних ФО на позначення радості реалізовано 8 жестових знаків та 4 ЗРТ, а в структурі ФО на позначення смутку – 13 жестів і 3 ЗРТ. Найчастіше на позначення радості в аналізованих корпусах текстів використовуються такі кінематичні ФО: *któs śmieje się od ucha do ucha* (350 контекстів), *któs rzucił się komus na szyję* (337 к.), *któs bije w dlonie* (267 к.), *któs zaciera ręce* (170 к.), *z uśmiechem na ustach* (91 к.), *oczy się komus śmieją* (84 к.), *któs przyjął kogoś z otwartymi ramionami* (84 к.). На позначення смутку поляки найчастіше використовують ФО: *któs załamuje ręce (nad kimś / czymś)* (578 контекстів), *lza się w oku kręci* (156 к.), *(któs) posypał sobie głowę popiołem* (112 к.), *któs wali głową o ścianę* (111 к.), *któs opuszcza ręce* (104 к.), *któs spuścił nos na kwintę* (58 к.), *któs wyrzuwa [sobie] włosy z głowy* (50 к.).

Найвагомішими для понять радості та смутку виявилася їх бінарна просторова асоціація з верхом та низом: «радість – це ввєрх» (27 мімічних ФО і 2 ФО, прототипом яких є ЗРТ) / «смуток – це вниз» (6 мімічних і 11 жестових ФО). Також у переосмисленні радості та смутку носіями польської мови важливими є такі концептуальні метафори, що представляють бінарні опозиції: «радість – це рух» (23 мімічні, 24 жестові ФО) / «смуток – це безрух» (5 мімічних, 2, прототипом яких є ЗРТ); «радість – це світло» (14 мімічних, 5 жестових ФО) / «смуток – це темрява / тьма» (7 мімічні ФО, 0 жестових); «радість – це усмішка» (23 ФО) / «смуток – це сльози» (29 мімічних ФО). Нетиповими, а отже й нечисельними є такі концептуальні метафори: «смуток – це світло» (1 мімічна ФО); «смуток – це викривлена усмішка / це не ввєрх» (3 мімічні ФО), «смуток – це ввєрх і вниз» (3), «смуток – це рух» (*któs tarza się z bólu / z rozpaczy*), «радість – це широко» (1 жестова ФО), «смуток – це широко» (1 жестова ФО).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варій М.Й. Загальна психологія : підр. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : ЦУЛ, 2009. 1007 с.
2. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів : ЛРІД НАДУ, 2005. 352 с.

3. Лозинська О. Фразео-семантичне поле «радість» у польській мові (на матеріалі польської кінематичної фразеології). *Radość. Aspekty językowo-kulturowe* / red. Gr. Filip i M. Patro-Kucab. Rzesów, 2015. S. 76–89.
4. Охріменко М.А. Ідіотнічні особливості одиниць фразеосемантичного поля «Емоції людини» в перській і українській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ, 2012. 20 с.
5. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ. Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
6. Balcerzak M. Uśmiech jako komunikatywny gest mimiczny o bogatej semantyce. *Pojęcie – Słowo – Tekst* / red. R. Grzegorzycykowa, K. Waszakowa. Warszawa, 2008. S. 167–180.
7. Buttler D. Grupa semantyczna przymiotników polskich o znaczeniu „pozostający w związku z radością”. *Prace Filologiczne*. Warszawa, 1977. T. XXVII. S. 271–286.
8. Buttler D. Łączliwość przymiotników o znaczeniu „związany z radością”. *Prace Filologiczne*. Warszawa, 1979. T. XXVII. S. 207–221.
9. Jarymowicz M. Uczucia. *Encyklopedia Psychologii* / red. W. Szewczuk. Warszawa, 1998. S. 929–935.
10. Krzyżanowska A. Pole semantyczne pojęcia „smutku” w języku polskim i francuskim. *Pojęcie – Słowo – Tekst* / red. R. Grzegorzycykowa, K. Waszakowa. Warszawa, 2008. S. 61–78.
11. Lakoff G., Johnson M. *Metafory w naszym życiu* (przełożył i wstęp opatrzył T.P. Krzeszowski). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988. 270 s.
12. Łozińska O. Pole frazeosemantyczne smutek w języku polskim (na materiale frazeologii kinematycznej). *Z bliska i z daleka. Język polski w badaniach językoznawców lwowskich i toruńskich* / red. M. Gębka-Wolak, A. Krawczuk. Toruń. 2019. S. 135–150.
13. Mikołajczuk A. *Obraz radości we współczesnej polszczyźnie*. Warszawa: Semper, 2009. 357 s.
14. Nowakowska-Kempna I. *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Część II. Data*. Warszawa: Wyd-wo: WSP TWP, 2000. 434 s.
15. Waszakowa K. „Uśmiech” jako słowo i gest mimiczny. *Obraz uśmiechu we współczesnej polszczyźnie*. *Pojęcie – Słowo – Tekst* / red. R. Grzegorzycykowa, K. Waszakowa. Warszawa, 2008. S. 151–166.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

- ISJP – Inny słownik języka polskiego: W 2 t. red. Bańko M. Warszawa, 2000.
NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego, URL: <http://nkjp.pl>. (дата звернення: 16.06.2023).
USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego: W 4 t. red. Dubisz S. Warszawa 2006.
WKS – Mosiołek-Kłosińska K. W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa. 2001.
WSFJP – Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Warszawa. 2003.
WSJP – Wielki słownik języka polskiego. red. Żmigrodzki P., URL: <https://www.wsjp.pl/> (дата звернення: 27.07.2023).

REFERENCES

1. Varii M.Y. (2009) *Zahalna psykhohohiia*: pidr. [dlia stud. vyshch. navch. zakl.]. [General psychology: textbook [for students of higher educational establishments]] Kyiv: TSUL [Centre of educational literature]. 1007. [in Ukrainian].
2. Levchenko O.P. (2005) *Frazeolohichna symbolika: linhvokulturolohichnyi aspect*. [Phraseological symbolism: linguistic and cultural aspect] Lviv. 105–118. [in Ukrainian].
3. Lozynska O. (2015) *Frazeo-semantyczne pole „radist” u polskii movi* (na materialu polskoi kinematychnoi frazeolohii). [Phraseological and semantic field of “joy” in the Polish language (on the material of Polish kinematic phraseology)]. *Radość. Aspekty językowo-kulturowe* / ed. Gr. Filip and M. Patro-Kucab. Rzesów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. [University of Rzeszów Publishing House]. 76–89. [in Ukrainian].
4. Okhrimenko M.A. (2012) *Idioetnichni osoblyvosti odynyts frazeosemantychnoho polia „Emotsii liudyny” v perskii i ukrainskii movakh*: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk. [Idio-ethnic features of the units of the phraseological field “Human Emotions” in Persian and Ukrainian languages: abstract of the dissertation for the degree of candidate of philological sciences] Kyiv. [in Ukrainian].
5. Selivanova O. (2004) *Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnhityvnyi ta etnokulturnyi aspekty)*: monohrafiia. [Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects): monograph]. – Kyiv; Cherkasy: Brahma. 276. [in Ukrainian].
6. Balcerzak M. (2008) *Uśmiech jako komunikatywny gest mimiczny o bogatej semantyce*. [A smile as a communicative facial gesture with rich semantics]. *Pojęcie – Słowo – Tekst* [Concept – Word – Text] / edited by R. Grzegorzycykowa, K. Waszakowa. Warsaw. 167–180. [in Polish].
7. Buttler D. (1977) *Grupa semantyczna przymiotników polskich o znaczeniu „pozostający w związku z radością”*. [Semantic group of Polish adjectives that mean “connected with happiness”]. *Prace Filologiczne*. [Philological Works]. Warsaw. T. XXVII. 271–286. [in Polish].
8. Buttler D. (1979) *Łączliwość przymiotników o znaczeniu „związany z radością”*. [Combinations of adjectives that mean “connected with happiness”]. *Prace Filologiczne*. [Philological Works]. Warsaw. Volume XXVII. 207–221. [in Polish].
9. Jarymowicz M. (1998) *Uczucia*. [Feelings]. *Encyklopedia Psychologii* [Encyclopedia of Psychology] / ed. W. Szewczuk. Warsaw. 929–935. [in Polish].
10. Krzyżanowska A. (2008) *Pole semantyczne pojęcia „smutku” w języku polskim i francuskim*. [Semantic field of the concept of “sadness” in Polish and French]. *Pojęcie – Słowo – Tekst*. [Concept – Word – Text] / edited by R. Grzegorzycykowa, K. Waszakowa. Warsaw. 61–78. [in Polish].

11. Lakoff G., Johnson M. (1988) Metafory w naszym życiu (przełożył i wstęp opatrzył T.P. Krzeszowski). [Metaphors we live by (translated and prefaced by T.P. Krzeszowski)]. Warsaw: Państwowy Instytut Wydawniczy [National Publishing Institute]. 270. [in Polish].
12. Łozińska O. (2019) Pole frazeosemantyczne *smutek* w języku polskim (na materiale frazeologii kinematycznej). [Phraseosemantic field of *sadness* in Polish (on the material of kinematic phraseology)]. *Z bliska i z daleka. Język polski w badaniach językoznawców lwowskich i toruńskich*. [From near and from afar. The Polish language in the research of linguists from Lviv and Toruń] / ed. by M. Gębka-Wolak, A. Krawczuk. Torun. 135–150. [in Polish].
13. Mikołajczuk A. (2009) Obraz radości we współczesnej polszczyźnie. [The image of happiness in contemporary Polish]. Warsaw : Semper. 357. [in Polish].
14. Nowakowska-Kempna I. (2000) Konceptualizacja uczuć w języku polskim. [Conceptualization of feelings in Polish]. Part II. Data. Warsaw : WSP TWP [Higher Pedagogical School of TWP] Publishing House. 434. [in Polish].
15. Waszakowa K. (2008) „Uśmiech” jako słowo i gest mimiczny. Obraz uśmiechu we współczesnej polszczyźnie. [“Smile” as a word and facial gesture. The image of a smile in contemporary Polish]. *Pojęcie – Słowo – Tekst [Concept – Word – Text]* / edited by R. Grzegorzycowa, K. Waszakowa. Warsaw. 151–166. [in Polish].

SOURCE BASE

- ISJP – Inny słownik języka polskiego [The Alternative Dictionary of the Polish Language]: In 2 vol. ed. by Bańko M. Warsaw, 2000. [in Polish].
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego [The National Corpus of the Polish Language], URL: <http://nkjp.pl>. (Accessed 16 June 2023). [in Polish].
- USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego [The Universal Dictionary of the Polish Language]: In 4 vol. ed. by Dubisz S. Warsaw, 2006. [in Polish].
- WKS – Mosiołek-Kłosińska K. (2001) W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego. [In a few words. The Phraseological Dictionary of the Polish language] Warsaw. [in Polish].
- WSFJP – Müldner-Nieckowski P. (2003) Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. [The Comprehensive Phraseological Dictionary of the Polish language]. Warsaw. [in Polish].
- WSJP – Wielki słownik języka polskiego. [The Comprehensive Dictionary of the Polish Language]. ed. by Żmigrodzki P., URL: <https://www.wsjp.pl/> (Accessed 27 July 2023). [in Polish].

UDC 808:659.3 (477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-25>

Yuliia MASLOVA,

orcid.org/0000-0002-5568-8282

PhD, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Document Studies and Information Activities

National University "Ostroh Academy"

(Ostroh, Rivne region, Ukraine) yuliia.maslova@oa.edu.ua

Dariia MASLOVA,

orcid.org/0009-0009-7242-2708

Master's degree in "Information, Library and Archival Affairs"

National University "Ostroh Academy"

(Ostroh, Rivne region, Ukraine) dariia.maslova@oa.edu.ua

Viktoriia ULIANOVA,

orcid.org/0000-0002-2821-1833

PhD,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages of Natural Sciences Faculties

Odesa I.I. Mechnikov National University

(Odesa, Ukraine) ulyanova.viktoria@onu.edu.ua

LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE ASPECT OF SOCIAL NETWORKS: MECHANISMS OF MUTUAL INFLUENCE

The article describes the main aspects of the influence of social networks on language and communication. Emphasis is placed on simplifying language practices during online communication in the conditions of globalization of the information space. Social networks, which have partially replaced live communication, have created a virtual world within which those who communicate with each other have a persuasive influence on each other. As a result of communication in social networks, language discourse undergoes radical changes to simplification, which indicates the possibility of a threat to the further development and preservation of the norms of the literary language. However, social networks allow users to communicate in real time, giving the advantage of quick messaging and quick responses. This allows for quick communication and instant feedback. Social networks give preference to communicating with a much larger audience than in ordinary personal communication, which leads to the interweaving of real and virtual social life. Users of the virtual world can find new friends, colleagues, like-minded people from different countries and cultures. Social networks demonstrate a new reality of our immanent existence, which reflects the mosaic of thoughts, interests and desires of network communication participants, form a "virtual identity", which affects the creation of a modern social communicative space and the construction of a new image of an info person in the world. Thanks to the efficiency, creativity, realization of texts, archiveability, freedom of speech and interactivity of network communication, the use of social networks is a serious competition to official media. Social networks are an integrated part of the new virtual social environment.

Key words: *social networks, language, communication, online communication.*

Юлія МАСЛОВА,

orcid.org/0000-0002-5568-8282

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри інформаційно-документних комунікацій

Національного університету «Острозька академія»

(Острог, Рівненська область, Україна) *yuliia.maslova@oa.edu.ua*

Дарія МАСЛОВА,

orcid.org/0009-0009-7242-2708

магістр спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

Національного університету «Острозька академія»

(Острог, Рівненська область, Україна) *dariia.maslova@oa.edu.ua*

Вікторія УЛЬЯНОВА,

orcid.org/0000-0002-2821-1833

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

(Одеса, Україна) *ulyanova.viktoria@onu.edu.ua*

МОВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ: МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОВПЛИВУ

У статті описано основні аспекти впливу соціальних мереж на мову й комунікацію. Закцентовано на спрощенні мовних практик під час онлайн-спілкування в умовах глобалізації інформаційного простору. Соціальні мережі, які частково замінили живе спілкування, сконструювали віртуальний світ у межах якого ті хто комунікують між собою здійснюють персуазивний вплив один на одного. У результаті спілкування в соціальних мережах мовний дискурс зазнає кардинальних змін до спрощення, що свідчить про можливість загрози для подальшого розвитку й збереження норм літературної мови. Однак, соціальні мережі дозволяють користувачам спілкуватися в режимі реального часу, надаючи перевагу швидко обмінюватися повідомленнями та хутко реагувати на них. Це дозволяє забезпечити жваву комунікацію та отримувати миттєвий зворотній зв'язок. Соціальні мережі надають перевагу комунікувати зі значно більшою аудиторією, ніж у звичайному особистому спілкуванні, що призводить до переплетіння реального та віртуального соціального життя. Користувачі віртуального світу можуть знаходити нових друзів, колег, однодумців з різних країн та культур. Соціальні мережі демонструють нову реальність нашого іманентного буття, яка відображає мозаїчність думок, інтересів і бажань учасників мережевого спілкування, формують «віртуальну ідентичність», яка впливає на створення сучасного соціального комунікативного простору та на конструювання нового образу інфолюдини у світі. Саме завдяки оперативності, креативності, креалізованості текстів, архівабельності, свободі слова й інтерактивності мережевої комунікації використання соцмереж становить серйозну конкуренцію офіційним медіа. Соціальні мережі – це інтегрована частина нового віртуального соціального середовища.

Ключові слова: соціальні мережі, мова, комунікація, онлайн-спілкування.

Modern social networks are a kind of global coordination centre of social relations, which is capable of compensating the communication vacuum, regulating information processes in the virtual space, which is a special feature of the development of the social communications system. In today's globalized world, the Internet has become an integral part of the communicative activity of an individual and society in general. Social networks have become an important part of it, as active platforms for business, education, science, and leisure, on the basis of which specific forms of interpersonal and social connections have been further developed. The World Wide Web has provided technical opportunities for online communication so that it is easy to find people with

similar interests, opinions, and views on life. They have become a kind of "...instrument with the help of which a large number of users of the global network get additional opportunities in communication and dissemination of information" (Kohan, 2014: 62).

Under the influence of social networks, changes occur not only in interpersonal communication, but also in language, as the most effective means of communication. The extreme popularity of social networks is due to the fact that they provide a technical opportunity to hold a public polylogue, quickly express one's opinion, views on events and situations, create one's virtual image, post their creative works for discussion, sell ideas, goods, and services (a communication channel for advertising and marketing

in general). In the conditions of the popularization of social networks, the language of communication in them changes: it becomes colloquial, concise and creative, and the texts are realized (saturated with graphic, audio and video elements). Such a relatively new communicative environment of social networks generated new ways of communication and created new forms for the existence of linguistic and communicative trends. Tracking speech and communication practices in social networks is **the aim of our research**. In our research, we want to pay special attention to the peculiarities of verbal behaviour and non-verbal resources of communicative behaviour of users of social networks.

Communication in social networks has been of interest to many scientists. Thus, the essence of the concept of communication and its linguistic aspect were studied by S. Denysiuk, O. Baryshpolets, E. Dmytrenko, F. Bacevich, Ya. Vzhets, A. Berger, N. Barnes, and others. Issues of media linguistics became the object of scientific research by such researchers as H. Pocheptsov, N. Yelnikova, O. Sinyuta, O. Horoshko, and others. The pandemic has prompted scientists to turn even more to the problem of communication in social networks. The study of the etiquette of online education and upbringing of students during the pandemic was considered in the article "Etiquette of Online Education and Upbringing of Students during the Pandemic: Practical Recommendations" (Maslova, Ulianova, 2023). Peculiarities of scientific communication in social networks between specialists during the pandemic were investigated in the article Social Media and the New World of Scientific Communication during the COVID-19 Pandemic (Pollett, Rivers, 2020).

The scientific study of the language-communicative aspect of social networks and their mutual influence is based on structural-content, comparative approaches that allow identifying typological-semantic features. Since the study of the popularity of social networks lies in an interdisciplinary plane, in the process of studying their features, general scientific methods of classification, a descriptive method, as well as the Google Trends method, which is a modern tool for marketing research, were applied.

At the current stage of development, humanitarian studies successfully uses the concepts and terms of communicative studies, which gives reason to associate it with social communications, in particular, communication in social networks. Under the influence of social networks, there is a change in written communication and a new way of communication is created, which demonstrates an oral type of conversational style.

The possibility of anonymity, implementation of self-presentation, the desire to "be heard", "be different", "be yourself" led to an increase in the emotional and expressive background of online communication. Therefore, in order to give their own messages an emotional colour and expression, in anticipation of the same open and, most importantly, frank reaction from the recipients, communicators in social networks use stylistically reduced vocabulary: jargonisms, slangisms, colloquialisms, neologisms, the use of abbreviations, the use of smileys, memes, emoticons, and other non-verbal resources. The emotional nature of messages in social media is indicated in writing and by appropriate punctuation marks, which leads to the frequent use of exclamatory and interrogative sentences, mostly with several exclamation marks or questions. Such expressive messages contain representations and describe real fragments of reality, which the user singles out as significant for his virtual perception of the world. Most of all, users of social networks strive to create their own unique info image, which should be attractive, outrageous, and unique, therefore they express their communication style quite creatively with verbal and non-verbal resources.

We believe that the lack of clear rules regarding the use of norms of literary language during communication in social networks, namely censorship, is the cause and effect of the formation of new unique language units – neologisms and slangisms. The opinions of linguists regarding slang differ: some believe that "slang spoils and pollutes the literary language, that it is a parasitic layer of vocabulary that must be fought against. Others, on the contrary, see in it an element that gives the language liveliness and imagery, contributes to its enrichment and improvement" (Sinyuta, 2018: 60). The information space contributes to the unification of language and communication processes and leads to the development of bilingual relations, brevity, which directly affect the virtual language culture.

One of the distinctive features of online communication is the emergence of a large number of colloquial neologisms. The researchers admit that "when a new socio-cultural phenomenon appears, users themselves form a lexicon. Accordingly, dictionaries of various sociolinguistic orientations immediately appear" (Chemerkina, 2009: 46). In particular, most of the suggested words come from social networks. Thus, it can be assumed that users of social networks not only create new lexical structures, but also bear the social responsibility of spreading new words. In particular, every day we hear "googling", etc., which

means to find certain information on the Google network – one of the search applications; “post” – write a message in social networks; “to like” – to like something in social networks; “take a selfie” – take a certain type of photo, a self-portrait, taken with the help of a smartphone or iPhone camera. Words such as “follower” (an active user of a social network who follows the status updates or news feed of another user) and “user” (a person who is registered on a certain website or platform and uses its services), “influencer” (a person who has many followers and an active audience on social media, uses his authority to influence the behaviour, thoughts, and actions of his followers), “stories” (a short video or photos that appear on top of news feeds in social networks for a limited time), “vibe” (a short expression that means mood or emotional state) – entered the active layer of our vocabulary precisely from the Internet space and social networks.

In the modern conditions of popularization of social networks as a communication platform, the importance of the norms of the literary language as a way of interpersonal communication and community communication is gradually changing. “Given that network communities in the Internet environment are informal and involve relative freedom of content and literary style, any regulation of their functioning seems, on the one hand, inappropriate” (Tarasenko, 2017: 456). The language of social networks is a reflection of the real speech situation with a significant number of discrepancies between the literary language and the actual speech of users. The popularization of the simplified attitude of users to the norms of the literary language and the predominance of non-normative features inherent in spoken speech can lead to illiteracy of the individual and society in general.

It is worth noting that the presence in modern gadgets, smartphones, etc. of various applications and programs for automatically checking the grammar of the text, reduces the need to acquire knowledge independently, which in general lowers the level of mastery of the literary language, the text design suffers, and speech acts become more fragmented.

However, the language of social networks has its own unique features that distinguish it from traditional forms of communication. Here are some characteristic features that should be highlighted:

Abbreviations. The use of abbreviations and acronyms allows you to save space and time when writing. For example, LOL (Laugh Out Loud), BRB (Be Right Back – I’ll be back soon) or OMG (Oh My God!), 4u – (For You), IMHO (In My Humble Opinion), FOMO – (Fear Of Missing Out (missing

something interesting)) – represents the fear of being out of context or missing relevant events, TTYL (Talk To You Later), IMO (In My Opinion), ASAP (As Soon As Possible), ETA (Estimated Time of Arrival), IDK (I Don’t Know).

Emoticons and emojis are graphic symbols used to convey emotions, moods, and other nuances of meaning in written communication. They help avoid misunderstandings and bring interlocutors closer together. Here are some general categories and examples of emoticons and emojis:

Smiles and facial expressions: :) (:D ;).

Gesture emoticons: \o/ (joy, triumph), /facepalm (facepalm to face – disappointment, dissatisfaction).

Emoticons to show love and romance: <3 (heart), :-* (kiss).

Emojis showing emotions: 😍 (expression of admiration, love), 😂 (laughter to tears).

Emoticons to show sadness or disappointment: :-((sad face), :'((crying)

Emojis related to food and drinks: 🍷 🍔 🍷 🍰.

Emoji showing the weather: ☀ ☁ ❄.

Emoticons to show activity or state: \m/ (rock guitarist gesture), \o/ (joyful raising of hands).

Internet slang. Internet slang consists of informal words, expressions, and abbreviations that are typical for use in the online environment. These can be special expressions, memes, or terms used by Internet communities. At the lexical level, they mostly use everyday vocabulary and jargon: ban, hack, ROFL, etc. Also, shortening words is one of the effective ways of creating slang units in social networks such as: *comp, info, insta*.

Memes. Memes are visual or textual elements that are widely distributed on the Internet and become popular among users. They are often used to express emotions, humour or cultural associations. Some common memes used in social media communication include:

“This is Fine” (an image of a dog sitting in a burning room saying that everything is fine!).

“Pepe the Frog” (the image of Pepe the frog, which has become a symbol of various emotions).

“Expanding Brain” (a sequence of images showing the development of thoughts from simple to complex).

“Surprised Pikachu” (an image of Pikachu looking surprised).

Irony and sarcasm. In the language of social networks, lexical items are frequently used to express irony and sarcasm. Users can use the reverse meaning of words or special phrases to express their point of view or emphasize their sceptical opinion. Here are some ways irony and sarcasm are used in communication:

Reverse Semantics: Words are used with the opposite meaning to express irony. For example, the sentence “You are very polite” may contain hidden irony if the interlocutor does not actually think that the other person is being polite.

Sarcasm: Sarcasm is the use of sharp, critical tone or sarcastic comments to reinforce certain points of view or statements. For example, in response to the question “*Was it a good plan?*” the answer might be, “*Yes, it was the most brilliant plan in all dimensions!*”.

Increasing contradiction: Irony can be used to emphasize the contradiction between what is said and what is actually meant. For example, the statement “You are a very literate person” can be ironic if it is said during criticism or sarcasm.

Humour: Irony and sarcasm are often used to create a humorous effect. They can add laughter and lightness to communication, especially in informal conversations or humorous situations.

It is also important to understand the concept of communicative behaviour, which we understand in our scientific research as a certain way of interaction between communicators and recipients in the communication process. It covers all types of behaviour that affect perception, understanding, and communication between communicators. Furthermore, it is significant that communicative behaviour includes not only the verbal aspect (words, speech), but also non-verbal elements (gestures, facial expressions, tone of voice, eye contact, etc.). The communicative behaviour of social media users can vary depending on various factors, but the main features of such behaviour include the following:

Publication of content. Social media users actively publish messages, photos, videos and other content. They can share their thoughts, ideas, experiences, news or information about their lives. Publishing content allows users to attract attention and attract new audience members. It can help expand your horizons, find like-minded people, new friends or partners.

Comment. Users leave comments under other people’s posts. These can be feedback, questions, advice, expressions of support or discussions on a particular topic. Comments allow users to express their thoughts, impressions and feedback on posts. This can be useful for discussing news, events, photos, videos, music and other content. Users can find a common language, unite around common interests, and discuss topics that unite them. This creates a sense of belonging and community among users.

Likes and reposts. Users show their recognition or interest in the content by clicking the appropriate button or reposting the post on their page. This facili-

tates the sharing of content and interaction between users. Likes and reposts allow users to express their positive reaction to the content being published. More likes and reposts can indicate high quality, interest or relevance of the content to the audience. Many likes and reposts can attract the attention of other users and increase the likelihood that they will view, interact or follow a user’s page or profile.

Private messages. Users can send private messages to each other to discuss specific topics, chat or exchange information privately. Private messages allow you to get closer to each other, establish personal contacts and communicate. This is especially useful for building and maintaining personal relationships, conversations with friends, relatives or new acquaintances.

Communities and groups. Users can join various communities and groups based on interests or topics. They can discuss common issues, share information and interact. People can get support from like-minded people, ask questions, get advice and share their experiences for mutual enrichment and development.

In order to study in more detail the dynamics of the popularity of social networks, because there are many of them in the world, you can use the Google Trends application – this is a free tool from the Google company that allows users to research and analyse the popularity and trends of Google searches around the world. With the help of Google Trends, you can study topics of interest to users, find new keywords for search engine optimization of sites, analyse competitors and much more.

Google Trends allows users to compare the popularity of queries across time periods, localizations and languages, as well as receive advice on related queries. It also provides graphs and data visualizations that allow users to understand trends and changes in requests over time.

Google Trends can be a useful tool for market research, market analysis and search engine optimization. It allows you to explore trends in search keywords and topics.

In particular, we selected keywords for search, namely social networks such as Instagram, Facebook and Twitter, in order to compare the dynamics of the popularity of social networks in the world over the last year. Therefore, we will highlight the following results (Fig. 1).

In general, Instagram is blue, Facebook is red, and Twitter is yellow. We see that according to Google queries, the most popular social network in the world over the last year is Facebook, Instagram is in second place, and Twitter is the least popular social network. This is at the request of users (Fig. 2).

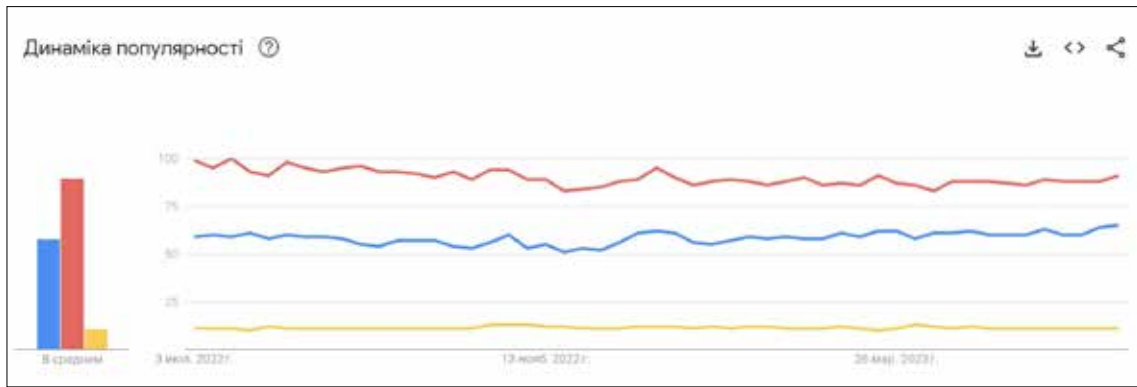

Fig. 1. Dynamics of popularity of social networks

Fig. 2. The level of interest in social networks in the world

In these statistics, we can see the level of interest in the Instagram social network, that is, a comparative characteristic by region. We can see that Instagram is the most popular platform in countries such as India, Brazil, Iraq, Japan and the Republic of Korea (Fig. 3).

In these statistics, we can see the level of interest in the Facebook social network, that is, a comparative characteristic by region. We can see that Facebook is

the most popular platform in countries such as Hungary, Bulgaria, Poland, the Philippines, and Bangladesh (Fig. 4).

In these statistics, we can see the level of interest in the Twitter social network, that is, a comparative characteristic by region. We can see that Twitter is a popular platform in countries like Saudi Arabia, Japan, Republic of Korea, Turkey and UAE. In gen-

Fig. 3. The level of interest in social networks in the world

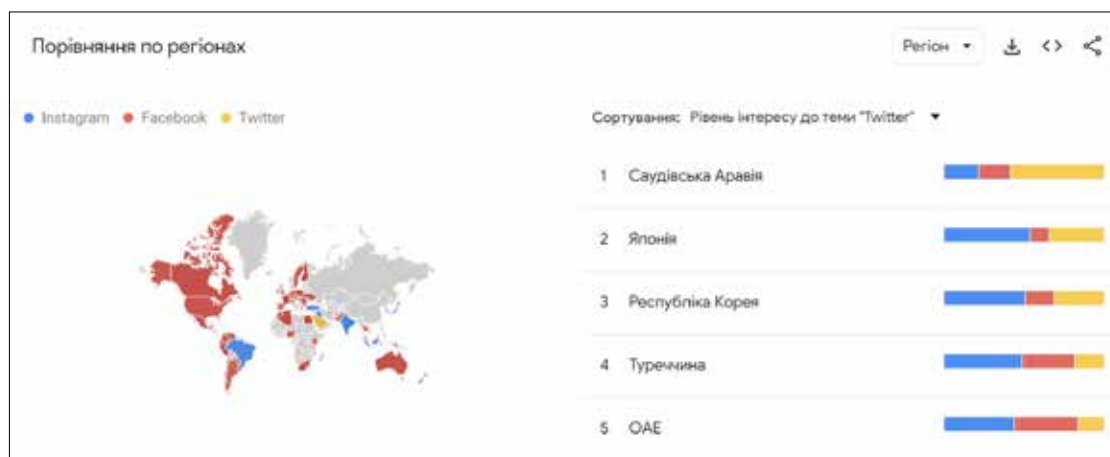

Fig. 4. The level of interest in social networks in the world

eral, users are significantly less likely to use Twitter as a communication space.

Therefore, we can summarize that the network society in which we live has appeared, where the network principle of communication organization operates, which unites politics, economics, business communication, various information flows, education, science, and our leisure time in general. Social networks are an integrated part of the new virtual social environment.

Conclusions. The language of social networks is often different from the standard literary language used in official documents, books and formal communications. This is due to the specific context and nature of communication in social networks, where people usually communicate quickly, exchange ideas and express emotions. Such phenomena as abbreviations of words, use of emojis, symbols, neologisms and slangisms are common in social networks. This way of communication is more informal, and some norms of literary language may be violated. However, it is worth noting that social networks are not a platform for standard literary language. They represent

a kind of space where language norms can vary and adapt to the specific needs and context of users. Language norms on social networks also depend on the community or application in which they are used. For example, non-commercial forums or academic groups may have stricter requirements for language accuracy and standards. Due to the efficiency, creativity, realizability, archiveability, freedom of speech and interactivity of network communication, the use of social networks is a serious competition to official media.

In general, although social media language may differ from literary language, this does not threaten the norms of literary language, as these two forms of language exist in different contexts and are used for different purposes. It is important to understand the context and adapt to the way of communication in social networks. Social networks are not only means of mass communication, but also important elements of the mechanism of construction of linguistic and communicative space in the conditions of modern society, which perform a number of functions, creating a value system for their existence.

BIBLIOGRAPHY

1. Коган К. М. Соціальні мережі як елемент нового соціального середовища. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2014. Вип. 16. С. 61-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2014_16_8.
2. Синюта О. Роль соціальних мереж у зміні мов. *International scientific survey journal*. 2018. Т. 1, № 3. С. 1-13. URL: <http://syniutajournals.com/index.php/ISSJ/article/view/17/15>.
3. Тарасенко Н. Інформаційні комунікації в середовищі соціальних мереж: аспекти стандартизації бібліотечного сегмента. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / редкол.: О. С. Онищенко (голова), Г. В. Борзяк, В. М. Горовий [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України*. Київ, 2017. Вип. 46. С. 455-477. <https://doi.org/10.15407/np.46.455>.
4. Чермеркін С. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньоструктурні процеси. К., 2009. 240 с. URL: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/e-library/Documents/chemerkin-s.pdf>.
5. Maslova, Y. and Ulianova, V. (2023). Etiquette of Online Education and Upbringing of Students during the Pandemic: Practical Recommendations. *Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth, Youth Voice Journal, Vol. III*, pp. 46-56. ISBN (ONLINE): 978-1-911634-80-5
6. Pollett S., Rivers C., Social Media and the New World of Scientific Communication During the COVID-19 Pandemic. *Clinical Infectious Diseases*. Volume 71, Issue 16, 15 October 2020, Pages 2184-2186, <https://doi.org/10.1093/cid/ciaa553>.

REFERENCES

1. Chemerkin, S. (2009). *Ukrainska mova v Interneti: pozamovni ta vnutrishostrukturni protsesy* [Ukrainian language on the Internet: extra-curricular and inter-structural processes]. Kyiv: PPVF. Retrieved from: <http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/e-library/Documents/chemerkin-s.pdf> [in Ukrainian].
2. Kohan, K.M. (2014). *Sotsialni merezhi yak element novoho sotsialnoho seredovyscha* [Social Networks as Elements of a New Social Environment]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment*, Vyp. 16, pp. 61–71. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2014_16_8 [in Ukrainian].
3. Maslova, Y. and Ulianova, V. (2023). *Etiquette of Online Education and Upbringing of Students during the Pandemic: Practical Recommendations. Inequality, Informational Warfare, Fakes and Self-Regulation in Education and Upbringing of Youth*, *Youth Voice Journal*, Vol. III, pp. 46–56. ISBN (ONLINE): 978-1-911634-80-5 [in English].
4. Pollett S., Rivers C., *Social Media and the New World of Scientific Communication During the COVID-19 Pandemic*, *Clinical Infectious Diseases*, Volume 71, Issue 16, 15 October 2020, Pages 2184–2186, <https://doi.org/10.1093/cid/ciaa553> [in English].
5. Sinyuta, O. (2018). *Rol' soczialnykh merezh u zminenni mov* [The role of social networks in changing languages]. *International scientific survey journal*, T. 1, pp. 1–13. Retrieved from <http://snyutajournals.com/index.php/ISSJ/article/view/17/15> [in Ukrainian].
6. Tarasenko, N. (2017). *Informatsiini komunikatsii v seredovyschi sotsialnykh merezh: aspekty standartyzatsii bibliotechnoho sehmenta* [Information Communication among Social Networks: Standardization Aspects of Library Segment]. *Nauk. pr. Nats. b-ky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho*. Vyp. 46, pp. 455–477. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/np.46.455> [in Ukrainian].

УДК 811.11

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-26>

Олена МАТІЄНКО,

orcid.org/0000-0002-4007-3437

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри методики навчання іноземних мов

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

(Вінниця, Україна) e_matienko@ukr.net

Світлана БУЧАЦЬКА,

orcid.org/0000-0001-6063-5858

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри методики навчання іноземних мов

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

(Вінниця, Україна) svitusik@gmail.com

МЕДІАЛІНГВІСТИЧНИЙ РЕСУРС ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ПОДКАСТАХ

Статтю присвячено дослідженню лексичних запозичень в медіалінгвістичному аспекті. Актуальність дослідження визначається тим, що медіатексти, зокрема подкасти, є сьогодні однією з найпоширеніших форм використання мови. У статті подкасти визначаються як соціальні сервіси, що дають змогу користувачам створювати та поширювати аудіо- та відеопрограми в Інтернеті. Вивчення ролі подкастів у динаміці мовних процесів передбачає аналіз медіалінгвістичних механізмів взаємодії мов шляхом запозичення лексичних одиниць, тому мета статті полягає у дослідженні лексичних запозичень в англійських подкастах та аналізу сфери їх проникнення в англійську мову.

Як одна з основних сфер мовленнєвого використання, подкасти певною мірою визначають сьогодні характер і властивості сучасного стану мови. Відображення цих процесів виявлено, зокрема, у використанні запозичень із найрізноманітніших мов. На думку авторів статті, головним інструментом взаємопроникнення мов є використання лексичних запозичень у мовленні. У статті наведено приклади запозичень, що вживаються в подкастах різноманітної тематики (наука, технічний прогрес, побут, гастрономія тощо). Автори статті встановили, що запозичення в англійській мові представлені лексичними одиницями, які є засобом спілкування та взаєморозуміння фахівців у багатьох галузях, і забезпечують їх входження у глобальний контекст.

Цікавим із лінгвістичного погляду є той факт, що частина запозичень є повними, тобто зберегли фонетичну й орфографічну оболонку слова. При цьому такі запозичення можуть як мати аналог в англійській мові, так і не мати його. Крім того, невелику частину запозичень становлять слова-кальки.

Загальний висновок полягає в тому, що вживання запозичень в англійській мові є невід'ємною характеристикою сучасного мовного процесу, однак він не впливає на розвиток стилізових особливостей англійської мови та мовленнєву культуру.

Ключові слова: англійська мова, запозичення, медіалінгвістика, медіатекст, подкаст.

Olena MATIENKO,

orcid.org/0000-0002-4007-3437

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Methods of Foreign Language Teaching Department

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

(Vinnitsia, Ukraine) e_matienko@ukr.net

Svitlana BUCHATSKA,

orcid.org/0000-0001-6063-5858

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Methods of Foreign Language Teaching Department

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

(Vinnitsia, Ukraine) svitusik@gmail.com

A MEDIALINGUISTIC RESOURCE OF LEXICAL BORROWINGS IN PODCASTS

The article is devoted to the study of lexical borrowings in the media linguistic aspect. The relevance of the study is determined by the fact that media texts, in particular podcasts, are one of the most common forms of language use today. The article defines podcasts as social services that allow users to create and distribute audio and video programs on the Internet. The study of the role of podcasts in the dynamics of language processes involves the analysis of mediallyinguistic mechanisms of language interaction through the borrowing of lexical units, so the purpose of the article is to study lexical borrowings in English podcasts and analyze the scope of their penetration into the English language.

As one of the main spheres of language use, podcasts to a certain extent determine the nature and properties of the current state of the language today. These processes are reflected, in particular, in the use of borrowings from various languages. According to the authors of the article, the main instrument of language interpenetration is the use of lexical borrowings in speech. The article provides examples of borrowings used in podcasts on various topics (science, technological progress, everyday life, gastronomy, etc.). The authors of the article have established that borrowings in English are represented by lexical units that are a means of communication and mutual understanding of specialists in many fields and ensure their entry into the global context.

Interesting from a linguistic point of view is the fact that some of the borrowings are complete, i.e., they have retained the phonetic and spelling of the word. At the same time, such borrowings may or may not have an analog in English.

In addition, a small part of the borrowings is made up of word-copies. The general conclusion is that the use of borrowings in English is an integral characteristic of the modern language process, but it does not affect the development of stylistic features of the English language and speech culture.

Key words: English, borrowing, media linguistics, media text, podcast.

Постановка проблеми. Актуальність медіалінгвістики як нового системного підходу до вивчення мови зумовлена тим, що медіатексти є однією з найпоширеніших форм використання мови в даний час. Кінець ХХ ст. і початок ХХІ ст. характеризуються бурхливим зростанням нової сфери використання мови – масової комунікації. Динамічний розвиток традиційних засобів масової інформації, поява нових комп'ютерних інформаційних технологій і глобалізація світового інформаційного простору істотно вплинули на процеси розвитку і поширення мови. Усі ці складні й багатогранні процеси потребують не лише наукового осмислення, а й розроблення нових парадигм для практичного вивчення медіамовлення.

Термін «медіа лінгвістика» (media linguistics) з'явився порівняно недавно. Його зафіксовано в працях британських дослідників мови засобів масової інформації, зокрема, у статті Дж. Корнера, К. Річардсона та Н. Фентона "Textualizing risk: TV discourse and the issue of nuclear energy", яку можна вважати програмною, адже в ній уперше визначено предмет і завдання медіалінгвістики (Corner, 1990).

Виокремлюючи медіалінгвістику в самостійний науковий напрям, Джон Корнер відзначає її міждисциплінарний характер: «Медіалінгвістика об'єднала широкий спектр досліджень, які стосуються такої галузі, що динамічно розвивається, як мова засобів масової інформації. Сьогодні існує багато літератури, присвяченої мові ЗМІ, причому часто ці дослідження мають міждисциплінарний характер. Аналізуються різні жанри медійного мовлення, наприклад, новинний дискурс, документалістика та реклама (Потапенко, 2009; Щер-

бак, 2016). Зростає розуміння того, що «мова ЗМІ не залишається незмінною в кожному окремо взятому засобі масової інформації, але взаємодіє з іншими семіотичними системами, включно з візуальною» (Corner, 1995: 62).

Головною теоретичною складовою медіалінгвістики вважається концепція медіатексту, що існує практично в усіх дослідженнях медійного мовлення. Суть концепції полягає в тому, що традиційне визначення тексту в лінгвістиці як об'єднаної смисловим зв'язком послідовності знакових одиниць, властивостями якої є зв'язність і цілісність, у медіалінгвістиці розширює його межі. Концепція єдиного інформаційного простору дає змогу краще зрозуміти закони руху інформації та отримати динамічне уявлення про загальну інформаційну картину світу. Найважливішою складовою світового інформаційного простору є лінгвокультурна складова, значення якої важко переоцінити. Поняття лінгвокультурного простору, що визначається як царина поширення конкретних мов і культур у світовій медіаситуації, здатне показати фактичну невідповідність меж між територіями, державами та кордонами сфер інформаційного впливу. Головним інструментом взаємопроникнення мов є використання запозичень у мовленні.

Аналіз останніх досліджень. Проблема проникнення запозичень в мову, їх застосування у різних типах текстів, а також визначення власне терміну «запозичення» викликає неабиякий інтерес серед лінгвістів. Так, дослідження Ж. В. Колоїз (2016) присвячено дискусійним моментам в теорії лексичних запозичень із інших мов, а розвідка О. М. Прасол (2014) – історії дослідження явища

запозичення в українському мовознавстві. Низка вітчизняних вчених зосереджує свою увагу на впливі англіцизмів на сучасну українську мову (Дмитренко & Кохан, 2020; Стадній & Зозуля, 2022; Кочан, 2006). Англійські запозичення в комп'ютерній термінології на прикладі двох мов (німецької та української) розглянуто І. І. Барнич (2020). Зі свого боку, О. А. Кириченко та І. А. Сисоєва (2017) вивчали характер нових запозичень в англійській мові (на матеріалі Оксфордського словника).

Попри велику кількість публікацій, присвячених різноманітним аспектам студіювання лексичних запозичень з інших мов, залишається низка невирішених та дискусійних питань стосовно цієї групи лексичних одиниць, яка інтенсивно й активно оновлюється.

Мета статті полягає у дослідженні лексичних запозичень в англійських подкастах та аналізу сфери їх проникнення.

Виклад основного матеріалу. Реальні контури англо-американського лінгвокультурного простору виходять далеко за межі територій відповідних держав з огляду на величезне охоплення англійського медіамовлення та поширення Інтернету. Оцінюючи вплив медіатекстів на перебіг мовних процесів, можливо розмежувати три такі рівні аналізу: геолінгвістичний, інтралінгвістичний, інтралінгвістичний. Геолінгвістичний рівень передбачає аналіз впливу медіатекстів на стан і розвиток загальної лінгвокультурної ситуації у світі та в регіонах. На рівні інтралінгвістичному дослідників цікавлять питання взаємодії та взаємовпливу мов, вивчаються механізми та способи запозичень, а також функціональні стилі та сфери мовленнєвого вжитку, що найбільше піддаються іншомовному впливу. Вивчення ролі медіатекстів у динаміці мовних процесів на інтралінгвістичному рівні передбачає аналіз медіаобумовлених механізмів взаємодії мов, зокрема таких, як способи запозичення лексичних одиниць, що дає змогу скласти уявлення про культурологічний аспект того чи іншого твору медійного мовлення, про його національно-культурну специфіку.

Релевантним для нашого дослідження є такий вид медіатексту, як подкаст. Подкасти – це соціальні сервіси, що дають змогу користувачам створювати та поширювати аудіо- та відеопрограми у Всесвітній павутині. Подкасти відрізняються від традиційного телебачення та радіо тим, що вони не транслюються в прямому ефірі, а завантажуються на комп'ютер, що дає змогу прослуховувати аудіофайли або переглядати відеопрограми у зручний час. Під час вивчення іноземної мови

подкасти використовуються для розвитку навичок аудіювання та говоріння. В Інтернеті можна знайти як автентичні подкасти, наприклад BBC News, створені для носіїв мови, так і освітні подкасти різного рівня складності, різної тематики та тривалості.

Подкасти набирають дедалі більшої популярності в сучасному світі. І це зовсім не дивно, адже прослуховування подкасту нагадує невимушене спілкування зі своїми друзями, обговорення захоплень та останніх новин. А подкасти з філології відчиняють двері у світ літератури, культури та лінгвістики. YouTube є одним із найпопулярніших подкастів, на ньому розміщено статтю Бенні Льюїса “10 Ways to Use YouTube as a Language Learning Tool” (<https://www.fluentin3months.com/youtube-languagelearning/>), у якій розглядаються способи вдосконалення навичок мовлення. Крім того, на YouTube можна переглянути канали інших поліглотів. За допомогою YouTube можна вивчити самостійно вимову марок автомобілів, які мають неанглійські назви, наприклад: *BMW, Bugatti, Chevrolet, Citroen, Daewoo, Hyundai, Mitsubishi, Peugeot, Porsche, Renault, Volkswagen*. На сайті Monkey See (<http://www.monkeysee.com/>), переглянувши відео “Behind-the-Scenes of the White House Christmas Tree”, можна відпрацювати вимову іноземних антропонімів.

Як раніше зазначалося, вивчення ролі медіатекстів у динаміці мовних процесів передбачає аналіз медіаобумовлених механізмів взаємодії мов шляхом запозичення лексичних одиниць. З концептуального погляду запозичення відображають найрозвиненіші в рамках тієї чи іншої національної культури сфери діяльності. В англійській мові найчисленнішою є група запозичень зі старофранцузької. 1066 рік відомий як рік завоювання Англії «норманами, які принесли на острови французьку мову, з нормандського діалекту якої утворилася англо-нормандська мова, що стала згодом державною» (Singh, 2005: 78). Ця мова проіснувала до кінця XIV століття, хоча корінне населення продовжувало говорити англійською. Вважається, що ці «запозичення в англійській мові становлять четверту частину всіх найуживаніших слів, до яких серед інших належать: *entrance* (вхід), *goddess* (богиня), *admirable* (чудовий, чудовий), *flexible* (гнучкий), *difficult* (важкий), *disappointment* (розчарування), *movement* (рух), *solitude* (усамітнення, самотність), *court* (суд), *government* (уряд), *battle* (битва), *city* (місто) та багато інших» (Hitchings, 2008: 54).

Що стосується запозичень з німецької мови, то вони за своєю кількістю посідають в сучасній

англійській мові друге місце після французької. Більшість таких слів «становлять одиниці місцевого та історичного колориту, що відображають особливості народу мови-джерела, його унікальні риси, традиції та звичаї» (Singh, 2005: 95). В англійській мові зафіксовано велику кількість запозичень часів Другої Світової війни (*blitzkrieg* – блицкриг, *Gestapo* – гестапо, *Nakenkreuz* – свастика, *Nazi* – фашист, *Wehrmacht* – вермахт) і слів, які стосуються політичного устрою Німеччини та Австрії (*Bundestag* – Бундестаг, *Kaiser* – кайзер, *Reichstag* – рейхстаг) (Hitchings, 2008).

Крім того, німецькі страви та напої набули широкого поширення в усіх культурах світу, зокрема й в англійській (*bock* – міцне темне пиво, *bratwurst* – бравурст, *pretzel* – брецель, *schnapps* – шнаппс, *strudel* – штрудель, *wiener* – віденська сосиска). Запозичення зі світу моди, танців і музики розкривають багатство і колорит народу (*dirndl* – традиційна німецька сукня, *schottische* – шотландка, *schuhplattler* – шуплатлер, *singspiel* – зінгшпіль, *yodel* – йодль). Цікавим із лінгвістичного погляду є той факт, що приблизно п'яту частину запозичень з німецької мови становлять повні запозичення, які зберегли фонетичну й орфографічну оболонку слова. Такі запозичення можуть як мати аналог в англійській мові (*ewigkeit* – eternity, *frau* – woman, *gesellschaft* – society, *torte* – cake), так і не мати його (*kaffeeklatsch*, *festschrift*, *schadenfreude*).

Слід зазначити, що невелику частину запозичень із німецької мови становлять слова-кальки. Німецька мова відома багатоскладовими мовними одиницями, деякі з яких «перейшли в англійську в незмінному вигляді (*Airship* – *Luftschiff*, *standpoint* – *Standpunkt*, *worldview* – *Weltanschauung*), інші стали складовими (*over-compensation* – *Überkompensation*, *self-portrait* – *Selbstbildnis*, *storm-trooper* – *sturmtruppen*) або ж розділилися на кілька одиниць (*Continentaldrift* – *Kontinentalverschiebung*, *finalsolution* – *Endlösung*, *nucleicacid* – *Nukleinsäure*)» (Singh, 2005).

Згідно з результатами аналізу текстів подкастів, в англійській мові існує доволі велика група запозичень із різних мов. Розглянемо цей аспект більш детально. На сайті Deutsche Welle (<https://www.dw.com/en/top-stories/s-9097>, English version) в англійській версії у вкладці MEDIA CENTER зафіксовано німецьке слово *Fest* (свято). Помилково можна подумати, що це скорочена форма слова «фестиваль», яке потрапило в англійську мову з французької, яка запозичила його з латини в XIV ст. Однак, це слово запозичено з німецької, де означає власне «свято». Звідси й *Oktoberfest* –

баварські народні гуляння в жовтні. Слід зазначити, що німецькі запозичення в англійській мові пояснюються тим, що своєю появою ця мова завдячує давньогерманській.

У текстах наукового подкасту *The Naked Scientists* (<https://www.thenakedscientists.com/>) від дослідників Кембриджського університету виявлено німецькі запозичення в галузі психології та психотерапії (*echolia* – ехололія, *eidetic* – ейдетичний, *extrovert* – екстраверт, *introvert* – інтроверт). Подкаст зрозумілою мовою пояснює складні наукові концепції в рамках новин зі світу науки, відповідей на запитання слухачів та інтерв'ю із запрошеними вченими.

Щотижневі подкасти про сучасні наукові дослідження *Big Picture Science* (<http://www.bigpicturescience.org/>) представлені шоу, на яких з'являються відомі науковці, співробітники компанії державного та комерційного сектору (зокрема NASA), критики та фахівці в галузі наукової етики. У контекстах цих подкастів виявлено німецькі запозичення з царини біології (*Bacteriology* – бактеріологія, *genome* – геном, *genotype* – генотип, *centriole* – центріоль) та мінералогії (*hornblende* – рогова обманка, *phonolite* – фоноліт, *plagioclase* – плагіоклаз).

Подкаст про астрономію *StarTalkRadio* (<https://www.startalkradio.net/>) створений американським астрофізиком Нілом Деграссом Тайсоном, популяризатором науки, одним із найхаризматичніших вчених у світі. Доктор Тайсон обговорює питання космічних подорожей, позаземного життя, Великого вибуху, майбутнього Землі та з'ясує, яку роль відіграє наука в житті людини. Щотижня він бере інтерв'ю у запрошених спеціальних гостей. У текстах цього подкасту трапляються запозичення з фізики (*dune* – дина, *electron* – електрон, *mole* – моль) та геології (*horst* – висуп, *interglacial* – міжльодовиковий, *loess* – лес, *wacke* – вака).

Distillation Podcast (<https://www.sciencehistory.org/distillations>) – подкаст науково-популярного проекту Фонду хімічної спадщини (Chemical Heritage Foundation), що розглядає питання на перетині науки, культури та історії (наприклад, наукові відкриття в галузі хімії). У подкасті трапляються такі німецькі запозичення з галузі хімії, як *benzaldehyde* – бензойний альдегід, *bismuth* – вісмут, *cobalt* – кобальт, *creosote* – креозот.

How to Do Everything (<https://howtodoeverything.org/>) – подкаст, де кожен слухач може надіслати запитання й отримати на нього відповідь, в особливо складних випадках підкріплену експертною думкою. Запитання можуть бути з будь-якої

галузі: як побутовими, так і філософськими. У контекстах цього подкасту було виявлено найбільше запозичень із різних мов:

– *Chocolate* (*шоколад*) – слово прийшло в англійську мову від іспанців, які запозичили його з мексиканської. «Ксоколатль» – так слово звучить в оригіналі, ацтекською мовою «науатль», яка була майже витіснена іспанською і зараз офіційно визнана мертвою мовою, хоча деякі діалекти, як і раніше, зберігаються в центральних районах Мексики.

– *Lemon* (*лимон*) – вперше письмова згадка цього слова зафіксована в англійській мові в митних документах 1420 року. Етимологічне походження простежується аж до Близького Сходу, хоча достеменно невідомо, де вперше були виявлені лимони. Також невідомо, чи прийшло це слово безпосередньо з Близького Сходу, чи звідти його запозичили французи та італійці, а англійці вже в них.

– *Piano* (*піаніно*) – скорочення від італійського *pianoforte*, що означає «м'яко-голосно». Крім того, *piano* – це музичний термін, який вказує на те, що фрагмент потрібно виконувати м'яко.

– *Kindergarten* (*дитячий садок*) – запозичення з німецької. У буквальному перекладі воно означає «дитячий садок».

Аналіз текстів подкасту *Stuff You Should Know* (<https://www.stuffyoushouldknow.com/>), у якому висвітлюються різноманітні теми та даються відповіді на найнесподіваніші запитання, дав змогу виокремити такі запозичення в англійській мові, як *robot* та *Avatar*. Слово *robot* чеського походження. Уперше його згадав письменник Карел Чапек у своїй фантастичній п'єсі Р. У. Р. (Россумські Універсальні Роботи), у якій розповідалося про фабрику з виробництва штучних людей, званих роботами. Водночас, слово *Avatar*, яке сьогодні застосовується до зображення, що представляє людину у віртуальному світі, має санскритське походження. Існує думка, що в англійську мову це слово прийшло з хінді або урду. В індуїзмі слово *avatar* позначає прояв бога в тілесній формі.

У подкасті *100 Women* (<https://www.bbc.co.uk/programmes/>) зібрані історії з життя різних жінок у форматі інтерв'ю та дебатів. У контекстах цього подкасту згадуються запозичені одиниці *person*, *candy*, *tattoo* та *dollar*.

– *Person* (*персона, особистість*) походить від латинського *persona*. Спочатку це слово запозичили французи, пізніше воно проникло і в англійську мову.

– *Candy* (*цукерка*) походить від одного або суміші кількох слів: давньофранцузького (*sucre candi* – цукрова цукерка), перського (*qand* – цукор) та санскриту (*Khandā* – цукор). Достеменно невідомо, в якій мові воно спочатку з'явилося, проте сьогодні воно міцно утвердилося в англійській.

– *Tattoo* (*татування*), це слово вперше згадав британський дослідник Джеймс Кук в описах своїх подорожей для позначення татуйованих людей, яких він зустрічав у Полінезії. Вважається, що слово походить із самоанської мови (*tatau*) або маркізької (*tatu*).

– *Dollar* (*долар*), як не дивно, не є англійським, а запозичене з чеської мови. Вперше це слово з'явилося 1520-го року, коли Богемія почала карбувати власні монети з місцевого срібла. У США це слово почали використовувати з 1792 року.

Відповідно до результатів аналізу текстів подкастів, запозичення в англійську потрапляють як з давніх мов, так і з сучасних, відображуючи актуальні теми, що цікавлять суспільство.

Висновки. Подкасти відіграють значну роль в динаміці мовного розвитку. Перетворившись на одну з основних сфер мовленнєвого використання, сьогодні подкасти певною мірою визначають характер і властивості сучасного стану мови. Відображення цих процесів виявлено, зокрема, у використанні запозичень із найрізноманітніших мов, при цьому деякі із запозичень не розглядаються як носіями мови, так і неносіями, як такі. Слід зазначити, що англійська мова ніколи не переставала бути самобутньою, оскільки її граматичний устрій майже не зазнавав іноземних впливів. Незважаючи на велику кількість запозичень з інших мов, англійська мова не втратила своєї самобутності й залишилася мовою германської групи з усіма характерними рисами, притаманними їй протягом її розвитку. Зміни, яких вона зазнала у зв'язку із запозиченнями, лише збагатили її словниковий склад.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо в дослідженні запозичень в англійській мові в інших типах медійних текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барнич І. І. Англійські запозичення в комп'ютерній термінології німецької та української мов. Львівський філологічний часопис. 2020. № 7. С. 13–18.
2. Дмитренко О. В., Кохан С. Вплив англіцизмів на сучасний український молодіжний сленг. Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. Вип. 40. Т. 2. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. С. 49–56.

3. Кириченко О. А., Сисоєва І. А. Характер нових запозичень в англійській мові (на матеріалі Оксфордського словника). Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2017. Том 2, № 8. С. 92–95.
4. Колоїз Ж. В. Дискусійні моменти в теорії лексичних запозичень із інших мов. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні проблеми сучасних лінгвістичних досліджень та застосування інноваційних технологій викладання мов у вищій школі нефілологічного профілю» (12 травня 2016 року, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ). Дніпропетровськ, 2016. С. 54–62.
5. Кочан І. Дослідження іншомовних запозичень в українській мові (історія, проблеми, здобутки). Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 38. Ч. 2. Львів, 2006. С. 94–103.
6. Потапенко С. І. Сучасний англійськомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти: монографія. Ніжин: Вид-во Ніжинськ. держ. ун-ту імені Миколи Гоголя, 2009. 391 с.
7. Прасол О. М. Історія дослідження явища запозичення в українському мовознавстві : проблемні питання. Лінгвістичні дослідження. 2014. Вип. 37. С. 42–49.
8. Стадній А. С., Зозуля І. Є. Неангліцизми в сучасній українській літературній мові. Закарпатські філологічні студії. 2022. Вип. 22. Т. 2. С. 29–33.
9. Щербак О. М. Дискурс німецькомовних інтернет-новин: лінгвориторичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2016. 20 с.
10. Corner J., Richardson K., Fenton N. Textualizing risk: TV discourse and the issue of nuclear energy. *Media, Culture and Society*. 1990. № 12(1). P. 105–124.
11. Corner J. Documentary television: the scope for media linguistics. *AILA Review*. 1995. 62 p.
12. Hinchings H. *The Secret Life of Words*. London: John Murray, 2008. 440 p.
13. Singh I. *The history of English*. L.: Hodder education, 2005. 226 p.

REFERENCES

1. Barnych I. I. (2020) Anhliiski zapozychennia v kompiuternii terminologii nimetskoj ta ukraïnskoj mov. [English borrowings in computer terminology of German and Ukrainian languages]. *Lvivskiy filolohichnyi chasopys – Lviv Philological Journal*, 7, 13–18 [in Ukrainian].
2. Dmytrenko O. V., & Kokhan S. (2020) Vplyv anhlytsyzmiv na suchasnyi ukraïnskyi molodizhnyi slenkh [Influence of Anglicisms on Modern Ukrainian Youth Slang]. *Linhvistychni studii: zb. nauk. Pr. – Linguistic Studies: a collection of scientific papers*, 40 (2), 49–56 [in Ukrainian].
3. Kyrychenko O. A., Sysoieva I. A. (2017). Kharakter novykh zapozychen v anhlyiskii movi (na materialy Oksfordskoho slovnyka) [The nature of new borrowings in the English language (based on the Oxford dictionary)]. *Naukovyi visnyk Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. Ivana Franka. Seriiia "Filolohichni nauky" Movoznavstvo – Scientific Bulletin of Drohobyt'sk State Pedagogical University named after Ivan Franko. Series "Philological Sciences". Linguistics*, 2 (8), 92–95 [in Ukrainian].
4. Koloiz Zh. V. (2016). Dyskusiini momenty v teorii leksychnykh zapozychen iz inshykh mov [Discussion points in the theory of lexical borrowings from other languages]. *Materialy Vseukraïnskoï naukovoï konferentsii "Aktualni problemy suchasnykh linhvistychnykh doslidzhen ta zastosuvannya innovatsiinykh tekhnologii vykladannia mov u vyshchii shkoli nefilolohichnoho profilii" (12 travnia 2016 roku, Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav). Dnipropetrovsk*, 54–62 [in Ukrainian].
5. Kochan I. (2006). Doslidzhennia inshomovnykh zapozychen v ukraïnskii movi (istoriia, problemy, zdotuky) [Research on foreign language borrowings in the Ukrainian language (history, problems, achievements)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philological series*, 38 (2), 94–103 [in Ukrainian].
6. Potapenko S. I. (2009). Suchasnyi anhlmovnyi media-dyskurs: linhvokohnityvnyi i motyvatsiinyi aspekty [Modern English-language media discourse: linguistic-cognitive and motivational aspects]. *Nizhyn: Vyd-vo Nizhynsk. derzh. un-tu imeni Mykoly Hoholia* [in Ukrainian].
7. Prasoł O. M. (2014). Istoriia doslidzhennia yavyshecha zapozychennia v ukraïnskomu movoznavstvi: problemni pyttannia [The History of the Study of the Phenomenon of Borrowing in Ukrainian Linguistics: Problematic Issues]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic studies*, 37, 42–49 [in Ukrainian].
8. Stadnii A. S., Zozulia I. Ie. (2022). Neoanhlytsyzmy v suchasniï ukraïnskii literaturnii movi [Neo-anglicisms in the modern Ukrainian literary language] *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian philological studios*, 22 (2), 29–33 [in Ukrainian].
9. Shcherbak O. M. (2016). Dyskurs nimetskomovnykh internet-novyn: linhvorytorychnyi aspekt [Discourse of German-language Internet news: linguistic aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: Odeskyi natsionalnyi universytet im. I. I. Mechnykova* [in Ukrainian].
10. Corner J., Richardson K., Fenton N. (1990). Textualizing risk: TV discourse and the issue of nuclear energy. *Media, Culture and Society*, 12(1), 105–124.
11. Corner J. (1995). Documentary television: the scope for media linguistics. *AILA Review*.
12. Hinchings H. (2008). *The Secret Life of Words*. London: John Murray.
13. Singh I. (2005). *The history of English*. L.: Hodder education.

УДК 811.11:276.2:004.77

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-27>

Олена МЕЛЬНИЦЬКА,

orcid.org/0000-0002-0397-9352

асистент кафедри англійської філології

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

(Вінниця, Україна) olena.melnytska@vspu.edu.ua

Ольга КУДЕЛЬСЬКА,

orcid.org/0000-0002-7314-5812

асистент кафедри англійської філології

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

(Вінниця, Україна) olha.kudelska@vspu.edu.ua

СЛЕНГ В СУЧАСНІЙ ІНТЕРНЕТ КОМУНІКАЦІЇ (НА ОСНОВІ TWITTER)

Сьогодні Інтернет є всесвітньою мережею зв'язку. Для отримання, передачі та обміну інформацією існують численні методи. Ця стаття має на меті дослідити особливості інтернет-сленгового спілкування на основі провідної платформи – Twitter. Дослідження різноманітних особливостей та ознак інтернет-сленгу є центром представленої роботи.

Дана стаття присвячена сучасному англійському розмовному стилю з використанням матеріалів користувачів соціальних мереж. Сленг традиційно вважався невід'ємною частиною лексики, що оточує розмовну мову, з фонетичними, морфологічними та синтаксичними особливостями. Інтернет-сленг має особливий емоційно-оцінний характер, що дозволило йому виділитися в самостійне лексичне угруповання. Нова номінація надзвичайно метафорична, завжди свіжа та експресивна, користується популярністю серед молодих користувачів мережі та дозволяє створити неформальну атмосферу у спілкуванні, надати відчуття приналежності до престижної соціальної групи.

Сприятливим середовищем для утворення та подальшого використання нових мовних одиниць є соціальні медіа-платформи, такі як Twitter. У цій статті ми проаналізували термінологію Twitter, найпоширеніші способи утворення сленгу, скорочення та аббревіатури, а також загальний Інтернет-етикет. Крім того, у статті досліджено графічні, фонетичні, морфологічні, семантичні та ідеографічні особливості сленгу, проілюстровано його динамічність, частотність вживання та значну мобільність. Примітно, що сленг дозволяє всім користувачам соціальних мереж бути творцями власного дискурсу та співавторами загального інтернет-середовища.

Отримані результати визначають цінність зібраного та проаналізованого під час дослідження глосарію та пояснюють гостру необхідність продовжувати створювати нові та редагувати існуючі спеціалізовані словники розмовних фраз.

Ключові слова: *сленг, Twitter, способи утворення сленгу, аббревіатури, скорочення, мовні одиниці.*

Olena MELNYTSKA,

orcid.org/0000-0002-0397-9352

Assistant at the Department of English Philology

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

(Vinnitsia, Ukraine) olena.melnytska@vspu.edu.ua

Olha KUDELSKA,

orcid.org/0000-0002-7314-5812

Assistant at the Department of English Philology

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

(Vinnitsia, Ukraine) olha.kudelska@vspu.edu.ua

SLANG IN MODERN INTERNET COMMUNICATION (BASED ON TWITTER)

Today the Internet serves as a worldwide communication network. In order to receive, transmit, and exchange information, there are numerous methods available. This paper goals to investigate the features of Internet slang communication based on the leading platform – Twitter. The study of numerous peculiarities and manifestations of Internet slang is the focal point of the work that is presented.

This academic study focuses on contemporary English conversational style using materials from social network users. Traditionally slang has been considered an integral part of the vocabulary and expressions surrounding spoken language,

with phonetic, morphological, and syntactic features. It has a particular emotional and evaluative character and, apparently, Internet slang has evolved into an independent lexical grouping. The new nomination is highly metaphorical, always fresh and expressive which appeals to young network users and allows to create an informal atmosphere in communication and give a sense of belonging to a prestigious social group.

The initial source for the development and subsequent use of new linguistic units is social media platforms like Twitter. In this paper, we have analyzed Twitter terminology, the most common ways of slang formation, acronyms and abbreviations, and general Internet etiquette. Besides, the paper explores graphic, phonetic, morphological, semantic, and idiographic features of slang revealing its high degree of dynamism, frequency of use, and considerable mobility. Remarkably, slang permits all users of social networks to be creators of their own discourse and co-authors of the general Internet environment.

The results obtained determine the value of the glossary collected and analyzed during the research and explain the acute necessity to keep creating new and editing existing specialized dictionaries of colloquial phrases.

Key words: slang, Twitter, slang formation, abbreviations, acronyms, linguistic units.

Постановка проблеми. Найважливішою умовою існування мови є її безперервний розвиток, що виражається у появі нових слів та виразів. Такі процеси як поява нових понять, зміни в суспільному житті, активний науковий та технічний прогрес потребують забезпечення носіїв мови або осіб, що вивчають іноземні мови необхідною кількістю нових лексичних одиниць. Велика кількість нових понять, які щороку з'являються в англійській мові, потребують від науковців не лише їх запису, але й ретельного точного аналізу.

Дана наукова робота присвячена вивченню розмовного стилю в сучасній англійській мові на матеріалі користувачів соціальних мереж. Сленг вже давно вважається невід'ємною частиною лексики і фразеології в середовищі живого розмовного мовлення, іноді з фонетичними, морфологічними і синтаксичними особливостями. Сленг є досить неоднорідним явищем за своїм генетичним складом і ступенем наближення до літературної мови; має особливий емоційно-експресивний, оціночний характер, нерідко є фіктивним протестом проти соціальних, етичних, естетичних, мовних норм та установ. Розмовний стиль є однією з найбільш актуальних і дискусійних проблем сучасної лексикології. Актуальність даного дослідження визначається ще й тим, що системні та семантичні особливості загального сленгу англійської мови ще недостатньо вивчені. В даний час, завдяки розвитку інформаційних технологій, відбувається частковий перехід від традиційних способів спілкування до нових прогресивних соціальних мереж, які замінюють звичні практики спілкування.

Результати, отримані в ході дослідження, визначають практичну цінність роботи, яка полягає в тому, що зібраний і проаналізований під час дослідження глосарій може бути використаний в створенні нових та редагуванні наявних спеціалізованих словників розмовних фраз. Викладений в статті матеріал може стати основою для подальших перспективних досліджень у галузі розмовної англійської мови.

Аналіз останніх досліджень. В 21-му сторіччі Інтернет як добре зрозуміле та активно використовуване комунікативне середовище стрімко розвивається, відповідно виникає потреба у вивченні та описі явищ, процесів і закономірностей його існування та функціонування. З огляду на це в останні роки з'явилися мовознавчі праці, в яких значна увага приділяється віртуальному дискурсу. Впродовж останнього десятиліття активно досліджувалися комунікативно-прагматичні і функціональні особливості Інтернету в роботах таких видатних українських та іноземних лінгвістів як О.І. Горошко, Т.В. Яхонтової, Ю.В. Щипициної, Р. Хольта, С. Герінга, Дж. Бейкер, К. Блум, Дж. Брауна, А. Брукмана. Досить вагомими вважаються наукові роботи, що досліджують вплив комп'ютерних та інформаційних технологій на мову Н.Г. Лукашенко, М.О. Столярової, Н.С. Барона, Д. Кристал, Ч. Терлоу та взаємодію усного та писемного мовлення в Інтернет-комунікації О.А. Лисенко та ін.

Мета дослідження. Основним завданням даної роботи є вивчення англійського сленгу та його характеристик, виявлення та опис розмовного стилю на матеріалі соціальної мережі Twitter. Завдання дослідження випливають із поставленої основної мети і зводяться до наступного: дослідити джерела наукової та теоретичної літератури з теми «сленг», проаналізувати елементи розмовного стилю із соціальної мережі Twitter, а також розмовні одиниці на графічному, фонетичному, лексичному та семантичному рівнях, визначити статус лексичних одиниць та розробити класифікацію способів утворення сленгу для подальшого аналізу новостворених лексичних одиниць соціальної мережі Twitter.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасне мовознавство приділяє значну увагу вивченню особливостей спілкування в Інтернеті. Сьогодні активно формується новий мовний стиль – стиль Інтернет-спілкування, який виступає не лише своєрідною унікальністю Інтернет-спіль-

ноти, а й впливає на мовленнєву поведінку всього суспільства в цілому. Для великої кількості користувачів віртуальне спілкування стає частиною стилю життя. Інтернет активізує увагу комунікантів до мовних засобів, якими вони користуються; користувачі винаходять для себе нові способи та форми міжособистісного спілкування. Такі зміни формують віртуальну картину світу, в тому числі й мовну, яка демонструє життя в Інтернет-просторі з його характерними особливостями. Мова Інтернету є прийнятним та інноваційним засобом спілкування, який поєднує характеристики усного та письмового спілкування, тому вважається одним із сучасних стилів англійської мови у віртуальному просторі (Herring, 2002: 109–111).

Важливо підкреслити, що користувачі Інтернету не мають можливості передати логічний наголос, інтонацію, паузу, темп і ритм мови. Мовні особливості Інтернет-комунікацій містять значну кількість скорочень; відображають формування нелітературної лексики, наближення графічної форми слова до звукової, порушення орфографічних, граматичних і синтаксичних норм, використання великої літери та смайлів. Використання смайлів і абrevіатур викликає особливий науковий інтерес. Поширеність останніх реалізується на основі закону економії мовних засобів, який Р. В. Голдер обґрунтовує як «обмежена кількість зусиль, необхідних для вимови даної мовної одиниці та її частотності». Формування та розвиток смайлів дозволяє користувачам вибирати бажаний неформальний контакт із співрозмовниками, передавати емоційний настрій людини та надавати повідомленню додаткових конотацій, обмежувати мовні ресурси, позначати статусні зв'язки між співрозмовниками, розрізняти текстові і графічне повідомлення.

Поява окремої мови соціальних мереж покликана зробити текст максимально інформативним у стислій та спрощеній формі. В даний час мова Інтернету не має великого впливу на знання користувачами орфографічних і синтаксичних правил, але вплив все ж присутній. В ході дослідження стає зрозуміло, що розвиток електронних засобів зв'язку можна порівняти з появою писемності та винаходом друкарського верстата, оскільки, розвиток опосередкованої комп'ютером форми спілкування радикально змінила природу дискурсу. Згадуючи історію, ми спостерігаємо, що будь-які інновації, які спрощують і прискорюють спілкування, стрімко поширюються і міцно закріплюються в медійній сфері, як-от радіо чи телебачення. Ця так звана «віртуальна» форма спілкування – безкоштовна, мобільна, надійна та

доступна майже кожному. Більше того, користувачі Інтернету стають творцями нових вербальних і невербальних засобів вираження та комунікації, розширюючи не лише сам віртуальний простір, а й мови, якими спілкується це суспільство. Сьогодні, завдяки збільшенню обсягу інформації, спостерігається тенденція до економії мови і часу. Значних змін зазнає лексика як найбільш рухливий рівень мови. Збагачення словникового складу мови відбувається за рахунок словотворення – розділу лексикології, що відповідає за появу нових слів. Сучасна англійська мова має відносно новий і високопродуктивний спосіб словотвору – абrevіацію. Будучи регулярним способом утворення морфологічних неологізмів останніх десятиліть, скорочення відображають саму тенденцію до раціоналізації мови. Є дані, що свідчать про те, що словниковий склад англійської мови поповнюється новим поколінням скорочень, які виникли в результаті появи універсальної форми спілкування – сленгової мови. Впровадженню сленгу, утвореного на основі абrevіатур, сприяло широке використання високих технологій. Сьогодні користувачі багато спілкуються через Інтернет, а тому не варто дивуватися появі окремого інтернет-сленгу, який є простішим за типову мову повсякденного спілкування. Однак найбільш вражаючим спостереженням, яке впливає із зібраних даних, є те, що інтернет-сленг не такий вже й досконалий. Сленг сповнений лайливих слів, вульгарних та образливих виразів, а також слів і виразів, які навмисно неправильно пишуться або використовуються не за призначенням.

Для лінгвістів Інтернет є невичерпним об'єктом дослідження. Це пов'язано з тим, що в цьому так званому особливому комунікаційному середовищі розмовна та письмова версії мови співіснують у безпосередній близькості (Warschauer, 2002: 368–373). Мова сучасного Інтернету досі залишається малодослідженою: одні дослідники вважають її «псевдогендерною», інші – такою, що перебуває під творчим впливом молодіжних субкультур (Краснова, 2009: 96).

Спостерігаючи за спалахом популярної мови, яка повною мірою реалізується у лексиці кіберпростору, ми прагнемо проаналізувати мову соціальних кордонів та охарактеризувати окремі особливості спілкування в соціальній мережі Twitter, де персональні дані користувачів соціальних мереж (фотографії, біографічні дані та вподобання) стають основою для інтерпретації їхніх комунікативних актів. За час свого існування Твіттер як один із яскравих прикладів мікроблогів виробив власну мову – твітспік, яка

функціонує за власними законами та етикетом – твітті-кетом.

Основні характерні риси соціальних мереж відповідають правилам розмовної мови, а саме спонтанність, неформальність, діалогічність, ситуативне закріплення, стислість і експресивність і, як наслідок, використання мовних елементів неформального спілкування. Діалогічність електронних повідомлень зумовлює їх неформальну організацію, яка імітує розмовну спонтанну мову. Для компенсації нестачі вербальних засобів вираження емоцій використовуються смайлики та різні анімаційні ефекти, запропоновані розробниками інтерфейсу.

Що стосується мовного дизайну Twitter, дослідження, проведене С. Геррінгом і К. Хонейкатом, засвідчило, що твіти англійською мовою становлять до 70% загального твіт-листування, далі слідує твіти японською (близько 27%) та іспанською (близько 18%) мовами (Herring, 2009: 8).

Щодо змісту твітів, то дослідження, проведене онлайн-агентством Pew Analytics у 2009 році, показало, що світські розмови становлять близько 41% повідомлень, обговорення життєвих проблем – 38%, самореклама – 6%, новини, а також спам складають 4% від загального вмісту, і 9% – це повторювані повідомлення (ретвіти). Зараз сервіс став настільки популярним і потрібним людям, що в англійській мові навіть з'явився герундій “*twitting*”, що означає спосіб спілкування в Інтернеті.

Характерною рисою синтаксису є тенденція до відхилення від синтаксичних і пунктуаційних правил літературної мови. Через відсутність прямого контакту та неможливість використання невербальних засобів ми можемо спостерігати надмірну кількість непотрібних розділових знаків (*why ??? 777, wow!!!!!!!, where r u ?????, well...u know...I wanna...ask...*). Ця тенденція найчастіше проявляється в недостатній або неправильній розстановці розділових знаків або їх відсутності, порушенні формально-синтаксичного зв'язку між частинами мови, порядку слів у реченні, відсутності інверсії в питаннях, пропусках слів, порушенні координації між членами речення, неправильне вживання великої літери. Для ілюстрації наведемо такі приклади: *i fine, me is 31, you feeling better now?, take yo shoes off when yu walk in the house ..!, deny deny deny !!, how ya doin?, i got enuf, thN =then; nEd = need.*

Що стосується синтаксичних особливостей спілкування в Twitter, то слід зазначити, що повідомлення донедавна могло містити не більше 140 символів. Тому в розмові найчастіше вжи-

ваються прості, еліптичні (частіше окличні) речення. Це надає спілкуванню динамізму, відчуття справжньої розмови. Обмеження кількості символів змушує висловлювати думки лаконічно, що позитивно позначається на наповненні стрічки новин. У світлі останніх подій обмеження особистих повідомлень досягло 10 000 символів, що сприяє появі довгих речень, але водночас робить мову складною для сприйняття та розуміння (Herring, 2009: 9).

Лексичний склад англійської мови, як і будь-якої іншої мови, містить велику кількість сленгових утворень, які відповідають певним віковим і професійним категоріям людей. Сленг – живе і динамічне утворення, що використовується в різних сферах суспільного життя. Багатьом прикладам сленгу властивий влучний гумор, гротескне піднесення абсурдної чи смішної сторони предметів чи явищ, які вони позначають, наприклад: *'white man's disease'* або *'like a cow on ice'* – повна відсутність почуття ритму (*'I hope Brent doesn't ask me to dance – he's got white man's disease'*). Отож, вважаємо доречним розглянути найпоширеніші методи утворення сленгу.

Метафоричне переосмислення (*metaphorical reinterpretation*) посідає центральне місце в сленгоутворенні. Провідна роль метафори у формуванні семантичного сленгу пояснюється тим, що вона реалізує специфічні номінативні властивості мови: предикацію одним предметом ознак іншого шляхом зіставлення цих предметів або їх ознак. Наприклад: *birdcage* – студентський гуртожиток, табір для військовополонених; *zombie* – втомлена людина, новачок; *ambulance-chaser* – юрист, який спеціалізується на ДТП; *dreamboat* – приваблива особа або річ. Метафори часто мають жартівливе тлумачення означуваного: *four-eyes* – людина в окулярах; *sea gull* – 1) курка, індичка; 2) матроський загін; *bird legs, bird man* – пілот; *bisquits* – матрац; *fox-tail* – вуса.

Інший спосіб творення сленгу заснований на **метонімії (*metonymy*)**: *suit, vest* – особа, яка займається бізнесом; *berries* – вино; *play* – діяльність; *reptiles* – взуття; *rat* – лиходій, шур (*'Someone here's a rat that's been talkin' to the cops'*); *turkey* – дурна людина; *chick* – молода дівчина. Із наведених прикладів чітко зрозуміло, що метонімічні моделі чітко співвідносяться з певними асоціаціями (Spears, 2000: 63).

Процес словотворення сленгу характеризується відносно широким використанням **подвоєння (*doubling*)**, яке часто поєднується з шумонаслідуванням. Наприклад: *ack-ack* – збройні сили; *choo-choo* – потяг; *buzz-buzz* – шум, гам;

chop-chop – негайно, в цей момент ('*Do it now! Chop-chop!*'). Іноді може виникнути навіть потроєння типу *blah-blah-blah* – балачки, *boom-boom-boom* – один за одним.

Інші сленгові неологізми засновані на **римо-ваному співзвуччі (rhyming consonance)**: *top-top* – людина з довгим і/або неохайним волоссям; *space-case* – ексцентрична, божевільна або розсіяна людина; *hot-shot* – людина, яка досягла успіху; *artsy-fartsy* – галасливий; *gruesome-twosome* – нерозлучна пара (Hollenbaugh, 2013: 297).

Характерною сленговою моделлю словотвору, яка не зустрічається в інших шарах лексики, є навмисне **каламбурне фонетичне спотворення (phonetic pun distortion)**, яке змінює внутрішню форму слова: *gust* замість *guest*, *picture-askew* замість *picturesque*, *drinketite* і *bitetite* замість *appetite*.

Англійський сленг характеризується досить широким використанням **конверсії (conversion)**. Конверсійна модель $N \rightarrow V$ є базовою: *to buddy* – *to act as a buddy to sb*; *to badmouth* – *to humiliate*, *insult* ('*Bert badmouths everyone behind their back*').

Певна частина сленгу утворюється шляхом **реверсії (reversion)**. Ось приклади сленгових дієслів, які були утворені від іменників: *booker* – *to book*; *headhunting* – *to headhunt*; іменники від прикметників: *flacky* – *flake*, *tacky* – *tack*, *wacky* – *wack*.

Найбільш типовою рисою англійського сленгу є перетворення ряду повнозначних слів у напівсуфікси. Наприклад, слово *monkey* використовується як напівсуфікс, що означає «worker, mechanic»: *air monkey*, *broom monkey*, *company monkey*, *grease monkey*, *powder monkey*, *weed monkey*, *wheel monkey*; а також *monkey* – £500; *monkey nuts* – nonsense (Баранцев, 2005: 677). Слово *happy* стало напівсуфіксом із значенням «enthusiast, amateur», наприклад: *bomb-happy*, *brass-happy*, *buck-happy*, *cab-happy*, *car-happy*, *coin-happy*, *dough-happy*, *footlight-happy*, *power-happy*, *rock-happy*. Слово *dog* як напівсуфікс синонімічного «man» (зазвичай «cunning, lucky»): *bird dog* – детектив, робота якого полягає в тому, щоб знайти щось або когось; *barking dogs* – втома або болі в ногах; *line dog* – солдат, сержант, у бойовій частині; *road dog* – хороший друг (Robert, 1995: 465). Більш того, слово «dog» також входить до складу таких сленгових слів:

- a) *dog (and bone)* – telephone (an example of rhyming slang);
- b) *dog's breakfast* – a mess, an extravagant display;
- c) *dog collar* – military priest;
- d) *dog biscuit* – (ration) rusk;
- e) *dog face* – a private soldier;

- f) *dog flight* – air combat, hand-to-hand combat;
- g) *dog food* – canned meat.

Суфікс *-er* також продуктивний для утворення сленгу: *clocker* – особа, яка займається виготовленням/ремонтom годинників; *beezer* – ніс; *ankle-biter* – дитина; *boozer* – шинок; *greener* – новачок або іноземець; *hacker* – людина, що знається в комп'ютерних технологіях; *punter* – той, хто робить пари в букмекерській конторі. Проілюструємо наступні цікаві вирази: *goer-to-bedder*, *putter-to-bedder*, *readerin-bedder*, тощо.

Тенденція до економії мовних ресурсів є універсальною і зумовлена потребами людського мислення та спілкування. Лінгвістична економія охоплює різноманітні явища і процеси, що зумовлюють стислість способів вираження змісту мовлення, призводить до усунення надлишкових інформаційних сленгових елементів, а отже, прискорює темп мовлення.

В даному дослідженні ми класифікували приклади сленгу на категорії, що дозволяє виділити 5 підпунктів: графічні, фонетичні, морфологічні, семантичні, та ідеографічні ознаки.

В першу чергу слід виділити основні **графічні ознаки** сленгових одиниць. До графічних засобів відносяться розділові знаки, різні типи друку (курсив, жирний шрифт), і певне розташування друкованого матеріалу. Такі розділові знаки, як крапка, тире, знак оклику, знак питання тощо, можуть використовуватися не тільки для того, щоб показати логічний лад мови, але й для передачі інтонації та наголосу, сенсу повідомлення.

Розглядаючи розділові знаки, можна зазначити, що вони вживаються з емпатичними цілями, які пропонують певне смислове тлумачення висловлювання. Наприклад:

- a) *STOP!! BEING!! BARBIE!!* – використання великої кількості знаків оклику для прояву роздратування;
- b) *Wicked!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!* – надмірне вживання знаків оклику підкреслює зміст висловлюваного;
- c) *???* – три знаки питання привертають увагу користувача до того, що було раніше сказано чи написано;

d) *I thought... you know... maybe... we'd go out to the movies?* – часте використання крапок демонструє невпевненість мовця, хвилювання під час обговорення

Слід зазначити, що в сленгових виразах спостерігається нестійкість у вживанні великої та малої букв. Великі літери використовуються у випадках персоніфікації, що надає тексту або повідомленню урочистості та піднесеного настрою, проте інколи й іронічності у випадку пародії. Крім

того, використання великих літер зазвичай супроводжується скороченнями, щоб стиснути саме повідомлення. Наприклад:

- a) *Help! Help! HELP!!!* – маркер привернення уваги;
- b) *ATM (atm)* – At The Moment;
- c) *BW (bw)* – best wishes;
- d) *BTW (btw)* – by the way or between.

Такі варіації в написанні не впливають на значення повідомлень. Крім того, віртуальне спілкування потребує компактності передачі інформації, який у більшості випадків реалізується за допомогою фонетичного письма на основі ототожнення графічних малюнків зі звучанням. Наприклад:

- a) 2 me – to me;
- b) b4 – before;
- c) l8 – late;
- d) 2 go – to go;
- e) R U? – Are you?
- f) n00b – noob, newb, newbie.

Інтенсивність повідомлення передається за допомогою частого повторення літери або переносу в слові. Такі особливості свідчать про високу емоційну забарвленість слів. Наприклад:

- a) pretttyuu – pretty;
- b) trueee – true;
- c) Alllllll aboarrrrrd – All aboard;
- d) It's maaaaaaagic – It's magic;
- e) I wannaaaa ice-cream! – I want an ice-cream!
- f) Busy-ness – business;
- g) Game-changer – the person who changes the game;
- h) Ha-ha-ha – expression of laugh.

Компактність, швидкість і відсутність граматичних та орфографічних норм призвели до поширення нетрадиційного правопису. Як результат, основним способом передачі інформації стало фонетичне письмо.

Враховуючи наведені раніше дані, важливо визначити основні **фонетичні ознаки** сленгу. Сьогодні багато нових слів позначають невідомі раніше поняття або ж вирази, зазвичай сатиричні та неординарні. Широким є використання римованого сленгу, відтак в мові утворилося багато слів, що мають схоже звучання та значення, наприклад: *gloves* та *turtledoves* – пара рукавичок схожа на двох диких голубів. Проте більшість сленгових виразів залежить від несумісності образів, переданих конотаціями нового терміна, застосованого до усталеного поняття.

Дієрезис (dieresis) вважається поширеною особливістю мови Twitter. Дане явище відбувається завдяки випаданню в слові звука чи складу внаслідок асиміляції чи дисиміляції; може відбува-

тися на початку, в середині або в кінці слів і часто супроводжується вживанням апострофа. Наприклад: *'round – around; 'bout – about; 'em – them; 'cause – because; 'til – until; 'fraid – afraid.*

Іншою суттєвою особливістю є порушення писемного варіанту літературної мови і повна заміна його іншою нормою, створення системи експресивних сленгових кліше. Ми засвідчили велику кількість прикладів щодо зміни традиційного правопису. Замість граматично правильного варіанту слова записані за звучанням. Наприклад: *whar – where; tis – it is; zup – what's up; yo – your; ya – you; ol – old; na – no; howdy – how do you do; hey-a – hey you; gotcha – got you; fella – fellow; den – then; wiz – with; anyhoo – anyhow.*

Морфологічні ознаки сленгу можна проаналізувати завдяки появі нових слів, а саме **аббревіатур і скорочених слів (acronyms)** утворених за допомогою початкових літер. Існує певне правило вимови початкових аббревіатур і скорочень, перші пишуться по буквах, останні – цілим словом. З огляду на те, що вони найчастіше вживаються в писемному мовленні, семантичне значення не змінюється: *OMG – Oh my God; LOL – laughing out loud; IMHO – In My Humble Opinion; GG – good game; GG – good going; GG – get going; GG – good guy; GO – good one.* Багато користувачів Twitter також вдаються до так званих **«усічених слів» (truncated words)**. При такому способі скорочення перша частина (*em – them; bout – about*), остання частина (*perf – perfect; doc – document, doctor; rehab – rehabilitation; sis – sister; champ – champion; cop – copper; dam – damn; gig – gigabyte; legit – legitimate; pec – pectoral; mani – manicure; pedi – pedicure*), перша + остання частини (*grat – congratulations*) або ж середня частина слова (*Ry – railway*) можуть зникнути. Крім того, окремі елементи слова (переважно голосні літери) пропускаються, наприклад: *txt – text; pls – please; thx – thanks; abt – about; add – address; bc – because; fwd – forward; hw – homework.*

Конверсія передбачає зміну слова з одного класу слів на інший. Наприклад:

- a) *They are always jetting somewhere.* – (дієслово, утворене від іменника 'jet');
- b) *If you're not careful, some downloads can damage your computer.* – (іменник, утворений від дієслова 'download');
- c) *All companies have their ups and downs.* – (іменник, утворений від прикметника);
- d) *Has anybody seen my Dickens?* (копія книги відомого автора Ч. Дікенса).

Досить часто дві або більше основи слів об'єднуються, щоб створити нове слово, де в біль-

шості випадків перший елемент визначає ключову ознаку виразу. Наприклад, якщо об'єднати дві основи *back* та *ache*, то утвориться складний іменник *backache*, а *post* і *card* утворять *postcard*. Ми знайшли чимало прикладів сленгових одиниць, утворених за допомогою поєднання різних основ: *buh-bye*; *clickbait*; *dimwit*; *game-changer*; *hard-pass*; *knee-jerk*; *leg-cramp*; *nitwit*; *rip-off*; *she-beast*; *skunk-bag*; *stuck-up*; *squirrel-friend*; *sweet-cakes*; *green-light*; *hate-watch*; *truck-nuts*; *weirdo*; *what's-his-name*.

Варто зазначити також спосіб **зворотнього утворення (back-formation)**, коли повністю видаляється частина слова, зазвичай суфікс, рідше префікс. Здебільшого цей спосіб застосовується, коли з іменників утворюються дієслова: *She's always enthusing about her new teacher*.

Семантичні особливості є ще одним ключовим моментом з точки зору аналізу сленгу в Twitter. Слід зазначити, що завдяки широкому використанню аббревіатур в англійській мові існує багато омонімічних сленгових одиниць, що спонукає перекладача ретельно підбирати потрібне значення. Наприклад: *Btw – by the way*, *Btw – between*. У таких омонімічних випадках настійно рекомендується перевіряти контекст мовленнєвого акту.

Іншими помітними семантичними особливостями вживання сленгу є подвійне заперечення, яке посилює негативний ефект (*I don't want to go nowhere*), а також використання подвоєння та недоречне утворення ступенів порівняння прикметників: *a more larger*; *a more exciting*; *the most biggest*; *the most fattest*; *stupider*; *wonderfuller*.

Семантично сленг виконує функцію диверсифікації мови, тобто надає нових значень існуючим стійким і нейтральним термінам. Прикметник «dead» набуває нового значення, яке в сленговій версії вживається не по відношенню до живої істоти, а до розрядженої батареї телефону: *'Oh, man, my phone's dead'*.

Загальновживане дієслово «dive» набуває нового сленгового значення як іменник на позначення кафе чи ресторану: *'Let's try this place. It looks cute. I've never been inside before. I thought it was a horrible dive'*. Ідентично, слово «dog», відоме у значенні домашня тварина, набуває нового значення, яке використовується в адресації негативної конотації до зовні непривабливої людини. Подібно до попередніх прикладів, такі слова набувають нових значень: *to kill* від значення *to make a person dead*, в контексті сленгу означатиме *to have fun*; *to plant* у значенні *to put into the ground to grow*, має значення – *to hide*.

До **ідеографічних ознак** сленгу відносять **пиктограми**, малюнки, які відображають зміст слова або тексту. Вони поділяються на наведені підтипи:

а) емотикони / емограми / смайлики – знаки, які асоціюються або зі змістом, або з емоційною стороною висловлювання;

б) текстові смайли – символи, які представляють комбінацію символів клавіатури: *:-D – людина, що сміється*; *:-) – щаслива людина*; *:-(– засмучена людина*;

в) графіка – малюнки, намальовані професійними дизайнерами.

У рамках нашого дослідження ми провели аналіз лінгвістичного матеріалу, який показав, що найпоширенішою групою сленгу в Twitter є ідеографічні знаки.

Висновки. У ході проведення дослідження, ми дійшли висновку, що в сучасному сленгу слова набувають нових відтінків значення, які виражаються в передачі назв, тоді як літературній мові властива певна стриманість і почуття міри. Оригінальність і новизна – обов'язкові атрибути сучасного сленгу, внаслідок цього експресивність є основною ознакою лексичної одиниці. Сьогодні Інтернет – це цілий світ, за допомогою якого можна обмінюватися інформацією з усіма жителями нашої планети, а інтернет-сленг виділився в самостійну лексичну групу. Користувачі глобальної мережі полегшують написання слів для прискорення набору та вимови, а деякі навіть складають словники англійських скорочень. Примітно, що сленг часто використовується в реальному житті, а не тільки в Інтернеті.

Соціальні мережі характеризуються високим ступенем динамічності та відкритості до інновацій. Вони є способом організації міжособистісних контактів і мінімально залежать від часу і простору. Кожен учасник соціальної мережі є творцем власного дискурсу та співавтором загального Інтернет-середовища.

У соціальних мережах спілкування здебільшого здійснюється за допомогою письмових текстів, що створює особливий спосіб спілкування, який за зовнішнім виглядом нагадує усний різновид розмовного стилю. В даному дослідженні ми поміркували над використанням знаків і символів, не властивих традиційній письмовій мові, створенням ефекту звукової мови, використанням певних словесних формул, які наближають письмову форму спілкування до її усного варіанту. Ми проаналізували одну з найпопулярніших соціальних мереж серед англійських країн – Twitter та виявили лексичні, графічні, фонетичні, морфологічні та семантичні особливості твіттер-сленгу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Краснова О. Синтаксичні особливості речень у молодіжному дискурсі (на матеріалі англійських інтернет-статей). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. Філологічні науки*. 2009. Вип. 81. С. 91–94.
2. Grice, P. Logic and Conversation. *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. 1975. Vol. 3. New York: Academic Press. P. 41–58. DOI: 10.1163/9789004368811_003
3. Herring, S. C. Computer-Mediated communication on the Internet. *Annual Review of Information Science and Technology*. 2002. Vol. 36, Issue 1. Cresskill, NJ. Hampton Press. P. 109–168. DOI: 10.1002/aris.1440360104
4. Herring, S.C., Honey C. Beyond microblogging: Conversation and collaboration via Twitter: *42nd Hawaii International Conference Proceedings on System Sciences*. 2009. Waikoloa, HI, USA. P. 1–10. DOI: 10.1109/HICSS.2009.89.
5. Hohenhaus, P. Elements of traditional and “reverse” purism in relation to computer-mediated communication. *Linguistic Purism in the Germanic Languages*. 2005. Berlin, Boston: De Gruyter, P. 204–220. DOI: 10.1515/9783110901351.204
6. Hollenbaugh E.E. The Effects of Anonymity on Self-Disclosure in Blogs: An Application of the Online Disinhibition Effect Communication. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2013. Vol. 18, № 3. P. 283–302. DOI: 10.1111/jcc4.12008
7. NTC’s Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions. 3rd Edition / Spears R. A. New York: McGraw Hill, 2000. P. 560
8. Social media demographics 2012: 24 sites including Twitter, Facebook, and LinkedIn. *VentureBeat*: website. URL: <http://venturebeat.com/2012/08/22/social-media-demographics-stats-2012/> (Last accessed: 05.07.2023).
9. Verhagen T, van Nes J., Feldberg J. F., van Dolen W. M.. Virtual Customer Service Agents: Using Social Presence and Personalization to Shape Online Service Encounters. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2014. Vol. 19, № 3. P. 529–545. DOI: 10.1111/jcc4.12066
10. Warschauer M., Whittaker P. The Internet for English teaching: Guidelines for Teachers. *Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice*. 2002. Cambridge: Cambridge University Press. P. 368–373. DOI: 10.1017/CBO9780511667190.053.
11. Web Jargon Origins Revealed. *PCWorld*: website. URL: https://www.pcworld.com/article/473787/web_jargon_origins_revealed.html (Last accessed: 08.07.2023).

REFERENCES

1. Krasnova O. (2009) Syntaksychni osoblyvosti rechen u molodizhnomu dyskursi (na materiali anhломovnykh internet-statei) [Syntactic features of sentences in youth discourse (based on the material of English-language Internet articles)] *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. – Scientific Notes of Kirovohrad Volodymyr Vinnichenko State Pedagogical University*, 81. 95–98 [in Ukrainian].
2. Grice, P. Logic and Conversation. *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. 1975. Vol. 3. New York: Academic Press. P. 41–58. DOI: 10.1163/9789004368811_003
3. Herring, S. C. Computer-Mediated communication on the Internet. *Annual Review of Information Science and Technology*. 2002. Vol. 36, Issue 1. Cresskill, NJ. Hampton Press. P. 109–168. DOI: 10.1002/aris.1440360104
4. Herring, S.C., Honey C. Beyond microblogging: Conversation and collaboration via Twitter: *42nd Hawaii International Conference Proceedings on System Sciences*. 2009. Waikoloa, HI, USA. P. 1–10. DOI: 10.1109/HICSS.2009.89.
5. Hohenhaus, P. Elements of traditional and “reverse” purism in relation to computer-mediated communication. *Linguistic Purism in the Germanic Languages*. 2005. Berlin, Boston: De Gruyter, P. 204–220. DOI: 10.1515/9783110901351.204
6. Hollenbaugh E.E. The Effects of Anonymity on Self-Disclosure in Blogs: An Application of the Online Disinhibition Effect Communication. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2013. Vol. 18, № 3. P. 283–302. DOI: 10.1111/jcc4.12008
7. NTC’s Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions. 3rd Edition / Spears R. A. New York: McGraw Hill, 2000. P. 560.
8. Social media demographics 2012: 24 sites including Twitter, Facebook, and LinkedIn. *VentureBeat*: website. URL: <http://venturebeat.com/2012/08/22/social-media-demographics-stats-2012/> (Last accessed: 05.07.2023).
9. Verhagen T, van Nes J., Feldberg J. F., van Dolen W. M.. Virtual Customer Service Agents: Using Social Presence and Personalization to Shape Online Service Encounters. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2014. Vol. 19, № 3. P. 529–545. DOI: 10.1111/jcc4.12066
10. Warschauer M., Whittaker P. The Internet for English teaching: Guidelines for Teachers. *Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice*. 2002. Cambridge: Cambridge University Press. P. 368–373. DOI: 10.1017/CBO9780511667190.053.
11. Web Jargon Origins Revealed. *PCWorld*: website. URL: https://www.pcworld.com/article/473787/web_jargon_origins_revealed.html (Last accessed: 08.07.2023).

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-28>

Антоніна МЕРЕНИЧ,

orcid.org/0000-0003-4774-8158

студентка IV курсу філологічного факультету

Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

(Ужгород, Україна) merenych.antonina@student.uzhnu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЙ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЗБІРЦІ ПОВІСТЕЙ А. ДІМАРОВА «МІСТЕЧКОВІ ІСТОРІЇ»: МОВНОРІВНЕВИЙ ПОТЕНЦІАЛ

У статті досліджено особливості мовного вираження гендерних стереотипів, що є усталеними поглядами на норми поведінки чоловіків і жінок і відображають суспільні очікування щодо рис їхнього характеру, поведінки, професійної діяльності та зовнішності.

Гендерний стереотип є одним із центральних понять лінгвогендерології, або гендерної лінгвістики. Це наукова галузь, яка зосереджується на проблемах специфіки репрезентації осіб чоловічої та жіночої статі в мові, питаннях співвідношення маскулінного та фемінного лексикону, стереотипах про маскулінний та фемінний образ, гендерно зорієнтовані стратегії і тактики комунікації тощо.

Досліджено мовні засоби вираження гендерних стереотипів на лексико-семантичному, фразеологічному (використання лексичних та фразеологічних засобів з позитивною, негативною чи нейтральною конотацією), словотвірному (вживання зменшено-пестливих форм із характерними суфіксами), морфологічному (простежуються тенденції у використанні наказового та умовного способів дієслова, середнього роду іменника та прикметника на позначення осіб жіночої статі) та синтаксичному (звернення до окличних, неповних та обірваних речень) рівнях.

Визначено, що більшість суспільних очікувань стосувалася жінок, це пов'язано з особливостями авторського сприйняття та його прагнення показати становище людини в радянському суспільстві. Також виявлено, що гендерні стереотипи представлені на всіх рівнях мови, найширше – на лексичному та синтаксичному. Це свідчить про те, що стереотипи про гендерні ролі мають глибокі корені в мовному субстраті та активно використовуються в комунікації.

Стаття має важливе наукове значення, оскільки сприяє більш глибокому розумінню проявів гендерних стереотипів у мові, їхнього походження та поширення в суспільстві. Здобуті результати можуть бути корисні для майбутніх досліджень у галузі соціолінгвістики, гендерної лінгвістики, гендерних студій, а також для формування та популяризації свідомого мовленнєвого стилю, спрямованого на подолання стереотипів і підтримання рівності між чоловіками та жінками.

Ключові слова: *гендерна лінгвістика, гендерний стереотип, вербалізація гендерних стереотипів, мовотворчість А. Дімарова, збірка повістей «Містечкові історії».*

Antonina MERENYCH,

orcid.org/0000-0003-4774-8158

student of the 4th year of the Faculty of Philology

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) merenych.antonina@student.uzhnu.edu.ua

FEATURES OF VERBALIZATION OF GENDER STEREOTYPES IN THE COLLECTION OF A. DYMAROV'S STORIES "TOWN STORIES": LANGUAGE-LEVEL POTENTIAL

The article explores the peculiarities of linguistic expression of gender stereotypes, which are established views on the norms of behavior for men and women and reflect public expectations regarding their characteristics, behavior, professional activities, and appearance.

Gender stereotype is one of the central concepts in linguogenderology or gender linguistics. It is a scientific field that focuses on issues related to the representation of individuals of male and female gender in language, the relationship between masculine and feminine lexicons, stereotypes about masculine and feminine images, gender-oriented communication strategies and tactics etc.

The linguistic means of expressing these stereotypes have been studied at the lexical-semantic, phraseological (use of lexical and phraseological means with positive, negative, or neutral connotations), derivational (use of diminutive forms with characteristic suffixes), morphological (tendencies in the use of imperative and conditional verb forms,

neuter gender of nouns and adjectives to refer to females), and syntactic (use of vocatives, incomplete and interrupted sentences) levels.

It has been determined that most societal expectations were related to women, which is linked to the particularities of the author's perception and their intention to portray the position of individuals in Soviet society. It was also revealed that gender stereotypes are present at all levels of language, most widely represented at the lexical and syntactic levels. This indicates that stereotypes about gender roles have deep roots in the linguistic substrate and are actively used in communication.

The article holds significant scientific value as it contributes to a deeper understanding of the manifestations of gender stereotypes in language, their origin, and prevalence in society. The obtained results can be valuable for future research in sociolinguistics, gender linguistics, gender studies, as well as for shaping and promoting a conscious speech style aimed at overcoming stereotypes and supporting equality between men and women.

Key words: gender linguistics, gender stereotype, verbalization of gender stereotypes, the linguistic creativity of A. Dimarov, collection of short stories "Town Stories".

Постановка проблеми. Лінгвогендерологія є відносно новою науковою галуззю, яка нині активно розвивається в Україні. На сучасному етапі свого розвитку суспільство зіштовхнулось із тим, що певні традиційні уявлення про гендерні ролі можуть не відповідати дійсності. Часто такі стереотипи стають бар'єром для самоідентифікації індивіда, його реалізації у соціумі. Традиційні уявлення про гендерні ролі простежуються у сферах культури, освіти, науки, засобах масової інформації. Гендерні дослідження, зокрема і дослідження гендерних стереотипів у художньому тексті, є актуальними з огляду на поширення загальної тенденції звернення уваги на проблеми соціальної статі. Уважаємо, що детальний опис особливостей вербалізації гендерних стереотипів у художньому тексті дасть можливість створити завершену картину стосовно типізованих уявлень про взаємодію фемінного й маскулінного. Цікавою з погляду порушеної проблематики є мовотворчість А. Дімарова, зокрема збірка повістей «Містечкові історії», структура й зміст якої характеризується цілісністю й завершеністю.

Аналіз досліджень. Українська гендерна лінгвістика активізувалася наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Свої дисертації, монографії, праці малих наукових жанрів присвятили гендерології такі вчені, як Л. Ставицька, О. Тараненко, А. Загнітко, А. Нелюба, О. Стишов, А. Архангельська, А. Мартинюк, Ю. Абрамова, О. Бондаренко, М. Брус, Н. Карпенко, О. Сизова, А. Семенюк, Х. Дацишин, Г. Касім, Н. Клименко, М. Маєрчик, Я. Самагала та ін.

У сучасній українській лінгвістиці є низка праць, присвячена гендерним стереотипам (Л. Ставицька, О. Чуєшова, К. Левченко, Ю. Мельник, О. Мороз, Т. Сукаленко, Г. Губарева, Ю. Андрійченко, Т. Кравець, О. Кісь) та гендерній ідентичності (Ю. Маслово). О. Забужко, Н. Гриняк, Н. Гапон, І. Грабовська, Т. Марценюк розглядали гендер у контексті психології, соціології, філософії та літературознавства.

Мета статті – дослідити особливості засобів вербалізації гендерних стереотипів у збірці повістей А. Дімарова «Містечкові історії».

Виклад основного матеріалу. У художньому дискурсі фіксація гендерних стереотипів здійснюється «у вигляді лексем, словосполучень, паремій та мікротекстів», що вживаються стосовно осіб чоловічої й жіночої статі, «а також за допомогою репрезентації гендерно маркованих мовленнєвих характеристик персонажів залежно від їх статі» (Бистров, Шуляр 2009: 9).

Гендерні стереотипи у збірці повістей А. Дімарова «Містечкові історії» вербалізуються на різних рівнях мовної структури – лексико-семантичному, фразеологічному, морфологічному, словотвірному, синтаксичному.

Найширше гендерна стереотипізація представлена на лексико-семантичному та фразеологічному рівнях мови.

Наприклад, інформація про одруження подається по-різному. Щодо жінки найчастіше автор чи герої вдаються до вживання лексичних чи фразеологічних засобів із гіперболізованою негативною конотацією, стосовно чоловіка – одиниці нейтрального оцінного забарвлення. Про жінку: *вискочити заміж, розлучитися, сходити до загсу, й ще раз розлучитися, і втретє знайти собі пару* (228)¹; *«До чого ж вони безголови! їм аби заміж!»* (321); *Гадаю, що не один молодик сто разів подумав би, перш ніж поспішати до загсу* (151); *Вдруге одружився вже в тридцять років. Кажуть, що до двадцяти п'яти чоловік жениться сам, до тридцяти люди женять, а після тридцяти й сам чорт не ожениць* (151). *Я давно вже перестав нагадувати мамі, що це ж вона вибрала мені непутящу дружину, а собі – лиху невістку* (293); *Нас звели, познайо-*

¹ Усі цитати подаються з одного джерела: Дімаров А. Містечкові історії. (Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/getfile.php?tid=10397&type=1>, тому далі у круглих дужках будемо зазначати лише сторінку.

мили, **потягнули до загсу. Посадили за весільний стіл, бажали нам щастя, кричали: «Гірко!» На все життя – гірко. Чи кохав я дружину? Може, щось і було** (294). У наведених прикладах через лексичні засоби подається опис типової соціальної ролі жінки й чоловіка, відповідно приховане негативне авторське ставлення до них. Як бачимо, щодо чоловіків використані лексеми *женитися, (не) поспішати до загсу, одружуватись, потягнути до загсу*. Щодо жінок застосовані такі: *вискочити заміж, сходити до загсу, знайти собі пару*.

Формується найповніше на лексичному рівні й образ покірної дружини, найчастіше через уживання номенів різної частиномовної належності, конотативне наснаження яких може посилюватися уже на синтаксичному рівні – у структурі словосполучень: *терпляча* (249), *терпляча покірність, жалісливе мовчання, лагідно, бідна, уже сльози* (27); *слухняно* (77); *терпляча мама* (301); *слухняно* (233), *терпеливість, посидючість* (298).

Цікавим є уживання лексеми *дитина*, вона використовується стосовно обох статей, але має різне значення. Коли її застосовують до дорослої жінки, мають на увазі її недосвідченість, наївність, а особливо привабливість (*Соня стоїть, піднявши до нього обличчя, якась дитинно-беззахисна; Дружина поруч із ним здається зовсім ляльковою, отакою собі юною дівчинкою* (75)). Уживання лексеми *дитина* щодо опису чоловіка має зовсім інше конотативне забарвлення: тут ідеться про дбайливе ставлення до нього, а не про засудження його несамотійності (*Василь Гнатович раптом відчув себе маленькою, беззахисною, скривдженою навіки дитиною; ставилася до свого чоловіка, як до дитини дорослої* (19); *Катерина Григорівна не гризла його, як це робить багато жінок, вважала, що в неї двоє дітей, донька й чоловік, а хто з них тепер більша дитина, не могла б сказати й сама. Схилялася частіше до думки, що такі чоловік* (124)). Компонентами-інтенсифікаторами слугують означення *маленька, беззахисна, скривджена, більша*.

Автор для опису персонажів уживає варваризми. На нашу думку, це сприяє створенню завершеності стереотипного образу. Наприклад, ілюстрацією може слугувати варваризм *бебі*, що вживається для характеристики осіб обох статей підліткового віку: *Якось мені довелося почути од такого двометрового бебі, що його батькам було легше, аніж йому. Вони, бачте, йшли од гіршого до кращого, йому ж, безталанному, судилося йти од кращого до гіршого* (189); *Познайомили й з імениницею: отакою собі п'ятнадцятилітньою*

бебі, яка вже давно навчилася пускати очима бісики (317).

У тексті засвідчена значна кількість фемінітивів на позначення жіночих професій (пор.: *секретарка, помічниця в хаті, багатOVERстатниця, учителька, доярочка, артисточка, гімназисточка, фронтовичка, бібліотекарка, прибиральниця, перукарка, професорша, головна лікаріна, молоденька сестричка, санітарка, уборщиця, директорша і санінструктор, старшина, медичний бог, керівник, продавець, класкер, бригадир, асистент, перекладач*). Зафіксовані номени засвідчують зміну ролі жінки в радянському суспільстві: жінка займається не лише домашніми справами, але й опановує професії, які засвідчують гендерний перерозподіл ролей. Помітною є нейтралізація позитивної оцінності назв професій, пов'язаних з важкою фізичною працею. Деякі фемінітиви через додаткові словотвірні засоби репрезентують негативно-іронічне сприйняття жіночих занять.

Різноманітність уживання лексичних засобів засвідчена щодо актуалізації стереотипів зовнішності. Це стосується, зокрема, позначення статури чоловіків та жінок. Ектоморфний тип статури, для якого характерні відсутність розвинутої маскулатури та жирового шару, найчастіше вважається нездоровим для представників обох статей: *Соня ж, хвороби позбавившись, стала опецьок опецьком* (79); *А ти що: шкапу для тата хотів? Чи козу облуплену?* (54); *зовсім дівча: худенька, тоненька, стеблина стеблиною, після інституту одразу ж. І чоловік її теж аж просвічувався* (253); *Секретарка, плеската настільки, що чоловічому погляді ні за що було й зачепитись* (543).

Ендоморфному типові статури властиві круглясті форми, і для його позначення інколи використовуються лексеми негативного оцінного характеру в описі представників чоловічої статі та жіночої: *товста, стілець аж потріскує* (52); *вже тоді Софонька нагадувала скоріше яблучко, туге та налите... Але щоб отак розповзтись...* (65); *До того ж він – повний надміру* (280); *Колядко, незугарний, товстий* (282); *Не була красунею, з великим трудом її можна було назвати гарненькою: в міру товстенька, в міру пухкенька* (301); *Василь має розкішну квартиру, тілисту дружину й одгодованих на славу дітей* (306); *завідувач, пухкенький, кругленький* (538). Маркерами вираження гендерних стереотипів є виділені лексичні одиниці, а також форманти -к-, -еньк-, -ист-, які слугують водночас і пейоративними, і меліоративними засобами, що впливають на формування сприйняття фемінного й маскулінного образу.

Як бачимо, «відхилення» від стереотипного уявлення про вагу тіла сприймається негативно як для жінок, так і для чоловіків: бути схудлим – отже, мати виснажений вигляд, бути безсилим для виконання завдань, певної суспільної ролі, мати зайву вагу – не бути привабливим, хоча й демонструвати життя в достатку. Стереотипне уявлення про те, що зайва вага є більше ознакою фемінною, дозволила автору майстерно увиразнити емоційний стан героя: *Василь, і його по-баб'ячому кругле обличчя наповнилось жалем* (603).

Слово *кокетливо* жодного разу не використуються в маскулінних номінаціях, проте вживається для фемінних: *Віра Павлівна склала губи вже іншим бантиком (номер другий – для лікарів), усміхнулась кокетливо: – Докторе, голубчику, щось із серцем у мене...* (257). *Дякую! – галантно вклонився Василь Васильович. – До побачення, шановні леді і джентельмени! Сенк ю! – Гут! – помахала кокетливо ручкою тітонька. Не поспішаючи, як і належить іноземцеві, Василь Васильович рушив до виходу, і всі шанобливо перед ним розступалися* (550). Як бачимо, номен *кокетливо* є протиставним до слова *галантно*, створюючи таким чином опозиційне співвідношення фемінного й маскулінного щодо типової поведінки жінки й чоловіка. Лексема *терпіння* і спільнокореневі до неї вживаються на позначення фемінних якостей поведінки, які протиставляються маскуліним: *На її обличчі одразу ж ліг вираз терплячої отієї покірності, що його найчастіше зник бачити Василь Гнатович* (13). *Лійочко, скоро сніданок? – спитав нетерпляче. А таки болить, дуже болить, тільки я змалечку терпляча* (249).

Концепти *жінка* й *чоловік* у їх метафоричній репрезентації відображають низку властивих їм гендерних стереотипів. У характеристиці персонажів переважають зооморфні метафоричні номінації на позначення мовленнєвих процесів, зовнішнього вигляду, фізичного стану тощо: *защобетала в трубку, і слова у неї були якісь аж не людські – пташині слова* (16); *Бідна Іронька! Не злетіти тобі над перекладинами, не пурхати ластівкою* (304); *Теця лежала на горі подушок помираючим лебедем* (238); *Вона рот як розтулить, то так з того рота жаби й скачуть* (244). Лексеми *голубка*, *голубонька* вживаються у тексті 7 разів, *голуб*, *голубчик* – 11 разів. Наприклад: *Молода, в міру юна і в міру вродлива, досить успішно грала роль невинної голубки, хоч уже знала напам'ять кожну пір'їну з постелі в сусідній кімнаті* (152); *Водію, голубчику, чи не можна швидше – запізнюємось!* (339).

Допомагає відтворити негативне ставлення до жінки, яка має вплив на інших, уживання ключових слів, що тематично стосуються сфери міфологічного, потойбічного: *зілля відьомське* (244); *заворожити* (268); *відьма, Лиса гора* (151), *чорт, чортеня* (152–153), *чорний, так пеклом і дише* (270).

Маскуліний і фемінний образи на лексичному рівні найчастіше оформлюються через уживання прикметників зі спільними смислами: *рука важка, напрацьована, руки великі, терплячі, тихий та смирний, а не буйний* (221); *скромний та поштивий, делікатний* (567), *сіра, невиразна жінка* (209), *молода, енергійна* (254). Дуже часто посилення образу відбувається через уживання порівняльних зворотів: *наче із заліза, долоньями* (319); *(рука) мов із чавуну одлита* (35), *плеската, як дошка, анемічне обличчя* (552).

Фразеологічний рівень актуалізує гендерні стереотипи, що відображають переважно ставлення жінки до чоловіка і навпаки: *сміливі жінки вішаються на шию; мамині синки; залізна жінка; дівці закрутив голову; мізинчик мамин; підлазити під гарячу руку тата; за материну спідницю, у мамі як у бога за пазухою; на себе не схожий, мов засватаний; голодній кумі хліб па умі!; як білка в колесі; у дівчинки очі стали квадратні; за мамину спідницю; як на вугіллі стою; пір'їночці не давала впасти; не раз його за петельки брала; сидіти на шії*.

Словотвірний рівень. Автор активно вживає зменшено-пестливі форми слів для створення цілісного фемінного образу, часто з негативною оцінкою контакцією: *На молоденькому обличчі її було стільки фарби, що вистачило б на жінок усього містечка* (231); *Костюмчик строгий на ній, черевики модельні, сумочка біла* (59); *Тож уникав дівчат, а особливо молоденьких вдовичок* (152); *зовсім дівча: худенька, тоненька* (253); *Дамочка така, що як іде, то ні на кого й не гляне* (257); *Сестричка. Отаке собі молоденьке курчатко в халатику білому* (277); *Жіночка* (278); *Лялька Стадницька, в якій, окрім гарненької мордочки, не було за душею нічого* (307); *Мені з цією артистичкою дітей не хрестити* (308)). Демінутивні також притаманні для характеристик чоловіків, хоча їхня функційна роль інша – мінімізувати маскуліні характеристики, які суперечать наявним стереотипним уявленням, або гіперболізувати ознаки образу чоловіка (*Максим у нас ледаченький, нівроку, довго ріс мізинчиком маминим* (48); *молоденький ще тоді лейтенантик* (90); *Дідок* (137); *старенький художник* (290); *довірливий молоденький бичок* (297); *завідувач, пух-*

кенький, кругленький, мов м'ячик, з рожевими щічками (538)).

На морфологічному рівні характерним є частіше використання чоловіками форм наказового та умовного способів дієслова, що слугує засобом актуалізації наміру показати своє домінування у сімейній ієрархії (*І така мене знову злість на жінку брать почала, що, їй-богу, побив би* (251); *Краще б, звісно, було, щоб народився син, але тут людина поки що безсила* (185); *Максим тільки смикнув: розкуси їх, жінок!* (49)).

З метою посилення ознаки вживаються два однакові іменники, один з яких має форму називного відмінка, а другий – орудного: *дружиньонька: пуцьвірінок пуцьвірінком* (65); *зовсім дівча: ... стеблина стеблиною* (253); *Соня ж ... стала опецьок опецьком* (79).

Для передачі того, що жінка не відповідає стандартизованим поглядам чоловіка на її зовнішність чи поведінку автор вдається до використання прикметників та іменників середнього роду замість жіночого: *Секретарка – молоде, розфуфурене, наманікюрене й напедикюрене* (т'ху, слово яке!) (16); *Знайомтеся, – сказав Василь, підводячи оце чудо до мене. – Ганна Іванівна, директорша меблевого магазину* (318); *Там же, в невеликій кімнатці, жило й чудо-юдо, Мартина-Мартин, я так і не міг второпати, якої вона статі* (166).

Цікавим є спостереження щодо актуалізації «стереотипу чоловіка, який не плаче». Автор вербалізує причину нестабільного емоційного стану через дісприслівник як вербалізатор значення додаткової, супровідної дії, таким чином приховує ще один стереотип: *боячись, що й сам зараз розплачеться, запитав* (27)).

Широко представлені гендерні стереотипи на синтаксичному рівні. У різній манері звертаються до чоловіків і жінок (пор.: *молодий чоловік, громадянине, голубчику – Лійочко, бідна, громадяночко, дамочко, голубонько*). Апелювання до чоловіка реалізується переважно через нейтральні загальноживані форми, форми звертання до жінки оформлюються найчастіше через демінутиви.

Стереотипи відображені і за допомогою порівняльних конструкцій: (*у чоловіка*) *тонкий, як у жінки, голос лікаря; у нього була ніжна й м'яка, мов не чоловіча, долоня; працює, як каторжна; пухкенький, кругленький, мов м'ячик; просидів, як миша; потягся до пляшки, як дитина до соски; живуть душа в душу, як ті голуб'ята; здоровий, як бик; берігся, як заєць; товчеться, як проклята; плеската, як дошка; його ніжно-рожева й гладенька, як у молочного поросяти, шкіра; здається легенькою, як пух; тітка – як пава, тато –*

як пугач; строга, охайна, мов учителька; мов гімназисточка перед учителем; з долонями, наче із заліза; розцебеталася, наче на весну; їсть наче кицька; струнка, наче кізонька.

Чоловікам більше притаманні короткі, обірвані речення, риторичні питання та оклики. *Я, Васю, нічого... Думала, що ти натомився. – Думала, думала!.. Поменше думати треба!*; *Вона й справді заглянула, лагідно спитала: – Тобі нічого не треба? – Нічого!* (14); *– Ліно!.. Ліно!.. Ліно, як завжди, вбігла так, наче він помирав, переляк не сховався з її лиця. – Що, Васю, що? – Де наші газети? – Та он же, на шафі! Дістати? – Не треба, я сам. Іди вже на кухню! – бо Ліна все ще стояла в дверях: жалісливо дивилась на нього* (26); *– А що там, сину, сьогодні в клубі? – Та кіно ні... – Наше чи закордонне? – Наше* (330).

Ускладнення речення однорідними членами використовується для вказівок на вид діяльності двох статей, але частіше жінок, що, на нашу думку, дозволяє авторові реалізувати стереотипне уявлення про щоденну заклопотаність кожної жінки: *мати і наварить, і подасть, і прибере, попере* (244); *мама й приготує, й подасть, і прибере, й помиє* (295); *Нагодуй та подай, прибери та помий – цілий день, як білка в колесі* (48); *Тато й муляр, і столяр, і сантехнік, і маляр, а мама в нього вже за підсобного: підноси та подай* (44); *Бо: і чоловікові зготувати сніданок, і нагодувати дітей, і зібрати в дитячий садок* (82); *Марійці, звісно ж, додалося роботи. І кухня, і ринок, і магазин, і дім – все це вимагало часу* (175); *І з господарством вправлялася єдиною рукою... : пиляла-рубала дрова, прала білизну, чистила, ... шаткувала капусту, в кімнатах завжди було прибрано* (228).

Пейоративні концепти частіше вживаються щодо жінок і вербалізуються у вигляді словосполучень, інколи окличних: *Галька ротата, ота розлучниця люта* (244); *корова недосна, сучка невмивана* (245); *сучка безхвоста!* (272); *самовдоволенна квочка* (307); *сонна корова* (318); *коров'яче бовтало!* (про чоловіка) (328); *Сучка облізла! Жаба ротата! Гадюка слизька!* (620). Інвективні номінації неодноразово вводяться в речення у ролі прикладки.

Характеристика беззахисності жінки, її розумової обмеженості вербалізується граматичними засобами, які не містять вказівки на особу чи активного діяча – з допомогою інфінітивних конструкцій, безособових форм: *одинокі жінку захистити, тебе б'ють, а ти ще й мовчи* (245); *бідній жінці правди немає* (246); *поменше думати треба* (14).

Стереотипність образу автор може подавати через називні речення, що посилює, на нашу думку, ефект портретності у змалюванні зовнішності: *волосся в бігудях, обличчя в компресах із свіжого м'яса* (292).

Комунікативна стратегія, яка вважається типовою, незмінною, передається відповідними синтаксичними конструкціями, що реалізують семантичні відношення послідовності подій, що швидко змінюються: *нашкодите – і в куці!* (78); *І закінчувала стереотипним: – Всі ви, чоловіки, однакові!* (286), *приїхала тітка – навезла повну хату гостинців* (51–52), *вийдеш заміж – визнає сама* (216).

Можна виокремити також особливості номінацій вікових характеристик. Вони найчастіше вербалізуються на різних рівнях мовної структури: у вигляді словосполучень (*Жіночка зовсім не зів'яла* (57); *бо ж уже, слава богу, не молоденька, сорок два роки* (252); *жінка похилого віку* (263); *Сестричка. Отаке собі молоденьке курчатко* (277); *Він тільки ще більше змузнів* (305); *вона ще більше розквітла* (305); *Бабуля – божя квіточка* (523)), фразеологічних одиниць (*чоловік у розквіті сил* (57); *жінка в літах* (136); *мужчина в соку* (334)) або лексем (*бабуня* (225); *дідок* (137); *старий* (138)). Перифраз уживається, коли треба підкреслити типовість того, що описується: *люди з посередніми здібностями, жіноча половина роду людського* (298). Деякі перифрази зазнають структурної модифікації: *залізна жінка* (168); *охоронець родинного вознища* (159).

Важливим засобом для актуалізації надмірної емоційності, істеричності є градація, що реалізується через уживання номенів, які посилюють і підвищують рівень нагнітання ознак чи дій: *почнуться докори, сльози, істерики, жити без тебе не можу, втоплюся, повішуся* (152); *розплачеться, розкричить, Ненормальна!.. Типова шизофренічка* (168); *злі, дошкульні слова, перекошене ненавистю обличчя, сльози й істерика* (288).

Образ жінки як вербально активної особи в художньому дискурсі, крім синтаксичних (порівняльні конструкції), посилюється фразеологічними засобами: *розцебеталася, наче на весну* (61); *роти не затуляються з ранку до вечора* (16); *а рот як розтулить, з рота жаби й скачуть* (244); *як розкриє рота* (251).

Крім названих мовних засобів, у художньому тексті зафіксовано ще такі вербалізатори кому-

нікативних інтенцій: 1) уживання займенників зі значенням всеохопності, тотальності, які найчастіше слугують виразниками негативної оцінності: *Жінки, вони всі отакі* (57); *Всі ви, чоловіки, однакові* (78); 2) синтаксичні інтенсифікатори – окличні й питальні висловлення з підсилювальними частками: *Та й що од них ждати: сороки!* (26); *хоч би приревнував та побив!* (49); *І нащо ото чоловіки женяться?* (250).

Висновки. Отже, гендерні стереотипи – це загальноприйняті погляди на норми поведінки чоловіків і жінок, що відображають суспільні очікування щодо рис їхнього характеру, поведінки, професійної діяльності. Гендерні стереотипи відзначаються стійкістю, спрощеністю; вони не враховують індивідуального. За допомогою мовних засобів гендерні стереотипи відображають уявлення про ідеальні образи чоловіка і жінки, властиві їм риси характеру та моделі поведінки, сфери і способи самореалізації чоловіків і жінок. Вони глибоко закріплені у свідомості багатьох поколінь.

Аналізовані «Містечкові історії» А. Дімарова є цінним джерелом створення цілісної системи гендерних стереотипів, які функціонували в радянський період. Вони найяскравіше реалізуються в діалогах персонажів.

Актуалізація гендерних стереотипів у «Містечкових історіях» реалізується через засоби всіх рівнів мовної структури: лексико-семантичному (уживання лексичних маркерів з позитивною, негативною чи нейтральною конотацією, варваризмів, метафоричних номінацій тощо), фразеологічному (напр., *як у бога за пазухою, мов засватаний, як білка в колесі, сидіти на шиї* тощо), словотвірному (уживання зменшено-пестливих форм), морфологічному (напр., використання форм наказового та умовного способів дієслова для опису маскулінної комунікативної стратегії; вживання форм середнього роду на позначення осіб жіночої статі, які не підходять під стандартизовані уявлення про фемінний образ) і синтаксичному (реалізуються у звертаннях, порівняннях; наприклад, короткі, обірвані й окличні речення характеризують чоловіче мовлення; а для опису обов'язків жінки часто використовуються речення, ускладнені однорідними членами).

Отже, гендерна маркованість реалізована найбільшою мірою в мовленнєвій поведінці персонажів, вона залежить від їхнього соціального статусу, особливостей характеру, виховання тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бистров Я., Шуляр С. Інтерпретація гендерних стереотипів у тексті роману Джейн Остін «Гордість і упередження». *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* № 2, 2009. С. 8–11.

2. Дімаров А. Містечкові історії. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/getfile.php?tid=10397&type=1> (дата звернення: 30.05.2023).

REFERENCES

1. Bystrov Ya., Shuliar S. (2009) Interpretatsiia hendernykh stereotypiv u teksti romanu Dzhein Ostin "Hordist i uperedzhennia" [Interpretation of the Gender Stereotypes in the Text of the Novel "Pride and Prejudice" by Jane Austen] *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. [Bulletin of Zaporizhzhya National University. Philological sciences]. № 2. 8–11 [in Ukrainian].

2. Dimarov A. Mistechkovi istorii. [Town stories] URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/getfile.php?tid=10397&type=1> (data zvernennia: 30.05.2023) [in Ukrainian].

UDC 004.9:070.41]:81'33=111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-29>**Alla NYPADYMKA,**

orcid.org/0000-0003-3267-6323

PhD in Philology,

Associate Professor at the Department of Modern European Languages

State University of Trade and Economics

(Kyiv, Ukraine) a.nypadyuka@knute.edu.ua

LINGUISTIC BASIS OF MODERN CLICKBAIT NEWSPAPER HEADLINES

The problem of a headline as a “strong position” of a text is relevant and constantly attracts attention of researchers of both fiction and journalism texts. In fiction, a title is an organically part of the artistic structure of the composition (book), unlike newspaper headlines. Newspaper headlines are sometimes not so much the informational key to the conceptual structure of an article, but rather an important emotional and semantic element. Clickbait headlines refer to such emotional and meaningful elements in a strong position. A special place in the article is devoted to the study of difference between a bright and interesting headline and a clickbait one. Bright and interesting headline differs from clickbait in focus, language, content, tone, purpose, appeal, call-to-action and length. While both types of headlines aim to capture attention, a bright and interesting headline focuses on genuine engagement and curiosity, whereas clickbait relies on sensationalism and deceptive tactics to generate clicks, often leading to a negative user experience. This research focuses on linguistic patterns in obvious clickbaits in The Washington Post, a morning daily newspaper, the most authoritative source of information, and one of the dominant newspapers in the USA. Specific objectives arising from the purpose of the work are: to identify clickbait headlines, identify the linguistic basis on which the clickbait headline transformation of a headline is carried out, and study the ways of implementing clickbait headlines on the ideological and emotional levels of articles. This paper analyses 75 headlines with clickbait marks, selected from materials across all newspaper sections in 2022.

Key words: communication, clickbait, headline, title, newspaper, digital publishing, sensationalism.

Алла НИПАДИМКА,

orcid.org/0000-0003-3267-6323

доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки. Філологія»,

доцент кафедри сучасних європейських мов

Державного торговельно-економічного університету

(Київ, Україна) a.nypadyuka@knute.edu.ua

**ЛІНГВІСТИЧНА ОСНОВА СУЧАСНИХ КЛІКБЕЙТНИХ
ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ**

Проблема заголовку, як «сильної позиції» тексту, є актуальною і постійно привертає увагу дослідників як художнього, так і публіцистичного тексту. У художній літературі заголовок органічно входить до художньої структури твору, на відміну від газетних заголовків. Газетні заголовки іноді є не стільки інформаційним ключем до концептуальної структури статті, скільки важливим емоційно-смісловим елементом. До таких емоційно-сміслових елементів у сильній позиції відносимо клікбейтні заголовки. Окреме місце в статті відведено дослідженню відмінностей між яскравим і цікавим заголовком та заголовком-клікбейтом. Яскравий і цікавий заголовок відрізняється від клікбейта фокусом (зосередженням уваги), мовою, змістом, тоном, метою, закличком до дії та довжиною. Хоча обидва типи заголовків мають на меті привернути увагу, яскравий та цікавий заголовок фокусується на справжньому залученні та цікавості, тоді як клікбейт покладається на сенсаційність та оманливу тактику для генерування кліків, що часто призводить до негативного користувацького досвіду. Це дослідження фокусується на лінгвістичних закономірностях очевидних клікбейтів у ранковій щоденній газеті The Washington Post, найавторитетнішому джерелі інформації та одній з домінуючих газет у США. Конкретними завданнями, що впливають з мети роботи, є: виявити заголовки-клікбейти; визначити лінгвістичну основу, на якій здійснюється трансформація заголовка у клікбейт. У статті проаналізовано 75 заголовків з ознаками клікбейту, відібраних серед заголовків усіх розділів газети The Washington Post за 2022 рік. Дослідження виявило поширеність таких прийомів, як приголомшливі обіцянки, гіперболізовані твердження, нечітка або ймовірна інформація, сенсаційна мова, перебільшені думки, надмірно спрощені описи, опущені деталі, ньюсджекінг, хибні дихотомії, протиріччя фактів, а також сильні емоційні слова-тригери.

Ключові слова: комунікація, клікбейт, назва, заголовок, газета, цифрова публікація, сенсаційність.

Introduction. The problem of a headline as a “strong position” of a text is relevant and constantly attracts the attention of researchers in both fiction and journalism texts. In fiction, a title is an organic part of the artistic structure of the composition (book), unlike newspaper headlines. Newspaper headlines are sometimes not so much the informational key to the conceptual structure of an article but rather an important emotional and semantic element.

The most traditional definition of a headline characterizes it as an element of a text that names a common theme. However, this approach does not fully reveal the complex relations of this element with the entire text.

A headline refers to those compositional elements of a text that attract the reader’s increased attention when first encountering a publication, making it an important link between a text and a reader. Without an audience, there is no mass communication in any form. Printed words are messages prepared for specific audiences, and the audience’s acceptance or rejection of these messages determines the shape and direction of the medium. Nowadays, in the digital era, the audience is changing in terms of literacy, tastes, interests, and priorities. There is no doubt that newspapers remain a powerful force, even in the face of electronic media and the desire to take in key information at a glance. As businesses, newspapers seek to make a profit and must compete not only with television, magazines, online editions, and multimedia but also with new media, distribution systems, and modern messengers like Telegram. One of the most challenging creative tasks for news authors (news editors) is to create headlines that are informative, brief, easy-to-understand, catchy, and intriguing as they compete for audience attention. Both new media and traditional media depend on consumer acceptance.

An author often uses the stylistic device of quotation to make a newspaper headline informative and expressive, achieving its optimum emotional and aesthetic effect on the reader. They may introduce a text of another’s speech or quote authoritative sources. A headline, as the name of the text, is capable of representing the entire article, and its function is to help the reader adequately decode the information.

Headings allow the author to reveal the meaning of an article (text) and to express thoughts, views, attitudes, positions, and moods. The headline and the first sentence of the text are linked in relation to the topic of the article. As an informative key, the headline falls within the realm of linguistic and structural-syntactic research. The purpose of conceptual linguistic and structural-syntactic analysis is to examine the language and structural elements used in headlines,

aiming to understand their persuasive and attention-grabbing techniques.

Despite its inseparable connection with the text, the headline is materially separated from it in media communication. It is often placed at the top of the article or on the front page of a publication to draw readers in and entice them to read further. While the headline is designed to provide a glimpse into the content of the article, it is separate from the main body of text in terms of its format and placement. It is usually written in a larger font size, bolded, or otherwise emphasized to stand out from the rest of the text. The separation between the headline and the main text allows readers to quickly scan and identify articles of interest based on the headlines before deciding whether to invest more time in reading the full article. In extensive reading and professional-philological usage, the headline functions separately from the main text and acts as its “plenipotentiary representative”. In other words, the headline has the authority and power to represent and convey the essence of the entire text on its own.

The subject of headlines is so significant that no matter how much has been discussed or written about them, it is unlikely to cover the topic entirely. The role of a headline in the text is crucial, as it serves as the initial point of contact for readers, influencing whether they choose to engage with the rest of the content. Due to this pivotal role, the exploration and analysis of headlines can be an ongoing and never-ending process, and there will always be more to learn and understand about them.

Aim. The aim of the paper is to comprehend the clickbait headlines as informational clues to the article on the material of The Washington Post. Specific objectives arising from the purpose of the work are: to identify clickbait headlines; identify the linguistic basis on which the clickbait headline transformation of a headline is carried out.

Review of recent research. While it is not clear when the term “clickbait” was first used, the concept of using sensational or misleading headlines to entice readers has been around for a long time. In the early days of the internet, clickbait was often used by spammy websites to get people to visit their pages and click on ads. More recently, clickbait has become a common tactic used by publishers and content creators on social media platforms to drive traffic to their websites or increase engagement on their social media pages.

In recent decades the term “clickbait headline” have been already actively used in scientific community (Kuiken J., Schuth A., Spitters M., Marx M.; Lai L., Farbrot A.; Ekström, Patrona and Thornbor-

row; Palau-Sampio D.; Moura P., Riberio F.; Bronakowski M., Al-khassaweneh M., Al Bataineh A.).

According to Kuiken et al., “Clickbait can be seen as a specific style of writing, aiming at inducing the curiosity of the reader and to lure that reader into clicking and opening the article. Often attributed to clickbait is the use of questions, numbers, forward referencing, spectacularization, and negativity” (Kuiken et al., 2017: 1311). Researchers identify features that have a significant positive impact on the effectiveness of a headline. “Average word length, absence of a question, absence of a quote, containing a signal word, containing personal or possessive pronouns, containing sentimental words, containing negative sentimental words and starting with personal or possessive pronouns. The performance of headlines that contain one of those features is on average 14–33 percentage points higher than headlines without the feature” (Kuiken et al., 2017: 1310).

Palau-Sampio researches the complex and multifaceted issue of disinformation from the perspective of the pseudo-media sites and the role of clickbait patterns in twisted journalistic mimicry. Findings of this research allowed an observation of how clickbait patterns played a dual role. On one hand, they attracted readers’ attention through the use of a variety of expressive resources, and on the other hand, they favored the building of a communicative style that, following the path of populism, included strengthened emotionality, dramatization, and the use of colloquial language and particular jargon (Palau-Sampio, 2022: 15).

Lai and Farbroth explore the effectiveness of question headlines on readership in computer-mediated communication. The findings from their research suggest that “question headlines represent a more effective headline strategy compared to traditional, declarative headlines. General question headlines with self-referencing cues were also found to be more effective than rhetorical question headline for three of four products investigated” (Lai & Farbroth, 2014: 289).

Bazaco et al. explore clickbait as a phenomenon arising from the adaptation of the media industry to the digital environment. Researchers believe that clickbait “is a strategy used by news media companies that affects the quality of news through the use of banal and exaggerated stories that integrate expressive resources that serve as bait on social networks” (Bazaco et al., 2019: 112). Researchers of clickbait content identified the prevalence of techniques such as incomplete information, pre-eminence of soft news, repetition, and serialization, and the use of hyperboles.

Statement of basic materials. A bright and interesting headline is one that accurately reflects the content of an article and is designed to grab the attention of readers in a non-misleading way. A clickbait headline, on the other hand, is one that is designed to be sensationalized or misleading in order to entice readers to click on an article or link. One key difference between a bright and interesting headline and a clickbait headline is their level of accuracy. A bright and interesting headline should accurately represent the content of an article, while a clickbait headline may exaggerate or distort the content in order to grab the attention of readers: “Ebola in the air? A nightmare that could happen” (CNN, October 6, 2014), “Coronavirus outbreak: Can face masks protect you? Stores sell out of masks” (TODAY, February 26, 2020). Another difference is the level of sensationalism. A bright and interesting headline may be eye-catching and attention-grabbing, but it should not be overly sensationalized or misleading. Clickbait headlines, on the other hand, are often designed to be as sensationalized as possible in order to entice readers to click on an article. Overall, the main difference between a bright and interesting headline and a clickbait headline is their level of accuracy and honesty. A bright and interesting headline should accurately reflect the content of an article and be non-misleading, while a clickbait headline is designed to be sensationalized and may be misleading in order to attract readers.

It seems important not only to define this linguistic phenomenon in the practice of journalism as a special type of headline but also to determine its typological means, including the linguistic and speech elements represented by clickbait headlines and the markers of clickbait headlines.

The present paper explores the presence of clickbait headlines in The Washington Post. This choice is not an accidental one. The Washington Post, a morning daily newspaper, is the most authoritative sources of information and one of the dominant newspapers in the USA. The clickbait headlines phenomenon has spread so widely that clickbait headlines can even be found in news discourse, despite a stereotype, that clickbait is only used by yellow journalism. We have collected 75 clickbait headlines from The Washington Post. The selection was made from materials across all newspaper sections in 2022. This research focuses on linguistic patterns in obvious clickbaits.

In the headlines of the Washington Post, there is a high frequency of the expression “You won’t believe it” with an informal tone. The expression “You won’t believe” is a linguistic tool used to provoke interest, evoke emotions, and make information stand out in a crowded information landscape. Linguisti-

cally, it serves as a persuasive and attention-grabbing device. The primary function of this expression is to create intrigue and curiosity. By using “You won’t believe”, the writer is suggesting that what follows is so extraordinary, surprising, or incredible that the reader might have a hard time accepting it. For example, “You. Won’t. Believe. What. Happened. Next”, “Teacher of the Year was suspended for a day and fined \$225. You won’t believe why”, “7 vegan soup recipes so creamy you won’t believe they’re dairy-free”, “You won’t believe what the head of the agency charged with protecting consumers said to bankers”, “You won’t believe where you might encounter bedbugs these days” (The Washington Post). Each of the mentioned headlines falls under the category of mind-blowing promises. The headline “Teacher of the Year was suspended for a day and fined \$225. You won’t believe why” suggests that the reason for the teacher of the Year’s suspension and fine is highly unexpected or surprising, enticing readers to find out the unusual cause. The headline “7 vegan soup recipes so creamy you won’t believe they’re dairy-free” makes an extraordinary claim about vegan soup recipes being exceptionally creamy despite not containing dairy, which could be seen as surprising to readers. The headline “You won’t believe what the head of the agency charged with protecting consumers said to bankers” hints at a sensational or controversial statement made by a person in authority, implying that the content will reveal something shocking or unexpected. The headline “You won’t believe where you might encounter bedbugs these days” plays on the fear of encountering bedbugs in unexpected places, suggesting the article will provide surprising or alarming information about their potential locations. The headline “You. Won’t. Believe. What. Happened” uses excessive punctuation and phrasing to create curiosity and intrigue, implying that the content of the article contains something extraordinary or shocking. Also, it has not only mind-blowing promises but exaggerated opinion, hyperbolic statement and sensationalized language.

The versatility of the catchphrase “This is how” makes it applicable in various situations, such as giving instructions, explaining a concept, describing a sequence of events, or sharing personal experiences. The expression implies a specific explanation will follow. It is a concise way to direct the audience’s attention to the core content because suggests that the information to be presented is well-defined and leaves little room for ambiguity. While “This is how” is common, there are variations that serve a similar purpose, such as “Here’s how”, “This is the process”, or “The following steps show”. For example, “Now this is

how to lose an election: With a smile and a hug”, “I’m a food writer. This is how I manage to feed a picky kid”, “This is how thin people’s weight talk makes me feel as a fat person”, “This is how far Republicans will go to subvert the will of the voters”, “At school, we prepare to be shot at. This is how it feels”, “Dear grads: This is how to write a real thank-you note”, “This is how journalists figure out if all those Ukraine videos are real”, “Restaurant workers are quitting in droves. This is how they are being lured back” (The Washington Post). The headline “Officer faces probe for telling Black driver, ‘This is how you guys get killed’” contains a short explanation as clickbait. The use of phrases like “Officer faces probe” and “telling Black driver, ‘This is how you guys get killed’” are intended to pique the reader’s curiosity and entice them to click on the article to find out more about the incident and the officer’s actions. The headline presents a controversial and attention-grabbing statement that is likely to generate interest and clicks from readers who want to know the full details of the situation. Moreover, this headline uses the strong emotional trigger word “killed”, which evokes strong feelings of fear and concern, especially in the context of police interactions with Black individuals.

“This is how” is a straightforward and informative linguistic expression that makes the mentioned headlines fall under the category of hyperbolic statements. For example, the headline “Now this is how to lose an election: With a smile and a hug” suggests that the method of losing an election mentioned in the article is extremely unconventional and unexpected, exaggerating the impact of a simple action. The phrase “this is how to” implies that the described method of losing an election is incredibly unconventional or surprising, making it sensational. The headline “Now this is how to lose an election: With a smile and a hug” contains a false dichotomy. The headline presents only two options for how to behave after losing an election: “With a smile and a hug”. This implies that these are the only acceptable or effective ways to handle defeat, leaving out other possible reactions such as crying, getting angry, feeling dejected, or expressing other emotions. By offering only these two options, the headline creates a false dichotomy, as there are numerous ways a losing candidate can respond to election defeat, and each individual may react differently based on their personality, circumstances, and emotions.

The expression “X Things You...” is a common construct in English, particularly used in online content such as blogs, articles, listicles, and how-to guides. This phrase structure has become a standard way of presenting information, particularly in digi-

tal media. It is formulaic because it follows a certain pattern and can be filled with different types of content, depending on the context. “X” represents a numerical value and is used to quantify the “things” being discussed: “5 things you need to know about Russia’s intelligence failures ahead of the invasion of Ukraine”, “10 things you need to know about riding Amtrak overnight”, “We tested Samsung’s newest flagship phones. Here are 6 things you should know about the Galaxy S22s”, “15 things you can do to improve your home for less than \$100 each”, “Want in on the great retirement boom? Here are the five things you should know” (The Washington Post). Clickbait headline containing the phrase “X Things You...” can also contain “piggybacking”. This involves not only referencing a well-known figure or company but aligning a brand or message with breaking news or viral stories to insert a fresh perspective or promotional angle into the ongoing conversation. “Piggybacking” or “newsjacking” are terms made popular by marketer David Meerman Scott, and is the practice of joining in on breaking news stories to generate positive coverage and publicity for your brand, product, or message. Examples of such headlines are “Mark Zuckerberg just laid out his vision for the metaverse. These are the five things you should know”, “The 14 things you need to know about Trump’s letter in the Wall Street”, “Things you learn about Jon Stewart from talking to him and his friends” (The Washington Post).

The causal structure “X Reasons Why...” is another common linguistic construct in English, frequently used in titles, headings, and introductions to present a list of reasons or explanations. The phrase sets the stage for a list of reasons or causes that explain a particular phenomenon, event, decision, or situation. The word “reasons” implies that the following content will provide logical explanations or arguments. Like the “X Things You...” expression, “X Reasons Why...” follows a formulaic pattern, making it recognizable and familiar to audiences. The “Why” introduces the concept of causation or explanation, preparing the reader for a list of supportive points. Similar to the “X Things You...” expression, “X Reasons Why...” may also include the second person pronoun “You” to personalize the content and create a direct connection with the reader. For example, “Five reasons why you shouldn’t buy a house right now”, “6 reasons why conditions on I-95 deteriorated during the Jan. 3 snowstorm”, “Experts offer four reasons why kids need to own their college essays – and one way parents can help” (The Washington Post).

The declarative statement “This Is What” is a common linguistic construct in English, often used in

titles or headlines to introduce a specific idea, concept, event, or situation, meaning it presents a statement of fact or opinion rather than asking a question or giving a command. For example, “This is what ‘aging well’ is all about”, “Alexei Navalny: This is what a post-Putin Russia should look like”, “Hundreds of kids witness parents shot to death. This is what it does to them”, “This is what happens when the party in charge cares about governing”, “This is what it looks like when women become second-class citizens”, “The freedom of Juneteenth was fleeting. This is what came next”, “This is what supporting life looks like. The rest is just politics”, “This is what the beginning of the end of the Roe era feels like”, “Distinguished pols of the week: This is what moral outrage sounds like”, “This is what ‘living with covid’ might look like”, “This is what it feels like to attend a film festival in the metaverse”, etc. (The Washington Post). “This Is What” is a powerful linguistic tool for introducing and emphasizing information in a clear and straightforward manner. It serves as a strong headline or lead-in that piques the reader’s curiosity and encourages them to continue reading to learn more about the specified subject.

The declarative statement “You can now” is a linguistic construct commonly used in various contexts to announce or inform about something that has become possible or available at the present moment. The phrase carries a positive and optimistic tone, as it highlights something favorable or advantageous for the recipient, while also creating a sense of immediacy and personal relevance for the audience. For example, “You can now track your ballot online in half of states”, “You can now buy hearing aids without a prescription”, “Thanks to technology, you can now own the rights to an iconic Biggie rap”, “You can now see how many Uber drivers liked (or hated) you” (The Washington Post).

The most dominant type that is commonly used in clickbait headlines is the conditional sentence. We found 35 headlines that contain conditional clauses and immediately engage the reader’s curiosity and imagination. These clauses indicate a cause-and-effect relationship, adding depth to the hypothetical scenarios: “What happens if there’s no House speaker? These things can’t get done” and “What if environmental damage is a form of capitalist sabotage?”, “What if gun owners had to pass a test? Czech Republic offers an answer”, “Ask Amy: My neighbors crashed my party. What if they show up again?”, “In crises, officials tweet crucial info. What if Twitter dies?” etc. Some headings function as rhetorical questions, like “What if Yale finds out?” and “What if Lil Yachty’s ‘Poland’ contains the meaning

of life?”, “What If the Rental Market Is the First to Break?”, “What if the United States loses the AI race against China?”, “What if Trump hadn’t spent the week directing fury at the FBI?”, “What if Trump’s pile of papers is nothing more than a prop?” These questions are not necessarily meant to be answered but serve to emphasize a point or convey a particular tone or mood. All the headings are phrased as interrogative sentences, marked by a question structure. This form immediately engages the readers by posing thought-provoking questions, inviting them to ponder possible scenarios, encourages them to continue reading to find out more and consider different perspectives. In some cases, “What...if” can be used as a form of indirect persuasion. By prompting the reader to consider a hypothetical situation, the author may lead the reader to reflect on potential consequences or benefits without directly stating them. “Oz has promoted false health claims. What if he pushed vaccinations?”, “What if the midterm elections aren’t about Biden after all?”, “What if every man in your life had to go to war?”, “With North Korea talks stalled, some wonder: What if we tried something different?” (The Washington Post).

These examples highlight the use of clickbait strategies and linguistic elements in The Washington Post’s headlines to captivate readers and drive audience engagement.

Conclusions. Clickbait headline is a type of online content that is designed to get attention and entice users to click on a link to a website or social media page. The quality of the headline depends on the level of mastery of the native language and the writer’s understanding of the target audience. Additionally, a well-crafted headline requires a keen sense of storytelling and an ability to capture the essence of the article in a concise and attention-grabbing manner. The writer must strategically choose words and phrases that evoke curiosity, emotion, or intrigue, compelling the reader to delve further into the con-

tent. Moreover, an effective headline should align with the overall tone and purpose of the article, guiding the reader seamlessly into the heart of the narrative or information being conveyed. Mastering these skills empowers writers to create headlines that not only attract clicks but also genuinely inform and engage their audience.

The study revealed that clickbait headlines typically include several semantic components that are designed to pique readers’ curiosity and generate interest. While the specific components may vary, depending on the context and topic, most clickbait headlines include some common semantic elements found in clickbait headlines. The research detected the presence of clickbait headlines in the business newspaper The Washington Post (75 headlines of articles published in 2022), as well as the prevalence of techniques such as mind-blowing promises, hyperbolic statements, sensationalized language, exaggerated opinions, overly simplified descriptions, omitted details, strong emotional trigger words, newsjacking, false dichotomies, contradiction of facts, and unclear or likely strive information. Authors use powerful and effective linguistic expressions and patterns to create engaging content that captivates the audience and encourages them to read further. The most common linguistic structures used in headlines by authors for The Washington Post include: “You won’t believe it”, “This is how”, “X Things You...”, “X Reasons Why...”, “This Is What”, “You can now”, and “What... if”.

By conducting linguistic and structural-syntactic analyses of clickbait headlines, researchers and media professionals can gain insights into the persuasive techniques employed, the psychological mechanisms at play, and the potential impact on readers’ decision-making. This understanding can be valuable for developing media literacy programs, improving headline writing practices, and fostering critical thinking skills among audiences when consuming online content.

BIBLIOGRAPHY

1. Bazaco A., Redondo M., Sánchez-García P. Clickbait as a strategy of viral journalism: conceptualisation and methods. *Revista Latina de Comunicación Social*. 2019. Vol. 74. P. 94–115. DOI: 10.4185/RLCS-2018-1323en
2. Cohen E. Ebola in the air? A nightmare that could happen. *CNN*: web-site. URL: <https://edition.cnn.com/2014/09/12/health/ebola-airborne/>
3. Kuiken J., Schuth A., Spitters M., Marx M. Effective Headlines of Newspaper Articles in a Digital Environment. *Digital Journalism*. 2017. Vol. 5. № 10. P. 1300–1314. DOI 10.1080/21670811.2017.1279978
4. Lai L., Farbot A. What makes you click? The effect of question headlines on readership in computer-mediated communication. *Social Influence*. 2014. Vol. 9. № 4. P. 289–299. DOI 10.1080/15534510.2013.847859
5. Lu Y., Pan J. Capturing Clicks: How the Chinese Government Uses Clickbait to Compete for Visibility. *Political Communication*. 2021. Vol. 38. Issue 1–2. P. 23–54. DOI 10.1080/10584609.2020.1765914
6. Palau-Sampio D. Pseudo-Media Disinformation Patterns: Polarised Discourse, Clickbait and Twisted Journalistic Mimicry. *Journalism Practice*. 2022. DOI 10.1080/17512786.2022.2126992
7. Pawlowski A. Coronavirus outbreak: Can face masks protect you? Stores sell out of masks. *TODAY*: web-site. URL: <https://www.today.com/health/coronavirus-outbreak-leads-stores-sell-out-face-masks-can-masks-t172730>

8. Pignard-Cheynel N., Sebbah B. Regional daily newspapers on social networks. Study of the presence of French titles on Facebook and Twitter. *Mutations de l'information et des medias locaux*. 2012. Vol. 84–85. P. 171–191. DOI 10.4000/sds.1919

REFERENCES

1. Bazaco A., Redondo M., Sánchez-García P. Clickbait as a strategy of viral journalism: conceptualisation and methods. *Revista Latina de Comunicación Social*. 2019. Vol. 74. P. 94–115. DOI: 10.4185/RLCS-2018-1323en
2. Cohen E. Ebola in the air? A nightmare that could happen. *CNN*: web-site. URL: <https://edition.cnn.com/2014/09/12/health/ebola-airborne/>
3. Kuiken J., Schuth A., Spitters M., Marx M. Effective Headlines of Newspaper Articles in a Digital Environment. *Digital Journalism*. 2017. Vol. 5. № 10. P. 1300–1314. DOI 10.1080/21670811.2017.1279978
4. Lai L., Farbrot A. What makes you click? The effect of question headlines on readership in computer-mediated communication. *Social Influence*. 2014. Vol. 9. № 4. P. 289–299. DOI 10.1080/15534510.2013.847859
5. Lu Y., Pan J. Capturing Clicks: How the Chinese Government Uses Clickbait to Compete for Visibility. *Political Communication*. 2021. Vol. 38. Issue 1–2. P. 23–54. DOI 10.1080/10584609.2020.1765914
6. Palau-Sampio D. Pseudo-Media Disinformation Patterns: Polarised Discourse, Clickbait and Twisted Journalistic Mimicry. *Journalism Practice*. 2022. DOI 10.1080/17512786.2022.2126992
7. Pawlowski A. Coronavirus outbreak: Can face masks protect you? Stores sell out of masks. *TODAY*: web-site. URL: <https://www.today.com/health/coronavirus-outbreak-leads-stores-sell-out-face-masks-can-masks-t172730>
8. Pignard-Cheynel N., Sebbah B. Regional daily newspapers on social networks. Study of the presence of French titles on Facebook and Twitter. *Mutations de l'information et des medias locaux*. 2012. Vol. 84–85. P. 171–191. DOI 10.4000/sds.1919

Катерина НІКОЛЕНКО,

orcid.org/0000-0002-1299-8483

аспірантка кафедри світової літератури

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *katharina.nikolenko@gmail.com*

ПОЄДНАННЯ ФЕМІННОГО І МИСТЕЦЬКОГО ДИСКУРСІВ У КАНАДСЬКОМУ РОМАНІ ХХ СТ.

У статті досліджено поєднання фемінного й мистецького дискурсів у структурі канадських романів ХХ століття, зокрема у творчості Сари Джанет Дункан («Імперіаліст», 1904; «Кузина Попелюшка», 1908), Люсі Мод Монтгомері (трилогія «Емілі», 1923–1927), Елізабет Смарт («Біля Центрального вокзалу я сіла й заплакала», 1945), Маргарет Лоуренс («Провидці», 1974), Маргарет Етвуд («Котяче око», 1988). Встановлено, що в романі про митця/мисткиню зазвичай зображується динамічний процес формування творчої особистості, подолання нею зовнішніх і внутрішніх обмежень і осягнення власної творчої сутності. До кола тем і проблем, які знайшли втілення в канадських романах про мисткиню ХХ століття, належать проблема ідентичності (особистісної, національної, гендерної, професійної тощо); проблема свободи творчої уяви; особливості творчої діяльності героїні на батьківщині й за кордоном; труднощі, які має подолати мисткиня на шляху до успіху; сприйняття суспільством її праці та ін. У межах цього жанру тема пошуку героїнею свого місця в суспільстві тісно поєднана із темою ідентичності, що охоплює різноманітні аспекти жіночого «Я» у процесі проявлення героїні як громадянки, мисткині, учениці, доньки, закоханої, дружини тощо. Жіноча точка зору й жіноче світосприйняття у романах С.Дж. Дункан, Л.М. Монтгомері, Е. Смарт, М. Лоуренс, М. Етвуд є провідними чинниками, що впливають на сюжет, композицію, поетику творів. Образи мисткинь у романах канадських авторок є напрочуд динамічними – по мірі того, як розгортаються сюжети творів, змінюються й образи героїнь, їхнє ставлення до реальності й творчі методи. Осмислюючи довоколишній світ, природу, літературу, культуру, особистісні стосунки, героїні канадських романів про мисткиню з часом приходять до більш чіткого й усвідомленого розуміння себе й своєї ролі у світі.

Ключові слова: канадська література, роман про митця/мисткиню, фемінний дискурс, мистецький дискурс, образ.

Kateryna NIKOLENKO,

orcid.org/0000-0002-1299-8483

PhD student at the World Literature Department

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) *katharina.nikolenko@gmail.com*

THE COMBINATION OF THE FEMININE AND THE ARTISTIC DISCOURSES IN THE CANADIAN NOVEL OF THE 20TH CENTURY

The article examines the combination of the feminine and the artistic discourses in the structure of twentieth-century Canadian novels, in particular in the works by Sara Jeannette Duncan (“The Imperialist”, 1904; “Cousin Cinderella”, 1908), Lucy Maud Montgomery (the “Emily” trilogy, 1923–1927), Elizabeth Smart “By Grand Central Station I Sat Down and Wept”, 1945), Margaret Laurence (“The Diviners”, 1974), Margaret Atwood (“Cat’s Eye”, 1988). It has been determined that an artist novel (Künstlerroman) usually depicts the dynamic process of a creative personality’s formation, them overcoming external and internal limitations and comprehending their own creative essence. Some of the most topical problems in the Canadian Künstlerroman of the 20th century include: the problem of identity (national, gender, personal, professional etc); the problem of freedom of imagination; the peculiarities of the heroine’s creative activity at home and abroad; the roadblocks encountered by the writer on her way to tangible commercial success; society’s perception of her work; and more. Within this genre, the theme of female artists searching for their place in society is closely connected to the theme of identity, which encompasses different facets of the female ‘I’ in her capacities as a citizen, artist, woman, student, daughter, lover, wife, and so on. The female perspective and the female worldview in the novels by S.J. Duncan, L.M. Montgomery, E. Smart, M. Laurence, and M. Atwood are the leading factors that influence the plot, composition, and poetics of the works. The images of artists in the novels by Canadian authors are surprisingly dynamic: as the plots of the works unfold, the characters’ images, their attitude to reality, and creative methods change. By comprehending the world around them, nature, literature, culture, and personal relationships, the heroines of Canadian novels about the artist eventually come to a clearer and more conscious understanding of themselves and their role in the world.

Key words: Canadian literature, artist novel, feminine discourse, artistic discourse, image.

Постановка проблеми. Роман про митця (англ. *artist novel*, нім. *Künstlerroman*) є одним із провідних жанрів канадської літератури ХХ ст. До найяскравіших зразків жанру зазвичай відносять романи Робертсона Девіса «Суміш вад» (“*A Mixture of Frailties*”, 1958), Габріель Руа «Прихована гора» (“*The Hidden Mountain*”, 1962), Керол Шілде «Суонн: Таємниця» (“*Swann: A Mystery*”, 1987) та ін. Водночас наукових розвідок, присвячених художній специфіці романів, у яких головними героїнями є жінки-мисткині, наразі вкрай мало. У зв'язку з цим особливий інтерес у дослідників викликає творчість канадських письменниць (Сара Джанет Дункан, Люсі Мод Монтгомері, Маргарет Лоуренс, Маргарет Етвуд), які відобразили у своїх романах історію професійного й особистісного зростання та становлення жінок-мисткинь.

Аналіз досліджень. Незважаючи на те, що жанр роману про митця/мисткиню привертав увагу численних вітчизняних (І. Сторощук, К. Козлова, Н. Овчаренко, С. Варецька) і зарубіжних (Г. Маркузе, Е. Блох, С. Хаусдорфер, Р. Серет, Дж. Баклі) науковців, в україномовних джерелах ця категорія залишається недостатньо представленою. У «Літературознавчій енциклопедії» (2007) за редакцією Ю. Коваліва знаходимо таке визначення: «романи, присвячені творчій та життєвій долі письменників, малярів, музик, акторів» (Ковалів, 2007: 347). Відповідно можемо припустити, що спільним знаменником для всіх романів, які зазвичай класифікують до цього жанру, є образ головного героя/героїні як творчої особистості. Деякі дослідники (Г. Баль, К. Лауріх) виділяють різновиди роману про митця відповідно до різних галузей мистецтва: роман про художника (нім. *Malerroman*), роман про музику (нім. *Musikerroman*), роман про актора (нім. *Schauspielerroman*) тощо.

Нерідко науковці визначають жанр роману про митця/мисткиню як різновид роману виховання (нім. *Bildungsroman*) (Buckley, 1974; Seret, 1992), акцентуючи увагу на тому, що в романі про митця/мисткиню зазвичай зображується динамічний процес формування творчої особистості, подолання нею зовнішніх і внутрішніх обмежень і досягнення власної творчої сутності.

Н.Ф. Овчаренко слушно зауважила, що тема розвитку творчо обдарованої особистості знайшла втілення у канадській літературі про прерію. Серед провідних особливостей канадського роману про художника/художницю дослідниця відзначила особливу увагу до «пошуку й формулювання письменниками канадської ідентич-

ності – проблему, магістральну для літератури країни в цілому» (Овчаренко, 1996: 135).

Проблематику і поетику канадського роману про митця/мисткиню епохи модернізму й постмодернізму розглянуто у працях Д. Вільямса “*Confessional Fictions: A Portrait of the Artist in the Canadian Novel*” (1991) (Williams, 1991) і Л. Хатчеон “*The Canadian Postmodern: A Study of Contemporary English-Canadian Fiction*” (1988) (Hutcheon, 1988).

За спостереженням К.О. Козлової, канадський варіант роману про митця/мисткиню певною мірою спирається на європейську та американську традицію, у якій часто вирішується проблема самотності творчої людини, пошуку митцем свого місця у житті й суспільстві. Водночас «якщо в європейських літературах цей пошук заснований на руйнуванні або втраті власних цінностей і особистісному формуванні нових, то у канадській традиції мова йде про пошук митцем таких морально-естетичних цінностей, що могли б стати загальнонаціональними» (Козлова, 2013: 149).

Е. Варсамопулу запропонувала термінологічно розрізнити «чоловічу» та «жіночу» версії «роману про митця» за допомогою використання суфіксу *-in*, що використовується в німецькій мові для утворення фемінітивів. Романи, у яких головною героїнею-мисткинею є жінка, дослідниця назвала *Künstlerinromane*, зазначивши, що часто у таких творах не лише порушується проблема дефініції літератури як виду мистецтва, але й проблема становлення жінки-письменниці й утвердження нею власного погляду на світ (Varsamopoulou, 2019).

К. Макфарлейн зауважила: «Жінки, які пишуть у складному просторі гранд-наративів художньої літератури й історії, переписують і опираються існуючим наративним і жанровим формам, щоб створити осібні феміністські форми, які пасуватимуть до їхнього досвіду й проблем як суб'єктів, котрі читають і пишуть. Наративи, які утворюються в результаті цього процесу, є потужними, інноваційними дослідженнями меж наративних форм і точок, у яких перетинаються художнє, політичне й особисте» (Macfarlane, 1998: 3).

Мета статті. Метою нашої наукової розвідки є дослідження поєднання фемініного й мистецького дискурсів у структурі канадських романів ХХ ст., зокрема у творчості С.Дж. Дункан, Л.М. Монтгомері, Е. Смарт, М. Лоуренс, М. Етвуд та ін.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших і найяскравіших зразків роману про мисткиню в канадській літературі став роман «Рейчел Вайлд, або Дрібниці з тяжкого життя» (“*Rachel Wilde; or, Trifles from the Burthen of Life*”, 1848)

Сюзанні Муді (Susanna Moodie, 1803–1885). Спираючись на здобутки британських романтиків, зокрема представників школи поетів-«лейкістів» (В. Вордсворта, С.Т. Колріджа, Р. Сауті), С. Муді змалювала у своєму творі образ романтичної героїні на тлі прагматичного суспільства: “Oh, that I could give life and reality to those visions that so charm me – that I could convey in words, the bright pictures in my mind – that I could leave behind me when I die, some memorial that I once lived – that my name might be mentioned with respect by the wise and good when I am dust” (Moodie, 1991: 139). Серед ознак романтичного світосприйняття, що виявилися в романі С. Муді, можемо виділити такі: відчуття духовного єднання з природою, яка є джерелом натхнення й розради для головної героїні (“<...> and the child who reveled in grand conceptions alone with nature, and the solitude of her own soul, was the strangest, most eccentric impersonification of a feminine humanity, that could well be imagined” (Moodie, 1991: 140)); співчуття до простих людей (селян, робітників) та їхніх долі (“How would you like to be drenched with the rain, and chilled with the cold, as I often am. No, no, the gentlemen in their fine houses, know little about the sufferings of the poor” (Moodie, 1991: 131)); поетизація творчої уяви як потужної сили, здатної творити нові світи (“She lived in a world of poetic liberty – a world of her own – a world peopled by bright thoughts and natural objects” (Moodie, 1991: 135–136)). Трагізм долі Рейчел Вайлд, яка ще маленькою відкрила в собі схильність до письменницької діяльності, полягає в тому, що навіть найближчі люди не сприймають її творчість і не дозволяють їй перетворити захоплення літературою на професійну кар’єру. Наприкінці роману Рейчел розчаровується у своїх силах і вирішує жити звичним для всіх життям, як й інші жінки довкола неї. Головна героїня виходить заміж і полишає свої творчі амбіції на догоду суспільним стереотипам, відповідно до яких жінки в Канаді того часу не мали права на самостійні життєві рішення.

У романі «Імперіаліст» (“The Imperialist”, 1904) Сара Джанет Дункан (Sara Jeannette Duncan, 1861–1922) відобразила труднощі творчої діяльності на батьківщині. Крізь призму двох любовних історій, які розгортаються на тлі крихітного містечка Елгін у провінції Онтаріо, авторка дослідила питання розвитку творчих здібностей особистості в Канаді, а також питання політичної й культурної значущості своєї рідної країни у її статусі домініону Британської імперії. У романі «Кузина Попелюшка» (“Cousin Cinderella”), що вийшов друком у 1908 р., також порушено про-

блеми канадської національної ідентичності й утвердження канадськими митцями/мисткинями власного місця у світі. С.Дж. Дункан, яка тривалий час працювала журналісткою й подорожувала світом, створила в романі яскравий образ дівчини-письменниці – Мері Трент, котра має адаптуватися до життя у Великій Британії й концептуалізувати власну ідентичність як уродженої канадки. У цьому творі показано зневажливе ставлення деяких представників британського суспільства до канадців (“They’re nothing but a pair of colonial editions” (Duncan, 1908: 9)), а також амбівалентне ставлення Мері та її брата до їхньої батьківщини та історії країни. У процесі спілкування з різними людьми образ Мері поступово змінюється: вона не лише починає цінувати британську літературу, культуру, мистецтво як невід’ємні компоненти світової культурної спадщини, але й прагне прославити батьківщину своєю творчістю, здобувши у такий спосіб чітке розуміння власної ролі у світі як канадської мисткині. На думку Ф. Хемілл, творча еволюція Мері Трент нерозривно пов’язана з її перебуванням у британському суспільстві, де співіснують різні точки зору щодо Британської імперії та її колоній; сприймаючи та осмислюючи ці точки зору, Мері поступово «здобуває нарративну перспективу, що суголосна її національності; фіксує власний автобіографічний нарратив, вона вписує себе в життя як канадська авторка» (Hamill, 2003: 208).

Погоджуємося зі спостереженням Г. Омансон, яка зауважила: «Вживання мисткині можна розглядати як постійну боротьбу проти конвенцій, виховання й звичок, сформованих у дитинстві, не кажучи вже про боротьбу проти батька, чоловіка та інших представників протилежної статі загалом» (Åhmansson, 1991: 43). На нашу думку, тема пошуку героїнею свого місця в суспільстві у канадському романі про мисткиню тісно поєднана із темою ідентичності, що охоплює різноманітні аспекти жіночого «Я» у процесі проявлення героїні як громадянки, мисткині, учениці, доньки, закоханої, дружини тощо.

У трилогії «Емілі» (“Emily”, 1923–1927) Люсі Мод Монтгомері (Lucy Maud Montgomery, 1874–1942) йдеться про історію формування творчої дівчини на ім’я Емілі Берд Старр. Уже з перших сторінок роману Емілі постає як особистість, наділена посиленою чутливістю до краси в навколишньому світі. Дві сосни, що ростуть перед ганком, у сприйнятті дівчинки перетворюються на Адама і Єву біля біблійного Дерева Пізнання. За дверима на Емілі нібито чекає Велителька Вітрів – «висока на зріст, оповита імлою, огорнена прозо-

рими шовковими сірої барви шатами; її крила, неначе в кажана, але крізь них просвічує навколишній світ; очі блискучі, мов зорі, – вони променіють крізь довге розпущене волосся» (Монтгомері, 2016: 14). Відкрита до природного світу, Емілі прагне бачити красу, відчувати красу, ділитися красою, що їй відкрилася, з іншими з допомогою словесної творчості. Любов'ю до дивовижного й прекрасного просякнуте все її життя.

Головна героїня роману «Емілі з Місячного Серпа» (“Emily of New Moon”, 1923) розвиває свої письменницькі навички, пишучи листи покійному батькові. Образ Дугласа Старра, який навчив свою доньку розповідати історії й одухотворювати словом довколишній світ, є втіленням безмежної любові до доньки. Листи Емілі, що фігурують у тексті роману як вставні розповіді, є простодушними, наївними, щирими, просякнутими любов'ю до книжок, природи й тварин. З точки зору мовних особливостей для листів героїні притаманні домінування простих речень; непослідовність оповіді («перестрибування» від однієї теми до іншої в межах одного абзацу й навіть речення); навмисні лексичні, граматичні, пунктуаційні помилки (“I wish close could be both graceful and helthy” (Montgomery, 1923: 134)) тощо. Корпус листів дівчини, адресованих реципієнту, який вже ніколи не зможе їх прочитати, у своїй сукупності утворює ніби щоденник героїні, у якому в хронологічному порядку висвітлено події, що з нею відбуваються, її думки, почуття й переживання.

У романах «Емілі виростає» (“Emily Climbs”, 1925) та «Емілі у вирі життя» (“Emily’s Quest”, 1927) Л.М. Монтгомері зобразила поступовий процес інтелектуальних, емоційних, психологічних трансформацій, що відбуваються з героїнею, набуття нею професійних навичок і розвитку творчої свідомості. Ці трансформації показано в різних сферах, які у своїй сукупності маркують етапи розвитку молодого письменниці й визначають вектори її особистісного розвитку. Порівняно з першим романом трилогії «Емілі з Місячного Серпа» у щоденнику героїні спостерігаємо її еволюцію від значної кількості орфографічних, граматичних, лексичних та інших помилок до зв'язних речень і правильної пунктуації, від надмірного захоплення курсивами й «гарними» словами – до редагування власних текстів і уникнення зайвого, від перших неуспішних публікацій – до повноцінного заробітку, від посиленних афективних реакцій на будь-яку радісну або сумну подію – до більш спокійного і виваженого сприйняття, від оманливої дружби – до справ-

жніх, міцних дружніх стосунків, від непорозумінь із родичами – до усвідомлення важливості родини й приналежності до клану, який готовий стати на її захист. У другому й третьому романах показано також зміну тематики творів Емілі: від простих «описів» (“deskriptionshuns”) людей, тварин і явищ природи вона переходить до більш глибокого аналізу людських вчинків, почуттів і мотивів поведінки, прагне «робити випадки звичайного життя цікавими, відстежуючи в них правдиво, хоча й не демонстративно, основні закони природи» (Wordsworth, 2000: 596–597). Із часом героїня усвідомлює моральну функцію мистецтва: зрозумівши, що надміру сатиричні й викривальні твори можуть завдати більше шкоди, аніж користі, вона проголошує: “My pen shall heal, not hurt” (Montgomery, 1928: 28) (*курсив в оригіналі – К.Н.*). Голос Емілі й голос наратора у трилогії органічно доповнюють одне одного, висвітлюючи особистість героїні та події, що з нею відбуваються, з різних боків.

В історії життя героїні роману «Біля Центрального вокзалу я сіла й заплакала» (“By Grand Central Station I Sat Down and Wept”, 1945) Елізабет Сمارт (Elizabeth Smart, 1913–1986) любовна лінія тісно переплітається із професійною. Роман героїні-письменниці з одруженим чоловіком-письменником, що приносить їй велике щастя й невимовні страждання, розпочинається в робочому контексті; відтак написання художніх творів і все, що з цим пов'язано (папір, друкарська машинка тощо), символізують для героїні сором і провину, які вона відчуває у зв'язку зі своїми любовними стосунками. У центрі роману Е. Сمارт – складні емоції та переживання героїні, чуттєвий потік її свідомості, насичений експресивною, метафоричною лексикою, алюзіями та ремінісценціями до різних літературних творів. Усвідомлюючи, що вона стала причиною руйнування чужої сім'ї, героїня стверджує: “The typewriter is guilty with love and flowery with shame, and to me it speaks so loudly I fear it will communicate its indecency to casual visitors” (Smart, 1992: 11–12).

У романі «Провидці» (“The Diviners”, 1974) Маргарет Лоуренс (Margaret Laurence, 1926–1987) розповідає історію життя письменниці, яка виросла в часи Другої світової війни. Дія роману розгортається в невеликому містечку Манавака. Головна героїня твору – письменниця Морел Ганн намагається за допомогою творчості осмислити історію власного походження, взаємини зі своєю донькою на ім'я Пік, а також особливості мінливого природного світу. Процес розповідання історій приносить їй втіху і розраду (“If I hadn't been a writer, I might've been a first-rate mess at this point.

Don't knock the trade" (Laurence, 1989: 4)), водночас Морег усвідомлює, що межа між правдою і вигадкою не завжди є чіткою: "A daft profession. Wordsmith. Liar, more likely. Weaving fabrications. Yet, with typical ambiguity, convinced that fiction was more true than fact. Or that fact was in fact fiction" (Laurence, 1989: 21).

Маргарет Етвуд (Margaret Atwood, b.1939) у романі «Котяче око» ("Cat's Eye", 1988) дослідила проблему розуміння жінкою власної фемінності під впливом соціуму й особистісних стосунків. Тема жіночої дружби відіграє важливу роль у романі. Крізь призму тісних, довірливих стосунків між жінками М. Етвуд розкрила специфіку формування особливого жіночого світобачення у тісному зв'язку із мистецькою візією жінки, що з часом переплітаються в її особистому житті та її творчості.

Висновки. Отже, до кола тем і проблем, які знайшли втілення в канадських романах про

мисткиню ХХ ст., належать проблема ідентичності (особистісної, національної, гендерної, професійної тощо); проблема свободи творчої уяви; труднощі, які має подолати мисткиня на шляху до успіху; сприйняття суспільством її праці та ін. Жіноча точка зору й жіноче світосприйняття у романах С.Дж. Дункан, Л.М. Монтгомері, Е. Смарт, М. Лоуренс, М. Етвуд є провідними чинниками, що впливають на сюжет, композицію, поетику творів. Слід відзначити, що образи мисткинь у романах канадських авторок є напрочуд динамічними – по мірі того, як розгортаються сюжети творів, змінюються й образи героїнь, їхнє ставлення до реальності й творчі методи. Осмислюючи довколишній світ, природу, літературу, культуру, особистісні стосунки, героїні канадських романів про мисткиню з часом приходять до більш чіткого й усвідомленого розуміння себе й своєї ролі у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козлова К.О. Історико-літературні тенденції формування канадського роману про митця к. ХІХ – 2 пол. ХХ ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 33. С. 148–152.
2. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2 : М – Я. 624 с.
3. Монтгомері Л.М. Емілі з Місячного Серпа / пер. з англ. О. Бурячківського. Львів : Свічадо, 2016.
4. Овчаренко Н.Ф. Міфологема Землі в канадській і українській прозі. Київ : Київська правда, 1996. 198 с.
5. Åhmansson, G. A Life and Its Mirrors. A Feminist Reading of L.M. Montgomery's Fiction. Uppsala : Uppsala University, 1991. 183 p.
6. Buckley, J. Season of Youth: The Bildungsroman from Dickens to Golding. Cambridge : Harvard University Press, 1974. 336 p.
7. Duncan, S.J. Cousin Cinderella: A Canadian Girl in London. Toronto : Macmillan, 1908. 365 p.
8. Hammill, F. Literary Culture and Female Authorship in Canada 1760–2000. Amsterdam; New York : Rodopi, 2003. 245 p.
9. Hutcheon, L. The Canadian Postmodern: A Study of Contemporary English-Canadian Fiction. Toronto; New York; Oxford : Oxford University Press, 1988. 230 p.
10. Laurence, M. The Diviners. Virago, 1989. 403 p.
11. Macfarlane, K. The Politics of Self-Narration: Contemporary Canadian Woman Writers, Feminist Theory and Metafictional Strategies. A thesis ... of the degree of Doctor of Philosophy. Montreal : McGill University, 1998. 312 p.
12. Montgomery, L.M. Emily Climbs. London : George E. Harrap & Co, 1928. 330 p.
13. Montgomery, L.M. Emily of New Moon. New York : Frederick A. Stokes Company, 1923. 374 p.
14. Moodie, S. Rachel Wilde, or, Trifles from the Burthen of a Life. *Voyages: Short Narratives of Susanna Moodie* / edited by J. Thurston. Ottawa; Paris : University of Ottawa Press, 1991. P. 98–150.
15. Seret, R. Voyage into Creativity: The Modern Künstlerroman. New York; Bern; Frankfurt/M.; Paris : P. Lang, 1992. 168 p.
16. Smart, E. By Grand Central Station I Sat Down and Wept. Vintage International, 1992. 240 p.
17. Varsamopoulou, E. The Poetics of the Künstlerroman and the Aesthetics of the Sublime. Routledge, 2019. 294 p.
18. Williams, D. Confessional Fictions: A Portrait of the Artist in the Canadian Novel. Toronto : University of Toronto Press, 1991. 291 p.
19. Wordsworth, W. Preface to Lyrical Ballads. *William Wordsworth: The Major Works* / edited by Stephen Gill. Oxford : Oxford University Press, 2000. P. 595–615.

REFERENCES

1. Kozlova, K.O. (2013). Istoryko-literaturni tendentsii formuvannia kanadskoho romanu pro myttsia k. 19 – 2 pol. 20 st. [The Historical and Literary Trends in the Formation of the Canadian Artist Novel of the Late 19th – 2nd Half of the 20th Century]. *Scientific papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiyenko National University. Philological Sciences*. Issue 33. P. 148–152. [in Ukrainian].
2. *Literaturoznachna entsyklopediia : u 2 t. [Literary encyclopedia: in 2 vols.]* (2007). Edited by Yu.I. Kovaliv. Akademia. Vol. 2. [in Ukrainian].

3. Monthomeri L.M. (2016). *Emili z Misiachnoho Serpa*, trans. by O. Buriachkivsky. Svichado. [in Ukrainian].
4. Ovcharenko, N. (1996). *Mifolohema Zemli v kanads'kij i ukrayins'kij prozi* [*The Mythologem of the Earth in Canadian and Ukrainian Prose*]. Kyivska Pravda. [in Ukrainian].
5. Åhmansson, G. (1991). *A Life and Its Mirrors. A Feminist Reading of L.M. Montgomery's Fiction*. Uppsala University.
6. Buckley, J. (1974). *Season of Youth: The Bildungsroman from Dickens to Golding*. Harvard University Press.
7. Duncan, S.J. (1908). *Cousin Cinderella: A Canadian Girl in London*. Macmillan.
8. Hammill, F. (2003). *Literary Culture and Female Authorship in Canada 1760–2000*. Rodopi.
9. Hutcheon, L. (1988). *The Canadian Postmodern: A Study of Contemporary English-Canadian Fiction*. Oxford University Press.
10. Laurence, M. (1989). *The Diviners*. Virago.
11. Macfarlane, K. (1998). *The Politics of Self-Narration: Contemporary Canadian Woman Writers, Feminist Theory and Metafictional Strategies* [Doctoral dissertation, McGill University].
12. Montgomery, L.M. (1928). *Emily Climbs*. George E. Harrap & Co.
13. Montgomery, L.M. (1923). *Emily of New Moon*. Frederick A. Stokes Company.
14. Moodie, S. (1991). Rachel Wilde, or, Trifles from the Burthen of a Life. In J. Thurston (Ed), *Voyages: Short Narratives of Susanna Moodie* (pp. 98–150). University of Ottawa Press.
15. Seret, R. (1992). *Voyage into Creativity: The Modern Künstlerroman*. P. Lang.
16. Smart, E. (1992). *By Grand Central Station I Sat Down and Wept*. Vintage International.
17. Varsamopoulou, E. (2019). *The Poetics of the Künstlerinroman and the Aesthetics of the Sublime*. Routledge.
18. Williams, D. (1991). *Confessional Fictions: A Portrait of the Artist in the Canadian Novel*. University of Toronto Press.
19. Wordsworth, W. (2000). Preface to Lyrical Ballads. In S. Gill (Ed), *William Wordsworth: The Major Works* (pp. 595–615). Oxford University Press.

Ольга НИКОЛЕНКО,

orcid.org/0000-0001-7374-7226

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри світової літератури

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
(Полтава, Україна) *omnicolenko@gmail.com*

РІЗНОВИДИ ІНТЕРТЕКСТУ В РОМАНІ ЛЮСІ МОД МОНТГОМЕРІ «ЕНН ІЗ ЗЕЛЕНИХ ДАХІВ»

У статті розглянуто різновиди інтертексту в романі «Енн із Зелених Дахів» Л.М. Монтгомері, в якому відлунюють не лише захоплення й факти біографії самої письменниці, а й ідеї, образи, мотиви, елементи сюжетів інших текстів (Біблія, твори романтиків, національні міфи тощо). Завдяки інтертекстуальності смисли роману «Енн із Зелених Дахів» розгортаються в різних напрямках і площинах, а сам романний жанр стає гнучким і динамічним, діалогічним і навіть полемічним, утворюючи широке поле для можливих трактувань та інтерпретацій.

У статті виокремлено форми інтертексту за першоджерелами «чужих» текстів, уведених авторкою в роман «Енн із Зелених Дахів»: біблійний, мистецький, легендарний, міфологічний, історичний інтертексти. Відзначено, що в середині них можуть виявлятися більш конкретні різновиди, що призводить до розгалуження певного інтертексту. З точки зору художнього втілення того чи іншого тексту в романі Л.М. Монтгомері виділено такі види інтертексту, як експліцитні (безпосередньо виявляються в романі мисткині через повні або неповні цитати, прямі найменування людей, явищ, подій, творів та ін.), та імпліцитні (алюзії (як натяки на певні факти, обставини, твори тощо) та ремінісценції (неявні цитати, без вказівки на цитатність, що органічно влетені в романні наративи)). Стиль Л.М. Монтгомері відзначається використанням різноманітних форм інтертексту не ізольовано одне від одного, а в поєднанні та взаємодії. Деякі різновиди інтертексту в романі «Енн із Зелених Дахів» можуть нашаровуватися одне на одне, що призводить до утворення цілого пучка, букету смислів. Окремі різновиди інтертексту (наприклад, янгольський, гріховний, Діви Марії та ін.) є домінуючими в романі «Енн із Зелених Дахів», вони постають у сильній позиції, беручи участь у формуванні художніх образів, сюжету тощо. Такі домінуючі форми інтертексту виявляються протягом усього роману й ніби притягують до себе інші засоби виразності. А деякі інтертекстуальні форми є основними, периферійними (наприклад, імена літературних героїнь, які привласнює собі Енн, та ін.), але виконують важливу роль смислових конотацій, увиразнення тих чи інших аспектів і додають особливих нюансів до палітри роману.

У статті також досліджено динаміку форм інтертексту у романі Л.М. Монтгомері «Енн із Зелених Дахів», що роблять роман канадської письменниці відкритим для різних смислів.

Ключові слова: канадська література, Люсі Мод Монтгомері, роман, інтертекстуальність, різновиди інтертексту, образ, мотив, символ, сюжет, міф.

Olga NIKOLENKO,

orcid.org/0000-0001-7374-7226

Doctor of Philology, Professor,

Head of the World Literature Department

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
(Poltava, Ukraine) *omnicolenko@gmail.com*

TYPES OF INTERTEXT IN “ANNE OF GREEN GABLES” BY LUCY MAUD MONTGOMERY

The article examines the varieties of intertext in the novel “Anne of Green Gables” by L.M. Montgomery, which echoes not only the hobbies and facts of the writer’s biography, but also ideas, images, motifs, plot elements of other texts (the Bible, works of the Romantics, national myths, etc.). Due to intertextuality, the meanings of “Anne of Green Gables” unfold in different directions and planes, and the novel genre itself becomes flexible and dynamic, dialogic and even polemical, creating a wide field for possible interpretations.

The article distinguishes forms of intertext based on the primary sources of “foreign” texts introduced by the author into “Anne of Green Gables”: biblical, artistic, legendary, mythological, and historical intertexts. It is noted that within them, more specific varieties can be found, which leads to the branching of a certain intertext. From the point of view of the artistic embodiment of a particular text in L.M. Montgomery’s novel, we distinguish such types of intertext as explicit (directly manifested in the novel through full or incomplete quotations, direct names of people, phenomena, events, works,

etc.), and implicit (allusions (as hints to certain facts, circumstances, works, etc.) and reminiscences (implicit quotations, without an indication of citation, which are organically woven into the novel's narratives)). L.M. Montgomery's style is characterized by the use of various forms of intertext not in isolation from each other, but in combination and interaction. Some types of intertext in the novel "Anne of Green Gables" can be layered on top of each other, which leads to the formation of a whole bundle, a bouquet of meanings. Certain types of intertext (for example, angelic, sinful, Virgin Mary, etc.) are dominant in "Anne of Green Gables", they appear in a strong position, participating in the formation of artistic images, plot, etc. Such dominant forms of intertext are found throughout the novel and seem to attract other means of expression. And some intertextual forms are not the main ones, but peripheral (e.g., the names of literary heroines appropriated by Anne, etc.), but they play an important role of semantic connotations, emphasizing certain aspects and adding special nuances to the novel's palette.

The article also explores the dynamics of intertextual forms in L.M. Montgomery's novel "Anne of Green Gables", which make the Canadian writer's novel open to different meanings.

Key words: Canadian literature, Lucy Maud Montgomery, novel, intertextuality, forms of intertext, image, motif, symbol, plot, myth.

Постановка проблеми. Спадщина канадської письменниці Люсі Мод Монтгомері (Lucy Maud Montgomery, 1874–1942), яка охоплює понад 20 романів, понад 530 оповідань і сотні віршів, давно привертає увагу широкої публіки та науковців у різних країнах світу. Люсі Мод Монтгомері справила значний вплив не лише на становлення канадського роману, але й на американську літературу, зокрема на творчість Елінор Емілі Ходжмен Портер (Eleanor Emily Hodgman Porter, 1868–1920). Роман «Енн із Зелених Дахів» ("Ann of Green Gables", 1908) Л.М. Монтгомері про дівчинку-сироту, яка шукала радості у всьому та несла її іншим людям, вплинув на роман «Полліанна» ("Pollanna", 1913) Е. Портер, який став надзвичайно популярним у США. Роман «Енн із Зелених Дахів» і всю подальшу серію творів про дівчинку Енн, її дорослішання і становлення досліджували Е.Р. Епперлі, А. Поллард, Л. Клемент, М. Дуді та ін. При тому, що серія романів про Енн Ширлі добре представлена в зарубіжному літературознавстві, творчість Л.М. Монтгомері в Україні залишається малодослідженою в Україні. Лише нещодавно були опубліковані українські переклади роману «Енн із Зелених Дахів» та інші твори Л.М. Монтгомері (2010–2020-ті роки, в перекладах Анни Вовченко). Водночас наукових розвідок, присвячених романам мисткині, в українському літературознавстві вкрай мало. А поміж тим надзвичайно важливо дослідити розвиток жіночого канадського роману на прикладі творчості Л.М. Монтгомері, зокрема яку роль відіграє інтертекстуальність у структурі роману «Енн із Зелених Дахів». Вивчення цього питання дасть можливість простежити витоки та особливості індивідуального стилю письменниці та її внесок у розвиток жанру роману в його національній специфіці.

Аналіз досліджень. Інтертекстуальність у романі «Енн із Зелених Дахів» не часто привертала увагу зарубіжних дослідників. Можемо від-

значити лише поодинокі спроби виявити деякі види інтертекстів у романі Л.М. Монтгомері. Так, Рея Вільмшерст створила список цитувань до серії про Енн Ширлі (Wilmshurst, 1989). Готуючи до друку японські переклади романів Л.М. Монтгомері про Енн, Юко Мацумото підготувала низку коментарів до текстових запозичень, до яких вдалася канадська авторка у зв'язку зі створенням образу дівчинки-сироти та її входженням у світ (Montgomery, 2000). Елізабет Епперлі виявила і проаналізувала романтичний інтертекст у романі «Енн із Зелених Дахів», пояснивши деякі цитати (прямі й непрямі) письменників-романтиків у творі (Epperly, 2014). Емілі Востер у своїй дисертації відзначила твори, які читала протягом життя Л.М. Монтгомері і які дали поштовх її творчій уяві у романах про Енн та Емілі (Woster, 2013). Д. Йєст (Yeast, 1993) та М.-М. Клемпа (Klempa, 1998) дослідили особливості інтертекстуальних елементів у щоденниках Л.М. Монтгомері. Однак незважаючи на окремі розвідки, питання системного вивчення інтертекстуальності в романах Л.М. Монтгомері ще не вирішено. Це визначає актуальність нашої статті.

Мета статті. Головна мета статті – дослідити різновиди інтертексту в романі «Енн із Зелених Дахів» Л.М. Монтгомері, внесок мисткині у поетику канадського жіночого роману. Об'єктом дослідження є перший роман із серії про Енн Ширлі – «Енн із Зелених Дахів», предметом – різновиди інтертексту в романі (біблійний, мистецький, легендарний, міфологічний, історичний).

Виклад основного матеріалу. Роман Люсі Мод Монтгомері «Енн із Зелених Дахів» містить величезне багатство різноманітних інтертекстів, які виводять сюжет про дівчинку-сироту за межі звичайної побутової історії й надають йому філософської та психологічної глибини, а також яскравого поліфонізму в контексті світової культури.

Які ж різновиди інтертексту є в романі Л.М. Монтгомері «Енн із Зелених Дахів»? Це

питання передбачає декілька відповідей залежно від того, які критерії ми застосовуємо до їх виокремлення. Перш за все визначимо форми інтертексту в романі Л.М. Монтгомері за походженням «чужого» текстового матеріалу, який використовує авторка у творі. За джерелами «чужих» текстів у романі «Енн із Зелених Дахів» можна виділити такі основні форми інтертексту, як біблійний, мистецький, легендарний, міфологічний, історичний. Всередині них можна виділити більш конкретні різновиди. Наприклад, у біблійному матеріалі, який використовує Л.М. Монтгомері в романі «Енн із Зелених Дахів», можна виділити такі інтертексти, як янгольський (образ янгола та його інтерпретації), різдвяний (історія народження Ісуса Христа), «блаженний» (служіння і проповіді Ісуса Христа), гріховний (поняття «гріх» та його різновиди), страдницький (страждання, жертва і смерть Ісуса Христа), духовне воскресіння (воскресіння Ісуса Христа) та інші.

Серед мистецьких творів (живопис, музика, література), відлуння яких знаходимо в романі Л.М. Монтгомері, найбільшу частину становить літературний інтертекст. А серед літературних джерел, уведених авторкою в роман, домінують три основні групи – це казковий (Г.К. Андерсен, Льюїс Керролл та ін.), ренесансний (В. Шекспір та ін.), сентименталістський (Дж. Томсон та ін.), романтичний (С.Т. Колрідж, А. Теннісон, Дж. Байрон та ін.) інтертексти.

Письменниця нерідко використовує в романі деякі легенди, що мають фольклорне походження, але згодом набули літературного втілення. Наприклад, історія Корделії – третьої доньки короля Ліра (що знайшла втілення в трагедії В. Шекспіра), кохання Елейни до Ланселота (персонажі низки легенд про короля Артура, оспівані А. Теннісоном) та ін.

У міфологічному матеріалі, наявному в романі «Енн із Зелених Дахів», можна виокремити інтертексти, пов'язані з античністю (дріада, Нарцис, Даная та ін.) і міфами народів Європи – кельтських, германських (фея, дріада та ін.) тощо.

Що стосується історичного інтертексту, то тут можна простежити апеляцію авторки до історичних територій Канади (Нова Шотландія (Акадія) та ін.), історичних подій (вибори до канадського парламенту, права жінок та ін.), відомих діячів і діячок історії (королева Великої Британії Вікторія, королева Шотландська Марія Стюарт, маркіза де Помпадур (фрейліна короля Франції Людовіка XV), Розамунда (Джоан) де Кліффорд – «Прекрасна Розамунда», кохана короля Англії Ген-

ріха II Плантагенета, політичний діяч і філософ США Бенджамін Франклін та ін.).

Ці «чужі» тексти настільки органічно вплетені в канву роману, що інколи зникає межа між «чужим» текстом і «своєю» нарацією авторки чи персонажів. У деяких випадках «чуже» сприймається не як «далеке», «незвичайне» чи «неприйнятне», а лише як «інше», «інакше», однак у деяких випадках «чуже» стає «близьким», «своїм», «рідним», даючи нові ракурси для бачення знайомого світу.

Отже, розглянемо деякі приклади семантики, функціонування і втілення різних форм інтертексту в романі «Енн із Зелених Дахів».

Різновиди біблійного інтертексту сконцентровані довкола образу Енн і всіх, хто поруч із нею. Її появу на фермі Зелені Дахи, що сталася в результаті помилки, супроводжує алюзія на біблійний образ ягняти, який у християнській символіці означає чистоту, невинність, доброту. Безперечно, це акцентує риси характеру Енн, чистої й відкритої серцем дівчинки. Окрім того, «агнець Божий» у Біблії є символом самого Христа і його жертви. Метью розуміє, що він засмутить дівчинку і викличе в неї глибоке розчарування, якщо скаже їй про прикру помилку. “When he thought of that rapt light being quenched in her eyes he had an uncomfortable feeling that he was going to assist at murdering something – much the same feeling that came over him when he had to kill a lamb or calf or any other innocent little creature” (Montgomery, 2008: 31).

Тож в образі Енн на початку твору зафіксовано біблійний мотив жертви, що підкреслює реальний драматизм її життєвої історії. Цей мотив підкріплює опис перших днів перебування Енн в домі Метью і Марілли Катберт.

Але поступово в процесі розвитку сюжету мотив жертви послаблюється і відходить на задній план, бо Енн перестає бути лише жертвою долі й обставин. У її образі з'являється нова біблійна складова – янгол, що є посланником Божим на землі, Божа істота, яка несе Благу звістку людям. Власне, сама Енн певною мірою є благою звісткою для Метью і Марілли, змінюючи весь хід їхнього подальшого життя.

Архетип янгола, утілений в образі Енн, алюзивно увиразнений численними художніми деталями. Дівчинка каже: “I’m going to imagine that I’m the wind that is blowing up there in those tree tops” (Montgomery, 2008: 105). Згідно з християнськими уявленнями, янголи пересуваються з допомогою вітру, маючи крила. Після примирення з Маріллою Енн каже: (“Five minutes ago I was so

miserable I was wishing I'd never been born and now I wouldn't change places with an angel!" (Montgomery, 2008: 143). Тобто в епізоді з брошкою Енн була спочатку безневинною жертвою (бо вона дійсно не вкрала дорогу річ), а коли все з'ясувалося, з новою силою виявляється її янгольська сутність. Вона постає ніби янголом у людській подобі.

У структурі образу Енн можна виявити два плани – реальний і філософський, останній прихований у підтексті (зокрема через форми інтертексту), що надає глибини й гнучкості образу головної героїні, дозволяє повертати його різними гранями. Ці два плани – реальний і філософський – взаємодіють між собою і доповнюють одне одного. Так, біблійний архетип янгола в образі Енн доповнюють реальні деталі її вбрання. Дівчинка постійно мріє про сукню з буфами. А буфи – це великі пишні складки на рукавах, подібні до крилець. Нарешті Марілла пошила їй три сукні – одна із смугастого ситцю, друга із сатину в чорно-білу клітинку, а третя із брудно-блакитної матерії. Однак Енн все ж таки мріє про сукенку з буфами. Фактично Енн тричі повторює своє бажання – мати рукава з буфами: "Well, fortunately I can imagine that one of them is of snow-white muslin with lovely lace frills and three-puffed sleeves" (Montgomery, 2008: 109). Оскільки Енн зображена в романі як земне втілення янгола, їй обов'язково потрібна біла сукня з буфами.

В образі місіс Алан (дружина священика), у якої була сукня з буфами, Енн також угледіла подібність із серафимом (найвищий ангельський чин, шестикрилий янгол, що ближче до Бога). І їй теж захотілося стати дружиною священика, щоб бути ближче до Бога.

У вбранні вчительки панни Стейсі, яка дуже подобалася Енн і під впливом якої Енн розцвіла, теж були буфи на рукавах, найбільші в Ейвонлі. Внаслідок спілкування з панною Стейсі Енн вирішила займатися богоугодними справами: "I think when I grow up I'll be a trained nurse and go with the Red Crosses to the field of battle as a messenger of mercy. That is, if I don't go out as a foreign missionary" (Montgomery, 2008: 265–266).

Однак пройде чимало часу, поки її бажання справдиться. А воно почне здійснюватися лише тоді, коли інші люди довкола почнуть змінюватися під її впливом. Зазнавши значних внутрішніх змін внаслідок спілкування з Енн, Метью вирішив сам купити їй сукню з буфами на Різдво. Ми бачимо, як у цьому епізоді через алюзії поєдналися дві біблійні історії – різдвяна і янгольська.

Для Енн на Різдво виповнюється її найбільше бажання – вона отримала коричневе шовкове

плаття з буфами, яке пошила місіс Лінд. Воно не було білим, як би потрібно для янгола, але ж Енн – не біблійна, а цілком реальна істота, земна дівчинка. До того ж коричневий колір сукні корелює з кольором землі, про який йдеться вище – тобто простором існування Енн, хоча в ній утілено архетип янгола, є не небесний, а цілком земний світ. "Merry Christmas, Marilla! Merry Christmas, Matthew! Isn't it a lovely Christmas? I'm so glad it's white. Any other kind of Christmas doesn't seem real, does it? I don't like green Christmases. They're not green – they're just nasty faded browns and greys" (Montgomery, 2008: 278). У цьому епізоді авторка підкреслює не стільки колір сукні, скільки світло в душі дівчинки – маленького янголятка, тому вона й радіє, що Різдво «біле».

Та все ж таки Енн в кінці роману отримує білу сукенку з буфами, коли збирається виступати на концерті. У її волоссі з'являється й біла троянда, а Діана переказує слова місіс Алан про те, що Енн з такою зачіскою – «ніби Мадонна» (Монтгомері, 2020: 271).

Тобто біблійні складники в образі Енн змінюються – від ягняти до янгола і потім – до Богородиці, Мадонни, Пресвятої Діви. За вікном героїня бачить виноградну лозу із великими червоними бруньками. Пізніше вона дивиться на себе у дзеркало, прикрашене рожевими купідонами й фіолетовими гронами винограду. Виноград, виноградна лоза – це алюзії на образ Ісуса Христа, про що йдеться в Євангелії від Івана: «Я – Виноградина, ви – галуззя! Хто в Мені перебуває, а я в Ньому, той рясно зароджує, бо без Мене нічого чинити не можете ви» (Єв. від Івана 15: 5).

Домінантним інтертекстом в образі Енн є також біблійний концепт «Бог – то любов» (1-е до Івана 4: 7–21). Паралельно із розгортанням основної історії про входження дівчинки в чужий дім формується цілий букет сюжетних ліній про відкриття нею Бога, про принесення нею самою любові іншим людям, про те, як ці «чужі» люди об'єднуються любов'ю, як ставлення до дівчинки допомагає їм краще пізнати Бога й божественну любов.

«Ми познали й увірували в ту любов, що Бог її має до нас. Бог є любов, і хто пробуває в любові, пробуває той в Бозі, і в нім Бог пробуває!» (1-е до Івана 4:16). Енн постійно говорить про любов і виявляє любов до всього, що поруч із нею. Любов – це стан її душі. Вона живе в любові, прагне любові, несе любов іншим і саме через любов сприймає все довкола. "And up-stairs, in the east gable, a lonely, heart-hungry, friendless child cried herself to sleep" (Montgomery, 2008: 41).

“Don’t you feel as if you just loved the world on a morning like this? And I can hear the brook laughing all the way up here” (Montgomery, 2008: 44).

Слід відзначити, що в романі «Енн із Зелених Дахів» поєднані два біблійні концепти «Бог – то любов» і «Бог – то радість». У Біблії є багато рядків на тему Божої радості й життя в Бозі як радості. Енн у творі Л.М. Монтгомері теж усе довкола сприймає крізь призму радості. Тому до неї ніби сміється вся природа, усміхаються дерева й квіти. Вона радіє кожному моменту життя. Через те літографію «Ісус благословляє маленьких дітей» (живописний інтертекст) Енн сприймає по-своєму. Їй не вистачає на тому малюнку радості, бо в неї власне сприйняття Христа – радісне. “She was afraid He mightn’t notice her. But it’s likely He did, don’t you think? I’ve been trying to imagine it all out – her edging a little nearer all the time until she was quite close to Him; and then He would look at her and put His hand on her hair and oh, such a thrill of joy as would run over her! But I wish the artist hadn’t painted Him so sorrowful looking. All His pictures are like that, if you’ve noticed. But I don’t believe He could really have looked so sad or the children would have been afraid of Him” (Montgomery, 2008: 78).

До речі, в образах Метью і Марілли теж імпліцитно втілено біблійний концепт радості. Поява дитини в бездітної пари є аллюзією на історію Йосипа і Марії, яким Божий Дух послав несподівану радість. Спочатку Метью і Марілла не зрозуміли її, але згодом до них прийшло розуміння великої радості, яка оселилася в їхньому домі з появою Енн, – радості разом із любов’ю: “But she had learned to love this slim, gray-eyed girl with an affection all the deeper and stronger from its very undemonstrativeness. Her love made her afraid of being unduly indulgent, indeed. She had an uneasy feeling that it was rather sinful to set one’s heart so intensely on any human creature as she had set hers on Anne” (Montgomery, 2008: 331).

«Ніхто Бога ніколи не бачив, – Однороджений Син, що в лоні Отця, Той Сам виявив був» (Єв. від Івана 1:18). Тобто ніхто не бачив Бога, окрім єдиного Сина, Який Сам був Богом і показав усім, яким є Бог. Тож у зв’язку з тим, що ніхто Бога не бачив, у Біблії з’являється ще один важливий концепт – духовна уява. Він присутній і в романі Л.М. Монтгомері. Уява є домінантою в образі Енн. Цю складову її характеру підкріплюють різні форми інтертексту – і біблійний, і літературний та ін. Зараз ми розглянемо цей концепт у різних формах інтертексту, їхній динаміці та поєднанні.

Спочатку уява сприймається персонажами як гріх. Марілла постійно пояснює Енн: “When the Lord puts us in certain circumstances He doesn’t mean for us to imagine them away” (Montgomery, 2008: 76). Але Енн попри все продовжує уявляти: “Do you never imagine things different from what they really are? ... Oh, Miss – Marilla, how much you miss!” (Montgomery, 2008: 76).

На початку твору Енн під впливом виховання Марілли справді вважає, що її уява – то великий гріх. “My besetting sin is imagining too much and forgetting my duties” (Montgomery, 2008: 287). Але в процесі дорослішання й розвитку характеру героїня поступово усвідомлює, що її уява, яка перетворює все довкола і змінює людей, – це не гріх, а величезне багатство її душі. Наприкінці твору вона вже не соромиться уяви: “I just feel tired of everything sensible and I’m going to let my imagination run riot for the summer” (Montgomery, 2008: 343). На запитання Джейн, чи хотіли б дівчатка бути багатими, Енн відповідає: “Why, we have sixteen years to our credit, and we’re happy as queens, and we’ve all got imaginations, more or less” (Montgomery, 2008: 379).

Отже, поняття «гріх» стосовно уяви відходить у фіналі роману на задній план. До речі, гріх із давньоєврейської означає «відхід (відлучення, розрив) від Бога». А оскільки уява Енн, навпаки, є Божественним даром, то це наближує героїню до Бога. Енн доходить висновку, що її уява – то не гріх, а велике духовне багатство.

Біблійний інтертекст формують також прямі цитати (наприклад, Енн читає молитву «Отче наш»), згадки про християнські свята (Різдво, Вербна неділя перед Пасхою та ін.), біблійні символи (троянда – символ любові, Богородиці, Ісуса Христа та ін.), натяки на елементи біблійних сюжетів (покаяння грішниці, сходження Христа на плаху та ін.), вторинні ремінісценції на біблійні тексти, тобто через інші тексти (наприклад, Енн замість історії Канади читає книжку «Бен Гур» – історичний роман американського письменника Лью Уоллеса, опублікований 1880 р., в якому йдеться про історію страти Ісуса Христа, на яку накладається життєва історія Бен Гура) тощо.

Слова Енн у фіналі твору є прямою цитатою із віршованої драми Р. Браунінга «Піппа проходить» (1841). Водночас їх можна сприймати як ремінісценцію (неповний перифраз) молитви «Отче наш»: ““God’s in his heaven, all’s right with the world,”” whispered Anne softly” (Montgomery, 2008: 427). У цьому реченні зберігаються ключові (сильні) позиції молитви – Бог, небеса, світ і його покращення в напрямку до Царства Божого. Ще

раніше, на початку твору, Енн цитує слова зі Священного Письма: “God is a spirit, infinite, eternal and unchangeable” (Montgomery, 2008: 70). Ідея Бога як чогось сталого, вічного і водночас такого, що дає рух, веде вперед, у безкінечність, є домінантою біблійного інтертексту в романі.

У літературному інтертексті роману «Енн із Зелених Дахів» можна виділити декілька інтертекстуальних центрів, довкола яких сконцентровано образи, мотиви, сюжетні лінії роману. Один із таких інтертекстуальних центрів – це літературні казки Г.К. Андерсена і Льюїса Керролла. Образ квітучої вишні, яку Енн називає Снігова Королева, з’являється вже на початку твору і втілює багату уяву дівчинки та її вміння все одухотворювати, змінювати силою своєї уяви. У казці Г.К. Андерсена Снігова Королева – це символ абсолютного зла і холоду (в основі його покладено скандинавський міф про Льодяну Діву). А в романі Л.М. Монтгомері цей образ ніби «перевертається» на свою протилежність, утілюючи красу природи, життя і духовну уяву. Для Енн вишня – Снігова Королева є живою, вона не лише захоплюється її красою, а розмовляє з нею, довіряє свої думки й мрії: “Dear Snow Queen, good afternoon” (Montgomery, 2008: 85). З часом Енн дорослішає, але вишня – Снігова Королева залишається поруч із нею і так само є предметом її уяви. У фіналі твору Енн, повертаючись додому вже дорослою дівчиною, вітається з квітучою вишнею – Сніговою Королевою як зі старою подругою. З образом вишні – Снігової Королеви пов’язана остання безхмарна ніч у житті Енн. Вона згадувала минуле, мріяла про майбутнє. “Outside the Snow Queen was mistily white in the moonshine; the frogs were singing in the marsh beyond Orchard Slope. Anne always remembered the silvery, peaceful beauty and fragrant calm of that night. It was the last night before sorrow touched her life; and no life is ever quite the same again when once that cold, sanctifying touch has been laid upon it” (Montgomery, 2008: 405). У цьому уривку бачимо алюзію на Андерсеновий образ Снігової Королеви як символ холоду й смерті, бо на наступний день Енн дізналася про смерть Метью. Ніби Снігова Королева (чи Льодяна Діва) забрала його в полон, в обійстя вічного льоду й холоду. Л.М. Монтгомері знов «перевертає» образ Снігової Королеви: казкова красуня перетворилася на символ смерті. Як бачимо, образ вишні – Снігової Королеви проходить через весь роман і фіксує зміни в житті й розвитку характеру Енн, а у фіналі – її перехід від дитинства до дорослішання, реальної дійсності, що відрізняється від казки.

Окрім образу Снігової Королеви, у творі Л.М. Монтгомері знаходимо алюзії й ремінісценції на інші казки Г.К. Андерсена. Історія Енн, спочатку некрасивої дівчинки (Рейчел Лінд назвала її “skinny and homely” (Montgomery, 2008: 89)), яка у фіналі твору всіх вражає красою і розумом, нагадує казку «Гидке каченя». Перша ніч Енн у домі Метью і Марілли, коли дівчинці було незатишно і некомфортно, нагадує «Принцесу на горошині» Г.К. Андерсена. А ще Енн уявляє себе істотою з квітки, що апелює до казки «Дюймовочка» Г.К. Андерсена. “Oh, look, here’s a big bee just tumbled out of an apple blossom. Just think what a lovely place to live – in an apple blossom! Fancy going to sleep in it when the wind was rocking it. If I wasn’t a human girl I think I’d like to be a bee and live among the flowers” (Montgomery, 2008: 82–83).

У зображенні головної героїні роману «Енн із Зелених Дахів» значну роль відіграють алюзії на казку Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». Образ Енн, яка живе в реальному і водночас у нереальному світі уяви, безперечно, нагадує образ Аліси. Це увиразнюють численні деталі: то дівчинка бачить кролика, який ховається у траві, то вона дивиться у своє відображення на дверцятах шафи (ніби зазираючи в Задзеркалля), то Марілла виховує її, як герцогиня із «Аліси в Країні Див». Власне, цей твір прямо названо в романі Л.М. Монтгомері. Цей казковий інтертекст акцентує багатство творчої уяви Енн. “When I lived with Mrs. Thomas she had a bookcase in her sitting room with glass doors. <...> I used to pretend that my reflection in it was another little girl who lived in it” (Montgomery, 2008: 81). “Marilla was as fond of morals as the Duchess in Wonderland, and was firmly convinced that one should be tacked on to every remark made to a child who was being brought up” (Montgomery, 2008: 81).

Алюзії на «Алісу в Країні Див» інколи надають гумористичного або іронічного забарвлення образам і ситуаціям у творі Л.М. Монтгомері. Наприклад, епізод із пригощенням Діани, коли маленька хазяйка Енн замість малинового сиропу дала гості смородинову наливку, нагадує розділ «Божевільне чаювання» із книжки Льюїса Керролла. У такий спосіб Л.М. Монтгомері, на наш погляд, знімає ореол ідеальності з образу Енн, наближує її до реального життя, в якому можливі помилки.

Звернімо увагу на шекспірівський інтертекст у творі «Енн із Зелених Дахів». Він входить у роман із образом троянди: “I read in a book once that a rose by any other name would smell as sweet, but I’ve never been able to believe it” (Montgomery, 2008: 54). Ця цитата є алюзією на монолог Джульєтти із тра-

гедії «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра: “What’s in a name? That which we call a rose / By any other name would smell as sweet” (Shakespeare, 2000: 59). Троянда у В. Шекспіра – символ краси природи й людських почуттів. У романі «Енн із Зелених Дахів» троянда набуває додаткового значення – утілення творчої уяви, що пробуджується під впливом зустрічі головної героїні зі світом природи, а пізніше – з першим коханням.

У творі Л.М. Монтгомері троянда є символом краси природи, творчої уяви Енн та життєвої сили. Водночас троянда в християнстві є символічним відображенням образів Ісуса Христа і Богоматері. Ця аллюзія також виявляється в романі Л.М. Монтгомері. Енн порівнюється з Мадонною, коли в її волосі з’являється біла троянда. Вона плете для себе вінок із живих квітів на протигагу штучним квітам на капелюшках і сукнях інших дівчат (тут опозиція живе – мертво). Гілберт підібрав троянду із зачіски Енн (і це вже явний символ кохання). А у фіналі твору, коли Енн повертається додому, образи Снігової Королеви і троянди поєднуються: “It’s so good to see those pointed firs coming out against the pink sky – and that white orchard and the old Snow Queen. Isn’t the breath of the mint delicious? And that tea rose – why, it’s a song and a hope and a prayer all in one” (Montgomery, 2008: 401). Тобто в образі рози для Енн злилися воедино поезія, життєві сподівання і Бог.

Але в цьому фрагменті закладено літературну опозицію, що йде від казки Г.Х. Андерсена «Снігова Королева» – боротьба життя і Бога (троянда) зі злом та смертю (холодний світ Снігової Королеви). Після поетичної ночі замилювання трояндами та осмислення свого життєвого призначення до Енн прийшло горе – помер Метью. “For the first time shy, quiet Matthew Cuthbert was a person of central importance; the white majesty of death had fallen on him and set him apart as one crowned” (Montgomery, 2008: 407). Та все ж таки, як у казці Г.К. Андерсена «Снігова Королева», так і в романі «Енн із Зелених Дахів» життя і Бог перемагають смерть. На могилі Метью Енн посадила куш троянд із паростка білих шотландських троянд, які його мати привезла багато років із Шотландії. І в серці Енн вже не було суму, адже згідно з християнськими уявленнями смерті немає. “It made me feel glad that I could plant it by his grave – as if I were doing something that must please him in taking it there to be near him. I hope he has roses like them in heaven. Perhaps the souls of all those little white roses that he has loved so many summers were all there to meet him” (Montgomery, 2008: 412).

Любов Енн до природи розкривається через спомини про сентиментальну поему «Пори року» Дж. Томсона. Дівчинка прямо говорить про те, що знає багато віршів із цього твору напам’ять. Її почуття, як і почуття ліричного героя цієї поеми, змінюються відповідно до пори року, вона дослухається до природи, помічає всі її нюанси.

Дослідники (Е.Р. Епперлі, А. Поллард, Р. Вільмхерст) давно звернули увагу на романтичний інтертекст роману «Енн із Зелених Дахів». Витоки творчої уяви головної героїні – у її любові до природи і до всього незвичайного, дивовижного, що відповідає поезії романтизму. Деякі письменники-романтики прямо названі в романі Л.М. Монтгомері, наприклад, Альфред Теннісон. Дівчатка любили читати його твори і навіть інсценували його поему «Ланселот і Елейна» (1859). Ця історія про кохання Елейни до Ланселота та її трагічну смерть від кохання без відповіді прийшла з легендарного циклу про короля Артура. Енн у ролі Елейни повинна була пливати річкою в човні нібито до Камелота, легендарного лицарського замку. Інші дівчатка мали зіграти ролі Ланселота, короля Артура, Дженеври. Проте інсценування поеми А. Теннісона ледь не завершилося трагічно. Енн могла потонути в річці, якби її не врятував Гілберт Блайт.

Як бачимо, Л.М. Монтгомері вміщує романтичний інтертекст у реальний побутовий контекст, який кардинально змінює романтичний сюжет. Енн була вимушена визнати, що романтичне сприйняття може призвести до реальної трагедії. І вона готова навіть відмовитися від свого романтичного сприйняття: “Today’s mistake is going to cure me of being too romantic. I have come to the conclusion that it is no use trying to be romantic in Avonlea” (Montgomery, 2008: 315). Однак Метью при тому зауважив: “Don’t give up all your romance, Anne,” he whispered shyly, “a little of it is a good thing – not too much, of course – but keep a little of it, Anne, keep a little of it” (Montgomery, 2008: 316).

У деяких випадках романтичний інтертекст позначений іменами персонажів, наприклад, Джеральдіна. Енн спочатку так себе називала. А Джеральдіна – це героїня романтичної поеми С.Т. Колріджа «Крістабель» (1797–1880). Ім’я Джеральдіни було пов’язано із таємницею, із її викраденням, ув’язненням та іншими пригодами. Можливо, ця романтична історія дала привід творчій уяві Енн нібито «переграти», «переінакшити» власну життєву біографію. Інколи вона уявляє себе зачарованою принцесою, яку закрили в замку, і її хоче врятувати благородний лицар на темному коні. Але згодом, як відомо, Енн відмов-

ляється від імені Джеральдіни. Чому? Можливо, через те, що в характері Джеральдіни в поемі С.Т. Колріджа є деякі темні сторони, а це не відповідало світлим настроям Енн.

Згодом Енн змінила ім'я Джеральдіни на Корделію Фітцджеральд. Ім'я Корделія містить алюзію на легенду про короля Ліра, що стала основою трагедії В. Шекспіра «Король Лір». Корделією звали його третю доньку, від якої Лір відмовився. Але саме вона найбільше любила короля Ліра і допомогла йому в тяжкий час. Історія Корделії ніби накладається на історію Енн, яка спочатку була «чужою» для Метью і Марілли, але потім вони зрозуміли, яка любов зосереджена в цій дівчинці і як ця любов їм обом потрібна.

До речі, для Енн літературний інтертекст є абсолютно «своїм», «рідним», вона сприймає імена цих героїнь у тілесному втіленні. Уявляє навіть їхній одяг, волосся, колір очей. “Cordelia was a regal brunette with a coronet of midnight hair and duskly flashing eyes. Geraldine was a queenly blonde with hair like spun gold and velvety purple eyes” (Montgomery, 2008: 288).

Алюзії на інші твори романтичної літератури містять образи темного ставка, стежки закоханих, лісу з привидами, дами в білому, фіалкової галявини тощо. Енн дає їм відповідні романтичні назви.

Романтичне світосприйняття дівчинки підкреслює її колористична гама. Навіть Марілла усвідомила, що романтично налаштованій Енн потрібен відповідний одяг і пошила їй сукню кольору морської хвилі, пальто синього кольору і купила блакитний капелюшок. Коли Енн вирушила до Шарлоттауна в цьому вбранні, авторка зауважила, що дорога піднімалася до вершини пагорба, звідки було видно поля і блакитне небо. Тобто Енн у своєму блакитному вбранні вписана в простір природи, є його органічною частиною, що цілком відповідало засадам романтизму.

Міфологічний інтертекст у романі «Енн із Зелених Дахів» виявляється переважно через згадування образів античних міфів і міфів народів Європи. Одним із усталених образів у творі є образ квітки нарциса, що походить із відомого міфу про юнака Нарциса, який любив свою вроду і милувався своїм зображенням у воді. Як відомо, Нарцис помер, покараний за власну пиху, а на його могилі виростили квіти – нарциси. Отже, квітка нарцис є міфологічним образом, який символізує красу, причому холодну красу (адже Нарцис унікав кохання).

Енн у романі Л.М. Монтгомері переймається питаннями краси. На початку твору, повернув-

шись із саду з букетом білих нарцисів, вона вступає в діалог із Маріллою про красу і марнославіство. Це є алюзією на міф про Нарциса.

“You shouldn’t think so much about your looks, Anne. I’m afraid you are a very vain little girl.”

“How can I be vain when I know I’m homely?” protested Anne. “I love pretty things; and I hate to look in the glass and see something that isn’t pretty. It makes me feel so sorrowful – just as I feel when I look at any ugly thing. I pity it because it isn’t beautiful.”

“Handsome is as handsome does,” quoted Marilla.

“I’ve had that said to me before, but I have my doubts about it,” remarked skeptical Anne, sniffing at her narcissi. “Oh, aren’t these flowers sweet!” (Montgomery, 2008: 104).

У данному епізоді міфологічний інтертекст (міф про нарциса) нашаровується на літературний інтертекст («Гидке каченя» Г.К. Андерсена), посилюючи проблему краси в романі. До речі, Л.М. Монтгомері часто використовує прийом відображеного портрету Енн – у дзеркалі, воді, дверцятах шафи тощо.

У фіналі твору квіти нарцисів знов з’являються у творі. Вони увиразнюють мотив холодної смерті. І знов міфологічний інтертекст поєднаний із літературним інтертекстом («Снігова Королева» Г.К. Андерсена). Ми пам’ятаємо, як Енн насолоджувалася красою ночі й ароматом вишні – Снігової Королеви напередодні смерті Метью. Але наступний день приніс їй велике горе: “Matthew – Matthew – what is the matter? Matthew, are you sick?” It was Marilla who spoke, alarm in every jerky word. Anne came through the hall, her hands full of white narcissus, – it was long before Anne could love the sight or odor of white narcissus again” (Montgomery, 2008: 406).

Чимало елементів міфів, які є в романі, пов’язані з образами природи. Ці міфологічні елементи акцентують любов Енн до природи, а також романтичний контекст, що супроводжує її образ. Поруч із нею з’являється подруга Діана, а це ім’я в античній міфології означає римську богиню, покровительку рослинності. Енн і Діана називають струмок Джерелом Дріади, а дріади в античній міфології – це німфи, покровительки дерев, вони прихильні до людей, які саджають і плекають дерева. “We have agreed to call the spring down by the log bridge the Dryad’s Bubble. Isn’t that a perfectly elegant name? I read a story once about a spring called that. A dryad is sort of a grown-up fairy, I think” (Montgomery, 2008: 121–122).

В образ самої Енн покладено міфологему дерева, в якому поєднано античний, біблійний і

літературний (романтичний) інтертекст. У Нагорній проповіді Ісуса Христа йдеться про дерево хороше і погане. Це біблійна алюзія на життя людини, яке має бути сповнене смислу, добрих справ, тобто приносити корисні плоди. «Так ото родить добрі плоди кожне дерево добре, а дерево зле плоди родить лихі. Не може родити добре дерево плоду лихого, ані дерево зле плодів добрих родити. Усяке ж дерево, що доброго плоду не родить, – зрубється та й в огонь укидається. Ото ж бо, – по їхніх плодах ви пізнаєте їх!» (Єв. від Мат. 7: 17–20).

Енн у романі Л.М. Монтгомері дуже любить дерева і сама певною мірою усвідомлює себе деревом, яке росте й розвивається, але залишається незмінним у своїй сутності – це «добре дерево», що приносить добрі плоди. Адже люди довкола Енн сповнюються любов'ю, вона допомагає тим, хто поруч із нею, тобто несе Божу любов у конкретних справах. “I’m not a bit changed – not really. I’m only just pruned down and branched out. The real me – back here – is just the same. It won’t make a bit of difference where I go or how much I change outwardly; at heart I shall always be your little Anne, who will love you and Matthew and dear Green Gables more and better every day of her life” (Montgomery, 2008: 383).

Алюзія на античний сюжет про Данаю і Зевса, який прийшов до неї у вигляді золотого дощу або сонячного проміння, виявляється в розмові Енн і Діани напередодні виступу Енн із декламацією. “I’m so glad my window looks east into the sun rising,” said Anne, going over to Diana. “It’s so splendid to see the morning coming up over those long hills and glowing through those sharp fir tops. It’s new every morning, and I feel as if I washed my very soul in that bath of earliest sunshine” (Montgomery, 2008: 372).

В античності Данаю сприймали як символ цнотливості, а в середні віки – як предтечу Благовіщення й Богородиці. Враховуючи те, що після цього діалогу йдеться про те, як Енн збирається читати «Клятву Діви», то можна зробити висновок про нашарування античного і біблійного інтертекстів.

На різдвяному концерті Енн повинна була грати роль фрейліни Королеви фей у вінку із білих троянд. Тобто Енн повинна була постати в ролі феї. Фея у народів Європи (кельтських, германських, британських) – міфічна істота, що веде прихований спосіб життя, але при тому своїми чарами впливає на життя людей. Характерна риса феї – зовнішня привабливість і моральні чесноти, що поетизували митці доби романтизму і вікторіанської епохи. Королева фей (Fairly Queen) – героїня

ірландського і британського фольклору, містична королева. У літературі її образ знайшов відображення у творах В. Шекспіра («Сон літньої ночі»), Е. Спенсера («Королева фей») та ін.

У процесі розвитку сюжету роману Л.М. Монтгомері Енн поступово перетворюється із незграбною дитиною на прекрасну дівчину. Але її краса не лише зовнішня, а передовсім внутрішня, що йде від любові до всього світу. Як чарівна фея і водночас янгол, Енн приходиться на допомогу тим, хто цього потребує. Наприклад, вона врятувала сестричку Діани – Мінні Мей від смерті. Енн творить дива довкола, бо вона змінює людей і світ своєю любов'ю і творчою уявою.

Висновки. Отже, в процесі проведеного дослідження ми дійшли таких висновків. У романі «Енн із Зелених Дахів» Л.М. Монтгомері відлунюють не лише захоплення й факти біографії самої письменниці, а й ідеї, образи, мотиви, елементи сюжетів інших текстів, які відіграють провідну роль у формуванні структури романного жанру в творчості Л.М. Монтгомері. Завдяки інтертекстуальності смисли роману «Енн із Зелених Дахів» розгортаються в різних напрямках і площинах, а сам романний жанр стає гнучким і динамічним, діалогічним і навіть полемічним, утворюючи широке поле для можливих трактувань та інтерпретацій. У цьому полягає безперечне досягнення Л.М. Монтгомері в жанрі роману, який вона зробила напрочуд відкритим саме за рахунок інтертекстуальності.

За першоджерелами «чужих» текстів у романі «Енн із Зелених Дахів» можна виділити біблійний, мистецький, легендарний, міфологічний, історичний інтертексти, в середині яких простежуються більш конкретні різновиди. З точки зору художнього втілення того чи іншого тексту в романі Л.М. Монтгомері можна виділити такі види інтертексту, як експліцитні (тобто такі, що безпосередньо виявляються в романі мисткині через повні або неповні цитати, прямі найменування людей, явищ, подій, творів та ін.), та імпліцитні (алюзії (як натяки на певні факти, обставини, твори тощо) та ремінісценції (неявні цитати, без вказівки на цитатність, що органічно вплетені в романні наративи)). Стиль Л.М. Монтгомері відзначається використанням різноманітних форм інтертексту не ізольовано одне від одного, а в поєднанні та взаємодії.

Деякі різновиди інтертексту (наприклад, біблійний і літературний, літературний і міфологічний тощо) в романі «Енн із Зелених Дахів» можуть нашаровуватися одне на одне, що призводить до утворення цілого пучка, букету смислів.

Окремі різновиди інтертексту (наприклад, янгольський, гріховний, Діви Марії та ін.) є домінуючими в романі «Енн із Зелених Дахів», вони постають у сильній позиції, беручи участь у формуванні художніх образів, сюжету тощо. Такі домінуючі форми інтертексту виявляються протягом усього роману й ніби притягують до себе інші засоби виразності. А деякі інтертекстуальні форми є не основними, периферійними (наприклад, імена літературних героїнь, які привласнює собі Енн, та ін.), але виконують важливу роль смислових конотацій, увиразнення тих чи інших аспектів і додають особливих нюансів до палітри роману.

Зауважимо, що форми інтертексту в романі Л.М. Монтгомері неможливо розглядати поза

контекстом. Адже саме контекст впливає на утворення нового змісту «чужого» тексту, вміщеного в межі іншого тексту. Завдяки контексту «чуже» слово може або посилюватися в певному смислі, або видозмінюватися й звучати інакше, не так, як у першоджерелі.

Ще важливо враховувати динаміку форм інтертексту у творчості Л.М. Монтгомері. Адже нерідко буває так, що певний інтертекст спочатку має одне значення і в ньому втілено одні акценти, але протягом розвитку сюжету й динаміки художніх образів цей інтертекст набуває інших смислів, розширює або звужує попереднє значення, додає тих чи інших відтінків до романних ситуацій чи персонажів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Монтгомері Л.-М. Енн із Зелених Дахів / пер. з англ. А. Вовченко. Львів : Урбіно, 2020. 320 с.
2. Devereux, C. Introduction. *Anne of Green Gables*. Ontario : Broadview Press, 2004. P. 34–35.
3. Epperly, E.R. The Fragrance of Sweet-Grass: L.M. Montgomery's Heroines and the Pursuit of Romance. Toronto : University of Toronto Press, 2014. 275 p.
4. Klempa, M.-M. Passionate Blood, Puritan Conscience: An Intertextual Study of the Private and Public Works of L.M. Montgomery. A thesis ... for the Degree of Master of Arts. Montreal : Concordia University, 1998. 120 p.
5. Montgomery, L.M. *Akage no An [Anne of Green Gables]* / trans. by Yūko Matsumoto. Tokyo : Shūeisha, 2000. 555 p.
6. Montgomery, L.M. *Anne of Green Gables*. London : Puffin Books, 2008. 464 p.
7. Montgomery, L.M. The Annotated Anne of Green Gables / ed. by M.A. Doody, M.D. Jones, W.E. Barry. New York : Oxford University Press, 1997. 496 p.
8. Shakespeare, W. *Romeo and Juliet* / ed. by C. Watts. Kent : Wordsworth Editions, 2000. 160 p.
9. Wilmshurst, R. L.M. Montgomery's Use of Quotations and Allusions in The "Anne" Books. *Canadian Children's Literature*. 1989. № 56. P. 15–45.
10. Woster, E.S. Intertextuality and Life Writing: The Reading Autobiography of L.M. Montgomery. A Dissertation ... for the Degree of Doctor of Philosophy. Normal : Illinois State University, 2013. 164 p.
11. Yeast, D.E. Negotiating and Articulating a Self: An Intertextual Reading of L.M. Montgomery's Public and Private Writings. A thesis ... for the Degree of Master of Arts. Calgary : University of Calgary, 1993. 156 p.

REFERENCES

1. Monthomeri L.-M. (2020). *Enn iz Zelenykh Dakhiv*, [Anne of Green Gables] trans. A. Vovchenko. Urbino. [in Ukrainian].
2. Devereux, C. (2004). Introduction. In *Anne of Green Gables* (pp. 34–35). Broadview Press.
3. Epperly, E.R. (2014). *The Fragrance of Sweet-Grass: L.M. Montgomery's Heroines and the Pursuit of Romance*. University of Toronto Press.
4. Klempa, M.-M. (1998). *Passionate Blood, Puritan Conscience: An Intertextual Study of the Private and Public Works of L.M. Montgomery*. [Master's thesis, Concordia University].
5. Montgomery, L.M. (2000). *Akage no An [Anne of Green Gables]*, trans. Yūko Matsumoto. Shūeisha.
6. Montgomery, L.M. (2008). *Anne of Green Gables*. Puffin Books.
7. Montgomery, L.M., & Doody, M.A., Jones, M.D., Barry, W.E. (Eds). (1997). *The Annotated Anne of Green Gables*. Oxford University Press.
8. Shakespeare, W., & C. Watts (Ed.). (2000). *Romeo and Juliet*. Wordsworth Editions.
9. Wilmshurst, R. (1989). L.M. Montgomery's Use of Quotations and Allusions in The "Anne" Books. *Canadian Children's Literature*, 56, 15–45.
10. Woster, E.S. (2013). *Intertextuality and Life Writing: The Reading Autobiography of L.M. Montgomery*. [Doctoral dissertation, Illinois State University].
11. Yeast, D.E. (1993). *Negotiating and Articulating a Self: An Intertextual Reading of L.M. Montgomery's Public and Private Writings*. [Unpublished Master's thesis]. University of Calgary.

УДК 811.531'373.613

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-32>

Vitalii OXPRIMENKO,

orcid.org/0000-0003-3253-9273

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри корейської і японської філології
Київського національного лінгвістичного університету
(Київ, Україна) vitalii.okhrimenko@knl.u.edu.ua

Марина OXPRIMENKO,

orcid.org/0000-0001-9874-9535

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри східної і слов'янської філології
Київського національного лінгвістичного університету
(Київ, Україна) maryna.okhrimenko@knl.u.edu.ua

ВАРІЮВАННЯ ЗВУКІВ В ОНОМАТОПЕЇЧНІЙ ЛЕКСИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ)

У пропонованій статті розглянуто фонетичний аспект ономатопеїчної лексики сучасної корейської мови. Оскільки корейські ономатоми широко представлені у мовленні, то їх активно використовують у художній літературі, неформальному спілкуванні, а також професійній практиці. Така ономатопеїчна лексика постає як віддзеркалення різноманітних звукових явищ у навколишньому середовищі. Дослідження фонетичної вмотивованості слова, показують, що те саме звучання передається у різних мовах подібним, проте не ідентичним набором фонем. З огляду на це, особливості відтворення ономапотів оригіналу засобами мови-сприймача постають як цікавий матеріал для лінгвістичного дослідження. Значна частина ономатопеїчної лексики сучасної корейської мови представляє собою складні утворення. Проте будова складних ономатопеїчних слів має свою специфіку, яка відображає їх особливий розвиток, зокрема і фонетичний. Корейська ономатопеїчна система має багатий інструментарій варіювання відтінків значення в плані структури ономапотів, яка відбувається за допомогою фонетичних змін всередині конкретного ономапота.

Проведене дослідження показало, що для творення ономатопеїчної лексики в сучасній корейській мові використовується таке фонетичне варіювання як чергування голосних та приголосних. Проведений аналіз засвідчив, що однією з особливостей звуконаслідувальної системи сучасної корейської мови є наявність у її складі великої кількості фонетичних варіантів ідентичних і за своєю семантикою, і за джерелом походження конкретних звуків. Традиційно у корейській розрізняють світлі й темні голосні, що змінюють значення ономатопеїчних слів. Чергування голосних повністю відповідають опозиції світлих і темних голосних, на якій ґрунтується закон про гармонію корейської мови. Під час дослідження було схарактеризовано п'ять типів чергувань приголосних звуків у системі ономатопеїчної лексики сучасної корейської мови.

Ключові слова: ономатопеїчна лексика, звуконаслідування, голосні звуки, приголосні звуки, корейська мова.

Vitalii OKHRIMENKO,

orcid.org/0000-0003-3253-9273

Candidate of Philological Sciences,
Associated Professor at the Department of Korean and Japanese Philology
Kyiv National Linguistic University
(Kyiv, Ukraine) vitalii.okhrimenko@knl.u.edu.ua

Maryna OKHRIMENKO,

orcid.org/0000-0001-9874-9535

Candidate of Philological Sciences,
Associated Professor at the Department Eastern and Slavic Philology
Kyiv National Linguistic University
(Kyiv, Ukraine) maryna.okhrimenko@knl.u.edu.ua

VARIATION OF SOUNDS IN THE ONOMOTOPEIC LEXIS (BASED ON THE MATERIAL OF THE MODERN KOREAN LANGUAGE)

The proposed article researched the phonetic aspect of the onomatopoeic vocabulary of the modern Korean language. Since Korean onomatopoeic expressions are widely represented in speech, they are actively used in fiction, informal communication, and professional practice. Such onomatopoeic lexis appears as a reflection of various sound phenomena in the environment. Studies of the phonetic motivation of a word show that the same sound is conveyed in different languages by a similar, but not identical, set of phonemes. Taking this in consideration, the peculiarities of the reproduction of onomatopoeia of the original by means of the language of the receiver appear as an interesting material for linguistic research. A significant part of the onomatopoeic lexis of the modern Korean language is complex formations. However, the structure of complex onomatopoeic words has its own specificity, which reflects their special development, including phonetic ones. The Korean onomatopoeic system has a rich toolkit for varying shades of meaning in terms of the structure of onomatopoeic units, which occurs through phonetic changes within a particular onomatopoeic unit.

The conducted study showed that such phonetic variation as alternation of vowels and consonants is used to create onomatopoeic lexis in the modern Korean language. The conducted analysis proved that one of the peculiarities of the onomatopoeic system of the modern Korean language is the presence in its composition of a large number of phonetic variants that are identical both in their semantics and in the source of origin of specific sounds. Traditionally, Korean literature distinguishes between light and dark vowels, which change the meaning of onomatopoeic words. Vowel alternations fully correspond to the opposition of light and dark vowels, on which the law of harmony of the Korean language is based. During the study, five types of consonant sound alternations in the onomatopoeic vocabulary system of the modern Korean language were characterized.

Key words: *onomatopoeic lexis, onomatopoeia, vowel sounds, consonant sounds, Korean language.*

Постановка проблеми. Ономатопеїчна лексика як мовне явище, в основі якого лежить поза-мовне звучання, не припиняє бути предметом уваги психологів, філософів, мовознавців ще з давніх часів. Цікавим є той факт, що ономатопи різних мов не збігаються, оскільки кожна окрема мова опановує звучання навколишнього світу по-своєму. За визначенням О. О. Селіванової, ономатопея – це умовна імітація різноманітних звуків природного довкілля фонетичними засобами конкретної мови (звуків тварин, неживих предметів, явищ природи тощо) (Селіванова, 2006: 431). У своїй розвідці ми розглядаємо ономатопеїчну лексику як слова, що позначають безпосередню звукову імітацію звуків нелінгвістичної природи.

В ономатопеїчній лексиці насамперед віддзеркалюється слухове сприйняття предметів, що номінуються. Таким чином, можна констатувати певну закономірність у тому, що акустична або фонетична ознака стає головною, і слово набуває свого конкретного звукового образу. Сучасна фоносемантика, маючи у своєму складі й ономатопеїчну лексику, містить багато напрямів досліджень, проте більшість із них виконані на матеріалі різних мов у руслі традиційних підходів без урахування принципу мотивованості мовного знака. Не виключенням є і дослідження в сучасній корейістиці. Спеціальні роботи, які присвячені вивченню ономатопів в корейській мові, далеко не повністю і достатньо обмежено аналізують фоносемантичну специфіку, граматичні й словотвірні можливості звуконаслідувальної лексики, її семантичний потенціал, а також фонетичний аспект.

Аналіз досліджень. Проведений ретроспективний аналіз теоретичних робіт з досліджуваної проблематики дає змогу стверджувати, що в сучасній лінгвістиці вивчення ономатопеїчної лексики здійснюється найчастіше в синхронічному аспекті на матеріалі різних мов. В українському мовознавстві найбільш значущими працями присвяченими фоносемантиці і звуконаслідуванню можна вважати роботи таких відомих сучасних дослідників як А. А. Калита (Калита, 1998), В. І. Кушнерик (Кушнерик, 2009), В. В. Левицький (Левицький, 2009), Л. І. Мацько (Мацько, 1985), Ю. В. Юсип-Якимович (Юсип-Якимович, 2006). Типологічні особливості звуконаслідувальних слів досліджує у своїй роботі І. О. Гаценко (Гаценко, 2003). Є кілька праць, присвячених особливостям ономатопеїчної лексики японської мови (Богдан, 2010; Кобелянська, 2012). У всіх роботах увага дослідників зосереджена насамперед на звуконаслідувальних словах як на наочних прикладах мотивованості мовного знака.

Проблема вивчення явищ ономатопеї перебуває у колі наукових вподобань українських дослідників корейської мови. Так, однією з найгрунтовніших праць, присвячених вивченню ономатопеїчної лексики є робота колективу авторів на чолі з Д. С. Каном (Кан, 2015). Крім цього ономатопея неодноразово привертала увагу корейських лінгвістів за кордоном (Kim Young-Seok, 1988; Martin, 2005).

На сьогодні можемо констатувати, що увага до ономатопеїчної лексики, зокрема і східних мов зростає, але брак ґрунтовних досліджень дається взнаки. Саме тому актуальність пропонованої

розвідки зумовлена комунікативною значущістю, а також частотністю вживання ономатопеїчної лексики сучасної корейської мови.

Мета статті: проаналізувати фонетичну будову ономатопеїчної лексики сучасної корейської мови, зокрема можливості варіювання голосних і приголосних звуків.

Виклад основного матеріалу. Ономатопея постає як основне поняття фоносемантики. Мовознавці часто зазначають, що ономатопеїчна лексика не завжди підлягає граматичним чи фонетичним правилам і законам, які зазвичай є обов'язковими для лексики, яка не вважається ономатопеїчною. У пропонованій розвідці нас цікавлять ономатопи корейської мови як канонічні явища, які пройшли фонологізацію і є зафіксованими у словниках ономатопеїчної лексики.

Значну увагу в лінгвістиці загалом і в корейській мові зокрема приділяють питанню чергування звуків в ономатопеїчній лексиці. Особливе чергування звуків – це своєрідний спосіб словотвору ономатопеїчних слів.

Насамперед хочемо зазначити, що ономатопи сучасної корейської мови мають по два-три й більше синонімів, які відрізняються один від одного або приголосними (빙긔빙긔 і 뽕긔뽕긔), або голосними (빙글빙글 і 빙글빙글), або і тими й тими одночасно. Такі синоніми є неповними, адже вони відмінні інтенсивністю ознаки або образу, які виражають. Зміна приголосного, а це здебільшого перехід слабкого в сильний, довгий (ㅏ в ㅑ, ㅓ в ㅕ та ін.), робить ознаку більш інтенсивною. Зміни в голосних надають ознакам більшої інтенсивності або впливають на ступінь її вияву. Відкриті голосні ㅏ, ㅑ виражають менш інтенсивну ознаку, ніж закриті ㅓ, ㅕ, ㅗ, ㅛ.

Загалом ономатопеїчні слова сучасної корейської мови здатні до чергування голосних та приголосних звуків, завдяки чому вони можуть передавати різні відтінки ознак та образів. Розглянемо кожен з видів чергувань окремо.

Чергування голосних. Для сучасної корейської мови характерне чергування голосних, яке відповідає опозиції ян (світлі) та інь (темні) голосні. Так звані світлі голосні у переважній кількості випадків символізують щось світле, легке, ясне, маленьке, тонке, сильне, швидке, молоде. А так звані темні приголосні пов'язуються з такими протилежними ознаками, як темний, важкий, похмурий, огрядний, слабкий, повільний, старий. Така класифікація голосних у нашому дослідженні постає релевантною для проведення розвідки. Нижче наводимо таблицю для того, щоб наочно представити різницю між світлими й темними

голосними в ономатопеїчній лексиці корейської мови: світлі голосні – 빨강다 – *яскраво-червоний*, 파랗다 – *яскраво-синій*, 새타맷다 – *чорний*, немов смола, 방글방글 – *посміхатися привітно*, 해해 – *хе-хе*; темні голосні – 뽕겡다 – *дещо червоний*, 퍼렁다 – *трохи синій*, 시커멓다 – *чорніше чорного*, 빙글빙글 – *блискуче*, 히히 – *хі-хі*).

З наведених прикладів можна помітити, що чергування голосних майже повністю відповідає опозиції світлих і темних голосних, на якій ґрунтується закон про гармонію голосних у корейській мові. Так, голосний ㅏ через наявність гармонії є нейтральним, проте у межах звукового символізму він постає як темний голосний звук. Саме тому стає зрозумілим, що з погляду віддзеркалення звукового символізму корейські голосні, які вживаються в ономатопах, поділяються на світлі й темні у такий спосіб: світлі – 아, 애, 야, 오, 외, 요, 와, 왜, темні – 어, 에, 여, 우, 위, 유, 워, 웨, 으.

Пропонуємо розглянути приклади з використанням ономатопеїчної лексики і зміни відтінків значення залежно від типу голосного, в складі ономатопеїчного слова: 아기가 방글방글 웃는다 – *Дитина посміхається дуже широко, відкрито*; 할아버지께서 빙글빙글 웃으신다 – *Дідусь широко посміхається*; 수미가 콧날이 오뚝하다 – *Носик у Суми трішки задертий догори*; 삼각산 봉우리가 우뚝하다 – *Вершина гори Самгаксан вирізняється з-поміж інших вершин*.

Чергування приголосних. У сучасній корейській мові небагато ономатопеїчних слів, утворених із чергуванням приголосних. Насамперед в ономатопах із чергуваннями необхідно розрізнити чергування початкового приголосного складу і чергування кінцевого приголосного кореня. Перший тип чергування у звуконаслідувальній лексиці корейської мови означає і віддзеркалює силу відтвореного звука, а також енергійність зображуваного явища або образу.

Ономатопеїчне слово набуває значення уривчастості, різкості, сповільненості чи плавності залежно від того, яким приголосним закінчується останній склад його кореня. Загалом в ономатопеїчній лексиці спостерігається чергування слабких проривних, сильних проривних і придихових приголосних. Як правило, у таких лексемах чергуються слабкі проривні (ㅏ, ㅓ, ㅗ, ㅛ) з відповідними сильними проривними (ㅑ, ㅕ, ㅜ, ㅠ) або відповідними придиховими (ㅋ, ㅌ, ㅊ, ㅍ). Слабкий щілинний ㅏ також чергується з відповідним сильним ㅑ, наприклад, 감작감작 – *вкритий чорними цяточками*, 깜짝 – *кліпати очима*, 둥둥 – *стук у барабан*, 툽툽 – *звук шуму*.

Наприклад, в ономапопеїчних лексемах 거무속속하다 – *злегка чорнуватий колір*, 거무죽죽하다 – *темно-чорний*, 거무땡땡하다 – *тьмяно-чорний* чергування приголосних може означати різні відтінки чорного кольору. Приклади таких тричленних опозицій, у яких чергуються приголосні трьох рядів, є надзвичайно рідкісним явищем у сучасній корейській мові. Найбільш поширеним вважається чергування слабких і сильних приголосних.

На основі дібраного фактичного матеріалу можна виокремити п'ять типів чергувань приголосних в ономапопеїчній лексиці сучасної корейської мови, а саме:

– послідовне чергування тільки початкових приголосних складів, наприклад,
털걱 털걱 – 떨걱 떨걱; 철득 철득 – 절뚝 절뚝 – 쪼뚝쪼뚝

Такий тип чергування можна спостерігати лише у корейських двоскладових словах, причому слабкі проривні приголосні чергуються з відповідними сильними;

– чергування початкового приголосного основи:

а) слабкий проривний чергується з відповідним сильним приголосним проривним або з відповідним придиховим, наприклад,

ㅂ-ㅃ-ㅍ п-ㅍп – пх; 빙빙 – 뽕뽕 – 핑핑;
ㄷ-ㄸ-ㅌ т-тт – тх; 단단 – 땡땡 – 탄탄;

б) слабкий проривний чергується тільки з відповідним сильним приголосним, наприклад,

ㅊ-ㅑㅑ: 지르 르르 – 쪼르 르르;
к-кк: 기우똥 기우똥 – 끼우똥 끼우똥;

в) сильний проривний чергується тільки з відповідним придиховим, наприклад:

кк-кх: 꺾 – 꺾;

г) приголосний одного ряду чергується з приголосним іншого ряду, наприклад,

т-ч: 흔들 흔들 – 건들 건들;

– чергування приголосного середнього складу, наприклад,

г-д: 이그르르 – 이드르르;

– чергування початкового приголосного останнього складу, наприклад,

п-пх-х: 나불나불 – 나풀나풀;

– чергування кінцевого приголосного основи, наприклад,

а) чергується приголосний одного ряду з приголосним іншого ряду, наприклад,

л-н: 미끌 미끌 – 미근 미근;

б) чергуються варіанти того самого приголосного, наприклад,

л-р: 스프르 – 뽀진- 번지르를 – 후루루 – 데굴 – 데구 르르 – 줄주 루루.

Для позначення посилення якості в корейському ономапопеї використується заміна слабких приголосних сильними або, зрідка, придиховими, але не навпаки. Випадків, коли для аналогічних цілей придихові приголосні замінювалися сильними або слабкими приголосними або випадків, коли сильні приголосні замінювалися слабкими при аналізі фактичного матеріалу зафіксовано не було.

Так, ономапоп-колоронім 가맏다 – *чорний*, може трансформуватися у 가맏다 – *темно-чорний*, але випадків, коли з 파랏다 – *синій, зелений* переходив у 바랏다 або 빠랏다 немає в корейській мові.

У процесі чергуванні приголосних в корейській ономапопеїчній лексиці сильний приголосний символізує про інтенсивний характер якості, а придиховий – про більш сильний вияв ознаки, наприклад, 생긏 생긏 – *про привітну посмішку*, 췡긏 췡긏 – *про сяючу посмішку*, 종알종알, 췡알췡알 – *про бурмотіння*, 바르르 – *трохи тремтіти* і 파르르 – *сильно тремтіти*, 질벅질벅 – *брудно*, 질척질척 – *сльотно*, 부석부석 – *набряклий*, 푸석푸석 – *сильно набряклий*, 뚱뚱하다 – *товстий*, 통통하다 – *гладкий*, 땡땡 – *бам-бам*, 붐-붐, 탕탕 – *про набитий шлунок*.

Проведений аналіз показав, що чергування голосних і приголосних – це своєрідні способи творення ономапопеїчної лексики у сучасній корейській мові.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо стверджувати, що для творення ономапопеїчної лексики в корейській мові використується чергування голосних та приголосних. Розрізняють світлі й темні голосні, що змінюють значення ономапопеїчних слів. Під час дослідження було схарактеризовано п'ять типів чергувань приголосних звуків у системі ономапопеїчної лексики сучасної корейської мови.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі специфіки морфологічних явищ, які супроводжують процес похідності від звуконаслідувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богдан Л. В. Структурно-семантичні особливості японської дитячої ономапоетичної лексики. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка*. Сер.: Східні мови та літератури. 2010. № 16. С. 4–7.
2. Гаценко І. О. Типологічні особливості звуконаслідувальних слів (на матеріалі української, російської та англійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. К., 2003. 19 с.
3. Калита А. А. Фоносемантика у загальній системі фоносемантичного знання слова. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Сер. 8: Мовознавство. 1998. № 1. С. 130–135.

4. Кан Д. С. Ономатопеїчні слова в корейській мові: Навчальний посібник. Київ : ВД "АДЕФ-Україна", 2015. 80 с.
5. Кобелянська О. І. Консонантний звуко символізм японських оноματοпоетом. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2012. Вип. 40. С. 55–63.
6. Кушнерик В. І. Фоносемантизм у германських та слов'янських мовах: синхронія та діахронія : автореф. дис. ... д-ра. філол. наук: 10.02.17 / Київський нац. лінгв. ун-т. К., 2009. 32 с.
7. Левицкий В. В. Звуковой символизм. Мифы и реальность. Черновцы: Рута, 2009. 186 с.
8. Мацько Л. І. Ономатопи в семантико-синтаксичній структурі речення. *Грамматичні аспекти української мови*. 1985. С. 50–57.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-Київ, 2006. 716 с.
10. Юсип-Якимович Ю. В. Моделювання системи звуконаслідувальної лексики: Семантика. Фонетика. Слово-твор. Монографія. Ужгород : Гражда, 2006. 212 с.
11. Kim Young-Seok. Ideophones in Korean: A non-linear analysis. Linguistic Society of Korea (ed.) *Linguistics in the Morning Calm 2*. Seoul : Hanshin Publishing Co, 1988. P. 443–466.
12. Martin S. E. Phonetic symbolism in Korean. *Poppe, N. (ed.) American Studies in Altaic Linguistics 13*. Bloomington, 2005. P. 177–189.

REFERENCES

1. Bohdan L. V. (2010). Strukturno-semantychni osoblyvosti yaponskoi dytiachoi onomatopoeichnoi leksyky. [Structural and semantic features of Japanese children's onomatopoeic lexis]. *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka. Ser.: Skhidni movy ta literaturey – Bulletin of KNU named after Taras Shevchenko. Ser.: Oriental languages and literatures*, 16. 4–7. [in Ukrainian].
2. Hatsenko I. O. (2003). Typologichni osoblyvosti zvukonasliduvalnykh sliv (na materiali ukrainskoi, rosiiskoi ta anhliiskoi mov) [Typological features of onomatopoeic words (based on material in Ukrainian, Russian and English languages)] : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.15 / In-t movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukrainy, 19. [in Ukrainian].
3. Kalyta A. A. (1998). Fonosemantyka u zahalnoi systemi fonosemantychnoho znannia slova. [Phonosemantics in the general system of phonosemantic word knowledge.]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Ser. 8: Movoznavstvo. – Scientific notes of the Ternopil State Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. Ser. 8: Linguistics*, 1. 130–135. [in Ukrainian].
4. Kan D. S. (2015). Onomatopoeichni slova v koreiskii movi: Navchalnyi posibnyk. [Onomatopoeic words in the Korean language: Study guide]. Kyiv: VD "ADEF-Ukraine", 80. [in Ukrainian].
5. Kobelianska O. I. (2012). Konsonantnyi zvukosymbolizm yaponskykh onomatopoeim. [Consonant sound symbolism of Japanese onomatopoeia]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu. – Linguistic and conceptual pictures of the world*, 40. 55–63. [in Ukrainian].
6. Kushneryk V. I. (2009). Fonosemantyzm u hermanskykh ta slovianskykh movakh: synkhroniia ta diakhroniia. [Phonosemanticism in Germanic and Slavic languages: synchrony and diachrony] : avtoref. dys. ... d-ra. filol. nauk: 10.02.17 / Kyivskiy nats. lnhv. un-t, 32. [in Ukrainian].
7. Levytskyi V. V. (2009). Zvukovoi symvolizm. Myfy i realnost. [Sound symbolism. Myths and reality]. Chernovtsy: Ruta, 186. [in Russian].
8. Matsko L. I. (1985). Onomatopy v semantyko-syntaksychnii strukturi rechennia. [Onomatopes in the semantic and syntactic structure of a sentence]. *Hramatychni aspekty ukrainskoi movy – Grammatical aspects of the Ukrainian language*, 50–57. [in Ukrainian].
9. Selivanova O. O. (2006). Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava : Dovkillia-Kyiv, 716. [in Ukrainian].
10. Iusyp-Yakymovych Yu. V. (2006). Modeliuvannia systemy zvukonasliduvalnoi leksyky: Semantyka. Fonetyka. Slovtvir. [Modeling the onomatopoeic vocabulary system: Semantics. Phonetics. Derivation]. *Monohrafiia. Uzhhorod : Grazhda*, 212. [in Ukrainian].
11. Kim Young-Seok. (1988). Ideophones in Korean: A non-linear analysis. Linguistic Society of Korea (ed.) *Linguistics in the Morning Calm 2*. Seoul : Hanshin Publishing Co, 443–466. [in English].
12. Martin S. E. (2005). Phonetic symbolism in Korean. *Poppe, N. (ed.) American Studies in Altaic Linguistics 13*. Bloomington, 177–189. [in English].

UDC 811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-33>**Larysa PAVLICHENKO,***orcid.org/0000-0003-3801-2587*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology and Intercultural Communication
Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) la.pavlichenko@gmail.com**Liliia BILAS,***orcid.org/0000-0002-5514-9799*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology and Intercultural Communication
Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) lannbilas@gmail.com**“ECOLOGICAL CATASTROPHE” AMID THE WAR IN UKRAINE IN BRITISH
AND AMERICAN MEDIA: CDA**

The article introduces an ecolinguistic method for examining English-language media discourse about the environmental challenges resulting from the war in Ukraine. The research is rooted in Critical Discourse Analysis (CDA) and places particular emphasis on the functional aspect of language, encompassing the applied discursive strategies and linguistic tools. The article's relevance is evident in light of recent studies exploring the effectiveness of discourse strategies, as well as their linguistic representation. The main objective is to analyse how the language in English-language media influences readers' emotions and shapes their views on ecology. The corpus of the material for the analysis was carefully chosen by the content and semantic analyses and by the continuous sampling from various English-language sources, including newspapers, magazines and websites covering the war in Ukraine and its impact on the environment. The research provides a comprehensive account of the examined patterns of communication and portrays the figurative representations of the aftermath of the Russian military actions on the environment. Within thorough analysis, the article identifies and discusses several applied discourse strategies: labelling, personalization, evidentiality, number game, and victimization. The language employed in the conflict rhetoric contains both pragmatic and semantic elements that convey a negative assessment of Russian military actions. The study focuses on lexico-semantic means and stylistic figures, with particular attention to the role of metaphors regarding significant environmental problems and hazards resulting from the military invasion in Ukraine, both locally and globally. The metaphors vividly depict the military actions as a disaster, an ecocide and a crime. The study demonstrates how powerful emotional triggers can be employed to engage readers and lays the groundwork for potential larger-scale analysis of stylistic figures in wartime ecological discourse, providing insights into how media language can influence public perception of environmental issues.

Key words: Critical Discourse Analysis, media ecological discourse, war in Ukraine, environmental problems, discursive strategies, linguistic means, metaphor.

Лариса ПАВЛІЧЕНКО,*orcid.org/0000-0003-3801-2587*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) la.pavlichenko@gmail.com**Лілія БІЛАС,***orcid.org/0000-0002-5514-9799*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) lannbilas@gmail.com

«ЕКОЛОГІЧНА КАТАСТРОФА» ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: КДА

У статті представлено еколінгвістичний підхід до аналізу англомовних медійних дискурсів про екологічні виклики, спричинені війною в Україні у 2022 році. Дослідження ґрунтується на методі критичного дискурс-аналізу і приділяє особливу увагу функціональному аспекту мови, який охоплює вивчення відповідних дискурсивних стратегій та лінгвістичних засобів. Актуальність статті є очевидною у світлі нещодавніх наукових досліджень, які вивчають ефективність функціонування дискурсивних стратегій, а також їх репрезентацію мовними засобами. Основна мета дослідження – проаналізувати, як мова англомовних медіа впливає на емоції читачів, формує їхні погляди на нагальні екологічні питання. Корпус матеріалу для аналізу було ретельно відібрано шляхом змістового та семантичного аналізу та методом постійної вибірки з різноманітних англомовних джерел, зокрема з газет, журналів та веб-сайтів, які висвітлюють війну в Україні та її вплив на довкілля. У роботі комплексно висвітлюються досліджувані моделі спілкування та яскраво змальовуються образні уявлення про військовий конфлікт та військові дії російської армії в Україні. Лінгвістичний аналіз дає змогу виокремити такі дискурсивні стратегії: маркування, персоналізація, доказовість, гра чисел, віктимізація. Було виявлено, що мова конфліктної риторики англомовних ЗМІ містить як прагматичні, так і семантичні елементи, які передають негативну оцінку дій російської армії в Україні. Дослідження зосереджено на лексико-семантичних засобах і стилістичних фігурах, з акцентом на ролі метафори щодо значних екологічних проблем і небезпек, спричинених військовим вторгненням в Україну, як на локальному, так і на глобальному рівнях. Метафори яскраво змальовують військові дії російської армії як катастрофу, екоцид і злочин. Дослідження також демонструє, як потужні емоційні тригери можуть бути використані для залучення читачів, і закладає основу для більш масштабного аналізу стилістичних фігур у медіа екологічному дискурсі, надаючи цінну інформацію про те, як мова ЗМІ може впливати на суспільне сприйняття нагальних екологічних проблем.

Ключові слова: критичний дискурс-аналіз, медіа екологічний дискурс, війна в Україні, екологічні проблеми, дискурсивні стратегії, мовні засоби, метафора.

The problem statement. Wars posing significant threats to the survival of humanity result in widespread devastation, environmental and humanitarian disasters, technological crises and climate change are intricately linked to all the risk factors affecting various ecosystems. The ongoing war in Ukraine has a substantial influence on the environment and results in the emerging key ecological consequences: the destruction of natural habitats, soil and water contamination, pollution from military activities, disruption of wildlife and ecosystems balance and cascading effects on other organisms within the ecosystems, damage to infrastructure and industrial sites and consequently impact on agricultural practices.

The destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Station Dam on June 6, 2023, known as the Kakhovka Disaster, is considered both a war crime and a potential act of ecocide perpetrated by the occupying forces of the Russian Federation. The blowing up of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant dam has resulted in catastrophic environmental consequences. This event stands as the largest act of ecocide committed during the period of full-scale invasion by Russia. The ramifications for the surrounding ecosystem are profound and will persist for many decades to come. The restoration of the biosystems affected by this disaster is an extensive process that can span up to 10 years or even a century. So, fostering environmental awareness and ecolinguistic consciousness within society becomes crucial in achieving harmony and balance (Heuberger, R., 2018; Materynska, O., 2021).

Research analysis. The chosen research methodology for this study is the ecolinguistic approach, which focuses on examining the relationship between language and environmental destruction (Mühlhäusler P. Babel, 2001; 2003). This research area aligns with contemporary scientific trends that integrate social, psychological, and philosophical perspectives within linguistics, incorporating elements of sociology and ecology. The primary objective of ecolinguistic research is to identify the ideologies held by specific societal groups, encompassing their beliefs about the past, present, future, and desired state of the world. These ideologies are reinforced through discourses, which represent the standardized ways in which particular groups in society employ language, imagery, and other forms of representation (Stibbe, 2015).

We employ an integrated approach to Critical Discourse Analysis (CDA) focusing on the analysis of news reports to examine media discourse and language patterns. This approach is supported by the works of Tenerio who provides an overview of CDA (Tenerio, 2011).

In accordance with the principles of CDA, our analysis centres on understanding social practices, social power dynamics, and ideologies within the media discourse. This approach draws inspiration from the works of Fairclough (1989, 1995, 2012). By incorporating these theoretical perspectives, we aim to gain insights into the social, political, and ideological dimensions present in the studied media discourse.

To shed light on political actors and events, this research explores the discursive strategies and linguistic means employed in their communication. Van Dijk (2006) distinguishes specific discursive strategies such as “actor description”, “evidentiality”, “generalization”, “self-glorification”, “number game”, and “victimization” that verbalize positioning. Historical, cultural contexts and political implicatures are also taken into consideration. The research methods employed in this article combine three analytical vectors proposed by Fairclough with explanatory tools by van Dijk. They are further enriched by elements of stylistic analysis and Critical Metaphor Analysis (Charteris-Black, J., 2004), with metaphor being a cognitive device providing in-depth insights into ideologies and having an influential role.

The illustrative material for the study consists of data gathered from open-access newspapers and magazines published in the United States and Great Britain, including such sources as The Guardian, The NY Times, The Economist, The ABC News, The Washington Post and others.

The aim of the article. By analysing quotations and linguistic elements, our objective is to reveal the hidden ideologies and power dynamics that impact the portrayal of this environmental catastrophe. The article focuses on the analysis of framing (the way in which information is presented and interpreted, influencing how events, issues, or individuals are understood and perceived by the audience), linguistic means of its employment in the media ecological discourse, and namely:

a) uncovering different power dynamics and conflicting viewpoints, investigating how the media attributes responsibility for the Kakhovka Dam explosion, analysing the language used to assign blame, highlighting any patterns in the media’s portrayal of the parties, identifying recurring themes and concerns highlighted in media reports, exploring how these narratives align with or challenge dominant environmental ideologies;

b) comparing the ecological discourse in British and American media coverage, analysing any differences or similarities in the representation of the Kakhovka Dam explosion, considering environmental policies, and cultural values;

c) analysing lexical choices employed in media reports paying attention to the connotations in the language used to depict the events and the main political actors involved, and determine the patterns or biases evident in the word choices;

d) metaphorical language as metaphors play a crucial role in shaping public understanding by evoking certain emotions or associations, investigat-

ing how metaphors construct specific narratives or perspectives about the incident.

Presentation of the main research material.

This research considers discourse strategies that embody framing of the ecological discourse on the war in Ukraine in British and American media and argues that they are the following:

1. Labelling

Labelling is a discursive strategy commonly employed in media ecological discourse analysis with a focus on understanding the interplay between media, communication, and their impact on society and the environment. Labelling is an essential aspect of this analysis as it reflects the power dynamics, ideologies, and values embedded within media discourses:

1. *Nova Kakhovka Dam explosion risks plunging Europe into ‘ecological disaster’ (6).*

2. *The war in Ukraine is a human tragedy. It’s also an environmental disaster (11).*

The terms “ecological disaster”, “environmental disaster”, and “human tragedy” are utilized to underscore the seriousness of the situation stemming from the dam’s collapse. Through this label, the focus is on the substantial environmental impact of the incident, presenting it as a calamity. Additionally, the reference to Russia’s desperate attempt further accentuates the portrayal of the event as a deliberate action with significant ecological consequences. The use of personalization is evident in the phrase «*explosion risks plunging Europe into “ecological disaster”*» attributing the ability to cause serious international consequences.

The terms “human tragedy”, “ecological disaster”, and “environmental disaster”, as labels convey the deliberate destruction of the environment, suggesting that the attack on the dam has severe ecological consequences for many European countries. These terms are metaphors that characterize the attack on the dam as an act of environmental destruction on a massive scale. They suggest that the damage inflicted is akin to the intentional killing of an ecosystem or natural environment. The labels are employed to depict the destruction of the dam and power plant as a deliberate and catastrophic assault on the environment emphasizing the severe ecological impact of the collapse and portraying it as an intentional act of environmental destruction.

3. *A ‘Silent Victim’: How Nature Becomes a Casualty of War (1).*

The labels “silent victim” and “casualty of war” express strong disapproval and condemnation of the intentional attack on civilian infrastructure, and destruction of the dam, emphasizing the irreversible consequences for nature. By characterizing

nature as a "silent victim", and "casualty of war", the author underscores the magnitude of the damage and suggests a sense of urgency in addressing the ecological consequences.

2. Personalization

The discursive strategy of personalization involves presenting environmental issues in a way that emphasizes their impact on individuals or human societies. It aims to create a connection between the audience and the ecological concerns by framing them in personal terms: humanizing nature, emphasising impact on daily lives, including emotional appeals.

1. *Ukraine war deals 'massive blow' to nature as Belarus's largest wildlife NGO shut down (23).*

This statement personifies the war and nature blaming the deterioration of the environment on it. It suggests that the audience should consider the environmental impact as a significant concern when nature needs healing as a living being.

2. *The war has devastated Ukraine's environment, too (20).*

This headline employs personalization by highlighting the war's effects on nature, emphasizing the profound impact it has had. Metaphorically, the phrase "massive blow" is used to depict the war's consequences on the environment, characterizing it as a destructive force, much like a physical attack.

3. *Destruction of Kakhovka dam prompts 'ecocide' investigation (21).*

The personalization strategy is employed by using the phrase "prompts 'ecocide' investigation" about the necessity to explore the impact of the destruction on the ecosystems and organisms living near the coast. It brings attention to the fragility of these ecosystems when faced with the effects of the explosion, arousing a sense of worry among readers. In conclusion, these examples utilize a personalization technique to underscore the environmental consequences of the war in a repeatable and compassionate manner, with the intention of evoking empathy from the audience.

3. Evidentiality

The use of evidentiality in ecological media discourse pertains to employing various linguistic tools and indicators to express the origin and nature of evidence backing a statement or assertion about environmental matters. This practice entails signalling where the information comes from, how dependable it is, and its credibility, thus shaping the perceived legitimacy and reliability of the discourse. Evidentiality in ecological media discourse is carried out through techniques such as reported speech, referencing scientific studies or research, citing official reports or documents, and describing observable evidence:

1. *Catastrophe': Experts fear dramatic consequences from Ukraine dam collapse (16).*

The mentioning of "experts" indicates that the information is based on professional sources or accounts of the events happening during the flooding. The example appeals to the authority and expertise of these individuals, suggesting that their analysis is grounded in professional knowledge.

2. *Russian forces blew up the dam "in a panic", Ukraine's military intelligence agency said on Tuesday, amid reports that Kyiv forces could have used its road for a major counter-offensive (5).*

The reference to Ukraine's military intelligence agency and the inclusion of "reports" suggest that the information relies on intelligence gathered and sources from within the military.

In general, the examined excerpts mainly concentrate on presenting factual data rather than employing literary techniques for stylistic or figurative reasons. In these examples, the primary method used is evidentiality, which involves citing authoritative sources, using direct quotations, and referring to reports, intelligence agencies, government officials, and video evidence. These approaches are employed to establish the trustworthiness and credibility of the information being conveyed. By doing so, they effectively enhance the persuasiveness of the discourse and influence the audience's comprehension of the events concerning the war in Ukraine.

4. Number game

The number game strategy is the use of numerical data, statistics, and figures to support arguments, emphasize the scale of an issue, or provide evidence in discussions related to the environment. It encompasses the act of presenting numerical data to create a compelling and powerful message. This technique is frequently applied in ecological media discussions to illustrate the scale of environmental issues, emphasize the severity of damage or consequences, and stress the immediate need for action. Through the use of statistics, the discourse aims to bolster its arguments, establish credibility, and instil a sense of urgency among its audience.

Devastation from Kakhovka dam collapse could take decades to heal (2).

At least 22,000 people were believed to be at risk from the flood threat as millions of litres of water gushed out of the dam (4).

The author notes that a minimum of 22,000 individuals were thought to be in danger due to the flood hazard, underscoring the magnitude of the potential calamity and the number of people who could be impacted by the situation.

3. *The country's President Volodymyr Zelenskyy said on Telegram that there were "about 80 settlements in*

the flood zone” and that he has ordered evacuations. The cities include Kherson, a city that was home to some 300,000 people before Moscow’s invasion (10).

The example, combining the discursive strategies of evidentiality and number game, indicates that approximately 80 communities are located in the flood-prone region, and authorities have issued evacuation orders. While the exact number of settlements is unspecified, the term “about 80” offers a rough estimate of the impacted areas and the extent of evacuation measures. Furthermore, the passage provides a sense of the city’s size by mentioning that it houses around 300,000 residents.

5. Victimization

The discursive strategy of victimization within ecological media discourse involves depicting individuals, communities, or entities as sufferers of environmental challenges or calamities. Its purpose is to elicit emotions like empathy, sympathy, and a sense of urgency among the audience, emphasizing the pain, vulnerability, and injustice experienced by those affected. This approach often aims to attribute responsibility to specific actors or entities who have contributed to or worsened environmental issues. By portraying people or communities as victims, this discourse strategy seeks to rally support for environmental causes, increase awareness about the repercussions of environmental degradation, and advocate for measures to mitigate the suffering and safeguard the affected parties. This may entail sharing testimonies, or narratives that illustrate the hardships and difficulties endured by the victims:

1. In Nova Kakhovka, all the animals except ducks and geese drowned, according to the animal welfare organisation Uanimals. “We tried hard to preserve the zoo during the occupation and now it no longer exists,” the group quoted the zoo management as saying. The disaster will have damaging effects that could last for generations, from the immediate potential for loss of life to the thousands of people forced to abandon their homes and farms. It is expected to have a catastrophic effect on the ecology of the region and will sweep mines from the banks of the Dnipro into villages and farmland downstream (15).

The example highlights how forests, groundwater, soil, people and wild animals suffer as often-overlooked casualties of war. They are depicted as victims of ongoing violence, pollution, and habitat destruction. The use of the hyperbolic expression “will sweep mines” amplifies the destructive effects of relentless force, accentuating the severe impact on the environment.

2. *Such contamination can harm local ecosystems and crops decades after the guns have gone quiet,*

says Olexiy Angurets, the author of an upcoming report on the war’s impact on the environment (20).

The passage emphasizes the negative impact of contamination on local ecosystems and crops, indicating that they might remain vulnerable even after the conflict ends. The metaphorical expression “the guns have gone quiet” symbolizes the cessation of hostilities. This information is attributed to Olexiy Angurets, who has prepared a report on the environmental consequences of the war, lending credibility and evidence to the portrayal of victimization and combining victimization and evidentiality strategies.

The strategy of victimization in discourse revolves around depicting diverse entities and elements, such as individuals, communities, nature, ecosystems, and animals, as casualties of the conflict in Ukraine. The intention behind this strategy is to elicit feelings of empathy, compassion, and indignation by shedding light on the hardship, grief, and ruin endured by these entities. So, the discursive strategy of victimization can serve as a potent instrument for raising awareness and promoting environmental preservation.

The analysed material allows us to conclude that the British and American media tend to emphasize the potential worldwide consequences of the dam’s explosion. Quotations from environmental experts and activists primarily centre around climate change and the importance of enhanced international cooperation to prevent similar incidents in the future. The discourse in the British media often adopts a critical tone, stressing the need for accountability and urging immediate action to mitigate the ecological impact. In contrast, American media frequently emphasized the human cost of the Kakhovka Dam incident focusing on the immediate impact on communities and the need for disaster relief efforts.

Linguistic means, such as metaphors, personification, and intensifiers, play a vital role in shaping the ecological discourse, they evoke emotions, add emphasis, and influence the way the readers perceive the event. Both British and American media often used ecological metaphors, depicting the dam incident as “environmental catastrophe”, “ecocide”, “disaster”, and “human tragedy”. Both British and American media employed intensifiers to emphasize the severity of the Kakhovka Dam’s destruction. Phrases like “massive blow to nature”, “dramatic consequences”, and “catastrophic effect on the ecology” were used to convey the magnitude of the incident, evoking a sense of urgency and concern.

Conclusion. We gained valuable insights into the complexities of environmental reporting enabling us to identify prevailing narratives on the Kakhovka

Dam explosion and other ecological crimes, emphasizing the importance of critically examining media narratives to understand how language shapes public perceptions of environmental disasters and encouraging readers to engage in a nuanced understanding of ecological issues beyond the media discourse.

In the context of war and ecology, the use of different communication strategies aims to influence perceptions and reactions to environmental issues. Labelling attributes to specific terms like "ecocide", "war crime", "human tragedy" etc. to convey the severity of the situation and condemn those responsible. "Personalization" engages the audience in environmental concerns by highlighting personal implications, humanizing nature, and appealing to emotions. Evidentiality involves using linguistic devices and markers to indicate the source or type

of evidence supporting statements or claims about environmental issues. Number game relies on numerical data, statistics, and figures to support arguments, emphasize the scale of an issue, or provide evidence. Victimization portrays individuals, communities, or entities as victims of environmental issues or disasters.

Evidentiality and Number game primarily rely on factual information to make their points, while Labelling often utilizes metaphors, idioms, and phraseological units to drive its message. Victimization leans on idioms, metaphors, and hyperbolic expressions to present the affected parties as victims of environmental challenges.

While British media focus on the global implications and emphasize the need for international actions, American media highlight the local impact and call for immediate assistance.

BIBLIOGRAPHY

1. Anthens, E. A 'Silent Victim': How Nature Becomes a Casualty of War, 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/13/science/war-environmental-impact-ukraine.html#:~:text=A%20%E2%80%98,Silent,-Victim%E2%80%99%3A%20How%20Nature>
2. Borger, J. Devastation from Kakhovka dam collapse could take decades to heal, 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/06/devastation-from-kakhovka-dam-collapse-could-take-decades-to-heal>
3. Charteris-Black, J. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. New York: Macmillan, 2004.
4. Cecil, N. Dash for safety as vast Ukrainian dam blush unleashed torrents, 2023. URL: <https://www.pressreader.com/uk/evening-standard-west-end-final/20230606/281479280809093>
5. Cecil, N. Ukraine war: Rishi Sunak says destruction of dam would be 'new low' if Russia responsible, 2023. URL: <https://www.standard.co.uk/news/world/kherson-dam-blown-up-russia-ukraine-explosion-war-latest-flood-b1085802.html>
6. Day, J. Nova Kakhovka Dam explosion risks plunging Europe into 'ecological disaster', 2023. URL: <https://www.express.co.uk/news/world/1777924/nova-kakhovka-dam-explosion-ecological-disaster-ukraine-spt>
7. Fairclough, I. & N. Fairclough, N. *Political Discourse Analysis: A Methods for Advanced Students*. London: Routledge, 2012.
8. Fairclough, N. *Language and power*. London: Longman, 1989.
9. Fairclough, N. *Critical discourse analysis*. London: Longman, 1995.
10. Hallam, J., Pennington, J., Regan, H., Voitovych, J., Nasser, I., Shukla, S., Kottasová, I., Mezzofiore, J. & Shelley, J. Collapse of critical Ukrainian dam sparks region-wide evacuations. Here's what we know, 2023. URL: <https://edition.cnn.com/2023/06/06/europe/ukraine-nova-kakhovka-dam-breach-intl-hnk/index.html>
11. Heuberger, R. *Overcoming Anthropocentrism With Anthropomorphic and Physiocentric Uses of Language? The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. Alwin F. Fill, Hermine Penz (ed.). New-York, London: Routledge, 2018. P. 342-254
12. Materynska, O. Translating anthropomorphic metaphors of war: an ecolinguistic approach / Proceedings of the International Research-to Practice Conference for Translators, Young Scholars and Students TITA 2020, SHS Web of Conferences, 2021. P. 1-12.
13. Mühlhäusler, P. *Babel Revisited The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment / Edited by A. Fill, P. Mühlhäusler*. London, New York: Continuum, 2001. P. 159-164,
14. Mühlhäusler, P. *Language of Environment, Environment of Language: A Course in Ecolinguistics*. London: Battlebridge Publications, 2003.
15. Sabbagh, D. & Borger, J. Thousands flee homes as collapse of dam is blamed on Russian forces, 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/06/ukraine-accuses-russia-of-blowing-up-nova-kakhovka-dam-near-kherson#:~:text=no%20longer%20exists,-%2C%E2%80%9D%20the%20group,-quoted%20the%20zoo>
16. Skinner, H. & Kushnir, N. 'Catastrophe': Experts fear dramatic consequences from Ukraine dam collapse, 2023. URL: <https://abcnews.go.com/International/catastrophe-experts-fear-dramatic-consequences-ukraine-dam-collapse/story?id=99911625>
17. Stein, J. & Birnbaum, M. The war in Ukraine is a human tragedy. It's also an environmental disaster, 2023. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2023/03/13/ukraine-war-environment-impact-disaster/>
18. Stibbe, A. *Ecolinguistics: Language, ecology, and the stories we live by*. Abingdon, United Kingdom: Routledge, 2015.
19. Tenerio, E. H. 'Critical Discourse Analysis, An overview', 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/268377265_Critical_Discourse_Analysis_An_overview

20. The war has devastated Ukraine's environment, too, 2023. URL: https://www.economist.com/europe/2023/01/12/the-war-has-devastated-ukraines-environment-too?utm_medium
21. Matthews, S. Ukraine: Destruction of Kakhovka dam prompts 'ecocide' investigation, 2023. URL: <https://news.yahoo.com/ukraine-destruction-kakhovka-dam-prompts-162611773.html>
22. van Dijk, T. A. *Ideology and discourse: A multidisciplinary introduction*. Barcelona, Spain: Pompeu Fabra University, 2006.
23. Weston, Ph. Ukraine war deals 'massive blow' to nature as Belarus's largest wildlife NGO shut down, 2022. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2022/mar/27/ukraine-war-deals-massive-blow-to-nature-as-belarus-largest-wildlife-ngo-shut-down-aoe#:~:text=Ukraine%20war%20deals%20%E2%80%98massive%20blow%E2%80%99%20to%20nature%20as>

REFERENCES

1. Anthens, E. A 'Silent Victim': How Nature Becomes a Casualty of War, 2022. URL: <https://www.nytimes.com/2022/04/13/science/war-environmental-impact-ukraine.html#:~:text=A%20%E2%80%98-,Silent,-Victim%E2%80%99%3A%20How%20Nature>
2. Borger, J. Devastation from Kakhovka dam collapse could take decades to heal, 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/06/devastation-from-kakhovka-dam-collapse-could-take-decades-to-heal>
3. Charteris-Black, J. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. New York: Macmillan, 2004.
4. Cecil, N. Dash for safety as vast Ukrainian dam blush unleashed torrents, 2023. URL: <https://www.pressreader.com/uk/evening-standard-west-end-final/20230606/281479280809093>
5. Cecil, N. Ukraine war: Rishi Sunak says destruction of dam would be 'new low' if Russia responsible, 2023. URL: <https://www.standard.co.uk/news/world/kherson-dam-blown-up-russia-ukraine-explosion-war-latest-flood-b1085802.html>
6. Day, J. Nova Kakhovka Dam explosion risks plunging Europe into 'ecological disaster', 2023. URL: <https://www.express.co.uk/news/world/1777924/nova-kakhovka-dam-explosion-ecological-disaster-ukraine-spt>
7. Fairclough, I. & N. Fairclough, N. *Political Discourse Analysis: A Methods for Advanced Students*. London: Routledge, 2012.
8. Fairclough, N. *Language and power*. London: Longman, 1989.
9. Fairclough, N. *Critical discourse analysis*. London: Longman, 1995.
10. Hallam, J., Pennington, J., Regan, H., Voitovych, J., Nasser, I., Shukla, S., Kottasová, I., Mezzofiore, J. & Shelley, J. Collapse of critical Ukrainian dam sparks region-wide evacuations. Here's what we know, 2023. URL: <https://edition.cnn.com/2023/06/06/europe/ukraine-nova-kakhovka-dam-breach-intl-hnk/index.html>
11. Heuberger, R. Overcoming Anthropocentrism With Anthropomorphic and Physiocentric Uses of Language? *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*. Alwin F. Fill, Hermine Penz (ed.). New-York, London: Routledge, 2018. P. 342–254
12. Materynska, O. Translating anthropomorphic metaphors of war: an ecolinguistic approach / *Proceedings of the International Research-to-Practice Conference for Translators, Young Scholars and Students TITA 2020, SHS Web of Conferences*, 2021. P. 1–12.
13. Mühlhäusler, P. *Babel Revisited The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment* / Edited by A. Fill, P. Mühlhäusler. London, New York: Continuum, 2001. P. 159–164,
14. Mühlhäusler, P. *Language of Environment, Environment of Language: A Course in Ecolinguistics*. London: Battlebridge Publications, 2003.
15. Sabbagh, D. & Borger, J. Thousands flee homes as collapse of dam is blamed on Russian forces, 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/06/ukraine-accuses-russia-of-blowing-up-nova-kakhovka-dam-near-kherson#:~:text=no%20longer%20exists-,%2C%E2%80%9D%20the%20group,-quoted%20the%20zoo>
16. Skinner, H. & Kushnir, N. 'Catastrophe': Experts fear dramatic consequences from Ukraine dam collapse, 2023. URL: <https://abcnews.go.com/International/catastrophe-experts-fear-dramatic-consequences-ukraine-dam-collapse/story?id=99911625>
17. Stein, J. & Birnbaum, M. The war in Ukraine is a human tragedy. It's also an environmental disaster, 2023. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2023/03/13/ukraine-war-environment-impact-disaster/>
18. Stibbe, A. *Ecolinguistics: Language, ecology, and the stories we live by*. Abingdon, United Kingdom: Routledge, 2015.
19. Tenerio, E. H. 'Critical Discourse Analysis, An overview', 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/268377265_Critical_Discourse_Analysis_An_overview
20. The war has devastated Ukraine's environment, too, 2023. URL: https://www.economist.com/europe/2023/01/12/the-war-has-devastated-ukraines-environment-too?utm_medium
21. Matthews, S. Ukraine: Destruction of Kakhovka dam prompts 'ecocide' investigation, 2023. URL: <https://news.yahoo.com/ukraine-destruction-kakhovka-dam-prompts-162611773.html>
22. van Dijk, T. A. *Ideology and discourse: A multidisciplinary introduction*. Barcelona, Spain: Pompeu Fabra University, 2006.
23. Weston, Ph. Ukraine war deals 'massive blow' to nature as Belarus's largest wildlife NGO shut down, 2022. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2022/mar/27/ukraine-war-deals-massive-blow-to-nature-as-belarus-largest-wildlife-ngo-shut-down-aoe#:~:text=Ukraine%20war%20deals%20%E2%80%98massive%20blow%E2%80%99%20to%20nature%20as>

Алла ПАВЛОВА,
orcid.org/0000-0001-6214-8738
кандидат філологічних наук, доцент,
докторантка кафедри фольклористики
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) lypen.pavlova@ukr.net

РЕЛЕВАНТНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ТА ХРИСТІЯНСЬКОГО ЕТОСІВ У ФОЛЬКЛОРНОМУ ТВОРІ: БУТТЯ – ІСТИНА – ЛЮБОВ

Мета статті: на прикладі текстів необрядового ліро-епічного фольклору проаналізувати сутність та прагматику християнських імперативів любові та істини в аспекті етико-філософської парадигми.

Методи. У ході дослідження використано низку наукових методів: описовий, компаративного аналізу, історико-типологічний. Синтез таких підходів сприяє систематизації фактів, представлених у художній макросфері фольклорного твору, їхньому осягненню в системі наукового моделювання.

Результати. У дослідженні виокремлено роль християнських імперативів у процесі структурування аксіологічної моделі усної необрядової поезії. На прикладі розкриття дилеми людина – світ окреслюється розуміння концепту БОГ, що мотивує до всебічного осмислення християнських засад людини, кола її життєвих переконань. Представлена у ліро-епічному творі філософія діалогічності уможливує осмислення важливого постулату, за яким Господь сприймається не як містика, абстракція, а як реальне й водночас довершене божество, до якого можна звертатися за порадою, підтримкою, допомогою, розрадою, в radoцях і печалях. Етико-філософська концепція фольклорного твору представляє інтенцію пізнання істини в одному ключі з прагненням до багатогранного духовного розвитку, до гармонії, свіжого та відкритого простору.

Висновки. У необрядовому ліро-епічному фольклорі любов та істина постають у євангельському вимірі, оскільки сприймаються як ідеологеми християнської віри, що семантично корелює зі Словом Божим, а також із першоосновою Церкви. Отже, тлумачення концептів «любов» та «істина» в теологічному сенсі підводить не лише до аналітики моральних вимірів буття людини та соціуму, а до розуміння аксіологічної сутності понять саме в триєдиній сутності Бога.

Ключові слова: ліро-епічний фольклор, імператив, балада, дума, співанка-хроніка, емігрантські пісні, діалог.

Alla PAVLOVA,
orcid.org/0000-0001-6214-8738
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctoral student at the Department of Folkloristics
Educational and Scientific Institute of Philology of Taras Shevchenko Kyiv National University
(Kyiv, Ukraine) lypen.pavlova@ukr.net

THE RELEVANCE OF HUMAN AND CHRISTIAN ETHICS IN THE FOLK-LORE WORK: BEING – TRUTH – LOVE

The purpose of the article: to analyze the essence and pragmatics of the Christian imperatives of love and truth in the aspect of the ethical-philosophical paradigm using the example of the texts of non-ritual lyrical-epic folklore.

Methods. During the research, a number of scientific methods were used: descriptive, comparative analysis, historical-typological. The synthesis of such approaches contributes to the systematization of the facts presented in the artistic macrosphere of the folklore work, their understanding in the system of scientific modeling.

The results. The study highlights the role of Christian imperatives in the process of structuring the axiological model of oral non-ritual poetry. On the example of the disclosure of the man-world dilemma, the understanding of the concept of GOD is outlined, which motivates a comprehensive understanding of the Christian principles of a person, the circle of his life beliefs. The philosophy of dialogue presented in the lyric-epic work makes it possible to understand the important postulate, according to which the Lord is perceived not as mysticism, abstraction, but as a real and at the same time perfected deity, to whom one can turn for advice, support, help, consolation, in joys and sorrows. The ethical-philosophical concept of the folklore work represents the intention of knowing the truth in the same way as the desire for multifaceted spiritual development, for harmony, fresh and open space.

Conclusions. In non-ritual lyric-epic folklore, love and truth appear in the evangelical dimension, as they are perceived as ideologues of the Christian faith, which semantically correlates with the Word of God, as well as with the

first foundation of the Church. Therefore, the interpretation of the concepts of «love» and «truth» in the theological sense leads not only to the analysis of the moral dimensions of human existence and society, but to the understanding of the axiological essence of the concepts precisely in the triune essence of God.

Key words: lyric-epic folklore, imperative, ballad, thought, song-chronicle, emigrant songs, dialogue.

Постановка проблеми. У метапонятійній моделі уснопоетичного твору відображено своєрідні духовні складові та першопричини особистісної видозміни, пов'язані з моментами так званого просвітлення, стирання граней між суб'єктом та об'єктом, впливу онтологічного часопростору та водночас гносеологічних факторів життєдіяльності, що притаманне екзистенційній свідомості.

Актуальність дослідження полягає у комплексному осмисленні християнських імперативів любові та істини, які постають засадничими компонентами етико-філософської моделі необрядового уснопоетичного твору.

У ліро-епічному фольклорі своєрідним чином розкривається сутність духовного універсуму особистості, модус психологічного осмислення, долучення до Абсолюту та всіх його аксіологічних вимірів через віру, надію, любов. Поряд зі складовими імперативної тріади у концепції необрядового ліро-епічного твору постає любов як магістральна духовна константа.

На прикладі розкриття дилеми людина – світ окреслюється розуміння концепту БОГ, що мотивує до всебічного осмислення християнських засад людини, кола її життєвих переконань. Представлена у ліро-епічному творі філософія діалогічності уможливорює розкриття важливого постулату, за яким Господь сприймається не як містика, абстракція, а як реальне й водночас довершене божество, до якого можна звертатися за порадою, підтримкою, допомогою, розрадою, в радощах і печалях.

Аналіз досліджень. Досліджуючи концептосферу БОГ із урахуванням когнітивних особливостей, лінгвіст П. Мацьків зосереджується на осягненні сутнісних та аксіологічних параметрів Божих діянь та атрибутів. Учений акцентує, що «розгляд концепту БОГ у акціональному фреймі пов'язаний із виявленням прототипних ситуацій у семантичній опозиції Бог/людина через об'єктивізацію таких понять, як святість, дуальні опозиції праведність/неправедність, добро/зло, через маніфестацію локусного, персонажного виявів Божих діянь, творинь» (Мацьків, 2012: 200).

Аналіз текстів дум, балад, співанок-хронік, емігрантських пісень тощо виявляє, що усвідомлення істини виявляється поліаспектно, зокрема, в сфері інтелекту – у процесі концентрації всіх уявлень до певної єдності, а також у сфері почут-

тів – у процесі акумуляції всіх духовних сенсів до стану моральної чистоти та самодостатності (Teleutsia et al., 2022).

Також імператив істини виражається завдяки вольовій сфері – у ході прийняття відповідних рішень на основі окреслення сенсу належного. М. Гордієнко акцентує, що «на кожному етапі розвитку людства християнський етос не втрачає своєї актуальності і продовжує виконувати просвітницьку функцію й місію спасіння грішників» (Гордієнко, 2018: 421).

Метою статті є дослідження сутності та особливостей художньої репрезентації християнських імперативів любові та істини в необрядовому ліро-епічному фольклорі. Серед завдань: на прикладі дум, балад, співанок-хронік тощо проаналізувати імперативи любові та істини як змістові центри комунікативно-аксіологічного простору; окреслити прагматику імперативів у процесі текстотворення та розгортання етико-філософської концепції.

Матеріалом дослідження стали тексти дум, балад, співанок-хронік, емігрантських пісень тощо. Задля реалізації окресленої мети використано такі методи: описовий, компаративного аналізу, історико-типологічний. Синтез зазначених підходів сприяє систематизації фактів, представлених у художній макросфері фольклорного твору.

Виклад основного матеріалу. Сутність особистості розкривається не лише через морально-етичну оцінку представлених у фольклорному творі вчинків, а також і завдяки дотриманню або нівелюванню християнських принципів. Очевидно, що авторська інтенція пов'язана не тільки з викриттям порушення Божих заповідей, невідповідності мотивів чи реальної поведінки, а також із закладеною в концепції традиційного ліро-епічного твору інвективною, спрямованою на утвердження пріоритетності критерію ідентифікації постулатів добра і зла – принципу любові: «І коли маю дара пророкувати, і знаю всі таємниці й усе знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та любови не маю, то я ніщо! І коли я роздам усі маєтки свої, і коли я віддам своє тіло на спалення, та любови не маю, то пожитку не матиму жадного!» (1 П ослання апостола Павла до Коринтян, 13: 2–3) (Біблія, 2004: 1410).

У ліро-епічній творчості любов постає як цінність буття. Наприклад, у баладах, думах,

співанках-хроніках, емігрантських піснях концепція любові розкривається через осмислення гріха, тобто порушення християнських настанов, зокрема, подружньої зради:

Як полюбила – приголубила,
Взяла гострий меч та й зарізала...
Взяла на платок, понесла в садок,

В вишневім саду та й повішала (Пісні Явдохи Зуїхи, 1965: 594).

Гріховна сутність людини розкривається в поетичному просторі традиційного твору в кількох вимірах: по-перше, від нелюбові – до вчинення зла («жінка подужа – не любить мужа»); по-друге, від гріховності – до каяття («вточила вина півтора відра, / сіла за столом з чужим соколом, / стала вино пить, стала сльози лить»). Аналіз фольклорного тексту розкриває психологічні чинники, що змінюють особистість під впливом емпіричних спокус, а також сутність гріха в аспекті розриву з Божим заповітом.

Водночас, показ каяття у фінальній частині твору можна осмислювати як авторську інтенцію щодо віри в Господнє милосердя та очевидності й відкритості шляхів до спасіння душі. Таким чином, можна констатувати, що християнські імперативи впливають на світосприйняття та світорозуміння особистості, декларуючи особливості структурування взаємозв'язку між внутрішнім світом та дійсністю. Водночас, через рефлексію героїв творів розкривається сутність гріха як нівелювання духовних критеріїв, притаманних людині як творінню Божому.

Аналіз традиційного етнокультурного контексту уможливорює виокремлення онтогенетичних (індивідуальних) та філогенетичних (суспільних) параметрів морального зла як деструктивної, руйнівної сили людини та її душі, яка, відповідно до християнського віровчення, за визначальною сутністю постає храмом Духа Святого. «Хіба ви не знаєте, що ваше тіло – то храм Духа Святого, що живе Він у вас, якого від Бога ви маєте, і ви не свої?» (1-е Послання Апостола Павла до коринтян 6:19) (Біблія, 2004: 1410).

У низці ліро-епічних творів, наприклад, у баладах родинного життя, представлено прохання до Бога покарати грішника чи грішницю, зокрема, за порушення Божих заповідей – перелюб:

Скари, Боже, скари,
Скари усі люде.
Скари, Боже, дівчиноньку,
Що женатих любить (Бойківські народні, 2021: 144).

Амбівалентність любові, переживання зради в коханні, надія на Боже втручання в кризову ситу-

ацію розкриваються також у інших жанрах усної традиційної культури, зокрема, в ліричній пісенності. Наведемо приклад із польського фольклору, де через рефлексію героїні передано переживання зради та перехід любові у ненависть. Комплекс поетичних засобів обертається навколо центрального лейтмотиву – звертання до Бога як утілення істини, жадання Божої кари за вчинений гріх:

Skarz go Boże na pocieszę i zamysłach jego,
żeby żadna grzeczna panna nie poszła za niego...
(Pieśni polskie, 1833: 265).

Категорія любові поєднується з іншою важливою етичною категорією – совістю, яка постає домінуючою в колі рефлексивних цінностей християнства. Саме завдяки совісті встановлюється взаємозв'язок між моральною свідомістю та християнською моделлю поведінки. Таким чином, магістральною функцією совісті є регулятивна, оскільки вона бере участь у гармонізації міжособистісних взаємин, а відтак, відповідного структурування буття (Павлова, 2022: 77).

Сутність совісті інтерпретується у фольклорній свідомості через подання фольклорної події, в якій представлено людину з усіма позитивними та негативними якостями, егоїстичними інтересами тощо. Такі способи утвердження кола християнських імперативів актуалізують аксіологічний вимір совісті як критерію духовного конститування. Прагматика ліро-епічного твору розкривається через осягнення діалектики життя, в якому важливими є моральний вибір та моральна відповідальність.

Важливим християнським імперативом, який осмислюється в усній необрядовій поезії, є імператив істини, який охоплює Божі заповіді та спонукає до їхнього особистісного засвоєння. Етико-філософська концепція фольклорного твору представляє етапи пізнання істини релевантно з прагненням до гармонії, свіжого та відкритого простору. Переживання буття і всього, що в ньому об'єктивується, всі внутрішні сутнісні сили особистості спрямовуються на усвідомлення істини в аспекті безумовно належного. Таким чином, пошук належного стає пріоритетним вектором усього особистісного розвитку. У художній макросистемі ліро-епосу через різні життєві ситуації, через комунікативні компоненти передано своєрідну еволюцію душі в її постійному русі до істини як дороговказу всього життя.

Комунікативний простір уснопоетичного твору окреслює імператив істини через різні компоненти: рефлексію героїв твору в аспекті етико-моральної оцінки драматичної ситуації, через деталі монологу чи діалогу, риторичні запитання,

художнє відтворення моментів подолання емпіричних спокус, очищення й піднесення певного почуття, усвідомлення власної участі в моделюванні справжніх взаємин тощо. Зокрема, зв'язання власних вчинків із Господніми настановами передається через актуалізацію поняття «Божого страху»: «Господь любить тих, хто боїться Його, хто надію складає на милість Його!» (Псалми 146–147: 11) (Біблія, 2004: 777).

Цей лейтмотив поєднує сюжетні твори з іншими жанрами, наприклад, із коломийками:

Oj dziewczyno, dziewczynoczko, nie boisz się Boga,
widprawyłaś dobrych ludzi wid twogo poroża
(Pieśni polskie, 1833: 185).

У наведеному зразку утвердження істини передано через імперативне запитання, яке, зрештою, містить текстову відповідь із розгортанням причинно-наслідкових зв'язків. Водночас, на текстуальному рівні подано уявлення про належне (особистісний або суспільний ідеали) з точки зору творця пісні, а опис людського етосу головної героїні залишається поза текстом.

Ілюструванням реалізації просвітницької функції християнського етосу можуть бути емігрантські пісні («Жінка споневірюється чоловікові», «Війт і піп», «Будь проклятая, Канадо», «Безробіття емігрантів» тощо). У низці творів наявні прямі вказівки на порушення Божих заповідей. Наприклад, у пісні «Жінка споневірюється чоловікові» наведено текст листа чоловіка, котрий перебуває в Америці, до зрадливої дружини:

«Забула-сь ти, моя жінко, на присягу тую,
Як ми клали по два пальці на євангелію,
А може ти, моя жінко, пацери не мовиш,

Що там тобі приказує шестая заповідь?» (Співанки-хроніки, 1972: 162).

У необрядовому ліро-епічному фольклорі істина сприймається як ідеологема християнської віри, що семантично корелює зі Словом Божим, а також є першоосновою Церкви. Отже, тлумачення концепту «істина» в теологічному сенсі підводить не лише до аналітики моральних вимірів буття людини та соціуму, а до розуміння понять правди та істини саме в триєдиній сутності Бога. Семантика правди розгортається в процесі засвоєння онтологічного базису Господнього логосу, а також пріоритетного значення моделі поведінки, взірцем якої є Ісус Христос. У ліро-епічних творах об'єктивація християнських імперативів відбувається через помежову ситуацію, яка вирізняє сутність поняття гріх як відмежування від правди. Таким відмежуванням є, наприклад, вигнання матері трьома синами, екзистенційно репрезентоване в тексті народної думи «Про удову». За пору-

шення однієї з найважливіших заповідей «шануй батька і матір свою» сини були покарані Богом: «хуртовина дома попала», «скотину поморила», «у полі й у домі / та хліб побила», «а нічого в полі й у домі / не й останвила» (Колесса, 1969: 281). Імператив істини утверджується через моменти запізненого усвідомлення скоєного вчинку:

Ходім тепер, перед богом, і перед людьми,
А гріх-страм потерпімо,
Свою неньку,
Вдову стареньку

На своє подвір'я й упросімо! (Колесса, 1969: 281).

У лексико-семантичному просторі фольклорного твору виокремлюються ідентифікатори християнського життя: «всевишній господь», «творець», «бог», «божий дім», «божі молитви», «свята неділенька», «православні християни» (Колесса, 1969: 281). На прикладі наведеного тексту думи розкривається глибокий філософський і теологічний зміст: людина як творіння Боже здатна оцінювати істинність або хибність слова, вчинку, події, а сама людська природа піднімається над суб'єкт-об'єктною взаємодією.

Висновки. Сутність антропологічної моделі необрядової усної поезії розкривається через утвердження імперативу істини не лише на рівні онтологічному, але й на трансцендентному. З одного боку, прагнення до істини об'єктивується в середовищі реальних постатей і вчинків, адже вся енергія особистості зосереджується на втіленні засад безумовно належного (так, як має бути), а з іншого, – помисли й дії людини сповнюються силою духовної стихії, всеосяжної Боже-ственної енергії. Ця могутня сила намагається відмежувати, вигнати й здолати порухи темної, несвідомої рефлексії, усвідомити їхні стихійні, деструктивні та згубні вияви. Розуміння Божої істини усвідомлюється через сутність поняття свободи, адже, «де Дух Господній, – там воля» (2-е Послання Апостола Павла до коринтян, 3: 17) (Біблія, 2004: 1424).

У творах необрядового ліро-епічного фольклору оприявнюється імператив віри в Боже милосердя, очевидність та відкритість шляху до пізнання Господньої істини, спасіння душі. Трансляція фольклорної ідеї ймовірності духовного перетворення на засадах релевантності християнських заповідей виокремлюється через відображений у ліро-епічному творі живий досвід особистості. Таким чином, на рівні художньої макросфери розкриваються особливості моделювання взаємозв'язків між внутрішнім світом людини та дійсністю, а

також моменти трансцендування через прагнення пізнання Унівесуму.

На основі аналізу етнокультурного контексту уможлиблюється окреслення сукупності онтогенетичних (індивідуальних) та філогенетичних (суспільних) факторів морального зла, що спричинює нищення людської енергії, її душі та буття загалом. У поетичній системі фольклорному твору актуалізується проблема гріха як наслідку розриву людини з Божим заповітом. Одним із важливих лейтмотивів є звертання до Творця світу щодо утвердження правди, що виявляється через покарання за вчинений гріх (занедбання віри, зраду батьківщини, перелюб, образу батька-матері, сестри, брата, сироти, вбивство за намовою, через ревності, сваволю тощо).

Любов у необрядовому ліро-епічному фольклорі постає виміром неосяжного таємничого

Всесвіту. Сутність цієї етичної категорії корелює з сутністю поняття совісті, що стає осередком аксіологічного кола християнського віровчення. Представлення екзистенційної події здебільшого як виняткової, помежової ситуації сприяє осмисленню релевантності людського та християнського етосів. На текстовому та консекутивному рівнях уможлиблюється з'ясування функціональної специфіки категорії совість, зокрема пріоритетності регулятивної функції.

Перспективи подальших досліджень. У ході комплексного осмислення системи християнських імперативів, представлених у необрядовій ліро-епічній пісенності, вважаємо доцільним проаналізувати імператив свободи як важливий чинник духовного конституювання особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біблія Або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. WORLD WIDE PRINTING, 2004. 1185–1523 с.
2. Бойківські народні пісні / записи та впорядкування Василя Сокола. Львів, 2021. Т. 1. 474 с.
3. Гордієнко М. Імперативи християнства як чинники соціального порядку. *Історія релігій в Україні: наук. щорічн. конф.*, 2018. Вип. 28, Ч. II. С. 419–433.
4. Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум / за ред. М.М. Гордійчука, О.І. Дея. Київ: Наук. думка, 1969. 586 с.
5. Мацьків П. Концептосфера БОГ як відображення концептуальних просторів. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 197–203.
6. Павлова А. К. Парадокс совісті в українській необрядовій ліро-епічній пісенності: емоційність, пізнання, усвідомлення, настанова, рух життєвого кола. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2022. Вип. 1 (47). С. 75–81.
7. Пісні Явдохи Зуїхи / упорядкування, передмова та примітки В.А. Юзвенко, М.Т. Яценко; редакція та упорядкування нотних матеріалів З.І. Василенко; відп. ред. О. І. Дей; записав Г. Танцюра. Київ: Наукова думка, 1965. 810 с.
8. Співанки-хроніки. Новини / упоряд. О.І. Дей (тексти), С.Й. Грица (мелодії). Київ: Наукова думка, 1972. 560 с.
9. *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego, zebrał i wydał Wacław z Oleska*. Lw., 1833, cz. 1–59, 516 s.; cz. 2–185 s.
10. Ieutsia V. Pavlova A. Sydorenko L. Tilniak N. Kapliyenko-Iliuk Y. & Venzhynovych N. Mode of Understanding the Terms “Concept” and “Folklore Concept” in Modern Humanities. *Studies in Media and Communication*. Published by Redfame Publishing, 2022. Vol. 10. No. 3, pp. 40–46. URL: <http://smc.redfame.com>.

REFERENCES

1. Bibliia Abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu. Iz movy davnoievreiskoi y hretskoi na ukrainsku doslivno nanovo perekladena (2004). [The Bible, or the Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments. Literally re-translated from ancient Hebrew and Greek into Ukrainian]. WORLD WIDE PRINTING. [in Ukrainian].
2. Boikivski narodni pisni (2021). [Boykiv folk songs] / zapysy ta vporiadkuvannia Vasyliia Sokola. Lviv. T. 1. 474 p. [in Ukrainian].
3. Hordiienko, M. (2018). Imperatyvy khrystianstva yak chynnyky sotsialnoho poriadku. [The imperatives of Christianity as factors of social order]. *Istoriia religii v Ukraini: nauk. Shchorichn.* V. 28, II. 419–433. [in Ukrainian].
4. Kolessa, F.M. (1969). Melodii ukrainskykh narodnykh dum [Melodies of the Ukrainian People's Dumas] / za red. M.M. Hordiichuka, O.I. Deia. Kyiv: Nauk. dumka. 586 p. [in Ukrainian].
5. Matskiv, P. (2012). Kontseptosfera BOH yak vidobrazhennia kontseptualnykh prostoriv. [Conceptosphere of GOD as a reflection of conceptual spaces]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. 197–203. [in Ukrainian].
6. Pavlova, A.K. (2022). Paradoks sovisti v ukrainskii neobriadovii liro-epichnii pisennosti: emotsiynist, piznannia, usvidomlennia, nastanova, rukh zhyttievoho kola. [The paradox of conscience in Ukrainian non-ritual lyric-epic songwriting: emotionality, cognition, awareness, guidance, movement of the circle of life]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. 1 (47). 75–81. [in Ukrainian].
7. Spivanky-khroniky. Novyny (1972). [Chronicle singers. News] / uporiad. O.I. Dei (teksty), S.I. Hrytsa (melodii). Kyiv: Scientific thought. [in Ukrainian].

8. *Pisni Yavdokhy Zuikhy* (1965). [Songs of Yavdokha Zuikha]. / uporiadkuvannia, peredmova ta prymitky V. A. Yuzvenko, M. T. Yatsenko; redaktsiia ta uporiadkuvannia notnykh materialiv 3. I. Vasylenko; vidp. red. O. I. Dei; zapysav H. Tantsiura. Kyiv: Naukova dumka. 810 p. [in Ukrainian].

9. *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego*, zebrał i wydał Wacław z Oleska. (1833). Lw., cz. 1–59, 516 p; cz. 2–185 p.

10. Teleutsia, V. Pavlova, A. Sydorenko, L. Tilniak, N. Kapliyenko-Iliuk, Y. & Venzhynovych, N. (2022). Mode of Understanding the Terms “Concept” and “Folklore Concept” in Modern Humanities. *Studies in Media and Communication*. Published by Redfame Publishing. Vol. 10. No. 3, 40–46. URL: <http://smc.redfame.com>.

ПЕДАГОГІКА

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-35>

Юлія КЛОЧКОВА,

orcid.org/0000-0002-9323-4142

*старший викладач кафедри спеціальної освіти та психології
Комунального закладу вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
(Запоріжжя, Україна) yuliya.tv@gmail.com*

МЕТОДИКА ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТЬНОГО ПРОЦЕСУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У даній статті, яка присвячена освітньому процесу в закладах вищої освіти, розкрито результати формульованого етапу дослідження. Головна мета цього етапу полягала у виявленні можливостей для покращення індивідуалізації освітнього процесу. Одним з ключових інструментів, що використовувалися в цьому дослідженні, був тренінг.

Стаття детально аналізує результати впровадженної методики, зокрема її вплив на навчальний, психологічний та студентський компоненти освітнього процесу. За допомогою цієї методики, вдалося досягти позитивних змін і підвищити рівень індивідуалізації.

Окрім того, стаття розкриває два рівні проведення експерименту: провідний та фоновий. Кожен з цих рівнів вносить свій внесок у досягнення загальних цілей дослідження. Важливо відзначити, що результати експерименту на обох рівнях свідчать про успішність впровадженної методики в підвищенні рівня індивідуалізації в освітньому процесі.

Ця стаття має значний вплив на подальше розуміння та розвиток освітнього процесу. Вона надає читачам важливу інформацію щодо практичного застосування методик, спрямованих на індивідуалізацію. Результати цього дослідження можуть послужити основою для подальших наукових розвідок у сфері освіти та сприяти покращенню якості навчання у вищих навчальних закладах.

Результати даного дослідження надають можливість зробити значущі висновки про ефективність запропонованої методики, а також про найбільш вигідні методи дослідження, що можуть бути використані для подальшого вивчення даної проблеми. Значний висновок, що випливає з дослідження, полягає у тому, що кожен підхід до освітнього процесу має свої позитивні та негативні аспекти, а вибір конкретного підходу залежить від багатьох факторів, таких як тип навчального закладу, культурні та історичні особливості, вікові та індивідуальні характеристики студентів та інші.

Отримані результати мають великий потенціал для розробки та вдосконалення навчальних програм, а також для формування стратегій та методів, що спрямовані на підвищення якості вищої освіти. Ці дані можуть послужити основою для розробки інноваційних підходів до навчання та покращення педагогічної практики.

Загальне розуміння результатів цього дослідження допоможе визначити оптимальні шляхи розвитку освітнього процесу та сприятиме досягненню більш високих стандартів освіти. Враховуючи ці дані, освітні заклади та педагоги зможуть ефективніше працювати зі студентами та створювати навчальне середовище, що сприятиме їхньому особистісному розвитку та досягненню найкращих результатів у навчанні.

Ключові слова: освітній процес, заклад вищої освіти, здобувачі вищої освіти, інклюзія.

Yuliia KLOCHKOVA,

orcid.org/0000-0002-9323-4142

*Senior Lecturer at the Department of Special Education and Psychology
Municipal Institution of Higher Education
“Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy”
of Zaporizhzhia Regional Council
(Zaporizhzhia, Ukraine) yuliya.tv@gmail.com*

METHODOLOGY FOR IMPROVING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS FOR HIGHER EDUCATION STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS

This article focuses on the educational process in higher education institutions and presents the findings of the formative stage of the research. The main objective of this stage was to identify opportunities for enhancing the individualization of the educational process. One of the key tools used in this study was training.

The article thoroughly analyzes the results of the implemented methodology, particularly its impact on the educational, psychological, and student components of the educational process. Through the use of this methodology, positive changes were achieved, resulting in an increased level of individualization.

Furthermore, the article reveals two levels of experiment implementation: the leading level and the background level. Each of these levels contributes to the overall research objectives. It is important to note that the experiment results from both levels indicate the success of the implemented methodology in enhancing the level of individualization in the educational process.

This article has a significant impact on further understanding and development of the educational process. It provides readers with important information regarding the practical application of methodologies aimed at individualization. The results of this research can serve as a foundation for further scholarly investigations in the field of education and contribute to the improvement of teaching quality in higher educational institutions.

The findings of this study allow for meaningful conclusions about the effectiveness of the proposed methodology, as well as the most advantageous research methods that can be utilized for further exploration of this issue. A significant conclusion drawn from the research is that each approach to the educational process has its own positive and negative aspects, and the choice of a specific approach depends on various factors such as the type of educational institution, cultural and historical peculiarities, age, and individual characteristics of the students, among others.

The obtained results hold great potential for the development and enhancement of educational programs, as well as the formulation of strategies and methods aimed at improving the quality of higher education. These data can serve as a basis for the development of innovative teaching approaches and the improvement of pedagogical practices.

A comprehensive understanding of the results of this research will help determine optimal paths for the development of the educational process and contribute to achieving higher educational standards. Taking these findings into account, educational institutions and educators can work more effectively with students and create a learning environment that fosters their personal development and enables them to achieve the best results in their studies.

Key words: educational process, institution of higher education, students of higher education, inclusion.

Постановка проблеми. Тема якості забезпечення освітнього процесу для студентів з особливими потребами є надзвичайно актуальною, оскільки стосується важливої проблеми доступу до якісної вищої освіти для людей з різними видами особливих потреб. Вища освіта відіграє ключову роль у розвитку суспільства, і ефективність діяльності вищих навчальних закладів є важливою для якісної освіти студентів та випускників.

За останні десятиліття кількість студентів з особливими потребами, що вступають до вищих навчальних закладів, значно зросла. Це пов'язано зі змінами в соціальних та культурних вимогах, а також з розвитком технологій, які дозволяють людям з різними видами обмежень брати участь у соціальних та освітніх процесах. Однак, при цьому виникають перешкоди, пов'язані з фізичними, психічними та іншими обмеженнями, які можуть ускладнювати навчання та знижувати якість отриманої освіти для студентів з особливими потребами.

Тому дослідження у цій області спрямовані на вирішення проблем якості забезпечення освітнього процесу для студентів з особливими потребами, виявлення їх потреб та викликів, а також розробку та впровадження інклюзивних практик

та ресурсів. Одержані результати можуть сприяти поліпшенню доступу до якісної вищої освіти для студентів з особливими потребами і сприяти їхньому успішному навчанню та розвитку.

Важливим напрямком досліджень є аналіз ефективності інклюзивних програм та заходів, що спрямовані на покращення якості освітнього процесу для студентів з особливими потребами у вищих навчальних закладах. Це включає оцінку ефективності різних підходів до навчання, адаптації навчальних матеріалів та ресурсів, використання технологій та інших інструментів, спрямованих на поліпшення навчання та залучення студентів з особливими потребами до активної участі у навчальному процесі.

Водночас дослідники можуть досліджувати вплив індивідуалізації навчання та підтримки на навчальні досягнення, самостійність та розвиток студентів з особливими потребами. Вивчення ролі викладачів, адміністраторів та інших стейкхолдерів у створенні сприятливого середовища та підтримки студентів з особливими потребами також може бути корисним для поліпшення якості освітнього процесу.

Отже, забезпечення рівних можливостей отримання якісної освіти для здобувачів вищої освіти з особливими потребами вимагає вжиття необ-

хідних заходів для покращення якості освітнього процесу. Для досягнення цієї мети важливо проводити систематичний моніторинг та аналіз якості освіти, що надається цим людям.

Результати методики покращення якості освіти можуть слугувати підґрунтям для розробки та впровадження політик та програм, спрямованих на покращення доступу та якості освіти для здобувачів вищої освіти з особливими потребами. Додатково, такі дані можуть сприяти формуванню науково обґрунтованих рекомендацій для викладачів та адміністраторів, щодо використання інклюзивних практик та ресурсів, а також розвитку підтримуючого середовища для навчання студентів з особливими потребами.

Таким чином, підвищення якості освітнього процесу для здобувачів вищої освіти з особливими потребами є необхідною складовою для забезпечення рівних можливостей та покращення якості освіти в цій групі студентів. Це дозволяє виявити проблеми, вдосконалити навчальний процес та забезпечити максимально можливий рівень освіти для студентів з особливими потребами у вищій школі.

Аналіз досліджень. Забезпечення освітнього процесу здобувачів вищої освіти з особливими потребами є об'єктом багатьох наукових досліджень. Результати цих досліджень вказують на різні аспекти та виклики, пов'язані з покращенням доступу до якісної освіти для цієї групи студентів.

Дослідження О. Єршова (Єршова, 2017), Т. Бабина (Бабина, 2017) оцінюють доступність освітніх закладів та ресурсів для студентів з особливими потребами. Вони виявляють фізичні бар'єри, які перешкоджають їх вільному руху по будівлі, використанню спеціалізованого обладнання та доступу до адаптованих навчальних матеріалів.

Праці М. Костецької (Костецька, 2017), М. Черниш (Черниш, 2018) спрямовані на визначення ефективних педагогічних підходів та методик навчання для студентів з особливими потребами. Вони досліджують використання індивідуалізації, адаптації навчального матеріалу, використання технологій та інших стратегій, які сприяють активному навчанню та розвитку студентів з особливими потребами.

Роль викладачів та персоналу в забезпеченні якості освітнього процесу для студентів з особливими потребами вивчала Г. Попова (Попова, 2021). Вони вивчають підготовку викладачів, їхні знання та навички у роботі з цією групою студентів, а також ефективність підтримки, що надається викладачами та персоналом.

Вплив створення інклюзивного середовища на навчання та розвиток студентів з особливими потребами було розкрито у працях М. Сологуб (Сологуб, 2017).

Такі українські вчені, як І. Косенко (Косенко, 2019), М. Черниш (Черниш, 2018) багато уваги приділяли вивченню питання соціальної та психологічної адаптації студентів з особливими потребами у закладах вищої освіти. У дослідженнях проаналізовано особливості такої адаптації, висвітлено проблеми, що виникають у процесі навчання та запропоновано шляхи їх вирішення.

Широкий спектр досліджень у галузі інклюзивної освіти зосереджений на різних аспектах, що виникають у процесі навчання студентів з різними порушеннями. Дослідження розкривають особливості організації навчального процесу для цієї групи студентів, аналізують питання доступності навчання та пропонують шляхи поліпшення навчального процесу для студентів з різними потребами. Однак, зростає необхідність проведення детального аналізу послуг, що надаються студентам з особливими потребами, а також визначення пріоритетних напрямів розвитку, у яких потрібно активно працювати.

Мета статті. Дослідити ефективність експериментальної методики покращення якості забезпечення освітнього процесу здобувачів вищої освіти з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. У сучасному освітньому середовищі закладів вищої освіти виникає необхідність у створенні та впровадженні ефективної педагогічної моделі, що сприятиме забезпеченню якісної освіти, розвитку студентів та задовольнятиме вимоги сучасного ринку праці.

З урахуванням теоретичних положень та необхідних організаційно-методичних умов, було розроблено методику, спрямовану на вирішення проблеми індивідуалізації освітнього процесу в закладах вищої освіти. Ця методика базується на основній формі навчання – тренінгу, який є широко використовуваним методом у сучасній освіті та має численні переваги для учасників. Тренінг активно залучає студентів до навчального процесу та стимулює їх до активної участі та розвитку самостійного мислення.

Тренінг є практичною навчальною програмою або заходом, спрямованим на розвиток певних навичок, здобуття нових знань, вдосконалення професійних вмій та підвищення ефективності у конкретній галузі. Його основна мета полягає у наданні учасникам необхідних навичок, знань та інструментів для досягнення поставлених цілей

та особистого розвитку. Завдяки практичному підходу та активній взаємодії між учасниками, тренінг забезпечує ефективний та цілеспрямований процес навчання, сприяючи розвитку потенціалу студентів у вищих навчальних закладах.

Розвиток методики індивідуалізації освітнього процесу передбачав реалізацію трьох компонентів: психологічного, студентського та навчального. З метою досягнення мети дослідження було визначено наступні завдання:

Розробити і впровадити систему психологічної підтримки студентів з особливими потребами. Це передбачало розробку та впровадження спеціальних психологічних програм та послуг, спрямованих на підтримку та допомогу студентам з особливими потребами у процесі навчання.

Розробити і впровадити систему постійної взаємодії студентського самоврядування зі студентами з особливими потребами. Це включало створення механізмів та платформ для активної взаємодії та обміну досвідом між студентськими організаціями та представниками студентів з особливими потребами, забезпечуючи їх участь у прийнятті рішень та формуванні політик вищого навчального закладу.

Розробити і провести тренінги для науково-педагогічних працівників з метою підвищення якості викладання для студентів з особливими потребами. Це включало організацію тренінгових заходів, де викладачі отримували необхідні знання та навички щодо роботи зі студентами з особливими потребами, а також ознайомилися з інноваційними педагогічними підходами та методиками, сприяючими покращенню процесу навчання для цієї групи студентів.

Основним завданням проведеного контрольного дослідження було вивчення впливу формульованої методики на процес індивідуалізації в освітньому процесі. Застосування формульованої методики здійснювалося протягом січня-грудня 2022 року, а контрольний експеримент проводився впродовж січня-травня 2023 року. У дослідженні взяли участь студенти з особливими потребами двох вищих навчальних закладів: Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія та Національний університет «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя). Студенти Хортицької національної академії увійшли до експериментальної групи, тоді як студенти Національного університету «Запорізька політехніка» склали контрольну групу. Кожна з груп містила по 50 студентів з особливими потребами (студенти 1–4 курсів спеціальностей 016 «Спеціальна освіта» та 053 «Психологія») та

по 30 викладачів вищих навчальних закладів, які викладали предмети для цих студентів.

Враховуючи значимість усіх етапів навчання вищому навчальному закладі, ми залучили студентів з усіх 4 курсів. Це дозволило нам вивчити зміни, що відбуваються на різних етапах освітнього процесу, починаючи з вступу, адаптаційного періоду, основного навчання та закінчуючи випускними іспитами. Результати впливу формульованої методики було проаналізовано шляхом порівняння даних експериментальної та контрольної груп.

У результаті проведення першої фази нашого дослідження на високому рівні, ми зібрили цінні експериментальні дані, які свідчать про ефективність використання формульованої методики у контексті ставлення викладачів до використання наукових підходів. Ці дані надають нам глибоке розуміння та інсайти щодо покращення освітнього процесу.

Особливо важливою є виявлена значна зміна в підтримці викладачами особистісно-орієнтованого підходу, що передбачає високий рівень індивідуалізації. Це означає, що завдяки впровадженню формульованої методики, ми спостерігаємо позитивні зміни в ставленні викладачів до індивідуальних потреб студентів. Викладачі більш активно залучаються в навчальний процес та проявляють більшу готовність працювати зі студентами на індивідуальному рівні.

Варто відзначити, що різниця у 20 балів між контрольною та експериментальною групами є суттєвою. Це свідчить про значний прогрес у підтримці викладачами особистісно-орієнтованого підходу в експериментальній групі, де підтримка становить 60%, порівняно з 80% у контрольній групі. Ці показники вказують на позитивні зміни в ставленні викладачів до індивідуальних потреб студентів після впровадження формульованої методики.

Такі результати є обнадійливими, оскільки вони підтверджують, що формульована методика має значний вплив на покращення ставлення викладачів до використання наукових підходів та індивідуалізації освітнього процесу. Це дає нам підстави вірити, що подальше впровадження цієї методики може привести до ще більших покращень у навчанні та забезпеченні індивідуальних потреб студентів. Другий етап дослідження розкрив значні зміни в декількох ключових аспектах. По-перше, виявлено зростання підтримки інклюзивної форми навчання на 18%. З іншого боку, показник інтегрованої форми навчання зменшився до нуля. Також зафіксовано зростання інтересу

здобувачів освіти до дистанційного навчання на декілька одиниць. Це може бути обумовлено воєнним конфліктом у країні та необхідністю переходу до дистанційного навчання через небезпеку або обмеження доступу до університетських приміщень. Такі результати свідчать про важливість гнучкості та адаптивності освітнього процесу, що дозволяє студентам з особливими потребами продовжувати отримувати якісну освіту незалежно від обставин.

Експериментальна група продемонструвала зменшення показників психологічного компоненту. Відповідаючи на запитання «Яку психологічну підтримку ви б хотіли отримувати?», студенти вказали на необхідність допомоги у таких аспектах: самопрезентації з метою працевлаштування (17%); розвитку особистісних якостей (23%); встановленні контактів з викладачами та адміністрацією (13%); вирішенні особистих проблем (26%); адаптації у колективі (9%). Таким чином, спостерігається ефективність використаної методики. Велика відмінність спостерігається порівняно з контрольною групою, студенти якої вказали на необхідність допомоги у таких аспектах: самопрезентації з метою працевлаштування (58%); розвитку особистісних якостей (57%); встановленні контактів з викладачами та адміністрацією (39%); вирішенні особистих проблем (35%); адаптації у колективі (26%).

Завдяки аналізу відповідей на питання щодо потреби в підтримці та додатковій допомозі з боку педагогів, ми отримали детальну картину щодо навчального компоненту впровадженої методики. Це дозволило нам розглянути широкий спектр аспектів, пов'язаних з підтримкою та індивідуалізацією освітнього процесу для студентів з особливими потребами.

Один із ключових результатів нашого дослідження полягає в підвищенні показника студентів, які не потребують додаткової допомоги. Це свідчить про успішність використання методики формування експерименту і підтверджує, що індивідуалізований підхід до навчання сприяє задоволенню потреб здобувачів освіти.

Детальний аналіз показників свідчить про позитивні зміни в даному контексті. За результатами дослідження, відсоток студентів, які не потребують додаткової підтримки, зросла з 10% до 38%. Це є важливим показником, оскільки він вказує на зростання самостійності студентів у засвоєнні навчального матеріалу та впоранні з викликами навчального процесу.

Важливо відзначити, що контрольна група не продемонструвала змін у показнику самостій-

ності з моменту початку експерименту. Це свідчить про вплив саме формуальної методики на досягнення таких результатів. Такий висновок підкреслює значущість та ефективність використання впровадженої методики для задоволення потреб студентів та поліпшення їх навчального досвіду.

Ці результати є обнадійливими, оскільки вони підтверджують ефективність і значимість розробленої методики формування експерименту. Індивідуалізований підхід до освітнього процесу має потенціал покращити якість навчання та забезпечити успіх студентів з особливими потребами у навчальному середовищі.

Висновки. Отримані значущі результати дослідження переконливо підтверджують позитивний вплив використаної методики на процес адаптації студентів з особливими потребами у колективному навчальному середовищі. Зниження відсотку труднощів адаптації в експериментальній групі говорить про ефективність методики, яка сприяє створенню сприятливої та підтримуючої атмосфери, де студенти з особливими потребами мають можливість більш легко і швидше вписатися в колектив студентів.

Завдяки впровадженню методики, студенти з особливими потребами отримують підтримку та допомогу у різних аспектах адаптації. Вонизначають значне полегшення у самопрезентації з метою працевлаштування, розвитку особистісних якостей, встановленні контактів з викладачами та адміністрацією, вирішенні особистих проблем та адаптації у колективному середовищі. Порівнюючи ці результати з контрольною групою, яка не мала користі від застосування методики, бачимо значну різницю. Студенти контрольної групи виявляють вищі потреби у допомозі та підтримці у всіх зазначених сферах.

Такі виявлені переваги впровадженої методики свідчать про необхідність подальшого розширення й вдосконалення програм та практик, спрямованих на індивідуалізацію та підтримку студентів з особливими потребами. Це може включати розвиток додаткових ресурсів, тренінгів та програм для викладачів, сприяння взаємодії та обміну досвідом між студентами та педагогічним персоналом, а також подальше вдосконалення системи психологічної підтримки. Тільки шляхом постійного розширення та вдосконалення можна забезпечити більш глибоке та ефективно інтегрування студентів з особливими потребами в академічне та соціальне життя вищих навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костецька М. Підвищення якості вищої освіти як чинник розвитку і модернізації змісту освітнього процесу. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/265532.pdf>
2. Сологуб М. В. Вища освіта в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5642/1/studentresearchjournal160-20.pdf>
3. Бабина Т., Єршова О. Доступність якісної освіти: шляхи і механізми регулювання проблеми. URL: https://knutd.edu.ua/publications/pdf/Ukrainian_editions/Babina20152201.pdf
4. Попова Г. І., Хоменко О. В. Компетентнісний підхід у формуванні професійних компетентностей майбутніх вихователів дошкільної освіти. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. Вип. 2(48). С. 76–83.
5. Черниш М.М. Система соціально-психологічної підтримки студентів з особливими потребами. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2018. № 1. С. 131–134.

REFERENCES

1. M. Kostetska Pidvyshchennia yakosti vyshchoi osvity yak chynnyk rozvytku i modernizatsii zmistu osvitnoho protsesu. [Improving the quality of higher education as a factor in the development and modernization of the content of the educational process.]. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/265532.pdf> [In Ukrainian].
2. Solohub M. V. Vyshcha osvita v ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. [Higher Education in Ukraine: Current Status and Development Prospects]. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5642/1/studentresearchjournal160-20.pdf> [In Ukrainian].
3. Babina T., Yershova O. Accessibility of quality education: ways and mechanisms of regulating the problem. [Accessibility of quality education: ways and mechanisms of regulating the problem]. URL: https://knutd.edu.ua/publications/pdf/Ukrainian_editions/Babina20152201.pdf. [In Ukrainian].
4. Popova, H. I., Khomenko, O. V. Kompetentnisnyi pidkhid u formuvanni profesiinykh kompetentnostei maibutnikh vykhovateliv doshkilnoi osvity. [A competent approach in the formation of professional competences of future preschool teachers]. Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2021. №2(48). pp. 76–83. [In Ukrainian].
5. Chernysh M.M. Systema sotsialno-psykholohichnoi pidtrymky studentiv z osoblyvymy potrebamy. [System of social and psychological support for students with special needs]. Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. 2018. № 1. pp. 131–134. [In Ukrainian].

УДК [373.2.011.33.017.4:172.15:398](438)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-36>

Людмила КОБИЛЕЦЬКА,
orcid.org/0000-0003-4688-3622
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) lyudmyla.kobyletska@lnu.edu.ua

Данута МРИГЛОД,
orcid.org/0009-0003-3709-3781
студентка II курсу магістратури факультету педагогічної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) danutamryhlod@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД

Одне з чільних завдань вихователя закладу дошкільної освіти – формування національної свідомості у дошкільників. Особливе зацікавлення викликає проблема національно-патріотичного виховання в країнах ближнього зарубіжжя, моніторингу ситуації, запозичення досвіду та проведення порівняльного аналізу з чинними українськими програмами, створеними для здобувачів дошкільної освіти. Мета статті – описати особливості формування національної свідомості дошкільників в Польщі, здійснити порівняльний аналіз польських та українських чинних програм розвитку дітей дошкільного віку, а також з'ясувати значення жанрів усної народної творчості у процесі формування громадянської компетентності здобувачів дошкільної освіти. В статті подано аналіз кількох чинних польських програм для дітей дошкільного віку та зосереджено увагу на таких чинниках національно-патріотичного виховання як усна народна творчість, звичаї, традиції, культура. Проаналізовано підходи до проблем сучасного духовного розвитку дітей, виокремлено основні завдання, аспекти. Визначено значущу роль сім'ї, родини та особливості співпраці їх із закладами дошкільної освіти у процесі формування патріотичних почуттів дітей дошкільного віку. У статті визначено базові засади схожості національно-патріотичного виховання дошкільників в Україні та Польщі, а також проаналізовано відмінності. Зокрема, і в польських, і в українських програмах значну увагу зосереджено на вивченні жанрів усної народної творчості (паремій, народних пісень, легенд, переказів, казок), звичаїв, традицій, культури народу (проведення свят, різноманітних заходів). Також особливий акцент у польських програмах подано на вивченні дошкільниками не лише нормативної літературної мови, але й говірок, діалектів, які побутують в тому чи іншому регіоні. Багато заходів, які проводять у польських закладах дошкільної освіти є схожими з українськими (День Незалежності, День рідної мови, День Матері), свята, присвячені видатним письменникам, історичним діячам. У Польщі дуже активно в закладах дошкільної освіти відзначають День бабусі і День дідуся.

Ключові слова: патріотичне виховання, діти дошкільного віку, польські програми, українські програми, фольклорні жанри, звичаї, традиції.

Liudmyla KOBYLETSKA,
orcid.org/0000-0003-4688-3622
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Preschool and Primary Education
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) lyudmyla.kobyletska@lnu.edu.ua

Danuta MRYHLOD,
orcid.org/0009-0003-3709-3781
Student of the 2nd year of the Master's Degree at the Faculty of Pedagogical Education
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) danutamryhlod@gmail.com

FEATURES OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION OF PRESCHOOLERS: THE POLISH EXPERIENCE

One of the main tasks of a preschool teacher is the formation of national consciousness among preschoolers. Of special interest is the problem of national-patriotic education in neighboring countries, monitoring the situation, borrowing experience and conducting a comparative analysis with current Ukrainian programs created for preschoolers.

The purpose of the article is to describe the peculiarities of the formation of the national consciousness of preschoolers in Poland, to carry out a comparative analysis of the current Polish and Ukrainian programs for preschoolers, as well as to find out the significance of folklore genres in the process of forming the civic competence of preschoolers.

The article presents an analysis of several current Polish programs for preschoolers and focuses attention on such factors of national-patriotic education as folklore, customs, traditions, and culture. Approaches to the problems of modern spiritual development of children are analyzed, the main tasks and aspects are highlighted.

The significant role of the family and the peculiarities of their cooperation with preschool education institutions in the process of formation of patriotic feelings of preschoolers are determined. The article defines the basic principles of similarity of national-patriotic education of preschoolers in Ukraine and Poland, and also analyzes the differences. Also, in both Polish and Ukrainian programs, considerable attention is focused on the studied folklore genres (paremies, folk songs, legends, tales, fairy tales), customs, traditions, and culture of the people (celebrations, various events). A special emphasis in Polish programs is placed on the study by preschoolers not only normative literary language, but also regional dialects.

Many events held in Polish preschool education institutions are similar to Ukrainian ones (Independence Day, Mother's Day, Mother Language Day), holidays dedicated to outstanding writers and historical figures. In Poland, Grandmother's Day and Grandfather's Day are very actively celebrated in preschool education institutions.

Key words: *patriotic education, preschoolers, Polish programs, Ukrainian programs, folklore genres, customs, traditions.*

Постановка проблеми. Сьогодні, коли ми переживаємо війну, значні руйнування, коли намагаються винищити українців як націю, необхідно збагнути пряму залежність добробуту народу від рівня розвитку національної самосвідомості кожного громадянина. Тому, одне з найважливіших завдань педагога – патріотичне виховання, формування національної самосвідомості та самоідентичності здобувачів освіти. Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти, результатом освітнього напрямку «Дитина в соціумі» є формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку, яка передбачає любов до Батьківщини, ціннісне ставлення та повагу до культурних надбань українського народу. Чинні програми «Українське дошкілля» (2022), «Соняшник» (2023), безумовно, передбачають національно-патріотичне виховання дошкільників; вагома роль відведена саме вивченню фольклорних творів, історичного минулого, звичаїв, традицій, культури нашого народу. Особливості національно-патріотичного виховання, основні напрями, завдання та зміст роботи з педагогами, поради батькам розкриває парціальна програма «Україна – моя Батьківщина» (2022). Надзвичайно важливо запозичувати досвід інших країн, зокрема, країн ближнього зарубіжжя; ретельно вивчати чинні зарубіжні освітні програми щодо формування громадянської компетентності здобувачів освіти, використовувати найновіші наукові дослідження, удосконалювати методи і прийоми виховання дітей дошкільного віку. Необхідно пам'ятати про цілісну концепцію патріотичного

виховання, яка включає шляхи та засоби національного виховання, запозичуючи також досвід країн ближнього зарубіжжя.

Аналіз досліджень. Проблемі національно-патріотичного виховання здобувачів освіти присвячено багато досліджень, зокрема, аспекти виховання національної свідомості в рамках сучасного соціокультурного контексту висвітлюються в працях І. Бега, А. Богуш, К. Крутій, Н. Мачинської, Н. Гавриш, О. Білан, О. Каплуновської, Л. Кобилицької. Національна культура особистості будується на єдності природного, соціального і духовного середовища, виховання на історико-культурних традиціях. Г. Ващенко визначив основний ідеал виховання «Бог і Україна», І. Огієнко пропагував служіння своєму народу.

Реформа освіти в Україні спонукає педагогічних працівників до пошуку інноваційних технологій, а також ефективного впровадження їх в освітній процес. Система цінностей, серед яких найвищою є людина, відкриває перед педагогом завдання – формувати дошкільника-патріота, здійснювати педагогічну діяльність, спрямовану на саморозвиток і самореалізацію особистості. У даній статті ми проаналізуємо особливості формування національно-патріотичної свідомості дошкільників в Польщі, а також порівняємо деякі важливі аспекти виховного процесу з українськими чинними програмами. Визначимо роль фольклору, елементів етнопедагогіки у процесі формування патріотичних почуттів здобувачів освіти в дошкільних закладах Польщі.

Мета статті – описати особливості формування громадянської компетентності дошкільників в Польщі, а також здійснити порівняльний аналіз польських та українських програм розвитку дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Тема патріотизму для поляків займає одне з найважливіших місць в загальній доктрині виховання. Розглядаючи національно-патріотичне виховання дітей дошкільного віку, хочеться навести слова видатного сина польського народу Яна Павла II: “Patriotyzm oznacza umiłowanie tego, co ojczyzste, umiłowanie historii, tradycji, języka, czy samego krajobrazu ojczystego. Jest to miłość, która obejmuje również dzieła rodaków i owoce ich geniuszu... Ojczyzna jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli i jako taka, jest też wielkim obowiązkiem”.

Розглянемо польську програму “Przedszkolak patriota – program edukacji patriotycznej” (2019), у якій представлені педагогічні інновації, визначені методи, завдання, форми організації освітнього процесу. Основний акцент у програмі зосереджено саме на вивченні культури народу, дотримання звичаїв, традицій польського народу. Формування самоідентичності дошкільників повинне відбуватися засобами етнопедагогіки: “Patriotyzm wyraża się w przywiązaniu do ojczyzny, obyczajów oraz kultury narodowej, a także w szacunku dla ludzi”, “rozwoj postaw patriotycznych, związanych z tożsamością kultury narodowej, kształtowanie więzi z krajem ojczystym...” (Zielonka P., Korycka J., 2019). Знайомлячись з пунктами мети патріотичного виховання, знаходимо також: “Wprowadzanie dzieci w świat polskich tradycji”, що, безумовно, доводить важливість вивчення традицій для кожного народу, і польського зокрема. Також тут бачимо пункт “Kształtowanie tożsamości narodowej i współuczestnictwa w pielęgnowaniu tradycji”. У цій програмі, аналогічно, як і в українських програмах значну роль приділено вивченню історії, народних символів, святкуванню важливих для народу дат; плеканню любові до Батьківщини, почуття відповідальності за рідний край. Дуже влучно сказано про особливості формування патріотичних почуттів дітей дошкільного віку: “Nikt nie rodzi się patriota. Patriotyzm trzeba budować stopniowo poprzez działalność dydaktyczno-wychowawczą. Kształtowanie patriotyzmu jest ważnym zadaniem nauczyciela, to on bowiem przygotowuje nowe pokolenie Polaków” (Zielonka P., Korycka J., 2019).

Серед пропонованих методів освітнього процесу “burza mózgow, metoda projektów, gry dydaktyczne” знаходимо такі, які активно використовуються і в українських ЗДО.

Також у програмі зазначено завдання, уміння і навички, якими повинен оволодіти дошкільник: знати свою національність, назву рідного краю, назву столиці, герб, прапор та гімн, країни-сусіди Польщі, вибрані легенди та казки, інші фольклорні твори; знати і поважати національні символи, брати участь у національних обрядах і святах. Увагу у польській програмі зосереджено на таких пунктах патріотичного виховання: я і моя родина; я і дошкільний заклад; я і мій край; я як поляк; я як європеєць; я як дитина, яка має права. Всі ці аспекти в тій чи іншій формі є тотожні з пунктами українських програм, окрім завдань щодо ознайомлення з символами Євросоюзу, до якого входить Польща.

Проаналізуємо ще одну чинну польську програму “Kocham przedszkole. Program wychowania przedszkolnego” (2017). Відповідно до цієї програми дошкільник повинен знати “wybrane symbole związane z regionami Polski ukryte w podanych, przysłowia, legendach, bajkach, piosenkach, o smoku wawelskim,...”. Отож, і в цій програмі великий акцент зосереджено на вихованні патріотизму засобами фольклору (вивченні старовинних легенд, казок, прислів'їв тощо). Також важливе значення має вивчення жанрів усної народної творчості, які побутують у тому чи іншому регіоні: “legends związane ze swoją miejscowością..., sposoby kultywowania tradycji w swoim regionie, ... ważniejsze zabytki stolicy Polski oraz związane z nią legendy (Pleskot M., Staszewska A., 2017). У вказаній програмі, як і в українських програмах «Українське дошкілля», «Дитина», «Я у світі», «Впевнений старт» та Базовому компоненті дошкільної освіти значну роль у процесі формування національної свідомості зосереджено на вивченні фольклору.

Вірші “Kto ty jesteś? Polak mały...” Владислава Белзи, який пропонується до вивчення дошкільниками, як і вірш “Хто ти хлопчику маленький?” Юрія Шкрумеляка, стали майже народними, надзвичайно актуальні і сприяють формуванню національної свідомості.

Важливе значення у процесі формування патріотичних почуттів дітей дошкільного віку мають батьки та родина. У польській програмі зазначено: “Zadaniem rodziców, nauczycieli jest przybliżenie historii miejscowości, w której dziecko żyje, zapoznanie się z charakterystycznymi miejscami Polski, poznanie polskich legend, tradycji kulturowych” (Pleskot M., Staszewska A., 2017).

Аналізуючи значення усної народної творчості як чинника національно-патріотичного виховання дошкільників, можна відзначити, що поляки з

великою повагою ставляться до вивчення фольклорних жанрів, дотримання звичаїв, традицій польського народу та виховують у своїх дітей патріотичні почуття.

Польські науковці Г. Белецька, І. Дудзік наголошують на педагогічній майстерності, володінні інноваційними технологіями та застосуванні елементів етнопедагогіки “*To na doroslych spoczywa zatem odpowiedzialność wprowadzenia go w temat patriotyzmu. Musimy wyrobić przywiązanie do szczegółowych pojęć, takich jak symboli narodowych, obyczajów, obrzędów, ludzi z roznych grup społecznych. To niezaprzeczalnie nauczyciel umożliwi dzieciom kontakty z ojczyzną przyroda i kultura, literatura i z tradycjami*” (Bielecka G., Dudzik I., 2018/19: 66).

Багато сучасних дошкільних закладів Польщі, пропагуючи регіональну культуру пропонують вивчати місцеві говірки, діалекти, таким способом підкреслюючи свою самобутність: “*organizowanie zaes, zgodnie z potrzebami umożliwiającymi dziecku poznanie kultury i języka mniejszości narodowej lub etnicznej lub języka regionalnego (kaszubskiego)...*” (Bielecka G., Dudzik I., 2018/19). Аналогічно, у дошкільних установах практикується вивчення національного одягу різних регіонів Польщі, регіональних традицій “*...charakterystyczne stroje ludowe swojego regionu i wie, że różnią się one od strojów innych regionów. Zna sposoby kultywowania tradycji w swoim regionie*” (Pleskot M., Staszewska-Mieszek A., 2017: 20). У Польщі, як і в Україні, національний одяг, звичаї, традиції відрізняються в різних регіонах.

Усвідомлюючи значну виховну роль усної народної творчості в національному вихованні дітей дошкільного віку, можна помітити щедру кількість літератури для наймолодших читачів: “*Historia Polski dla Piotrka*” С. Марціняка, “*Kalendarz Polski – Historia i obyczaje*” Б. Огородовської, Е. Піскож-Бранекової, “*Legendy warszawskie*” А. Опмана, “*Wars i Sawa*” В. Хотомської, “*Podajmy sobie ręce*” та ін.

Аналізуючи польські програми та визначаючи роль фольклорних творів у процесі формування патріотичних почуттів дошкільників можна ствердити, що, як і в українських програмах, вивчення жанрів усної народної творчості є пріоритетним у процесі формування національної свідомості дітей дошкільного віку. Хочемо зазначити, що останнім часом присутнє побоювання послаблення патріотичного виховання через вплив інших культур країн Західної Європи в зв'язку з входженням Польщі до Європейського Союзу.

У польських програмах визначено також такі завдання для дошкільників: знати символи Євросоюзу, прапори деяких країн Європи; передбачено слухання легенд, казок інших народів. Виховуючи почуття гордості за свою націю та “*Poszycia dumny z bycia Polakiem*”, польські педагоги наголошують на приналежності Польщі та її народу до великої Європейської спільноти та культивують європейські цінності з дошкільного віку. Відповідно, польська дослідниця Г. Белецька зазначає: “*Realizacja programu wychowania przedszkolnego ma na celu kształtowanie świadomości narodowej i europejskiej oraz postaw patriotycznych, jak również przybliżenie dzieciom dziedzictwa kulturowego regionu i kraju*” (Bielecka, 2012: 111).

Як ми уже зазначали, знання культури народу, звичаїв, традицій, фольклору є пріоритетними у національно-патріотичному вихованні; дуже цікавим для нас є вивчення досвіду організації свят, різних заходів, які проводять у польських закладах дошкільної освіти. Для прикладу ми проаналізували роботу закладів дошкільної освіти “*Сонячний промінь*” № 268 у Варшаві, дошкільне відділення при початковій школі імені Я. Кохановського в Малому Плоцьку, а також заклад дошкільної освіти № 18 в Лешно.

У польських закладах дошкільної освіти, як і в українських святкують обжинки “*dożynki*”, Андріївські вечорниці “*Andrzejki*”, Різдво (обов'язково в польських садках практикують Святвечір (Uroczysta Wigilia). В січні в польських дошкільних закладах є свято дідуся та бабусі, на якому діти виконують польські народні пісні, в березні святкують прихід весни, який також наповнений народними забавами та іграми; відзначають Великдень. У травні – День матері і День батька, а також День прапора. Як бачимо, свята, які пропонуються у польських дошкільних закладах є дуже схожими з українськими, та пропагують національні звичаї, традиції, фольклор.

Знайомлячись з роботою наших колег, вивчаючи наукові статті, присвячені патріотичному вихованню, великий акцент зосереджено на вивченні національних традицій, які для кожного народу є своєрідні, найрідніші і найближчі. І з великою любов'ю і душевним трепетом сприймає кожна нація рідну мову, жанри усної народної творчості, одяг, історичне минуле. У сьогодення особливо гостро відчувається ностальгія за рідною домівкою українців, які, тікаючи від війни, були змушені покинути свою Батьківщину, і з нетерпінням очікують нашої Перемоги, щоб повернутися.

Також пропонуємо до аналізу програму “*Samodzielne – Wszechstronne – Szczęśliwe*”

(2021), яка розроблена для дітей віком від 3-х до 6-ти років і пропагує сучасні методи роботи та практичне розв'язання педагогічних проблем. Ця програма є напрацюванням багатьох польських педагогів та містить 9 розділів.

Метою програми є формування таких ключових компетентностей у дошкільників:

- 1) ключові компетентності у сфері створення інформації;
- 2) багатомовна компетентність;
- 3) математична компетентність і компетентність у природничих науках, техніці та техніці;
- 4) цифрова компетентність;
- 5) особистісна та соціальна компетентності;
- 6) громадянська компетентність;
- 7) підприємницька компетентність;
- 8) компетентність у культурній обізнаності та самовираженні;

Як бачимо компетентності цифрова та багатомовна є обов'язковими в дошкільній освіті Польщі на відміну від варіативного освітнього напрямку Базового компонента дошкільної освіти (2021).

У програмі досить чітко подані завдання на опанування всіх необхідних знань для дошкільників і в царині патріотичного виховання. Зокрема, діти дошкільного віку повинні дотримуватись мовних традицій; брати участь в народних іграх; знати національні та регіональні символи; збагачувати уявлення про етнічні спільноти; співати народні пісні; переказувати легенди, перекази, які побутують у рідному краї; знати національний гімн, столицю. У програмі зазначено, що дитина “*słucha z zainteresowaniem i zrozumieniem historyjek opowiadanych lub czytanych w języku mniejszości narodowej lub etnicznej, wspólnoty regionalnej – kaszubskiej, interesuje sie historia*

własnej rodziny” (Kucharska D., Kucharczuk A., 2021: 59).

Як бачимо, у програмі наголошено на знанні не лише нормативної літературної мови, а також одним із завдань передбачено вивчення регіональних говірок; увагу зосереджено на єдності тих відмінностей, з яких складається польська культура; дошкільник “*wzbogaca wiedze o regionie, społeczności, tradycjach i kulturze, podczas słuchania podań, legend, historii opowiadanych w języku mniejszości narodowej, etnicznej wspólnoty”* (Kucharska D., Kucharczuk A., 2021).

Висновки. Отже, проаналізувавши польські чинні програми для дітей дошкільного віку, порівнявши їх з українськими програми, можна зробити висновок, що кожна народність турбується про виховання в дітей патріотичних почуттів ще в дошкільному віці, з пошаною ставиться до культури, звичаїв, традицій, народної спадщини, фольклору. Велике значення у польських і в українських програмах приділено вивченню жанрів усної народної творчості як чинника формування національної свідомості дітей дошкільного віку, а також значну увагу зосереджено на співпраці сім'ї і закладу дошкільної освіти. Також варто відзначити схожість наших спільних традицій і розуміємо приналежність українського народу з його народною культурою до європейських народів та спільного європейського дерева традицій та звичаїв. Також доцільно вказати на деякі незначні відмінності, зокрема, у польських дошкільних закладах активно відзначають День бабусі та День дідуся. Нам також варто запозичувати такий досвід і святкувати ці дні у закладах дошкільної освіти.

Перспективними вважаємо подальші дослідження освітніх програм інших європейських народів, проведення порівняльного аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти, 2021 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (дата звернення: 3.06.2023).
2. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Тернопіль: Мандрівець. 2022. 216 с.
3. Калуська Л. В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Тернопіль : Мандрівець, 2023. 210 с.
4. Каплуновська О. «Україна – моя Батьківщина». Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Тернопіль: Мандрівець. 2022. 72 с.
5. Bielecka G., Dudzik I. Edukacja patriotyczna w podstawie programowej wychowania przedszkolnego. Tarnów, T-1, 2018/19.
6. Bielecka G., Dudzik I. Rozwój społeczny dzieci pięcioletnich a gotowość szkolna. Tarnów: W-wo Małopolskiej Wyższej szkoły Ekonomicznej, 2012.
7. Kitowska B. Wychowanie patriotyczne w edukacji przedszkolnej, 2019. URL: <https://www.profesor.pl/publikacja,15358,artykuły,Wychowanie-patriotyczne-w-edukacji-przedszkolnej> (дата звернення: 12.07.2023)
8. Kucharska D., Kucharczuk A. Program wychowania przedszkolnego “Samodzielne – wszechstronne – szczęśliwe”. Warszawa: Nowa era, 2021.
9. Pleskot M., Staszewska-Mieszek A. Kocham przedszkole. Program wychowania przedszkolnego. Warszawa, 2017.
10. Zielonka P., Korycka J. Przedszkolak patriota – program edukacji patriotycznej. Warszawa, 2019.

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [The basic component of preschool education], 2021 r. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (access date: 3.06.2023). [in Ukrainian].
2. Bilan O. I. Prohrama rozvytku dytyny doshkilnoho viku "Ukrainske doshkillia". [Preschool child development program "Ukrainian Preschool"]. Ternopil : Mandrivets. 2022. 216 s. [in Ukrainian].
3. Kaluska L. V. Kompleksna prohrama rozvytku, navchannia ta vykhovannia ditei doshkilnoho viku "Soniashnyk" [Comprehensive program of development, education and upbringing of preschool children "Sunflower"]. Ternopil : Mandrivets. 2023. 210 s. [in Ukrainian].
4. Kaplunovska O. "Ukraina – moia Batkivshchyna". Partsialna prohrama natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku. ["Ukraine is my motherland". Partial program of national-patriotic education of preschoolers]. Ternopil: Mandrivets. 2022. 72 s. [in Ukrainian].
5. Bielecka G., Dudzik I. (2018/19). Edukacja patriotyczna w podstawie programowej wychowania przedszkolnego. [Patriotic education in the core curriculum of preschool education]. Tarnów, T-1. [in Polish].
6. Bielecka G., Dudzik I. (2012). Rozwój społeczny dzieci pięcio-sześciolletnich a gotowość szkolna. [Social development of five-six-year-old children and school readiness]. Tarnów: W-wo Małopolskiej Wyższej szkoły Ekonomicznej. [in Polish].
7. Kitowska B. (2019). Wychowanie patriotyczne w edukacji przedszkolnej [Patriotic education in preschool education] URL: <https://www.profesor.pl/publikacja,15358,Artykuły,Wychowanie-patriotyczne-w-edukacji-przedszkolnej> (access date: 3.06.2023) [in Polish].
8. Kucharska D. Kucharczuk A. (2021). Program wychowania przedszkolnego "Samodzielne – wszechstronne – szczęśliwe". [Pre-school education program "Independent – versatile – happy"]. Warszawa: Nowa era [in Polish].
9. Pleskot M., Staszewska-Mieszek A. (2017) Kocham przedszkole. Program wychowania przedszkolnego. [I love kindergarten. Preschool education program]. Warszawa [in Polish].
10. Zielonka P., Korycka J. (2019). Przedszkolak patriota – program edukacji patriotycznej. [Patriot preschooler – patriotic education program]. Warszawa [in Polish].

Костянтин КОМІСАРОВ,

orcid.org/0000-0002-2164-6244

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри японської мови і перекладу
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) *k.komisarov@kubg.edu.ua*

Юлія БОРИШПОЛЕЦЬ,

orcid.org/0009-0001-9958-9315

старший викладач кафедри японської мови і перекладу,
заступник декана з науково-методичної та навчальної роботи
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) *y.boryshpolets@kubg.edu.ua*

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МОДАЛЬНОСТІ У СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

Статтю присвячено аналізу семантико-функціональних особливостей засобів репрезентації модальності у сучасній японській мові з позицій лінгводидактики. Було виявлено головні проблемні моменти і рекомендовано потенційні шляхи їхнього подолання у процесі навчання японської мови як іноземної. Модальність як об'єкт вивчення завжди була й залишається складною підсистемою хоча б тому, що серед мовознавців відсутня узгоджена точка зору щодо обсягу цієї категорії. Вона виражає спосіб ментально-чуттєвого відображення дійсності, а кількість таких способів – значна й різноманітна. Японська мова має гармонійно розвинену і доволі масштабну систему модальних засобів, що спричиняє суттєві труднощі для здобувачів освіти.

Було встановлено, що схеми репрезентації модальності класифікуються на теренах Японії переважно за семантико-функціональним та структурно-морфологічним критеріями з обов'язковим урахуванням чинників мовця й адресата, а найцікавішими для лінгводидактики є допоміжні елементи, що приєднуються до форм присудка. Аналіз показав, що у процесі дослідження категорії модальності слід насамперед зважати на формальні показники, а також доносити цю необхідність до здобувачів освіти. Достатньо ефективним та наочним видається виділення двох великих семантико-функціональних груп засобів репрезентації модальності в японській мові: суб'єктивне припущення та аксіологічна модальність.

Також, на заняттях з японської мови варто наголошувати на тому, що в японській культурі має значення джерело отримання інформації, а також її достовірність, та ілюструвати цей факт за допомогою категорії модальності. Обставини здобуття інформації поступають рівневі зацікавленості мовця. Якщо ж говорити про зацікавленість в інформації взагалі, то не можна випускати з поля зору психоемоційний стан автора повідомлення.

Ключові слова: лінгводидактика, категорія модальності, автор і адресат повідомлення, диктум і модус, суб'єктивне припущення, аксіологічна модальність.

Kostiantyn KOMISAROV,

orcid.org/0000-0002-2164-6244

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of the Japanese Language and Translation
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) *k.komisarov@kubg.edu.ua*

Yulia BORYSHPOLETS,

orcid.org/0009-0001-9958-9315

Senior Lecturer at the Department of the Japanese Language and Translation,
Deputy Dean for Scientific, Methodical and Educational Work
Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) *y.boryshpolets@kubg.edu.ua*

SEMANTIC AND FUNCTIONAL FEATURES OF THE MEANS EXPRESSING MODALITY IN THE MODERN JAPANESE LANGUAGE AS AN ISSUE OF LINGUISTIC DIDACTICS

The article is devoted to analysis of the semantic and functional features of modality units in the modern Japanese language from the standpoint of linguistic didactics. The main problematic points were identified and potential ways to overcome them in the process of teaching Japanese as a foreign language were recommended. Modality as an object of study has always been and remains a complex subsystem, because there is no agreed point of view among linguists regarding the scope of this category. It expresses a way of mental-sensory reflection of reality, and the number of such ways is significant and diverse. The Japanese language has a harmoniously developed and fairly large-scale system of modality units, which causes significant difficulties for the students.

It was established that modality representation schemes are classified in Japan mainly according to semantic-functional and structural-morphological criteria with mandatory consideration of speaker and addressee factors, and the most interesting for linguistic didactics are auxiliary elements attached to predicate forms. The analysis showed that in the process of researching the category of modality, one should first of all pay attention to formal indicators, as well as convey this necessity to the students. Specifying the two large semantic-functional groups of modality units in the Japanese language – subjective assumption and axiological modality – appears to be quite effective and clear.

Besides, in the Japanese language classes, it is worth emphasizing that in the Japanese culture the source of obtaining information and its reliability are important, as well as illustrating this fact with the help of the category of modality. Circumstances of obtaining information are inferior to the level of interest of the speaker. As for the interest in information in general, psycho-emotional state of the author of the message cannot be overlooked.

Key words: *linguistic didactics, category of modality, author and addressee of the message, dictum and modus, subjective assumption, axiological modality.*

Постановка проблеми. Сучасні дослідники переважно доходять спільної думки у тому, що модальність як об'єкт вивчення є складною підсистемою вже тому, що серед мовознавців відсутня узгоджена точка зору щодо обсягу цієї категорії. Традиційно розрізняють об'єктивну (співвідношення висловлюваного із позамовною дійсністю) і суб'єктивну (відношення мовця до змісту висловлюваного) модальність (Юхимець, 2010: 184). Модальність інтерпретується як категорія, що виражає спосіб ментально-чуттєвого відображення дійсності, а кількість таких способів – значна й різноманітна: залежно від змісту речення мовець може експлікувати той чи інший різновид чуттєвого сприйняття, що є своєрідним суб'єктивним простором між змістом речення і позамовною дійсністю (Бріцин, Мозгунов, 2013: 137).

Окрім того необхідно розуміти, що японська мова має масштабну і гармонійно розвинену систему формальних засобів репрезентації модальності, а це є неабияким викликом для здобувачів освіти, що вивчають японську мову як іноземну. У японській лінгвістиці модальність інтерпретується переважно з психічного ставлення мовця до свого повідомлення на момент мовлення. До стрижневих модальних значень провідні японські дослідники відносять потенційну можливість, неминучість, реалістичність та випадковість і рекомендують розрізняти модальність по відношенню до позамовної дійсності та модальність по відношенню до адресата повідомлення

(об'єктивну та суб'єктивну модальність). Також, ефективним постає розгляд структурних особливостей японського речення з когнітивної точки зору з опорою на теорію про модальність речення Ш. Баллі, згідно з якою судження базується на двох невід'ємних сутностях – диктумі й модусі (日本語文法大辞典, 2001: 790).

До того ж, як справедливо відзначають вітчизняні дослідниці Оксана Асадчих та Вікторія Філонова, вивчення українськими студентами японської мови як основної відбувається в умовах міжмовної інтерференції, першокурсники стикаються з абсолютно незнайомою системою мови і, відповідно, необхідністю оволодіння новим кодом та формування механізмів кодування іншими засобами, що не сприяє ефективності навчання. Отже, важливим чинником є надання здобувачам освіти мотивації для подальшого успішного вивчення японської мови, і тут ідеться, насамперед, про мотиви пізнавального характеру: бажання оволодіти новою мовою, читати літературу цією мовою, ознайомитися з культурою нації-носія. Така мотивація підвищує ефективність навчання попри окремі методичні недоліки (Асадчих, Філонова, 2018: 10–12). Це може й має бути враховано у процесі розробки алгоритмів презентації здобувачам освіти навчального матеріалу, присвяченого категорії модальності у сучасній японській мові.

Аналіз досліджень. Сучасні японські лінгвісти Кіндаїчі Харухіко, Хаяші Окі та Шібата Такеші розглядають модальність як спосіб констатації факту за допомогою граматичних засобів (判断の

表現) у системі 表現と文法 (мовлення та граматики) на одному рівні з іншими способами мовно-мовленнєвої репрезентації об'єктивної дійсності (日本語百科大事典, 1995: 193–214).

Національний науково-дослідний інститут японської мови (国立国語研究所) пропонує проводити дослідження модальності, зокрема, у таких напрямках, як опис конкретних прикладів функціонування модального засобу на основі його базового значення та категоризація різних модальних засобів за функціонально-семантичним критерієм із подальшим виявленням специфіки практичного застосування кожного засобу в середині окреслених категорій (井上, 2002: 135–141), що є вельми актуальним з погляду лінгводидактики і з огляду на тему нашого дослідження.

Не менш актуальним видається приділення у процесі навчання іноземної мови належної уваги культурологічним аспектам. Як слушно зазначає Костянтин Мізін, гострота проблеми виявлення культурного навантаження мовних одиниць не спадає в сучасному мовознавстві, і лінгвоспецифічність має суттєве методологічне значення для антропологічно спрямованих напрямів мовознавства. Верифікаційну значущість у цьому розумінні мають праці, виконані в царині зіставної лінгвокультурології (Мізін, 2017: 208–209). У зв'язку з цим хочемо зазначити, що подаючи для вивчення засоби репрезентації модальності в японській мові, корисно акцентувати увагу студентів на їхній подібності до відповідних засобів рідної мови або ж специфічності, зумовленої світоглядними та культурними особливостями мовного колективу.

Розмірковуючи про модальність як про виклик для лінгводидактики в європейському ареалі, дослідники здебільшого наголошують на актуальності вивчення варіативності просодичних одиниць передавання модальних відношень у мовленні як важливого складника загальнолінгвістичної проблеми мовного варіювання й лінгводидактичної проблеми викладання іноземної мови, тож дослідження зосереджені на ускладненнях в інтонаційному оформленні іншомовного мовлення й прогнозуванні можливих інтонаційних помилок та засобів їхнього запобігання у процесі навчання іноземної мови поза межами середовища її функціонування (Юхимець, 2010: 182–183).

Що ж до Японії, то, коротко наголосивши на пов'язаних із модальністю засадничих моментах загальнолінгвістичного характеру, науковці одразу ж переходять до проблем функціонально-синтаксичного плану. Зазначається, що, про-

аналізувавши зміст речення, можна умовно виділити дві великі частини: першу, яка описує речі об'єктивно та концептуально (диктум), і другу, в якій виражається психічний настрій автора повідомлення, його ставлення до інформації, що передається (модус) (加藤泰彦, 福地務, 1995).

Вітчизняний фахівець, автор ґрунтовних досліджень на тему модальності у сучасній японській мові, Дмитро Москальов, говорячи про модальні функції усталених граматичних конструкцій, насамперед проводить розмежування між сферами реальності та ірреальності. У сфері ірреальності розглядаються субкатегорії необхідності, оптативності та можливості. Окремо розробляється субкатегорія ймовірності, яка включає епістемічну необхідність, епістемічну можливість, вірогідність та евіденційність. Усталені граматичні конструкції, що надають висловлюванню емоційно-оцінного забарвлення, згаданий автор відносить до периферії модальності (Москальов, 2017). Таке бачення здебільшого корелює з поглядами провідних японських лінгвістів, а також із нашою власною позицією, що дало підстави та можливість спиратися на цю концепцію у ході дослідження.

Мета статті – виробити ефективні механізми презентації мовного матеріалу, присвяченого категорії модальності, у процесі навчання японської мови як іноземної із залученням експлікації лінгвоспецифіки формальних засобів вираження модальних значень у сучасній японській мові, спираючись на перспективні методики, орієнтовані на підсилення верифікаційної надійності методологічних процедур актуальних на сьогодні антрополінгвістичних розвідок, зокрема лінгвокультурологічних.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи підготовку навчального матеріалу з модальності для практичного курсу японської мови, корисно знати, що японські лінгвісти та фахівці у царині методики викладання японської мови як іноземної переважно класифікують схеми репрезентації модальності у мові за семантико-функціональним та структурно-морфологічним критеріями з обов'язковим урахуванням чинників мовця й адресата, що є, на нашу думку, одним зі свідчень утвердження ідей антропоцентризму у лінгвістиці. За семантико-функціональним критерієм традиційно виділяються такі схеми: 1) із проєкцією на зміст: а) ствердження/заперечення (断定・否定); б) припущення/питання (推量・疑問); 2) із проєкцією на реципієнта інформації: в) прохання, наказ, запрошення, дозвіл, пропозиція, надання, уточнення, декларація (依頼・命令・勧

誘・許可・申し出・提供・確認・宣言) (条件表現, 1998: 116–161).

Такі модальні значення, як ствердження, волевиявлення, припущення, прогнозування, спосіб передачі інформації з урахуванням специфіки співрозмовника тощо, мають у японській мові регулярні форми вираження, які прийнято називати “モード” або “モダリティ”。 Категорія модальності в японській мові об’єднує щонайменш три субкатегорії (модальні класи), які виділяються за структурно-морфологічним критерієм і традиційно характеризуються такими засобами: 1) форми присудка (минулий чи теперішньо-майбутній час); 2) допоміжні елементи, що приєднуються до форм присудка; 3) заключні частки (か, よ, ね та інші), модальні прислівники (絶対 абсолютно, きっと напевно, 多分 мабуть та інші) тощо.

Найбільший інтерес з погляду лінгводидактики становить, поза сумнівом, другий із виділених модальних класів, а аналіз японського мовного матеріалу (як усного, так і письмового) дозволяє дійти доволі закономірного висновку: у процесі дослідження системи японської мови слід у першу чергу орієнтуватися на формальні показники, граматичні формальні засоби вираження – їхня система є доволі стрункою. На наше переконання, не слід починати з семантики (意義) – спершу потрібно визначитися з формою (構造), орієнтуючись на яку можна в більшості випадків скласти адекватне уявлення і про функцію (機能). Справедливість такого підходу до роботи з матеріалом японської мови була обґрунтована неодноразово. Ще раз наголосимо: щодо категорії модальності сучасна японська лінгводидактика закликає зосереджувати головну увагу не на просодиці, не на семантиці чи чомусь іншому, а саме на формі. Формальні засоби, про які йдеться, задля зручності й за традицією, що склалася у сучасних студіях, присвячених модальності, будемо називати *модальними операторами* (Бріцин, Мозгунов, 2013).

Отже, висловлення, що належать до другого модального класу, постають актуальними з точки зору аналізу їх за різними критеріями (граматичним, семантичним, функціональним) з наступною дистрибуцією у програмі навчального курсу. Допоміжні дієслова та еквівалентні їм засоби можна розглядати під різним кутом, але найефективнішим і достатньо наочним видається виділення двох великих семантико-функціональних груп. Перша з них акумулює висловлення, функціональне призначення яких полягає у встановленні істинності факту чи події і передаванні судження

мовця з цього приводу, яке засноване, насамперед, на інтуїції автора повідомлення, його персональному досвіді, дотичних обставинах, а також на інформації, отриманій мовцем у різний спосіб від інших осіб. Такі висловлення у переважній більшості мають форму *суб’єктивного припущення*. Цю групу репрезентують такі модальні оператори, як ~ だろう, ~ そうだ, ~ ようだ, ~ らしい, ~ かもしれない, ~ にちがいない, ~ まい тощо. До другої групи зараховуються висловлення, де співрозмовникові, найвірогідніше, уже відомий факт чи подія, про яку говорить автор, а реалізується тут здебільшого *аксіологічна модальність* (оцінка, цінність, вагомість). Це, по суті, ставлення мовця до змісту власного повідомлення, тобто можна сказати, що функціональне призначення таких висловлень полягає у трансляції співрозмовникові емоційно-психологічного фону, пов’язаного у свідомості адресанта із певним фрагментом дійсності. Тут маємо справу з модальними операторами ~ はずだ, ~ ことになる, ~ わけだ, ~ ことだ, ~ ものだ, ~ のだ, ~ ところだ та іншими.

У переважній більшості мовознавці на теренах Японії схиляються до думки, що найбільш суб’єктивна модальна експлікація ступеню достовірності інформації відбувається за допомогою модального оператора ~ だろう (ввічливо-нейтральний еквівалент – ~ でしょう). Мається на увазі, що мовець не надто переймається пошуком об’єктивних підстав для власного твердження, а просто керується фактами зі свого досвіду та фоновими знаннями: こういう行為を無意味というなら、人生のすべては無意味になるだろう。 *Якщо стверджувати, що такі дії не мають сенсу, то виходить, що сенсу позбавлене ціле життя* (加藤泰彦, 福地務, 1995: 115). Як свідчить мовний матеріал, за допомогою таких висловлень можуть вербалізуватися найрізноманітніші припущення: від максимально конкретних до доволі абстрактних, як із вказівкою на певну часову площину, так і безвідносно до конкретного часу. До речі, темпоральна диференціація реалізується тут доволі прозоро і прогнозовано – за допомогою часових форм дієслова, що передують модальному оператору: 彼は多分、試験に合格するだろう。 *Мабуть, він складе іспит успішно*; 彼は多分、試験に合格しただろう。 *Мабуть, він склав іспит успішно* (加藤泰彦, 福地務, 1995: 115).

Слід неодмінно пам’ятати (і наголошувати під час аудиторних занять) про одну важливу функціональну особливість модального оператора ~ だろう – здатність виступати твірним елементом риторичного питання: 一体全体、このごろの学

生は何を考えているんだろう。I про що тільки думають нинішні студенти!? (加藤泰彦, 福地務, 1995: 115). Ще однією цікавою особливістю ~ だろう (цього разу – семантико-морфологічною) є потенційна можливість приєднання ще одного модального оператора – ~と思う (Я вважаю, що...: 来週までには原稿ができていだろうと思っています。Я вважаю, що, мабуть, до наступного тижня тези будуть готові (加藤泰彦, 福地務, 1995: 116).

Переходячи до аналізу висловлень із наступним модальним оператором – ~そうだ (~そうです) –, ще раз наголосимо на важливості паралельно застосовувати три критерії: морфологічний, семантико-функціональний та синтаксичний, оскільки, відзначаючи на основі дослідження великого масиву сучасних текстів високу частотність уживання цього формального засобу, слід бути уважними і неодмінно помічати, що, залежно від форми присудка, яка передує модальному оператору ~そうだ, буде виражатися одне з двох основних і, можна навіть сказати, – кардинально різних, модальних значень: а) власне припущення або передчуття мовця щодо події, яка незабаром станеться, чи стану, який невдовзі настане, або ж якості певного предмета: 台風がどうやら来そうだ。Усе вказує на те, що незабаром прийде тайфун; この金魚が一番元気そうですね。Ось ця золота рибка виглядає жвавішою за інших; あと一ヵ月は暑そうだね。Схоже на те, що іще з місяць буде спекотно (加藤泰彦, 福地務, 1995: 118-120); б) трансляція повідомлення, отриманого з певного інформаційного джерела чи сукупності джерел (часто джерело експлікується за допомогою формантів ~によると чи ~では, які також можна вважати модальними операторами або складовими операторів), почутого від певної особи чи кількох осіб (в японській лінгвістиці така модальність позначається терміном 伝聞): 台風が来るそうだ。Повідомляють, що насувається тайфун; 彼は風邪をひいたそうだ。Кажуть, він застудився (加藤泰彦, 福地務, 1995: 118]. Цей модальний оператор має такі синонімічні засоби, як ~ということだ та ~とのことだ, що відрізняються стилістичним забарвленням, характерним для текстів офіційно-ділового різновиду мовлення.

Модальний оператор ~ようだ, як і розглянутий попередньо, має дві головні, кардинально відмінні, іпостасі свого функціонування: а) у достовірності змісту цілковитої впевненості немає, але дуже схоже на те, що це правда: この種類のブドウは一般に甘いようだ。Виноград цього сорту переважно солодкий; 発音から察するに、彼は

どうやらフランス人のようだ。Судячи з його вимови, він має бути французом (加藤泰彦, 福地務, 1995: 122); б) від початку всім зрозуміло, що зміст не відповідає дійсності, але щось мислиться як вельми подібне до чогось іншого (має місце метафоричне перенесення або метонімічний зсув): 桜の花が散って、雪が降ったようだ。Пелюстки сакури осипались, неначе сніг (加藤泰彦, 福地務, 1995: 122).

Якщо говорити про модальний оператор ~らしい, то перша з його функцій пов'язана з модальністю припущення, яке робиться на різних підставах, формується з урахуванням різної інформації, часто в її сукупності, причому іноді навіть важко встановити, що саме лягло в основу умовиводу мовця: 彼は来年博士論文を出すらしい。Схоже на те, що наступного року він подасть до захисту докторську дисертацію; 今年の冬は例年より暖かいらしい。Схоже, зима цього року буде теплішою, ніж зазвичай (加藤泰彦, 福地務, 1995: 124). Друга функція цього модального оператора обумовлюється прагненням мовця наголосити на таких характеристиках змісту висловлення, як природність (чогось), притаманність (якоїсь ознаки чомусь), прогнозованість (традиційного розвитку подій, якщо йдеться про певну особу, річ чи явище або ж добре відому реципієнтові інформації категорію осіб, речей чи явищ): 彼女は、みるからに看護婦さんらしい。Вона має вигляд медсестри; 彼の態度は、いかにも教師らしい。Він поводиться так, неначе працює викладачем (加藤泰彦, 福地務, 1995: 125).

Обґрунтовуючи значущість наведених вище даних з точки зору лінгводидактики, вважаємо за необхідне зазначити, зокрема, що в японській культурі неабияке значення має те, з якого джерела було отримано інформацію, і наскільки ця інформація є достовірною. Тут, як і в багатьох інших випадках, бачимо, що на перший план виходить прагматика. Підтверджує і яскраво ілюструє це, зокрема, категорія модальності. Розглядаючи модальність достовірності як лінгводидактичну проблему, наведемо типову схему презентації навчального матеріалу, присвяченого застосуванню у мовленнєвій практиці японців низки модальних операторів, яку пропонує Ічікава Ясуко. Отже, викладач просить студентів уявити тістечко (можна показати зображення) й обрати з трьох речень найвлучніше для опису саме цієї ситуації: 1) このケーキはおいしそうだ; 2) このケーキはおいしいようだ; 3) このケーキはおいしいらしい. Вибір першого варіанту аргументується тим, що студенти безпосередньо сприймають тістечко за допомогою органів зору і роблять

висновок (припущення), базуючись на зовнішньому вигляді предмета. Другий і третій варіант можуть бути обрані у разі, якщо є інформація з інших джерел, наприклад, враження (досвід) інших людей (викладач підкреслює: для того, щоб так сказати, необхідно здобути інформацію). І тут пропонується зосередити увагу на двох моментах: по-перше, за яких обставин було здобуто інформацію, і, по-друге (що надзвичайно цікаво й дещо несподівано), – наскільки мовець зацікавлений у цій інформації. Обставини, про які говорилося, можуть стосуватися як безпосереднього (вигляд, запах, дотик), так і опосередкованого (у вітрині, по телебаченню, з чієсь розповіді) сприйняття об'єкта. Якщо ж говорити про зацікавленість в інформації, слід зважати, насамперед, на психоемоційний стан автора повідомлення. Так, перед нами може бути людина, яка зголодніла, полюбить тістечка, давно хотіла скуштувати саме таке тістечко тощо. Або ж, навпаки, – людина не голодна, не їсть солодке, не надто полюбить тістечка. У першому випадку рівень зацікавленості інформацією буде високим, а в другому, відповідно, – низьким. При цьому, обставини здобуття інформації поступаються рівневі зацікавленості, і пояснюється це напрочуд лаконічно й доступно, за допомогою простих прикладів із життя: може статися так, що друг пригостив вас тістечком (безпосереднє сприйняття об'єкта), але ви не голодні, а буває так, що слинки течуть уже від згадування про смаколик.

З урахуванням цих параметрів (і саме у такий спосіб) пропонується виводити функціональні особливості для кожного із формальних засобів вираження модальності. Наприклад, *~そう* да використовується в обставинах безпосереднього сприйняття об'єкта за умов великої зацікавленості мовця в інформації; *~よう* да зустрічаємо як за безпосереднього, так і за опосередкованого сприйняття, а зацікавленість може бути як доволі великою, так і ближче до середньої; *~らしい* зазвичай сигналізує про опосередкований характер сприйняття об'єкта, а також про середній чи низький рівень зацікавленості автора повідомлення в інформації (市川, 2010).

Тепер розглянемо функціонування модального оператора *~まい*, головною особливістю якого є те, що він належить до категорії «заперечних модальних операторів» (否定のムード表現), виявляє на цій підставі спорідненість із такими засобами, як *~かもしれない*, *~にちがいない*, *~とは限らない*, *~わけではない*, *~はずはない*, але така спорідненість вбачається, насамперед, на формальному рівні. Що ж

до семантики, то таким, що, так би мовити, прозоро заперечує весь факт є, найвірогідніше, лише модальний оператор *~まい*. Як і переважна більшість попередньо проаналізованих засобів вираження модальності, *~まい* має два головні функціональні призначення: по-перше, це вказівка на те, що достовірність чи вірогідність вираженого у диктальній частині дорівнює нулю, а по-друге – доволі експресивна маніфестація мовцем свого переконання у тому, що дію, про яку йдеться у диктальній частині, виконувати не варто, або ж він не має жодного бажання (наміру) це робити (у такому разі підметом завжди виступатиме перша особа): 恐らく、彼らはこの提案に反対することはあるまい。 *Мабуть, вони не будуть проти цієї пропозиції*; 君には、彼の気持ちが決してわかるまい。 *Мені здається, тобі ніяк не збагнути, що він відчуває*; 二度と、彼の言い分はきくまい。 *Ніколи більше його не слухатиму!*; 約束の時間に決して遅れまい。 *У жодному разі не буду спізнюватися на зустріч* (加藤泰彦, 福地務, 1995: 131).

Модальний оператор *~かもしれない* має форму заперечення, проте використовується для вираження припущення доволі широкого спектру і не означає заперечення як такого. Мовець виражає за його допомогою своє суб'єктивне припущення, ступінь достовірності якого порівняно низький, – просто наголошується на тому, що така вірогідність існує: ひょっとすると、彼はもう家に帰ったかもしれないね。 *Не виключено, що він уже повернувся додому*; あるいは、君の方が正しいかもしれない。 *Ну, або тоді, можливо, ти маєш рацію*. Зрідка модальний оператор *~かもしれない* може вживатися у формі минулого часу: 彼は危ないところで骨を折るかもしれないかった。 *Було небезпечно, і він міг отримати перелом* (加藤泰彦, 福地務, 1995: 133–134).

Що ж до модального оператора *~にちがいない*, то він, навпаки, використовується для вираження досить глибокої переконаності мовця у достовірності інформації, поданої у диктальній частині: 彼の性格からして、よほど悩んでいるにちがいない。 *Знаючи його характер, одразу розумієш, що йому зараз дуже важко*; この分では、あと一週間は真夏の晴天が続くにちがいない。 *Усе свідчить про те, що має бути ще десять тиждень гарної літньої погоди* (加藤泰彦, 福地務, 1995: 134–135).

Наступним нашим кроком був аналіз семантико-функціональної групи висловлень з модальними операторами, функціональне призначення яких – передати ставлення мовця до змісту власного повідомлення. При цьому відбувається тран-

сляція співрозмовникові емоційно-психологічного фону, пов'язаного у свідомості адресанта із фрагментом дійсності, описаним у диктальній частині. До цієї групи належать такі оператори, як *～はずだ*, *～わけだ*, *～ものだ*, *～ことだ*, *～のだ*, *～ところだ* та інші. Опис результатів ґрунтовного аналізу кожного з них зайняв би доволі багато обсягу, тож обмежимося прикладом модального оператора *～はずだ*, який слугує: по-перше, для передачі умовиводу мовця щодо вираженого у диктальній частині змісту або для наголошення на значенні цього змісту: *彼は、今まで毎回出席していますから、余程の事がなにかぎり、来るはずです。До цього часу він був присутній щоразу. Отже, якщо не сталося нічого серйозного, має прийти*; по-друге, для пояснення додаткових обставин та причинно-наслідкових зв'язків, дотичних до змісту диктальної частини: *なるほど、彼は来ないはずだ。今、アメリカにいるんですから。Так! Звісно ж, він не прийде. Він же зараз в Америці* (加藤泰彦, 福地務, 1995: 136–138).

Висновки. Аналіз семантико-функціональних особливостей засобів репрезентації модальності

у сучасній японській мові з позицій лінгводидактики дозволив дійти низки важливих висновків, а саме: 1) схеми репрезентації модальності у мові класифікуються на теренах Японії переважно за семантико-функціональним та структурно-морфологічним критеріями з обов'язковим урахуванням чинників мовця й адресата; 2) найбільший інтерес з погляду лінгводидактики становлять допоміжні елементи, що приєднуються до форм присудка; 3) у процесі дослідження категорії модальності, як й інших категорій японської мови, слід у першу чергу орієнтуватися на формальні показники, а також доносити цю необхідність до здобувачів освіти; 4) достатньо ефективним та наочним видається виділення двох великих семантико-функціональних груп засобів репрезентації модальності в японській мові: суб'єктивне припущення та аксіологічна модальність; 5) на практичних заняттях з японської мови варто наголошувати на тому, що в японській культурі має значення джерело отримання інформації, а також її достовірність, і це доволі яскраво ілюструється категорією модальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асадчих О.В., Філонова В.О. Основи методики навчання усного японського монологічного мовлення на початковому рівні у вищій школі : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2018. 156 с.
2. Бріцин В.М., Мозгунов В.В. Когнітивні аспекти теорії модальності. *Мовознавство*. 2013. № 2-3. С. 128–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MoZn_2013_2-3_10 (дата звернення: 10.07.2023).
3. Мізін К. Верифікація лінгвокультурної своєрідності німецьких концептів за допомогою мовних корпусів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 3. С. 208–213. URL: <https://rgf.vnu.edu.ua/index.php/rgf/article/view/42/41> (дата звернення: 10.07.2023).
4. Москальов Д.П. Особливості функціонування модальних усталених граматичних конструкцій сучасної японської мови : монографія. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017. 194 с.
5. Юхимець С.Ю. Лінгвістичні проблеми навчання майбутніх викладачів англійської мови просодичних засобів передавання модальних значень в іншомовному дискурсі. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2010. № 11. С. 182-189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvripu_2010_11_25 (дата звернення: 10.07.2023).
6. 市川保子. 国際交流基金 – 日本語教育通信 文法を楽しく「そうだ / ようだ / らしい」(1). 国際交流基金(JF) The Japan Foundation. 2010/12/24. URL: <https://www.jpf.go.jp/j/project/japanese/teach/tsushin/grammar/201012.html> (дата звернення: 10.07.2023).
7. 井上 優. モダリティ. 方言文法調査ガイドブック. 2002. 133–150 頁. URL: https://www2.ninjal.ac.jp/takoni/DGG/09_modarity.pdf (дата звернення: 10.07.2023).
8. 加藤泰彦, 福地務. テンス・アスペクト・ムード. 東京 : 荒竹出版, 1995. 169 頁.
9. 蒲谷宏, 川口義一, 坂本恵. 敬語表現. 東京 : 大修館書店, 1998. 236 頁.
10. 日本語百科大事典 : 大型本 / 編者代表: 金田一 春彦, 林 大, 柴田 武. 東京 : 大修館書店, 1995. 1505 頁.
11. 日本語文法大辞典 / 編者: 山口 明穂, 秋本 守英. 東京 : 明治書院, 2001. 976 頁.

REFERENCES

1. Asadchykh OV, Filonova VO (2018) Osnovy metodyky navchannia usnoho yaponskoho monolohichnoho movlennia na pochatkovomu rivni u vyshchii shkoli [Basics of teaching methods of oral Japanese monologue speech at the elementary level in higher education] : monograph. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 156. [in Ukrainian].
2. Britsyn VM, Mozghunov VV (2013) Kognityvni aspekty teorii modalnosti. [Cognitive aspects of modality theory] *Movoznavstvo*. Vol. 2–3. 128–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MoZn_2013_2-3_10 (accessed 10 July 2023). [in Ukrainian].
3. Mizin K. (2017) Veryfikatsiia lnhvokulturnoi svoieridnosti nimetskykh kontseptiv za dopomohoiu movnykh korpusiv. [Verification of linguistic and cultural originality of German concepts using language corpora] *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European*

National University. Vol 3. 208–213. URL: <https://rgf.vnu.edu.ua/index.php/rgf/article/view/42/41> (accessed 10 July 2023). [in Ukrainian].

4. Moskalyov DP (2017) Osoblyvosti funktsionuvannya modalnykh ustalenykh hramatychnykh konstruktsii suchasnoi yaponskoi movy [Functional features of modal set grammatical constructions in modern Japanese] : monograph. Kyiv : Borys Grinchenko Kyiv University. 194. [in Ukrainian].

5. Yukhymets SY (2010) Lihvistychni problemy navchannia maibutnikh vykladachiv anhliiskoi movy prosodychnykh zasobiv peredavannia modalnykh znachen v inshomovnomu dyskursi. [Linguistic problems of teaching future English lecturers prosodic modality units in the foreign language discourse] Naukovyi visnyk Pivdenoukrajinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho. Lihvistychni nauky – Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky. Linguistic sciences. Vol 11. 182–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpupu_2010_11_25 (accessed 10 July 2023). [in Ukrainian].

6. Ichikawa Yasuko (2010) Kokusaikōryūkin – Nihongo kyōiku tsūshin – Bunpō o tanoshiku ‘sōda/yōda/rashī’ (1). [The Japan Foundation – Japanese Education Newsletter – Enjoying Grammar ‘sōda/yōda/rashī’ (1)] Kokusaikōryūkin (JF) The Japan Foundation. URL: <https://www.jpf.go.jp/j/project/japanese/teach/tsushin/grammar/201012.html> (accessed 10 July 2023). [in Japanese].

7. Inoue Masaru (2002) Modariti. [Modality] Hōgen bunpō chōsa gaidobukku – Dialect Grammar Research Guidebook. 133–150. URL: https://www2.ninjal.ac.jp/takoni/DGG/09_modarityi.pdf (accessed 10 July 2023). [in Japanese].

8. Katō Yasuhiko, Fukuchi Tsutomu (1995) Tensu Asupekuto Mūdo. [Tense. Aspect. Mood] Tōkyō : Aratakeshuppan. 169. [in Japanese].

9. Kabaya Hiroshi, Kawaguchi Yoshikazu, Sakamoto Megumi (1998) Keigo hyōgen. [Honorific Expressions] Tōkyō : Taishūkanshoten. 236. [in Japanese].

10. Nihongo hyakka daijiten (1995) [Encyclopedia of the Japanese Language] : Large-size book. Chief editors: Kindaichi Haruhiko, Hayashi Ōki, Shibata Takeshi. Tōkyō : Taishūkanshoten. 1505. [in Japanese].

11. Nihongo bunpō daijiten (2001) [Encyclopedia of Japanese Grammar] Editors: Yamaguchi Akiho, Akimoto Morihide. Tōkyō : Meijishoin. 976. [in Japanese].

Артем КОРОЛЬОВ,

orcid.org/0000-0002-4136-5204

старший викладач кафедри фізичної підготовки та спорту

Національної академії Національної гвардії України

(Харків, Україна) *Koroly02071991@gmail.com*

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО СУТНІСНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ РИЗИКІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано підходи до визначення категорії «ризик» у загальнонауковій літературі та в професійній діяльності офіцера Національної гвардії України, здійснено класифікацію ризиків у професійній діяльності майбутніх офіцерів Національної гвардії України. Досліджено ризикогенні фактори та особливості підготовки майбутнього офіцера Національної гвардії України до здійснення професійної діяльності в умовах ризикових ситуацій. Закцентовано увагу на основних функціях Національної гвардії України щодо виконання службово-бойових завдань військовослужбовцями. Визначено, що дослідження підготовки майбутнього офіцера Національної гвардії України до здійснення професійної діяльності в умовах ризикових ситуацій вимагає обґрунтування теоретико-методологічних засад ризикології як сучасної науки про ризики та шляхи їх запобігання та вивчення психологічних аспектів прийняття рішень в умовах невизначеного ризику. Ці умови відрізняються від інших особливостей професійної діяльності постійним нервово-психічним напруженням, фізичним перенавантаженням, дефіцитом часу для прийняття правильних рішень, неочікуваністю виникнення нової екстремальної чи погіршення наявної ситуації. Проаналізовано основні функції Національної гвардії України, а саме: захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом; охорона громадської безпеки і порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян; участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів; участь у спеціальних операціях із знешкодження озброєних злочинців та інші. Закцентовано увагу на тому, що виконання службово-бойових завдань військовослужбовцями постійно супроводжується виключною динамічністю, напругою, невизначеністю ситуації, дефіцитом часу для прийняття рішень, неочікуваністю виникнення нової екстремальної чи погіршення наявної ситуації та, безперечно, підвищеним ризиком для здоров'я та життя.

Ключові слова: ризик, офіцер Національної гвардії України, ризикогенні фактори, ризикологія, функції Національної гвардії України, готовність.

Artem KOROLOV,

orcid.org/0000-0002-4136-5204

Senior Lecturer at the Department of Physical Training and Sports

National Academy of the National Guard of Ukraine

(Kharkiv, Ukraine) *Koroly02071991@gmail.com*

SCIENTIFIC AND THEORETICAL APPROACHES TO THE ESSENTIAL CHARACTERISTIC AND CLASSIFICATION OF RISKS IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE OFFICERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

The approaches to the definition of the category "risk" in the general scientific literature and in the professional activity of an officer of the National Guard of Ukraine are analyzed, the risks in the professional activity of future officers of the National Guard of Ukraine are classified. The risk factors and peculiarities of preparing a future officer of the National Guard of Ukraine for professional activity in risky situations are investigated. Attention is focused on the main functions of the National Guard of Ukraine in the performance of service and combat missions by military personnel. It is determined that the study of training of a future officer of the National Guard of Ukraine for professional activity in risky situations requires substantiation of the theoretical and methodological foundations of riskology as a modern science about risks and ways to prevent them and study of psychological aspects of decision-making under conditions of uncertain risk. These conditions differ from other peculiarities of professional activity by constant mental stress, physical overstrain, lack of time to make the right decisions, and the unexpectedness of a new extreme situation or deterioration of the current situation. The author analyzes the main functions of the National Guard of Ukraine, namely: protection of the constitutional order of Ukraine and the integrity of its territory from attempts to change them by force; protection of public safety and order, ensuring protection and defense of life, health, rights, freedoms and legitimate interests of citizens; participation in activities related to the ending armed conflicts; participation in special operations to neutralize

armed criminals, and others. The author emphasizes that the performance of service and combat missions by military personnel is constantly accompanied by a threat to life and health, exceptional dynamism, tension, uncertainty of the situation, lack of time for decision-making, unexpected emergence of a new extreme situation or deterioration of the current situation and, of course, the increased risk to health and life.

Key words: *risk, officer of the National Guard of Ukraine, risk factors, riskology, functions of the National Guard of Ukraine, readiness.*

Постановка проблеми. Протягом усього історичного шляху розвитку людське суспільство в кожній сфері своєї діяльності стикається із суперечностями людського буття, суспільних відносин, співіснування з природою, при взаємодії з технологічним прогресом та в умовах виникнення військової агресії, що зумовлює появу несприятливих подій – ризиків.

Сьогодні ризик наявний в усіх сферах життєдіяльності людини та з розвитком суспільства набуває особливого значення. Однією із визначальних характеристик сучасної держави є її спроможність забезпечити дотримання законності всередині країни та проведення комплексу заходів, які пов'язані із захистом своєї суверенності та протидії збройної агресії на міжнародній арені. Ці завдання у складних соціополітичних умовах виконує Національна гвардія України (далі – НГУ) як унікальна військова структура з правоохоронними функціями, тому на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики актуального характеру набувають питання підвищення рівня професійної підготовки майбутніх офіцерів НГУ до виконання службових завдань з підтримання громадської безпеки в державі з урахуванням професійних ризиків.

Отже, підготовка майбутніх офіцерів НГУ вимагає розв'язання проблеми урахування можливих професійних ризиків, їх аналізу та класифікації з урахуванням загальнонаукових досліджень та підходів.

Аналіз досліджень. Концептуальні аспекти ризикології висвітлено в працях В. Вітлінського, Г. Великоіваненко, О. Шарапова, U. Beck, V. Covello, H. Heim, D. Kahneman та ін.

Критичному аналізу проблем суспільної ризикогенності значну увагу приділяли видатні соціально-політичні мислителі XIX–XX ст.: К. Маркс, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель та ін.

Серед досліджень, присвячених удосконаленню професійної підготовки майбутніх офіцерів НГУ, можна виділити праці А. Бухуна, І. Волкова, О. Голованя, В. Євсєєва, І. Євтушенка, Д. Швеця, І. Радванського, Д. Тробюка та ін.

Дослідження підготовки майбутнього офіцера НГУ до здійснення професійної діяльності в умовах ризикових ситуацій вимагає обґрунтування теоретико-методологічних засад ризикології як

сучасної науки про ризики та шляхи їх запобігання (К. Аррой, І. Афанасьєв, У. Бек, П. Бернстайн та ін.), вивчення психологічних аспектів прийняття рішень в умовах невизначеного ризику (В. Волков, К. Керне, О. Ларичев, Л. Лесков, В. Марков та ін.), дослідження в галузі навчання майбутніх офіцерів методам забезпечення особистої професійної безпеки (М. Андрєєв, О. Буданов, В. Кожевников, В. Карпов та ін.).

Мета статті – проаналізувати й систематизувати загальнонаукові підходи до поняття «ризик» та його класифікаційних ознак, визначити особливості ризикогенної професійної діяльності майбутніх офіцерів НГУ у контексті забезпечення національної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на тривалу історію використання поняття ризик у науці та практиці, на зростаючу кількість даних із цієї проблеми, досі не існує його загальноприйнятого трактування, яке давало б цілісне уявлення про цей феномен. Визначення ризику утворюють цілий спектр, в якому на перший план висувуються то імовірнісні, то афективні особливості. Підходи до інтерпретації досить численні й істотно різняться. Окремі науковці виділяють статистичний і соціологічний підходи, засновані на різному співвідношенні об'єктивного і суб'єктивного компонентів ризику (насамперед, міри невизначеності). Досить часто дослідниками аналізується співвідношення ризику з близькими за значенням категоріями («небезпека», «загроза», «безпека», «надійність») (Психологічна готовність до ризику військовослужбовців НГУ, 2019).

Аналізуючи основні функції НГУ, а саме: захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом; охорона громадської безпеки і порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян; участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадської безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян; забезпечення охорони органів державної влади; охорона об'єктів критичної інфраструктури; участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів; участь у спеціальних операціях із знешкодження

озброєних злочинців; участь у спеціальних операціях із знешкодження озброєних злочинців; участь у підтриманні або відновленні правопорядку в районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру; участь у підтриманні або відновленні правопорядку в районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру; участь у ліквідації наслідків надзвичайних або кризових ситуацій на об'єктах; участь у припиненні групових протиправних дій осіб, узятих під варту НГУ є основним суб'єктом з припинення масових заворушень (Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII), можна зробити висновок, що такі умови виконання службово-бойових завдань майже завжди супроводжуються ризиком для життя та здоров'я, а ефективність та успішність виконання офіцерами своїх посадових обов'язків більш за все залежать від уміння діяти у невизначених ризикогенних ситуаціях.

У перекладі з англійської мови "risk" – це: 1) небезпека, 2) ступінь невизначеності, вірогідність, можливість, 3) ситуація, коли результат будь-якого економічного вибору має випадковий характер, але при цьому відомо імовірнісний розподіл значень цього результату; невизначеність, яка веде до можливості втрат або неотримання доходу в очікуваному розмірі (Посохов, 2012), в італійській мові «risico» – небезпека; у французькій – «risque» – загроза, ризикувати, в латинському «risicare», що означає «зважитися». У цьому значенні ризик слід ототожнювати з вільним вибором, а не з невідворотним призначенням. У теорії та практиці поняття ризику має багатосторонній і багатозначний характер. Його слід відрізнити від поняття «невизначеність». Цю різницю перше визначив А. Уїллет, який стверджував, що ризик – об'єктивне явище, що корелює з суб'єктивною невизначеністю настання небажаної події (Willett, 1951: 6). Однак більш істотне значення мала публікація Ф. Найта о теорії вимірюваної і не вимірюваної невизначеності, згідно з якою ризиком називається «вимірювана невизначеність», тоді як невизначеністю слід вважати «невимірювану невизначеність» (Knight, 1921: 233). Й. Пфєффер визначив відношення між ризиком і невизначеністю наступним чином: «Ризик ... являє собою комбінацію декількох видів азарту, він вимірюється ймовірністю; невизначеність вимірюється рівнем віри. Ризик – це стан світу; невизначеність – стан уяви» (Pfeffer, 1956: 42).

При концептуалізації поняття ризику йдеться про безпеку, які є загрозами людям і тому, що вони цінують. Виходячи з цього, ризики – це міри

небезпек. Тобто ризики виникають у зв'язку з небажаним, небезпечним для людини розвитком подій і усвідомленням цих загроз. Ризик безпосередньо пов'язаний з небезпекою – природною або створеною людиною.

Специфіка сучасного ризику полягає в тому, що «небезпечна реальність прихована від сприйняття», оскільки на рівні буденної свідомості небезпека може не сприйматися (Горбняк, 2010: 101).

На думку У. Бека, ризик може бути визначений як «систематична взаємодія суспільства з небезпеками та загрозами, що індукуються й виробляються модернізацією як такою. Ризики, на відміну від небезпек минулих епох, – наслідок загрозової могутності модернізації та невпевненості і страху, які вона породжує» (Бек, 2010: 45).

Індивідуалізація відповідальності за ризик означає, що проблема виживання в умовах нових ризиків і розплата за його наслідки набувають на даному етапі яскраво виражений індивідуально-особистісний характер, що виключає прояв усякої колективності (Демчук, 2014).

Британський соціолог Е. Гіденс говорить про необхідність формування «культури ризику», у якій напрацьовуватимуться нові стратегії існування у середовищі ризиків. Дослідник виділяє два різновиди ризику: 1) зовнішній ризик, причина якого лежить поза нами самими, пов'язаний з незмінними традиціями або із законами природи; 2) рукотворний ризик, пов'язаний з нашим пізнанням навколишнього світу (Giddens, 1991).

Предмет ризикології – сукупність конкретних форм вияву невизначеності та конфліктності, притаманних процесам функціонування і управління об'єктами ризику, формування дієвого механізму оцінювання, моделювання, управління ним. Ризикологія використовує як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження: історичний аналіз (для вивчення генезису концептуальних підходів до еволюції ризикогенних категорій і понять), групування і синтез (для деталізації об'єкта і предмета дослідження), порівняння, наукову класифікацію та систематизацію (для виокремлення різних видів і факторів ризику, визначення змістовних особливостей антиризикових заходів). Важливе місце посідає адекватний математичний апарат (теорія імовірності і математична статистика, теорія ігор, імітаційне моделювання, стохастичне програмування, теорія нечітких множин) (Базилевич, 2008: 11).

У психології «ризик» розглядається, у трьох взаємозалежних аспектах:

а) міра очікуваного неблагополуччя при неуспіху, зумовлена комплексною оцінкою ймовірності неуспіху і характеру можливих наслідків;

б) дія, що загрожує суб'єкту збитком (втратою);

в) вибір між варіантами дії: більш безпечний і більш привабливий, якщо результат останнього проблематичний і пов'язаний з можливістю несприятливих наслідків (Стешенко, 2019).

Отже, важливим для розуміння ризику і у психології є поняття вибору.

Ризик, який завжди пов'язаний з ризикованою ситуацією, виникає лише тоді, коли рішення приймається в умовах невизначеності, невідомості, коли вимагається зробити вибір з кількох варіантів (Плиса, 2005: 121).

Важливу проблему щодо класифікації ризиків підіймають у своїх працях такі вітчизняні наковці: Ю. Білан, В. Вітлінський, В. Гранатуров, Т. Мос-тенська І. Посохов, О. П'янова, Н. Скопенко, А. Устенко, А. Черкасов, О. Шегда та ін. Однак, зазначимо, що проведений аналіз існуючих ризиків та їх класифікацій дає можливість зробити висновок про наявність великої кількості критеріїв і видів ризиків та відсутність єдиного підходу до їх визначення та класифікації.

У своїх дослідженнях науковець Т. Королук проаналізувала чотири концептуальних підходи щодо класифікації ризику: об'єктний, предметний, факторний та аспектний. Суть об'єктний підходу полягає в тому, що ризики поділяються в залежності від масштабів, рівнів управління (локальний та глобальний, внутрішні та зовнішні,

макрорівня, мезорівня та мікрорівня, на рівні підприємства, галузевий, міжгалузевий, регіональний, державний, глобальний). Предметний підхід визначає різні класифікації ризику залежно від сфери виникнення ризику, джерел виникнення, тобто в залежності від їх предметної сфери. Факторний підхід до класифікації ризиків, на думку дослідниці, є найбільш поширений, згідно якого пріоритетними в класифікації є фактори ризику.

Ми погоджуємося з думкою Т. Королук, що об'єктивно обґрунтованим та продуктивним є аспектний підхід до класифікації ризиків, який передбачає перехід від дослідження явищ до виявлення сутностей, узагальнень, що орієнтуються на завдання оцінки та вимірювання ризику, а в кінцевому підсумку на управління ним. Даний підхід покладено в основу класифікації за ступенем обґрунтованості прийняття ризику, відповідності ризику допустимим значенням, адекватності щодо своєчасності прийняття рішення та реагування на результати ризиків, ступеня системності (Королук, 2014: 29–32).

Науковці Т. Затонацька та І. Примак запропонували такі принципи класифікації ризиків (Затонацька, Примак 2005: 36):

– класифікація ризиків повинна відповідати конкретним цілям;

– класифікація має проводитися з позицій системного підходу – ієрархічна структура ризиків, що класифікуються, повинна відображати системні взаємозв'язки явищ, що спостерігаються, зокрема в одну групу не повинні безпосередньо поєднуватися ризики різних рівнів;

Таблиця 1

Класифікація ризиків у професійній діяльності офіцера НГУ

№ з/п	Ознака	Види ризиків
1	за масштабами	локальний, галузевий, регіональний, національний, міжнародний
2	за часом дії	ретроспективний, поточний, перспективний
3	за мірою ризиконасиченості рішень	мінімальний, середній, оптимальний, максимальний, критичний, катастрофічний
4	за типами	раціональний (обґрунтований), нераціональний (необґрунтований), авантюристичний (азартний)
5	за часом прийняття ризикованих рішень	випереджувальний, своєчасний, запізнілий
6	за джерелом ризику	природний (об'єктивний), антропогенний (суб'єктивний)
7	за сферою виникнення	внутрішній, зовнішній
8	за ступенем обґрунтованості рішень або дій	виправданий, невинуватий
9	у залежності від прийняття рішення	ризик активної діяльності, ризик пасивного очікування
10	за причинами виникнення	невизначеність майбутнього, нестача інформації, суб'єктивні дії
11	за масштабом впливу	однособібний, багатособібний
12	за можливістю прогнозу	прогнозовані, частково прогнозовані, непрогнозовані,

– при класифікації ризиків варто враховувати, що та сама ризикова ситуація може містити різні ризики;

– при розгляді питання класифікації ризику доцільно виділяти такі характерні ознаки цього явища, як джерело ризику, об'єкт та суб'єкт ризику.

З урахуванням даних принципів, Т. Затонацька та І. Примак запропонували такий підхід до класифікації ризиків, беручи за основу класифікацію GARP:

1) за характером виявів (операційні, юридичні, техніко-виробничі та ін.);

2) за ступенем допустимості (припустимий, критичний, катастрофічний);

3) за джерелом ризику (внутрішній, зовнішній, внутрішній+зовнішній).

Аналізуючи різні підходи до виокремлення видів ризиків за визначеними ознаками, враховуючи особливості професійної діяльності офіцерів НГУ, систематизуємо відповідну класифікацію ризиків у таблиці 1.

На даний час, уявлення про ризик є багатогранне та неоднозначне. З позиції свідомої поведінки в даному понятті відповідають три

взаємозв'язані значення: 1) ризик як специфічний процес вибору варіантів дії в ситуації невизначеності або небезпеки; 2) ризик як безпосередня дія суб'єкта; 3) ризик передбачає ймовірність позитивного чи негативного характеру наслідків (Баклицький, Сірко, Слободяник, 2018: 14).

Висновки. Отже, аналіз літературних джерел свідчить, що оцінка ризику являє собою процедуру ідентифікації джерел небезпеки, оцінки існуючих і потенційних небезпек, а, враховуючи потенційно небезпечну сферу діяльності, виникає об'єктивна необхідність здійснювати комплексну профілактику ризиків та розвивати здатність до управління ризиками під час професійної підготовки майбутніх офіцерів НГУ. Ризик, який завжди пов'язаний з ризикованою ситуацією, виникає лише тоді, коли рішення приймається в умовах невизначеності, невідомості, коли вимагається зробити вибір з кількох варіантів.

Також проведений аналіз існуючих ризиків та їх класифікацій дає можливість зробити висновок про наявність великої кількості критеріїв і видів ризиків та відсутність єдиного підходу до їх визначення та класифікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баклицький І.О., Сірко Р.І., Слободяник В.І. Розвиток схильності до ризику у співробітників ДСНС. Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. м. Суми, 22–23 лютого 2018 р. Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. Суми : Вид-Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2018. С. 14.
2. Бек У. Від індустріального суспільства до суспільства ризику. THESIS. 1994. № 5, с. 45.
3. Горбняк О. Політичний ризик та його фактори. Політологічні студії : зб. наук. пр. 2010. С. 101–106.
4. Демчук Д.В. Концепція «суспільства ризику» як фундаментальний підхід до аналізу політичного ризику. Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. Одеса, 2014. Вип. 51. С. 59–65.
5. Затонацька Т.Г., Примак І.В. Формування системи управління ризиками на підприємстві реального сектора економіки. Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. 2005. № 75–76. С. 36.
6. Корольок Т. Концептуальні підходи до класифікації ризиків. Теоретичні та прикладні аспекти розвитку економіки: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конфер., Тернопіль, 21–22 травня 2014 р. Тернопіль : Вид-во ТНТУ ім. Івана Пулюя, 2014. С. 29–32.
7. Плиса В.Й. Страхування: навч. підручник. К. : Каравела, 2005. 392 с.
8. Посохов І.М. Аналіз змісту поняття ризик і наукові підходи щодо визначення сутності ризику. Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. пр. Темат. вип.: Технічний прогрес та ефективність виробництва. Харків : НТУ «ХПІ», 2012. № 5. С. 101–108.
9. Про Національну гвардію України [About the National Guard of Ukraine]: Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.
10. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. Харків : НАНГУ, 2019. 257 с.
11. Стешенко О.Д. Ризикологія: навч. посібник. Харків : УкрДУЗТ, 2019. 180 с.
12. Страхування: підручник / за заг. ред. В. Д. Базилевича. К. : Знання, 2008. 1019 с.
13. Giddens A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge : Polity Press, 1991, p. 109–143.
14. Knight F.H. Risk, Uncertainty and Profit, University of Boston Press, Boston 1921, P. 233.
15. Pfeffer J. Insurance and Economic Theory, Irvin Inc., Homewood, Illinois, 1956. P. 42.
16. Willett A.H. The Economic Theory of Risk Insurance, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1951, P. 6.

REFERENCES

1. Baklytskyi I.O., Sirko R.I., Slobodianyuk V.I. Rozvytok skhylnosti do ryzyku u spivrobitnykiv DSNS. [Developing risk-taking behavior among SES employees] Osobystist u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiakh zhyttia: materialy

- IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. m. Sumy, 22–23 liutoho 2018 r. Sumskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni A.S. Makarenka. Sumy : Vyd-Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2018. S. 14. [in Ukrainian].
2. Bek U. Vid industrialnoho suspilstva do suspilstva ryzyku. [From industrial society to risk society] THESIS. 1994. № 5, s. 45. [in Ukrainian].
  3. Horbniak O. Politychnyi ryzyk ta yoho faktory. [Political risk and its factors] Politolohichni studii : zb. nauk. pr. 2010. S. 101–106. [in Ukrainian].
  4. Demchuk D.V. Kontseptsiiia “suspilstva ryzyku” yak fundamentalnyi pidkhid do analizu politychnoho ryzyku. [The concept of a “risk society” as a fundamental approach to analyzing political risk] Aktualni problemy polityky: zb. nauk. prats. Odesa, 2014. Vyp. 51. S. 59–65. [in Ukrainian].
  5. Zatońska T.H., Prymak I.V. Formuvannia systemy upravlinnia ryzykamy na pidpriemstvi realnoho sektora ekonomiky. [Formation of a Risk Management System at an Enterprise in the Real Sector of the Economy] Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. 2005. № 75–76. S. 36. [in Ukrainian].
  6. Koroliuk T. Kontseptualni pidkhody do klasyfikatsii ryzykiv. [Conceptual approaches to risk classification] Teoretychni ta prykladni aspekty rozvytku ekonomiky: materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konfer., Ternopil, 21–22 travnia 2014 r. Ternopil : Vyd-vo TNTU im. Ivana Puliuia, 2014. S. 29–32. [in Ukrainian].
  7. Plysa V.I. Strakhuvannia. [Insurance] : navch. pidruchnyk. K. : Karavela, 2005. 392 s. [in Ukrainian].
  8. Posokhov I.M. Analiz zmistu poniattia ryzyk i naukovy pidkhody shchodo vyznachennia sutnosti ryzyku. [Analyzing the content of the concept of risk and scientific approaches to defining the essence of risk] Vistnyk Nats. tekhn. un-tu “KhPI”: zb. nauk. pr. Temat. vyp.: Tekhnichniy prohres ta efektyvnist vyrobnytstva. Kharkiv : NTU “KhPI”, 2012. № 5. S. 101–108. [in Ukrainian].
  9. Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy. [About the National Guard of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.03.2014 r. № 876-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/876-18>. [in Ukrainian].
  10. Psykholohichna hotovnist do ryzyku viiskovosluzhbovtiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy. [Psychological readiness for risk of the National Guard of Ukraine] : monohrafiia / O. S. Kolesnichenko, Ya. V. Matsehora, I. I. Prykhodko ta in. Kharkiv : NANHU, 2019. 257 s. [in Ukrainian].
  11. Steshenko O.D. Ryzykologhiia. [Riskology]: navch. posibnyk. Kharkiv : UkrDUZT, 2019. 180 s. [in Ukrainian].
  12. Strakhuvannia. [Insurance]: pidruchnyk / za zah. red. V. D. Bazylevycha. K. : Znannia, 2008. 1019 s. [in Ukrainian].
  13. Giddens A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge : Polity Press, 1991, p. 109–143.
  14. Knight F.H. Risk, Uncertainty and Profit, University of Boston Press, Boston 1921, P. 233.
  15. Pfeffer J. Insurance and Economic Theory, Irvin Inc., Homewood, Illinois, 1956. P. 42.
  16. Willett A.H. The Economic Theory of Risk Insurance, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1951, P. 6.

УДК 378.091.2:373.2.011.3-051(477)»19»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-39>

Ірина КУЗЬМА,
orcid.org/0000-0002-1219-8216
кандидат педагогічних наук, доцент,
викладач кафедри педагогіки і психології та інклюзивної освіти
Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти
(Тернопіль, Україна) iryua.ihorivna.kuzma@gmail.com

Олександра ЯНКОВИЧ,
orcid.org/0000-0003-4253-5954
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) yankov@tnpu.edu.ua

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ В ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ У 60-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено розгляду організації підготовки педагогічних працівників у системі післядипломної освіти до використання технічних засобів навчання в освітній діяльності з дітьми дошкільного віку в 60-х роках ХХ ст.

Виявлено й охарактеризовано тогочасні технічні засоби навчання, які стали новацією педагогіки досліджуваного періоду (фільмоскоп, епідіаскоп, магнітофон, радіо, кіно і телебачення).

З'ясовано, що використання технічних засобів у дитячому садку здійснювалося відповідно до методичних рекомендацій Республіканського учбово-методичного кабінету дошкільного виховання, які містили теоретичні положення щодо вибору технічних засобів, їхні функціональні можливості; особливості організації роботи з технічними засобами; методичні аспекти планування занять, список рекомендованих діафільмів та кінофільмів для використання на заняттях, а також розкривали питання безпеки і захисту здоров'я дітей тощо.

Установлено, що телебачення, як порівняти з іншими технічними засобами навчання, мало переваги завдяки можливості візуалізувати інформацію та створювати зорові образи.

Визначено, що навчальні плани курсів підвищення кваліфікації для працівників дошкільних закладів досліджуваного періоду містили теми, пов'язані з висвітленням питань використання технічних засобів у навчальній і виховній роботі з дітьми різних вікових категорій. Це свідчило про зростання уваги до використання сучасних технологій у дошкільному вихованні.

З'ясовано, що в 60-х роках продовжувалося вдосконалення підготовки фахівців дошкільної освіти в системі післядипломної педагогічної освіти. Проводилася робота щодо застосування нових засобів навчання. Організовувалися конференції, семінари (всесоюзні, республіканські, на місцевому рівні – у кожному дитячому садку), семінари-практикуми, на яких обговорювалася методика використання технічних засобів у навчально-виховній роботі дитячого садка. Недоліком підготовки педагогічних працівників в системі післядипломної педагогічної освіти була надмірна заідеологізованість.

Ключові слова: *технічні засоби навчання, післядипломна освіта, підвищення кваліфікації вихователів, професійний розвиток, підготовка, дошкільні заклади.*

Ірина KUZMA,
orcid.org/0000-0002-1219-8216
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology and Inclusive Education
Ternopil Regional Communal Institute of Postgraduate Pedagogical Education
(Ternopil, Ukraine) iryua.ihorivna.kuzma@gmail.com

Oleksandra YANKOVYCH,
orcid.org/0000-0003-4253-5954
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Pedagogy and Methods of Primary and Preschool Education
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) yankov@tnpu.edu.ua

TRAINING KINDERGARTEN TEACHERS IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION FOR THE USE OF TECHNICAL TEACHING AIDS IN PRESCHOOL INSTITUTIONS IN THE 60S OF THE TWENTIETH CENTURY

The article is devoted to the study of organization of training pedagogical workers in the system of postgraduate education for the use of technical teaching aids in educational activities with preschool children in the 60s of the twentieth century.

The technical teaching aids of that time, which became an innovation in the pedagogy of the studied period (film scopes, epidiascopes, tape recorders, radio, cinema and television), have been revealed and characterized.

It has been found that the use of technical teaching aids in a kindergarten was carried out in accordance with the methodological recommendations of the Republican Educational and Methodological Cabinet of Preschool Education. These recommendations contained theoretical principles of the choice of technical teaching aids, their functionality; features of the organization of work with technical teaching aids; methodological aspects of classes planning, a list of recommended slide films and movies for the use in the classes, and also covered issues of safety and health protection of children, etc.

It has been established that television, in comparison with other technical teaching aids, had advantages due to the ability to visualize information and create visual images.

It has been determined that the curricula of the in-service training courses for kindergarten teachers of the studied period contained topics related to the use of technical teaching aids in the educational work with children of different age categories. This indicated an increase in attention to the use of modern technologies in preschool education.

It has been found that in the 60s the training of preschool education specialists in the system of postgraduate pedagogical education continued to improve. Work on the use of new teaching aids was carried out. Conferences, seminars (all-Union, republican, at the local level – in each kindergarten), workshops were organized to discuss the methods of using technical teaching aids in the educational work of a kindergarten. The excessive ideologization was a disadvantage of training kindergarten teachers in the system of postgraduate pedagogical education.

Key words: *technical teaching aids, postgraduate education, in-service training of kindergarten teachers, professional development, training, preschool institutions.*

Постановка проблеми. Питання професійного розвитку педагогів дошкільної галузі в усі часи генези освіти були актуальними. Адже саме дошкільна освіта, як перша сходинка в житті дитини, закладає фундамент розвитку особистості, сприяє формуванню компетентностей та гнучких навичок.

В освітньому процесі закладів дошкільної освіти відображаються технічні та технологічні зміни, які відбуваються в суспільстві. Розвиток технологій впливає на способи, засоби навчання, доступ до різноманітних джерел інформації. У сучасному ЗДО використовуються інтерактивні дошки, комп'ютерні програми, мультимедійні проектори тощо, які допомагають зробити освітній процес більш цікавим та зрозумілим для дітей. Уже в дошкільній освіті актуальною є медіаосвіта й медіаграмотність.

Генеза освіти супроводжується змінами в підходах до професійного розвитку педагогів дошкільної галузі. Залежно від тенденцій освітньої політики та вимог суспільства встановлюються відповідні акценти в процесі підвищення кваліфікації. Щодо формування вмій використовувати нові засоби навчання заслуговує на дослідження період 60-х років ХХ ст. Саме тоді в освіті, зокрема й дошкільній, почали інтенсивно використовувати фільмоскопи, епі-

діаскопи, магнітофони, кіно і телебачення. Їхнє застосування вплинуло на процес підвищення кваліфікації вихователів. Проте 60-ті роки ХХ ст. – це період тоталітаризму, й, очевидно, суспільно-політичні умови не могли не позначитися на освітній галузі загалом та післядипломній зокрема.

Для виявлення перспектив підготовки фахівців дошкільної галузі до використання нових технічних засобів у системі післядипломної освіти на сучасному етапі важливо проаналізувати її історичний досвід, виявивши як раціональні ідеї, що заслуговують на використання, так і прорахунки, яких необхідно уникати.

Аналіз досліджень. Розвиток післядипломної освіти в ретроспективі студіюють І. Жорова, С. Крисюк, В. Кузьменко, А. Кузьмінський, В. Примакова, О. Янкович та ін.

Досліджуючи генезу післядипломної освіти вчителів початкових класів, В. Примакова виявила, що на етапі 50–60-х років ХХ ст. було «більш чітко окреслено задачі інститутів удосконалення вчителів, напрями роботи закладів» (Примакова, 2012: 13). «Негативними ж факторами залишались русифікація українського суспільства, наслідки якої відчутні й на сучасному етапі; ідеологізація підготовки вчителів до професійної діяльності» (Примакова, 2012: 13).

Історичні аспекти розвитку дошкільної освіти вивчають Л. Артемова, А. Богуш, З. Борисова, С. Васильєва, Т. Поніманська, І. Улюкаєва та ін. Вони визначили основні етапи генези дошкільних закладів, чинники, що вплинули на їхнє функціонування, форми й методи освітнього процесу.

Питання професійного розвитку педагогічних працівників дошкільних закладів у різні періоди розвитку освітньої галузі висвітлювали в дослідженнях такі науковці, як О. Венгловська, Л. Меленець, О. Самсонова, Т. Слободянюк, Ю. Сирова, І. Улюкаєва та ін.

Проте проблему впровадження в освітній процес дошкільного закладу технічних засобів навчання та підготовки педагогів до використання нових засобів у дошкільній освіті, зокрема в системі післядипломної педагогічної освіти, у ретроспективі висвітлено недостатньо.

Мета статті – визначення особливостей підготовки педагогічних працівників у системі післядипломної освіти до використання технічних засобів навчання в освітній діяльності з дітьми дошкільного віку в 60-х роках ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. У 60-х роках ХХ ст. відбувалися важливі зміни в організації освітнього процесу дошкільних закладів. Вони були індуковані Постановою ЦК КП і Ради Міністрів України «Про заходи по дальшому розвитку дитячих установ, покращенню виховання і методичного обслуговування дітей дошкільного віку». У цьому документі вказувалося на необхідність покращення матеріального забезпечення дошкільних закладів.

Особливістю організації освітнього процесу зазначеного хронологічного проміжку була активізація пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку, зокрема йдеться про правильно підібраний матеріал і методи роботи педагога, які б розвивали інтерес дитини до знань, активізували її розумову діяльність, мовлення, мислення, уявлення та естетичні смаки. Використання наочності завжди було одним із головних питань організації взаємодії з дітьми, що пояснюється їхніми психологічними особливостями мислення конкретними образами, формами, поняттями. Це стимулює дитину до пізнання світу через спостереження, дотик, експериментування і власні враження, а також допомагає педагогам залучати дітей до активної діяльності, розвивати їхню уяву, увагу, спостережливість та моторику.

Новацією тогочасної педагогіки в досліджуваний період стало використання в дошкільній технічних засобів навчання (фільмоскоп, епідіаскоп, магнітофон, радіо, кіно і телебачення). Вони заді-

ювали більшу кількість аналізаторів для більш конкретного сприймання та унаочнення навчального матеріалу, що давало можливість дітям дошкільного віку бачити, чути навчальний матеріал, недосяжний до сприйняття в підготовленому середовищі. Фільмоскоп, епідіаскоп та магнітофон допомагали педагогам показувати аудіовізуальний матеріал, який доповнював заняття, робив їх цікавими та змістовними. Радіо, кіно і телебачення (зараз їх трактують як медіа, проте в 60-х роках цей термін не використовувався) відкривали можливості для показу дитячих програм, мультфільмів та інших матеріалів, що сприяло розвитку уяви та збагаченню знань дітей.

Оскільки використання технічних засобів навчання в дошкільних закладах стало новацією цього хронологічного проміжку, яка дала змогу педагогам ефективніше та цікавіше подавати навчальний матеріал, Республіканський учбово-методичний кабінет дошкільного виховання як центр керівництва методичною роботою працівників ясельних і дошкільних установ Української РСР опрацював і видав методичні рекомендації щодо використання технічних засобів у дитячому садку. Тут увагу педагогів було звернено на теоретичні положення щодо вибору технічних засобів, їхні функціональні можливості; практичні аспекти організації роботи з технічними засобами; особливості планування занять, а також питання безпеки і захисту здоров'я дітей тощо; список рекомендованих діафільмів та кінофільмів для використання в освітньому процесі (ЦДАВО. Ф. 4631. Оп. 3, Спр. 46: 1–25).

Вивчення фоно- і фільмофонду, який було запропоновано для використання в дошкільних закладах, уможливило сформувати умовну класифікацію фільмів і грамзаписів навчальної кіностудії та всесоюзної фірми «Маяк» для дітей дошкільного віку: навчальні, пізнавально-виховні й розважальні діа-, кінофільми та грамзаписи (Жураківська, 1967: 17). Значна кількість програмового матеріалу (оповідання, казки, вірші) на той момент вже була екранізована й пропонувалася для використання не тільки під час занять, а й для організації ігрової діяльності та розваг.

Необхідно зазначити, що музичний і звуковий супроводи, якими були доповнені деякі діафільми, створювали сприятливі умови для розвитку образного мислення в дітей. Так, музичний супровід підкреслював настрій та емоції, які передавалися через діафільм, створював позитивну атмосферу й підсилював враження від перегляду. Адже загальновідомо, що музика викликає різні почуття та емоції в дітей, сприяючи розвитку

їхнього естетичного сприйняття та музичних здібностей. Звуковий супровід, відповідно, підкреслював дії або події на екрані, забезпечував їхнє краще уявлення та усвідомлення, розвивав образне мислення дошкільнят, створював асоціації, сприяв розвитку уяви та фантазії дітей.

Як засвідчують публікації щодо застосування технічних засобів у роботі дошкільних закладів, оволодіння засобами зорової та звукової наочності, їхнє використання в організації освітнього процесу з дітьми були обов'язковими для всіх працівників дошкільної галузі.

Методичні рекомендації містили інформацію щодо частоти демонстрації діафільмів. Так, для дітей молодшої групи було рекомендовано такий перегляд 1 раз на 2 тижні, для дітей середньої групи – 1 раз на 10 днів, для дітей старшої/підготовчої групи – 1 раз на тиждень (ЦДАВО. Ф. 4631. Оп. 3: 7).

При виборі діафільмів було рекомендовано враховувати програмові вимоги, вікові особливості та рівень розвитку дітей. Перед показом діафільму вихователь повинен був провести підготовчу роботу, зокрема: читання літературного твору, розгляд ілюстрацій, розучування екранізованих віршів та підготовка вступного слова відповідно мети заняття, під час якого відбувалася демонстрація діафільму. Вступне слово могло містити пояснення про зміст та цінність діафільму, а також стимулювати інтерес дітей до його перегляду (ЦДАВО. Ф. 4631. Оп. 3, Спр. 46: 3). Це сприяло кращому сприйняттю та розумінню матеріалу дітьми.

Значного поширення в дошкільних закладах у 60-х роках набуло й використання звукозаписів. Насамперед це було обґрунтовано вимогами розвитку фонематичного й музичного слуху, правильного мовлення в дітей. Звукозаписи могли містити різні аудіоматеріали (пісні, музичні композиції, казки, вірші, звукові ефекти). Їх використовували на заняттях із музичного виховання, для розвитку мовлення, ознайомлення з літературою та культурою, а також для створення атмосфери та настрою під час різних заходів та свят (ЦДАВО. Ф. 4631. Оп. 3, Спр. 46: 3). Прослуховування звукозаписів забезпечувало доступність та повторюваність матеріалів для навчання та розвитку. Вони давали змогу працівникам дошкільних закладів створювати цікаві та різноманітні заняття, а також уможлилювали розширення світосприйняття дітей, розвиток слухової пам'яті, музичних та мовленевих навичок.

Важливим засобом розумового та естетичного виховання дітей дошкільного віку стало й радіо.

Вихователям було рекомендовано заздалегідь ознайомлюватися з програмою передач для введення їх у календарний план та визначення програмового змісту заняття. Радіослухання у вигляді занять проводили для дітей старшої і підготовчої групи не частіше двох разів на місяць. Серед передач, які були організовані для дітей дошкільного віку Всесоюзним та Українським радіо, такі: «Казки дідуся Панаса», «Казки бабусі Орини», «Прапорець» тощо (ЦДАВО. Ф. 4631. Оп. 3, Спр. 46; Яковлева, 1967: 30). Ці передачі мали на меті розширити уявлення дітей про світ, розвинути їхню увагу, мовлення та емоційну сприйнятливність.

Необхідно зазначити, що слухання радіопередач займало незначне місце в роботі дошкільних закладів і важливим інструментом виховання та навчання дітей дошкільного віку радіо так і не стало, що пов'язуємо з відсутністю зорово-конкретних образів.

Аналіз джерел дає змогу стверджувати, що телебачення, як порівняти з іншими технічними засобами навчання, мало більші переваги завдяки можливості візуалізувати інформацію та створювати зорові образи. Використовуючи відео, телебачення надавало конкретні візуальні приклади та ілюстрації до викладеного матеріалу. Це сприяло кращому розумінню та сприйняттю інформації, особливо для дітей дошкільного віку, які звикли візуально сприймати навколишнє середовище. Про великий виховний вплив телепередач, у яких виступали вихованці дошкільних закладів, згадувала у своїх публікаціях О. Яковлева на сторінках методичного журналу «Дошкільне виховання» (Яковлева, 1967: 22).

Розвиток технічних засобів навчання у дошкільних закладах сприяв удосконаленню підготовки фахівців дошкільної освіти в інститутах післядипломної освіти.

У 60-х роках ХХ ст. вагома увага приділялася кадровому забезпеченню дошкільних закладів. Досліджуючи генезу дошкільного виховання, І. Улюкаєва зазначила: «У 1964 році в Україні працювало 49000 дошкільних працівників, з них 5500 мали вищу освіту, 30000 – середню педагогічну освіту, решта не мали спеціальної підготовки» (Улюкаєва, 2015: 333). Отже, майже 28 % дошкільних працівників не мали педагогічної освіти.

«Була налагоджена систематична робота курсів і семінарів, проводилися науково-практичні конференції, педагогічні читання, наради дошкільних працівників, на яких обговорювалися питання покращення якості виховання дітей, широкого впровадження в практику передового педагогіч-

ного досвіду. Курсову підготовку координував Центральний інститут удосконалення вчителів, крім того, він здійснював підвищення кваліфікації керівних кадрів. У 1959–1964 роках в ЦІУВ пройшли перепідготовку 1340 інспекторів ВНО; методистів, завідувачів дошкільними установами. В областях підвищенням кваліфікації дошкільних працівників займалися обласні інститути вдосконалення вчителів» (Улюкаєва, 2015: 333).

На прикладі кабінету дошкільного виховання Черкаського обласного інституту удосконалення вчителів проілюструємо організацію методичної підтримки з проблем використання технічних засобів навчання. Так, кабінетом було розроблено детальні рекомендації щодо застосування магнітофона, епідіаскопа, фільмоскопа під час освітньої взаємодії з дітьми. Також з метою організації на місцях гуртків ТЗН було проведено семінар для районних та громадських інспекторів з дошкільного виховання, організовано двотижневі курси з питань вивчення апаратури для таких категорій, як районні та громадські інспектори, завідувачі кабінетами на громадських засадах, керівники районних методичних об'єднань (Павленко, 1967: 30).

Однією із форм підготовки педагогічних працівників дошкільних закладів до використання технічних засобів навчання в освітній діяльності була участь у конференціях, семінарах (всесоюзних, республіканських, на місцевому рівні – у кожному дитячому садку), семінарах-практикумах, на яких обговорювалася методика використання технічних засобів у навчально-виховній роботі дитячого садка. Особливості їхньої організації висвітлювали методисти на сторінках періодичних видань. Наприклад, П. Нагірняк, методист дитячого навчального закладу № 18 м. Івано-Франківськ, у виданні «Дошкільне виховання» (1970 р., № 3) описав семінар-практикум, де вихователі заслухали доповідь «Методика використання технічних засобів у навчально-виховній роботі», обмінялися досвідом, ознайомилися з особливостями використання апаратури (Нагірняк, 1970: 22).

Проте сильним залишався ідеологічний тиск партії: «Водночас існували суттєві недоліки у створенні й застосуванні технічних засобів у дошкільній освіті, що відобразилися й на підготовці вихователів до використання ТЗН у системі післядипломної освіти.

Цензура, облудна пропаганда були притаманні як для дитячих періодичних видань, так і для дорослих. Дитячі література, преса диференціювалися на змістовні, високохудожні, ідейні та розважальні, низьковартісні. Вихователів закликали, добираючи художню літературу для дітей, насамперед урахувати її ідейність» (Кузьма, 2020).

Висновки. Ретроспективний аналіз дав змогу виявити особливості підготовки педагогічних працівників дошкільних закладів до використання технічних засобів навчання в освітній діяльності з дітьми дошкільного віку в 60-х роках ХХ ст., яка здійснювалася в системі післядипломної освіти із використанням напрацювань Республіканського учбово-методичного кабінету дошкільного виховання, Науково-дослідного інституту педагогіки, на базі кабінетів дошкільного виховання обласних інститутів удосконалення вчителів. У досліджуваній період удосконалювався зміст післядипломної освіти, видавалися методичні рекомендації із описом технічних засобів навчання, рекомендаціями щодо відповідності використання технічного обладнання гігієнічним вимогами тощо.

Педагогічні працівники мали змогу підвищувати кваліфікацію щодо використання технічних засобів у роботі дитячого садка під час участі у конференціях, семінарах, семінарах-практикумах, гуртках тощо.

Водночас необхідно наголосити, що спостерігалася заідеологізованість освітнього процесу, що відобразилося і на підготовці педагогічних працівників у системі післядипломної освіти, і на особливостях використання технічних засобів у дошкільних закладах у досліджуваній період.

Отже, можна стверджувати, що питання підготовки педагогічних працівників дошкільних закладів до використання технічних засобів навчання (згідно з сучасною термінологією медіазасобів) в освітній діяльності з дітьми дошкільного віку є актуальними і потребують подальших досліджень у контексті вимог сьогодення, оскільки фахівці дошкільної освіти повинні мати не тільки технічні навички, але й знати, як ефективно використовувати медіазасоби, технології для досягнення навчальних цілей та розвитку дітей. Проте важливо зберігати баланс між використанням технологій і безпосередньою взаємодією з дітьми. Фізична активність, спілкування та розвиток соціальних навичок також мають велике значення в дошкільній освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жураківська І. Використання екранних посібників і звукозаписів в навчально-виховному процесі. *Дошкільне виховання*. 1967. № 8. С. 17–21.

2. Крисюк С. В. Становлення та розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів в Україні (1917–1995 рр.): автореф. дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.04 / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1996. 48 с.
3. Кузьма І. Розвиток медіаосвіти дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1959–2018 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2020. Випуск 1 (46). С. 64–69.
4. Методичні листи та рекомендації розроблені кабінетом. *Центральний державний архів органів влади*. Ф. 4631. Оп. 3. Спр. 46. 223 арк.
5. Нагірняк П. Технічні засоби у навчально-виховній роботі. *Дошкільне виховання*. 1970. № 3. С. 22–27.
6. Павленко К. Технічні засоби у дитячий садок. *Дошкільне виховання*. 1967. № 8. С. 28–31.
7. Примакова В. Діяльність інститутів підвищення кваліфікації вчителів України в 50-60-ті роки ХХ ст. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць*. 2014. № 21. С. 9–14. URL: <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/26/27>
8. Улюкаєва І. Г. Розвиток дошкільної освіти в Україні в 1960–1990 рр. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Випуск 3. С. 330–339. URL: <https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/58.pdf>
9. Яковлева О. Використання телебачення у виховній роботі з дітьми дошкільного віку. *Дошкільне виховання*. 1967. № 8. С. 21–24.

REFERENCES

1. Zhurakivska, I. (1967). Vykorystannia ekrannykh posibnykiv i zvukozapysiv v navchalno-vykhovnomu protsesi [The use of onscreen guides and sound recordings in the educational process]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool upbringing*, 8, 17–21 [in Ukrainian].
2. Krysiuk, S. V. (1996). Stanovlennia ta rozvytok pisliadyplomnoi osvity pedahohichnykh kadriv v Ukraini (1917–1995) [Formation and development of postgraduate education of teaching staff in Ukraine (1917–1995)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv [in Ukrainian].
3. Kuzma, I. (2020). Rozvytok mediaosvity ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku (1959–2018) [Development of media education of preschoolers and primary school children (1959–2018)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: "Pedahohika. Sotsialna robota" – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social Work*, 1 (46), 64–69 [in Ukrainian].
4. Metodychni lysty ta rekomendatsii rozrobleni kabinetom [Methodical letters and recommendations were developed by the office]. (Fund 4631. Inventory 3. File 46. Leaf 223). *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*, Kyiv [in Ukrainian].
5. Nahirniak, P. (1970). Tekhnichni zasoby u navchalno-vykhovnii roboti [Technical means in educational activities]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool upbringing*, 3, 22–27 [in Ukrainian].
6. Pavlenko, K. (1967). Tekhnichni zasoby u dytiachyi sadok [Technical means in kindergarten]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool upbringing*, 8, 28–31 [in Ukrainian].
7. Prymakova, V. (2014). Diialnist instytutiv pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv Ukrainy v 50–60-ti roky XX st. [Activities of Advanced Teacher Training Institutes of Ukraine in the 1950s and 1960s]. *Zbirnyk naukovykh prats: Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika – Collection of Scientific Papers: Pedagogical Education: Theory and Practice. Psychology. Pedagogy*, 21, 9–14. Retrieved from <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/26/27> [in Ukrainian].
8. Uliukaieva, I. H. (2015). Rozvytok doshkilnoi osvity v ukraini v 1960–1990 [Development of preschool education in Ukraine in 1960–1990]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University*, 3, 330–339. Retrieved from <https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/58.pdf> [in Ukrainian].
9. Yakovlieva, O. (1967). Vykorystannia telebachennia u vykhovnii roboti z ditmy doshkilnoho viku [The use of television in educational activities with preschool children]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool upbringing*, 8, 21–24 [in Ukrainian].

УДК [378:659.3:17.023.36]:355.01(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-40>

Оксана КУПІНА,
orcid.org/0000-0002-0847-0002
аспірантка кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(Харків, Україна) kupina.okssana@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена питанню розкриття суті поняття «інформаційна культура» та її формуванню у майбутніх учителів в умовах інформаційної війни. Життєві виклики сучасності, що зумовлені військовою агресією та інформаційною війною проти України, вимагають від членів суспільства високого рівня інформаційної культури, а розвиток інформаційної культури вимагає формування у громадян готовності до захисту національних цінностей та української національної ідеї. Аналіз науково-педагогічної літератури підтверджує, що існує значний обсяг досліджень на міждисциплінарному рівні, щодо проблем формування інформаційної культури майбутніх фахівців педагогічної галузі. Однак, умови збройної агресії та інформаційної війни, у яких нині здійснюється цей процес, досліджені недостатньо. Інформаційна культура охоплює різні аспекти життя людини, такі як сприйняття, аналіз, оцінка та використання інформації, а також вміння критично оцінювати цю інформацію, розуміти її значення та вплив.

Перед фахівцями освітньої галузі стоїть завдання не тільки кратного примноження знань вихованців, але й допомога в розвитку критичного мислення, вміння самостійно знаходити та аналізувати інформацію, а також ефективно її використовувати. В структурі інформаційної культури здобувача освіти виокремлено наступні компоненти: інтереси, схильності та потреби; комп'ютерна та грамотність; почуття та емоції, що виникають у процесі взаємодії з комп'ютером; технічні, творчі та комунікативні компетентності. Описано чотири складові інформаційної культури (когнітивну, комунікативну, операційно-змістову та ціннісно-рефлексивну) та компоненти інформаційної культури (комп'ютерна грамотність, інформаційна компетентність, ціннісно-змістовий компонент, інформаційна рефлексія, інформаційна культуротворчість). Наведено трирівневу шкалу сформованості інформаційної культури (низький, середній та достатній рівні).

Ключові слова: інформаційна війна, інформаційна грамотність, інформаційна компетентність, інформаційна культура, компоненти інформаційної культури, рівні сформованості інформаційної культури, складові інформаційної культури.

Oksana KUPINA,
orcid.org/0000-0002-0847-0002
Postgraduate student at the Department of Pedagogy, Psychology
Primary Education and Educational Management
Municipal establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of the Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) kupina.okssana@gmail.com

FORMATION OF INFORMATION CULTURE FUTURE TEACHERS IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION AND INFORMATION WARFARE

The article is devoted to the issue of revealing the essence of the concept of "information culture" and its formation in future teachers in the conditions of information war. The vital challenges of modern times, caused by military aggression and information war against Ukraine, require a high level of information culture from members of society, and the development of information culture requires the formation of citizens' readiness to protect national values and the Ukrainian national idea. The analysis of scientific and pedagogical literature confirms that there is a significant amount of research at the interdisciplinary level on the problems of forming the information culture of future specialists in the field of pedagogy. However, the conditions of armed aggression and information warfare, in which this process is currently carried out, have not been sufficiently studied. Information culture covers various aspects of a person's life, such as the perception, analysis, evaluation and use of information, as well as the ability to critically evaluate this information, understand its meaning and impact.

Specialists in the field of education face the task of not only multiplying the knowledge of pupils, but also help in the development of critical thinking, the ability to independently find and analyze information, as well as to use it

effectively. In the structure of the information culture of an education seeker, the following components are distinguished: interests, inclinations and needs; computer and literacy; feelings and emotions arising in the process of interaction with the computer; technical, creative and communicative competences. Four components of information culture (cognitive, communicative, operational-content and value-reflective) and components of information culture (computer literacy, information competence, information value-content component, information reflection, information cultural creativity) are described. A three-level scale of the formation of information culture is presented, consisting of low, medium and sufficient levels.

Key words: Information warfare, information literacy, information competence, information culture, components of information culture, levels of formation of information culture, components of information culture.

Постановка проблеми. Протягом не одного десятиріччя питання розкриття суті поняття «інформаційна культура», дослідження й опис її компонентів, аналіз етапів генезису, визначення підходів до її формування є предметом наукового інтересу дослідників різних галузей знань. Життєві виклики сучасності, що зумовлені військовою агресією та інформаційною війною проти України, вимагають від членів суспільства високого рівня інформаційної культури, а розвиток інформаційної культури вимагає формування у громадян готовності до захисту національних цінностей та української національної ідеї. Принципи державної інформаційної політики спрямовуються на її розвиток та включають забезпечення доступу до перевірених джерел інформації, створення національних систем і мереж інформації, посилення основ інформаційної діяльності тощо. У сучасному світі інформація стала невіддільною складовою нашого життя, і важливо, щоб молодь була належно підготовлена до викликів, які перед ними постають.

Аналіз досліджень. До вивчення проблем формування інформаційної культури спостерігається підвищений інтерес з боку науковців ще з кінця минулого століття. Пов'язуємо це з рядом факторів. По-перше, з розвитком передових технологій, оскільки в сучасному світі, де інформаційні технології швидко розвиваються, вивчення інформаційної культури дозволяє розуміти, як суспільство й особистість адаптуються до цих змін. По-друге, з глобалізаційними процесами, що дедалі більше гуртують світ у розумінні обробки та сприймання інформації. По-третє, з викликами інформаційного суспільства, в якому зростає потреба у критичному мисленні, вмінні відшукувати достовірну інформацію, не піддаватися маніпуляціям та фейковим повідомленням. По-четверте, зумовлена важливістю освіти, оскільки інформаційна культура є базовою для розвитку ключових компетентностей та громадянської свідомості. По-п'яте, з універсальністю та можливістю її впровадження у різних галузях.

З-поміж вітчизняних науковців питання формування інформаційної культури майбутніх учителів

досліджували – Бабенко Т., Галета Я., Друшляк М., Значенко О., Золочевська М., Кириленко В., Клименко А., Коломієць А., Смирнова І., майбутніх фахівців різних галузей – Алексєєва Г., Волкова Н., Гладченко О., Глушак О., Клеба А., Коляда М., Нестерова О., Певсе А., Повідайчик О., Рацул О., Романишина О., Шехавцов М. та інші.

Аналіз науково-педагогічної літератури підтверджує, що існує значний обсяг досліджень на міждисциплінарному рівні, щодо проблем формування інформаційної культури майбутніх фахівців педагогічної галузі. Однак, умови збройної агресії та інформаційної війни, у яких нині здійснюється цей процес, досліджені недостатньо.

Мета статті полягає в аналізі наукових джерел з питань формування інформаційної культури майбутніх учителів та описі компонентів, складових і рівнів її сформованості в умовах збройної агресії та інформаційної війни.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна безпека посідає чільне місце серед пріоритетних напрямів освітньої діяльності в у умовах війни. Сьогодні широко використовуються терміни «фейк», «емоційний фейк», «інформаційний вклад», «інформаційно-психологічна операція (ІПСО)» тощо. Тому варто завжди ставитися критично до оцінки інформації, особливо у випадках, коли джерело інформації невідоме, відсутні посилення на офіційні джерела, заголовок має явно маніпулятивний характер, а зміст містить оцінні судження та сильне емоційне забарвлення. Важлива роль у цьому належить рівню загальної та інформаційної культури особистості, зокрема майбутнього педагога.

Дослідження культури охоплює такі аспекти, як історія розвитку культур, їхні традиції, звичаї, мистецтво, мораль, уклад життя та світогляд. Культура вивчається в контексті соціальних, економічних, політичних та культурних змін, які відбуваються в суспільстві. Дослідження культури дозволяє розуміти історію та сучасність людства, а також сприяє розвитку культурної освіти та формуванню культурної інформованості.

Існує багато видів культури, які можна класифікувати за різними ознаками. Серед найпошире-

ніших можемо відзначити такі як-от, національна культура – (відображає традиції та звичаї певної нації), світова культура (відображає загальнолюдські цінності та традиції), масова культура (відображається у ЗМІ, кіно, телебаченні, музиці, інтернеті тощо), популярна культура (відображається у трендових формах мистецтва, поп-музики, коміксах, кіно тощо), культура споживання (відображається у споживанні товарів та послуг, гастрономії, туризму), інформаційна культура (відображається у взаємодії з інформацією) та інші. Вище перелічені види культури перетинаються та взаємодіють між собою, що, як наслідок, впливає на розвиток культури в цілому.

Розвиток технологій та глобалізація призвели до міксування та співдії різних культурних впливів. Сучасна культура здатна трансформуватися та адаптуватися швидше ніж будь-коли, і це створює нові виклики та можливості для суспільства та людства в цілому. Усвідомлення різноманітності та комплексності культур є ключовим аспектом для гармонійного розвитку суспільства, забезпечення інтеграції та співіснування різних культурних спільнот. Розширення знань про культуру та сприйняття співіснування відмінностей є важливим етапом на шляху до більш толерантного суспільства.

Інформаційна культура в сучасному інформаційному суспільстві стає все більш важливою та актуальною. Це пов'язано зі стрімким розвитком інформаційних технологій, зростанням обсягів інформації, яка надходить до людей, а також зі змінами у способах спілкування та доступу до інформації. Інформаційна культура охоплює різні аспекти життя людини, такі як сприйняття, аналіз, оцінка та використання інформації. Вона охоплює не тільки знання про різні джерела інформації, але і вміння критично оцінювати цю інформацію, розуміти її значення та вплив.

Фахівці в галузі освіти, звертають особливу увагу на формування інформаційної культури здобувачів освіти, ставлячи перед собою завдання не тільки кратного примноження знань вихованцями, але й допомогти їм розвивати критичне мислення, вміння самостійно знаходити та аналізувати інформацію, а також ефективно її використовувати.

Тейлор К. та ДіДжакомо Д. (Taylor, DiGiacomo, 2023: 92) констатують, що науковців переважно присвячують дослідження важливості розробки фреймворків інформаційної грамотності, яку вважаємо складовою частиною інформаційної культури (Акімова, 2020: 52) та наголошують, на значущості її концептуалізації через рамки, спе-

цифічні для національних, місцевих або індивідуальних контекстів, оскільки студенти стикаються з інформацією у своєму оточенні та особистому інформаційному середовищі.

Погоджуємося з думкою Чайки І., що інформаційна культура є інтегральним поняттям з двома очевидними компонентами – інформацією і культурою. Культура, як складний соціокультурний феномен, заснована на знаннях і вміннях, є ключовою складовою суспільства, яке взаємодіє з рівнем розвитку цивілізації. Вона існує у трьох взаємопов'язаних формах. По-перше, це духовне багатство людства, що включає ідеї, знання, вміння та переконання, що належать людям. По-друге, це різні види особистісної діяльності, що проявляються у конкретних характеристиках культури. І нарешті, третя форма – матеріальна культура, яка втілюється в створених людьми предметах, у які вони вкладають знання та вміння (Чайка, 2019: 18).

Зростання дезінформації, фейкових новин та інформаційних маніпуляцій вимагає від освітньої спільноти додаткових зусиль для навчання здобувачів освіти критично ставитися до інформації, перевіряти її достовірність та правильно використовувати. Нині дуже важливим є питання забезпечення освітньої галузі кваліфікованими кадрами, і вимоги, що висувуються до неї відбиваються на якісних характеристиках сучасного педагога.

Формування інформаційної культури має багатогранний підхід в педагогічній діяльності й покликане виробити навички застосування інформаційних технологій та способи критичного мислення, укорінення етичних принципів взаємодії з інформацією, адекватне розуміння впливу інформації на суспільство та індивіда. Інформаційна культура має виразний особистісний характер, що проявляється у властивостях індивіда, таких як вміння оперувати інформацією, запам'ятовування, логічне й алгоритмічне мислення, творчість та інші.

Порівнюючи різні підходи щодо сутності інформаційної культури особистості (як комплексної характеристики особистих і професійних якостей, що відповідають вимогам суспільної та професійної діяльності в умовах інформатизації суспільства), а також враховуючи специфіку діяльності майбутніх педагогів, Чака І. виокремлює в структурі інформаційної культури здобувача освіти наступні компоненти (Чайка, 2022: 19): інтереси, схильності та потреби; комп'ютерна та грамотність; почуття та емоції, що виникають у процесі взаємодії з комп'ютером; технічні, творчі та комунікативні компетентності.

Ющенко В. стверджує, що сучасна навчальна діяльність має базуватися на комплекс умінь, що характеризують сформовану інформаційну культуру майбутнього фахівця, як-от (Ющенко, 2022: 193): формулювання інформаційних запитів і потреб; використання сучасних інформаційно-пошукових систем; здійснення успішного інформаційного пошуку; використання розширеного кола джерела; основних операціях з інформацією.

Система освіти як найважливіший чинник розвитку загальної культури відіграє провідну роль у процесі формування інформаційної культури майбутнього фахівця. Інформаційна культура є базою всіх структурних компонентів професійної культури вчителя (Коломієць та ін, 2016: 24).

Розділяємо тезу про те, що глобальне завдання у навчальному процесі – навчити здобувача вчитися, тобто виробити навичку, яка сьогодні є необхідною упродовж всього життя (Ющенко, 2022: 193). Це завдання можна вирішити тільки шляхом підвищення рівня інформаційної культури студента, в основі якої – комплекс навичок, що стосуються уміння користуватись інформацією в умовах стрімкого розвитку сучасного інформаційного суспільства.

Група дослідників (Олійник та ін., 2020: 216) аналізують та описують чотири *складові інформаційної культури*: когнітивну, комунікативну, операційно-змістову та ціннісно-рефлексивну.

Когнітивна складова інформаційної культури вчителя передбачає ґрунтовні знання про інформаційне суспільство на глобальному та локальному рівнях та основні його тенденції. Також, вона охоплює можливості використання інформаційно-комунікаційних технологій для розв'язання практичних задач як особистісних, так і суспільного значення, а також загальні знання в галузі програмної та технічної складової та інформатики, знання з інформаційної безпеки, культури праці та безпеки життєдіяльності під час професійної діяльності. Ця складова базується на засобах та методах роботи з різними джерелами та формами інформації, при чому, враховуються тенденції в освіті та науці, спричинені інформатизацією на різних рівнях.

Комунікативна складова інформаційної культури базується на знанні норм культури поведінки та спілкування з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та додержанні їх. Вона передбачає створення безпечних та комфортних умов, вміння здійснювати інформаційні запити та вибір джерел інформації з метою ефективного спілкування та обміну знаннями, дотримуватись етикету та етичних норм.

Операційно-змістова складова інформаційної культури включає комплекс компетентностей, що дозволяють ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні технології для розв'язання різноманітних практичних завдань (використання Інтернет-банкінгу, електронного врядування, смарт-технологій, соціальних мереж тощо), використовувати сучасні технічні засоби та прикладні програми. Важливим аспектом є також забезпечення персональної інформаційної безпеки від інформаційних загроз.

Ціннісно-рефлексивна складова інформаційної культури охоплює критичне ставлення до контенту інформаційних ресурсів, а також активне запобігання поширенню дезінформації, фейків та інформації аморального чи протиправного змісту. Вона також включає дотримання інформаційного законодавства. В основу цієї складової покладено прагнення до постійного підвищення рівня власної інформаційної культури, а також активну діяльність у цьому напрямі. Вона спрямована на формування моральних принципів та етичних цінностей в контексті використання інформаційних ресурсів та технологій. Вона допомагає свідомо і відповідально користуватись інформаційними ресурсами.

Погоджуємося з думкою групи науковців (Коломієць та ін, 2006: 26) та відносимо до *компонентів інформаційної культури* майбутнього вчителя:

- комп'ютерну грамотність, що відображається в набутих компетентностях в галузі цифровізації та інформатизації;
  - інформаційну компетентність, як здатність забезпечення вільного доступу до інформації, створення та розповсюдження власної інформації, ефективного використання знання в розв'язанні не типових проблем;
  - інформаційний ціннісно-змістовий компонент, як систему особистих цінностей, ідеалів, поглядів, переконань у галузі інформаційних процесів;
  - інформаційна рефлексія, як здатність до відстежування цілей, процесу та результатів своєї діяльності;
  - інформаційна культуротворчість, як готовність до виконання культуротворчої ролі (продукування нових знань, освітніх технологій тощо).
- Шехавцов М. пропонує трирівневу шкалу сформованості інформаційної культури студентської молоді в умовах інформаційно-гібридної війни, яка складається з низького, середнього й достатнього рівнів (Шехавцов, 2020: 245). За цією шкалою *низький рівень* діагностується за мотиваційно-аксіоло-

гічним, інформаційно-процесуальним та прогностично-діяльнісним критеріями. Здобувачі освіти на цьому рівні взаємодіють з інформацією відповідно до певних зразків, алгоритмів або шаблонів, водночас аналіз будь-якої інформації вимагає індивідуального підходу для переосмислення та рефлексії. Здобувачі мають теоретичні знання про інформаційні ресурси, однак не можуть адекватно оцінити свою діяльність, порівняти результати та самостійно коригувати стратегію переосмислення та оброблення отриманої інформації, використовуючи технології, що забезпечують інформаційно-психологічну безпеку в контексті впливу на їх психологічний стан.

Середній рівень інформаційної культури, на думку автора, є базовим, оскільки характеризується проявами мотивації досягнення успіху та самореалізації в професійній та громадській діяльності, а також наявністю ціннісних орієнтацій на громадську та професійну сфери, проте також відзначається недостатність укріплення національно-патріотичних цінностей, спрямованих на громадську та професійну діяльність, і їх пасивність у розкритті потенційних можливостей саморозвитку за допомогою сучасних технологій. Такий рівень характеризується недостатнім розвитком умінь та навичок студентів у використанні інформаційно-освітніх ресурсів, інформаційних систем та технологій у професійній та навчальній діяльності, що призводить до обмеженого створення інноваційних освітніх продуктів. Критичне мислення у студентів також не розвинуто настільки, щоб забезпечити активний процес формування інформаційної культури.

Свідоме розуміння важливості розвитку української нації та держави, вираженість та стійка мотивацією до ціннісних національно-патріотичних переконань, поглядів та інтересів у громадській та професійній сферах характеризує *достатній рівень* сформованості інформаційної культури молоді. Здобувачі освіти володіють необхідними навичками роботи з масивами даних, використанням інформаційних систем та технологій у професійній та навчальній діяльності, адекватній оцінці та виявленні дезінформаційних даних, а також здатні до самостійного створення нових знань на основі аналізу інформації з критичним підходом. Такі студенти виявляють здатність до інформаційної проникливості, їм притаманне передбачення можливих наслідків на основі інформації, яку вони отримують, вони демонструють високий рівень критичного мислення та адекватно аналізують результат своєї діяльності, коригують свої стратегії взаємодії з інформацією, вміють протистояти інформаційно-психологічному впливу, що забезпечує їх інформаційну безпеку.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що інформаційна культура визнається як ключовий елемент в освітньому процесі, адже вона допомагає підготувати майбутніх фахівців до життя в інформаційному суспільстві, забезпечує здатність адаптуватися до змін та приймати обґрунтовані рішення в умовах безперервного потоку інформації, що множитьс. А з огляду на інформаційну війну в умовах військової агресії, інформаційна культура виступає найпростішим та найважливішим інструментом боротьби з нею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова О. М., Купіна О. В. Інформаційна грамотність як складовий елемент інформаційної культури майбутніх педагогів. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2020. № 69. С. 52–61. <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2020-69-52-60>
2. Коломієць А. М., Лапшина І. М., Білоус В. С. Основи інформаційної культури майбутнього вчителя : навч.-метод. посіб. Вінниця : ВДПУ, 2006. 88 с.
3. Олійник В. В., Андрощук І. М., Остапівська І. І., Олешко П. С., Пріма Д. А. Формування інформаційної культури майбутніх учителів початкової школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Том 75. № 1. С. 212–224.
4. Чайка І. А. Інформаційна культура студента : навчальний посібник для студентів ВНЗ педагогічного профілю : навч. посіб. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. 139 с.
5. Шехавцов М. О. Характеристика рівнів сформованості інформаційної культури студентів у контексті інформаційно-гібридної війни. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 68. Т. 2. С. 244–247. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.68-2.49>
6. Ющенко В. В. Інформаційна культура студента як важлива складова дистанційного навчання. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в травматичних ситуаціях життя*. тези доп. учасників XXIX Всеукр. пед. читань, Київ – Чернігів. 30 верес. 2022 р. С. 192–194.
7. Taylor C., & DiGiacomo D. Approaches to information literacy conceptualisation in primary, secondary, and higher education contexts: A review of current scholarly literature. *Journal of Information Literacy*, 2023. 17(1). pp. 89–104. <http://dx.doi.org/10.11645/17.1.3258>

REFERENCES

1. Akimova O. M., Kupina O. V. Informatsiina hramotnist yak skladovyi element informatsiinoi kultury maibutnikh pedahohiv. [Information literacy as a constituent element of the information culture of future teachers] Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity. – Problems of engineering and pedagogical education. 2020. № 69. S. 52–61. <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2020-69-52-60> [in Ukrainian].
2. Kolomiets A.M., Lapshyna I.M., Bilous V.S. Osnovy informatsiinoi kultury maibutnoho vchytelia [Basics of information culture of the future teacher] : navch.-metod. posib. – educational and methodological manual. Vinnytsia : VDPU, 2006. 88 s. [in Ukrainian].
3. Oliinyk V. V., Androshchuk I. M., Ostapiovska I. I., Oleshko P. S., Prima D. A. Formuvannia informatsiinoi kultury maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii. [Formation of information culture of future primary school teachers by means of information and communication technologies] Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. – Information technologies and teaching aids. 2020. Tom 75. № 1. S. 212–224. [in Ukrainian].
4. Chaika I. A. Informatsiina kultura studenta : navchalnyi posibnyk dlia studentiv VNZ pedahohichnoho profilu [Information culture of the student: a study guide for students of universities of pedagogical profile] : navch. posib. Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka, 2012. 139 s. [in Ukrainian].
5. Shekhavtsov M. O. Kharakterystyka rivniv sformovanosti informatsiinoi kultury studentiv u konteksti informatsiino-hibrydnoi viiny. [Characterization of the levels of formation of information culture of students in the context of information-hybrid war]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools. 2020. № 68. T. 2. S. 244–247. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.68-2.49> [in Ukrainian].
6. Yushchenko V. V. Informatsiina kultura studenta yak vazhlyva skladova dystantsiinoho navchannia. [Information culture of the student as an important component of distance learning]. Vasyl Sukhomlynskyi u dialozi z suchasnistiu. Shliakh do sertsia dytyny v travmatychnykh sytuatsiakh zhyttia. – Vasyl Sukhomlynskyi in dialogue with modernity. The way to a child's heart in traumatic life situations. tezy dop. uchasnykiv XXIX Vseukr. ped. chytan, Kyiv – Chernihiv. 30 veres. 2022 r. S. 192–194. [in Ukrainian].
7. Taylor, C., & DiGiacomo, D. Approaches to information literacy conceptualisation in primary, secondary, and higher education contexts: A review of current scholarly literature. *Journal of Information Literacy*, 2023. 17(1). pp. 89–104. <http://dx.doi.org/10.11645/17.1.3258>

УДК 159.955.1:316.343-054.5]:[351.862.4:342.78](477.52/.6)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-41>

Віталій КУРИЛО,
orcid.org/0000-0003-2471-3358
доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член Національної академії педагогічних наук України,
перший проректор
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) mail@luguniv.edu.ua

Олена КАРАМАН,
orcid.org/0000-0002-8541-9972
доктор педагогічних наук, професор,
ректор
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) mail@luguniv.edu.ua

Вікторія СТЕПАНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-5793-3069
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної педагогіки
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) viktoriyalnu@gmail.com

СУГЕСТІЯ І КОНТРСУГЕСТІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ ВІЙНИ¹

У статті визначено особливості сугестії і контрсугестії в контексті проблеми розвитку критичного мислення як чинника інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості в сучасних умовах війни. Зазначено, що сугестія у цьому контексті є одним із найбільш дієвих способів маніпулятивного впливу, має латентний характер, не усвідомлюється реципієнтом і характеризується наявністю у нього враження самотійності формування об'єктивної думки щодо певного об'єкта чи явища. Звернено увагу на те, що повністю позбавитися впливу сугестії неможливо, оскільки це призведе до невідвортної соціальної дезінтеграції, однак можна обмежити, локалізувати і зменшити її вплив. Контрсугестію розглянуто як механізм, який забезпечує здатність людини захищатися від зовнішніх інформаційних впливів маніпулятивного характеру, готовність усвідомлювати відповідні впливи, сприймати їх раціонально і критично, співвідносити з реальною дійсністю.

Представлено модель адекватного функціонування особистості в середовищі інформаційного суспільства крізь призму критичного мислення як чинника інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості, одним із ефективних шляхів розвитку якого є система освіти. Звернено увагу, що адекватне функціонування особистості передбачає взаємодією сугестії і контрсугестії, які складають основу саморегуляції індивіда, де провідним механізмом виступає рефлексія. Критичне мислення охарактеризовано як поєднання логічних, рефлексивних і творчих навичок, яке супроводжується інтерпретацією, аналізом, оцінкою і поясненням подій, посилює стійкість суспільства до дезінформації та інших видів агресивної інформації, забезпечує можливість адекватного реагування, захисту і спротиву інформаційним впливам маніпулятивного характеру.

Ключові слова: інформаційно-психологічна безпека, інформаційно-психологічна війна, контрсугестія, критичне мислення, маніпулятивний вплив, система освіти, сугестія.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Vitalii KURYLO,*orcid.org/0000-0003-2471-3358**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;**Full Member of the National Academy of Pedagogical Sciences,**First Vice-Rector**Luhansk Taras Shevchenko National University**(Poltava, Ukraine) mail@luguniv.edu.ua***Olena KARAMAN,***orcid.org/0000-0002-8541-9972**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;**Rector**Luhansk Taras Shevchenko National University**(Poltava, Ukraine) mail@luguniv.edu.ua***Viktoriia STEPANENKO,***orcid.org/0000-0002-5793-3069**Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor;**Professor at the Department of Social Pedagogy**Luhansk Taras Shevchenko National University**(Poltava, Ukraine) viktoriyalnu@gmail.com*

SUGGESTION AND COUNTERSUGGESTION THROUGH THE PRISM OF CRITICAL THINKING IN THE INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF WAR²

The article defines the peculiarities of suggestion and countersuggestion in the context of the problem of developing critical thinking as a factor of informational and psychological security and personal health in modern conditions of war. It is noted that suggestion in this context is one of the most effective methods of manipulative influence, has a latent character; is not realized by the recipient and is characterized by the presence of the impression of independent formation of an objective opinion about a certain object or phenomenon. Attention is drawn to the fact that it is impossible to completely get rid of the influence of suggestion, as it will lead to inevitable social disintegration, but it is possible to limit, localize and reduce its influence. Countersuggestion is considered as a mechanism that ensures a person's ability to protect himself from external informational manipulative influences, the readiness to be aware of relevant influences, perceive them rationally and critically, and relate them to reality.

The model of adequate functioning of the individual in the environment of the information society is presented through the prism of critical thinking as a factor of individual informational and psychological security and health, one of the effective ways of its development is the education system. Attention is paid to the fact that the adequate functioning of the individual involves the interaction of suggestion and countersuggestion, which form the basis of self-regulation of the individual, where reflection is the leading mechanism. Critical thinking is characterized as a combination of logical, reflective and creative skills, which is accompanied by interpretation, analysis, evaluation and explanation of events, strengthens society's resistance to disinformation and other types of aggressive information, provides the possibility of adequate response, protection and resistance to informational manipulative influences.

Key words: *informational and psychological security, informational and psychological war, countersuggestion, critical thinking, manipulative influence, education system, suggestion.*

Постановка проблеми. Важливе місце у сучасній війні належить інформаційній складовій, яка здатна вплинути на психічний стан та психічне здоров'я цивільного населення, бойовий дух військовослужбовців, ефективність воєнних дій і результат війни в цілому. Переповнення інформації псевдоповідомленнями та фейками з боку російських ЗМІ з метою психологічного виснаження особистості, виклику агресії, сумнівів та паніки

актуалізує питання розвитку навичок диференціювання такої інформації (Жданова та ін., 2022), її критичного осмислення. В інформаційно-психологічній війні здатність громадян критично мислити і захищатися від маніпуляцій є питанням особистісної і національної безпеки (Розвиток медіаграмотності в Україні, 2021). У цьому контексті особлива увага приділяється питанню меж інформаційних впливів, існуванню інформаційного навіювання

² The publication contains the results of research conducted with the grant support of the National Research Foundation of Ukraine within the framework of the project 2021.01/0021 Formation of Critical Thinking of Citizens as a Security Factor in the Conditions of Armed Violence and Information Aggression in the East of Ukraine

(сугестії) і спротиву навіюванню (контрсугестії) як здатності людини захищатися від зовнішніх інформаційних впливів (Публічна комунікація, 2020: 87). Отже, актуалізація проблеми розвитку критичного мислення, вміння раціонально аналізувати інформацію, реагувати та здійснювати спротив сугестивним впливам маніпулятивного характеру задля забезпечення інформаційно-психологічної безпеки, збереження психічного здоров'я особистості в сучасних умовах війни набуває особливого характеру.

Аналіз досліджень. Сучасні наукові студії спрямовані на пошук конкретних шляхів розвитку критичного мислення в контексті інформаційних війн та еволюції інформаційного простору (Богданова, 2020). Одним із таких шляхів розглядають освіту (Подозьорова, Барильник-Куракова, 2020; Саух, 2021; Терно, 2011). Різноманітні фундації ініціюють багато освітніх програм, фінансують розробку дидактичних матеріалів, підручників, побудованих на ідеї розвитку критичного мислення (Терно, 2016). Проведене S. Lootah і A. Simon у 2009 р. дослідження засвідчило, що під час найму на роботу випускників керівники цінують в них «аналітичні / критичні навички» (91%) і «креативне / інноваційне мислення» (90%). При цьому лише 32% керівників вважали, що освітня система забезпечила випускників відповідними навичками (Lootah, Simon, 2009).

Певні наукові розвідки присвячені розгляду маніпулювання як підходу до управління масовою свідомістю і поведінкою, пов'язаного з сугестією, а також окреслюють контрсугестію як ефективний психологічний механізм захисту від нього (Ємець, 2021; Орбан-Лембрик, 2006). Вивчався зв'язок між критичним мисленням і творчістю, рівень їх розвитку серед молоді для формування знань і поширення в освіті (Shubina, Kulakli, 2019); особливості, закономірності та взаємозв'язок критичного мислення і рефлексії в інформаційному суспільстві, стирання кордонів між нанотехнологіями, біотехнологіями, інформаційними технологіями і когнітивними науками (Горбенко, 2021); між здатністю до критичного мислення та навичками саморегуляції (Phan, 2010). У відповідності з дослідженнями, які підтверджують значну роль навичок мислення вищого порядку та метакогнітивних навичок, перевірено зв'язок між компонентами критичного мислення – висновками та дедукцією, та компонентом саморегуляції – самоконтролем, а також роллю статі в кожному з цих конструктів (Bagheri, Ghanizade, 2016). Проаналізовано дослідження критичного мислення з боку феміністич-

ної епістемології, його універсальність в культурному просторі загалом (Козаченко, 2021).

У 2019 р. Reboot Foundation у Франції і США проведено дослідження, присвячене відношенню громадськості до критичного мислення та навчання відповідним навичкам, результати якого засвідчили, що, незважаючи на визнання важливості критичного мислення, коли справа дійшла до методів критичного мислення, таких як пошук кількох джерел інформації та взаємодія з іншими людьми з протилежними поглядами, багато людей не мали таких навичок. Значна кількість респондентів повідомили, що покладаються на неадекватні джерела інформації, приймають рішення, не проводячи достатньої кількості досліджень, і уникають тих, хто дотримується суперечливих поглядів (Critical Thinking Survey Report, 2020).

В Україні за даними щорічного опитування щодо ставлення населення до медіа, яке проводиться соціологічною компанією InMind, у 2019 р. на джерело походження новин звертали увагу 27% аудиторії, різноманітність точок зору – 26% (Опитування Usaid-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2019 р.»). У 2020 р. – 35% і 32% (Щорічне опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р.»: 32), 2021 р. – 34% і 31% (Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа 2021: 29), у 2022 р. – 39% і 26% відповідно. Серед тих, хто обізнаний про існування фейків, у 2022 р. 14% опитуваних зуміли правильно визначити усі новини. У 2021 р. – 24%, 2020 р. – 3%, 2019 р. – 11% (Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р.: 47).

Аналіз вищезазначених та інших досліджень свідчить, що незважаючи на наявність численних наукових праць з проблеми розвитку критичного мислення, його взаємозв'язку з певними компонентами на когнітивному рівні, взаємозв'язок критичного мислення з механізмами сугестії і контрсугестії в інформаційно-психологічному вимірі війни є малодослідженим, що актуалізує обрану тему дослідження.

Мета статті – визначити особливості сугестії і контрсугестії в контексті проблеми розвитку критичного мислення як чинника інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості в умовах війни.

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах

збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Виклад основного матеріалу. Критичне мислення є одним з найважливіших елементів для посилення когнітивного виміру стійкості суспільства до дезінформації та інших видів агресивної інформації (Картування сфери медіаграмотності в Грузії, Латвії, Молдові та Україні, 2021). Модель функціонування адекватної особистості передбачає, що цілісність особистості забезпечується взаємодією її інтенційних станів Я, двох психофізіологічних механізмів – навіювання / сугестії і контрсугестії, які складають основу саморегуляції індивіда. Коли конгруентне Я транслюється за допомогою механізму навіювання, то alter-ego є контрсугестією. Коли alter-ego виражається у навіюванні, то конгруентне Я протистоїть йому в контрсугестії. Отже, сугестія і контрсугестія як фундаментальні стани почергово презентують і фактично критично осмислюють зміст істинного Я (Мазяр, 2006).

Навіювання характеризується неусвідомленим відтворенням людиною думок, почуттів інших людей, з якими вона спілкується, некритичною оцінкою і довірою до змісту повідомлень (Ануфрієва та ін., 2006: 24). Воно може здійснюватися у формі гетеросугестії (впливу зі сторони) і аутоугестії (самонавіювання – свідомого саморегулювання, навіювання собі певних уявлень, почуттів, емоцій).

Сугестія вивчається в тісному зв'язку з проблемами соціальної перцепції та формування групової згуртованості і в прикладному плані в системі засобів пропагандистського впливу використовується як метод своєрідного психопрограмування аудиторії, маніпулятивного впливу на особистість на індивідуальному, груповому, свідомому і неусвідомленому рівні.

Сугестивність як особлива якість психіки людини, на яку здійснюють вплив, є однією з умов ефективного навіювання. З одного боку, сугестивність – це нормальна властивість нервової системи. З іншого боку, її виразність у кожному конкретному випадку неоднакова і може залежати від ряду чинників (вік, стать, інтелект, рівень освіти, стан здоров'я та ін.). Сугестивність полягає в здатності людини змінювати свою поведінку на вимогу іншої особи чи групи людей, не спираючись при цьому на логіку чи свідомі мотиви. Тобто людина підсвідомо підлегла вимогам інших людей і, виконуючи дію, часто впевнена, що це є результатом самостійно прийнятого нею рішення (Бутенко, 2005).

Отже, сугестію можна розглядати в двох аспектах – як стихійний компонент повсякденного

спілкування і як спеціально організований різновид комунікативного впливу (ЗМІ, реклама, мода, інформаційно-психологічна війна, релігія, політика тощо) (Коваленко, Корнев, 2006).

В контексті інформаційно-психологічного виміру війни основними пропагандистськими прийомами введення в оману, в основу яких покладено сугестивний маніпулятивний вплив, є:

- відволікання уваги від важливих проблем і рішень;

- «проблема – реакція – рішення» (створення проблеми, розрахованої на виклик певної реакції серед населення та бажання вжити заходів щодо її вирішення);

- поступовість впровадження і нав'язування;

- відстрочка виконання (представлення рішення як «болючого і необхідного», отримання згоди громадян на його реалізацію в майбутньому);

- інфантилізація населення (сугестивний вплив за допомогою використання інфантильних мовних зворотів у пропагандистських виступах);

- вплив на емоції (використання емоційного чинника з метою блокування здатності до раціонального аналізу того, що відбувається, впровадження у масову свідомість потрібних думок, бажань, страхів, побоювань, примусу або стійких моделей поведінки);

- просування моди на посередність;

- культивування почуття провини;

- використання стратегії домагатися того, щоб люди стали нездатні розуміти прийоми і методи, використовувані для управління ними і підпорядкування їх своїй волі.

Також російська пропаганда характеризується використанням таких прийомів:

- дегуманізація ворога;

- конспірологія;

- фейкові експерти;

- «братні народи»;

- «переписування історії»;

- представлення малих, випадкових подій як тенденцій;

- імітована опозиційність (Пістунов, Антонюк, 2019).

Навіяна інформація в процесі пропагандистського маніпулятивного впливу на особистість набуває значення установок поведінки, важко піддається переосмисленню та корекції (Петровський, 2015: 186).

Сугестія є одним із найбільш дієвих способів маніпулятивного впливу, оскільки має латентний характер і не усвідомлюється реципієнтом, у якого складається враження самостійності фор-

мування об'єктивної думки щодо певного об'єкта або явища (Богданова, 2016). Людина не може повністю позбавитися впливу сугестії, проте за допомогою різних засобів може обмежити, локалізувати, зменшити її вплив на себе (Коваленко, Корнєв, 2006).

Феномен контрсугестії пов'язаний з протилежним механізмом – недовірою до повідомлення й ілюструє саме ступінь опору навіюванню, який робить окрема особистість (Ануфрієва та ін., 2006: 24). Слід звернути увагу на те, що з одного боку, контрсугестія зумовлює психологічну незалежність людини, розвиток її самостійності та індивідуальності, що сприяє формуванню власної думки, соціально-політичної позиції (Петровський, 2015). З іншого боку, контрсугестія може бути причиною виникнення бар'єрів комунікації. Її видами є:

- уникнення (джерела впливу, контакту, людей, певних ситуацій, наприклад, небезпеки «шкідливого» впливу), несприймання повідомлення тощо);

- нерозуміння (неприйняття логіки й аргументів іншого, мовні бар'єри, неправильне розуміння смислового навантаження слів і висловів);

- авторитет (поділ людей, джерел інформації на авторитетні і неавторитетні, довіра першим, відмова в цьому іншим) (Коваленко, Корнєв, 2006).

Загалом контрсугестія пов'язана із критичністю сприймання і мислення та спонукає людину ставитися з певною недовірою до всього. Дія механізму контрсугестії базується на постійному співвіднесенні почутого з реальною дійсністю або з індивідуальним минулим досвідом (Савенкова, 2011: 130).

В інформаційно-психологічному вимірі війни виокремлюють такі тактики контрсугестії:

- недовіра до джерела інформації;
- попередження про здійснення впливу;
- спростування аргументів адресанта повідомлення;

- використання декількох джерел інформації для виявлення максимально об'єктивного стану речей;

- збереження емоційної рівноваги (Богданова, 2016).

У виробленні колективної контрсугестії особливе місце належить системі освіти, яка розвиває громадянські якості, патріотизм, любов до Батьківщини. На розвиток колективної ідентичності має вплив національна ідея, як система ціннісних установок, що виражені самосвідомістю народу, задають цілі особистого і національного розвитку в історичній перспективі, містять національні пріоритети, ідеї і традиції, які виступають більш зна-

чимими, ніж будь-які інформаційні впливи ззовні (Школик, 2019: 155).

Розглядаючи сугестію і контрсугестію крізь призму критичного мислення слід зазначити, що ефективність психологічного впливу пропагандистських технік і технологій є найбільшою в разі некритичного сприймання інформації реципієнтами, відсутності бажання аналізувати реальний стан речей (Марченко, 2022). Це актуалізує потребу в контрсугестії як здатності людини захищатися від зовнішніх інформаційних впливів, яка передбачає готовність до сприйняття інформації, що містить сугестивний потенціал, усвідомлення маніпулятивного впливу, збереження критичності сприйняття інформації, наявності раціональних сумнівів і недовіри (Богданова, 2016).

Під критичним мисленням розуміють мислення вищого порядку, яке спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших, забезпечує відкритість новим ідеям і знанням, прийняття найбільш оптимальних рішень в процесі розв'язання проблемних завдань, формулювання висновків, виконання професійної діяльності, сприяє розвитку креативності і формує творчу особистість (Євменова, 2022). Критичне мислення передбачає поєднання логічних, рефлексивних і творчих навичок у процесі самостійного пізнання дійсності, дозволяє робити аргументовані оцінки й висновки, приймати обґрунтовані рішення, створювати нові ідеї в умовах інформаційної невизначеності й суперечливості (Починкова, 2021).

Основними причинами дефіциту навичок критичного мислення, які пов'язані між собою, за результатами опитування громадськості є технології, зміни соціальних норм і система освіти. Інтернет використовують для впливу на громадську думку. Соціальні мережі заохочують групове мислення, емоційне мислення та нагромадження. Національна система освіти потребує більшої підтримки щодо розвитку критичного мислення (Critical Thinking Survey Report, 2020).

На рис. 1 авторами представлена схема моделі адекватного функціонування особистості в середовищі інформаційного суспільства крізь призму критичного мислення як чинника інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості, одним із ефективних шляхів розвитку якого є система освіти.

Збереження адекватного функціонування особистості в умовах інформаційно-психологічної війни є актуальним завданням. У цьому контексті звертаємо увагу на те, що критичне мислення

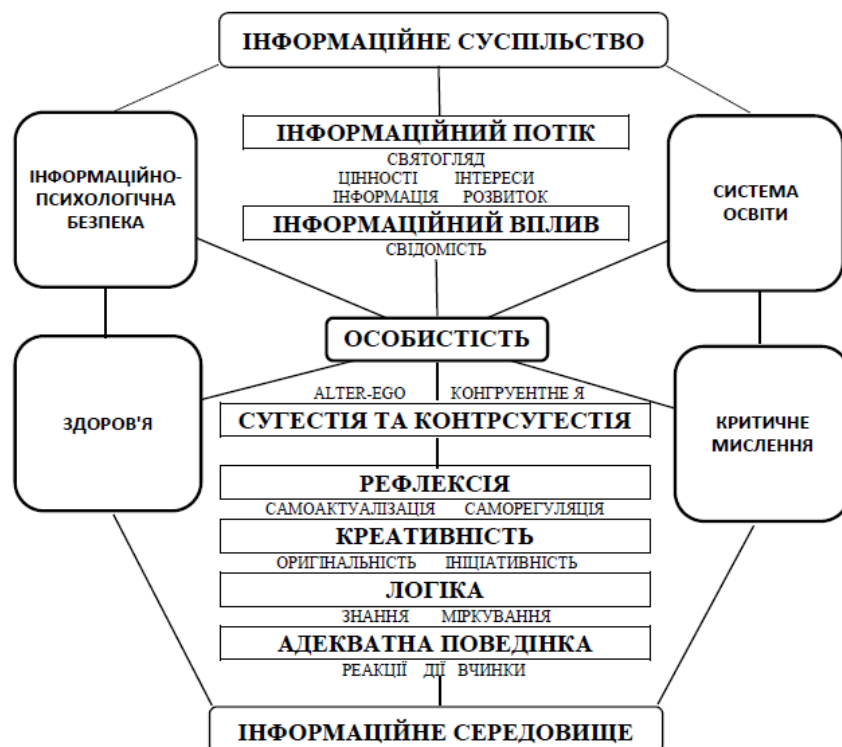

Рис. 1. Модель адекватного функціонування особистості в інформаційному суспільстві

супроводжується інтерпретацією, аналізом, оцінкою і поясненням подій в декількох аспектах:

– *інформаційно-смісловий* – запобігання когнітивній дезорієнтації людини, зламу цілісної картини світу внаслідок ворожого інформаційно-психологічного впливу.

– *інформаційно-емоційний* – запобігання руйнації емоційного життя, непропорційному зміщенню акцентів у нормальних життєвих інтересах, сприяння збереженню здатності до адекватного сприйняття дійсності;

– *інформаційно-моральний* – збереження непохитними засвоєних норм моралі, адекватних уявлень про добро і зло;

– *історичний* – збереження національного коріння, запобігання втраті колективної пам'яті, виробленої культурно-соціальним буттям, трансформації аксіологічної системи координат (Марченко, 2022);

– *аксіологічний* – розширення здатності протистояти інформаційному тиску, негативному навіюванню, маніпулюванню (Зінсу, 2019).

Критичне сприйняття інформації в інформаційно-психологічному вимірі війни передбачає формування вміння розпізнавати найпоширеніші фейки (фото, відео, текст), які активно поширюються через соціальні мережі та мас-медіа. Фейки слід ретельно фільтрувати і розділяти факти та

абсурд. Доволі часто у фейках спеціально створюють підґрунтя під якусь придуману новину та для посилення її правдоподібності посилаються на авторитетні ЗМІ (Мудра, 2016).

За результатами DRI 2021 Україна продемонструвала найбільшу стійкість до зовнішньої дезінформації (Disinformation Resilience Index in Central and Eastern Europe, 2021). Критичне осмислення інформації зменшує ймовірність тотального маніпулятивного впливу. Щоб орієнтуватися в інформаційному середовищі, потрібно здійснювати конкретні втручання, які допомагають навчитися виявляти маркери дезінформації та виробити здорові навички збору інформації. Такі втручання за допомогою системи освіти дозволять забезпечити позитивний соціальний ефект щодо розвитку навичок критичного мислення.

Висновки. Адекватне функціонування особистості передбачає взаємодією сугестії і контрсугестії, які складають основу саморегуляції індивіда, де провідним механізмом виступає рефлексія. В інформаційно-психологічному вимірі війни сугестія є одним із найбільш дієвих способів маніпулятивного впливу, має латентний характер і не усвідомлюється реципієнтом, у якого складається враження самостійності формування об'єктивної думки щодо певного об'єкта або явища. Повністю позбавитися впливу сугестії неможливо, оскільки

це призведе до невідвортної соціальної дезінтеграції, однак можна обмежити, локалізувати і зменшити її вплив. Контрсугестія забезпечує здатність людини захищатися від зовнішніх інформаційних впливів маніпулятивного характеру, готовність усвідомлювати відповідні впливи, сприймати їх раціонально і критично, співвідносити з реальною дійсністю.

Критичне мислення як чинник інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості в сучасних умовах війни характеризується тим, що поєднує в собі логічні, рефлексивні і творчі навички; супроводжується інтерпретацією, аналізом, оцінкою і поясненням подій; посилює стійкість суспільства до дезінформації та інших видів агре-

сивної інформації; забезпечує можливість адекватного реагування, захисту і спротиву інформаційним впливам маніпулятивного характеру.

Одним із шляхів розвитку критичного мислення є освіта. Оволодіння навичками критичного мислення допомагає навчитися орієнтуватися в інформаційному середовищі, виявляти маркери дезінформації та виробити здорові навички збору інформації.

Окреслений на теоретичному рівні зв'язок критичного мислення, сугестії і контрсугестії в інформаційно-психологічному вимірі війни визначає простір подальших наукових розвідок на емпіричному рівні за цим напрямом, що і буде здійснено в наступних публікаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. М., Туриніна О. Л. Соціальна психологія: навч.-метод. комплекс. Київ: МАУП, 2006. 200 с.
2. Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку XXI ст.: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 / Донецький національний університет. Вінниця, 2016. 20 с.
3. Богданова О. В. Формування критичного мислення курсантів під час навчання. *Збірник наукових праць Національної академії Національної гвардії України*. 2020. Вип. 2 (36). С. 11–14. DOI: <https://doi.org/10.33405/2409-7470/2020/2/36/22356>
4. Бутенко Н. Ю. Комунікативна майстерність викладача: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 336 с.
5. Горбенко Ю.Л. Рефлексія та критичне мислення особистості в інформаційному суспільстві. *Технології розвитку інтелекту*. 2021. Вип. 5. № 1 (29). DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2021.5.1.2>
6. Євменова О.К. Шляхи формування критичного мислення в умовах інформаційної війни. *ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XXI Міжнар. наук.-практ. конф. здоб. вищ. освіти і молод. учених: [у 2-х т.]*. Т. 1 (Київ, 18–20 трав. 2022 р.) / ред. кол.: Н. В. Ладогубець, А. М. Кокарева та ін.; Національний авіаційний університет. Київ: НАУ, 2022. С. 233–235.
7. Ємець Н. А. Сучасні підходи до управління масовою свідомістю і поведінкою. *Соціальні інновації в контексті реформаційних змін: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернігів, 21 лист. 2021 р.). Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С. 32–36.
8. Жданова І. В., Бондаренко Л. О., Велічко А. В. Психологічні аспекти інформаційного впливу під час воєнних дій в Україні. *Габітус*. 2022. Вип. 41. С. 222–226. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.39>
9. Зінсу О. І. Роль критичного мислення у формуванні правомірної поведінки особистості. *Молодий вчений*. 2019. № 4 (68). С. 130–133. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-30>
10. Картування сфери діаграмотності в Грузії, Латвії, Молдові та Україні. Україна. Аналітичний звіт. 2021. 33 с. URL: <http://surl.li/jmgtw> (дата звернення: 15.07.2023).
11. Коваленко А.Б., Корнев М.Н. Соціальна психологія: підручник. К.: Геопринт, 2006. 400 с.
12. Козаченко Н. Критичне мислення та феміністична епістемологія. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Вип. 38, С. 50–56. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.6>
13. Мазяр О.В. Психофізіологічні механізми виникнення особистісної проблематики. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Сер. 12. Психологічні науки. 2006. Вип. 12 (37). С. 107–113.
14. Марченко О. Г. Критичне мислення як фактор протидії ворожому інформаційно-політичному впливу. *Особистість, Суспільство, Війна*. Харків, 2022. URL: <http://surl.li/jljph> (дата звернення: 15.07.2023)
15. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. Вип. 15. С. 184–188. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/trj.2016.15.694>
16. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія маніпулювання масовою свідомістю й поведінкою. *Вісник Прикарпатського університету*. Філософські і психологічні науки. 2006. Вип. VII. С. 135–151.
17. Опитування USAID-INTERNEWS «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2019 р.». 63 с. URL: <http://surl.li/jkva0> (дата звернення: 10.07.2023).
18. Петровський П. М. Методологія наукового дослідження в галузі державного управління: навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2015. 240 с.
19. Пістунів І.М., Антонюк О. П. Логічні та статистичні основи критичного мислення: навч. посіб. Д.: НТУ «ДП», 2019. 177 с. URL: <http://pistunovi.inf.ua/OKM.pdf> (дата звернення: 15.07.2023).
20. Подозорова А. В., Барильник-Куракова О. А. Впровадження технології розвитку критичного мислення у закладах вищої освіти морського профілю під час навчання фізики. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 2 (191). С. 26–32. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-2\(191\)-26-32](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-2(191)-26-32)

21. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2021. 572 с.
22. Публічна комунікація: навч. посіб. для студ. ВНЗ спец. 052 «Політологія» й слухачів спец. 281 «Публічне управління та адміністрування» / за заг. ред. В. І. Шарого. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2020. 330 с.
23. Розвиток медіаграмотності в Україні. Аналітичний документ. / Упор. Т. Шевченко, В. Ковтун, В. Єрмоленко, А. Кулаков, О. Кравченко. 2021. 29 с. URL: <http://surl.li/hilwx> (дата звернення: 11.07.2023).
24. Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа 2021. Опитування USAID-Internews. 78 с. URL: <http://surl.li/cvlgv> (дата звернення: 10.07.2023).
25. Савенкова Л. О. Педагогічна риторика: зб. міні-кейсів. Київ : КНЕУ, 2011. 152 с.
26. Саух П. Розвиток критичного мислення як провідний тренд сучасного освітнього процесу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2021. Вип. 2. С. 7–15.
27. Терно С. О. Критичне мислення як інструмент проведення правоосвітніх заходів у загальноосвітніх навчальних закладах: рідер для вчителів – учасників тренінгу. Київ: Координатор проєктів ОБСЄ в Україні, 2016. 78 с.
28. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії): посіб. для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.
29. Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р. Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа. 102 с. URL: <http://surl.li/fgspb> (дата звернення: 10.07.2023).
30. Школик В. Чи можна перемогти в інформаційній війні? *Захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах*: зб. тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. конфер. молод. учених, студ. і курсантів (Львів, 28 лист. 2019 р.). Львів: ЛДУ БЖД, 2019. С. 153–155.
31. Щорічне опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р.». 68 с. URL: <http://surl.li/abcyy> (дата звернення: 10.07.2023).
32. Bagheri F., Ghanizade A. Critical Thinking and Gender Differences in Academic Self-regulation in Higher Education. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*. 2016. Vol. 3. № 3. P. 133–145.
33. Critical Thinking Survey Report. Reboot Foundation. 2020. URL: <http://surl.li/jmfzl> (Last accessed: 20.07.2023)
34. Disinformation Resilience Index in Central and Eastern Europe in 2021 / Eds P. Havlíček, A. Yeliseyeu. Warsaw, 2021. 272 p.
35. Lootah S., Simon A. Arab Human Capital Challenge: The Voice of CEO's. Mohammed Bin Rashid AlMaktoun Foundation. 2009. URL: <http://surl.li/jmfzp> (Last accessed: 20.07.2023)
36. Phan H. P. Critical thinking as a self-regulatory process component in teaching and learning. 2010. *Psicothema*. Vol. 22. № 2. P. 284–292.
37. Shubina I., Kulakli A. Critical Thinking, Creativity and Gender Differences for Knowledge Generation in Education. 2019. *Literacy Information and Computer Education Journal*. Vol. 10. Issue 1. P. 3086–3093. DOI:10.20533/licej.2040.2589.2019.0405

REFERENCES

1. Anufriieva, N. M., Zelynska, T. M., & Turykina, O. L. (2006). *Sotsialna psykholohiia [Social Psychology]*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
2. Bohdanova, I. V. (2016). Suhestyvnyi potentsial pretsedentnykh odynyts v ukrainskomu mediinomu dyskursi pochatku 21 st. [The suggestive potential of precedent units in Ukrainian media discourse at the beginning of the 21st century]. Thesis abstract. Vinnytsia [in Ukrainian].
3. Bohdanova, O. V. (2020). Formuvannya krytychnoho myslennia kursantiv pid chas navchannia [Formation of critical thinking of cadets during training]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Natsionalnoi hvardii Ukrainy*, 2 (36). 11–14. <https://doi.org/10.33405/2409-7470/2020/2/36/223546> [in Ukrainian].
4. Butenko, N. Y. (2005). Komunikatyvna maisternist vykladacha [Communicative skill of the teacher]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
5. Horbenko, Y. L. (2021). Refleksii ta krytychne myslennia osobystosti v informatsiinomu suspilstvi [Reflection and critical thinking of the individual in the information society]. *Tekhnologii rozvytku intelektu*, 5, 1(29). <https://doi.org/10.31108/3.2021.5.1.2> [in Ukrainian].
6. Yevmenova, O.K. (2022). Shliakhy formuvannia krytychnoho myslennia v umovakh informatsiinoi viiny [Ways of forming critical thinking in the conditions of information war.] (p. 233–235). *POLIT. Suchasni problemy nauky. Humanitarni nauky* (Kyiv, May 18–20, 2022). Kyiv: NAU [in Ukrainian].
7. Yemets, N. A. (2021). Suchasni pidkhody do upravlinnia masovoiu svidomistiu i povedinkoiu [Social innovations in the context of reformations changes] (p. 32–36). *Sotsialni innovatsii v konteksti reformatsiinykh zmin* (Chernihiv, November 21, 2021). Chernihiv : Chernihivska politekhnika [in Ukrainian].
8. Zhdanova, I. V., Bondarenko, L. O., & Velichko, A. V. (2022). Psykholohichni aspekty informatsiinoho vplyvu pid chas voiennykh dii v Ukraini [Psychological aspects of information influence during military operations in Ukraine]. *Habitus*, 41. 222–226. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.39> [in Ukrainian].
9. Zinsu, O. I. (2019). Rol krytychnoho myslennia u formuvanni pravomirnoi povedinky osobystosti [The role of critical thinking in the formation of lawful behavior of an individual]. *Molodyi vchenyi*, 4 (68). 130–133. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-30> [in Ukrainian].

10. Kartuvannia sfery mediahramotnosti v Hruzii, Latvii, Moldovi ta Ukraini. Ukraina. Analitychnyi zvit. (2021) [Mapping the field of media literacy in Georgia, Latvia, Moldova and Ukraine. Analytical report]. URL: <http://surl.li/jmgtw> (Last accessed: 15.07.2023) [in Ukrainian].
11. Kovalenko, A. B., & Korniev, M. N. (2006). Sotsialna psykholohiia [Social Psychology]. Kyiv: Neoprynt [in Ukrainian].
12. Kozachenko, N. (2021). Krytychne myslennia ta feministychna epistemolohiia [Critical thinking and feminist epistemology]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*, 38, 50–56. <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.6> [in Ukrainian].
13. Maziar, O.V. (2006). Psykhofiziologichni mekhanizmy vynyknennia osobystisnoi problematyky [Psychophysiological mechanisms of the emergence of personal problems]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Psykhologichni nauky*, 12 (37). 107–113. [in Ukrainian].
14. Marchenko, O. H. (2022). Krytychne myslennia yak faktor protydii vorozhomu informatsiino-politychnomu vplyvu [Critical thinking as a factor in counteracting hostile informational and political influence]. *Osobystist, Suspilstvo, Viina*. Kharkiv URL: <http://surl.li/jljph> (Last accessed: 15.07.2023) [in Ukrainian].
15. Mudra, I. (2016). Poniattia “feik” ta yoho vydy u ZMI [The concept of “fake” and its types in mass media]. *Tele- ta radiozhurnalistyka*, 15. 184–188. <http://dx.doi.org/10.30970/trj.2016.15.694> [in Ukrainian].
16. Orban-Lembryk, L. E. (2006). Psykhologhiia manipuliuvannia masovoiu svidomistiu y povedinkoiu [Psychology of manipulation of mass consciousness and behavior]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Filosofski i psykhologichni nauky*, 7. 135–151. [in Ukrainian].
17. Opytuvannia USAID-INTERNEWS “Stavlennia naseleння do ZMI ta spozhyvannia riznykh typiv media u 2019 r.”. (2019). [USAID-INTERNEWS survey “Attitude of the population towards mass media and consumption of different types of media in 2019”]. URL: <http://surl.li/jkva0> (Last accessed: 10.07.2023). [in Ukrainian].
18. Petrovskiy, P. M. (2015). Metodolohiia naukovoho doslidzhennia v haluzi derzhavnoho upravlinnia [Methodology of scientific research in the field of public administration]. Lviv : LRIDU NADU [in Ukrainian].
19. Pistunov, I. M., & Antoniuk, O. P. (2019). Lohichni ta statystychni osnovy krytychnoho myslennia [Logical and statistical foundations of critical thinking]. D.: NTU “DP”. URL: <http://pistunovi.inf.ua/OKM.pdf> (Last accessed: 15.07.2023). [in Ukrainian].
20. Podozorova, A. V., & Baryluk-Kurakova, O. A. (2020). Vprovadzhenia tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia u zakladakh vyshchoi osvity morskoho profilu pid chas navchannia fizyky [Implementation of the technology for the development of critical thinking in institutions of higher education of the marine profile during the study of physics]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 2 (191). 26–32. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-2\(191\)-26-32](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-2(191)-26-32) [in Ukrainian].
21. Pochynkova, M. M. (2021). Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training]. Dissertation. Starobilsk [in Ukrainian].
22. Sharoho V. I. (Ed). (2020). Publichna komunikatsiia [Public communication]. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Y. A. [in Ukrainian].
23. Shevchenko, T., Kovtun, V., Yermolenko, V., Kulakov, A., & Kravchenko, O. (2021). Rozvytok mediahramotnosti v Ukraini. Analitychnyi dokument [Development of media literacy in Ukraine. Analytical document]. URL: <http://surl.li/hilwx> (Last accessed: 11.07.2023). [in Ukrainian].
24. Stavlennia naseleння do media ta spozhyvannia riznykh typiv media 2021. Opytuvannia USAID-Internews. (2021). [Attitudes of the population towards media and consumption of different types of media 2021. USAID-Internews survey]. URL: <http://surl.li/cvivy> (Last accessed: 10.07.2023). [in Ukrainian].
25. Savenkova, L. O. (2011). Pedahohichna rytoryka: zb. mini-keisiv. [Pedagogical rhetoric: a collection of mini-cases]. Kyiv : KNEU [in Ukrainian].
26. Saukh, P. (2021). Rozvytok krytychnoho myslennia yak providnyi trend suchasnoho osvitnoho protsesu [Development of critical thinking as a leading trend of the modern educational process]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka*, 2. 7–15. [in Ukrainian].
27. Terno, S. O. (2016). Krytychne myslennia yak instrument provedennia pravoosvitnikh zakhodiv u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh: rider dlia vchyteliv – uchasnykiv treninhu [Critical thinking as a tool for conducting legal educational activities in general educational institutions: a reader for teachers – training participants]. Kyiv [in Ukrainian].
28. Terno, S. O. (2011). Teoriia rozvytku krytychnoho myslennia (na prykladi navchannia istorii) [The theory of the development of critical thinking (on the example of learning history)]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
29. Ukrainski media, stavlennia ta dovira u 2022 r. Opytuvannia USAID-Internews shchodo spozhyvannia media (2022). [Ukrainian media, attitudes and trust in 2022 USAID-Internews media consumption survey]. URL: <http://surl.li/fgspb> (Last accessed: 10.07.2023). [in Ukrainian].
30. Shkolyk, V. (2019). Chy mozhna peremohty v informatsiinii viini? (Is it possible to win the information war?). (p. 153–155). *Zakhyst informatsii v informatsiino-komunikatsiinykh systemakh* (Lviv, November 28, 2019). Lviv: LDU BZhD. [in Ukrainian].
31. Shchorichne opytuvannia USAID-Internews “Stavlennia naseleння do ZMI ta spozhyvannia riznykh typiv media u 2020 r.” (2020). [Annual USAID-Internews survey “Attitudes of the population towards mass media and consumption of different types of media in 2020”]. URL: <http://surl.li/abcy> (Last accessed: 10.07.2023). [in Ukrainian].
32. Bagheri F. & Ghanizade A. (2016). Critical Thinking and Gender Differences in Academic Self-regulation in Higher Education. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 3 (3), 133–145.

-
33. Critical Thinking Survey Report. Reboot Foundation. (2020). URL: <http://surl.li/jmfzl> (Last accessed: 20.07.2023)
34. Havlíček P. & Yeliseyeu A. (Eds). (2021). Disinformation Resilience Index in Central and Eastern Europe in 2021. Warsaw
35. Lootah S. & Simon A. (2009). Arab Human Capital Challenge: The Voice of CEO's. Mohammed Bin Rashid AlMaktoun Foundation. URL: <http://surl.li/jmfzp> (Last accessed: 20.07.2023).
36. Phan H. P. (2010). Critical thinking as a self-regulatory process component in teaching and learning. *Psicothema*, 22 (2). 284–292.
37. Shubina I. & Kulakli A. (2019). Critical Thinking, Creativity and Gender Differences for Knowledge Generation in Education. *LICEJ*, 10 (1). 3086–3093. DOI:10.20533/licej.2040.2589.2019.0405

Оксана КУЧЕРЯВА,
orcid.org/0000-0001-5946-3892
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) oksana.kuch@gmail.com

СИСТЕМА РОБОТИ З РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Емоційний інтелект розглядають як одну з ключових компетентностей, важливих складових сучасної освіти, тому в новій українській школі багато уваги приділяють емоційному вихованню учнів, розвитку в них соціальних і комунікативних умінь. У статті порушено проблему розвитку емоційного інтелекту студентів філологічного факультету. З цією метою було запропоновано й описано систему вправ, яка впроваджувалась у межах навчальної дисципліни «Сучасна українська мова». В основу класифікації було покладено поняття емоційного інтелекту, розроблене Дж. Маєром, П. Саловес і Д. Гоулманом. Відповідно до структури емоційного інтелекту охарактеризовано й проілюстровано вправи, спрямовані на вербалізацію емоційного стану; пошук «потіку натхнення» (творчі вправи); асоціювання з позитивним досвідом (асоціативні вправи); розвиток емпатії, соціальних умінь. При цьому для створення позитивного психологічного мікроклімату на лекційних і практичних заняттях із сучасної української мови означені вправи й завдання пропонувались на етапі мотивації, визначення мети й завдань заняття («Усмішка по колу», «Словесний малюнок», «Намалюй за хвилинку», «Дерево пророцтва»), на етапах сприймання й закріплення навчального матеріалу («Внутрішній голос», мініесе «Яке запитання приніс мені цей день?»); на етапі формулювання висновків, рефлексії («Незакінчене речення», картки самооцінювання). Ефективними виявилися вправи на вербалізацію емоційного стану, які передбачали роботу зі словником емоцій, емоційно забарвленою лексикою, художніми текстами, творами мистецтва. Означену групу доповнювали завдання на взаємодопомогу («Корисна порада») та розвиток емпатії («Творча мовленнєва розминка»). Відповідно до характеристик емоційного інтелекту мовні й мовленнєві вправи доповнено асоціативними (асоціативний ланцюжок, асоціативний малюнок) й творчими завданнями. Мовленнєво-творчі вправи з опорою на позитивну мотивацію, пошук стану натхнення забезпечували розкриття й вдосконалення творчих здібностей студентів. Збагачення емоційної сфери здобувачів освіти цілком пов'язане з розвитком соціальних умінь, що досягалось завдяки організації командної роботи (проектна діяльність, диспути, дискусії, ситуативні або проблемні завдання).

Ключові слова: емоційний інтелект, студенти філологічного факультету, сучасна українська мова.

Oksana KUCHERIAVA,
orcid.org/0000-0001-5946-3892
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian Philology
and Teaching Methods of Profession-Oriented Disciplines
State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"
(Odesa, Ukraine) oksana.kuch@gmail.com

THE SYSTEM OF WORK FOR THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF STUDENTS OF THE FACULTY OF PHILOLOGY

Emotional intelligence is considered one of the key competencies, important components of modern education, therefore, in the new Ukrainian school, a lot of attention is paid to the emotional education of students, the development of their social and communication skills. The article deals with the problem of developing the emotional intelligence of students of the Faculty of Philology. For this purpose, a system of exercises is proposed and described, which has been implemented within the educational discipline "Modern Ukrainian Language". The classification is based on the concept of emotional intelligence developed by John D. Mayer, P. Salovey, and D. Goleman. A system of exercises is classified and illustrated: exercises on the verbalization of the emotional state, creative tasks, associative exercises, exercises aimed at development empathy and social skills. At the same time, in order to create a positive psychological microclimate in lectures and practical classes on the modern Ukrainian language, certain exercises and tasks have been offered at the stage of motivation, determining the purpose and tasks of the class ("Smile in a circle", "Word picture", "Draw in a minute",

“Tree of Prophecies”), at the stages of perceiving and consolidating the educational material (“Inner voice”, essay “What question has this day brought me?”); at the stage of formulating conclusions, reflection (“Unfinished sentence”, self-assessment cards). Exercises on the verbalization of the emotional state, which involved working with a dictionary of emotions, emotionally colored vocabulary, fiction texts, and works of art, proved to be effective. The specified group has been supplemented with tasks for mutual assistance (“Useful advice”) and development of empathy (“Creative speech warm-up”). According to the characteristics of emotional intelligence, language and speech exercises are supplemented with associative (associative chain, associative drawing) and creative tasks. Speech and creative exercises based on positive motivation, searching for a state of inspiration ensure the disclosure and improvement of students’ creative abilities. The enrichment of students’ emotional sphere is closely related to the development of social skills, which has been achieved due to the organization of teamwork (project activities, debates, discussions, situational or problem tasks).

Key words: emotional intelligence, students of the Faculty of Philology, Modern Ukrainian language.

Постановка проблеми. На сьогодні при розробці робочих навчальних програм, методичних і дидактичних матеріалів до лекційних і практичних занять для учнів та студентів різних закладів освіти багато уваги приділяють розвитку соціальних і комунікативних компетентностей. Так, сучасний випускник ЗВО повинен не лише добре орієнтуватись у предметній галузі та професійній діяльності, але й мати належний рівень сформованості соціальної компетентності, зокрема виявляти здатність до міжособистісної взаємодії, роботи в команді, керувати власними емоційними станами тощо. З цього приводу Деніел Гоулман зазначав: «Те, як добре складеться наше життя, залежить не тільки від нашого IQ, але й від емоційного інтелекту. Насправді розумові здібності не можуть розкритися сповна без участі емоційного інтелекту» (Гоулман, 2020: 72). До уваги важливо взяти й таке висловлення відомого психолога: «Дитинство та юність – це ті найважливіші моменти, коли ми маємо можливість сформувати необхідні емоційні звички, які згодом керуватимуть нашим життям» (Гоулман, 2020: 29).

Коло питань, пов’язаних з емоційним інтелектом, достатньо широке. Природно, що вони знаходяться у полі зору нової української школи. Водночас необхідно враховувати той факт, що школа потребує вчителів, готових дбати як про своє психічне здоров’я, так і своїх учнів, тому **предметом дослідження** було обрано практику збагачення емоційного інтелекту студентів філологічного факультету.

У статті ми поставили за **мету** впорядкувати й описати систему вправ, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту студентів філологічного факультету на лекційних і практичних заняттях із сучасної української мови.

Аналіз досліджень. У розумінні сутності й моделі емоційного інтелекту ми спиралась на праці Дж. Маєра, П. Саловея, Д. Гоулмана. Поняття соціального або міжособистісного інтелекту як одного з важливих факторів розвитку особистості, її здібностей розкрито в наукових

розвідках Р. Стернберга, Р. Торндайка, Дж. Гілфорда, Г. Гарднера та інших. До вивчення емоційного інтелекту звертались українські дослідники: О. І. Власова, Е. І. Носенко та Н. В. Коврига, О. П. Лящ, О. П. Саннікова, М. М. Шпак.

У лінгводидактичному аспекті базовим виступив Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (Професійний стандарт, 2020), в якому описано емоційно-етичну компетентність учителя.

Важливість порушеної проблеми підтвердив аналітичний огляд нормативних документів міждержавних структур (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Міжнародний департамент стандартів та некомерційних міжнародних організацій і фондів (Партнерство для навчання 21-го століття, Світовий освітній форум та ін.), проведений С. В. Толочко (Толочко, 2018). У результаті аналізу було встановлено, що особистісні якості (соціальні та емоційні навички, культурна обізнаність, уміння взаємодіяти з іншими, емпатія), тобто емоційний інтелект, у більшості документів вважають однією з ключових компетентностей, важливих складових освіти (Толочко, 2018).

Для розвитку емоційної компетентності використовують сучасні освітні технології, інтерактивні вправи й завдання. Згадаємо навчально-методичні посібники І. М. Матійків «Тренінг емоційної компетентності» (2012), Т. М. Котик «Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи» (2020), Г. І. Савонової «Розвиток емоційного інтелекту в закладі загальної середньої освіти» (2021) тощо.

На часі порушити питання про психологічний та емоційний комфорт студентів філологічних факультетів на лекційних і практичних заняттях у ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, емоційний інтелект – це здатність розуміти й керувати власними емоціями та емоціями інших.

Приміром, Д. Гоулман у визначенні емоційного інтелекту акцентує такі «життєво необхідні здібності», як «спроможність сприймати емоційний імпульс» (Гоулман, 2020: 28), «здатності мотивувати себе і, незважаючи на труднощі, наполегливо йти до мети, вміння стримувати імпульсивні дії та відкладати задоволення, контролювати свій настрій і не дозволяти стражданням блокувати раціональне мислення, співпереживати й сподіватися» (Гоулман, 2020: 77). Іншими словами, «це головна здібність, що здатна впливати на всі інші вміння, допомагаючи або, навпаки, заважаючи їм» (Гоулман, 2020: 154).

Дж. Маєр і П. Саловеї пропонують розгорнуте визначення емоційного інтелекту, виділяючи в його основі п'ять категорій:

1. Усвідомлення власних емоцій (самосвідомість).
2. Управління емоціями.
3. Самомотивація, уміння контролювати емоції.
4. Вміння розпізнавати емоції інших людей (емпатія).
5. Уміння будувати стосунки (соціальна компетентність) (Гоулман, 2020: 94).

Кожну з означених категорій можна розглядати як критерій для відбору системи вправ і завдань, стратегій поведінки й тем для обговорення, що сприятимуть емоційній активізації здобувачів освіти. Власне, відповідно до структури емоційного інтелекту ми звернули увагу на вправи, спрямовані на:

- вербалізацію емоційного стану;
- пошук «потому натхнення», за Д. Гоулманом (творчі вправи);
- асоціювання з позитивним досвідом (асоціативні вправи);
- розвиток емпатії;
- розвиток соціальних умінь.

Розробляючи стратегію емоційного виховання, Д. Гоулман наголошував не на обхідності «створити новий курс», а зв'язати означену стратегію «з іншими предметами, які вже викладають» (Гоулман, 2020: 462). Тому особливість пропонуваної системи вправ полягала в тому, що вона впроваджувалась у межах навчальної дисципліни «Сучасна українська мова». При цьому з метою створення позитивного психологічного мікроклімату на лекційних і практичних заняттях завдання на розвиток емоційного інтелекту пропонувались на етапі мотивації, визначення мети й завдань заняття, формулювання висновків, рефлексії. Зрозуміло, що, крім мотивуючого вступу, доцільно використовувати завдання й для поточної мотивації, а саме на етапах сприймання й закріплення навчального матеріалу.

Традиційно на етапі мотивації навчальної діяльності студентів використовують завдання, що мають зв'язок з майбутньою професійною діяльністю, життєвим досвідом або розкривають практичну значущість навчального матеріалу. Однак позитивна мотивація відіграє набагато більшу роль: надає впевненості й наполегливості в досягненні мети, подоланні труднощів, активізує. Такі вправи, як «Хвилина тиші», «Кошик для сміття», «Усмішка по колу», «Тепло душі» займають одну-дві хвилини заняття, але дозволяють зняти напругу, переживання студентів і налаштувати їх на подальшу продуктивну інтелектуальну діяльність. Окремо розглянемо вправи та їх варіанти відповідно до специфіки навчальної дисципліни «Сучасна українська мова».

Вправа 1. «Словесний малюнок». У який би колір ви розфарбували сьогоднішній ранок / день? Кому б і за що ви сьогодні подякували? Обміняйтеся думками в парах / групах.

Опишіть 3–4 іменниками / прикметниками / дієсловами свій настрій на початку практичного заняття. Чому ви вибрали саме ці характеристики?

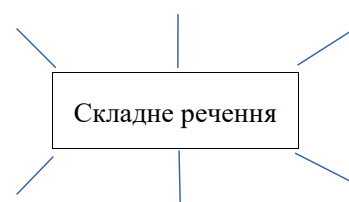
Доберіть порівняння / метафори / епітети, які передають ваш настрій.

Вправа 2. «Намалюй за хвилинку». Прочитай вірш. Намалюй в яві / словесно настрої вірша. Добери порівняння / епітети до настрою поезії. З якими кольорами асоціюється вірш?

На етапі мотивації можна використовувати такі інтерактивні вправи, як «Дерево пророцтв», «Цікавий факт», «Натхненні рядки», опрацьовувати притчі, афоризми, крилаті вислови, прислів'я та обговорювати, які образи вони викликають у студентів, пропонувати їм словесно або графічно передати свої почуття.

Наприклад, на першому практичному занятті із «Сучасної української мови» з теми «Складне речення. Складносурядне речення» студентам пропонуються для роботи прислів'я «Книгу читають не очима, а розумом», «Хліб насаджує тіло, а книга – розум», «Книга для дітей, що волога для полів», «Дім без книги – день без сонця» і завдання до них:

1. Розкрийте зміст прислів'їв. Поміркуйте, як прислів'я пов'язані з темою розділу. Складіть асоціативний куц до слова «Складне речення».

2. Запишіть свої очікування від вивчення розділу «Складне речення»:

- Я хочу навчитися / дізнатися ...
- Мені було б цікаво з'ясувати / виконати ...
- Сподіваюся ...

Як підкреслює Д. Гоулман, «мотивацією для все більшого вдосконалення в будь-якій сфері діяльності (...) є, принаймні частково, можливість відчувати натхнення в процесі роботи» (Гоулман, 2020: 175), адже «студенти, які відчують натхнення в процесі навчання, стають успішними, незалежно від їхнього розумового потенціалу, що визначається результатами тесту на досягнення» (Гоулман, 2020: 176). Натхнення є складовою творчої діяльності, до якої нас спонукають різні чинники: природа, мистецтво, література, цікаві зустрічі, дискусії тощо. Віднайти «потік натхнення» на практичних заняттях із сучасної української мови допоможуть мовні й мовленнєві вправи з елементами творчих завдань, наприклад:

Вправа 3. Прочитайте уривки з творів Зірки Мензатюк. Виділіть закінчення іменників у кличному відмінку. Розкрийте роль кличного відмінка в українській мові. Зверніть увагу на сполучення прикметників з іменниками у формі кличного відмінка. Уявіть, що ви у квітучому саду. Складіть і запишіть звертання-компліменти до улюблених квіток.

Бузочку-раю! Земля пахне квітом, листом, молодим зіллям, а ти – найзапашніший (Бузок).

Мальво, палахкотюча свічко, що літо тебе поставило перед сонцем, як перед іконою! (...) Мальво, струнка красуне в темно-вишневих стрічках! Чого ти в Господа просиш за свою щирину молитву? (Мальва).

Шляхетна біла лілеє, квітко з ангельської руки! На грядці ти мов на троні (...). Маленькі червоні сонечка, равлики та мурахи тебе величають: «Ваша високосте!» (...) Снігоцвіте з Тарасових віршів, царівно із казки Лесиної! Скажи мені, де твоє царство? (Лілея).

– Паничку чорнобривчику, а вже літо серпневе! Пшеницю жне, снопи кладе, палке, жарке, від сонця аж руде! (Чорнобривець).

Творчі завдання як частину самостійної роботи студента слід урізноманітнювати, щоб кожен працював із задоволенням, вчився знаходити власний шлях досягнення поставленої мети й подолання труднощів, підвищував ефективність власної навчальної діяльності. Наприклад:

Вправа 4. Народна уява наділяла числа магичною силою: *Свята Трійця, тройзілля, тризуб, сім коровайниць, сім днів тижня, дев'ясил; дванадцять місяців, сорок богатирів, сороковини* тощо.

Доберіть уривки з усної народної творчості, які б ілюстрували магичну функцію чисел в українській обрядовості, та підготуйте до них культурознавчий матеріал.

Вправа 5. Прочитайте есе-мініатюру Зірки Мензатюк «Калина». Визначте тему та головну думку тексту. Випишіть прикметники та згрупуйте їх за назвами ознак, визначте лексико-граматичний розряд. Яку роль виконують прикметники в текстах художнього стилю?

Пригадайте уривки з художніх творів або з усної народної творчості, в яких зустрічається опис калини. Які епітети переважають в описі калини навесні / восени? Підготуйте музично-драматичну або художньо-музичну композицію про калину (мультимедійну презентацію).

Особливості роботи на заняттях з дисциплін мовно-літературного циклу дозволяють звернути увагу студентів на такі види творчих робіт, як:

- вести щоденник емоцій;
- навчитись фіксувати цікаві думки для натхнення;
- укласти й доповнювати відповідно до різних емоційних станів збірник цитат, афоризмів, які потім використовувати як афірмації;
- пропонувати творчі хвилини, наприклад, написати мініесе «*Яке запитання приніс мені цей день?*» та інші.

Важливою складовою емоційного інтелекту є те, «наскільки добре чи погано людина вміє висловити свої почуття» (Гоулман, 2020: 207). Специфіка навчальної дисципліни «Сучасна українська мова» та інших дисциплін мовно-літературного спрямування дозволяють розширити мовно-мовленнєву практику студентів вправами на вербалізацію свого емоційного стану. Так, на етапі визначення мети й завдань практичного заняття, а також під час підбиття підсумків використовують прийом «Незакінчене речення», в якому цікаво пропонувати студентам різні формулювання: «Мені було цікаво.../ важко...», «Я відчув, що...», «Мене здивувало...», «Мене надихнуло...», «Мені захотілося...», «Тепер я зможу...», «Я виконував завдання...», «У мене вийшло...», «Я здивований...». Крім того, студенти можуть готувати картки самооцінювання або самоаналізу до навчального заняття, добираючи для характеристики різні епітети, порівняння, метафоричні вислови; синоніми та антоніми; емоційну лексику; прикметники або прислівники. Дібрані відповідно до теми заняття характеристики допомагають студентам описати їх емоційний стан, роздуми, відчуття, приміром: *лекційне заняття було змістовним, переконливим, ваго-*

мим тощо; *практичне заняття пройшло швидко, активно – повільно, стримано; атмосфера була творча, продуктивна, нестандартна* тощо; *заняття було корисним, ефективним, емоційним, цікавим, результативним* тощо.

Методично доцільно організувати роботу студентів зі словником емоцій, емоційно забарвленою лексикою, художніми текстами, творами мистецтва. Означену групу вправ доповнимо завданнями:

– на взаємодопомогу: якщо студенти відчують труднощі у виконанні вправи, розв’язанні проблемної ситуації, ми можемо запропонувати їм допомогти один одному («*Корисна порада*», «*Помінятися місцями*»);

– на розвиток емпатії:

1) «*Внутрішній голос*». Прочитайте вірш. Знайдіть у ньому займенники, випишіть і визначте їх розряд. Опишіть почуття, які переживає ліричний герой.

Чи шукали Ви колись щасливі бузкові пелюстки? Які почуття ви переживали? Чи справились Ваші щасливі сподівання?

Пам’ятаєш, як весною В день ясний, мов образок, Обривали ми з тобою П’янку пахнучий бузок. Ти шукала білосніжних П’ять щасливих пелюсток. І схвильовано, і ніжно Так бринів твій голосок:	«Все чотири у суцвітті, Все не бачу я п’яти, Мабуть, щастя в цьому світі Мені, бідній, не знайти». З того часу, як дізнаюся, Що в саду цвіте бузок – Згадую й благословляю День ясний, мов образок (Н. Золотницький).
--	--

2) «*Творча мовленнєва розминка*». Студенти отримують ситуативні малюнки. Опишіть емоційний стан героя, відповідаючи на питання «Які емоції переживає герой?», «Про що говорить обличчя / рухи героя?», «Що викликало емоційний стан героя?». Або усно продовжіть речення «Мій герой відчуває ...».

У відборі вправ цікаво було звернути увагу й на таку рису емоційного інтелекту, як «асоціативна логіка» (Гоулман, 2020: 497). Емоційний розум «сприймає елементи, які символізують реальність чи викликають спогад про неї, нарівні з реальністю» (Гоулман, 2020: 497). Асоціативний метод широко використовується у сучасній лінгводидактиці (асоціативна сітка, асоціативний куш, гронування, асоціативний малюнок, асоціативні пари тощо). У створенні емоційного комфорту на практичному занятті пропонуємо вправи, побудовані на асоціюванні з позитивним досвідом. Наприклад:

Вправа 6. Прочитайте текст, випишіть прикметники, визначте їх розряд за значенням та спосіб словотворення.

Згасають останні зорі. З-за морського обр’ю визирнув вогняний край сонця. Ніжні промінчики торкнулися казкової водяної тиші. Вони виблискували на морських хвилях, ніби різнокольорові самоцвіти.

Сонце підіймалося, усміхалося, насичувало теплом повітря. Воно зливалось з морською поверхнею, відсвічувало в дзеркальній воді. О прозора краса моря, яка неповторна твоя блакить!

Ранкова прохолода поступово змінюється денним теплом. Народжується новий день (А. Каніщенко).

Чи спостерігали ви за сходом сонця? Які образи викликає у вас схід сонця? Продовжіть асоціативні ланцюжки-прикметники:

Морський обр’ї – блискучий – ніжно-рожевий – ...

Морська хвиля – легка – ...

Ранок – ...

Доповнимо асоціативну групу вправ завданнями, що зосереджені на роботі з образами.

Вправа 7. Прочитайте текст. Запишіть фонетичною транскрипцією виділені слова.

*Людина сумує найчастіше на самоті. А **сміється** – у товаристві. Навіть почувши щось дуже веселе, на самоті довго **не посмієшся**. У гурті – ото **сміх**!*

*Але зі сміхом треба бути обережним. Із себе смійся **скільки** хочеш, а з інших остерігайся. Тобі смішно, а комусь від твого сміху, може, плакати **хочеться** (В. Нестайко).*

Які роздуми в тебе викликає зміст твору? Поміркуй, уяви й поділись своїми образами: *Яким ти уявляєш сум? Сміх? Якою ти уявляєш самотність? Радість?*

Зрозуміло, що для розвитку соціальних умінь у здобувачів освіти на практичних заняттях слід надавати перевагу різним видам командної роботи – організувати:

- проєктну діяльність;
- диспути, дискусії;
- ситуативні або проблемні завдання тощо.

Працюючи в команді (парах, трійках, четвірках тощо), студенти вчаться знаходити спільну мову, слухати, переконувати один одного, інтерпретувати реакції та почуття інших, гуртуватись навколо спільної ідеї, тобто розвивають здібності до міжособистісного спілкування.

Підсумовуючи викладене, зробимо такі **висновки**: 1) сучасна система освіти розглядає емоційний інтелект як одну з ключових компе-

тентностей і в методичному аспекті намагається віднайти баланс у розвитку раціонального розуму й емоційного; 2) як серйозний чинник активізації розумової і пізнавальної діяльності здобувача освіти, емоційний інтелект потребує постійного збагачення, а отже, розробки й впровадження в

навчальний процес різноманітної системи вправ і завдань. Тому в **перспективі** важливо шукати шляхи розвитку емоційної сфери студента, в нашому випадку філологічного факультету, звертаючись до нових освітніх технологій, психологічних тренінгів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер.з англ. С.-Л. Гумецької. Харків : Віват, 2020. 512 с.
2. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 № 2736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#n10> (дата звернення: 24.07.2023).
3. Толочко С. В. Структурно-системний аналіз визначення сучасних ключових компетентностей у світі. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2018. № 5 (25). С. 36–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/texcped_2018_5_10 (дата звернення: 24.07.2023).

REFERENCES

1. Goulman D. Emotsiynyi intelekt [Emotional Intelligence]. (S.-L. Humetska, Trans). Kharkiv : Vivat, 2020. 512 p. [in Ukrainian].
2. Profesiyni standart za profesiiami “Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity”, “Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity”, “Vchytel z pochatkovoї osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)” [Professional standard for the professions “Primary school teacher of a general secondary education institution”, “Teacher of a general secondary education institution”, “Primary school teacher (with junior specialist diploma)”]: Nakaz Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 23.12.2020 № 2736. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#n10> (Accessed on 24.07.2023) [in Ukrainian].
3. Tolochko S. V. Strukturno-systemnyi analiz vyznachennia suchasnykh kliuchovykh kompetentnostei u sviti [Structural and system analysis of the definition of modern key competencies in the world]. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 2018. 5 (25), 36–42 [in Ukrainian].

UDC 37

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-43>

Olena LUTSENKO,

orcid.org/0000-0002-6864-908X

Candidate of Pedagogic Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Natural Sciences Faculties

Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) olenzialu@gmail.com

Natalia SEMINIKHYNA,

orcid.org/0000-0001-6246-4132

Assistant Lecturer at the Department of Foreign Languages

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Kyiv, Ukraine) nseminikhyna@gmail.com

NAVIGATING CHALLENGES AND MAXIMISING OPPORTUNITIES: ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN LARGE UNIVERSITY CLASSES

The issue of large class sizes remains a persistent challenge in education. Factors such as limited academic staff, educational marketing, and the widespread availability of higher education have contributed to the global trend of larger university classes. As class sizes increase, the effectiveness of language instruction is impacted, necessitating the exploration of strategies to maximize learning opportunities. This paper examines teachers' and learners' challenges in large English language classes at the university level and explores approaches to optimize language acquisition. The study's participants were 25 ESP teachers from different universities in Ukraine. The data were collected using an open-ended question form designed by the authors during the autumn of the 2022/2023 academic year. The study reveals that educators struggle to provide personalized attention and feedback to students in large classes. Limited opportunities for meaningful interactions and managing classroom dynamics are commonly reported obstacles.

Additionally, student engagement and active participation decline in more extensive class settings. Resource constraints, including limited space and materials, further compound the challenges of English language teaching. To overcome these obstacles, educators employ innovative strategies such as technology integration, active learning, peer instruction, and flexible office hours. Assessment and feedback pose challenges due to the sheer number of students. Timely evaluation and personalized feedback become impractical, impacting student growth and motivation. However, diverse assessment methods and constructive feedback practices can promote student progress. The study emphasizes the importance of pedagogical innovation in optimizing language teaching. By embracing novel approaches, educators can foster dynamic learning environments, enhancing student engagement, critical thinking, and collaboration. Understanding the impact of large class sizes is essential to enhance universities' English language learning experience. By addressing challenges and embracing innovation, academic institutions can create a conducive environment for successful language acquisition in large classrooms.

Key words: *large class sizes, English language teaching, universities, student engagement, pedagogical innovation, resource constraints.*

Олена ЛУЦЕНКО,

orcid.org/0000-0002-6864-908X

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів

Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) olenzialu@gmail.com

Наталія СЕМІНІХІНА,

orcid.org/0000-0001-6246-4132

асистент кафедри іноземних мов

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(Київ, Україна) nseminikhyna@gmail.com

ПОДОЛАННЯ ВИКЛИКІВ ТА МАКСИМІЗАЦІЯ ПОТЕНЦІАЛУ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВЕЛИКИХ КЛАСАХ В УНІВЕРСИТЕТАХ

Збільшення кількості учнів у класі може вплинути на ефективність навчального процесу, тому важливо дослідити цей аспект і знайти стратегії максимізації можливостей за таких умов. Фактори, такі як обмежена кількість викладацького персоналу, освітня маркетингова діяльність та широкий доступ до вищої освіти, сприяли глобальній тенденції збільшення розміру університетських класів. Зі зростанням розмірів класів погіршується ефективність викладання мов, що вимагає дослідження стратегій для максимізації можливостей навчання. У цій статті досліджуються проблеми, з якими стикаються викладачі та студенти великих класів англійської мови на рівні університету, і вивчаються підходи до оптимізації засвоєння мови. Учасниками дослідження були 25 вчителів англійської мови для спеціальних цілей (ESP) з різних університетів України. Дані були зібрані за допомогою анкети з відкритим питанням, розробленої авторами, протягом осені 2022/2023 навчального року. Дослідження виявило, що викладачі зіштовхуються з труднощами надання індивідуальної уваги та зворотного зв'язку студентам у великих класах. Обмежені можливості для значущих взаємодій та керування динамікою класу – це поширені труднощі. Крім того, знижується залученість та активна участь студентів у великих класах. Обмежені ресурси, такі як простір та матеріали, подальше ускладнюють викладання англійської мови. Для подолання цих труднощів викладачі використовують інноваційні підходи, такі як інтеграція технологій, активне навчання, підготовка в парах та гнучкий розклад консультацій. Оцінка та зворотний зв'язок унеможливаються через велику кількість студентів. Однак застосування різноманітних методів оцінки та практика конструктивного зворотного зв'язку можуть сприяти прогресу студентів. Дослідження підкреслює важливість інноваційних підходів до оптимізації викладання мови. Шляхом впровадження новаторських підходів викладачі можуть створити динамічне навчальне середовище, покращити залученість студентів, критичне мислення та співпрацю. Розуміння впливу великих розмірів класів має вирішальне значення для покращення навчального процесу англійської мови в університетах. Шляхом вирішення проблем та впровадження інновацій академічні заклади можуть створити сприятливе середовище для успішного засвоєння мови великими групами студентів.

Ключові слова: великі розміри класів, викладання англійської мови, університети, залученість студентів, інновації в педагогіці, обмеження ресурсів.

Introduction. Teaching English in large university classes presents distinct challenges for both instructors and students. With increasing student enrollments, overcrowded classrooms have become more prevalent, which hampers the effectiveness of language instruction. This paper explores the obstacles that educators and learners encounter in large English language classes at the university level and proposes strategies to optimize opportunities for successful language acquisition. One of society's key responsibilities is to ensure accessible and high-quality education. Investing in education is vital for developing a country's human capital, especially as economic growth increasingly relies on advanced technology and the corresponding skills. However, in reality, it is challenging for the government to allocate education funds effectively while ensuring a significant return on investment. To address this issue, a comprehensive examination of Ukraine's educational network, its financial implications on the state budget, and its effectiveness in achieving its core objectives of providing equitable education for all students is crucial.

The issue of achieving quality education by reducing class sizes and increasing teacher salaries is multifaceted. Between 2005 and 2016, the average number of students per secondary school class declined in 24 OECD countries, yet the impact on academic achievement remains inconclusive (OECD, 2018).

Advocates for smaller class sizes, including educators and parents, argue for their benefits, but their implementation can be costly. Hiring additional teachers to reduce class sizes would lead to a substantial rise in per-student expenditures. To achieve smaller class sizes without incurring higher costs, alternative approaches such as reducing teacher salaries, increasing teaching hours, or decreasing study time may be considered by countries. It is crucial to assess the necessity of reducing class sizes and determine the circumstances in which compromises may be justifiable. Ultimately, the key to providing quality education lies in finding a balanced approach that takes into account the needs of both students and teachers.

Theoretical framework and research methods. Multiple factors are affected by the size of a class, such as the management of the classroom, the methods used for instruction, and the academic performance of the students (Smith et al., 2003; Blatchford et al., 2007). When there is a high student-to-teacher ratio, the effectiveness of instruction may be diminished. However, numerous school districts contend that larger class sizes are necessary due to limited educational funding. Finding the ideal class size presents a challenge, as it involves striking a balance between the need for cost-effective interventions and the provision of a quality education for students (Kennedy, 2003).

In Herbst's analysis, it becomes evident that there are multiple factors that contribute to the disparities in ideal class sizes among various educational institutions. The author posits that these systems differ in several regards, including but not limited to the evaluation methods employed, the existence of noteworthy incentives for both students and educators, the provision of supplementary assistance for students who are struggling or enrichment programs for high-achieving students, the allocation of resources, and the overall caliber of educators. It is Herbst's contention that these variables, when taken together, collectively impact class sizes in a multitude of educational settings (Herbst, 2001). When one fails to account for omitted variables amongst the characteristics of effective teaching, it can lead to biased estimations of educational production functions. These characteristics encompass a wide range of aspects, including the ability to effectively communicate challenging subject matter, engage students in hands-on experiences, provide timely and precise feedback, and create an environment conducive to family involvement. The endogeneity of class size in relation to student performance further complicates the estimation of the true impact of class size. To address this issue, Herbst suggests utilizing an identification strategy that focuses on exogenous variations in class size, explicitly excluding the aforementioned factors. Some of these exogenous factors pertain to classroom management, such as student discipline and cultivating a culture of diligence (Herbst, 2001). Upon evaluating the numerous factors that Herbst deems significant contributors to student achievement, it becomes evident that teacher behavior, feedback, and student cooperative assistance are more prevalent in larger classes.

Educators acknowledge the significance of ascertaining if there is a connection between the size of a classroom and the academic performance of students. The central focus of the conversation on class size centers around the goal of establishing ideal learning environments for every student, while also making informed decisions concerning the allocation of limited resources. It is imperative for all individuals involved in the education system to have access to empirical data in order to comprehend the genuine influence of class size on academic accomplishments (Gilman & Kiger, 2003).

The problem becomes especially prominent in economically disadvantaged rural areas, where the financial resources available may be more substantial in comparison to wealthier regions. Unfortunately, the determination of whether reducing class sizes is a feasible solution to improve academic achievement is further complicated by the numerous

contradictory research studies on this topic (Biddle & Berliner, 2002).

A report published by the British Council (2015), as cited by Hadi and Arante (2015), highlights several hurdles encountered when teaching English in sizable classrooms. These obstacles include maintaining discipline in large classes, accommodating students of varying ages and abilities who learn at different paces and through different methods, struggling to provide individual attention to each student, and facing limited resources such as books and teaching aids. The challenges faced by teachers when teaching English in large class settings are outlined in the 2015 report by the British Council titled "Internationalization of Ukrainian universities in the context of the English language." The report highlights that the teacher-student ratio in Ukraine is significantly higher than international standards, which undoubtedly affects the workload of teachers and limits their time for lesson preparation and professional development. It is important to note that the raw data may be misleading, as most universities surveyed had group sizes of around 15 students, similar to those in Western European universities. However, students consistently expressed their belief that smaller group sizes would lead to greater improvement in their English proficiency (British Council, 2017).

Xu's (2011) study identified three primary concerns associated with teaching in large classrooms: physical, psychological, and technical. In terms of physical challenges, educators often experience fatigue due to the demands of teaching in spacious settings. They may find themselves speaking louder, moving more frequently, and covering longer distances compared to teaching in smaller classes. Psychologically, some teachers may feel overwhelmed by the sheer number of students they must engage with, leading to uncertainty about their students' identities and expectations. Additionally, monitoring attendance and evaluating assignments can pose particular difficulties for instructors in large class environments, resulting in additional stress and worry.

One of the main challenges that educators encounter is the imperative to improve their management skills and offer more personalized attention to a large number of students. This presents difficulties in terms of delivering individualized feedback, addressing the specific needs of each student, and ensuring fairness in the grading process. Furthermore, teachers may feel overwhelmed when it comes to evaluating the unique characteristics of students and preventing instances of academic dishonesty. Another issue that teachers face is the daunting task of correcting a significant volume of written assignments after admin-

istering a test to a large group of students. Recognizing that a teacher's responsibilities extend beyond the confines of a single classroom is crucial. As a result, they may administer multiple assessments throughout the semester, typically amounting to three or four tests. Alongside these obligations, teachers must also allocate time for lesson planning and attend to personal commitments, such as quality time with their families. Consequently, the time-consuming process of grading numerous papers may limit the opportunity for comprehensive evaluation and providing detailed feedback (Le, 2002).

Le (2002) posits that a major obstacle faced by educators is the large class sizes, which hinders their ability to provide individualized attention to each student. During class discussions, it is often the more intelligent and extroverted students who dominate the conversation, leaving minimal opportunity for interactions with the remaining students. Consequently, the teacher is unable to distribute equal attention to all students. If the expectation were for every student to participate in answering questions, it would consume a significant amount of time, resulting in an incomplete lesson within the constrained timeframe. Consequently, disengaged students would become bored and seek out other distractions, while only a small portion of students would observe improvement in their English proficiency.

However, Bahanshal presents a contrasting viewpoint, suggesting that teachers are able to allocate greater amounts of time and attention to each student in smaller class sizes. As a result, they are able to implement instructional activities more effectively. Thus, it can be inferred from the abundance of evidence that English educators encounter numerous challenges when teaching larger groups of students and attempting to establish meaningful connections with each individual in the classroom. Specifically, certain students, particularly those who struggle academically, may find it difficult to stay engaged due to the lack of personalized attention and engaging learning experiences. Furthermore, Bahanshal argues that an increase in resources and learning materials is necessary to enhance English instruction in larger classes. This involves determining a specific threshold at which teachers are unable to effectively manage the number of students, and subsequently requiring additional resources to facilitate the teaching and learning process. Consequently, this issue poses significant obstacles for both teachers and students, as the limited availability of resources proves to be a challenge. The study faced several constraints, including restricted physical space for both movement and interaction, a scarcity of desks, and a limited supply of instructional resources like textbooks (Bahanshal, 2013).

As a result, the primary objective of this research was to address the following inquiry: What are the obstacles faced by ESP teachers when catering to the requirements of a large class size? This question aimed to discern the perceptions of ESP teachers and provide further understanding on the matter. The study's participants were 25 ESP teachers from different universities in Ukraine. The data were collected using an open-ended question form designed by the authors during the autumn of the 2022/2023 academic year. The question was left open and broad for a number of reasons: to encourage critical thinking, to elicit unbiased and unlimited opinions of the respondents, and explore responses perhaps not considered by the researchers nor found in literature review. Data were collected from May 2022 to December 2022. The method by which university faculties decided to disseminate the questionnaire varied from faculty to faculty.

The aim of the study. The study aims to investigate the unique challenges university ESP teachers face in large English language classes at the tertiary level. The study seeks to explore the impact of large class sizes on the effectiveness of English language teaching and learning. Additionally, the research aims to identify strategies and approaches that can be employed to maximize students' learning opportunities and success in these more extensive classroom settings.

Results. The study reveals several findings concerning the influence of large class sizes on the teaching and learning English in university environments. The research findings indicate that instructors who teach English in large university classes face considerable obstacles when offering personalized feedback and individual attention to students. One of the most commonly reported challenges is the lack of opportunities for meaningful one-on-one interactions with each student. Additionally, managing classroom dynamics was identified as another major difficulty. Encouraging active involvement and interaction among students is crucial for effective student engagement and participation. Educators can enhance the learning experience and promote deeper understanding by fostering an environment that promotes student engagement. Active participation can be achieved through various strategies such as group discussions, hands-on activities, and collaborative projects. These approaches encourage critical thinking and problem-solving skills and foster a sense of ownership and responsibility for one's learning. Additionally, incorporating technology and multimedia resources can enhance student engagement, allowing for personalized and interactive learning experiences. By prioritizing student engagement

and participation, educators can create a supportive and inclusive learning environment that empowers students to become active learners and contributors to their education. The research findings have determined that when class sizes are increased, there is a notable decline in student engagement and active involvement. This decreased motivation can manifest as a reduced willingness to participate in classroom discussions and activities, resulting in a less vibrant and interactive learning atmosphere. Assessment and feedback are crucial components of the learning process. They play a significant role in providing students with valuable insights into their progress and areas for improvement. Assessments help educators evaluate students' understanding and mastery of the subject matter, while feedback offers specific guidance on enhancing their performance. Teachers can gather comprehensive data on students' knowledge and skills by incorporating various assessment methods, such as quizzes, exams, projects, and presentations. This information can tailor instruction and provide targeted feedback that addresses individual needs. Effective feedback is constructive, specific, and actionable, highlighting both strengths and areas for growth. It helps students develop a growth mindset and encourages them to continue learning. Additionally, feedback can foster a sense of accountability and ownership as students actively reflect on their progress. Ultimately, assessment and feedback are powerful tools for promoting student growth, fostering a culture of continuous improvement, and supporting overall educational success. The findings indicate that timely evaluation and constructive criticism can be particularly problematic in university courses with many students. Educators encounter obstacles when promptly assessing assignments and offering comprehensive feedback to learners, which can affect their academic advancement and drive. Resource constraints refer to limitations or restrictions on the Availability of resources, such as time, money, personnel, or materials, that may impact the execution of a project or the achievement of desired outcomes. These constraints pose challenges and require careful planning and prioritization to ensure the efficient and effective utilization of available resources. Organizations must identify and manage resource constraints to optimize project delivery and meet objectives within the given limitations. In large university English language classes, the study highlights the issue of resource limitations as a prominent concern. The insufficiency of classroom space, materials, and technological resources can potentially hinder the efficacy of language instruction. Looking

at the bright side, the study reveals successful tactics educators utilize to optimize educational opportunities in classrooms with many students. These tactics encompass the incorporation of technology to amplify student involvement, the implementation of interactive learning techniques, the promotion of peer instruction and collaborative tasks, and the provision of adaptable office hours for personalized assistance. The significance of pedagogical innovation cannot be overstated. It plays a crucial role in shaping the future of education by introducing new and effective teaching methods. These innovative approaches can potentially revolutionize how knowledge is imparted and acquired by students. By embracing pedagogical innovation, educators can enhance student engagement, foster critical thinking skills, and create a dynamic learning environment that promotes creativity and collaboration. Through the exploration and implementation of new teaching strategies, we can pave the way for a more impactful and transformative educational experience. The importance of pedagogical innovation in tackling the obstacles brought about by large class sizes is highlighted by this study. Educators can foster interactive learning environments and facilitate language acquisition by implementing inventive teaching methods like flipped classrooms and formative assessment techniques.

Overall, the study's results emphasize recognizing and addressing the challenges associated with large university English language classes. Educators can create a more engaging and supportive learning environment by implementing effective strategies and fostering pedagogical innovation, ensuring students' success in their language learning journey. The study's findings can provide valuable insights for educators, administrators, and policymakers to optimize English language teaching in the context of large university classes.

Conclusion. As large class sizes continue to be a prevalent trend in university settings, understanding the impact on English language teaching is crucial for enhancing the learning experience of both students and educators. By recognizing and addressing the challenges, such as effective feedback provision, managing marking load, student engagement, and resource constraints, academic institutions can develop targeted strategies to optimize language learning outcomes in large classrooms. Embracing technology and pedagogical innovations while investing in educator professional development are vital steps in navigating the complexities of large university classes and ensuring a conducive environment for English language teaching.

BIBLIOGRAPHY

1. Bahanshal, D. The effect of large classes on English teaching and learning in Saudi secondary schools. *English Language Teaching*. 2013. Vol. 6, no. 11, P. 49–59. URL: <https://www.researchgate.net/publication/272688719> The Effect of Large Classes on English Teaching and Learning in Saudi Secondary Schools
2. Biddle, B., Berliner, D. Small Class Size and Its Effects. *Educational Leadership*, 2002. Vol. 59, P. 12–23. URL: <https://www.researchgate.net/publication/234608484> Small Class Size and Its Effects
3. Blatchford, P., Russell, A., Brown, P. Teaching in large and small classes. In L.J. Saha, & A.G. Dworkin (Eds.), *International Handbook of Research on Teachers and Teaching*. Springer International Handbooks of Education. 2009. Vol. 21, pp. 779–790. URL: https://doi.org/10.1007/978-0-37-73317-3_49
4. Carless, D. Learning-oriented assessment: conceptual bases and practical implications. *Innovations in Education and Teaching International*, 2007. Vol. 44, no. 1, P. 57–66. URL: [10.1080/14703290601081332](https://doi.org/10.1080/14703290601081332)
5. Gilman, D., Kiger, S. Should we try to keep class sizes small? *Educational Leadership*, 2003. Vol. 60, no. 7, P. 80–85. URL: <https://www.researchgate.net/publication/254392289> Perspectives on Class Size Reduction
6. Hadi, M.J., Arante, L. Barriers in Teaching English in Large Classes: Voice of an Indonesian English Language Teacher. 2015. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED582906.pdf>
7. Kennedy, M. Sizing up smaller classes. *American School and University*, 2003. Vol. 75, no. 6, P. 16–19. URL: <http://proxygsu-gso1.galileo.usg.edu>.
8. Le, P. Problems, solutions, and advantages of large classes. *Teacher's Edition*, 2002. Vol. 9, no. 9. URL: <https://www.researchgate.net/publication/251713120> Dealing with Large Classes A Real Challenge
9. OECD Education at a Glance 2018: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, 2018. URL: <https://dx.doi.org/10.1787/eag-2018-en>.
10. Smith, P., Molnar, A., Zahorik, J. Class-size reduction: A fresh look at the data. *Educational Leadership*. 2003. P. 72–76. URL: www.asu.edu/educ/eps/EPRU/documents/EPSTL-0309-110-EPRU.doc
11. Xu, Z. Problems and strategies of teaching English in large classes in the People's Republic of China. 2011. URL: <http://ctl.curtin.edu.au/events/conferences/tlf/tlf2001/xu.html>

REFERENCES

1. Bahanshal, D. The effect of large classes on English teaching and learning in Saudi secondary schools. *English Language Teaching*. 2013. Vol. 6, no. 11, P. 49–59. URL: <https://www.researchgate.net/publication/272688719> The Effect of Large Classes on English Teaching and Learning in Saudi Secondary Schools
2. Biddle, B., Berliner, D. Small Class Size and Its Effects. *Educational Leadership*, 2002. Vol. 59, P. 12–23. URL: <https://www.researchgate.net/publication/234608484> Small Class Size and Its Effects
3. Blatchford, P., Russell, A., Brown, P. Teaching in large and small classes. In L.J. Saha, & A.G. Dworkin (Eds.), *International Handbook of Research on Teachers and Teaching*. Springer International Handbooks of Education. 2009. Vol. 21, pp. 779–790 URL: https://doi.org/10.1007/978-0-37-73317-3_49
4. Carless, D. Learning-oriented assessment: conceptual bases and practical implications. *Innovations in Education and Teaching International*, 2007. Vol. 44, no. 1, P. 57–66. URL: [10.1080/14703290601081332](https://doi.org/10.1080/14703290601081332)
5. Gilman, D., Kiger, S. Should we try to keep class sizes small? *Educational Leadership*, 2003. Vol. 60, no. 7, P. 80–85. URL: <https://www.researchgate.net/publication/254392289> Perspectives on Class Size Reduction
6. Hadi, M.J., Arante, L. Barriers in Teaching English in Large Classes: Voice of an Indonesian English Language Teacher. 2015. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED582906.pdf>
7. Kennedy, M. Sizing up smaller classes. *American School and University*, 2003. Vol. 75, no. 6, P. 16–19. URL: <http://proxygsu-gso1.galileo.usg.edu>.
8. Le, P. Problems, solutions, and advantages of large classes. *Teacher's Edition*, 2002. Vol. 9, no. 9. URL: <https://www.researchgate.net/publication/251713120> Dealing with Large Classes A Real Challenge
9. OECD Education at a Glance 2018: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris, 2018. URL: <https://dx.doi.org/10.1787/eag-2018-en>.
10. Smith, P., Molnar, A., Zahorik, J. Class-size reduction: A fresh look at the data. *Educational Leadership*. 2003. P. 72–76. URL: www.asu.edu/educ/eps/EPRU/documents/EPSTL-0309-110-EPRU.doc
11. Xu, Z. Problems and strategies of teaching English in large classes in the People's Republic of China. 2011. URL: <http://ctl.curtin.edu.au/events/conferences/tlf/tlf2001/xu.html>

Олена МАТВІЄНКО,

orcid.org/0000-0002-5746-4864

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри початкової освіти*

*Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) o.v.matviyenko@npu.edu.ua*

Ірина МАТВІЄНКО,

orcid.org/0000-0002-0905-078X

аспірантка кафедри початкової освіти

*Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) i.a.matviienko@npu.edu.ua*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ ТА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗВО

У статті на основі аналізу досліджень філософської, психолого-педагогічної літератури уточнюються поняття «активність», «соціальна активність», окреслюється коло їх теоретичних питань щодо формування соціальної активності особистості, визначається роль освітнього середовища закладу вищої освіти у формуванні активної соціальної позиції студентів.

Поняття «соціальна активність студента» визначається нами як соціально-педагогічна категорія, як риса його способу життєдіяльності у процесі фахової підготовки, що відображає міру спрямованості його здібностей, знань, навичок, прагнень, концентрації волевих, творчих зусиль на реалізацію нагальних потреб повсякденного суспільства, інтересів, ідеалів. У сучасному досвіді закладу вищої освіти ця активність втілена в діяльності студентського самоврядування, реалізації соціальних ініціатив (благодійній та волонтерській діяльності, міжнародному обміні, соціальному партнерстві тощо) та здійснюється в індивідуальній, груповій, колективній, масовій формах у культурній, дозвільній та інших складниках життя.

Встановлено залежність рівня сформованості соціальної активності особистості та безпосереднього впливу комплексу зовнішніх і внутрішніх факторів. Проаналізовано чинники формування соціальної активності студентів, рівні освітнього середовища педагогічного ЗВО, окреслено підходи до його класифікації, висвітлено практичний досвід науковців щодо питання проектування соціокультурного складника освітнього середовища як провідного у розвитку соціальної активності студентів.

Запропоновано ідеї щодо формування та розвитку соціальної активності студентів педагогічного закладу вищої освіти через взаємозбагачення навчальної та позанавчальної сфери студентів, поєднання професійної орієнтованості з різноманітними життєвими ситуаціями: благодійні заходи в сиротинцях, волонтерські соціальні проекти, виставки тощо. Авторський досвід такої роботи представлено за покликанням: <https://pf.udu.edu.ua/>.

Ключові слова: *активність, соціальна активність студентів, освітнє середовище ЗВО.*

Olena MATVIENKO,

orcid.org/0000-0002-5746-4864

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor of the Department of Primary Education

Dragomanov Ukrainian State University

(Kyiv, Ukraine) o.v.matviyenko@npu.edu.ua

Iryna MATVIENKO,

orcid.org/0000-0002-0905-078X

PhD student at the Department of Primary Education

Dragomanov Ukrainian State University

(Kyiv, Ukraine) i.a.matviienko@npu.edu.ua

THE INTERCONNECTION OF STUDENTS' SOCIAL ACTIVITY AND THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IS CALLED

The article, based on the analysis of studies of philosophical, psychological and pedagogical literature, clarifies the concepts of "activity", "social activity", outlines the range of their theoretical issues related to the formation of social activity of a personality, determines the role of the educational environment of a higher education institution in the formation of an active social position of students.

We define the concept of "student's social activity" as a socio-pedagogical category, as a feature of his/her way of life in the process of professional training, which reflects the degree of orientation of his/her abilities, knowledge, skills, aspirations, concentration of volitional and creative efforts to meet the urgent needs of post-war society, interests, ideals. In the modern experience of higher education institutions, this activity is embodied in the activities of student self-government, implementation of social initiatives (charity and volunteer activities, international exchange, social partnership, etc.) and is carried out in individual, group, collective, mass forms in cultural, leisure and other components of life.

The dependence of the level of formation of social activity of a personality and the direct influence of a set of external and internal factors is established. The factors of formation of students' social activity, the level of the educational environment of a pedagogical higher education institution are analysed, approaches to its classification are outlined, and the practical experience of scientists on the issue of designing the socio-cultural component of the educational environment as a leading one in the development of students' social activity is highlighted.

Ideas for the formation and development of social activity of students of a pedagogical higher education institution through the mutual enrichment of students' academic and extracurricular activities, combining professional orientation with various life situations: charity events in orphanages, volunteer social projects, exhibitions, etc. are proposed. The author's experience of such work is presented by vocation: <https://pf.udu.edu.ua/>.

Key words: activity, social activity of students, educational environment of higher education institutions.

Постановка проблеми. Соціально-політична ситуація в країні неодмінно приводить до потреби у переосмисленні напрямів перебування освітньої системи. Вона характеризується оновленнями, зумовленими війною, попитом на ринку праці на фахівців з активною життєвою позицією, здатних до постійного саморозвитку та самовдосконалення. Специфіка юнацького віку визначається його мобільністю, мінімальним консерватизмом, здатністю наслідувати світовий досвід, що уможливорює використання потенціалу студентства для стабілізації та повоєнного відновлення країни. У цьому зв'язку, соціальний розвиток молоді, формування їх громадянської активності має бути керованим процесом, що, насамперед, передбачає створення таких умов освітнього середовища ЗВО, де буде здійснено ефективну соціалізацію сучасного молодого покоління, розвиток його особистісних якостей у процесі фахової підготовки.

Аналіз досліджень. Вивчення інформаційних джерел дозволило нам встановити, що проблема розвитку соціальної активності особистості загалом і здобувачів вищої освіти зокрема, розгалужується за такими науковими напрямками: концептуальні засади проблеми формування соціальної активності студентів у дидактичному (Т. Качалова) та теоретичному (О. Грисюк) аспектах; основні вектори і чинники розвитку соціальної активності молоді (І. Рудська, Н. Гога та ін.); соціальна та волонтерська активність молоді під час російсько-української війни (З. Бондаренко,

А. Котелевець, О. Матвієнко (Матвієнко, Степаненко & Губарева, 2022), Л. Овчарова та ін.); розвиток соціальної активності особистості у дитячому об'єднанні, студентському громадському об'єднанні, у діяльності громадських організацій (О. Безпалько, Ю. Івженко, О. Кузнецова, Л. Ніколенко та ін.); соціальна активність в процесі соціалізації особистості як соціально-педагогічна проблема (С. Грабовська, О. Кулінченко, Л. Степаненко); психологічні чинники формування соціальної активності у студентської молоді (А. Базиленко, І. Матвієнко (Матвієнко, 2023)), аспекти адаптації особистості до соціальних компонентів в освітньому та професійному середовищах (А. Черкаський, Р. Благий та ін.); особливості формування соціальної активності та соціальної інтеграції молоді з інвалідністю (О. Глов'юк, Г. Кучеров, Н. Пасічник, М. Півторак та ін.); актуалізація формування соціальної активності молоді в інтернеті (Н. Шепелева); вплив складників освітнього середовища на розвиток соціальної активності та компетентностей студентів в умовах офлайн та онлайн-навчання (В. Староста, Т. Тюльпа, О. Ярошинська та ін.), за звичайною та дуальною формою здобуття вищої освіти (О. Ярошенко та ін.)

Тож, **метою статті** є уточнення сутності поняття «соціальна активність студентської молоді» з урахуванням сучасного стану у вищій педагогічній освіті та з огляду на повоєнні перспективи; виокремлення складників освітнього середовища ЗВО, які здійснюють найбільший вплив на її розвиток; визначення форм і методів

роботи зі студентами для ефективного розвитку їхньої соціальної активності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження енциклопедичних джерел дозволило нам встановити, що поняття «активність» розглядається з позиції певної науки через призму провідних її характеристик і представлене у філософії, соціальній психології, соціальній педагогіці тощо. Так, у філософському енциклопедичному словнику активність характеризується як «одна з характерних рис способу життєдіяльності соціального суб'єкта (особистості, соціальної групи, історичної спільноти, суспільства в цілому), що відображає міру (рівень) спрямованості його здібностей, знань, навичок, прагнень, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію нагальних потреб, інтересів, цілей, ідеалів. Активність здійснюється в індивідуальній, груповій, колективній, масовій, трудовій, політичній, організаційній, управлінській, культурній, дозвільній та інших формах життя суспільства. Як антипод соціальної пасивності, проявляється в діяльності політичних і громадських організацій, рухів, реалізації соціальних ініціатив та ін. Через свою неоднорідність соціальна активність може використовуватися різними суспільними силами і приводити як до позитивних, так і негативних наслідків. Як наукова категорія, активність застосовується в різних галузях гуманітарного пізнання для дослідження динамізму історичних подій, соціальних проблем особи і суспільства, групової поведінки, політичного життя суспільства» (Філософський, 2002: 15).

С. Гончаренко тлумачить активність особистості як «здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міру цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. На думку вченого, вона проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні. Інтегральна характеристика активності особистості – активна життєва позиція людини, яка виявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній настрійності на діяльність». (Гончаренко, 1997: 21).

Наукове зацікавлення становить дослідження Т. Качалової щодо концептуальних основ проблеми формування соціальної активності студентів (дидактичний аспект). У ньому дослідниця характеризує соціальну активність як особистісну якість людини, «що визначається як характеристика її мотиваційно-ціннісної орієнтації і самоорганізації, її соціально спрямованої діяльності та

поведінки. Показниками соціальної активності є вияв ініціативи і відповідальності, самостійність і незалежність, комунікабельність і безконфліктність у спілкуванні, прагнення надати допомогу і підтримку людям, винахідливість і творчість. Соціальна активність розглядається авторкою як одна з найважливіших умов соціалізації особистості у процесі виховання, навчання і самовиховання, під час якого людина усвідомлює себе в суспільстві як особистість. Результатом цього є засвоєння соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються якості особистості. Це поведінка у побуті, мова, здатність до творчості, сприйняття і засвоєння культури свого народу» (Качалова, 2012: 57). На її думку, існують такі види активності: надситуативна, пізнавальна, суспільна, соціальна, які виявляються у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні та формуються під впливом середовища і виховання.

Із думкою Т. Качалової співзвучна позиція О. Кулінченко, яка визначає соціальну активність «як складну структуру, що характеризується потребою до дії, реалізується в соціально-значущій діяльності, спрямованій назовні, і якій притаманні соціально-ціннісні вчинки і поведінка; інтересами, що відображають особистісні утворення, які інтегрують раціональне й емоційне начало і які визначають спрямованість людини на предмети і явища дійсності, а також мотивами її дій» (Кулінченко, 2014: 38). Вчена переконана, що процес формування соціальної активності має довготривалий характер і є досить складним та суперечливим. Однією з вагомих причин, на її думку, є соціальне середовище, в якому особистість діє, яке щоразу є іншим, змінним, не завжди прогнозованими. «А це спричиняє зацікавленість особистістю проблемами інших людей, громади тощо; уміння самостійно вибрати способи і засоби діяльності; самостійно приймати рішення; здійснювати самоконтроль і самокорекцію (якщо це доступно). У цьому зв'язку, нагальною є проблема розробки механізму соціально-педагогічного впливу, щоб стимулювати в молоді бажання жити не лише заради власних інтересів, а й бачити життя навколо себе, втручатися в нього, перейматися інтересами і потребами соціального середовища» (Кулінченко, 2014: 38).

Цікавою для дослідження в контексті дистанційного навчання у ЗВО через карантинні обмеження, а тепер через війну, є наукова розвідка Н. Шепелевої щодо актуалізації формування соціальної активності молоді в інтернеті. Дослідниця, описуючи часткове переміщення основних видів діяльності молодих людей до інформаційного

простору Інтернет та їх трансформацію, констатує поширення віртуальної реалізації соціальної активності молоді. Серед найбільш популярних вона відмічає волонтерство у мережі Інтернет, поширення корисної і позитивної інформації у соціальних мережах, створення та об'єднання у просоціальні групи та ін. На її думку, «завдяки такому згуртуванню молодих людей спостерігаються позитивні прояви соціальної активності, наприклад: порятунок життя людини шляхом збору коштів на операцію або пошук загублених людей завдяки поширенню дописів у соціальних мережах, мобільна допомога постраждалим від стихійного лиха завдяки об'єднанню волонтерів у Інтернет-спільнотах та ін. Проте, розглядаючи Інтернет як простір соціальної взаємодії молоді, в якому розгортається їх соціальна активність, дослідниця наголошує, що він має «підводне каміння» у вигляді проблем, що діляться на два блоки: перший – збільшення розриву між молодими людьми, хто бере участь, і тими, хто не підтримує взаємодію у віртуальному середовищі, обумовлено нерівномірністю доступу до інформаційних технологій в світі («інформаційний» тип нерівності); другий – зміна якості соціальної взаємодії, що пояснюється зниженням різноманітності комунікацій через скорочення реальних соціальних зв'язків молоді, зниження активності масової участі внаслідок зростаючої ізоляваності один від одного» (Шепелева, 2019: 112).

Співзвучною з ідеями Н. Шепелевої щодо актуалізації формування соціальної активності молоді в інтернеті є думка Г. Кучерова та О. Глов'юк, адже, на думку дослідників, «диджиталізація сучасного суспільства та ресурси комп'ютерних комунікацій відкривають можливості для діалогу віддалених у просторі суб'єктів, сприяють стиранню расових, вікових та гендерних бар'єрів, знімають обмеження часових поясів і розпорядку дня, тому є важливими для студентства, зокрема для молоді з особливими потребами. Серед найбільш популярних сьогодні відмічається участь у проєктах, листування, волонтерство в інтернет спільнотах, поширення корисної і позитивної інформації у соціальних мережах, створення та об'єднання молодих людей у просоціальні групи тощо» (Кучеров, Глов'юк, 2022: 52).

Як свідчать результати аналізу наукових розвідок цих та інших дослідників, провідним фактором для розвитку соціальної активності студентів є освітнє середовище ЗВО. Тому, сучасні заклади вищої освіти, зважаючи на безпекову ситуацію в країні та в окремо взятих регіонах, а відтак онлайн чи офлайн-навчання, прагнуть створити

таке середовище, де буде зроблено акцент не лише на формуванні фахових компетентностей здобувачів вищої освіти, а й на розвитку їх особистості як суб'єкта сприйняття, оволодіння і відтворення загальнолюдських та загальнонаціональних цінностей, де найвищою цінністю є людина, її право на життя у вільній Україні.

У вітчизняному та зарубіжному сегментах дослідників з проблем освітнього середовища зустрічаємо чимало наукових праць щодо: тлумачення ключових понять «освітній простір», «освітнє середовище», «середовище навчання», «педагогічне середовище»; рівнів організації освітнього середовища ЗВО (мікро-, мезо-, макро- й екзорівні (Т. Склярєва), глобальний і регіональний (С. Тарасов)); структури (фізичне оточення, людські чинники, програма навчання (Г. Ковальов), суб'єктно-ресурсний компонент, матеріально-технічний та технологічний (О. Шапран, Ю. Шапран)) та ін.

З-поміж них особливе зацікавлення для нашого дослідження становить науковий доробок О. Ярошинської, пов'язаний з теоретичними і методичними засадами проєктування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Дослідниця, визначаючи структуру освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, бере за основу просторо-предметне та соціально-суб'єктне структурування, характеризуючи їх як статичне та динамічне відповідно. Під «динамічними компонентами освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи науковиця розуміє ті, що залежать від діяльності суб'єктів освітнього процесу – компоненти, виокремлені на основі соціально-суб'єктного аспекту освітнього середовища: соціально-культурний, навчально-виховний та інформаційно-комунікаційний. Саме вони, вважає дослідниця, відіграють ключову роль у підготовці майбутнього вчителя до професійної діяльності, адже охоплюють усі сфери професійної підготовки, визначають важливість суб'єктного ресурсу освітнього середовища та забезпечують його ефективність» (Ярошинська, 2015: 127).

Провідне значення, на нашу думку, має характеристика дослідниці соціально-культурного компоненту освітнього середовища, яке має найбільший вплив на розвиток соціальної активності майбутніх учителів початкової школи. Так, соціально-культурний компонент (середовище-клас-тер), О. Ярошинська позиціонує як «комплекс соціально орієнтованих потреб суб'єктів середовища, соціальних взаємодій, що характеризує

освітнє середовище професійної підготовки як частину широкого соціокультурного середовища життєдіяльності суб'єкта. До соціально орієнтованих потреб належать потреби відчуття безпеки, покращення самооцінки, визнання соціумом, самоактуалізації. Соціально-культурне середовище покликане задовольняти суспільно і особистісно значущі духовні потреби, інтереси, культурні запити суб'єктів. Опосередкування власне пізнавальних актів способами взаємодії учасників є головним механізмом процесу навчання як спільної діяльності, що робить цей процес культурним і соціально детермінованим» (Ярошинська, 2015: 128–129).

Науково значущим є дослідження Т. Тюльпи з проблем моделювання соціокультурного середовища вищого педагогічного навчального закладу як умови успішної соціалізації студентської молоді. Позиція вченої перегукується з думкою О. Ярошинської, щодо того, що «соціокультурне середовище є універсальною, всеохоплюючою буттєвою сферою особистісної ідентифікації студентів, яке, з одного боку, створює необхідне для творчої самореалізації людини зовнішнє, об'єктивне оточення, яке є водночас тяжіючим і сприятливим щодо активності суб'єкта, з іншого боку – само є результатом прояву суб'єктивної, особистісної творчості що дає людині відчуття причетності, власної значущості і гідності. Це є інтегративним чинником особистісного становлення студента, вплив якого опосередковується через включення студента в різні її сфери» (Тюльпа, 2012: 47)

Слушною у контексті досліджуваної проблеми є думка Г. Кучерова та О. Глов'юк щодо факторів освітнього середовища, що безпосередньо зумовлюють соціальну активність у здобувачів вищої освіти. Такими факторами автори вважають: «врахування інтересів та потреб студентів керівництвом закладу вищої освіти в організації соціального життя, підтримка студентів з активною соціальною позицією, позитивний імідж студентського самоврядування, соціально-психологічний клімат освітнього середовища, особливості позанавчальної діяльності, стан навчально-педагогічного, науково-дослідницького та духовного потенціалів закладу вищої освіти, що здійснюють безпосередній вплив на формування особистості студента. Разом з тим, наголошують вчені, зазначені фактори сприяють соціальній активності студента лише у випадках, коли вони базуються на демократичних цінностях» (Кучеров, Глов'юк, 2022: 51).

Дослідники звертають увагу на важливість формування соціально активної молоді не

тільки у межах соціокультурного середовища, а й у доцільно спроектованому навчально-виховному освітньому середовищі ЗВО. Так, на думку Г. Кучерова та О. Глов'юк, під час виконання навчальних завдань варто надавати перевагу інтерактивним методам навчальної діяльності, де «студенти перестають грати пасивну роль і активно долучаються до роботи, а саме: тренінги, кейс-технології, дебати, ділові ігри, «мозковий штурм», фокус-групи, рольові ігри, групові дискусії, метод проєктів тощо» (Кучеров, Глов'юк, 2022: 52). Ю. Ївженко доповнює цей перелік формами і методами роботи зі студентами, спрямованої на розвиток їхньої соціальної активності у межах різних складників освітнього середовища: «індивідуальні (творче завдання, консультації); групові (дискусія, диспут, конкурс, рольова гра, прес-конференція, збори, змагання, круглий стіл, семінар, форум-театр, захист проєктів); масові (свято, концерт, фестиваль, волонтерська акція, соціально-рекламна кампанія, флеш-моб та ін.)» (Ївженко, 2020: 156).

Однією з умов успішного формування соціальної активності студентів є функціонування студентського самоврядування як елемента спеціально спроектованого соціокультурного складника освітнього середовища ЗВО. На думку А. Базиленко, «участь у ньому сприяє активізації психологічних механізмів формування соціальної активності особистості, що забезпечують суб'єкту активність, почуття відповідальності за наслідки своїх дій у соціумі. Відбувається це через ідентифікацію з соціально активними особистостями шляхом наслідування та емпатії, інтеріоризації групових норм і цінностей, самозміни внаслідок референтного соціального порівняння, соціально-психологічної рефлексії через осмислення змісту діяльності студентського самоврядування та особистісної оцінки цієї діяльності, успішної соціалізації й набуття досвіду за допомогою наставників, рефлексії власної соціальної активності та її результатів, самопрезентації себе як соціально активного суб'єкта власної життєдіяльності тощо» (Базиленко, 2014: 197).

Розділяючи думку А. Базиленко, Г. Кучеров та О. Глов'юк наголошують на важливості діяльності студентського самоврядування у ЗВО. Це сприятиме «розвитку соціальної активності у студентському середовищі шляхом наставництва, якщо буде спрямована на надання індивідуальної допомоги студентам у процесі адаптації до умов закладу вищої освіти; на організацію зустрічей із провідними спеціалістами з фаху здобувача вищої освіти; на активне залучення здобувачів освіти,

особливо першокурсників, до діяльності студентського самоврядування; на залучення до організаційної, громадської, наукової, благодійної, інформаційної, волонтерської діяльності в межах студентського самоврядування; на активну участь студентів в управлінні закладом вищої освіти; на захист прав та інтересів здобувачів вищої освіти» (Кучеров, Глов'юк, 2022: 53).

Поділяючи думку вищеназваних науковців, в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова на педагогічному факультеті звертаємо особливу увагу на створення такого освітнього середовища, яке би забезпечувало повноцінний розвиток соціальної активності студентів через виховну роботу закладу загалом та кураторів зокрема, діяльність студентського парламенту, урізноманітненні форм та методів роботи зі студентами, волонтерську участь студентів у роботі Освітнього Хабу УДУ (О. Матвієнко (Матвієнко, Степаненко & Губарева, 2022)) тощо. Заходи, до організації яких залучені автори статті, висвітлено за покликанням <https://pf.udu.edu.ua/>.

Висновки. Таким чином, узагальнивши інформацію з різних доступних джерел, можемо констатувати, що одним із найважливіших показників якості освітнього процесу у ЗВО є соціальна активність студентської молоді. Соціальну активність студента характеризуємо як рису його способу життєдіяльності у процесі фахової підготовки, що

відображає міру спрямованості його здібностей, знань, навичок, прагнень, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію нагальних потреб повоєнного суспільства, інтересів, ідеалів. Виявляється ця активність в діяльності студентського самоврядування, реалізації соціальних ініціатив (благодійній та волонтерській діяльності, міжнародному обміні, соціальному партнерстві тощо) та здійснюється в індивідуальній, груповій, колективній, масовій формах у культурній, дозвільній та інших складниках життя закладу вищої освіти.

Соціальна активність особистості студента формується і розвивається під впливом зовнішніх сил, з-поміж яких освітнє середовище закладу вищої освіти займає провідне місце, а також завдяки внутрішнім силам людини, які це середовище має активізувати. Вважаємо, що освітнє середовище ЗВО буде здійснювати ефективний вплив на розвиток соціальної активності студентів тоді, коли буде детерміноване цілями сучасної освіти і запитами суспільства, стану взаємобогачувати навчальну та позанавчальну сфери студентів, поєднуючи як професійну орієнтованість, так і різноманітні життєві ситуації, як-от благодійні заходи в сиротинцях, волонтерські соціальні проекти, виставки тощо, що відбуваються як за «живої» участі студентів, так і за віртуальної, для тих, хто через війну може долучитись лише у такому форматі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базиленко А. К. Самоврядування як вид соціальної активності студентської молоді. *Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. пр.* Київ: НУОУ, 2014. Вип. 3 (40). С. 194–198.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь. 1997. 374 с.
3. Качалова Т.Г. Концептуальні основи проблеми формування соціальної активності студентів (дидактичний аспект). *Педагогіка вищої та середньої школи*, 2012. № 34. С. 55–62. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268533542.pdf>
4. Ївженко Ю. Формування соціальної активності студентської молоді. *Нові технології навчання*. 2020. № 94. С. 154–161. URL: <http://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/24/24>
5. Кулінченко О. С. Соціальна активність студентів як соціально-педагогічна проблема. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. 2014. Вип. 18. С. 34–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_011_2014_18_7.
6. Кучеров Г.Г., Глов'юк О.В. Особливості формування соціальної активності молоді з інвалідністю. *Інклюзія і суспільство*. Випуск 2. 2022. С. 148–150. URL: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/19/17>
7. Матвієнко І.А. *Фактори, що впливають на соціальну активність студентів: психологічний аналіз*. Актуальні проблеми психології розвитку особистості: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (12–15 травня 2023 року). Київ: Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 106–108. URL: <https://bit.ly/453bIUO>
8. Матвієнко О. В., Степаненко Л. М., Губарева Д. В. Розвиток соціальної компетентності майбутніх педагогів під час роботи у волонтерській групі «Освітній хаб». *Педагогічний альманах*. 2022. № 51. С. 191–198. <https://doi.org/10.37915/pa.vi51.372> URL: <https://bit.ly/3YaFm2W>
9. Тюльпа Т. М. Соціокультурне середовище вищого педагогічного навчального закладу як умова успішної соціалізації студентської молоді. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія : Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 3. С. 45–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_3_13.
10. Філософський енциклопедичний словник. В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис. 2002. URL: <https://bit.ly/3AVc5Qm>
11. Шепелева Н.В. *Актуалізація формування соціальної активності молоді в інтернеті*. Матеріали доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції «Соціологія та соціальна робота в умовах національних та регіональних викликів». 2019. С. 111–113. URL: <https://bit.ly/44hAoUq>

12. Ярошинська О. О Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. (Дис. ... д-ра пед. наук). Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань. 2015. URL: <https://bit.ly/3uRP90a>

REFERENCES

1. Bazylenko A. K. (2014) Samovriaduvannia yak vyd sotsialnoi aktyvnosti studentskoi molodi. [Self-government as a type of social activity of student youth]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy : zb. nauk. pr. – Bulletin of the National Defence University of Ukraine: a collection of scientific papers*. Kyiv: NDU, 3 (40). 194–198. [in Ukrainian].
2. Honcharenko S. U. (1997) *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv: Lybid. 374. [in Ukrainian].
3. Kachalova T.H. (2012) Kontseptualni osnovy problemy formuvannia sotsialnoi aktyvnosti studentiv (dydaktychnyi aspekt). [Conceptual foundations of the problem of forming students' social activity (didactic aspect)]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly – Pedagogy of Higher and Secondary School*, 34. 55–62. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268533542.pdf>. [in Ukrainian]
4. Ivzhenko Yu. (2020) Formuvannia sotsialnoi aktyvnosti studentskoi molodi. [Formation of social activity of student youth]. *Novi tekhnologii navchannia – New learning technologies*, 94. 154–161. URL: <http://journal.org.ua/index.php/ntn/article/view/24/24>. [in Ukrainian].
5. Kulinchenko O. S. (2014) Sotsialna aktyvnist studentiv yak sotsialno-pedahohichna problema. [Social activity of students as a socio-pedagogical problem]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 11 : Sotsiologhiia. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika. Upravlinnia – Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Series 11: Sociology. Social work. Social pedagogy. Management*, 18. 34–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nch-npu_011_2014_18_7 [in Ukrainian].
6. Kucherov H.H., Hloviuk O.V. (2022) Osoblyvosti formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi z invalidnistiu. Inkluziia i suspilstvo. [Peculiarities of the formation of social activity of young people with disabilities]. *Inkluziia i suspilstvo – Inclusion and society*, 2. 148–150. URL: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/19/17> [in Ukrainian].
7. Matviienko I.A. (2023) Faktory, shcho vplyvaiut na sotsialnu aktyvnist studentiv: psykholohichnyi analiz. [Factors influencing the social activity of students: psychological analysis]. *Aktualni problemy psykholohii rozvytku osobystosti: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (12–15 travnia 2023 roku) – Actual problems of the psychology of personality development: materials of the International Scientific and Practical Conference (May 12–15, 2023)*. Kyiv: Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, 106–108. URL: <https://bit.ly/453blUO> [in Ukrainian].
8. Matviienko O. V., Stepanenko L. M., & Hubarieva D. V. (2022) Rozvytok sotsialnoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv pid chas roboty u volonterskii hrupi “Osvitnii khab”. [Development of social competence of future teachers during work in the volunteer group “Education Hub”]. *Pedahohichnyi almanakh – Pedagogical almanac*, 51. 191–198. <https://doi.org/10.37915/pa.vi51.372>. URL: <https://bit.ly/3YaFm2W> [in Ukrainian].
9. Tiulpa T. M. (2012) Sotsiokulturne seredovyshche vyshchoho pedahohichnoho navchalnoho zakladu yak umova uspishnoi sotsializatsii studentskoi molodi. [Socio-cultural environment of a higher pedagogical educational institution as a condition for successful socialisation of student youth]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Serii 3 : Psykholoho-pedahohichni nauky – Scientific notes of Mykola Gogol Nizhyn State University. Series: Psychological and pedagogical sciences*, 3. 45–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_3_13. [in Ukrainian].
10. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk (2002)* [Philosophical Encyclopaedic Dictionary]. V. I. Shynkaruk (editor-in-chief) and others. Kyiv: Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine: Abris. URL: <https://bit.ly/3AVc5Qm>. [in Ukrainian].
11. Shepeleva N.V. (2019) Aktualizatsiia formuvannia sotsialnoi aktyvnosti molodi v intereneti. [Actualisation of the formation of social activity of young people on the Internet]. *Materialy dopovidei ta povidomlen mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Sotsiologhiia ta sotsialna robota v umovakh natsionalnykh ta rehionalnykh vyklykiv” – Materials of reports and messages of the international scientific and practical conference “Sociology and social work in the context of national and regional challenges”*. 111–113. URL: <https://bit.ly/44hAoUq> [in Ukrainian].
12. Iaroshynska O. O. (2015) *Teoretychni i metodychni zasady proektuvannia osvitnoho seredovyshcha profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly*. [Theoretical and methodological bases of designing the educational environment for the professional training of future primary school teachers]. (Dys. ... d-ra ped. nauk) – (Dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences). Uman Pavlo Tychyna State Pedagogical University. Uman. URL: <https://bit.ly/3uRP90a>. [in Ukrainian].

УДК 371.5.016:821.161

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-45>**Ніна МИХАЛЬЧУК,***orcid.org/0000-0003-2761-0303*

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри літератури, методики її навчання, історії культури та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Чернігівська область, Україна) arthur_mab@ukr.net***Тетяна РУДЮК,***orcid.org/0000-0002-3679-5648*

доктор педагогічних наук, доцент,

*професор кафедри української мови, методики її навчання та перекладу
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Чернігівська область, Україна) rudiukt@gmail.com*

ЛІТЕРАТУРНИЙ АНТРОПОНІМ ЯК ЗАГОЛОВОК: ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНОГО АНАЛІЗУ НАЗВИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Статтю присвячено дослідженню поетики заголовків літературних творів навчальної програми для середніх та старших класів. Об'єктом дослідження є назви текстів, у складі яких літературно-художні антропоніми. Науковий інтерес авторів статті зумовлений недостатністю комплексного вивчення функціональності антропонімного заголовка в художніх текстах шкільної програми з української літератури. Актуальність роботи полягає у відсутності методичного обґрунтування функціональності антропонімного заголовка у процесі шкільного аналізу образів-персонажів художнього твору. Основний акцент статті на формулюванні методичних рекомендацій для шкільного опрацювання антропонімних заголовків художніх творів у взаємозв'язку з вивченням інших елементів літературного тексту. У статті окреслено загальні підходи до опрацювання назв художніх творів у взаємозв'язку з характеристикою власних найменувань головних персонажів. Простежено взаємозв'язок антропонімного заголовка з такими елементами художнього твору, як проблематика, конфлікт, образна система. Автори дослідження звертають увагу на те, що найтісніший зв'язок заголовок має з образами-персонажами, адже саме їхні особові найменування стають основою для назви твору. Звідси детально окреслено особливості залучення найменувань, що є основою для називання текстів, до роботи в межах різних варіантів пообразного аналізу. Запропоновано методи та прийоми для організації ефективної навчальної діяльності на уроці української літератури під час опрацювання художніх творів із залученням до роботи заголовків. У цілому вирішується проблема залучення літературно-художніх власних назв, що стали заголовками творів, до процесу роботи над художнім текстом через дослідження значень найменувань як особових імен головних персонажів та з точки зору їх функціональності у складі назви всього твору.

Ключові слова: заголовок, антропонім, пообразний шлях аналізу, концептуально-образний аналіз, символ, власна назва, прізвисько.

Nina MIKHALCHUK,*orcid.org/0000-0003-2761-0303*

PhD in Philological Sciences,

*Associate Professor at the Department of Literature, Methodology of its Teaching,
History of Culture and Journalism
Nizhyn Mykola Gogol State University
(Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) arthur_mab@ukr.net***Tetiana RUDYUK,***orcid.org/0000-0002-3679-5648*

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

*Professor at the Department of Ukrainian language, Methodology of its Teaching and Translation
Nizhyn Mykola Gogol State University
(Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) rudiukt@gmail.com*

THE LITERARY ANTHROPNYM AS THE TITLE: THE FEATURES OF SCHOOL ANALYSIS OF THE NAME OF ARTISTIC WORK

The article is devoted to the research of poetics of the titles of literary works of curriculum for secondary and senior school. The names of the texts, which include literary-artistic anthroponyms, are the object of research. The article authors' scientific interest is caused by the insufficiency of a comprehensive study of functionality of the anthroponymic title in the artistic texts of the school curriculum on Ukrainian literature. The relevance of the work lies in the lack of the methodological justification of the functionality of the anthroponymic title in the process of school analysis of the image characters of artistic work. The main emphasis of the article is on the formulation of methodical recommendations for school processing of anthroponymic titles of artistic works in relation to other elements of literary text. The general approaches to processing of the names of artistic works in the relation to the characteristics of the main characters' proper denominations are outlined in the article. The relationship of the anthroponymic title with such elements of the artistic work as problematic, conflict, image system is traced. The authors of the research pay attention to the fact that the title has the most closet connection with image characters, because these are their personal denominations that become the basis for the title of the work. Hence the features of the involving the denominations, which are the basis for naming texts, to the work within different variants of image-by-image analysis are outlined in details. Methods and techniques for organizing effective educational activities at lesson of Ukrainian literature during the processing of the artistic works with the involving titles to the work are offered. In general the problem of involving literary-artistic proper names, which became the titles of the works, to the work on the artistic text through the research of the meanings of the denominations as the main characters' personal names and from the point of view of their functionality as the part of the title of the whole work is solved.

Key words: title, anthroponym, image-by-image analysis, conceptual and image analysis, symbol, proper name, nickname.

Постановка проблеми. Однією з функцій власної назви є її здатність виконувати роль заголовка художнього твору. Заголовок, як і будь-який інший художній елемент, потребує уваги в контексті цілісного аналізу літературного тексту в школі, адже з ним пов'язані ключові авторські інтенції, спрямовані до читача. Зокрема, це стосується назв антропонімного походження.

Аналіз досліджень. Нерідко письменники називають свої тексти іменами головних персонажів. Питання функціональності ономастичної лексики в складі заголовків літературних текстів вивчалось мовознавцями (Ю. Карпенко, Л. Юлдашева, І. Кочан, В. Кухаренко та інші) та літературознавцями (В. Мерзвинський, Л. Скорина, О. Міщенко та інші) на матеріалі творчості багатьох письменників. Однак сьогодні не знаходимо методико-літературних досліджень, присвячених осмисленню учнями заголовка, вираженого антропонімом, в процесі шкільного аналізу художнього твору. Звідси й виникає науковий інтерес до обраної теми.

Мета статті – запропонувати методичні рекомендації для шкільного опрацювання заголовків літературних творів антропонімного походження в контексті з вивченням інших елементів художніх текстів.

Виклад основного матеріалу. «Заголовок (або наголовок) – це авторська назва твору, що є структурним складником тексту, першою його вирізною, графічно виділеною архітектонічною частиною. Назва має сконцентрувати сенс мистецького твору, відобразити авторський задум, повернути

увагу до домінуючих складників» (Лексикон загального та порівняльного літературознавства, 2001: 211). На думку Ю. Карпенка, «назва твору є його власним іменем, тобто відношення між назвою і твором у принципі такі ж, як і відношення між іменем і людиною або між топонімом і географічним об'єктом» (Карпенко, 2008: 30).

У будь-якому прозовому художньому творі заголовок є обов'язковим. Він має стале місце та виконує ряд важливих функцій. Зокрема, основними називають номінативну та інформативну, адже заголовок – це назва твору, відповідно перше, із чим знайомляться учні-читачі. Саме із назви твору школярі одержують первинну інформацію про текст. Також виділяють експресивно-апелятивну («заголовок може виявляти авторську позицію, а також психологічно готувати читача до сприйняття тексту») та рекламну («заголовок має повернути увагу, зацікавити читача») функції (Лесневська, 2017: 60). «У заголовку може актуалізуватися категорія зв'язності. Згадане в заголовку слово «пронизує» весь текст, зв'язує його. Відбувається це зазвичай за рахунок повтору заголовних слів у тексті» (Лесневська, 2017: 60). Якщо ж мова йде про антропоніми, то в літературному джерелі не завжди вживається одна й та ж форма імені персонажа, однак заголовкова все ж домінує.

Взаємозв'язок назви твору з іншими художніми елементами чітко простежується на рівні тематики, проблематики, конфлікту, хронотопу, образної системи. «Персональні заголовки ... надають інформацію про національність, роду

приналежність і соціальний статус головного героя» (Лесневська, 2017: 61).

Відповідно до навчальної програми з української літератури виділяємо цілий ряд художніх творів, заголовками яких виступають антропоніми. Зокрема, це оповідання В. Винниченка «Федько-халамидник» (6 клас), історична повість І. Франка «Захар Беркут» (7 клас), повість Гр. Тютюнника «Климко» (7 клас), соціально-побутова драма І. Котляревського «Наталка Полтавка» (9 клас), повість Г. Квітки-Основ'яненки «Маруся» (9 клас), історична повість М. Гоголя «Тарас Бульба» (9 клас), соціально-побутова поема Т. Шевченка «Катерина» (9 клас), соціально-побутова повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» (10 клас), комедія І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» (10 клас), філософська поема І. Франка «Мойсей» (10 клас), історична повість Б. Лепкого «Мотря» (10 клас), сатирична комедія М. Куліша «Мина Мазайло» (11 клас), історичний роман у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай» (11 клас). Заголовками цих творів насамперед стали власні найменування головних персонажів. Письменники вдаються до називання з допомогою поєднання імені та прізвища героя, лише імені або беручи за основу тільки прізвище (наприклад, «Кайдашева сім'я»).

Отже, антропоніми, винесені в заголовки, вказують на персонажів, навколо яких розгортається основний конфлікт розповіді. Відповідно зростає цінність самого героя, чие особове ім'я слугує назвою всього твору. Персонаж сприймається не лише як головний у системі образів, але і як центр усієї проблематики тексту.

У процесі планування заняття, присвяченого аналізу літературного матеріалу, учителю-словеснику варто залучати до роботи заголовки у такий спосіб, щоб він був сприйнятий учнями як один із засобів, що допомагає:

- дати оцінку образу-персонажу;
- розгорнути сюжетно-змістове поле тексту;
- вказати на часопросторові виміри зображеного;
- актуалізувати певні теми та проблеми;
- виразити жанрові та стилеві ознаки твору.

Оскільки мова йде про антропоніми, які вказують на героїв твору, то найоптимальнішим для роботи на уроці стане пообразний аналіз, а саме такі його варіанти: статусно-рольова характеристика, вивчення персонажів за розвитком сюжету, у єдності з хронотопною структурою твору, концептуально-образний аналіз (Бондаренко, 2015).

Вивчення за розвитком сюжету та концептуально-образний аналіз підходять для творів, заго-

ловками яких є особові найменування персонажів зі змінним характером («Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, «Мойсей» І. Франка та «Мина Мазайло» М. Куліша), навколо чого й побудована вся проблематика творів.

Для таких текстів, як «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненки чи «Катерина» Т. Шевченка, теж підійде концептуально-образний аналіз, адже «персонажі програмуються письменниками як носії проблем і учасники їх розв'язання» (Бондаренко, 2015: 165).

Встановлювати зв'язок заголовкових найменувань головних героїв із хронотопом варто в текстах, які мають історичну основу та відповідні їй жанрові ознаки («Захар Беркут» І. Франка, «Тарас Бульба» М. Гоголя, «Мотря» Б. Лепкого, «Маруся Чурай» Л. Костенко).

Статусно-рольова характеристика корисна під час вивчення героїв, чий антропонім винесено в заголовки, виконують яскраві психологічні та соціальні ролі. При цьому їхні особові назви допомагають це розкрити («Федько-халамидник» В. Винниченка, «Климко» Гр. Тютюнника, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького).

Окреслимо специфіку роботи з окремими іменами персонажів, що ввійшли до заголовків. Так, опрацьовуючи комедії «Мартин Боруля» Івана Карпенка-Карого в 10 класі та «Мина Мазайло» М. Куліша в 11 класі, школярі роблять висновок про відносну схожість проблематики творів (в обох випадках мова йде про зміну прізвища під впливом національних та соціальних обставин).

Для детального аналізу антропонічних заголовків комедій І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» та М. Куліша «Мина Мазайло» можна сформулювати однакові запитання:

- Чому, на Вашу думку, антропонім саме головного персонажа став назвою всього твору?
- Назвіть провідний конфлікт комедії та окресліть коло основних проблем, порушених у драмі.
- Визначте роль Мартина (Мини) в постановці та вирішенні названих проблем.
- Використовуючи додаткові джерела, з'ясуйте походження та значення антропоніма Мартин (Мина).

– Дайте оцінку заголовку на основі знайденої інформації (здійсніть зіставлення словникового значення імені та образу його носія, зробіть висновок про доцільність антропоніма в назві твору).

Враховуючи думку Ю. Бондаренка про те, що «...продуктивність виявляє і прийом “уявного

видалення” персонажа із тексту, з’ясування, яким чином це впливає на головну проблему чи підпроблеми, наявні у творі» (Бондаренко, 2015: 170), можемо сформулювати творче завдання такого характеру:

Уявіть комедію без Мартина Борулі (Мини Мазайла), чийм іменем, на Вашу думку, варто було б назвати комедію в такому разі, як це пов’язано з порушеними проблемами?

У випадку з Мартином Борулею старшокласникам можна поміркувати над двома варіантами прізвища героя:

Яка із форм прізвища Мартина, Боруля чи Беруля, на Ваш погляд, була б продуктивнішою в складі заголовка комедії? Аргументуйте свою думку, покликаючись на сюжет твору та особливості вирішення основного конфлікту.

Концептуально-образний аналіз доцільно обрати й у процесі вивчення повісті «Маруся» Г. Квітки-Основ’яненка та поеми «Катерина» Т. Шевченка. Обидва твори вивчаються в 9 класі. Тексти названі жіночими антропонімами, які належать центральним героїням.

Концептуальність найменувань Маруся та Катерина в складі заголовків варто досліджувати з опорою на жанрові ознаки, стильові домінанти творів та етимологію самих власних назв. Ефективність вивчення забезпечить поєднання концептуально-образного аналізу з елементами жанрового (Бондаренко, 2012). Для дослідження корисним буде **метод самостійної роботи** з такими орієнтовними завданнями до кожного з творів відповідно:

– З’ясуйте особливості сентименталізму, романтизму та критичного реалізму як літературних напрямів.

– Знайдіть та назвіть риси цих напрямів у поемі «Катерина» (повісті «Маруся»).

– Як Ви розумієте поняття «соціально-побутовий твір»? Доведіть, що «Катерина» за жанром соціально-побутова поема («Маруся» – соціально-побутова повість).

– Визначте основну проблему поеми «Катерина» (повісті «Маруся»).

– Яка роль головної героїні в постановці та вирішенні цієї проблеми?

– Чи є ім’я героїні виразником її характеру та поведінки? (для цього необхідно опрацювати етимологію антропоніма та зіставити словникове значення із текстуальним, тобто з характеристикою образу-носія. Наприклад, із грецької ім’я Катерина означає «чиста, чистота» (Словник української мови, 1980: 146). Однак учні мають вирішити, чи підходить таке означення героїні-

покритці, яка за уявленнями тогочасного суспільства вчинила непорядно. Л. Белей зараховує антропонім Катерина до імен-символів: «...ім’я Катерина (Катря) стало символом з динамічним онімічним значенням: «дівчина-покритка» – «нещасна дівчина» – «жінка-страдниця» – «Україна»» (Белей, 1996: 64)).

На етапі узагальнення вивчення обох творів можна запропонувати **проблемну бесіду** з такими запитаннями:

– *Повість Г. Квітки-Основ’яненка має всі ознаки сентиментального твору, то чому це не позначилося на заголовку? Яку назву з використанням імені головної героїні ви б запропонували, враховуючи риси стильового напрямку? Як зразок використайте заголовок іншого твору письменника – «Сердешна Оксана».*

– *Тарас Шевченко виступає на захист жінок-покриток, знедолених та відкинутих суспільством дівчат. Проте у своїй поемі «Катерина» письменник використовує нейтральний антропонім. Чому, на вашу думку? Яку форму імені Катерина можна запропонувати як назву твору, щоб показати авторське ставлення до образу головної героїні?*

Цікавим є вивчення образів-персонажів із допомогою статусно-рольової характеристики. «У більшості художніх текстів наявний цілий набір проявів персонажа в його статусно-рольових функціях. Виникає необхідність узагальнити цей зміст і зробити сумарний висновок про внутрішній світ героя» (Бондаренко, 2015: 174). Наприклад, антропоніми в заголовках до оповідання «Федько-халамидник» В. Винниченка та повісті «Климко» Гр. Тютюнника вказують на те, що це найменування дітей. Автори використовують зменшено-пестливі форми імен, розкриваючи з допомогою заголовків вікові особливості головних героїв. Це орієнтує учнів-читачів, дає їм інформацію, про кого саме буде йти мова у літературних творах.

У назві «Федько-халамидник», окрім особового імені, вжито й прізвище. Федько-халамидник – це емоційно-оцінний антропонім, у ньому одразу відчувається, що історія про розбишаку (за словником, «халамидник – це бешкетник, пустун» (Словник української мови, 1980); за текстом оповідання, «це був чистий розбишака-халамидник... там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму “закадишному” другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом. Наче біс який сидів у хлопцеві! ... Спокій був його ворогом...» («Федько-халамидник»)).

Прикметно, що всі дитячі персонажі оповідання «Федько-халамидник» теж наділені зменшено-

пестливими варіантами своїх повних імен: Спірка (від Спиридон), Стюпка (Степан), Васько (Василь), Грицик (Григорій), Гаврик (Гаврило), Льонька (Леонід або Олексій), Только. Це підтверджує думку А. Кикилик про те, що «Федько – зібраний образ, типовий вуличний хлопчик, який у силу тих чи інших обставин діє так, як велить йому серце. Автор твору «Федько-халамидник» досліджував прояви людської душі, обумовлені національністю та соціальним станом (Кикилик, 2015: 203).

Ще одним поясненням використання антропонімів (імені та прізвиська) у заголовку оповідання В. Винниченка може бути спроба автора підкреслити виховний потенціал твору. Ю. Бондаренко для характеристики персонажа літературного тексту пропонує такий вид роботи, як «усвідомлення його виховної функції». Сутність діяльності полягає в моральній оцінці проявів характеру героя (Бондаренко, 2015: 34). Відповідно на основі поведінки Федька учні разом із учителем можуть зробити висновок, що прізвисько «халамидник» не дарма додане автором до імені в заголовку, адже Винниченко хотів наголосити на розбишацтві й схильності до бешкетування як рихах, що не мають бути притаманні вихованим дітям.

Антропонім «Наталка Полтавка» в заголовку однойменної п'єси І. Котляревського вміщує багато інформації про походження головної героїні. Найменування Наталка – типова українська форма особового імені Наталія. Автор обирає саме цей варіант, щоб підкреслити національну роль героїні. Невисокий соціальний статус селянки також обумовлений іменем. На це вказує розмовний суфікс -к-. Прізвисько «Полтавка», що фігурує лише в заголовку, є вказівкою на територіальну приналежність: «...ви, може, чували, що як вони жили в Полтаві...»; «Три роки уже, як ми... продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву...» («Наталка Полтавка»).

Яскравим прикладом єдності образної та хронологічної структури твору є героїня Л. Кос-

тенко Маруся Чурай. Антропонімний заголовок історичного роману у віршах відсилає одинадцятикласників до легенди про дівчину, що нібито жила в XVII столітті (цей фольклорний текст учні вивчали за програмою у 8 класі). Тому вже за назвою твору можна зробити висновок про часові та просторові межі дійства. Маруся Чурай – невигадааний антропонім, хоча дещо переінакшений Л. Костенко та цілим рядом письменників – попередників авторки, які також використовували мандрівний сюжет про легендарну українську піснюрку. Прізвище Чурай – це народна переробка форми Шкурай, що зафіксована в «Історії Русів» щодо батька Марусі. Позитив у цьому вбачає М. Мельник, яка стверджує, що «сам факт такої переробки є аргументом на користь історичності не тільки Гордія Чурая, а і його доньки Марусі» (Мельник, 1999: 86).

Висновки. Отже, антропонімі заголовки виконують не тільки традиційну номінативну роль, але й набувають експресивного забарвлення, стають ономастичними способами вираження проблематики, головного конфлікту, хронологічних, жанрових та стильових особливостей, вказують на роль персонажа, чие ім'я винесено в назву тексту.

Головною методичною рекомендацією для дослідження заголовків є їх опрацювання в тісному зв'язку з різними елементами художнього твору. Під час аналізу заголовка учнів мають постійно апелювати до характеристики героїв, показуючи їхню роль у процесі постановки та вирішення ключових проблем, у розгортанні часопросторового поля, а також у забезпеченні жанрово-стильової природи художнього тексту. Робота з назвою антропонімного характеру – частина структурних досліджень тексту різного спрямування й відповідно може знайти місце в процесі застосування більшості шляхів аналізу, які практикують у школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белей Л. Літературно-художні імена-символи. *Культура слова*. Київ: Наукова думка, 1996. Випуск 46–47. С. 63–67.
2. Бондаренко Ю. Вивчення образів-персонажів літературного твору в школі: теорія і практикум: посібн. для студентів філологічного факультету. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 216 с.
3. Бондаренко Ю. Концептуально-жанровий аналіз літературного твору в школі (на матеріалі комедії М. Куліша «Мина Мазайло»). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2012. № 3. С. 13–16.
4. Карпенко Ю. Назва твору як об'єкт ономастики (переважно на матеріалі творчості Миколи Бажана). *Літературна ономастика*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 29–37.
5. Кикилик А. Аналіз засобів творення характерів дітей у творі В. Винниченка «Федько-халамидник». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія», (73)*. Харків, 2015. С. 200–204.
6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 634 с.
7. Лесневська К. Семантика та функції заголовка художнього твору (на матеріалі оповідання Ф. О'Коннор «The River»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2017. Вип. 29 (2). С. 60–62.

8. Мельник М. Полтавське антропонімічне коло в романі Ліни Костенко «Маруся Чурай». *Записки з ономастики: зб. наук. праць*. Одеса, 1999. Вип. 1. С. 85–91.
9. «Наталка Полтавка». Текст твору. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1054> (дата звернення: 14.07.2023).
10. Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей: словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2005. 335 с.
11. Словник української мови: в 11 томах. Том 11. Київ: Наукова думка, 1980. С. 13.
12. «Федько-халамидник». Текст твору. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=426> (дата звернення: 12.07.2023).

REFERENCES

1. Belei L. (1996) Literaturno-khudozhni imena-symvoly [Literary-artistic names-symbols]. *Kultura slova – Culture of the World*. Kyiv: Naukova dumka. 46–47. 63–67. [in Ukrainian].
2. Bondarenko Y. (2015) Vychennia obraziv-personazhiv literaturnoho tvoru v shkoli: teoriia i praktykum: posibn. dlia studentiv filolohichnoho fakultetu [The study of images-characters of a literary work at school: theory and practice: a manual for students of philological faculty]. Nizhyn. 216 [in Ukrainian].
3. Bondarenko Y. (2012) Kontseptualno-zhanrovyi analiz literaturnoho tvoru v shkoli (na materialy komedii M. Kulisha “Myna Mazailo”) [Conceptual and genre analysis of a literary work in school (based on M. Kulish’s comedy “Myna Mazailo”)]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli – Ukrainian literature at school*. № 3. 13–16 [in Ukrainian].
4. Karpenko Y. (2008) Nazva tvoru yak ob’ekt onomastyky (perezvazhno na materialy tvorchoosti Mykoly Bazhana) [The name of the work as an object of onomastics (mainly based on Mykola Bazhan’s works)]. *Literaturna onomastyka – Literary onomastics*. Odesa: Astroprynt. 29–37 [in Ukrainian].
5. Kykylyk A. (2015) Analiz zasobiv tvorennia kharakteriv ditei u tvori V. Vynnychenka “Fedko-khalamydyk” [Analysis of the means of creating children’s characters in V. Vynnychenko’s work “Fedko-khalamydyk”]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia “Filolohiia” – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: “Philology”*, (73).200–204 [in Ukrainian].
6. Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva [Lexicon of general and comparative literary studies]. Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2001. 634 [in Ukrainian].
7. Liesnievska K. (2017) Semantyka ta funktsii zaholovka khudozhnoho tvoru (na materialy opovidannia F. O’Connor “The River”) [Semantics and functions of the title words in a work of creative prose (based on the short story “The River” by F. O’Connor)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia: Filolohiia – Scientific Bulletin of International Humanitarian University. Series: Philology*. 29 (2). 60–62 [in Ukrainian].
8. Melnyk M. (1999) Poltavske antroponimichne коло v romanі Liny Kostenko “Marusia Churai” [Poltava anthroponymic circle in Lina Kostenko’s novel “Marusya Churai”]. *Zapysky z onomastyky: zb. nauk. Prats – Notes on Onomastics: The Digest of Scientific Papes*. Odesa. 1. 85–91 [in Ukrainian].
9. “Natalka Poltavka”. Tekst tvoru [“Natalka Poltavka”. The text of the work]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1054> (data zvernennia: 14.07.2023). [in Ukrainian].
10. Skrypnyk L., Dziatkivska N. (2005) Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk [People’s proper names: dictionary-reference book]. Kyiv: Naukova dumka. 335 [in Ukrainian].
11. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Vyp. 11. Kyiv: Naukova dumka, 1980. 13 [in Ukrainian].
12. “Fedko-khalamydyk”. Tekst tvoru [“Fedko-halamydyk”. The text of the work]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=426> (data zvernennia: 12.07.2023). [in Ukrainian].

УДК 373.5.016:811.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-46>**Юлія НАБОК-БАБЕНКО,**

orcid.org/0000-0002-7349-5492

аспірантка кафедри української мови

Київського університету імені Бориса Грінченка,

вчителька української мови та літератури

Товариства з обмеженою відповідальністю «Новопечерська школа-лицей I-III рівнів»

(Київ, Україна) y.n.b.107@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ТЕКСТІВ У ТЕСТОВОМУ ОЦІНЮВАННІ КОМПЕТЕНТНОСТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ЛІЦЕЮ

У статті досліджено особливості використання текстів у тестовому оцінюванні компетентності з української мови учнів ліцею. Розглянуто різні підходи до тлумачення поняття «текст» і його типології в українській лінгводидактиці та світовій практиці. З'ясовано, що текст є важливим засобом формування компетентності з української мови учнів ліцею, оскільки віддзеркалює функціонування структурних елементів поняття «компетентність» у типових життєвих ситуаціях. Відповідно, використання текстів, що важливі й цікаві для учнів ліцею, сприяє реалізації компетентнісного підходу на уроках української мови. Обґрунтовано, що в освітньому процесі має змінитися функція застосування тексту з інформаційно-репрезентативної на когнітивно-спонукальну для формування компетентного мовця.

Унаслідок аналізу завдань PISA, ЗНО і НМТ, а також через власний освітянський досвід роботи вчителем у школі з'ясовано, що тексти відіграють важливу роль у тестовому оцінюванні компетентності з української мови. Через фрагменти текстів різних типів можна перевіряти знання, вміння, навички з певних тем, а також здатність до критичного й системного мислення, аналізу ситуацій, зіставлення та порівняння інформаційних блоків, висловлення оцінок і ставлень у типових життєвих ситуаціях.

У статті проаналізовано тестові завдання формату PISA, ЗНО і НМТ, у яких використовують різні фрагменти текстів. З'ясовано, що наскрізне вміння НУШ «читати з розумінням» є одним із основних у світових і державних вимірюваннях якості освіти. Тестові запитання мають на меті перевірити рівень усвідомлення змісту різнотипних текстів, уміння логічно мислити, аналізувати інформацію, робити висновки.

Визначено, що використання текстів у тестовому оцінюванні компетентності з української мови учнів ліцею є перспективним з огляду на суспільні запити та продовження реформи НУШ.

Ключові слова: текст, тестове оцінювання, компетентність з української мови, оцінювання компетентності, мікротекст, учні ліцею.

Yuliia NABOK-BABENKO,

orcid.org/0000-0002-7349-5492

graduate student at the Department of Ukrainian Language

Borys Grinchenko Kyiv University,

Teacher of Ukrainian Language and Literature

Novopechersk School-Lyceum Levels I-III

(Kyiv, Ukraine) y.n.b.107@gmail.com

THE USE OF TEXTS IN THE TEST ASSESSMENT OF UKRAINIAN LANGUAGE COMPETENCE OF LYCEUM STUDENTS

The article examines the peculiarities of the use of texts in the test assessment of Ukrainian language competence of lyceum students. Different approaches to the interpretation of the concept of "text" and its typology in Ukrainian language didactics and world practice are considered. It was found that the text is an important means of forming competence in the Ukrainian language of lyceum students, as it reflects the functioning of the structural elements of the concept of "competence" in typical life situations. Accordingly, the use of texts that are important and interesting for lyceum students contributes to the implementation of the competence approach in Ukrainian language lessons. It is substantiated that in the educational process the function of using the text should change from informative-representative to cognitive-stimulating for the formation of a competent speaker.

As a result of the analysis of the tasks of PISA, ZNO and NMT, as well as through my own educational experience as a teacher at school, it was found that texts play an important role in the test assessment of competence in the Ukrainian language. Through fragments of different types of texts, you can test knowledge, skills, and abilities on certain topics, as

well as the ability to think critically and systematically, analyze situations, compare and compare blocks of information, express assessments and attitudes in typical life situations.

The article analyzes test tasks of the PISA, ZNO and NMT format, which use different fragments of texts. It was found that the comprehensive ability of NUS "to read with understanding" is one of the main ones in global and state measurements of the quality of education. The purpose of the test questions is to check the level of awareness of the content of various types of texts, the ability to think logically, analyze information, and draw conclusions.

It was determined that the use of texts in the test assessment of Ukrainian language competence of lyceum students is promising in view of public requests and the continuation of the reform of the National Academy of Sciences.

Key words: *text, test assessment, competence in the Ukrainian language, assessment of competence, microtext, lyceum students.*

Постановка проблеми. Оцінювання компетентності з української мови учнів ліцею є складним процесом, що передбачає розв'язання низки проблемних завдань і подолання різних протиріч. Це зумовлено реформуванням змісту шкільної освіти, багатьма викликами, що постають перед учителями й учнями в умовах тривалого дистанційного навчання та продовження воєнного стану.

Зважаючи на компетентнісний підхід як основоположний у сучасному освітньому процесі, теоретики і практики шукають різні підходи до об'єктивного й комплексного оцінювання компетентності з української мови. Таким, на нашу думку, може стати використання текстів різних стилів і типів у процесі тестового оцінювання компетентності з української мови. Залежно від віку здобувачів освіти методика створення тестових завдань на основі текстів відрізнятиметься. Зосередимо увагу на особливостях її застосування в старших класах ліцеїв, адже такий формат оцінювання використовують у завданнях PISA (Міжнародного дослідження якості освіти), ЗНО (Зовнішнього незалежного оцінювання), НМТ (Національного мультипредметного тесту) та МТНК (Магістерського тесту навчальної компетентності). Уважаємо проблему використання текстів у тестовому оцінюванні компетентності на уроках української мови в ліцеях актуальною з огляду на зміну філософії оцінювання та значною мірою перспективною, зважаючи на подальший розвиток реформи НУШ (Нової української школи) і створення профільних старших класів.

Аналіз досліджень. Різні аспекти тестового оцінювання знань, умінь і навичок з української мови ставали об'єктом досліджень З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіної, Р. Дружененко, О. Караман, С. Карамана, О. Кучерук, С. Омельчука, В. Шкавра та ін. Структуру компетентності, її формування й оцінювання на уроках української мови розглядали Н. Бондаренко, О. Глазова, Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Дика, О. Караман, С. Караман, Л. Мамчур, М. Пентиліук, Л. Овсієнко та ін. Особливості використання текстів у системі навчання української мови досліджували

О. Андрієць, З. Бакум, О. Божко, Н. Бондаренко, О. Глазова, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Груба, Т. Гульчук, О. Караман, С. Караман, Н. Мордовцева, В. Новосьолова, Л. Овсієнко, С. Омельчук, М. Пентиліук, Н. Перхайло, Л. Попова, А. Попович, Г. Шелехова, А. Ярмолук та ін. Про тексти як основу оцінювання компетентності почасти згадано в наукових працях Н. Бондаренко, Н. Голуб, О. Горошкіної, а також у публіцистичних статтях та інтерв'ю Т. Вакуленко, А. Онатій, О. Питюр, В. Терещенка та ін. Однак тестове оцінювання компетентності з української мови учнів ліцею на матеріалі текстів різних типів недостатньо досліджене в сучасній лінгводидактиці.

Мета статті – описати особливості використання різнотипних текстів у тестовому оцінюванні компетентності з української мови учнів ліцею.

Виклад основного матеріалу. З'ясування поняття «текст» і його типології вважаємо першочерговим у дослідженні обраної проблеми. Тож розпочнемо з визначення базових понять.

У «Словнику-довіднику з української лінгводидактики» текст визначено як «висловлювання, що має власну внутрішню структуру, певну побудову та є продуктом монологічного або діалогічного мовлення, вираженим в усній або писемній формі» (М. Пентиліук, 2014: 274). Інформативність, завершеність, цілісність, зв'язність, послідовність – такі текстові категорії виокремлено в «Словнику-довіднику...». Зазначено, що в сучасній лінгводидактиці текст є ефективним засобом навчання мови, оскільки демонструє функціонування мовних одиниць.

У «Концепції навчання української мови учнів ліцею» Н. Голуб і О. Горошкіної виокремлено текстоцентричний принцип, що зумовлює застосування текстів на уроках української мови як основного засобу «навчання задля читання, переказування, проведення словникової роботи; визначення й осмислення теми, головної думки; з'ясування ознак і композиційних елементів тексту; визначення стильових рис, мети висловлення; співвіднесення мовних засобів із задумом, типом, жанром стилем мовлення; організа-

ції самостійної роботи; визначення емоційного впливу тексту на читачів, слухачів; виявлення й маркування певного мовного явища» (Голуб, 2019: 27).

У багатьох лінгводидактичних працях наголошено на важливості роботи з текстом, яка, окрім розвитку компетентності з української мови, сприяє інтеграції за тематичним принципом і встановленню міжпредметних зв'язків. Робота з текстами різних типів і стилів інформаційно збагачує здобувачів освіти і сприяє їхній адаптації до всіляких життєвих ситуацій. Текст – це не лише джерело інформації, об'єкт розуміння та вивчення. Це також ресурс для розвитку когнітивних умінь: визначати головне й другорядне, фіксувати інформацію різними способами, виконувати логічні дії (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), формулювати тезу й добирати аргументи, «переводити» текст з одного стилю в інший чи в інший формат (таблиця, схема, інфографіка, інтелект-карта, малюнок та ін.).

Різні аспекти роботи з текстом на уроках української мови розглядала М. Візінська. Дослідниця не лише здійснила теоретичний аналіз методичних засад використання текстів, а й розробила значну кількість карток із вправами, створеними на основі різноматематичних текстів. Дидактичний матеріал підготовлено авторкою для учнів старших класів – потенційних здобувачів освіти профільного рівня. У завданнях ураховані основні аспекти когнітивної методики у взаємозв'язку з комунікативною. У вступній статті до тритомної добірки завдань М. Візінська акцентує увагу на тому, що «виконання учнями різнотипних навчальних дій, пов'язаних з аналізом тексту, спостереженням над мовними одиницями та виявленям певних лінгвістичних явищ, що вивчаються відповідно до мовної змістової лінії уроку, виділенням та узагальненням їхніх ознак, побудовою способів дії, значно активізує мислення учнів, включає процеси аналізу, порівняння, зіставлення, узагальнення, побудови різноманітних міркувань» (Візінська, 2016: 10).

О. Горошкіна визначає текст «провідним засобом формування предметної компетентності учнів ліцею» (Горошкіна, 2020: 11). В іншій статті дослідниця акцентує увагу на тому, що текст є категорією, що показує «мову в дії» (Горошкіна, 2019: 2). Завдяки цьому текст уможливує створення природнього, а не штучного мовленнєвого середовища. О. Горошкіна наголошує на тому, що має змінитися функція застосування тексту на уроці української мови з інформаційно-репрезентативної на когнітивно-спонукальну, оскільки

знання вже є не самоціллю, а засобом досягнення певної мети. У такий спосіб відбувається формування компетентного мовця.

Аналіз лінгводидактичних праць і власний педагогічний досвід дають змогу стверджувати, що текст є важливим засобом формування компетентності з української мови. У цьому контексті враховуємо як предметну (галузеву), так і ключові компетентності, задекларовані Концепцією Нової української школи (НУШ). Основоположним текст стає і для розвитку наскрізних умінь, визначених Державним стандартом базової середньої освіти. «Читання з розумінням» є першим у переліку груп результатів з української мови Свідоцтва досягнень як основного документа учня/учениці НУШ.

Тексти створюють широкий діапазон можливостей для використання в тестовому оцінюванні компетентності з української мови. Через фрагменти текстів різних типів можна перевіряти знання, вміння, навички з певних тем, а також здатність до критичного й системного мислення, аналізу ситуацій, зіставлення та порівняння інформаційних блоків, висловлення оцінок і ставлень у типових життєвих ситуаціях.

Українські лінгводидакти виокремлюють такі завдання на основі тексту, які є важливими і в тестовому оцінюванні компетентності:

- *аналітичні* (передбачають аналіз тексту);
- *асоціативні* (спонукають до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту);
- *когнітивно-розвивальні* (разом із удосконаленням знань, умінь і навичок відбувається розвиток ключових компетентностей);
- *креативно-дослідницькі* (залучення здобувачів освіти до творчості та комунікативної діяльності через пошук і розв'язання проблемних ситуацій) (Пентиліук, 2004: 8).

Методику використання текстів у тестовому оцінюванні компетентності можна простежити в завданнях формату PISA, які стратегічно значною мірою відповідають ідеям НУШ. Це зумовлено тим, що завдання PISA орієнтовані на оцінювання рівня компетентності з урахуванням здатності застосовувати знання, уміння, навички, ставлення в життєвих ситуаціях.

Однією з компетентностей, які перевіряє PISA, є читацька грамотність – здатність «сприймати, аналізувати, використовувати й оцінювати письмовий текст задля досягнення певних цілей, розширювати свої знання й читацький потенціал, а також посилювати свою готовність брати активну участь у житті суспільства» (Національний звіт..., 2019: 34).

Першоосновою для завдань PISA є класифікація Е. Верліха, у якій виокремлено п'ять типів тексту:

- дескриптивний (описовий);
- наративний (оповідний);
- експланаторний (пояснювальний);
- аргументативний;
- інструктивний.

Розподіл текстів PISA за жанром теж ґрунтується на типології Е. Верліха: опис, розповідь, інструкція, тлумачення, міркування. Очевидно, що такий підхід відрізняється від утрадиційного в українській лінгводидактиці. Можна багато дискутувати щодо доцільності виокремлення таких типів. Але варто звернути увагу на виокремлення «інструкції» як окремого типу. Для українських учителів-філологів та їхніх учнів такий тип тексту здається незвичним, оскільки його мало використовують у підручниках з української мови, однак у реальному житті часто доводиться натрапляти на різні інструкції. Уміння працювати з текстом такого типу, розуміти його зміст є життєво необхідною навичкою, тому закономірно, що у світових методиках оцінювання компетентності використовують тексти інструкцій у завданнях.

Оцінювання компетентності за зразком PISA передбачає наявність текстів у таких форматах:

- одиничний (звичайний текст із заголовком одного автора чи кількох авторів);
- множинні (кілька незалежних текстів спільної тематики з різними заголовками авторства різних осіб, опубліковані в різний час);
- цілісний (суцільний текст);
- перерваний (списки, таблиці, графіки, діаграми);
- змішаний (поєднання вербального текстового фрагмента з невербальним графічним елементом або зі списками).

Розроблення завдань, типових до PISA, стає дедалі популярнішим. Фахівці Інституту педагогіки НАПН України підготували збірник завдань у форматі PISA для розвитку читацької грамотності здобувачів освіти (Локшина, Заболотна, 2022). Проаналізуємо основні особливості тестових завдань, створених за форматом PISA.

Розпочинається збірник із постера «9 порад у сортуванні сміття», що є текстом змішаного формату, оскільки поєднує цілісний та перерваний тексти. Тестове запитання «Який предмет може загубитися серед сміття і не бути переробленим?» має п'ять варіантів відповідей з однією правильною. Завдання такого типу передбачає перевірку рівня розуміння тексту, зокрема вміння інтегрувати смисли і поєднувати інформацію з тексту та схеми.

Наступне тестове завдання «У якому з рядків усі перелічені відходи вважаються токсичними?» передбачає чотири варіанти відповідей, у кожній з яких названо речі чи продукти, що безпосередньо не згадуються в тексті. Учні мають, проаналізувавши зміст текстової та графічної інформації, самостійно визначити, які з названих відходів є токсичними.

Установлення причиново-наслідкових зв'язків і формулювання висновків передбачає таке завдання формату PISA:

Уникати складання або зім'яття паперу потрібно з такої причини:

- A. його можна компостувати
- B. не може бути перероблений, але можна компостувати
- C. його можна переробляти ще кілька разів
- D. тому що він псується (Локшина, Заболотна, 2022: 11).

У тексті відсутня пряма відповідь на запитання. Її потрібно дати на основі спершу аналізу, а потім – синтезу інформації.

Інший блок завдань формату PISA – це наведення текстів різних стилів і жанрів. Як-от, скажімо, поезія «Ода до радості» (художній стиль) і замітка про офіційний гімн Європейського Союзу (публіцистичний стиль). Перше тестове запитання має на меті з'ясувати причину, чому гімн Європейського Союзу затверджено без слів. Наступне завдання з варіантами відповідей передбачає з'ясування, чому саме «Ода до радості» стала гімном ЄС.

Таким чином, тестові завдання PISA перевіряють такі рівні розуміння тексту:

- усвідомлене сприйняття інформації, аналіз її;
- інтегрування смислів;
- розмежування фактичної інформації та її інтерпретування;
- виокремлення основної та другорядної інформації;
- визначення основної думки та мети повідомлення;
- зіставлення інформаційних блоків, порівняння різних думок;
- формулювання висновків різних типів (просторових, часових, причинно-наслідкових);
- оцінювання змісту й форми текстів.

Н. Бондаренко, аналізуючи результати участі українських підлітків у PISA, звертає увагу на потребу формування в здобувачів освіти здатності «відмежовувати факти від думок; ставити доцільні запитання й адекватно відповідати на них; інтерпретувати закладені в тексті просторово-часові характеристики дійсності; трансформувати тек-

стовий матеріал, здійснювати позиційні зміни, правки-переробки тексту; модифікувати прецедентні тексти, а основне – вчитися на взірцевих текстах будувати власні ефективні висловлювання» (Бондаренко, 2020: 101). Такі зауваги є цілком слушними й мають перспективи реалізації в практичній діяльності на уроках української мови в ліцях.

Використання текстів у тестовому оцінюванні компетентності з української мови набуває поширення в системі ЗНО (Зовнішнього незалежного оцінювання) і НМТ (Національного мультипредметного тесту). Уважаємо такі тенденції позитивними, зважаючи на подальше реформування профільної школи, що є неминучим з огляду на реформу НУШ.

Демонстраційні варіанти ЗНО–2021 і НМТ–2023 відображають компетентнісну спрямованість загальнодержавних освітніх вимірювань останніх років. Поширеним явищем ЗНО і НМТ стає створення тестових запитань на матеріалі текстів різних типів. Розгляньмо особливості таких завдань:

1. Використання замість переліку непов'язаних слів чи словосполучень фрагментів тексту (залежно від запитання може бути 1, 2–3 чи й більше речень).

2. Відновлення початкового змісту мікротексту шляхом заповнення пропусків (серед варіантів, запропонованих для вибору – пароніми, лексичні й граматичні помилки, спільнокореневі слова та слова з омонімічним коренем).

3. Редагування змісту речень з огляду на контекст (перевірка розуміння синтаксичної структури речень і доречного використання лексем у мікротексті).

4. Визначення правильності твердження, що відповідає змісту діалогу (тестове завдання такого типу перевіряє, чи здобувач освіти розуміє зміст реплік і чи може трансформувати їх в одне речення).

5. Інтерпретація реплік співрозмовника (завдання має на меті перевірити, чи здобувачі освіти диференціюють головне й другорядне, чи вміють критично оцінювати прочитане).

6. Заповнення пропусків у реченнях (тестові запитання такого типу діагностують лексичну й граматичну компетентність здобувачів освіти).

7. Встановлення логічної послідовності речень, що мають графічні маркери (перевірка вміння створювати зв'язний текст, зважаючи на зміст окремих речень).

8. Увідповіднення за подібністю синтаксичного значення (завдання такого типу не лише перевіряють вміння розрізняти підрядний зв'язок

між словами та частинами складного речення, а й когнітивні навички).

Новацією останнього, довоєнного, року ЗНО стали завдання, що передбачають роботу з текстами різних жанрів і стилів. Обов'язковою в одному з текстів є графічна інформація, що постає у формі схеми, діаграми чи таблиці. У тестових завданнях за матеріалами трьох текстів запропоновано визначити:

- спільну тему для трьох текстів;
- правильність усіх тверджень, окрім одного;
- достовірність інформації згідно зі змістом;
- відповідність інфографіки певному фрагменту тексту.

На нашу думку, тестові завдання, що базуються на різнотипних текстах, є перспективними на уроках української мови в ліцях, оскільки дають змогу перевірити рівень сформованості компетентності й сприяють розвитку наскрізних умінь НУШ.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо стверджувати, що тексти є важливим засобом для формування і розвитку предметної (галузевої) та ключових компетентностей. Тексти різних типів, жанрів і стилів можна використовувати в процесі тестового оцінювання компетентності з української мови учнів ліцею. Аналіз завдань PISA, ЗНО і НМТ засвідчує активне застосування цілісних і перерваних текстів у створенні комплексу тестових запитань. Здебільшого метою таких завдань є визначення рівня усвідомленого сприйняття текстової інформації – діагностування різних аспектів навички «читання з розумінням». Через тестові запитання на базі різнотипних текстів є можливість перевірити, наскільки учні/учениці ліцею розуміють прочитане; уміють аналізувати, зіставляти та систематизувати інформацію; роблять висновки; розрізняють основне й другорядне, факти та судження; логічно мислять і вміють аргументувати свої думки.

Використання текстів у тестовому оцінюванні компетентності з української мови є перспективним і потребує подальшого дослідження на теоретичному рівні через вивчення напрацювань українських лінгводидактів. Значною мірою порушена проблема потребує практичної реалізації через створення низки комплексних тестів, що перевірятимуть рівень компетентності з української мови учнів ліцею. Обов'язковою в тестових завданнях має бути текстова основа. Використання різнотипних текстів забезпечить валідність і значимість тесту як інструменту оцінювання компетентності з української мови учнів ліцею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Н. Читацька грамотність. *Український педагогічний журнал*. 2020. № 2. С. 95–103.
2. Візінська М. Робота з текстом на уроках української мови як засіб активізації когнітивно-дослідницької діяльності учнів. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2016. 376 с.
3. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Концепція навчання української мови учнів ліцею / за заг. ред. д-ра пед. наук Н.Б. Голуб. К.: Педагогічна думка, 2019. 56 с.
4. Горошкіна О. Робота з текстом на уроках української мови: компетентнісний вимір. *Українська мова і література*. 2019. № 6. С. 2–5.
5. Горошкіна О. Формування предметної компетентності учнів ліцею на уроках української мови: практичний аспект. *Українська мова і література*. 2020. № 1. С. 9–13.
6. Європейська якість навчання для кращої успішності учнів: збірник завдань у форматі PISA для розвитку читацької грамотності учнів / уклад. Олена Локшина і Оксана Заболотна; за заг. ред. Олега Топузова; НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України [Електронне видання]. Київ: Пед. думка, 2022. 89 с. DOI <https://doi.org/10.32405/978-966-644-607-0-2022-97>
7. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт.: М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакулєнко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін.; Український центр оцінювання якості освіти. Київ: УЦОЯО, 2019. 439 с.
8. НМТ-2023: демонстраційний тест з української мови. URL: <https://testportal.gov.ua/nmt-2023-demonstratsijnyj-test-z-ukrayinskoyi-movy/> (Дата звернення: 18.07.2023).
9. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5–9.
10. Сертифікаційна робота ЗНО з української мови (демонстраційний варіант). URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Ukrayinska-mova_2021_demoversiya_1.pdf (Дата звернення: 18.07.2023).
11. Werlich E. Typologie der Texte. Entwurf eines textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatic. Heidelberg, 1975.

REFERENCES

1. Bondarenko N. (2020). Chytatska hramotnist. [Literacy]. *Ukrainskyi pedahohichniy zhurnal*. № 2. S. 95–103. [in Ukrainian].
2. Vizinska M. (2016). Robota z tekstom na urokakh ukrainskoi movy yak zasib aktyvizatsii kohnityvno-doslidnytskoi diialnosti uchniv. [Working with the text in Ukrainian language lessons as a means of activating students' cognitive-research activity]. Ivano-Frankivsk: Nova zoria, 376 s. [in Ukrainian].
3. Holub N.B., Horoshkina O.M. (2019). Kontseptsiia navchannia ukrainskoi movy uchniv litseiu. [The concept of Ukrainian language learning for lyceum students]. K.: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].
4. Horoshkina O. (2019) Robota z tekstom na urokakh ukrainskoi movy: kompetentnisnyi vymir. [Working with the text in Ukrainian language lessons: competence dimension]. *Ukrainska mova i literatura*. № 6. 2–5. [in Ukrainian].
5. Horoshkina O. (2020). Formuvannia predmetnoi kompetentnosti uchniv litseiu na urokakh ukrainskoi movy: praktychnyi aspekt. [Formation of subject competence of lyceum students in Ukrainian language classes: practical aspect]. *Ukrainska mova i literatura*. № 1. 9–13. [in Ukrainian].
6. Yevropeiska yakist navchannia dlia krashchoi uspishnosti uchniv : zbirnyk zavdan u formati PISA dlia rozvytku chytatskoi hramotnosti uchniv (2022) [European teaching quality for better student performance: a collection of tasks in the PISA format for developing students' reading literacy] / uklad. Olena Lokshyna i Oksana Zabolotna; za zah. red. Oleha Topuzova. Kyiv : Ped. Dumka. 89 s. DOI <https://doi.org/10.32405/978-966-644-607-0-2022-97> [in Ukrainian].
7. Natsionalnyi zvit za rezul'tatamy mizhnarodnoho doslidzhennia yakosti osvity PISA-2018. (2019). [National report on the results of the international study of the quality of education PISA-2018]. M. Mazorchuk (osn. avtor), T. Vakulenko, V. Tereshchenko, H. Bychko, K. Shumova, S. Rakov, V. Horokh ta in.; Ukrainskyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity. Kyiv: UtsOIAO. 439 s. [in Ukrainian].
8. NMT-2023: demonstratsiinyi test z ukrainskoi movy [NMT-2023: Ukrainian language demonstration test]. *testportal.gov.ua*. URL: <https://testportal.gov.ua/nmt-2023-demonstratsijnyj-test-z-ukrayinskoyi-movy/> [in Ukrainian].
9. Pentyliuk M. (2004). Kontseptsiia kohnityvnoi metodyky navchannia ukrainskoi movy. [The concept of cognitive methods of teaching the Ukrainian language]. *Dyvoslovo*. № 8. S. 5–9. [in Ukrainian].
10. Sertyfikatsiina robota z ukrainskoi movy (demonstratsiinyi variant). [Certification work on the Ukrainian language]. *testportal.gov.ua*. URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Ukrayinska-mova_2021-demoversiya_1.pdf [in Ukrainian].
11. Werlich E. Typologie der Texte. Entwurf eines textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatic. [Typology of the texts. Draft of a text-linguistic model for the foundation of a text grammar] Heidelberg, 1975. [in German].

UDC 37.02;371

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-47>

Gunel Azad NAGIEVA,
orcid.org/0000-0003-2251-0821
PHD student at the Department of Pedagogy
Baku State University
(Baku, Azerbaijan) guneloru@gmail.com

METHODICAL ISSUES OF ELIMINATING THE NEGATIVE EFFECTS OF DEMOGRAPHIC FACTORS IN SCHOOL

Teachers are considered the knights of educational institutions, where a comprehensive personality is formed. The development of a useful personality for the society depends on the teachers, their hard work, and the healthy environment they create during the learning process. From this point of view, a teacher should have exemplary morals, proper management skills, and pedagogical knowledge, but should also be able to love his students and pay attention to them individually and collectively. Being a teacher is not limited only to the ability to teach students scientific knowledge. He should always focus on the students, be able to see their interests and inner world. Teachers should get to know each of the students in the class team closely, and deeply feel what they need. Only in this case, the teacher can create a good team. Teachers who can create such a healthy psychological environment are able to properly manage the team, listen to the problems and shortcomings of its members and support them to find solutions. Revealing the impact of the negative demographic factors we are talking about and neutralizing the problems that may arise is the result of the hard work of those teachers. Sometimes, not scientific knowledge, but a little attention, care, caress or even a simple word can be a wonderful impetus for the development of the student. Failure of teachers to use the correct methods and styles and forms of communication during the training process leads to difficulties in pedagogical work with students affected by negative demographic factors. As a result, students' failures and lags in the learning process appear. If this problem is not assessed correctly by the teacher, if the reasons are not investigated and appropriate measures are not taken, conflicts with students are inevitable.

Key words: teacher, student, demographic problems, school, family, education.

Гюнель Азад НАГІЄВА,
orcid.org/0000-0003-2251-0821
аспірантка кафедри педагогіки
Бакинського державного університету
(Баку, Азербайджан) guneloru@gmail.com

МЕТОДИЧНІ ПИТАННЯ УСУНЕННЯ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ У ШКОЛІ

Педагоги вважаються лицарями навчальних закладів, де формується всебічна особистість. Розвиток корисної для суспільства особистості залежить від вчителів, їх наполегливої праці та здорового середовища, яке вони створюють під час навчального процесу. З цієї точки зору вчитель повинен мати зразкову мораль, відповідні управлінські навички та педагогічні знання, але також повинен уміти любити своїх учнів і приділяти їм увагу окремо та колективно. Бути вчителем не обмежується лише вмінням навчати учнів науковим знанням. Він повинен завжди орієнтуватися на учнів, вміння бачити їхні інтереси та внутрішній світ. Педагог повинен близько пізнати кожного учня класного колективу, глибоко відчувати, що йому потрібно. Тільки в цьому випадку вчитель може створити хорошиий колектив. Педагоги, які можуть створити таке здорове психологічне середовище, здатні правильно керувати командою, вислуховувати проблеми та недоліки її членів і підтримувати їх у пошуку рішень. Виявлення впливу тих негативних демографічних чинників, про які ми говоримо, та нейтралізація проблем, які можуть виникнути, – це результат наполегливої праці цих педагогів. Іноді не наукові знання, а трохи уваги, турботи, ласки чи навіть просте слово може стати чудовим поштовхом для розвитку учня. Невикористання викладачами правильних методів і стилів і форм спілкування під час навчального процесу призводить до ускладнень у педагогічній роботі зі студентами, які постраждали від негативних демографічних факторів. В результаті з'являються неуспішність і відставання учнів у навчальному процесі. Якщо ця проблема не оцінюється вчителем правильно, якщо не досліджуються причини і не вживаються відповідні заходи, конфлікти з учнями неминучі.

Ключові слова: вчитель, учень, демографічні проблеми, школа, сім'я, освіта.

The relevance of the problem. Today, the development of a useful personality for society depends on teachers, their hard work, and the healthy environment they create in the learning process. Teachers are considered the knights of educational institutions, where a comprehensive personality is formed. From this point of view, a teacher should have exemplary morals, proper management skills, and pedagogical knowledge, but should also be able to love his students and pay attention to them individually and collectively. Being a teacher is not limited only to the ability to teach students scientific knowledge. He should always focus on the students, be able to see their interests and inner world. Teachers should get to know each of the students in the class team closely, and deeply feel what they need. Only in this case, the teacher can create a good team. Teachers who can create such a healthy psychological environment are able to properly manage the team, listen to the problems and shortcomings of its members and support them to find solutions. Revealing the impact of the negative demographic factors we are talking about and neutralizing the problems that may arise is the result of the hard work of those teachers. Sometimes, not scientific knowledge, but a little attention, care, caress or even a simple word can be a wonderful impetus for the development of the student.

Level of processing of the topic. The theoretical-methodological base of the topic is primarily the assessment of the impact of negative demographic problems on the pedagogical process in various studies. It is of great importance for teachers to organize the pedagogical process with students from problem families, to eliminate negative effects, for the development and formation of modern youth. The difference and innovation of the current research from other researches is that here, first of all, the characteristics of demographic factors and current problems in schools investigated and involved in comparative analysis. At the same time, the methodical training of teachers regarding the existing problem is analyzed. Research on the problem is reflected in the works of H. Ahmadov (Əhmədov H., 2014), M. Ilyasov (İlyasov M., 2018), A. Alizadeh (Əlizadə Ə., 1998, Əlizadə Ə., 2001), H. Alizadeh, R. Hüseynzadə (Hüseynzadə R., 2016), A. Makarenko (Makarenko A., 1964), V. Sukhomlinsky (Suxomlinski V., 1979) and others.

H. Alizadeh, in his work “Demographical problems of upbringing” attention is paid to the demographic situation of the family, the education of students who encounter demographic problems, and the impact of the difficulties caused by death and divorce

on the education process (Əlizadə H., 1993, p. 67). M. Ilyasov talks about the role of pedagogical support in eliminating the negative effects of demographic factors in his work “Modern problems of teacher professionalism and pedagogical competence”. It draws attention to the importance of pedagogical support in the formation of “teacher-student” and “parent-child” relationships (İlyasov M., 2018, p. 101).

Main body. Upbringing opportunities of school. The educational opportunities of the school are wide and diverse. In all periods of history, training centers and schools functioned as the main source of education. In our modern times, the educational opportunities of the school are of exceptional importance. We have already reached a time when, in terms of numerous reasons, the educational importance of the school has increased even more, and it has come before the family’s capabilities. Considering that we have sufficiently highlighted the factors that cause this in other chapters, we prefer to continue the research by examining the role of the school and the teacher in this section.

It is known that teachers have a role as important as family in the proper formation of society. Because the preparation of young people, who are the basis of society, is the direct responsibility of educational institutions. From this point of view, it is not enough that teachers only have knowledge and skills in their specialty. Studies show that teachers who have an indifferent and insincere attitude towards students do not have encouraging academic success. In addition to pedagogical abilities, a teacher should be able to show love, care and attention. In addition to being able to properly manage the collective, he should take time for each of the students individually, understand their feelings and excitement, see their problems and help them to solve them. A close friend should be able to act as a parent when necessary. It is these characteristics that create an unbreakable bond between the teacher and the student, and lead to the formation of deep love for the teacher. It is an indisputable fact that the learning success of students depends more on their love for their teachers. The correct construction and effective implementation of the pedagogical process is the result of this love.

Teacher-student relations. As we mentioned, the success of the learning process begins with the relationship between the teacher and the student. If the teacher does not have a kind and benevolent approach to the student, then there can be no question of the perfection of the learning process. Because it is hard to find a student who loves an indifferent, insincere teacher and the subject he teaches. Every day at school, students acquire new knowledge and

encounter different situations. This increases their awareness and expands their level of knowledge, and at the same time regulates the norms of behavior. The regulation of teacher-student relations helps to easily reach the common goal and to develop the educational work (Əlizadə H., 1993, p. 82).

Sukhomlinsky writes in "I give my heart to the children" that "The most important source of education of the teacher's feelings is multifaceted emotional relationships with children in a single, friendly collective, where he is not only a teacher, but a friend and companion. If the teacher meets the children only in classes, and the children feel the influence of the teacher only in the classroom, their emotional relationships are unimaginable" (Suxomlinski V., 1979, p. 12).

Failure of teachers to use the correct methods and styles, forms of communication during the training process hinders the effectiveness of the lesson. As a result, students' failures and lags in the learning process appear. If this situation is not assessed correctly by the teacher, if the reasons are not investigated and appropriate measures are not taken, conflicts with students are inevitable.

The ability of the school to perform its function correctly can happen when this process is treated with serious sensitivity, and at the same time with systematic, consistent requirements, rules, and discipline. Of course, the progress of the pedagogical process cannot always develop on a positive line, since it is a dynamic process, it is possible to see ups and downs in its progress. Sometimes it is not possible to get the result on the development of students in any form, which is natural. The effectiveness of this process directly depends on the hard work of the school management, the pedagogical team, school psychologists, and most importantly, the class leaders.

Studies show that the work of psychologists in schools at the present time is not enough to achieve the desired effect. Their influence on the elimination of problems arising in the course of the pedagogical process is not significant. Factors affecting this include the fact that the number of psychologists does not correspond to the number of the school's staff, their insufficient practical training, etc. can be shown. For this reason, we see that the main stress of the pedagogical process falls on teachers, and most importantly, class leaders (İsmixanov M., 2011, p. 77).

The teacher should pay attention to every nuance while conducting training work with the team. Because students see the events happening in the collective and are able to draw conclusions from it. Systematicity and consistency of work in the development of relations in the right direction,

and at the same time, all responsibility falls on the teacher. Being sincere and polite with all members of the collective plays a very important role in creating a healthy psychological environment here. The teacher's words and deeds must match each other, he must understand the essence of his behavior and attitude. Discrimination, rudeness, hypocrisy, etc. in the collective. negative situations like this have a worse effect on children who have been exposed to negative demographic effects (Nəzərov A., 2008, p. 132). This creates conditions for aggressiveness and the formation of negative attitudes towards others. Such situations are encountered in schools from time to time. Some teachers do not pay enough attention to students who exhibit behavioral disorders, they kind of make them go away.

However, the teacher should have an objective and fair attitude towards the student's unpleasant behavior towards the smallest defect. In order to guide the students, he should clarify their negative qualities, analyze the events and facts that happened, compromise or be demanding if necessary. In this case, the authority of the teacher with the student, the establishment of their relationship on the principle of respect and demandingness shows the influence on the course of the process. The genius scientist N. Tusi writes in his work "Akhlaqi Nasiri": "When children do a pleasant act, they should be praised and encouraged. Even if the opposite happens, it is not right to scold him every minute and hit him on the head" (Tusi N., 1989, p. 158).

Threatening and intimidating students is unacceptable behavior by the teacher. On the contrary, it is necessary to approach them with a pleasant and sincere attitude, reveal their interests and desires and encourage them towards a common goal. Relationships should be established in such a way that both parties can clearly see and understand the goal. Here again, the attitude of the teacher to the student has a leading role. Therefore, when communicating with a student, the teacher should focus on his best qualities and try to eliminate his negative qualities.

The modern education system does not only require the teacher to impart knowledge. It is considered the main task of the teacher to form the student in accordance with the requirements of the modern era. Teachers who can listen to their wishes and dreams are highly appreciated. A teacher who is frivolous, indifferent, far from democracy, scolds his students too much and inappropriately, and indulges in insults in the process of education creates hatred not only for himself, but also for the subject he teaches. Students do not respect such a teacher, do not prepare well for their lessons, and do not perform

their tasks enthusiastically. With a simple word or a kind attitude, the teacher can have a good effect on the student's heart, arouse enthusiasm for learning and eliminate negative situations in their behavior (Əhmədov H., 2014, p. 76). Unlike the family, the school environment, the collective factor here has ample opportunities to properly shape the student.

Authoritarian, liberal, and democratic styles of the teacher are distinguished in the work "Social Pedagogy" by H. Alizade and R. Mahmudova. It was noted that the democratic style gives optimal results in the teacher-student relationship. "Democratic teachers study the features of the social development conditions in the family under the influence of demographic factors. In the process of education, their pedagogical results are taken into account in different ways. Experienced teachers provide effective pedagogical advice to parents, hold individual conversations with students, involve them in student self-government bodies, and increase their social activity. Advanced teachers consider the humanization of teacher-student relations to be the main means of education (Əlizadə H., 2013, p. 233). "Authoritarian teachers are able to collect information about the demographic processes occurring in the students' families during the educational process, and they even understand that the changes in the behavior and attitudes of students in their pedagogical practice are related to negative demographic effects, but this when interpreting the changes in a pedagogical direction, they make serious mistakes in terms of pedagogical skills as a result of an authoritarian attitude to those events (Əlizadə H., 2013, p. 232). As it can be seen, teachers who choose the authoritarian style lead to allowing negative situations in the process of both education and upbringing. However, teachers who choose a democratic style and have a humane attitude achieve effective results in the educational process, and at the same time, they can achieve the correct establishment of family-school relations.

The education of the student in the team is more successful. A healthy collective, native relationship paves the way for the teacher to achieve the goal. For this, the teacher should deeply study the team and be familiar with the individual characteristics of each student here. Students have individual characteristics and different abilities. Some of them are able to express their ideas well, they approach their studies with enthusiasm, while others have difficulties in this regard, they cannot repeat what they read, listen to, etc. The teacher has the opportunity to guide students in any way based on their individual characteristics, interests and abilities. This is the basic law of success in both the training and education process.

Ways to eliminate negative demographic effects. The ability of students to establish proper relationships at school, meeting their communication needs, is important in eliminating the negative effects of demographic factors. For this, teachers should try to establish and maintain a healthy psychological environment in the classroom. Studies show that when a normal environment is not provided in the family and at school, teenage students show interest in the street environment. Street gangs can easily attract teenagers into their environment. In these groups, sometimes teenagers are faced with terrible situations. Sometimes improper behavior and bad habits are acquired, and sometimes they can get addicted to harmful substances that lead to more serious consequences. Yes, no matter how unbelievable it may seem, we witnessed such situations during the surveys we conducted in schools. Failure to establish proper friendships at school, and failure to meet students' communication needs are among the clearly visible facts that can result in the above-mentioned negative situations.

Educative conversations are of special importance in terms of eliminating negative demographic effects during the educational process at school. In the course of the pedagogical process, local conversations of teachers play a major role in creating or preventing conflicts with students. The style and position of the teacher is also of special importance when choosing the conversation method. At this time, the teacher's conversations and actions, as well as his behavior and position, should match. At the same time, in order to be able to see the effective result of moral conversations, the requirements for their conduct should be expected. Conversations should be free from gossip, criticism, and should be on time and within the norm. Otherwise, this method will cause students to lose patience, become tense, and lead to the beginning of conflicts (Əlizadə Ə., 2001, p. 53).

Proper orientation of students and effective assessment of their free time have a positive effect on eliminating the negative effects of demographic factors in schools. Revealing the interests and abilities of students affected by negative demographic factors and directing them according to these factors is important in terms of their development, formation, as well as their removal from negative influences. Several nuances are evident in this matter: Respecting the interests of students, guiding them in a way that they can get the right and successful results, ensuring the effective direction of free time and preventing them from spending unnecessary free time, etc.

According to the conducted research, we see that most teachers do not pay attention to the direction

of students' interests and abilities. Even parents are indifferent to this issue. Sometimes they are aware of their child's abilities, but they don't want to take it into account. Parents often focus mainly on the student's academic performance, forgetting about other areas. Sometimes they prefer to manage their children in accordance with their material and moral freedom. The situation is more difficult for students affected by negative demographic factors. In order to realize the dream of her lost husband, the mother is trying to make her daughter, who has no interest in technical and natural sciences, but loves literature, history, painting, become a doctor. For this reason, he burdens the child himself, and also makes the teachers do it, leading to the point of cooling the child off from learning. This form of "suffocation" of the child's inner world is one of the obvious factors that lead to the straining of relations with both parents and teachers.

Violation of the principle of optimism towards student education by teachers can be noted as one of the nuances that lead to the tension of relations between them. Thus, the label of "bad student" attached by some incompetent teachers to students who show behavior violations or whose demographic situation is not typical due to any problem can alienate the student from the teacher, the school, and the entire educational process. Such teachers spread their thoughts about the student to the pedagogical team, talk out of place, turn it into an object of discussion, and gradually create a general negative opinion about him. "According to K. Blaga and M. Shebek, the role of "conversations" in the teachers' room is great in creating any opinion about the students in the school staff." In the textbook "Social Pedagogy" by H. Alizade and R. Mahmudova, they drew attention to the role of reputation in establishing teacher-student relationships. In their opinion, the reputation of the student plays an important role in the establishment and development of the teacher-student relationship, as well as the teacher himself. In the work, there is ample space for the interpretation of surveys and experiments conducted in different periods related to the topic (Əlizadə H., 2013, p. 224).

During the pedagogical process, the importance of analyzing various demographic events and facts and marking them as appropriate is often not taken into account. The analysis of teachers' work experience shows that many subjects are undervalued even though they are important in terms of studying demographic phenomena or facts. Most teachers do not really pay attention to the interpretation of demographic phenomena when working on their topics, they treat them as ordinary social phenomena, at best they are satisfied with simply stating the relevant facts.

The role of pedagogical support in eliminating the negative effects of demographic factors in schools is very important. Ilyasov M. writes in his work "Modern problems of teacher professionalism and pedagogical competence": "Pedagogical support is an indispensable tool in the formation of "teacher-student" and "parent-child" relations. Its correct organization and conduct leads to the formation of such important aspects of the educational process that replacing it with other means has a very weak effect compared to the results obtained from it. Therefore, when, under what conditions and with what means and methods the pedagogical support is provided is of great importance in terms of its effectiveness" (Ilyasov M., 2018, p. 100).

While studying various subjects, students get acquainted with numerous demographic events and facts on the example of classical writers, artists, composers, eminent scientists, historical figures, life and creativity. However, teachers often do not evaluate these events and facts from the same point of view, and in many cases they simply repeat each other. Interdisciplinary communication should also be used correctly so that students can analyze demographic events and facts in detail.

Sometimes, even though teachers clarify demographic events and facts in one way or another, they do not approach their analysis on a scientific-pedagogical level, and do not effectively use the educational opportunities of the lesson. Experienced teachers attach great importance to eliminating the negative effects of negative demographic factors in the classroom. They comment on the demographic factors that have occurred on the studied topic, despite all the difficulties they face, they emphasize the characters' persistent, hardworking, honest, selfless, responsible, and intelligent behaviors, and try to instill in the students. They also inform the students about the demographic events faced by their favorite poets and writers, they call for example of these geniuses who did not get discouraged despite all the difficulties and rose with great effort and suffering.

Analysis of demographic facts in the classroom requires special pedagogical competence from the teacher. Based on the surveys conducted with the students, we can note that it is not advisable for the teacher to address and admonish students from families affected by negative demographic influences in the course of the lesson. In this process, its logic is clear and natural. Using appropriate methods, the teacher should try to penetrate the inner world of the students and educate and shape their will-spiritual qualities. By creating a correct attitude to the demographic events and facts, favorable

conditions should be created for the gradual change of the attitudes of students growing up in incomplete families, and on the other hand, the attitudes of class students towards them (Əlizadə H., 1993, p. 47).

Correct, systematic organization of students' free time is one of the main conditions that positively affect the development and formation of their worldview, as well as educational activities. At the same time, the correct organization of their free time is very important in eliminating the negative effects of negative demographic factors on students. When we say free time, we mean the time gap that occurs after students complete their educational activities in educational institutions during the day. At present, the proper leisure time of schoolchildren is among the issues that concern parents and teachers. In particular, what kind of activity students from single-parent families, who are affected by negative demographic factors, should do after school is in the center of attention of the whole society. Proper organization of students' free time plays an important role in saving them from being less exposed to the negative effects of demographic factors. The organization of free time, directing children to different fields according to their interests and abilities is mainly the responsibility of the family. However, it would be unreasonable to expect this step from families affected by various demographic factors.

Parents who are faced with the difficulties of family problems and are in financial, moral and psychological condition are sometimes not in a position to guide their students properly even if they want to. For this reason, it is up to the teachers to properly divide the free time of the students. It should be noted that the correct planning of the extracurricular time of students who have faced negative demographic factors and experienced psychological shocks can be an obstacle to the emergence of problems in the course of the pedagogical process. Involvement of them in the types of activities according to their interests leads to their distancing from family problems, to work on themselves, and to the formation of their worldviews. At this time, those students partially distance themselves from psychological tensions, as a result, their interest in training increases. Proper orientation of students during training and free time is one of the optimal methods to eliminate the negative effects of negative demographic factors they are exposed to. Because the partial reduction of family control over those students is inevitable.

Therefore, the head of the class, the school psychologist and the administration should take serious measures regarding the proper organization of free time for those students. Students' daily, weekly,

monthly, and annual schedule should be prepared by ensuring the participation of their parents. In this regime, the types of activities that they will be engaged in after the lesson should be listed in sequence. During the preparation of the regime, it is necessary to take into account the interests and tendencies, abilities of students, as well as the lags that manifest themselves in educational activities. It is necessary to ensure that the students follow this regime by the school administration. It should be noted that as a result of the organization of leisure time according to the interests of students from single-parent families, it can not only lead them to distance themselves from negative influences at the present time, but can also play the role of a foundation for their future development. At the same time, it has a positive effect on the choice of specialty and profession, and motivates them. However, from the survey conducted among teachers, parents and students, it is clear that the organization of students' free time has not been given due attention (Hüseynzadə R.L., 2016, p. 113).

Based on the observations made, we can note that in terms of eliminating the negative effects of demographic factors in schools, the creation of school and family connection and the continuity of this cooperation are important conditions. In this regard, it is imperative that the teacher is in constant contact with the students' families and learns about the problems that have occurred here. Sometimes the family may need help to solve psychological and financial problems. It is an obvious fact that these problems create an obstacle to the student's attendance and educational performance as a whole. Teachers should discuss the situation of the family together with the school administration and psychologists, try to support them, and propose ways to overcome the obstacles faced by the student. Especially incomplete families are more worried in this regard. After all, the disruption of the family union for any reason is shocking and makes them feel helpless in the face of events. The fact that the school makes the student and his family feel that they are with him in times of difficulties, leads to the student having hope for the future and looking at life with more confidence. Providing the necessary attention and care encourages them to be resilient to the events that have happened, which is of exceptional importance for its development and formation. The attention and care shown by the teachers should create hope in the students that they will show the right way in any difficulty they may face. This point allows students to always contact the teacher without hesitation. The importance of this nuance is very deep, because when a student turns to the wrong people for a way out in

solving any problem, the result is sometimes sad, the student is left face to face with an abyss (Əlizadə H., 1993, p. 34).

In terms of eliminating the negative effects of demographic factors, it is extremely important for teachers to study the age, gender, individual and characteristic characteristics of students, and to rely on those characteristics in the course of the educational process. This point should be taken into account when working with all students. However, especially the reactions of students from incomplete families to events that happened within the family can change according to their age, gender and individual characteristics. Thus, girls and boys can have different reactions to the loss of a father or mother, divorce process and other negative demographic events. It is possible to notice the different reactions of children of different ages to this event.

While in girls, the loss of a parent is manifested with great sadness and heartbreak, closed in their inner world, it is possible to see more crazy and aggressive reactions in teenage boys. Or we see that students from different age groups approach the events in different ways. Any change in the behavior of students, lethargy, distraction, stress, tension, behavior disorder, etc. When the characteristics show up, the teacher should immediately take action to clarify and solve the problem. At this time, he should first of all survey other subject teachers, collect information from each of them and analyze them. Then, by contacting the school

psychologists, the student should try to help him to overcome the problems that have occurred in his psychological state.

Conclusion. From the observation of school experience, we know that most teachers do not have the ability to work with students from families affected by negative demographic influences. Most teachers are not methodologically prepared for this process. They approach the education of students with general rules. Of course, it is not possible to get the necessary effect. The teacher should try to get to know the students well, be familiar with their demographic and psychological conditions. Because it is difficult to help the person in front of him without knowing what he needs. Also, without taking into account the living conditions of the students, they cannot be evaluated or blamed.

In families affected by negative demographic factors, parents themselves struggle with a number of socio-psychological problems, in this regard, it is more appropriate to conduct special work with these students in schools. First of all, together with the school management, subject teachers and class leaders, it is necessary to identify those students who are lagging behind in education. Organization of work in certain groups and individually when needed leads to the emergence of perseverance, hard work, responsibility, self-discipline skills, strong will, enthusiasm in those students. In order to choose the right direction and achieve effective results, the help of school psychologists should be used along with class leaders, subject teachers, school management.

BIBLIOGRAPHY

1. Əlizadə Ə. Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür, Bakı: Maarif. 2001
2. Əlizadə Ə. Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Ozan. 1998.
3. Əlizadə H.Ə. Tərbiyənin demoqrafik problemləri. Bakı: Maarif. 1993.
4. Əlizadə H. Ə., Mahmudova R. M. Sosial Pedaqogika. Bakı: BDU. 2013.
5. Əhmədov H.M. Azərbaycanca məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: ADPU, Elm və təhsil. 2014.
6. Hüseynzadə R.L., Allahverdiyeva L.Z. Ailə Pedaqogikası. Bakı: Elm, 2016.
7. Həmzəyev M.Ə. Yaş və Pedaqoji Psixologiyanın Əsasları. Bakı: Adiloğlu. 2003.
8. İsmixanov M.Ə. Pedaqogikanın əsasları. Bakı: BDU. 2011.
9. İlyasov M. İ. Müəllim peşəkarlığının və pedaqoji sərəstəsinin müasir problemləri. Bakı: Elm və təhsil. 2018.
10. Nəzərov A., Məmmədov R. Pedaqoji bacarıq. Bakı: Müəllim. 2008.
11. Makarenko A.S. Valideynlər üçün kitab. Bakı: Azərıtədris. 1964.
12. Suxomlinski V.A. Ürəyimi uşaqlara verirəm. Bakı: Bilik. 1979.
13. Tusi N.X. Əxlaqi Nasiri. Bakı: Elm. 1989.

REFERENCES

1. Əlizadə Ə. Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür [New pedagogical thinking] Bakı: Maarif. 2001 [in Azerbaijani].
2. Əlizadə Ə. Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri [Psychological problems of modern Azerbaijani school] Bakı: Ozan. 1998 [in Azerbaijani].
3. Əlizadə H.Ə. Tərbiyənin demoqrafik problemləri [Demographic problems of upbringing] Bakı: Maarif. 1993 [in Azerbaijani].
4. Əlizadə H. Ə., Mahmudova R. M. Sosial Pedaqogika. [Social Pedagogy] Bakı: BDU. 2013 [in Azerbaijani].
5. Əhmədov H.M. Azərbaycanca məktəb və pedaqoji fikir tarixi [History of school and pedagogical thought in Azerbaijan]. Bakı: ADPU, Elm və təhsil, 2014[in Azerbaijani].
6. Hüseynzadə R.L., Allahverdiyeva L.Z. [Family Pedagogy] Bakı: Elm. 2016 [in Azerbaijani].

7. Həmzəyev M.Ə. Yaş və Pedaqoji Psixologiyanın Əsasları [The basics of age and pedagogical psychology]. Bakı: Adiloğlu. 2003 [in Azerbaijani].
8. İsmixanov M.Ə. Pedaqogikanın əsasları [The basics of pedagogy]. Bakı: BDU. 2011 [in Azerbaijani].
9. İlyasov M. İ. Müəllim peşəkarlığının və pedaqoji səriştəsinin müasir problemləri [Modern problems of teacher professionalism and pedagogical competence]. Bakı: Elm və təhsil. 2018 [in Azerbaijani].
10. Nəzərov A., Məmmədov R. Pedaqoji bacarıq [Pedagogical skills]. Bakı: Müəllim. 2008, [in Azerbaijani].
11. Makarenko A.S. Valideynlər üçün kitab [A book for parents]. Bakı: Azərıtədris. 1964 [in Azerbaijani].
12. Suxomlinski V.A. Ürəyimi uşaqlara verirəm [I give my heart to children]. Bakı: Bilik. 1979 [in Azerbaijani].
13. Tusi N.X. Əxlaqi Nasiri [A xlaqi Nasiri]. Bakı: Elm. 1989 [in Azerbaijani].

УДК 378.147:159.923.2:378.6
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-48>

Євгенія ОПАЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-5974-2549
старший викладач кафедри романо-германських мов
Національної академії Служби безпеки України
(Київ, Україна) yevgueniaio@gmail.com

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Статтю присвячено вивченню особливостей розвитку емоційного інтелекту студентів під час вивчення іноземної мови. Актуальність теми визначається новими пріоритетами вищої освіти, що передбачає, окрім формування професійних компетентностей, формування і емоційних, особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, коли кожен українець зазнав важкої психологічної травми.

Мета статті – визначення особливостей розвитку емоційного інтелекту студентів під час вивчення іноземної мови. Завдання статті: 1) визначити поняття та основні складові емоційного інтелекту; 2) представити вивчення іноземної мови у вищому навчальному закладі як засіб розвитку емоційного інтелекту студентів.

У ході дослідження визначено, що емоційний інтелект – це сукупність здібностей до розуміння і управління власними емоціями, розуміння та управління емоціями інших людей; він визначається як цілий ряд людських здібностей: характер, тактовність, тонкість почуттів, людяність. Найважливішими компонентами універсальних компетенцій фахівця є особистісні якості, серед яких значну роль посідає саме емоційний інтелект, а емоції викладачів та студентів пронизують усі аспекти освіти. Рівень розвитку емоційного інтелекту студента впливає як на власне процес навчання, так і на його майбутню професійну діяльність. У першому випадку він є компонентом мотивації та стилю засвоєння нових знань; у другому характеризує те, наскільки ефективно майбутній фахівець буде здатний реалізувати набуті знання і навички в соціумі, де від нього вимагається не лише професійна компетентність, а і уміння ефективного спілкування з людьми. Під час вивчення іноземної мови емоційний інтелект доцільно розвивати як за допомогою засобів навчання (діалогічне мовлення, конкурси, круглі столи, вікторини, комунікативні тренінги), так і шляхом виховної роботи (пояснення сутності емоційного інтелекту, саморефлексія, свідоме порушення рамок зони комфорту, емоційна взаємодія між студентом і викладачем), і лише в комплексі наведені засоби здатні забезпечити сталий результат.

Ключові слова: іноземна мова у вищому навчальному закладі, емоції, емоційний інтелект, компетентісний підхід, навчання протягом всього життя.

Yevheniia OPATSKA,
orcid.org/0000-0002-5974-2549
Senior Lecturer at the Department of Romance-Germanic Languages
National Academy of the Security Service of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) yevgueniaio@gmail.com

DEVELOPING STUDENTS' EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE COURSE OF STUDYING FOREIGN LANGUAGE

The article deals with the study of the peculiarities of developing students' emotional intelligence in the course of studying foreign language. The relevance of the topic is determined by the new priorities of higher education, which, in addition to the formation of professional competencies, involves the formation of emotional ones, especially after the full-scale invasion of February 24, 2022, when every Ukrainian suffered severe psychological trauma.

The aim of the article is to determine the specifics of developing students' emotional intelligence in the course of studying foreign language. The objectives of the article are: 1) to define the concept and main components of emotional intelligence; 2) to present the study of a foreign language in a higher educational institution as a means of developing students' emotional intelligence.

In the course of the research, it was determined that emotional intelligence is a set of abilities to understand and manage one's own emotions, to understand and manage other people's emotions; it is defined as a whole range of human abilities: nature, tact, subtlety of feelings, humanity. The most important components of a specialist's universal competencies are personal qualities, among which emotional intelligence plays a significant role, and the emotions of teachers and students penetrate to all aspects of education. The level of development of a student's emotional intelligence affects both the actual learning process and his future professional activity. In the first case, it is a component of motivation and style of mastering new knowledge; in the second one, it characterizes how effectively the future specialist will be able to implement the acquired knowledge and skills in society, where not only professional competence, but also the ability to communicate

effectively with people is required from him. When learning a foreign language, it is advisable to develop emotional intelligence both with the help of teaching tools (dialogic speech, competitions, round tables, quizzes, communicative trainings) and through educational work (explanation of the essence of emotional intelligence, self-reflection, conscious violation of the framework of the comfort zone, emotional interaction between a student and a teacher), and only a complex of the given means can ensure a sustainable result.

Key words: foreign language in a higher educational institution, emotions, emotional intelligence, competent approach, lifelong learning.

Вступ. Будуючи здогади про те, чому еволюція відвела емоціям настільки важливу роль в людській психіці, американський психолог Д. Гоулман (Goleman, 1996: 18) вказує на перевагу серця над розумом в критичні моменти. Він зазначає, що емоції керують людьми у скрутному становищі. Кожна емоція передбачає характерну для неї готовність до дії, кожна з них вказує напрям, який вже добре себе зарекомендував при вирішенні повторюваних складних завдань. У процесі повторення цих вічних ситуацій протягом історії еволюційного розвитку цінність емоційного репертуару для виживання підтверджувалася його закріпленням в нервовій системі у вигляді вроджених автоматичних прагнень людського серця. Отже, людина наділена не лише «розумовим», а й емоційним інтелектом. Зокрема для вирішення важливих завдань важко надати перевагу лише одному інтелекту, – при небезпеці, що завдає біль втрати, наполегливому просуванні до мети, незважаючи на розчарування, зав'язуванні стосунків з партнером, створенні сім'ї.

З 24 лютого 2022 року умови життя та навчання в нашій країні стали без перебільшення кризовими – масштабна військова агресія, безперервні бомбардування, масова евакуація, що призвели до втрати домівок, загибелі та травмування рідних та близьких, щоденні повітряні тривоги та загроза ескалації і без того трагічного стану призвели до ситуації, коли практично кожен українець – дорослий чи дитина – потребує психологічної допомоги та корекції емоційного стану. Така ситуація ставить перед вітчизняними освітянами нові пріоритети. До них належить зокрема і завдання формування емоційного інтелекту особистості (Федорова та ін., 2023: 77), зокрема, під час вивчення іноземних мов.

Аналіз досліджень. У 1985 р. американський психолог Р. Стернберг висунув триархічну теорію інтелекту, в якій доводив, що здатність досягати успіху залежить від уміння людини акумулювати свої сильні сторони або компенсувати слабкі за допомогою аналітичних, творчих і практичних здібностей. Відповідно до теорії, існує три типи інтелекту: аналітичний, творчий і практичний. Практичний інтелект Р. Стернберг розглядав як здатність адаптуватися, змінювати або переусві-

домлювати ситуації, що виникають у реальному житті (Басюк, 2022: 264).

Популярності феномен емоційного інтелекту набув після виходу в США наприкінці 90-х років ХХ століття книги американського журналіста і психолога Д. Гоулмана “Emotional intelligence: why it can matter more than IQ?” («Емоційний інтелект: Чому він може значити більше, ніж IQ») (Goleman, 1996). Завдяки книзі концепція емоційного інтелекту набула надзвичайної популярності та привернула до себе увагу науковців і представників практичних галузей.

При цьому, якщо у другій половині ХХ століття була гостра необхідність у фахівцях, здатних здійснювати і застосовувати на практиці наукові дослідження, то на початку ХХІ століття затребуваними на ринку праці стали фахівці, компетентні не тільки в рішенні теоретичних і практичних завдань, що виникають перед ними під час професійної діяльності, а й здатні працювати над вирішенням завдань у складі міжнародних груп, які вміють представляти результати своєї роботи світовій професійній спільноті, що володіють цілим спектром особистісних якостей і професійних навичок і вмінь, які дозволяють їм максимально успішно реалізувати свій потенціал в світовому виробничому полі, що, серед іншого, вимагало створення особливого середовища, яке зберігало б емоційне здоров'я за допомогою формування емоційного інтелекту на заняттях іноземної мови, яке мотивує до вивчення мови і показує його практичне застосування (Москаленко, 2019: 155).

Мета статті – визначення особливостей розвитку емоційного інтелекту студентів під час вивчення іноземної мови. Завдання статті: 1) визначити поняття та основні складові емоційного інтелекту; 2) представити вивчення іноземної мови у вищому навчальному закладі як засіб розвитку емоційного інтелекту студентів.

Виклад основного матеріалу. У психології емоційного інтелекту виділяються кілька провідних теорій, зокрема, теорія емоційно-інтелектуальних здібностей Дж. Майєра, П. Селовея, Д. Карузо; теорія емоційної компетентності Д. Гоулмана; некогнітивна теорія емоційного інтелекту Р. Бар-Она; двокomпонентна теорія емоційного інтелекту Д. Люсіна. Змістовною харак-

теристикою емоційного інтелекту, яка об'єднує перераховані теорії, є сукупність здібностей до розуміння і управління власними емоціями, розуміння та управління емоціями інших людей (Бреус, 2016: 6).

Емоційний інтелект визначається як цілий ряд людських здібностей: характер, тактовність, тонкість почуттів, людяність. До емоційного інтелекту відносять також емоційні здібності, розуміння інших, поважність, терпимість, здатність до співчуття, уважність, інтуїцію та ін., все те, що «сприяє особистому успіху людини» (Басюк, 2012: 235).

У межах емоційного інтелекту виділяють міжособистісний та внутрішньоособистісний підвиди інтелекту, зміст яких можна розкрити за допомогою таких п'яти категорій: 1) самосвідомість (самоспостереження і ідентифікація переживання в момент його вияву); 2) організація емоцій (емоційне реагування, адекватне ситуації; усвідомлення того, що лежить в основі переживаного почуття; знаходження шляхів, які дозволяють подолати жах, тривогу, гнів); 3) емпатія (здібність співчувати іншим, розуміти глибину їх почуттів); 4) установлення доброзичливих відносин (вміння інтерпретувати емоційні прояви інших людей; соціальна компетентність і соціальна адаптивність, толерантність); 5) самомотивація (спрямування емоцій у русло досягнення кінцевої мети; емоційний самоконтроль; управління імпульсивними проявами і терпимість до ситуацій, коли задоволення теперішніх потреб необхідно відкласти заради віддаленої мети) (Бреус, 2015; Савченко, Андрюшина, Мельніченко, 2005: 8).

Найважливішими компонентами універсальних компетенцій фахівця є особистісні якості, серед яких значну роль посідає саме емоційний інтелект. Сьогодні навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах здійснюється з позицій комунікативного та компетентнісного підходів, які відображають тенденції розвитку сучасної педагогіки та методики викладання іноземних мов у вищій школі (Москаленко, 2019: 156).

Більш того, емоції викладачів та студентів пронизують усі аспекти освіти, тому що «виховувати голову, не виховуючи серця, не є вихованням» (Al-Obaydi, Pikhart, Derakhshan, 2022: 95). І тому проблемним питанням для всіх педагогів є те, щоб з'ясувати, як викладати таким чином, щоб визначити пріоритети та врахувати емоційні аспекти навчання та викладання. Емоції студентів у під час вивчення іноземної мови – неначе «емоції диких коней, які у руках хорошого інструктора можна плідно використовувати для покращення якості

вивчення мови» (Al-Obaydi, Pikhart, Derakhshan, 2022: 95), і навіть невідповідність між процесом ефективного навчання та реальною академічною успішністю студентів можна подолати через підвищення рівня емоційного інтелекту.

Наявність високого рівня емоційного інтелекту надає явну перевагу, чи то з точки зору академічних занять, чи то просування по службі. Крім того, емоційний інтелект важливий для особистого здоров'я та академічних досягнень студентів: студенти з вищими навичками емоційного інтелекту краще підготовлені для роботи в складному та вимогливому академічному середовищі. Розрив у здібностях тих, хто вивчає іноземну мову, є однією з проблем, з якою стикаються викладачі університетів, і, хоча рівень інтелекту учнів може вплинути на їх успіхи при вивченні іноземної мови, проте їхній успіх чи невдача не залежить лише від рівня їхнього інтелекту. Чим вищий рівень емоційного інтелекту має той, хто вивчає іноземну мову, тим успішнішим він буде (Low G. R., Nelson, 2006: 242).

Тому можна вважати, що розвиток емоційного інтелекту під час вивчення іноземної мови у вищому навчальному закладі має дві мети: 1) підвищення рівня емоційного інтелекту з метою забезпечення студентів інструментарієм ефективної взаємодії з іншими людьми в подальшому під час виконання своєї професійної діяльності; 2) розвиток емоційного інтелекту з метою забезпечення ефективного спілкування «тут і зараз» – власне під час навчання шляхом забезпечення більш ефективною комунікації між студентами та між студентом і викладачем.

Для студентів вищої школи ключовими навичками або елементами емоційного інтелекту, які мають значний потенціал впливу на вивчення іноземної мови, є навички наступних трьох категорій, які часто переплітаються: 1) емоційна усвідомленість: визнання системи емоцій людини є фундаментальною передумовою до її розуміння; 2) доступ до цієї системи: здатність ідентифікувати емоції в собі та інших людях (вербальні чи невербальні сигнали), розрізнити окремі емоції – як вони поєднуються та змінюються, набувати відповідного словникового запасу; 3) управління та регулювання емоцій: вивчення технік заспокоєння перед іспитом або презентацією, що змушує студентів нервувати, усвідомлення реакції «бийся або втікай», мотивація себе під час напружених, повторюваних, складних або, здавалося б, нерелевантних завдань, залучення інших людей до дискусії, сесії з вирішення проблем або групи підтримки навчання, тобто, використання емоцій

та наданої ними інформації для створення чогось творчого (Trumpešová-Rudolfova, 2015: 18).

Розвиток емоційного інтелекту, як вважається, найбільш ефективно забезпечується виконанням вправ з діалогічного мовлення. Характерними ознаками діалогу є його неорганізованість, непослідовність, іноді одночасність обміну репліками, зміна характеру реплік. Мовленнєва поведінка кожного з учасників спілкування у значній мірі залежить від мовленнєвої поведінки інших партнерів. Саме тому, кожному з них необхідно стежити за перебігом думки співрозмовника, часом несподіваним. В багатьох випадках наслідком такої несподіваності є зміна предмета спілкування загалом. Тож, спонукаючи студентів до діалогічного мовлення, педагог привчає їх враховувати не лише граматичні та стилістичні особливості мови, а й досягати загальних комунікативних цілей, вчитися спілкуванню через розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, уміння «дозувати» ці емоції через прояв емоційного інтелекту, який передбачає емпатію та емоційну саморегуляцію (Іщенко, 2018: 85).

З метою розвитку емоційного інтелекту студентів в освітні програми підготовки доцільно включати і певні блоки з розвитку «soft skills», де емоційний інтелект відіграє ключову роль: конкурси, круглі столи, вікторини, комунікативні тренінги, де майбутні фахівці мають змогу розкрити свій потенціал (Ковальчук, Декусар, 2022: 166). Використання наведених видів занять не лише розвиває навички діалогічного мовлення та дає змогу вчитись обстоювати власну думку, але й формує емоційну грамотність, адже таким чином студенти вчаться контролювати емоції, адекватно реагувати на зовнішні подразники, розуміти та співпереживати співрозмовникам (Чава, Народо-вська, 2021: 259).

Окрім того, формування емоційного інтелекту на заняттях з іноземної мови може відбуватися як на звичайних, так і на контрольних заняттях, а також під час виховної роботи з метою підвищення обізнаності щодо емоційного інтелекту серед студентів і їх практичної діяльності, що дозволяє зробити засвоєння іноземної мови більш ефективним.

Зокрема, під час вивчення іноземної мови варто приділяти увагу тому, як самі студенти розуміють поняття емоційного інтелекту. Важливо, щоб педагог допомагав їм і навчав тому, які навички можуть допомогти кожному з них окремо стати кращим у кар'єрі, яку вони хотіли б мати у

своєму житті. Це відповідає підходу, який полягає в тому, щоб показати студентам, як перетворитися з людини, яка готується до іспитів, на того, хто навчається протягом всього життя.

Із студентами варто говорити про існування зони комфорту та пояснювати, чому в цій зоні навчання не відбувається. Зокрема, варто наголосити, що студенти часто отримують найбільшу користь від тих видів діяльності та вправ, які вони найменше хотіли спробувати. Завдяки усвідомленню своїх почуттів і розміщенню себе в колах зони комфорту / навчання / паніки, студенти отримують мотивацію для роботи в майбутньому навчанні (Trumpešová-Rudolfova, 2015: 14–15).

Необхідною умовою роботи у групі студентів є дотримання емоційної взаємодії між ними та викладачем. У якості прийомів можуть бути використані зворотній зв'язок та поєднання вербальних та невербальних засобів комунікації (Ковальчук, Декусар, 2022: 167).

Висновки. Рівень розвитку емоційного інтелекту студента впливає як на власне процес навчання, так і на його майбутню професійну діяльність. У першому випадку він є компонентом мотивації та стилю засвоєння нових знань; у другому характеризує те, наскільки ефективно майбутній фахівець буде здатний реалізувати набуті знання і навички в соціумі, де від нього вимагається не лише професійна компетентність, а і уміння ефективного спілкування з людьми. Під час вивчення іноземної мови емоційний інтелект доцільно розвивати як за допомогою засобів навчання (діалогічне мовлення, конкурси, круглі столи, вікторини, комунікативні тренінги), так і шляхом виховної роботи (пояснення сутності емоційного інтелекту, саморефлексія, свідоме порушення рамок зони комфорту, емоційна взаємодія між студентом і викладачем), і лише в комплексі наведені засоби здатні забезпечити сталий результат.

Проведене дослідження демонструє, що аналізована проблема знаходиться лише на початковій стадії вирішення і потребує значної уваги науковців та низки подальших досліджень. Зокрема, вимагається аналіз навчально-методичної літератури з метою визначення того, як запропоновані навчально-методичні комплекси вирішують проблему розвитку емоційного інтелекту студентів. До того ж, перспективними є розробки навчальних та виховних занять у руслі вивчення іноземної мови, які дозволяють підвищувати рівень емоційного інтелекту студентів вищого навчального закладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басюк Н. А. Емоційний інтелект: становлення та розвиток поняття в зарубіжних дослідженнях. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки*. 2022. № 3 (110). С. 253–266.
2. Бреус Ю. Роль емоційного інтелекту в професійній діяльності керівника закладу середньої освіти. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. 36 с.
3. Бреус Ю. В. Емоційний інтелект як складова управлінського потенціалу особистості. *Актуальні проблеми регіонального управління та місцевого самоврядування: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю*. URL: <http://core.kmi.open.ac.uk/download/pdf/11070460> (дата звернення: 27.07.2023).
4. Іщенко О. В. Діалогічне мовлення як засіб розвитку емоційного інтелекту при вивченні іноземних мов у вищих навчальних закладах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологія*. 2018. № 2 (70). С. 84–86.
5. Ковальчук О. С., Декусар Г. Г. Розвиток емоційного інтелекту у курсантів на заняттях з англійської мови у закладах вищої освіти МВС. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. 2022. № 6 (11). С. 161–173.
6. Москаленко М. В. Потенціал дисципліни «іноземна мова» у формуванні емоційного інтелекту студентів технічних закладів вищої освіти. *Молодий вчений*. 2019. № 5.1 (69.1). С. 155–157.
7. Савченко В., Андрюшина Л., Мельніченко А. Дослідження емоційного інтелекту студентів спортивного ВНЗ. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2005. № 3. С. 7–8.
8. Федорова О. В., Ворник М. М., Рибачук Ю. Л., Бабічева М. Г. Формування здатності до емоційної рефлексії при вивченні іноземної мови в інклюзивному класі ЗЗСО. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2023. № 68. С. 76–84.
9. Чава Г., Народовська О. Розвиток емоційного інтелекту студентів закладів вищої освіти на заняттях з англійської мови. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. № 35. Т. 6. С. 256–261.
10. Al-Obaydi L. H., Pikhart M., Derakhshan A. A Qualitative Exploration of Emotional Intelligence in English as Foreign Language Learning and Teaching: Evidence from Iraq and the Czech Republic. *Applied Research on English Language*. 2022. Vol. 11. No. 2. P. 93–123.
11. Goleman D. *Emotional Intelligence. Why it Can Matter More Than IQ*. New York: Bloomsbury, 1996. 346 p.
12. Low G. R., Nelson D. B. Emotional intelligence and college success: A research-based assessment and intervention. *Supporting Student Success*. Ed. by J. Cassidy, A. Martinez, C. Swift. Corpus Christi, TX: Texas A&M University-Corpus Christi, 2006. P. 236–247.
13. Trumpešová-Rudolfova E. Emotional Intelligence in Foreign Language Acquisition. URL: <https://is.muni.cz/publication/1338686/cr-11516-trumpesova.pdf> (дата звернення: 27.07.2023).

REFERENCES

1. Basiuk, N. A. (2022). Emotsiynyi intelekt: stanovlennia ta rozvytok poniattia v zarubiznykh doslidzhenniakh [Emotional intelligence: formation and development of the concept in foreign studies]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Pedagogichni nauky* [Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Series: Pedagogical sciences], 3 (110), 253–266 [in Ukrainian].
2. Breus, Y. (2016). Rol emotsiinoho intelektu v profesiinii diialnosti kerivnyka zakladu serednoi osvity [The role of emotional intelligence in the professional activity of the head of a secondary education institution]. Kyiv, DP "NVTs "Priorytety" [in Ukrainian].
3. Breus, Y. V. (2015). Emotsiynyi intelekt yak skladova upravlinskoho potentsialu osobystosti [Emotional intelligence as a component of a person's managerial potential]. *Aktualni problemy rehionalnoho upravlinnia ta mistsevoho samovriadvannia: Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu* [Actual problems of regional management and local self-government: Materials of the scientific and practical conference with international participation]. Retrieved on July 27, 2023 from: <http://core.kmi.open.ac.uk/download/pdf/11070460> [in Ukrainian].
4. Ishchenko, O. V. (2018). Dialohichne movlennia yak zasib rozvytku emotsiinoho intelektu pry vyvchenni inozemnykh mov u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Dialogic speech as a means of developing emotional intelligence in the study of foreign languages in higher educational institutions]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"*. Serii: Filolohiia [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Philology], 2 (70), 84–86 [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, O. S., Dekusar, H. H. (2022). Rozvytok emotsiinoho intelektu u kursantiv na zaniattiakh z anhliiskoi movy u zakladakh vyshchoi osvity MVS [Development of emotional intelligence in cadets at English language classes in institutions of higher education of the MIA]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Serii "Pedagogika", Serii "Psiholohiia", Serii "Medytsyna"* [Perspectives and innovations of science. Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine"], 6 (11), 161–173 [in Ukrainian].
6. Moskalenko, M. V. (2019). Potentsial dystsypliny «inozemna mova» u formuvanni emotsiinoho intelektu studentiv tekhnichnykh zakladiv vyshchoi osvity [Potential of the discipline "foreign language" in the formation of emotional intelligence of students of technical institutions of higher education]. *Molodyi vchenyi* [Young scientist], 5.1 (69.1), 155–157 [in Ukrainian].
7. Savchenko, V., Andriushyna, L., Melnichenko, A. (2005). Doslidzhennia emotsiinoho intelektu studentiv sportyvnoho VNZ [A study of the emotional intelligence of students of a sports university]. *Sportyvnyi visnyk Prydniprovia* [Sports Bulletin of the Dnieper Region], 3, 7–8 [in Ukrainian].

8. Fedorova, O. V., Vornyk, M. M., Rybachuk, Y. L., Babicheva, M. H. (2023). Formuvannya zdatnosti do emotsiinoi refleksii pry vyvchenni inozemnoi movy v inkluzyvnomu klasi ZZSO [The formation of the ability to emotional reflection when learning a foreign language in an inclusive class of institution of general secondary education], 68, 76–84 [in Ukrainian].
9. Chava, H., Narodovska, O. (2021). Rozvytok emotsiinoho intelektu studentiv zakladiv vyshchoi osvity na zaniattiakh z anhliiskoi movy [Development of emotional intelligence of students of higher education institutions in English classes]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Topical issues of the humanities], 35 (6), 256–261 [in Ukrainian].
10. Al-Obaydi, L. H., Pikhart, M., Derakhshan, A. (2022). A Qualitative Exploration of Emotional Intelligence in English as Foreign Language Learning and Teaching: Evidence from Iraq and the Czech Republic. *Applied Research on English Language*, 11 (2), 93–123.
11. Goleman, D. (1996). *Emotional Intelligence. Why it Can Matter More Than IQ*. New York, Bloomsbury
12. Low, G. R., Nelson, D. B. (2006). Emotional intelligence and college success: A research-based assessment and intervention. Cassidy J., Martinez A., Swift C. (Eds.). *Supporting Student Success* (pp. 236–247). Corpus Christi, TX, Texas A&M University-Corpus Christi.
13. Trumpešová-Rudolfová, E. (2015). Emotional Intelligence in Foreign Language Acquisition. Retrieved on July 27, 2023 from: <https://is.muni.cz/publication/1338686/cr-11516-trumpesova.pdf>

УДК 373.015.31:502

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-49>**Тетяна ПАНТЮК,***orcid.org/0000-0003-0672-9663**доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) pantyuk@bigmir.net***Лілія СТАХІВ,***orcid.org/0000-0001-8939-3928**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) liliastahiv@ukr.net***Василь СТАХІВ,***orcid.org/0000-0002-8393-1120**кандидат біологічних наук,
доцент кафедри біології та хімії
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) vasylstakhiv@ukr.net***Сузанна ВОЛОШИН,***orcid.org/0000-0003-0443-1679**кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри біології та хімії
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) suzannavoloshin@ukr.net*

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ АНАЛІЗУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті висвітлено проблему використання елементів музейної педагогіки у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) крізь призму аналізу нормативно-правових документів та навчально-методичного забезпечення; розкрито поняттєво-категоріальний тезаурус, пов'язаний з музейною педагогікою, зокрема «музейна педагогіка», «музейний експонат», «музейний урок», «екомузей», «віртуальний музей». Авторами зосереджено увагу на історії виникнення музейної педагогіки, висвітлено класифікацію музейної педагогіки, поданої в науково-педагогічній літературі, її спеціалізацію, акцентовано на такому профілі музейної педагогіки, як природничо-історичному, а також еко- та віртуальних музеях як інноваційних.

У контексті використання елементів музейної педагогіки у ЗЗСО, авторами проаналізовано Державний стандарт початкової освіти та Держстадарт базової середньої освіти, зроблено акцент на компетентностях та загальних результатах, яких необхідно набувати учням початкової та середньої освіти відповідно до Концепції НУШ під час традиційних на нетрадиційних уроках/заняттях, в тому числі й музейних. Зроблено також аналіз Типової навчальної програми для закладів загальної середньої освіти розробника Р.Шияна, детальніше простудіювавши змістову лінію «Я в рукотворному світі», а також зроблено аналіз освітньої програми науково-педагогічного проєкту «Інтелект України», розроблену харківськими науковцями під керівництвом Ірини Гавриш.

Також у межах окресленої проблеми авторами зроблено аналіз навчально-методичного забезпечення для учнів 1–4 та 5 класів. Зокрема, проаналізовано підручники «Я і Україна» Т. Байбари, «Я і Україна. Довкілля» авторів Р. Ільченко, К. Гуз, Т. Водолазської, О. Ільченко, «Природознавство» Т. Гільберг, Т. Сак, та «Природознавство» І. Грущинської укладені відповідно до Державного стандарту загальної середньої освіти (2011 р.), а також серію чинних підручників для початкової школи – «Я досліджую світ» авторів О. Іщенко, О. Ващенко, Л. Романенко, К. Романенко, зошитів з друкованою основою «Я пізнаю світ» авторського колективу І. Гавриш та

електронного підручника «Пізнаємо природу», розробленого для учнів 5 класу закладів загальної середньої освіти авторами Д. Бідою, Т. Гільберг, Я. Колісник відповідно до прийнятої урядом Концепції Нової української школи.

Ключові слова: музейна педагогіка, заклади загальної середньої освіти, нормативно-правові документи, навчально-методичне забезпечення.

Tetyana PANTIUK,

orcid.org/0000-0003-0672-9663

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Departments of General Pedagogy and Preschool Education
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) pantyuk@bigmir.net*

Liliya STAKHIV,

orcid.org/0000-0001-8939-3928

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Pedagogy and Methods of Primary Education Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) liliastahiv@ukr.net*

Vasyl STAKHIV,

orcid.org/0000-0002-8393-1120

*Candidate of Biological Sciences,
Associate Professor at the Department of Biology and Chemistry
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vasylstakhiv@ukr.net*

Suzanna VOLOSHIN,

orcid.org/0000-0003-0443-1679

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Biology and Chemistry
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) suzannavoloshun@ukr.net*

USE OF ELEMENTS OF MUSEUM PEDAGOGY IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION THROUGH THE PRISM OF ANALYSIS OF REGULATORY AND LEGAL DOCUMENTS AND EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT

The article highlights the problem of using the elements of museum pedagogy in general secondary education institutions through the prism of the analysis of regulatory and legal documents and educational and methodological support; a conceptual and categorical thesaurus related to museum pedagogy is revealed, including “museum pedagogy”, “museum exhibit”, “museum lesson”, “ecomuseum”, “virtual museum”. The authors focused attention on the history of the emergence of museum pedagogy, highlighted the classification of museum pedagogy presented in scientific and pedagogical literature, its specialization, emphasized such a profile of museum pedagogy as natural-historical, as well as eco- and virtual museums as innovative.

In the context of the use of elements of museum pedagogy in ZZSO, the authors analyzed the State Standard of Primary Education and the State Standard of Basic Secondary Education, emphasized the competences and general results that must be acquired by students of primary and secondary education in accordance with the Concept of NUSH during traditional and non-traditional lessons/classes, including museum ones. An analysis of the Model Curriculum for General Secondary Education Institutions developed by R. Shiyan was also done, studying the content line “I in a Man-Made World” in more detail, as well as an analysis of the educational program of the scientific-pedagogical project “Intellect of Ukraine”, developed by Kharkiv scientists under the leadership of Iryna Gavrish.

Also, within the framework of the outlined problem, the authors analyzed educational and methodological support for students of grades 1–4 and 5. In particular, the textbooks “I and Ukraine” by T. Baybara, “I and Ukraine. Environment” by R. Ilchenko, K. Huz, T. Vodolazska, O. Ilchenko, “Natural Science” by T. Hilberg, T. Sak, and “Natural Science” by I. Hrushchynska are concluded in accordance with the State Standard of General Secondary Education (2011), as well as a series of current textbooks for primary school – “I explore the world” by O. Ishchenko, O. Vashchenko, L. Romanenko, K. Romanenko, notebooks with a printed base “I know the world” by I. Gavrish and an electronic textbook “Let’s get to

know nature”, developed for students of the 5th grade of general secondary education institutions by the authors D. Bida, T. Hilberg, Ya. Kolisnyk in accordance with the Concept of the New Ukrainian School adopted by the government.

Key words: museum pedagogy, institutions of general secondary education, regulatory and legal documents, educational and methodological support.

Постановка проблеми. Сьогодні, оскільки шкільна реформа спрямована на підвищення якості освіти, завдання вчителя закладу загальної середньої освіти полягає у створенні відповідних умов й пошуку оптимальних шляхів задля вміння використовувати учнями свої знання в повсякденному житті. На це націлюють сучасні освітні документи, прийняті урядом та затверджені Міністерством освіти та науки України впродовж останніх років: Закон України «Про освіту» (Закон України «Про освіту»), Закон України «Про музеї та музейну справу» (Закон України «Про музеї та музейну справу»), Концепція «Нова українська школа» (Концепція НУШ), Державний стандарт початкової освіти (Держстандарт ПО), Державний стандарт базової середньої освіти (Держстандарт базової СО) та ін.

Основою цих нормативних освітніх документів є компетентісно-орієнтований підхід, спрямований на використання цілої низки педагогічних технологій, зокрема й технології музейної педагогіки, яка на сьогодні набула особливої актуальності й складає інноваційну систему навчання. У цій системі важливе місце посідають музейні уроки, відповідно до проведення яких осучаснюється освітнє музейне середовище як в класі, так і поза його межами, та створюється доброзичлива атмосфера серед учнів та учителів, тобто має місце «педагогіка партнерства».

Аналіз досліджень. Цю проблему розглядає низка сучасних науковців. Зокрема, загальні підходи до використання елементів музейної педагогіки окреслено Ф. Вайдакером (Вайдакер, 2005: 628), питання музейної педагогіки як перспективного напряму в сучасній системі національної освіти висвітлено Т. Вайнгбергом та С. Хавіною (Вайнгберг, Хавіна, 2014: 2–7); методичні рекомендації до проведення спецкурсу «Музейна педагогіка у початковій школі» простудійовано С. Волошин (Волошин, 2018: 68).

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні сутності використання елементів музейної педагогіки в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) крізь призму аналізу чинних нормативно-правових документів та навчально-методичного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Детальний аналіз науково-педагогічної та психолого-методичної літератури засвідчує, що поняття «*музейна педагогіка*»

виникло на поч. ХХ ст. на Заході, зокрема в Німеччині, й тісно пов'язане з такими музейними посталями, як А. Лихтварком, Г. Кершенштейнером, А. Рейхвенном, Г. Фройденталем та ін. (Вайдакер, 2005: 628). В Україні музейна педагогіка почала набирати популярності в часи незалежності, особливо на початку ХХІ століття. Низка сучасних науковців, зокрема Ф. Вайдакер (Вайдакер, 2005: 628), Т. Вайнгберг та С. Хавіна (Вайнгберг, Хавіна, 2014: 2–7), С. Волошин (Волошин, 2018: 68) та ін., у своїх наукових доробках чітко окреслюють роль і місце музейної педагогіки в освітньому процесі ЗЗСО, подають класифікацію музейної педагогіки, акцентуючи на її спеціалізації:

- «історичний профіль (загальноісторичні, військово-історичні, історико-архітектурні, історико-культурні, історико-побутові, археологічні, етнографічні);

- літературно-музично-художній профіль (літературні музеї, музеї образотворчого мистецтва, декоративно-прикладного мистецтва, народної творчості, театральні, музичні та кіномuzeї);

- галузевий профіль (технічні, сільськогосподарські, медичні, педагогічні);

- природничо-науковий профіль (антропологічні, біологічні, геологічні, мінералогічні, палеонтологічні, ботанічні, зоологічні);

- комплексний профіль (часткова або повна інтеграція вище названих профілів: краєзнавчі, екомuzeї);

- новий профіль» (Вайдакер, 2005: 628; Вайнгберг, Хавіна, 2014: 2–7; Волошин, 2018: 68).

Ми акцентуємо увагу на *музеях природничо-історичного профілю*, які знаходяться, наприклад у місті Львові, до яких відноситься один із найдавніших музеїв (ХІХ ст.) й найбагатших за науково-історичними фондами (500 тис. музейних предметів) Львівський державний природознавчий музей НАН України та один із десяти кращих музеїв Європи – Зоологічний музей, який входить в структуру Львівського Національного університету імені Івана Франка. Ми звертаємо увагу й на музеях нового виду – *інноваційних* як музеях під відкритим небом, які в науковій літературі дістали назву *ekomuzeї* як «етнокультурні ландшафти із живим поселенням з метою колекціонування та реконструкціями старовинних помешкань на відкритих територіях», а також *віртуальних музеях* (Волошин, 2018: 5). В Україні екомuzeями висту-

пають такі регіональні ландшафтні парки, як Шацький, Карпатський, «Гуцульщина» та ін.

Відповідно до нормативно-правової бази у сучасних ЗЗСО мають місце *музейні уроки*, які проводяться з метою формування в учнів здатності до глибокого сприйняття та засвоєння навчального матеріалу, так як надають неординарні можливості з метою реалізації інтегрованих підходів для вивчення певних тем, збагачують знання школярів та формують в них культуру поведінки в громадських місцях, зокрема й музеях.

За визначенням сучасних науковців, *музейна педагогіка* виступає «науковою дисципліною на стику музеєзнавства, педагогіки та психології, що розглядає музей як освітню систему» (Волошин, 2018: 6); «галуззю діяльності, що здійснює передачу культурного досвіду на основі міждисциплінарного та поліхудожнього підходу через педагогічний процес в умовах музейного середовища, яка здатна пробуджувати інтерес до пізнання світових цивілізацій і культури народів світу, технічного прогресу, рідної природи через музей» (Волошин, 2018: 6).

На сьогодні музейна педагогіка розглядається як інноваційна педагогічна технологія, вона розповсюджується шляхом створення різноманітних музейних програм, опублікуванні навчально-методичних посібників, розробленні методичних порад, рекомендацій, пропозицій. З цією метою ми проаналізували нормативно-правові документи для початкової та базової середньої освіти у контексті використання музейної педагогіки як інноваційної педагогічної технології, зокрема Державний стандарт початкової освіти (№ 87), затверджений Кабінетом Міністрів України 21 лютого 2018 р. (Держстандарт ПО), Державний стандарт базової середньої освіти, прийнятий урядом в 2020 р. (Держстандарт базової СО), а також чинні навчальні програми, відповідно до яких здійснюється освітній процес у ЗЗСО із використанням елементів музейної педагогіки.

Так, у Державних стандартах початкової та базової середньої освіти презентовано «загальні результати навчання» як «сукупність знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистісних якостей здобувачів початкової освіти» та низку компетентностей, серед яких важливе місце займає компетентність «інноваційна», яка породжує «творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію», «вміння конструктивно керувати емоціями, співпрацювати з іншими особами» тощо (Держстандарт ПО; Держстандарт базової СО). Ці компетентності та результати навчання необхідно

набувати та отримувати учням під час традиційних та нетрадиційних уроків, зокрема й музейних.

Детальний аналіз *Типової освітньої програми для закладів загальної середньої освіти I ступеня «НУШ»* розробника Романа Шияна засвідчує, що у цьому документі окреслюються нові підходи до організації освітнього процесу ЗЗСО, рекомендуються інноваційні форми й методи, зокрема «дослідницькі, інформаційні, мистецькі проєкти, сюжетно-рольові ігри, інсценізації, моделювання, ситуаційні вправи, екскурсії, дитяче волонтерство» тощо (Програма для ЗЗСО). Звертаємо увагу, що у контексті використання елементів музейної педагогіки ми конкретніше зупиняємося на природничій освітній галузі, яка інтегрується з соціальною та здоров'язбережувальною, історичною та громадянською і є представлена через такі *змістові лінії*: «Я пізнаю природу», «Я у природі», «Я у рукотворному світі». Ми зосереджуємо увагу на змістовій лінії «Я в рукотворному світі», яка безпосередньо дотична до теми нашого дослідження.

Так, наприклад змістова лінія «*Я в рукотворному світі*» спрямована на формування в учнів «загальних уявлень про світ, створений людиною, понять про взаємозв'язки людини і природи, слугує джерелом натхнення для пошуку та втілення дитячих винахідницьких ідей та проєктів» (Програма для ЗЗСО). Важливе місце у вивченні природничої освітньої галузі займають такі форми, як дослідження (спостереження, експерименти), екскурсії, природоохоронна та проєктна діяльність школярів. До пропонованого автором змісту входять теми: «Людина і довкілля. Природні, штучні та рукотворні об'єкти, їхнє значення для людини. Рукотворні тіла та матеріали, їхні властивості. Використання природних і штучних матеріалів у побуті. Винаходи людства та їхній вплив на життєдіяльність людини. Вплив людини на довкілля. Охорона природи» (Програма для ЗЗСО).

Також зазначаємо, що низка шкіл України, зокрема й Львівщини, працює за *освітньою програмою науково-педагогічного проєкту «Інтелект України»*, яка розроблена харківськими науковцями під керівництвом Ірини Гавриш, у якій акцентовано на організації науково-пошукової та науково-дослідної діяльності учнів крізь призму кооперативного навчання та в парно-груповій роботі. Автори пропонують в освітньому процесі здійснювати навчання учнів засобами впровадження таких інтерактивних вправ, як «Ажурна пилка», «Броунівський рух», «Дерево припущень», «Діалог», «Карусель», «Синтез думок», «Тонкі та товсті запитання», «Учитель»,

«Шість розумних капелюхів» та ін., які мають місце й під час проведення музейних уроків чи навчальних музейних занять як інноваційних (НУШ: освітня програма ПШ наук.-пед. проекту «Інтелект України»).

Розкриваючи поняттєво-категоріальний тезаурус, пов'язаний з музейною педагогікою, ми окреслюємо її також й у площині аналізу *навчально-методичного забезпечення*, яким користуються учителі та учні в початковій та середній школі.

Так, детальний аналіз науково-педагогічної та психолого-методичної літератури дозволяє стверджувати, що до 2012 р., наприклад, учні 3 та 4 класів користувалися як підручником «Я і Україна» Тетяни Байбари, так й інтегрованим підручником «Я і Україна. Довкілля» авторського складу В. Ільченко, К. Гуз, Т. Водолазської, О. Ільченко, в яких текстовий та ілюстрований матеріал чітко пов'язаний із музейною педагогікою. Зокрема, натрапляємо на матеріал, пов'язаний із заснуванням у 1812 р. ученим Х. Стевенем Нікітського ботанічного саду, у якому налічується 175 тисяч різних рослин, зібраних з усіх куточків земної кулі. Цей ботанічний сад представлений як музей просто неба (Ільченко та ін., 2004: 102).

У 4 класі молодші школярі мали змогу ознайомитися з культурною спадщиною українського народу, зокрема пам'ятками історії матеріальної та духовної культури нації, представлених такими ж видами музеїв. Наприклад, цікавий матеріал презентований авторами під назвою «Уманське диво» – Софіївку, яка теж є своєрідним музеєм під відкритим небом. Учні дізнавалися про головну скарбницю давньоруської культури Софіївський Собор як «Всесвітньовідомий музей», який у свій час створив Ярослав Мудрий, що на сьогоднішній час є, як зазначено у підручнику, є «невичерпним джерелом знань про далеке минуле нашого народу» (Ільченко та ін., 2004: 69–70).

Вартісну, на наш погляд, інформацію про музеї учні отримували й під час вивчення так званої «Сторінки дослідника», представленої як «Омріяної мандрівки країною», вміщеної у підручнику «Природознавство» автора Ірини Грущинської (Грущинська, 2013: 76). Зокрема, у кінці вивчення теми «Гірські породи. Ґрунти» автором подано поняття «заповідники» як «своєрідні історичні музеї», а також запропоновано низку цікавих запитань й завдань від Матінки Природи, серед яких натрапляємо й на таке завдання: роздивитись світліни гірських порід із Музею коштовного та декоративного каміння, який знаходиться в місті Володарську-Волинську, що на Житомирщині. На домашнє завдання учням автор радить підготу-

вати розповідь про один із таких екомuzeїв (Грущинська, 2013: 126).

З метою використання елементів музейної педагогіки в освітньому процесі початкової школи ми аналізували й низку навчальних книг, зокрема й *підручник «Я досліджую світ»* авторів Олени Іщенко, Олени Ващенко, Людмили Романенко, Катерини Романенко, представлених у двох частинах та виданих «Літерою ЛТД» у м. Києві (2018 р.), детальний аналіз яких засвідчує, що учні 1 та 2 класів на заняттях інтегрованих курсів «Я досліджую світ» мають також змогу вивчати теми, пов'язані з елементами музейної педагогіки (Іщенко та ін., 2008: 102).

Так, наприклад під час вивчення *теми «Навіщо потрібні музеї»* учні ознайомлюються з поняттям «музей» та музейними експонатами. Зокрема, автори пропонують розглянути ілюстрацію, зосередивши увагу на різних видах музеїв України та світі. Завдяки вміщеним музейним експонатам автори підручника допомагають учням «перенестися» в інноваційний музейний простір і його відчуті. Автори пропонують учням за вміщеними малюнками описати цей музейний простір, добираючи терміни «у планетарії», «в океанаріумі», «у природничому музеї» тощо, а потім дати відповідь на запитання такого характеру: «Які експонати можна побачити в кожному з цих музеїв?» (Іщенко та ін., 2008: 20).

Учні, таким чином, оволодівають поняттям «експонат» як предметом, виставленим для огляду в музеях чи виставках, і приступають до виконання наступного завдання – з'ясувати, з яких музеїв є представлені на малюнку відповідні експонати. Для зручності виконання у дужках подається перелік цих музеїв (Музей архітектури й побуту, Картинна галерея, Музей авіації, Музей зброї). Учні в парах мають розказувати один одному, чи доводилося їм бути в таких музеях, якщо так, то що їм сподобалось, і зробити висновок, навіщо взагалі людство створює музеї (Іщенко та ін., 2008: 102).

Вартим уваги, на наш погляд, є те, що автори зосереджують увагу учнів, що відвідування будь-якого музею завжди приносить радість, дасть нові знання і надовго залишить неповторні позитивні враження. Доречним є і вміщені на С. 20 правила, яких потрібно дотримуватися учням як відвідувачам, перебуваючи в музеї, а саме: «*Якщо ви прийшли в музей*»: «Здавайте верхній одяг в гардероб. Не галасуйте. Не бігайте по залах. Не чіпайте огорожу й експонати руками. Не закривайте експонати іншим відвідувачам. Не перебивайте екскурсовода. Робіть світліни лише з дозволу. Не їжте в

музеї. Не користуйтеся телефоном. По закінченні екскурсії обов'язково подякуйте екскурсоводу. До початку екскурсії відвідайте туалет або дізнайтеся, де він знаходиться. Намалюйте знаки, які допоможуть запам'ятати ці правила» (Іщенко та ін., 2008: 20).

Оскільки сьогодні стає все більш актуальною віртуальна екскурсія, автори її змісту й методиці проведенню присвятили цілий урок під такою ж назвою *«Віртуальна екскурсія до музею»*. Так, на С. 21 вони вмістили цікаву інформацію про те, що завдяки Інтернету можна відвідати найкращі музеї світу. Зауважуємо, що одна з таких віртуальних екскурсій є представлена як квест, що теж на сьогодні набула особливої популярності: «Ідіть за стрілками, використовуйте комп'ютерну мишу, щоб «пройти» по різних залах музею. Збільшити або навпаки зменшити зображення й текст можна за допомогою колеса комп'ютерної миші або лупи зі знаками «+» та «-»» (Іщенко та ін., 2008: 22). Наприклад, можна скористатися вказівками щодо проведення *віртуальної екскурсії до Музею грошей Національного банку України*: «У пошуковому рядку надрукуйте «Музей грошей Національного банку України» – Enter. Ви потрапите на сайт музею. У меню зліва виберіть «Музей Грошей» → Віртуальний тур. Дальше клацніть по зображенню з українським прапором → Розпочати тур → Список вітрин → а) домонетні форми грошей; б) монети Київської Русі → символи державності» (Іщенко та ін., 2008: 22).

Звертаємо увагу, що на цій же сторінці також поданий ще один варіант, який стосується вибору *Віртуального туру українськими музеями просто неба*, що на сьогодні є поширеною інноваційною формою навчання. У цьому випадку учням необхідно скористатися такими порадами авторів: «У пошуковому рядку надрукуйте «Віртуальний тур українськими музеями просто неба» → Enter → Розпочати тур → Виберіть музей, який ви хочете відвідати» (Іщенко та ін., 2008: 21). З цією метою є вміщені інформації із посиланням на конкретні сайти Інтернету: «Музеї онлайн Україна Incognita» або «Google Art Project Віртуальні тури найвідомішими музеями світу» (Іщенко та ін., 2008: 22).

Зазначаємо, що після екскурсії для проведення рефлексії учні мають дати відповіді на запропоновані авторами запитання: «На якій екскурсії ви побували? Яка частина екскурсії вам сподобалася найбільше? Що ви дізналися нового? Назвіть три цікаві факти. Що в екскурсії було пов'язано з тим, що ви вчили раніше? Про що б хотіли дізнатися більше? Що ви хотіли змінити в екскурсії?» (Іщенко та ін., 2008: 22). В кінці екскурсії автори

радіять учням створити листівку або сувенір для музейної крамниці, що, на наш погляд, є дуже ефективним, оскільки формує в учнів творчість та креативність.

Акцентуємо також й на аналізі *зошитів з друкованою основою «Я пізнаю світ. Українська мова. Математика»*, укладених для учнів 1 та 2 класів, які одночасно призначені для учнів як підручники, розробленими відповідно до уже згаданої нами освітньої програми «Інтелект України» харківськими науковцями. Зупинимося конкретніше на темах, пов'язаних із використанням елементів музейної педагогіки. Так, наприклад, у контексті окресленої проблеми ми натрапляємо на текст, у якому висвітлюється інформація про те, що «в Україні, зокрема її столиці м. Києві, знаходиться Державний Музей іграшок. Тому не дивно, що ляльку-мотанку, зроблену власноруч, прославлену в піснях та казках, одягнену в усе своє, домашнє, рідне, вважали оберегом у родині. Прекрасно, що традиції створення та використання таких ляльок збереглися до сьогодні» (Гавриш та ін., 2009: 7).

Оскільки цього року Нова українська школа активно вступила в процес реформування закладів загальної середньої освіти, учні 5 класів навчалися за Типовою освітньою програмою для ЗЗСО II ступеня, частина українських дітей продовжувала навчатися за освітньою програмою «Інтелект України», «Вальдорфська педагогіка» та розробленими модельними програми, наприклад «Пізнаємо природу» (автори: Тетяна Коршевнік і Олена Ярошенко), «Пізнаємо природу» (автори: Дарина Біда, Тетяна Гільберг, Яринпа Колісник), «Довкілля» (автори: В. Ільченко, К. Гуз, Л. Булава) та підручником «Природничі науки», розробленим сучасним науковцем Тетяною Засекіною. Ми детальніше зупиняємося на *підручнику «Пізнаємо природу»*, розробленим для учнів 5 класу укладачами Дариною Бідою, Тетяною Гільберг та Яриною Колісник (Біда та ін., 2022: 256).

Зокрема, натрапляємо на *тему «Хто такі безхребетні тварини»*, представлена на С. 185–188. Під час вивчення цієї теми учням пропонують розібратися у різноманітті тварин, що є «найчисленнішими з усіх груп організмів на Землі», тому «вчені їх класифікують, тобто об'єднують у групи за певними ознаками» (Біда та ін., 2022: 185). З цією метою автори пропонують такі завдання: «Створи таку колекцію комах, щоб жодна з них не загинула. Тобі знадобляться: кольорові малюнки комах, картон або цупкий папір, двосторонній скотч, ножиці, рамка для фотографій. Що треба робити: 1. Знайди фотографії комах, які тобі сподобалися. Випиши

їхні наукові назви. 2. Роздрукуй малюнки комах та акуратно їх виріж. 3. Розмісти малюнки на цупкому папері або картоні та приклей їх на двосторонній скоч. Підпиши назви комах. 4. Самостійно або з допомогою дорослих встав отриману колекцію в рамку» (Біда та ін., 2022: 186).

Також, акцентуємо, перед учнями автори ставлять для виконання й такі завдання: «1. Розподіли зображених тварин у завданні за QR-кодом на дві групи: безхребетні і хребетні. 2. Обери групу тварин і склади опорний конспект» (Біда та ін., 2022: 185). Наприкінці вивчення цієї теми учням пропонують такі запитання: «Де можна побачити корали, медузи та інших мешканців морів та океанів, не занурюючись у воду?» (Біда та ін., 2022: 186). Учні відповідають, що в Океанаріумі. З цією метою на домашнє завдання учні пропонують знайти інформацію про Океанаріум, подивись відео про нього та Музей медуз, який знаходиться у Києві (Біда та ін., 2022: 186).

У ході окресленої проблеми, пов'язаної із використанням елементів музейної педагогіки у ЗЗСО, ми також детально проаналізували й таку тему, як «Які тасмніці приховують домашні тварини», вміщеної на С. 188–190. Автори пропонують учням уявити, якими були б лис, галявина, луки, озера тощо, і подумати, які хребетні тварини, яких ти знаєш, населяють ці середовища існування?» (Біда та ін., 2022: 188).

Далі автори радять п'ятикласникам звернути увагу на птахів як представників тваринного царства, особливо тих, які залишаються зимувати в місті чи селі, а також знати їхні назви та пропонують подумати, що саме можна зробити, щоб допомогти їм пережити цей непростий період. Для виконання цього завдання також пропонують перейти за відповідним QR-кодом» (Біда та ін., 2022: 189).

Зазначаємо, що, опрацьовуючи цю тему, учні також мають можливість дізнатися про «кількість усіх великих хижаків на планеті, включно з левами, вовками та ведмедями, які різко зменшуються». Вони читають таку інформацію: «Ці тварини не тільки мають першочергове право на існування, вони також несуть економічну та екологічну користь для всього людства» (Біда та ін., 2022: 190). Учні також переглядають за QR-кодом інфографіку про великих хижаків України, обговорюють, у чому полягає користь хижаків для природи й людей, після чого можуть присту-

пати до виконання практичних робіт (Біда та ін., 2022: 190).

Детальний аналіз підручника дозволяє стверджувати, що у його змісті є вміщена інформація про те, що автори радять учням здійснити віртуальну екскурсію зоологічним музеєм Львівського національного університету імені Івана Франка. Для цього учням радять відсканувати код та використовувати клавіші знизу, щоб переходити між кімнатами і розглянути усі експозиції, щоб з'ясувати, які безхребетні та хребетні тварини розміщені у кімнатах музею» (Біда та ін., 2022: 190).

Можна стверджувати, що елементами музейної педагогіки також пройнята тема «Чим маємо завдячувати тваринам» (С. 194). Так, зокрема, ми натрапляємо на таку інформацію: «Тварини знають набагато більше, ніж люди. Собаки можуть задалегідь відчувати землетрус. Птахи пролітають половину земної кулі, щоб відшукати своє гніздо. Якби люди частіше слухали тварин, вони б не робили стільки помилок» (Біда та ін., 2022: 194).

Потім учням автори пропонують перейти за QR-кодом та переглянути сторінки тварин на сайті Червоної книги України, знайти й виписати тварини, які поширені на території області, а також дізнатися більше про біосферні заповідники, які знаходяться на території України. З цією метою автори радять знайти їхнє розташування на інтерактивній карті та записати їхні назви (С. 198). У цьому випадку заповідники розглядаються як музеї просто неба, які по-іншому називають «еко-музеями».

Висновки. Отже, як бачимо, проблемі використання елементів музейної педагогіки на сьогодні відведена важлива місія. У сучасних освітніх нормативно-правових документах та навчально-методичному забезпеченні для ЗЗСО добре представлено елементи музейної педагогіки як інноваційної педагогічної технології, яка на сьогодні набуває особливої популярності. Учителям початкових класів та учителям біології, природничих наук необхідно використовувати розроблені науковцями форми, методи та методичні прийоми, пов'язані з музейною педагогікою, з метою здійснення ефективного освітнього процесу, наповненого інноватикою музейного простору, розробляти навчально-методичні посібники, мультимедійні презентації та презентувати їх на сайтах Інтернету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біда Д., Гільберг Т., Колісник Я. Пізнаємо природу: підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза. 2022. 256 с.

2. Вайдакер Ф. Загальна музеологія: посібник. Львів: Літопис. 2005. 628 с.
3. Вайнбергер Т. Б., Хавіна С. Я. Музейна педагогіка – перспективний напрям у сучасній системі національної освіти. *Вивчаємо українську мову та літературу. Позакласна робота*. 2014. № 2 (02). С. 2–7.
4. Волошин С. Музейна педагогіка у початковій школі: методичні рекомендації до проведення спецкурсу. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2018. 68 с.
5. Грущинська І. В. Природознавство: підручник для 3 класу загальноосвітнього навчального закладу. Київ : Видавничий дім «Освіта». 2013. 176 с.
6. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://nus.org.ua/articles/uryad-zatverdyy-novyj-standart-pochatkovoyi-osvity-shho-tse-oznachaye/>.
7. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
8. Закон України «Про музеї та музейну справу». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
9. Закон України «Про освіту». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
10. Ільченко В. Р., Гуз К. Ж., Володаська Т. В., Ільченко О. Г. Я і Україна. Довкілля: підручник для 4 кл. Полтава: Довкілля. Київ. 2004. 176 с.
11. Концепція Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkol>.
12. Нова українська школа: освітня програма початкової школи науково-педагогічного проєкту «ІнтелектУкраїни» цикл I (1–2 класи). URL: https://intellectukraine.org/files/Naukova_ta_metodychna_baza_2018_2019/01%20Navchalni_programy_2018_2019/Osvitnya_programa_2018.pdf.
13. Програма для закладів загальної середньої. URL: <https://vseosvita.ua/library/zmist-osvitnoi-galuzi-prirodovnavstvo-u-strukturi-derzavnogo-standartu-pochatkovoi-zagalnoi-osviti-35548.html>.
14. Я досліджую світ: підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах): Ч. 2 / О.Л. Іщенко, О.М. Ващенко, Л.В. Романенко, К.А. Романенко, О.М. Кліщ. Київ : Література ЛТД. 2018. 102 с.
15. Я пізнаю світ українська мова. Математика 2 клас: зошит з друкованою основою. Тиждень 10 / І.В. Гавриш, Л.М. Булахова, Г.О. Жук, С.О. Доценко, Г.О. Калиновська, Т.В. Шпіт. Харків : ІнтелектУкраїни. 2019. 72 с.

REFERENCES

1. Bida D., Hilberh T., Kolisnyk Ya. (2022). Piznaiemo pryrodu: pidruchnyk intehrovanooho kursu dlia 5 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Let's get to know nature: a textbook of an integrated course for the 5th grade of general secondary education institutions]. Kyiv: Heneza. 256 s. [in Ukrainian].
2. Vaidakher F. (2005). Zahalna muzeolohiia: posibnyk [General museology: a guide]. Lviv: Litopys. 628 s. [in Ukrainian].
3. Vainhberh T. B., Khavina S. Ya. (2014). Muzeina pedahohika – perspektyvnyi napriam u suchasni systemi natsionalnoi osvity [Museum pedagogy is a promising direction in the modern system of national education] *Vyvchaimo ukrainsku movu ta literaturu. Pozaklasna robota*. № 2 (02). pp. 2–7. [in Ukrainian].
4. Voloshyn S. (2018). Muzeina pedahohika u pochatkovii shkoli: metodychni rekomendatsii do provedennia spetskursu [Museum pedagogy in elementary school: methodical recommendations for conducting a special course]. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. 68 s. [in Ukrainian].
5. Hrushchynska I. V. (2013). Pryrodovnavstvo: pidruchnyk dlia 3 klasu zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Natural science: a textbook for the 3rd grade of a general educational institution]. Kyiv : Vydavnychiy dim "Osvita". 176 s. [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity [State standard of primary education] URL: <http://nus.org.ua/articles/uryad-zatverdyy-novyj-standart-pochatkovoyi-osvity-shho-tse-oznachaye/>. [in Ukrainian].
7. Derzhavnyi standart zahalnoi serednoi osvity [State standard of general secondary education] URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy "Pro muzei ta muzeinu spravu" [Law of Ukraine "On Museums and Museum Affairs"] URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [Law of Ukraine "On Education"] URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [in Ukrainian].
10. Ilchenko V. R., Huz K. Zh, Vodolazska T. V., Ilchenko O. H. (2004). Ya i Ukraina. Dovkillia: pidruchnyk dlia 4 kl. [I and Ukraine. Environment: textbook for 4th grade]. Poltava: Dovkillia. Kyiv. 176 s. [in Ukrainian].
11. Kontsepsiia Nova ukrainska shkola [The concept of the New Ukrainian School] URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkol>. [in Ukrainian].
12. Nova ukrainska shkola: osvitnia prohrama pochatkovoi shkoly naukovo-pedahohichnoho proiektu "IntelektUkrainy" tsykl I (1–2 klasy) [New Ukrainian school: the educational program of the elementary school of the scientific and pedagogical project "IntellectUkraine" cycle I (grades 1–2)]. URL: https://intellectukraine.org/files/Naukova_ta_metodychna_baza_2018_2019/01%20Navchalni_programy_2018_2019/Osvitnya_programa_2018.pdf. [in Ukrainian].
13. Programma dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Program for institutions of general secondary education] URL: <https://vseosvita.ua/library/zmist-osvitnoi-galuzi-prirodovnavstvo-u-strukturi-derzavnogo-standartu-pochatkovoi-zagalnoi-osviti-35548.html>. [in Ukrainian].
14. Ya doslidzhuiu svit (2018) : pidruchnyk dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 2-kh chastynakh): Ch. 2 [I explore the world: a textbook for the 1st grade of general secondary education institutions (in 2 parts): Part 2] / O.L. Ishchenko, O.M. Vashchenko, L.V. Romanenko, K.A. Romanenko, O.M. Klishch. Kyiv : Literatura LTD. 102 s. [in Ukrainian].
15. Ya piznaiu svit ukrainska mova. (2019). Matematyka 2 klas: zoshyt z drukovanoiu osnovoiu. Tyzhden 10 [I will learn the world of the Ukrainian language. Mathematics 2nd grade: a notebook with a printed base. Week 10] / I.V. Havrysh, L.M. Bulakhova, H.O. Zhuk, S.O. Dotsenko, H.O. Kalynovska, T.V. Shpit. Kharkiv : IntellectUkraine. 72 s. [in Ukrainian].

УДК 37.091.214:7.05+005.94]:377.36(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-50>

Оксана ПАСЬКО,
orcid.org/0000-0002-0729-5521
кандидат педагогічних наук, доцент,
декан факультету дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) pasko.om@knuutd.edu.ua

Марія КРАВЧЕНКО,
orcid.org/0009-0002-4036-1743
викладач кафедри мультимедійного дизайну
Київського національного університету технологій та дизайну
(Київ, Україна) 997maria.k@gmail.com

ІНТЕГРАЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ У НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДИЗАЙНЕРСЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Стаття присвячена важливій темі – інтеграції менеджменту у навчальні програми для студентів дизайнерських спеціальностей в українських вищих навчальних закладах. Детально розглядаються сучасні тенденції та необхідність організаційного підходу до підготовки фахівців у сфері дизайну. Досліджено важливість ролі менеджменту в процесі навчання, адаптації навчальних програм до вимог сучасного ринку праці та розвитку креативних компетенцій студентів.

Стаття аналізує позитивні аспекти інтеграції менеджменту, такі як покращення ефективності навчального процесу, стимулювання творчого мислення студентів, збільшення їх конкурентоспроможності на ринку праці та розширення можливостей для розвитку кар'єри.

Стаття також розглядає виклики, пов'язані з інтеграцією менеджменту у навчальні програми дизайнерських спеціальностей. Серед них можуть бути недостатні ресурси, нестача кваліфікованих кадрів, потреба у модернізації змісту програм та організаційних структур навчальних закладів.

На основі проведених досліджень, стаття пропонує різні перспективи розвитку інтеграції менеджменту у навчальні програми, такі як впровадження інноваційних педагогічних підходів, співпраця з індустрією, створення міждисциплінарних програм та використання сучасних технологій у навчальному процесі.

Досліджено міжнародні практики університетів з впровадження менеджменту в освітні програми дизайнерів. Університети у всьому світі постійно шукають нові підходи та стратегії для покращення якості освіти, забезпечення конкурентоспроможності та привабливості для студентів та вчених з різних країн.

Узагальнюючи, стаття стверджує, що інтеграція менеджменту у навчальні програми дизайнерських спеціальностей є перспективним та необхідним кроком для розвитку високопрофесійних та креативних фахівців, які здатні ефективно працювати в сучасному глобальному середовищі. Для успішної реалізації інтеграції варто звернути увагу на подолання викликів та впровадження сучасних підходів у навчальних закладах України.

Ключові слова: інтеграція, дизайн, педагогічна освіта, дизайн-менеджмент, дизайн-освіта, програма.

Oksana PASKO,
orcid.org/0000-0002-0729-5521
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Design
Kyiv National University of Technology and Design
(Kyiv, Ukraine) pasko.om@knuutd.edu.ua

Mariia KRAVCHENKO,
orcid.org/0009-0002-4036-1743
Lecturer at the Department of Multimedia Design
Kyiv National University of Technology and Design
(Kyiv, Ukraine) 997maria.k@gmail.com

INTEGRATION OF MANAGEMENT INTO EDUCATIONAL PROGRAMS FOR DESIGN SPECIALTIES: CHALLENGES AND PERSPECTIVES IN UKRAINIAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article is dedicated to the important topic of integrating management into educational programs for students in design specialties at Ukrainian higher education institutions. It extensively examines current trends and the necessity of an organizational approach to prepare professionals in the field of design. The study explores the significance of management in the learning process, adapting educational programs to meet the demands of the modern job market, and fostering creative competencies among students.

The article analyzes the positive aspects of integrating management, such as enhancing the efficiency of the educational process, stimulating students' creative thinking, increasing their employability in the job market, and providing opportunities for career development.

Additionally, the article addresses challenges related to the integration of management into educational programs for design specialties. These challenges may include insufficient resources, a lack of qualified personnel, the need to modernize program content, and organizational structures in educational institutions.

Based on the conducted research, the article proposes various perspectives for the development of management integration into educational programs. These perspectives include implementing innovative pedagogical approaches, collaborating with the industry, creating interdisciplinary programs, and utilizing modern technologies in the educational process.

The article also investigates international practices of universities in incorporating management into the educational programs for designers. Universities worldwide constantly seek new approaches and strategies to improve the quality of education, enhance competitiveness, and attract students and scholars from different countries.

In conclusion, the article asserts that integrating management into educational programs for design specialties is a promising and necessary step towards developing highly skilled and creative professionals capable of effectively working in the contemporary global environment. To successfully implement integration, attention should be given to overcoming challenges and adopting modern approaches in Ukrainian educational institutions.

Key words: integration, design, pedagogical education, design management, design education, program.

Постановка проблеми. Інтеграція менеджменту у навчальні програми дизайнерських спеціальностей стає важливим питанням у сучасній освітній практиці. З розвитком технологій та збільшенням складності завдань у сфері дизайну, студенти потребують не тільки творчих здібностей, але й професійних умінь у сфері менеджменту, щоб ефективно впоратися із зростаючими вимогами ринку. Однак інтеграція різних дисциплін може стикатися зі значними викликами.

Основною проблемою є впровадження елементів менеджменту у навчальні плани дизайнерських спеціальностей без втрати якості основних дизайнерських знань та навичок. Традиційні підходи до навчання дизайну можуть недостатньо враховувати зростаючу потребу в засвоєнні управлінських принципів та практик, що може призвести до відставання студентів від сучасних вимог ринку праці.

З іншого боку, інтеграція менеджменту може забезпечити студентам цінні знання про організацію процесів, управління проектами, комунікацію з клієнтами та ефективне використання ресурсів. Але існує загроза, що переваги такої інтеграції можуть бути недооцінені або недостатньо розкриті у навчальних програмах, що може знизити зацікавленість студентів у засвоєнні менеджменту.

Також, варто розглядати питання залучення кваліфікованих викладачів, які здатні поєднувати

знання дизайну із знаннями у сфері менеджменту, для забезпечення якісної та комплексної освіти студентів. Недостатня кількість таких фахівців може уповільнити процес інтеграції та знизити її ефективність.

Отже, вирішення цих проблем є ключовим аспектом для розвитку сучасної освіти у сфері дизайну та підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних впевнено конкурувати на змінному та вимогливому ринку дизайнерських послуг.

Аналіз досліджень. Багато досліджень зазначають зростаючу потребу в засвоєнні управлінських принципів та практик студентами дизайнерських спеціальностей. Розвиток технологій, зміни в поведінці споживачів та зростання конкуренції вимагають від дизайнерів не тільки творчості, а й умінь упорядковувати процеси та керувати проектами. Дослідження підкреслюють переваги і можливості, які виникають внаслідок інтеграції менеджменту. Здатність дизайнерів ефективно управляти проектами, спілкуватися з замовниками та ефективно використовувати ресурси може підвищити їх привабливість на ринку праці та вплинути на їх кар'єрний розвиток (Kathryn Best, 2006: 12–26).

Мета статті – проаналізувати потенційні переваги, виклики та можливі перспективи, що виникають при злитті дизайн-освіти та менеджменту.

Мета статті полягає в тому, щоб надати усім зацікавленим сторонам (студентам, викладачам, індустрії тощо) глибокий і всебічний аналіз інтеграції менеджменту у дизайн-освіту, що допоможе покращити якість підготовки майбутніх дизайнерів та забезпечити їх готовність до викликів сучасного ринку.

Виклад основного матеріалу. Основними особливостями дослідження є глибоке розуміння кінцевого споживача (емпатія), залучення до процесу пошуку інноваційних ідей на усіх рівнях організації, а також організований на постійній основі процес пошуку та впровадження покращень продукту (товарів, робіт, послуг).

Таким чином, дизайн-менеджмент – постійно організований процес створення або покращання продукту/послуги/бізнесу тощо, який передбачає глибоке вивчення та розуміння потреб та проблем споживача та інших зацікавлених осіб (виходячи з об'єкта дизайну). Впровадження дизайн-менеджменту дозволяє не тільки збільшити обсяги продажу продукту/послуги, а й забезпечити зростання прибутків, підвищити довіру клієнтів, сприяє зростанню вартості бренда та клієнтської привабливості (лояльності). Поєднання клієнтоорієнтованого підходу дизайн-мислення з методологією стратегічного управління та концепцією «відкритих інновацій» формує синергетичний ефект, що забезпечує не тільки задоволення споживачів (користувачів) продуктів та послуг, а й задоволення інтересів усіх груп стейкхолдерів та успіх дизайну в цілому.

Вивчення необхідності інтеграції менеджменту у навчальні програми дизайнерських спеціальностей на сучасному ринку праці є важливим аспектом дослідження, оскільки дизайнерська індустрія стикається зі змінами та викликами, що вимагають більш комплексного підходу до підготовки фахівців. Досліджено декілька ключових факторів, які обґрунтовують необхідність інтеграції менеджменту у навчальні програми дизайнерських спеціальностей на сучасному ринку праці.

Встановлено, що з розвитком технологій і глобалізації ринків, конкуренція серед дизайнерів стає все більш жорсткою. Для успіху на ринку, дизайнери повинні бути здатними керувати своїми проектами, ефективно взаємодіяти з клієнтами та впроваджувати управлінські методики для досягнення успіху.

Наразі споживачі стають більш вимогливими, шукаючи не тільки креативність, але й результативність та ефективність. Дизайнери повинні вміти пропонувати та адаптувати свої проекти до потреб клієнтів, що може вимагати управлінських знань.

Враховуючи вище сказане, дизайнери мають заслуховувати та розуміти потреби своїх клієнтів, спілкуватися з ними та ефективно виконувати їхні вимоги. Це вимагає навичок взаємодії та комунікації, які є частинами менеджменту.

Оскільки завдання у сфері дизайну стають все більш складними та масштабними, вони вимагають більш структурованого підходу до управління процесами та ресурсами.

Якщо дизайнер зможе вирішувати складні задачі і буде мати знання у сфері менеджменту, це відкриє для нього нові можливості щодо кар'єрного зростання та розвитку, наприклад, можливість керування командами або створення власного бізнесу. Більшість організацій та компаній на сучасному ринку праці цінують кваліфікованих фахівців, які поєднують креативність дизайну з управлінськими здібностями. Такий поєднаний підхід може забезпечити конкурентні переваги та позиціонування на ринку.

Тому вивчення необхідності інтеграції менеджменту у навчальні програми дизайнерських спеціальностей допоможе впровадити ефективні зміни в освітній процес та підготувати майбутніх дизайнерів до викликів та можливостей, що пропонує сучасний ринок праці.

Аналіз викликів та перешкод, які можуть виникнути при інтеграції менеджменту у навчання дизайнерів, є важливою частиною дослідження, оскільки успішна реалізація такої інтеграції може залежати від різних чинників.

Університети або факультети дизайну можуть мати вже встановлені традиційні підходи до навчання, що спрямовані переважно на розвиток креативних здібностей студентів. Інтеграція менеджменту може сприйматися як втручання у цей традиційний підхід, що може зустріти опір з боку викладачів та студентів. До того ж, дизайн та менеджмент – це дві різні галузі зі своїми власними особливостями та підходами. При інтеграції можуть виникнути виклики у вирішенні того, як краще поєднати ці дисципліни, щоб студенти отримали цінні та повноцінні знання з обох галузей. Додавання нових менеджмент-орієнтованих тем до навчальних планів може збільшити обсяг матеріалу, який студентам потрібно засвоїти. Інтеграція може стати більш ефективною, якщо вона вирішується з урахуванням обсягу навчального навантаження та оптимізації курсів.

Для здійснення успішної інтеграції, потрібні кваліфіковані викладачі, які можуть поєднувати знання дизайну зі знаннями менеджменту. Однак може виникнути проблема з недостатнім числом фахівців, які мають такий комплексний профіль.

Реалізація інтеграції може вимагати додаткових фінансових, людських та матеріальних ресурсів. Відповідне фінансування та підтримка є важливими для успішної реалізації цього процесу.

Інтеграція менеджменту може вимагати перегляду та значних змін у навчальних планах дизайнерських спеціальностей. Це може бути складним процесом, який потребує співпраці з усіма зацікавленими сторонами.

Для подолання цих викликів та перешкод, необхідно планувати та ретельно аналізувати процес інтеграції менеджменту у навчання дизайну. Важливо взяти до уваги думки студентів, фахівців і викладачів, щоб забезпечити максимальну ефективність інтеграції та забезпечити високу якість дизайнерської освіти, яка відповідає потребам сучасного ринку праці.

Українська освіта в сфері надання знань з дизайн менеджменту також зіткнулася з деякими проблемами, які можуть обмежувати якість навчання та підготовку студентів до викликів сучасного ринку праці.

По перше, у багатьох українських університетах можуть бути відсутні спеціалізовані програми або курси з дизайн менеджменту. Це обмежує доступ студентів до поглибленої підготовки з управління проектами, комунікаційних стратегій та бізнес-аспектів дизайну.

Головною проблемою є те, що навчальні матеріали та підручники з дизайн менеджменту можуть бути застарілими або не враховувати останні тенденції та практики в галузі дизайну. Це може призвести до невідповідності між теорією та практикою, що впливає на здатність студентів ефективно застосовувати свої знання в реальних проектах.

Практичне навчання та стажування є важливою частиною підготовки дизайн менеджерів. Однак, українська освіта може не надавати достатньо можливостей для практичного досвіду та розвитку професійних навичок у реальних проектах.

Для забезпечення якісної підготовки з дизайн менеджменту потрібне сучасне обладнання та програмне забезпечення. Відсутність необхідних ресурсів може обмежити можливості студентів для практичної реалізації своїх ідей та проектів.

Комунікаційні навички є важливими для дизайн-менеджерів, оскільки вони повинні ефективно взаємодіяти з командою, клієнтами та іншими зацікавленими сторонами. Однак, українська освіта може не надавати достатньої уваги розвитку цих навичок.

Важливо, щоб дизайн менеджмент був пов'язаний з потребами сучасного бізнес-середо-

вища. Відсутність взаємодії з бізнес-середовищем може обмежити можливості студентів для реалізації проектів у співпраці з реальними замовниками та компаніями.

Для подолання цих проблем, важливо розробити спеціалізовані програми з дизайн менеджменту базуючись на практиках міжнародних університетів. Інтеграція менеджменту в навчальні програми дизайнерських спеціальностей здійснюється в різних країнах.

Наприклад, Royal College of Art (Велика Британія): Royal College of Art (RCA) є одним із провідних університетів, який пропонує інтегровані програми з менеджменту та дизайну. Студенти, які здобувають магістерські ступені в дизайні, мають можливість брати участь у спільних модулях з управлінськими знаннями, які допомагають їм розвивати лідерські навички та розуміння бізнес-аспектів дизайну (Royal College of Art).

Stanford University (США): В Stanford University програма «Design Thinking and the Art of Innovation» об'єднує дизайн-підходи з елементами менеджменту та інновацій. Цей курс створений для студентів з різних спеціальностей, що дозволяє їм використовувати дизайн-методології для розв'язання реальних проблем та розробки нових продуктів (Stanford University).

Aalto University (Фінляндія): Aalto University пропонує багатофакультетські програми з дизайну, включаючи «Магістр дизайну» у поєднанні з різними спеціалізаціями в менеджменті. Студенти мають можливість вивчати менеджмент, маркетинг, фінанси та стратегію разом з дизайном, щоб розвивати більш комплексний підхід до проектів та бізнес-планування (Aalto University).

Keio University (Японія): Keio University має програму «Design and Management» для студентів дизайнерських спеціальностей. Ця програма поєднує креативність та інновації з менеджментом та підприємництвом. Студенти вивчають дизайн-методології та принципи управління проектами та командами, що допомагає їм створювати не тільки креативні, але й успішні бізнес-проекти (Keio University).

Ці приклади демонструють різноманітність підходів до інтеграції менеджменту в навчальні програми дизайнерських спеціальностей. Вони свідчать про те, що такий підхід може бути успішним і допомагати студентам отримати більш комплексні та цінні знання, необхідні для просування в кар'єрі дизайнера та взаємодії з сучасним ринком праці.

Висновки. Інтеграція менеджменту у навчальні програми дизайнерських спеціальностей

тей в закладах України може позитивно вплинути на якість дизайнерської освіти та підготовку студентів до ринку праці. Вона може створити більш комплексний та глибокий підхід до навчання, що враховує не тільки креативні здібності студентів, але й управлінські та бізнес-аспекти дизайну.

Інтеграція менеджменту додає нові аспекти у навчальні програми, такі як управління проектами, стратегічне планування, маркетинг та фінанси. Це допомагає студентам розширити свої знання та розуміння дизайн-індустрії в цілому.

Здобуття знань з менеджменту допоможе студентам розвивати лідерські навички, комунікаційні вміння та здатність ефективно працювати в команді. Це важливі якості для успішної кар'єри в сфері дизайну. Знання управлінських процесів та стратегій додають студентам перевагу на ринку праці. Вони стають більш конкурентоспромож-

ними та здатними працювати з різними індустріями та клієнтами.

Інтеграція менеджменту дозволяє студентам застосовувати дизайн-методології в бізнес-контексті. Вони зможуть розробляти інноваційні рішення та створювати цінні продукти, що задовольняють потреби ринку.

Інтеграція може підтримувати розвиток підприємництва серед студентів. Вони можуть навчитися створювати власний бізнес і успішно управляти ним, поєднуючи дизайн-знання з управлінськими навичками.

Отже, інтеграція менеджменту допоможе створити більш цілісний та практичний підхід до навчання дизайнерів, що дозволить їм бути готовими до викликів сучасного ринку праці та впевнено впроваджувати свої ідеї у реальні проекти та бізнес-середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kathryn Best "Design Management: Managing Design Strategy, Process, and Implementation" 2006. с. 12–26
2. Royal College of Art: Royal College of Art Launches New City Design MA Programme Aalto веб-сайт. URL: <https://www.rca.ac.uk/news-and-events/news/royal-college-art-launches-new-city-design-ma-programme/>
3. Stanford University: "Design Thinking and the Art of Innovation" веб-сайт. URL: <https://stacks.stanford.edu/file/druid:qn758pg5219/TR217.pdf>
4. Aalto University: "The Design Process Management course is truly multidisciplinary" веб-сайт. URL: <https://www.aalto.fi/en/news/the-design-process-management-course-is-truly-multidisciplinary>
5. Keio University: "Design and Management" веб-сайт. URL: <http://www.sdm.keio.ac.jp/en/>
6. What is Design Management? веб-сайт. URL: http://www.dmi.org/?What_is_Design_Manag
7. Ліголенко Л.О. Дизайн-менеджмент як методологія пошуку та впровадження інновацій. Академічний огляд Д. 2020. No 2 (53) с. 64–75
8. Design Delivers 2018: HOW DESIGN ACCELERATES YOUR BUSINESS. веб-сайт. URL: <https://ddc.dk/en/design-delivers-%202018-how-design-accelerates-your-business>
9. The-New-Design-Frontier-from-InVision веб-сайт. URL: <https://www.invisionapp.com/inside-design/the-new-design-frontier-explore-the-widest-reaching-report-on-how-design-affects-business/>

REFERENCES

1. Kathryn Best "Design Management: Managing Design Strategy, Process, and Implementation" 2006. p. 12–26.
2. Royal College of Art: Royal College of Art Launches New City Design MA Programme Aalto URL: <https://www.rca.ac.uk/news-and-events/news/royal-college-art-launches-new-city-design-ma-programme/>.
3. Stanford University: "Design Thinking and the Art of Innovation" URL: <https://stacks.stanford.edu/file/druid:qn758pg5219/TR217.pdf>.
4. Aalto University: «The Design Process Management course is truly multidisciplinary» URL: <https://www.aalto.fi/en/news/the-design-process-management-course-is-truly-multidisciplinary>.
5. Keio University: "Design and Management" URL: <http://www.sdm.keio.ac.jp/en/>.
6. What is Design Management? URL: http://www.dmi.org/?What_is_Design_Manag.
7. Liholenko L.O. Dyzain-menedzhment yak metodolohiia poshuku ta vprovadzhennia innovatsii. Akademichniy ohliad D. 2020. No 2 (53) p. 64–75 [in Ukrainian].
8. Design Delivers 2018: HOW DESIGN ACCELERATES YOUR BUSINESS. URL: <https://ddc.dk/en/design-delivers-%202018-how-design-accelerates-your-business>.
9. The-New-Design-Frontier-from-InVision URL: <https://www.invisionapp.com/inside-design/the-new-design-frontier-explore-the-widest-reaching-report-on-how-design-affects-business/>

Микола ПОЛЯНКО,

orcid.org/0009-0003-3509-1782

*аспірант кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) polianko.mykola@chnu.edu.ua*

ВПЛИВ ВИДАТНИХ ПОСТАТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ ТА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.

Сучасна система музичної освіти в Україні розвивається в напрямку використання надбань традиційної української музики та фольклору в контексті європейської музичної спадщини як основи для формування методики музичної освіти та складання педагогічного репертуару. Формотворчим ядром цього явища є науково-теоретичні та практичні матеріали, досліджені та опубліковані видатними митцями та дослідниками української музики у другій половині ХІХ ст. – першій третині ХХ ст., які збереглися до нашого часу та відображають українську традиційну музичну культуру. Особливої актуальності в даному контексті набуває розуміння впливу визначних культурних особистостей на формування мистецького музичного життя та відповідної системи музичної освіти.

Метою нашого дослідження є визначення напрямків впливу видатних постатей української культури на музичне життя та формування системи закладів музичної освіти західної України у другій половині ХІХ ст. – першій третині ХХ ст.

Для проведення нашого дослідження нами було використані як загальнонаукові так і специфічні наукові методи та підходи: опрацювання, систематизації та узагальнення емпіричних знань, аналітичний метод порівняльного аналізу, історичний, теоретичний та системний методи.

У статті проаналізовано вплив видатних постатей Тараса Шевченка, Миколи Лисенка, Філарета Колесси, Івана Колесси, Івана Франка, Михайла Максимовича, Василя Барвінського, Станіслав Людкевича, А. Вахнянина, Войтех-Адальберта Гржмалі на формування мистецького, культурного та музичного життя тогочасного суспільства. Як наслідок цього процесу виникла потреба у професійних фахівцях – музикантах, що і стало підґрунтям для формування системи музичних освітніх закладів у західній Україні.

Ключові слова: мистецтво, музична освіта, видатні постаті, музичні освітні заклади, професійні музиканти.

Mykola POLIANKO,

orcid.org/0009-0003-3509-1782

*Postgraduate Student at the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) polianko.mykola@chnu.edu.ua*

THE INFLUENCE OF OUTSTANDING FIGURES OF UKRAINIAN CULTURE ON MUSICAL LIFE AND THE FORMATION OF THE SYSTEM OF MUSICAL EDUCATION IN WESTERN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY

The modern system of music education in Ukraine is developing in the direction of using the assets of traditional Ukrainian music and folklore in the context of the European musical heritage as a basis for forming the methodology of music education and compiling the pedagogical repertoire. The formative core of this phenomenon is the scientific-theoretical and practical materials researched and published by outstanding artists and researchers of Ukrainian music in the second half of the 19th century – the first third of the 20th century, which have survived to our time and reflect Ukrainian traditional musical culture. In this context, the understanding of the influence of prominent cultural personalities on the formation of artistic musical life and the corresponding system of musical education becomes especially relevant.

The purpose of our research is to determine the direction of influence of outstanding figures of Ukrainian culture on musical life and the formation of the system of musical education institutions of Western Ukraine in the second half of the 19th century – the first third of the 20th century.

To conduct our research, we used both general scientific and specific scientific methods and approaches: elaboration, systematization and generalization of empirical knowledge, analytical method of comparative analysis, historical, theoretical and systematic methods.

The article analyzes the influence of prominent figures Taras Shevchenko, Mykola Lysenko, Filaret Kolessa, Ivan Kolessa, Ivan Franko, Mykhailo Maksymovich, Vasyl Barvinskyi, Stanislav Lyudkevich, A. Vahnyanin, Vojtech-Adalbert Grzymali on the formation of the artistic, cultural and musical life of the contemporary society. As a result of this process, there was a need for professional specialists – musicians, which became the basis for the formation of a system of musical educational institutions in western Ukraine.

Key words: art, musical education, outstanding figures, musical educational institutions, professional musicians.

Постановка проблеми. Сьогодення сучасної музичної освіти тісно пов'язано із тими напрямками музичного виконавства, які існують в українській традиційній культурі. В час, коли вся наша країна постала перед викликами воєнного стану, які визначили нові пріоритети творення громадянського суспільства на засадах гуманізму, демократичних принципів та інтеграційних процесів, спрямованих на проведення паралелей та побудову нових зв'язків із європейським культурним простором, виникла необхідність дослідження історичного розуміння музичного життя та надбань музичної освіти західної України як передумов формування системи музичної освіти у сучасному мистецькому просторі. Можливість реалізації інноваційних підходів в музичній педагогіці в даному випадку тісно пов'язана із вивченням історичної ретроспективи, розмунням фундаментальних традицій підготовки музикантів в освітніх закладах.

Саме тому вважаємо, що дослідження впливу видатних українців на формування системи музичної освіти у західній Україні сприятиме реалізації системи етнокультурних світоглядних маркерів у сучасній системі музичної освіти.

Аналіз досліджень. Вважаємо за доцільне звернути увагу, що утвердження нових освітніх тенденцій у мистецькій освіті спричинило підвищення інтересу до дослідження проблематики музичної педагогіки та формування нової системи музичної освіти в Україні. Зокрема, публікації Ю. Волощук, Т. І. Росул, Г. Блажевич, З. Валіхновська, Л. Кияновська, Л. Мазепа, А. Микулич, В. Іванов, О. Максимов, І. Ярошенко, Н. Філіпчук, та ін. у яких здійснюється спроба належно оцінити традиції та сучасність музичної освіти у закладах західної України.

Ретроспективні розвідки, які аналізують особливості формування музичної культури, та, як наслідок, системи музичної освіти західної України в рамках історичного буття, збереження власних музичних традицій та розвитку на їх основі своєї культури, свідчать наукові праці М. Білинської, Ю. Булки, Й. Волинського, Р. Горака, І. Гриневецької, К. Демочко, М. Загайкевич, Л. Кияновської, М. Пономаренка, С. Процика, М. Черепанина, Ю. Ясіновського, в яких розгляда-

ється діяльність західноукраїнських митців XIX – першої третини XX століття у її багатоаспектних вимірах.

Однак, на нашу думку, потребує подальшої розробки проблема узагальнення досвіду навчання професійних музикантів у закладах музичної освіти, зокрема на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. – першій третині XX ст., що сформувало засадничі принципи розвитку мережі музичних закладів, розробки авторських методик вивчення музичних дисциплін, появою когорти відомих особистостей – композиторів, педагогів-музикантів.

Метою нашого дослідження є визначення напрямків впливу видатних постатей української культури на музичне життя та музичну освіту західної України у другій половині XIX ст. – першій третині XX ст. Відповідно до визначеної мети перед нами постала необхідність виконання наступних завдань – охарактеризувати основні напрями впливу видатних постатей української культури на музичне життя та формування системи музичної освіти Західної України у другій половині XIX ст. – першій третині XX ст. з метою можливості застосування цього досвіду в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Особливу роль на розвиток музичної освіти в Україні завжди відігравав вплив визначних діячів української культури, тому для розуміння процесу формування системи музичної освіти Західної України у другій половині XIX ст. – першій третині XX ст. доцільним є проведення аналізу діяльності лідерів української громадської та мистецької суспільної думки, основні напрями їх творчої діяльності та, відповідно, окреслити вагомість їх вкладу в сучасну систему музичної освіти.

Розглядаючи особливості трансформації культурних, політичних, суспільних, освітніх, уподобань та потреб суспільства в розрізі їх значущості в процесі розвитку українського мистецтва, не можливо пройти повз постать одного з найвидатніших вітчизняних митців – Т. Шевченка. Творчість Т. Шевченка дала багатьом поколінням майбутніх митців та педагогів родючий ґрунт для роздумів та творчості на території усєї України від заходу до сходу.

Вже з другої половини XIX століття серед музичної спільноти західної України провадилась активна діяльність з популяризації поезії Шевченка та написання музики на тексти Кобзаря. В 1886–1887 роках товариство «Руська Бесіда» організувало в Чернівцях святкові концерти присвячені творчості Т. Шевченка. Також до популяризаторської діяльності долучаються й інші громадські організації, такі як «Просвіта», «Боян» та ін.

Творчість Т. Шевченка знайшла відгук і в академічному музичному мистецтві. Вона дала поштовх для інтенсифікації синтезу народного й академічного мистецтва. Особливо варто відзначити 1868 рік, коли відбулася прем'єра кантати – поеми «Заповіт» М. Вербицького, а також хорового твору на цей ж текст М. Лисенка. Саме ці твори відкривають важливу віху в розвитку українського музичного мистецтва.

На початку XX ст. кількість мистецьких заходів присвячених творчості Т. Шевченка невпинно зростає. Концерти з присвятою Т. Шевченку проходять у багатьох містах західної України, зокрема у Львові, Чернівцях, Коломиї, Дрогобичі.

Завдяки творчості Т. Шевченка зміг повною мірою розкритися талант одного з основоположників української академічної музики М. Лисенка, завдяки якому музичне мистецтво та музична освіта набули нового значення у суспільстві та набули значної популярності серед сучасників М. Лисенка. І сьогодні творче надбання М. Лисенка є основою педагогічного та концертного репертуару музикантів.

Безперечно, постать М. Лисенка є неймовірно значущою для розвитку українського музичного мистецтва та утвердження національної самоідентичності. Феномен М. Лисенка полягав у багатогранності його особистості. З одного боку він був композитором, який отримав професійну музичну освіту у одній з найпрестижніших консерваторій Європи в м. Лейпциг (Німеччина), й після повернення в Україну зміг створити свій унікальний музичний стиль, що базувався на українській народній творчості та утверджував українські національні цінності. З іншого боку М. Лисенко був надзвичайно талановитим педагогом та організатором. Йому вдалося створити музично-драматичну школу в Києві, яка мала значний вплив на подальший розвиток української мистецької педагогіки. Діяльність М. Лисенка була спрямована як на створення нового уявлення про вітчизняне академічне мистецтво, яке опирається на національний фольклор, так і на розвиток міжнародного авторитету українського мистецтва, як частини європейського мистецького простору,

обрамлюючи коштовності української самобутності оправою з надбань європейської композиторської школи. Цьому сприяла його освіта в Лейпцигській консерваторії, де він мав змогу познайомитися з найкращими зразками європейського мистецтва та перейняти знання та досвід європейських колег. Його музика знаходила свого слухача як серед простих людей, так і у вишуканій публіки, вражаючи оригінальністю та неповторністю української духу разом з досконалістю музичної форми.

Творчість М. Лисенка мала значний вплив і на розвиток мистецького життя та музичної освіти на теренах західної України. Важливо зазначити, що він заклав підвалини для відродження національного духу у вітчизняному мистецтві, а також сформував нові педагогічні концепції, які базувалися на дослідженні та популяризації національних традицій, формуванню національної свідомості та самоідентичності, розвитку культурного рівня. Це дало поштовх для переосмислення старих та розробки нових навчальних програм та навчальних посібників, усвідомлення самостійності української музики та становлення нової системи музичного навчання, орієнтованої на підготовку фахових музикантів, чий рівень професійної компетентності давав можливість виконувати музику М. Лисенка та європейських класиків.

Велике значення для популяризації українського музичного мистецтва та створення національного мистецького простору мало створення М. Лисенком близько шістдесяти творів на тексти Т. Шевченка, а також солоспіви та тексти видатних українських поетів І. Франка, Л. Українки, О. Олеся та ін. Це зумовило підвищення зацікавленості творчістю М. Лисенка педагогічних осередків західної України, яким була дуже важливим збагачення педагогічного репертуару новими шедеврами професійної української музики. Завдяки майстерному використанню мелодичності української мови та національних мелодій у поєднанні з здобутками сучасної композиторської школи, твори М. Лисенка значно збільшили інтерес до навчання та надавали натхнення студентам навчальних закладів. Це дало поштовх для формування нових концертних та педагогічних програм.

Важливо зазначити, що попри те, що у своїй творчості М. Лисенко часто базувався на фольклорному матеріалі, він завжди наголошував на необхідності вивчення європейської музичної спадщини. У листі до Ф. Колеси він зазначав: «Хай народ Вас веде спочатку за собою, а далі Ви вже, як виростете з-під школи, самі почнете

самостійно працювати. Але, крім того, потрібна загальнолюдська школа музики...» (Бережист, 1952: 37).

З другої половини XIX ст. М. Лисенко тісно співпрацював з видатними митцями західної України: І. Франком, Ф. Колесою, О. Барвінським. Він намагався донести важливість збереження музичних традицій, закликав до збирання національного фольклору. Цю ідею гаряче підтримали брати Філарет та Іван Колесси, які змогли зібрати велику кількість народних пісень, які було впорядковано та видано етнографічному збірнику Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. У співпраці з І. Франком та О. Нижанківським М. Лисенко сприяв створенню комітету, метою якого був збір та видання народних пісень. Згодом цим став займатися етнографічна комісія Накового товариства ім.Т. Шевченка. (Бережист, 1952: 53).

Велике значення Лисенко надавав хоровому співу. Він звертав увагу митців Галичини на необхідності відтримки розвитку хорової справи. У листі до Ф. Колеси він писав: «Гуртовий спів, існує, розвивається там, де жилося вільно, де сам народ жив на своїй волі, сам правувався і порядкував у себе. А сердешна Галичина нила у неволі людській. Вільно було мугикати хіба самотньому собі під ніс, а гуртовому співу і не вільно було лунати – розлягатися по станах, луках, гаях, полонинах...А цивілізація тим часом зажира усі здобутки давньої, своєрідної культури, нівелює усі людності під один штиб, на один зразок...» (Ревуцький, 2003: 85).

Вагомий внесок в збереженні самотутніх фольклорних надбань, зокрема народної пісні належить членам товариства «Руська трійця» – М. Шашкевичу, І. Вагилевичу та Я. Головацькому. У своїй діяльності вони багато в чому послугувалися ідеями та напрацювання М. Максимовича – першого ректора Київського університету, члена Кирило-Мефодіївського братства, непересічного вченого, дослідника народної творчості, який був до того ж другом Т. Шевченка. У 1837 році він видав збірку, яка вміщала в себе понад дві з половиною тисячі народних пісень. Безперечно ця праця мала колосальне значення для свого часу та стала важливим науково-педагогічним виданням для тих товариств та освітніх закладів, які займалися музичною педагогікою.

Вплив М. Максимовича на учасників «Руської трійці» був викликаний непересічністю його особистості, особливою делікатністю його підходу до збору та впорядкування народних пісень, активною громадянською позицією та спрямованістю на підтримку національного відродження.

Діяльність «Руської трійці» мала колосальне значення для збереження самотутності українського мистецтва. Вони займалися як збиранням фольклору, так і розвитком освіти, розповсюдженням освітньо-наукових праць.

Варто зазначити, що на початку XX століття до відродження української національної музичної спадщини почали активно долучатися й інші регіони західної України. Зокрема у 20-х роках на Закарпатті було видано два збірника з народними піснями, які були зібрані в Бардіївському та Ужгородському округах.

В цей ж період працівники мистецької освіти на теренах західної України змогли організувати отримання українських навчальних посібників та збірників з українськими народними піснями. Завдяки праці Ф. Колесси, І. Колесси, С. Людкевича, О. Роздольського були видані різноманітні збірники народних пісень. Також одним з найважливіших освітніх надбань прешої третини XX ст. стала публікація «Історії української музики» М. Грінченка в 1922 р. (Грінченко, 1922: 5)

Наукову та дослідницьку роботу М. Лисенка продовжили його однодумці та послідовники. Непересічною фігурою в цьому напрямі був Ф. Колесса. Найбільш відомими його працями є: «Речитативні форми в українській народній поезії», «Як розумів Лисенко гармонізацію народних пісень», «Ритміка українських народних пісень», «Старинні мелодії українських обрядових пісень-весільних та колядок на Закарпатті», «Варіанти мелодій українських народних дум», «Народна музика на Поліссі» (Колесса, 1907: 3).

Безперечним доказом визнання європейською науковою спільнотою здобутків українських етнографістів стало видання у Парижі бібліографії українського музичного фольклору у 1934 році.

Непересічною особистістю, яка мала значний вплив на розвиток українського мистецтва на теренах західної України був О. Кошиць – хоролий диригент та композитор. Саме він завжди підкреслював велике значення української народної творчості, а особливо народних пісень. «Українська музика до цього часу мала завжди у своєму підкладі творчість нашого народу, як ґрунт національний та дороговказ національного напрямку (щоб бути музикою українською по суті, а не територіально). Незважаючи на несприятливі політичні й історичні обставини, той суто народний підклад відігравав завжди ролю будівничого ще з найдавніших часів, він викликав національний ренесанс у минулому віці й тепер запліднює славне майбутнє...» (Кошиць, 1948: 71).

Саме завдяки праці таких видатних постатей кінця XIX – першої третини XX століття, незважаючи на всі труднощі та заборони відбулися значні зміни як в мистецькому житті, так і в освітньому просторі західної України. Завдяки потужному зарядові української просвітницької діяльності почалося відродження національного духу, що супроводжувалося збагаченням системи мистецької освіти шляхом розширення концертних та навчальних програм творами українських композиторів та народними піснями записаними етнографістами, а також утвердженням мистецької незалежності та самосвідомості. Важливим структурним елементом мистецтва стає національна складова, що посприяло ствердженню нового мистецького напрямку запровадженому М. Лисенком та дало поштовх для фундаментальної реформації системи мистецької освіти на західній Україні.

Основними центрами мистецької освіти на теренах західної України були спеціалізовані навчальні заклади. Ще в першій половині XIX ст. у Львові починають виникати заклади мистецької освіти. Зокрема в 1826 р. розпочав свою діяльність «Інститут співу при товаристві Св. Цецилії», який заснував та очолював син одного з найвидатніших композиторів Вольфганга Амадея Моцарта – Франц Ксавер. У 1838 р. виникає «Галицьке музичне товариство», а в 1839 р. при ньому починає діяти «Інститут музики», який з 1844 р. продовжує свою діяльність вже на правах повноцінного багатoproфільного мистецького закладу освіти.

З початок XX ст. тенденції розвитку мистецької освіти продовжили набирати оберти. Концертне життя Львову стало ще більш насиченим після відкриття оперного театру в 1900 р. та філармонії в 1902 р. Мистецька освіта стала надзвичайно популярною, що призвело до збільшення вимог до абітурієнтів, створення вікового цензу та вступних іспитів. Крім цього, ускладнювалася й система контрольних іспитів протягом навчального процесу. Також розширювався педагогічний колектив закладів мистецької освіти. Якщо раніше теорія музики вивчалась тільки на загальному рівні, то вже в першій третині XX ст. у значній кількості багатoproфільних та спеціалізованих навчальних закладів було впроваджено поглиблену систему вивчення теоретичних дисциплін, де загальна теорія розділилася на окремі дисципліни, такі як гармонія, контрапункт, історія музики, аналіз музичних форм, та інші. Відповідні вимоги були й до викладацького складу, адже для викладання кожного окремого предмету

повинен був бути підібраний відповідний фахівець. (Грінченко, 1922: 15) Також набували популярності курси загально естетичних дисциплін (Кобилянський, 1930: 32).

У 1932 році польською владою була проведена освітня реформа, основною метою якої було створення нової системи навчальних закладів, які мали б підготувати вступників до вищих навчальних. Ними стали гімназії та ліцеї. Утримувалися такі заклади як за державний, так і приватний кошт, чи за допомогою товариств, громад. Такі заклади були відкриті не тільки у Львові, а й в інших містах західної України. Важливо зазначити, що навчання в таких закладах завжди охоплювало й мистецький компонент. А в одному з найвідоміших підручників з педагогіки того часу «Педагогіка для семінарій учительських і вчителів шкіл народних» М. Барановського описано педагогічні концепції, які базуються на вивченні мистецтва та естетики.

Безперечно одним з найпріоритетніших напрямків у системі мистецької освіти того часу було мистецтво співу. Навчальні плани та програми для навчання співу розробляли в міністерстві віросповідання та народної освіти. Варто відзначити, що вони містили не тільки суто практичні заняття, а й теоретичні дисципліни, які давали можливість опанувати основи музичної грамоти, що давало випускникам таких закладів необхідний мінімум знань для подальшого саморозвитку чи продовження навчання у вищих навчальних закладах. (Попович, 1999: 58).

Окремо варто виділити один з найвідоміших навчальних закладів Галичини – Консерваторію Галицького Музичного Товариства. Вона була заснована в 1852 р. і отримала заслужену популярність за її особливі навчальні принципи та інноваційні педагогічні підходи. Безперечно одним з факторів, який виділяв консерваторію була європейська орієнтованість навчання. Варто згадати лише декілька визначних постатей, таких як Франц Ксавер Моцарт, Ю. Ельснер, який був першим ректором Варшавської консерваторії, славнозвісний скрипаль-віртуоз К. Ліпінський, піаніст та композитор К. Мікулі, а також вітчизняних класиків С. Люкевича та В. Барвінського, щоб відчутти всю глибину та могутність мистецького духу який пов'язаний з цим закладом. (Водяний, Олексин, 1992: 23).

Варто відзначити й нововведення, які відбулися в навчальному процесі музичних освітніх закладів, спричинені змінами у музичному суспільному житті. Зокрема у Консерваторії діяв симфонічний оркестр та особлива форма публіч-

них концертів, завдяки чому студенти мали змогу вдосконалювати навички публічних виступів та набувати концертної практики. Крім того, такі концерти давали змогу Консерваторії підтримувати тісний зв'язок з мистецькою спільнотою та розвивати рівень загальної музичної культури міської публіки. (Мазепа, 2001: 114).

Діяльність Консерваторії Галицького Музичного Товариства впродовж багатьох років допомагала молодим талантам розвиватися та знаходити свій шлях на велику сцену. Її випускниками були такі корифеї української музики як С. Крушельницька, Д. Січинський, О. Мишуга та багато інших видатних постатей.

У 1903 році у Львові був створений Вищий інститут музики ім. М. Лисенка, першим директором якого був А. Вахнянин. Особливістю інституту була його національна орієнтованість. Основними цілями стали створення просвітницького та об'єднавчого духу всередині закладу. Показовим є факт того, що одразу після відкриття навчального закладу, колектив організував святкові заходи з нагоди творчого ювілею М. Лисенка, а згодом «Союз співацьких і музичних товариств» було перейменовано на «Музичне товариство імені Миколи Лисенка». Особлива атмосфера інституту відіграла значну роль у збереженні національних традицій та популяризації української мови та музичного мистецтва.

Інститут надавав можливість студентам отримати високий кваліфікаційний рівень та вирізнявся висококваліфікованим викладацьким складом. Одними з найвідоміших викладачів інституту були В. Барвінський, С. Людкевич, А. Вахнянин, які були представниками європейських шкіл, і мали надзвичайно високий освітній рівень.

Згідно зі статутом, який був прийнятий у 1903 р., та редагований у 1911 р. основною метою інституту було створення можливостей для надання учням глибокої музичної освіти, розвиток самостійності мислення учнів, заохочення до самостійних творчих пошуків, розвиток інтерпретаторських навичок та сценічної майстерності, вільного оволодіння грою на музичному інструменті та досягнення високого рівня розвитку музично-виконавських навичок.

Таким чином, хочемо зазначити, що мистецьке життя західної України в першій третині ХХ ст. було насиченим, а мистецька освіта досягла високого професійного рівня, орієнтуючись в організації навчального процесу на західні стандарти, але додаючи українську національну складову. Такі освітні заклади як Вищий Музичний Інститут ім. М. Лисенка, Консерваторія Галицького Музич-

ного Товариства надавали можливість учням отримати висококваліфіковану мистецьку освіту, виховували мистецьку культуру, забезпечували інші навчальні заклади та концертні сцени кваліфікованими кадрами, стимулювали національні та культурні процеси в суспільстві.

Музична освіта на теренах Буковини теж бере свій початок у другій половині ХІХ ст. та продовжує активно розвиватися протягом першої третини ХХ ст. Так, у 1862 році завдяки підтримці «Товариства плекання музики на Буковині» було відкрито першу музичну школу в місті Чернівці. Першим керівником музичної школи був Ф. Пауер, якого згодом змінив Й. Звонічек. Важливим етапом розвитку музичної школи був період коли її очолював видатний музикант, педагог та громадський діяч А. Гржималі. Його діяльність мала величезне значення для розвитку мистецької освіти в Чернівцях. Він був чудовим педагогом, який організовував роботу чотирьох різних відділень школи, навчав гри на скрипці, фортепіано, вокалу та теоретичних дисциплін. Також він був керівником хору, диригентом симфонічного оркестру. Як мудрий керівник він зрозумів, що необхідно розширювати педагогічний колектив, тому запрошував своїх європейських колег до співпраці. Таким чином він зміг посилити викладацький склад музичної школи висококваліфікованими фахівцями. Завдяки такому потужному педагогічному колективу та блискучій організаторській діяльності А. Гржималі у 1905 році вдалося заснувати першу професійну музичну школу ім. М. Лисенка, а вже у 1924 році була відкрита Чернівецька консерваторія музики та драматичного мистецтва.

Висновки. Функціонуюча нині система музичної освіти ґрунтується на засадах, що сформувалася під впливом видатних постатей другої половини ХІХ – першої третини ХХ століть, визначила основні тенденції сутнісних орієнтирів, чітко вираженої структури та форм реалізації освітнього і музичного життя суспільства, зокрема чітке визначення тягlosti української музичної традиції в ракурсі європейської мистецької школи, розвиток філософського підходу до визначення наукової музичної теорії та музичної культури, підготовку високопрофесійних музикантів для фахової музичної діяльності та виховання загальної музичної культури суспільства.

Отже, як можемо підсумувати, на розвиток музичної освіти західної України неабиякий вплив мали Т. Шевченко, М. Лисенко, Ф. Колесса, І. Колесса, І. Франко, М. Максимович, В. Барвінський, С. Людкевич, А. Вахнянин, А. Гржималі.

Саме завдяки їх творчому доробку закладено підвалини системи музичної освіти у західній Україні, освітні заклади отримали новий поштовх до розвитку, запропонували жителям регіону нові стандарти, методики та розуміння сутності мистецької освіти. Рівень професійної музичної освіти став

відповідати загальноєвропейським баченням та вимогам. Саме завдяки таким сильним та впливовим особистостям ми сьогодні можемо сказати, що нині діюча система музичної освіти має чітку спадкоємність та відображає традиції, закладені провідними українським митцями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бережист В. Лисенко М. В. Сторінки життя : літ. запис. К.: Молодь, 1952. 110 с.
2. Водяний Б., Олексин Г., Ціж М. Короткий словник діячів української культури. Всеукр. тов-во «Просвіта» ім. Т. Шевченка; Тернопільск. обл. відділення ; Тернопіль : Чумацький шлях, 1992. 48 с.
3. Грінченко М. О. Історія української музики. Ухвалено музичним товариством ім. Леонтовича. К. : Спілка, 1922. 278 с.
4. Кобилянський Л. Микола Лисенко : бібліограф. нарис. Львів : Накладня Михайла Таранька, 1930. 93 с.
5. Колесса Ф. До питання про український музичний стиль. Львів, 1907. 34 с.
6. Колесса Ф. М. Старинні мелодії українських обрядових пісень на Закарпатті. Ужгород: Друк. О. О. Василян. 1930 р. Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2011 28 с.
7. Кошиць О. Спогади Олександра Кошиця. Вінніпег (Канада): Культура й освіта, 1948. Ч. 2. 1948. 272 с.
8. Кошиць О. А. Про українську пісню й музику К.: Муз. Україна, 1993. 47 с.
9. Лисенко М. В. Про народну пісню і про народність в музиці. К.: Мистецтво. 1966 р. 68 с.
10. Мазепа Л. Сторінки музичного минулого Львова (з неопублікованого) / Лешек Мазепа. Львів : Сполом, 2001. 280 с.
11. Попович М. В. Нарис історії культури України. К.: Артєк, 1999. 237 с.
12. Рєвутький Д. М. Микола Лисенко: повернення першоджерел. К.: Музична Україна, 2003. 318 с.
13. Черепанин М. Перша українська музична школа в Галичині: (наукові розвідки на тлі ювілейного року). Вісник Прикарпатського ун-ту. Мистецтвознавство. Івано-Франківськ, 2003. Вип. V. С. 11–16.

REFERENCES

1. Berezhyst V. Lysenko M. V. Storinky zhyttia : lit. zapys. [Pages of life: lit. record.] K.: Molod, 1952. 110 s.
2. Vodiani B., Oleksyn H., Tsih M. Koptoky slovnyk diiachiv ukraїnckoi kylytury. [A short dictionary of workers of Ukrainian culture] Vseukr. tov-vo "Procvita" im. T. Shevchenka; Ternopilck. obl. viddilennia ; Ternopil : Chymatskyi shliax, 1992. 48 s.
3. Hrinchenko M. O. Ictopiia ukraїnckoi muzyky. Ukhvaleno muzychnym tovapycctvom im. Leontovycha. [History of Ukrainian music. Performed by the musical company named after Leontovych. K.]: Spilka, 1922. 278 s.
4. Kobylanckyy L. Mykola Lysenko : bibliohpaf. naryc. [Mykola Lysenko: bibliograph. inscription] Lviv : Hakladnia Myxaila Tapanka, 1930. 93 s.
5. Kolesca F. Do pytannia pro ukraїnckyy muzychnyy styl. [To the question about the Ukrainian musical style] Lviv, 1907. 34 s.
6. Kolessa F. M. Starynni melodii ukraїnckyykh obriadovykh pisen na Zakarpatti. [Ancient melodies of Ukrainian ritual songs in Transcarpathia] Uzhhorod: Druk. O. O. Vasyliian. 1930 r. Kyiv: NBU im. Yaroslava Mudroho, 2011 28 s.
7. Koshyts O. Spohady Oleksandra Koshytsia. [Memories of Oleksandr Koshyts] Vinnipeh (Kanaда): Kultura y osvita, 1948. Ch. 2. 1948. 272 s.
8. Koshyts O. A. Pro ukraїncku pisniu y muzyku [About Ukrainian song and music] K.: Muz. Ukraina, 1993. 47 s.
9. Lysenko M. V. Pro narodnu pisniu i pro narodnist v muzytsi. [About folk song and folk in music] K.: Mystetstvo. 1966 r. 68 s.
10. Mazepa L. Stopynky mysychnoho mynyloho Lvova (z neopyblikovanoho) [Pages of the musical past of Lviv (from unpublished)] Leshek Masepa. Lviv : Spolom, 2001. 280 s.
11. Popovych M. B. Narus istorii kultury Ukrainy. [The epitome of Ukrainian culture] K.: Aptek, 1999. 237 s.
12. Revutskyi D. M. Mykola Lysenko: povernennia pershodzherel. [D. M. Mykola Lysenko: return of primary sources] K.: Muzychna Ukraina, 2003. 318 s.
13. Chepepanyn M. Persha ukraїncka musychna shkola v Halychyni: (naykovi pozvidky na tli yuvileinoho roky). [The first Ukrainian music school in Galicia: (scientific evidence against the background of the anniversary year)] Vicnyk Prykarpatsckoho in-tu. Mycetstvtvotsnavctvo. Ivano-Fpankivck, 2003. Vyp. V. C. 11–16.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Микола ГАЛІВ, Василь МЕНЬКО, РЕЦЕНЗУВАННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ З ІСТОРІЇ ОСВІТИ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ «ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА» (1895–1914): ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ.....	4
Парасковія ДВОРЯНИН ВИСВІТЛЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ (2014–2023).....	18
Роман КОРСАК, Тетяна ГУШТАН, Віктор МАЛЕЦ ІСТОРІЯ ТА ЕТАПИ СТВОРЕННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ХАРЧОВОЇ БЕЗПЕКИ НАССР.....	24
Олександр ЛИСЕНКО, Олександр МАЄВСЬКИЙ, Людмила ХОЙНАЦЬКА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ОБРАЗУ «ІНШОГО»/ «ВОРОГА» В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕГМЕНТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014–2023 РР.....	30
Олексій МАЗУРІН ТАНКИ «АБРАМС» У ВЕЙКО – ЧОМУ І ЯК ЗБРОЙНІ СИЛИ США БУЛИ ЗАСТОСОВАНІ У ПРОТИСТОЯННІ З ТОТАЛІТАРНОЮ СЕКТОЮ «ГІЛКА ДАВИДОВА».....	45

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Володимир КРОТ, Вікторія ШАБУНІНА, Оксана ТУР ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА Й КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (ЗА МЕМУАРАМИ Є. ЧИКАЛЕНКА).....	52
Оксана ЛАГОДА, Яньвень ЛІНЬ СТИЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНОСТІ ДЕНДІ ЯК ЗАСІБ ВІЗУАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ЧОЛОВІЧІЙ МОДІ.....	60
Людмила ЛАДОНЬКО, Олег ВОРОНКО ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО МЕНЕДЖМЕНТУ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ: ДОСВІД КРАЇН ЄС.....	68
Мінсюань ЛЮ ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ШКОЛИ СІЯНХУА НА РОЗВИТОК МІСЬКОГО ПЕЙЗАЖУ В КИТАЙСЬКОМУ ЖИВОПИСІ ХХ СТ.....	74
Михайло НОВІКОВ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ “ADRIEN M & CLAIRE B”.....	83
Юлія ОМЕТЮХ РОЛЬ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ПІСНІ У ПАРАЛІТУРГІЙНІЙ МУЗИЦІ СУЧАСНОСТІ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	89
Лідія ОСТАП'ЮК, Тетяна ДУДА, Тамара НИЖЕГОРОДЦЕВА І ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ВІДКРИТИЙ ФЕСТИВАЛЬ-КОНКУРС ХОРОВОГО МИСТЕЦТВА ІМЕНІ МИХАЙЛА КРЕЧКА – 2023: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ХОРОВОЇ КУЛЬТУРИ.....	95
Наталія ПАХОТА, Тетяна СЕМЕНЧУК, Любов ЯЦЕНКО КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА КУЛЬТУРА ВЕДЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ПІДПРИЄМСТВА.....	102
Інна ПЕТРОВА ТЕХНОЛОГІЧНІ ТА КОМПОЗИЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ СКЛАДОВІ ВІТРАЖІВ ЛЕОНТІЯ ГРИНЮКА.....	108
Олександр ПЛАХОТНЮК, Роман БЕРЕСТ, Майя ГАРБУЗЮК ГЕНЕЗА ВУЛИЧНИХ ТАНЦІВ (STREET DENS): ТРАКТУВАННЯ ОСНОВНИЙ ДЕФІНІЦІЙ.....	114

Ярослав САПЕГО, Роман БЕРЕСТ СТИЛІСТИЧНІ ВИКОНАННЯ НАРОДНОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ КУЛЬТУРИ БОЙКІВ У ВЕСНЯНОМУ-ЛІТНЬОМУ ЦИКЛІ СВЯТКУВАНЬ.....	121
Олена СВІТЛИЧНА, Ірина УДРІС, Олена ЗАЛЕВСЬКА ТЕХНІКА КІРІГАМІ ЯК ПРИКЛАД ДЕКОРУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРЕДМЕТНОГО ДИЗАЙНУ.....	128
Леся СЕМЧУК ДОСЛІДНИЦЬКІ ТА ТВОРЧІ ПРАКТИКИ ГАННИ РОГАТИНСЬКОЇ В АСПЕКТІ РЕПЛІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ВИШИТОЇ СОРОЧКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	139
Олена СКВОРЦОВА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФАХОВОЇ ВОКАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА РУБЕЖІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ.....	146
МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Наталія КУСПІСЬ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОВТОРУ ЯК ЕКСПРЕСИВНОГО СИНТАКСИЧНОГО ЗАСОБУ У СЛОГАНАХ АНГЛОМОВНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ РЕКЛАМИ ГОТЕЛІВ.....	152
Віра ЛАВРУХІНА ЛІНГВОКРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОМАНУ ДЖ. ОРВЕЛЛА «1984».....	156
Оксана ЛЕВЧУК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ.....	162
Світлана ЛЕНСЬКА СПЕЦИФІКА СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У НОВЕЛІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «ТРИ ЗОЗУЛІ З ПОКЛОНОМ».....	168
Оксана ЛОЗИНСЬКА ОПОЗИЦІЯ РАДОСТІ ТА СМУТКУ У ПОЛЬСЬКІЙ КІНЕМАТИЧНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ.....	173
Yuliia MASLOVA, Dariia MASLOVA, Viktoriia ULIANOVA LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE ASPECT OF SOCIAL NETWORKS: MECHANISMS OF MUTUAL INFLUENCE.....	181
Олена МАТІЄНКО, Світлана БУЧАЦЬКА МЕДАЛІНГВІСТИЧНИЙ РЕСУРС ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ПОДКАСТАХ.....	189
Олена МЕЛЬНИЦЬКА, Ольга КУДЕЛЬСЬКА СЛЕНГ В СУЧАСНІЙ ІНТЕРНЕТ КОМУНІКАЦІЇ (НА ОСНОВІ TWITTER).....	195
Антоніна МЕРЕНИЧ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІХ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЗБІРЦІ ПОВІСТЕЙ А. ДІМАРОВА «МІСТЕЧКОВІ ІСТОРІЇ»: МОВНОРІВНЕВИЙ ПОТЕНЦІАЛ.....	203
Алла НУРАДУМКА LINGUISTIC BASIS OF MODERN CLICKBAIT NEWSPAPER HEADLINES.....	210
Катерина НІКОЛЕНКО ПОЄДНАННЯ ФЕМІННОГО І МИСТЕЦЬКОГО ДИСКУРСІВ У КАНАДСЬКОМУ РОМАНІ ХХ СТ.....	217
Ольга НІКОЛЕНКО РІЗНОВИДИ ІНТЕРТЕКСТУ В РОМАНІ ЛЮСІ МОД МОНТГОМЕРІ «ЕНН ІЗ ЗЕЛЕНИХ ДАХІВ».....	223
Віталій ОХРІМЕНКО, Марина ОХРІМЕНКО ВАРІЮВАННЯ ЗВУКІВ В ОНОМАТОПЕЇЧНІЙ ЛЕКСИЦІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ).....	233

Larysa PAVLICHENKO, Liliia BILAS “ECOLOGICAL CATASTROPHE” AMID THE WAR IN UKRAINE IN BRITISH AND AMERICAN MEDIA: CDA.....	238
Алла ПАВЛОВА РЕЛЕВАНТНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ТА ХРИСТИЯНСЬКОГО ЕТОСІВ У ФОЛЬКЛОРНОМУ ТВОРІ: БУТТЯ – ІСТИНА – ЛЮБОВ.....	245
ПЕДАГОГІКА	
Юлія КЛОЧКОВА МЕТОДИКА ПОКРАЩЕННЯ ЯКОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.....	251
Людмила КОБИЛЕЦЬКА, Данута МРИГЛОД ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД.....	257
Костянтин КОМІСАРОВ, Юлія БОРИШПОЛЕЦЬ СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МОДАЛЬНОСТІ У СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА.....	263
Артем КОРОЛЬОВ НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО СУТНІСНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ РИЗИКІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ	271
Ірина КУЗЬМА, Олександра ЯНКОВИЧ ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ДО ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ В ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ У 60-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ.....	277
Оксана КУПНА, ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ.....	283
Віталій КУРИЛО, Олена КАРАМАН, Вікторія СТЕПАНЕНКО СУГЕСТІЯ І КОНТРСУГЕСТІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ ВІЙНИ.....	289
Оксана КУЧЕРЯВА СИСТЕМА РОБОТИ З РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ.....	299
Olena LUTSENKO, Natalia SEMINIKHUNA NAVIGATING CHALLENGES AND MAXIMISING OPPORTUNITIES: ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN LARGE UNIVERSITY CLASSES.....	305
Олена МАТВІЄНКО, Ірина МАТВІЄНКО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ ТА ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗВО.....	311
Ніна МИХАЛЬЧУК, Тетяна РУДЮК ЛІТЕРАТУРНИЙ АНТРОПОНІМ ЯК ЗАГОЛОВОК: ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНОГО АНАЛІЗУ НАЗВИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ.....	318
Юлія НАБОК-БАБЕНКО ВИКОРИСТАННЯ ТЕКСТІВ У ТЕСТОВОМУ ОЦІНЮВАННІ КОМПЕТЕНТНОСТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ЛІЦЕЮ.....	324
Gunel Azad NAGIEVA METHODICAL ISSUES OF ELIMINATING THE NEGATIVE EFFECTS OF DEMOGRAPHIC FACTORS IN SCHOOL.....	330

Євгенія ОПАЦЬКА РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	338
Тетяна ПАНТЮК, Лілія СТАХІВ, Василь СТАХІВ, Сузанна ВОЛОШИН ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ АНАЛІЗУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	344
Оксана ПАСЬКО, Марія КРАВЧЕНКО ІНТЕГРАЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ У НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДИЗАЙНЕРСЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ.....	352
Микола ПОЛЯНКО ВПЛИВ ВИДАТНИХ ПОСТАТЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ ТА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.....	357

CONTENTS

HISTORY

Mykola HALIV, Vasyl MENKO

REVIEW OF STUDIES ON THE HISTORY OF EDUCATION ON THE PAGES
OF THE JOURNAL “NOTES OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY” (1895–1914):
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ACCENTS.....4

Paraskoviya DVORIANYN

COVERAGE OF VOLUNTEER ACTIVITIES IN THE MASS MEDIA
OF UKRAINE (2014–2023).....18

Roman KORSACK, Tetiana HUSHTAN, Viktor MALETS

HISTORY AND STAGES OF CREATION AND DEVELOPMENT
OF THE FOOD SECURITY SYSTEM OF HACCP.....24

Oleksandr LYSENKO, Oleksandr MAIEVSKYI, Lyudmila KHOINATSKA

EXPLOITATION OF THE «OTHER»/«ENEMY» IMAGE IN THE INFORMATION SPACE
OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 2014–2023.....30

Oleksii MAZURIN

THE ABRAMS TANKS IN WACO – WHY AND HOW THE US ARMED FORCES WERE USED
IN A CONFLICT WITH THE BRANCH DAVIDIANS APOCALYPTIC CULT.....45

ART STUDIES

Volodymyr KROT, Viktoriia SHABUNINA, Oksana TUR

SOCIAL, POLITICAL AND CULTURAL ACTIVITY OF MYKHAILO HRUSHEVSKYI
(BASED ON THE MEMOIRS OF YE. CHYKALENKO).....52

Oksana LAHODA, Yanwen LIN

STYLIZATION OF DANDY APPEARANCE AS A MEANS OF VISUAL COMMUNICATION
IN MEN’S FASHION.....60

Liudmyla LADONKO, Oleh VORONKO

EVOLUTION OF APPROACHES TO CULTURE MANAGEMENT IN UKRAINE:
THE EXPERIENCE OF EU COUNTRIES.....68

Mingxuan LIU

THE INFLUENCE OF THE EUROPEAN SCHOOL OF ART XIANHUA
ON THE DEVELOPMENT OF THE URBAN LANDSCAPE IN CHINESE PAINTING
OF THE XX CENTURY.....74

Mykhailo NOVIKOV

USE OF AUGMENTED REALITY TECHNOLOGY ON THE EXAMPLE
OF “ADRIEN M & CLAIRE B” CREATIVITY.....83

Juliia OMETIUKH

THE ROLE OF THE CHRISTIAN SONG IN CONTEMPORARY PARALITURGICAL MUSIC:
TERMINOLOGICAL ISSUES.....89

Lidiia OSTAPIUK, Tetiana DUDA, Tamara NIZHEGORODTSEVA

FIRST ALL-UKRAINIAN OPEN FESTIVAL-COMPETITION
OF CHORAL ARTS NAMED AFTER MYKHAILO KRECHKO – 2023:
PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL CHORAL CULTURE.....95

Nataliia PAKHOTA, Tetiana SEMENCHUK, Liubov YATSENKO

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND THE CULTURE
OF SOCIAL MEDIA OF THE ENTERPRISE.....102

Inna PETROVA, Mykhailo ROSANOV

TECHNOLOGICAL AND COMPOSITIONAL-STYLISTIC COMPONENTS
OF STAINED GLASSES OF LEONTII HRYNIUK.....108

Oleksandr PLAKHOTNYUK, Roman BEREST, Maiia HARBUIZUK THE GENESIS OF STREET DANCES: INTERPRETATION OF BASIC DEFINITIONS.....	114
Yaroslav SAPEGO, Roman BEREST STYLIST PERFORMANCES OF THE FOLK CHOREOGRAPHIC CULTURE OF FIGHTS IN THE SPRING-SUMMER CYCLE OF CELEBRATION.....	121
Olena SVITLYCHNA, Iryna UDRIS, Olena ZALEVSKA KIRIGAMI TECHNIQUE AS AN EXAMPLE OF DECORATION OF DESIGNER PRODUCTS.....	128
Lesia SEMCHUK RESEARCH AND CREATIVE PRACTICES OF HANNA ROHATYNSKA IN THE ASPECT OF THE REPLICATION OF THE UKRAINIAN TRADITIONAL EMBROIDERED SHIRTS AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY.....	139
Olena SKVORTZOVA PROBLEMS OF MODERN PROFESSIONAL VOCAL EDUCATION AT THE TURN OF THE XX–XXI CENTURIES.....	146

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Nataliia KUSPIS THE PECULIARITIES OF THE USE OF REPETITION AS AN EXPRESSIVE SYNTACTIC DEVICE IN THE SLOGANS OF ENGLISH TOURISM HOTEL ADVERTISING.....	152
Vira LAVRUKHINA LINGUOCREATIVE POTENTIAL OF G. ORVELL’S NOVEL “1984”.....	156
Oksana LEVCHUK LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF THE OFFICIAL BUSINESS TEXTS TRANSLATION.....	162
Svitlana LENSKA THE SPECIFICS OF THE CO-ORDINATE PHRASES IN HRYHIR TIUTIUNNYK’S NOVEL “THREE CUCKOOS WITH A BOW”.....	168
Oksana LOZYNSKA OPPOSITION OF JOY AND SADNESS IN POLISH KINEMATIC PHRASEOLOGY.....	173
Yuliia MASLOVA, Dariia MASLOVA, Viktoriia ULIANOVA LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE ASPECT OF SOCIAL NETWORKS: MECHANISMS OF MUTUAL INFLUENCE.....	181
Olena MATIENKO, Svitlana BUCHATSKA A MEDIALINGUISTIC RESOURCE OF LEXICAL BORROWINGS IN PODCASTS.....	189
Olena MELNYTSKA, Olha KUDELSKA SLANG IN MODERN INTERNET COMMUNICATION (BASED ON TWITTER).....	195
Antonina MERENYCH FEATURES OF VERBALIZATION OF GENDER STEREOTYPES IN THE COLLECTION OF A. DYMAROV’S STORIES “TOWN STORIES”: LANGUAGE-LEVEL POTENTIAL.....	203
Alla NYPADYMKA LINGUISTIC BASIS OF MODERN CLICKBAIT NEWSPAPER HEADLINES.....	210
Kateryna NIKOLENKO THE COMBINATION OF THE FEMININE AND THE ARTISTIC DISCOURSES IN THE CANADIAN NOVEL OF THE 20 TH CENTURY.....	217

Olga NIKOLENKO TYPES OF INTERTEXT IN “ANNE OF GREEN GABLES” BY LUCY MAUD MONTGOMERY.....	223
Vitalii OKHRIMENKO, Maryna OKHRIMENKO VARIATION OF SOUNDS IN THE ONOMOTOPEIC LEXIS (BASED ON THE MATERIAL OF THE MODERN KOREAN LANGUAGE).....	233
Larysa PAVLICHENKO, Liliia BILAS “ECOLOGICAL CATASTROPHE” AMID THE WAR IN UKRAINE IN BRITISH AND AMERICAN MEDIA: CDA.....	238
Alla PAVLOVA THE RELEVANCE OF HUMAN AND CHRISTIAN ETHICS IN THE FOLK-LORE WORK: BEING – TRUTH – LOVE.....	245
PEDAGOGY	
Yuliia KLOCHKOVA METHODOLOGY FOR IMPROVING THE QUALITY OF THE EDUCATIONAL PROCESS FOR HIGHER EDUCATION STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS.....	251
Liudmyla KOBYLETSKA, Danuta MRYHLOD FEATURES OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION OF PRESCHOOLERS: THE POLISH EXPERIENCE.....	257
Kostiantyn KOMISAROV, Yulia BORYSHPOLETS SEMANTIC AND FUNCTIONAL FEATURES OF THE MEANS EXPRESSING MODALITY IN THE MODERN JAPANESE LANGUAGE AS AN ISSUE OF LINGUISTIC DIDACTICS.....	263
Artem KOROLOV SCIENTIFIC AND THEORETICAL APPROACHES TO THE ESSENTIAL CHARACTERISTIC AND CLASSIFICATION OF RISKS IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE OFFICERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE.....	271
Iryna KUZMA, Oleksandra YANKOVYCH TRAINING KINDERGARTEN TEACHERS IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION FOR THE USE OF TECHNICAL TEACHING AIDS IN PRESCHOOL INSTITUTIONS IN THE 60S OF THE TWENTIETH CENTURY.....	277
Oksana KUPINA FORMATION OF INFORMATION CULTURE FUTURE TEACHERS IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION AND INFORMATION WARFARE.....	283
Vitalii KURYLO, Olena KARAMAN, Viktoriia STEPANENKO SUGGESTION AND COUNTERSUGGESTION THROUGH THE PRISM OF CRITICAL THINKING IN THE INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF WAR.....	289
Oksana KUCHERIAVA THE SYSTEM OF WORK FOR THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE OF STUDENTS OF THE FACULTY OF PHILOLOGY.....	299
Olena LUTSENKO, Natalia SEMINIKHYNA NAVIGATING CHALLENGES AND MAXIMISING OPPORTUNITIES: ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN LARGE UNIVERSITY CLASSES.....	305
Olena MATVIHENKO, Iryna MATVIHENKO THE INTERCONNECTION OF STUDENTS’ SOCIAL ACTIVITY AND THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IS CALLED.....	311
Nina MIKHALCHUK, Tetiana RUDYUK THE LITERARY ANTHROPONYM AS THE TITLE: THE FEATURES OF SCHOOL ANALYSIS OF THE NAME OF ARTISTIC WORK.....	318

Yuliia NABOK-BABENKO THE USE OF TEXTS IN THE TEST ASSESSMENT OF UKRAINIAN LANGUAGE COMPETENCE OF LYCEUM STUDENTS.....	324
Gunel Azad NAGIEVA METHODICAL ISSUES OF ELIMINATING THE NEGATIVE EFFECTS OF DEMOGRAPHIC FACTORS IN SCHOOL.....	330
Yevheniia OPATSKA DEVELOPING STUDENTS' EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE COURSE OF STUDYING FOREIGN LANGUAGE.....	338
Tetyana PANTIUK, Liliya STAKHIV, Vasyl STAKHIV, Suzanna VOLOSHIN USE OF ELEMENTS OF MUSEUM PEDAGOGY IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION THROUGH THE PRISM OF ANALYSIS OF REGULATORY AND LEGAL DOCUMENTS AND EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT.....	344
Oksana PASKO, Mariia KRAVCHENKO INTEGRATION OF MANAGEMENT INTO EDUCATIONAL PROGRAMS FOR DESIGN SPECIALTIES: CHALLENGES AND PERSPECTIVES IN UKRAINIAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS.....	352
Mykola POLIANKO THE INFLUENCE OF OUTSTANDING FIGURES OF UKRAINIAN CULTURE ON MUSICAL LIFE AND THE FORMATION OF THE SYSTEM OF MUSICAL EDUCATION IN WESTERN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY.....	357

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 65. ТОМ 2
ISSUE 65. VOLUME 2**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душиний

Василь Ільницький

Іван Зимомря

Здано до набору 14.08.2023 р. Підписано до друку 01.09.2023 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 48,36. Зам. № 0823/538. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.